TROÇKİ

HAYATIM

KÖZ YAYINLARI

HAYATIM

L. TROÇKİ

KÖZ YAYINLARI :

Başmusahip Sok. Tan Ap. Cağaloğlu İstanbul
P.K. 40 — BEYAZIT

Bu kitap **BAŞARAN** matbaasında dizilmiş **FONO** matbaasında basılmıştır.

HAYATIM

L. TROÇKİ

TÜRKÇESİ

Müntekim ÖÇMEN

(Tam metin, I cilt)

★ KÖZ YAYINLARI

Bu kitap Fransız'cadan çevrilmiştir. Troçki Fransızca çeviriyi okumuş ve üzerinde düzeltmeler yapmıştır, arkadaşı Alfred Rosmer bunu bildirerek Fransızca metnin sağlamlığını belirtmektedir.

Dip notları Fransızca çeviriyi yapan Maurice Parijanime'indir, bizim eklediklerimizin sonunda T.ç.n. yazılıdır. Müntekim Öçmen

ÖN SÖZ

Ortalık gene hatıralarla doldu, bu kadarı belki de hiç görülmemiştir. Demek anlatılacak çok şey var. Durum ne kadar acı ve çapraşık ise, çağdaş tarih de o kadar ilginç olur. Peyzaj sanatı çölde doğamazdı. Bizimki gibi birbiri «içine geçen» zamanlar, dünkü günü, daha şimdiden uzaklarda kalmış olan günü, düşünmek ihtiyacını verirler, o günlerin hareketli yaşamına katılmış olanlara. Son savaş (1914 - 1918) dan beri hatıra edebiyatında görülen büyük gelişmeyi açıklıyan da budur. Belki bu kitap da aynı şeyi doğrulamaktadır.

Bu kitap, yayınlanmasını, yazarın politika yaşamındaki bir duraklamıya borçludur. İstanbul, ömrümün beklenmedik bir dönemi olmuştur. Burada bir açık ordugâhtayım - ilk defa değil -, ve arkadan ne gelecek diye sabırla beklemekteyim. Bir devrimcinin yaşamı, az buçuk «kadercilik» olmadan olmaz. İstanbul durağı, durumun nereye varacağını beklerken, geriye doğru bir göz atmak için uygun bir zaman olmuştur.

Önceleri gazeteler için, çalakalem kısa otobiyografiler yazmıştım, bu kadarı yeter diyordum. Bu denemelerin okuyucunun karşısına ne kılıkta çıktığını, sığındığım yerden görüp gözliyecek durumda değildim. Ama her şeyin bir hikmeti vardır. Tam gazeteler için yazdıklarımı bitirdiğim anda kararımı verdim. Bir kitap yazacaktım. İşi çok geniş tuttum ve baştan başladım. Gazetelerde çıkanlarla bu kitap arasında, konunun aynı olmasından başka hiç bir benzerlik yoktur. Yani birbirlerine benzer yerleri yoktur.

Sovyet devriminin, Lenin'in hastalığına ve Troçkizm'e karşı kampanya açılmasına rastlıyan ikinci dönemi üzerine özellikle ayrıntılı bilgiler verdim. Epigonların(1) iş başına geçmek için açtıkları savaş, ileride göstereceğim gibi, sadece bir sen ben kavga-

(1) Troçki, epigon sözünü, peşine takıldığı kişinin düşüncesini benimsiyen ve savunan, peşine takıldığı adam değişince bu sefer yenisinin fikrini benimsiyen kişiler için, ve sık sık kullanmıştır. Bu kitapta epigon dedikleri genellikle, Stalin'i tutup Troçk'yi kötüliyenlerdir. Sözcüğün bir kaç anlamı var : biyolojide belli bir hayvandan türediği halde biçimi o hayvandan değişik olan anlamına kullanılıyor. Bir işin başlangıcında bulunmayıp sonradan katılanlara da, ikinci kuşak anlamına epigon deniliyor, bir de başkalarını taklid edenlere, taklitçilere söyleniyor. (T.ç.n.)

sı olmamıştır. Bu savaş politikada yeni bir sayfa açıyordu : bu Oktobr Devrimine karşı, bir karşı - devrim, bir Thermidor hazırlığı idi. Bana sık sık sorulan «iş başından nasıl düştünüz» sorusunun başlangıç noktası da budur.

Devrimci bir politaka adamının otobiyografisi, ister istemez bağlı olduğu teori sorularına değinir, yer yer Rusya'nın ve bütün insanlığın sosyal evrimine de değinir, zaten devrim denilen zorlu zamanlarda bu ikisi birbirine çok yaklaşır. Elbette, bu sayfalarda, çapraşık teori sorunları derinlemesine ele alınamazdı. Özellikle benim ömrümde o kadar büyük bir rol oynamış olan, ve önemli bir şey, doğu ülkelerinde bu gün pek canlı bir ilgi uyandırmış bulunan, ve adına Sürekli Devrim denilen teori, bu kitapta uzaktan uzağa kulağa çarpan bir leitmotiv olarak kalacaktır. Eğer okuyanlardan bu kadarını yeterli bulmıyanlar çıkarsa, onlara haber vereyim, devrim sorunları, benim son yirmi otuz yıllık deneylerimle edindiğim en önemli teorik sonuçları içinde toplıyacağım ayrı bir kitabın konusu olacaktır.

Bu sayfalardan bir çok insan gelip geçecektir, bunların üzerlerine tutulan ışık kendilerinin ya da partilerinin istedikleri ışık olmıyacak, ve benim onları gösterirken tarafsız olmadığım söylenecektir. Dergilerde yayınlanan bazı bölümler, şimdiden böyle şeylere yol açmıştır. Bu böyle olur. Bu kitap sadece yaşantımın basit bir sineması olsaydı bile, ki benim istediğim hiç de bu değildir, içinde anlatılan çatışmalardan doğan çıkışlar gene de başka türlü olmıyacak, sonuç değişmiyecekti. Ama bu kitap hayatımın cansız bir fotoğrafı değil, onu oluşturan şeylerden birisidir. Bu sayfalarda bütün ömrümü verdiğim savaşı sürdürüyorum. Ömrümün her yanını ortaya koyaraktan, ne olduğumu ve ne yapabildiğimi gösteriyorum, kendimi savunuyor, ve daha çok öbürlerinin üstüne yürüyorum. Daha üstün bir düzeyde tarafsız bir biyografi de ancak böyle, yani kişiliği, koşulları ve çağı her yanıyla ve eksiksiz olarak vermek suretiyle yazılabilir.

Tarafsızlık, yapmacıklı bir umursamazlık, dostu düşmanı hem nalına hem mıhına iki yüzlülükle eleştirmek demek değildir, böyle olursa, okuyana dolaylı olarak her şeyin kendisine açıkça söylenemediği gibi bir hava verilmiş olur. Böyle bir tarafsızlık basit bir kurnazlıktan başka bir şey değildir, benim de böyle bir şeye ihtiyacım yoktur. Kendimden söz etmek zorunluluğuna boyun eğdiğimden beri, - ve yazarın kendinden söz etmeden hayatını anlatabildiği bir biyografiyi de henüz görmediğime göre - sevdiğim sev-

mediğim, beğendiğim ya da yerin dibine batsın dediğim şeyleri gizlemem için de hiç bir neden yoktur.

Bu kitap bir kalem tartışmasıdır. Çatışmalar üzerine kurulu bir toplum yaşamının işleyişini yansıtır. Öğrencinin öğretmenine karşı saygısızlığı, salonlarda birbirini çekememezlikten doğan ve görünüşte tatlı dille yapılan çekiştirmeler, ardsız arasız alış veriş yarışmaları, teknikte, bilimde, san'atta, ve sporda, ve her alanda gözü dönmüş bir yarışma, altında çıkar çatışmaları sıratan parlamento çekişmeleri, basındaki öfkeli günlük kavga, grevler, göstericilere bilerek kurşun sıkmak, uygar komşuların birbirleri üzerine havadan gönderdikleri barut dolu valizler, gezegenimizde hemen hiç sönmiyen sivil savaş yangını: toplumun çeşitli kalem tartışmaları bunlar işte, hemen her gün rastlanan, en olağan ve alışılmış, ve yoğunluğuna rağmen en az göze çarpanından savaşların ve devrimlerin en patlayıcı ve gümbürtülü ve görülmemiş tartışmalarına kadar. Bizim çağımız böyle oldu. Biz de büyüdük onunla beraber. Onu soluyor onu yaşıyoruz. «Yurdumuza zaman içinde» bağlı kalmak istiyorsak, tartışmadan nasıl vaz geçebiliriz?

Ama bir ölçü daha var, daha kolay bir ölçü, olayların göz önüne serilişinde sadece iyi niyeti gözetmek. Nasıl, en uyuşmaz devrim kavgası bile yerini ve zamanını gözetmek zorunda ise, en çekişmeli yazılar da şeyler ile kişiler arasındaki ölçüye uymak zorundadır. Umarım ki bu gereğe ben de uymuş olayım, yalnız tümde değil ayrıntılarda da.

Çoğu zaman, belki o kadar da çok değil, epeyce önce geçmiş olan konuşmaları da konuşma diliyle verdim. Bunların, bunca yıl sonra harfi harfine aynı olması gerektiğini kimse söyliyemez. Zaten ben de böyle bir şey demiyorum. Kimi konuşmalar daha çok semboliktir. Ama her insanın ömründe, kafasında iyice yer eden konuşmalar da olmuştur. Kimi şeyleri de, çok zaman, yakınlarımıza, politika omuzdaşlarımıza açmışızdır: kelimeler kafalarda böylece yer eder. Burada söz konusu etmek istediklerim, anlaşılacağı gibi, politika konuşmalarıdır.

Şunu da söyliyeyim, bir şeyi kolay kolay unutanlardan değilimdir. Bunu çok denemiş ve hep başarmışımdır. Bununlar beraber, gene de biraz ihtiyatlı olmalıyım. Hâfızam topografya ve müzikte pek zayıf, göz ve dilde ortalardadır, ama düşüncede ortanın çok üstündedir. Bu kitapta ise fikirler, fikirlerin gelişmesi ve insanların bu fikirler uğruna kavgaları, en geniş yeri tutmaktadır.

Hâfıza bir otomatik sayıcı değildir, ilgilenmediği şey yoktur.

Çok kere yaşama içgüdüsünün kontrolu altında, ve daha çok da özonuru nedeniyle, bir çok şeyleri söylerken bir çoklarını da söylemez. Ama bu bir ruh eleştirisidir, bazan tinsel ve öğretici, çoğu zaman da kararsız ve keyfe bağlı bir eleştiridir.

Aklımda kalanları elimdeki belgelerle denetlediğimi söylememenin gereği yok. Çalışma koşullarım kitaplık ve arşiv açısından ne kadar dar olursa olsun, temel olayları ve bunların ne zaman olduklarını doğrulamak olanağını bulabildim.

1897 den beri özellikle kalemimle dövüşüyorum. Bu demektir ki, otuziki yıldan beri yaşamım aralıksız olarak basılı yazılardan bir iz bırakmıştır. Parti içinde 1903 den beri sürüp gelen bölünmeler, kişisel olaylar açısından bereketli olmuştur. Hasımlarım da ben de kıyasıya vuruştuk. Basında yaraların hepsinin izi kalmıştır. Oktobr devriminden beri, devrim hareketi tarihi, genç sovyet bilginlerinin ve büyük öğretim kuruluşlarının incelemelerinde geniş bir yer tutmaktadır. Devrim arşivleri ve çar polisinin dosyaları karıştırılıyor, dişe dokunur belgeler ayrıntıları ve yorumlarıyla birlikte yayınlanıyor. İlk devrim yıllarında bir şeyleri gizlemek, ya da kitabına uydurmak gereği duyulmadığı için bu iş iyi niyetle yapılıyordu. Lenin'in yazıları ve benim yazılarımın da bir bölümü devlet eliyle yayınlanmıştı, bunlara yazarların gördükleri işleri anlatan sayfalarca ekler katılmış, ayrıca anlatılan dönemin olayları üzerine bilgiler de verilmişti. Bu yayınlar, bu kitabı yazarken benim için çok yararlı olmuş, yanlışsız bir olaylar zinciri kurmama yardım etmiş, ve beni hiç olmazsa büyük yanlışlara düşmekten korumuştur.

Her kesin yaşadığı gibi yaşamadığımı yadsıyamam. Ama bunun nedenini benden çok yaşadığım çağın özelliklerinde aramak gerekir. İyi kötü yaptığım işleri yapabilmem için bazı özelliklere sahib olmam gerekiyordu elbette. Bununla beraber, tarih koşulları başka türlü olsaydı bu kişisel özellikler hiç ortaya çıkmıyabilirdi de, nitekim nice eğilim ve tutkular, toplum yaşamı ortaya vurulmasını gerektirmediği için ortaya çıkmamışlardır. Buna karşılık bu gün geri tepilmiş ya da parçalanmış olan başka özelliklerin meydana çıkmış olmaları da mümkündür. Kısacası nesnel öznelden ileri geçer ve her şeyi o tayin eder.

Benim, onyedi onsekiz yaşlarında başlıyan, bilinçli ve hareketli eylemim belli fikirler uğruna yürütülen sıkı bir kavga içinde geçmiştir. Kişisel yaşamımda, kamu oyunu ilgilendirecek ölçüde olaylar olmamıştır. Geçmişimdeki belli başlı olayların hepsi de devrimci kavgaya bağlıdır, ve anlamlarını bu kavgadan alırlar.

Hayat hikâyemin yayınlanması da ancak bu bakımdan haklı görülebilir.

Ama yazar bundan ötürü de pek rahat değildir. Başından geçenler çağının olaylarından ayrı değildir, birbiriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Ama bu bir tarih kitabı da değildir. Olaylar nesnel olarak değil, bir varlığa bağlılıkları ölçüsünde ele alınmıştır. Söz konusu edilen değişik olayların, çağın bütününün ayırd edici nitelikleri içinde, bir tarih incelemesinin gerektirdiği ölçüde yer almamış olmasına şaşmamalıdır. Bir otobiyografi ile bir devrim tarihi arasındaki sınır el yordamıyla ve sınayaraktan araştırılabilir. Bir yaşamın çizgilerinin bir tarih incelemesi içinde eriyip gitmesine meydan vermeden, okuyucuya toplum evriminin bazı olayları içerisinde yaşama olanağını vermek gerekiyordu. Benim hareket noktam, okuyucunun büyük olayları kalın çizgileriyle bildiği ve kısa hatırlatmalarla yetinilebileceği düşüncesi olmuştur.

Bu kitap çıktığı zaman elli yaşımda olacağım. Doğduğum gün, Oktobr devrimi ile aynı güne rastlar. Mistikler ve Pythagore'un çömezleri bundan işlerine gelen sonucu çıkarabilirler. Ben kendim Oktobr Günleri'nden üç yıl sonra bunun farkına varmıştım. Dokuz yaşıma kadar, herkesten uzak bir köyde yaşadım, hiç dışarı çıkmadan. Sekiz yıl orta öğrenim gördüm. Okuldan çıktıktan sonra ilk defa olarak bir yıl hapse girdim. Çağdaşlarımın çoğu gibi, benim üniversitem de hapishane, sürgün ve yurd garipliği oldu. Çarlık yönetiminde iki seferde dört yıl hapis yattım. İlkinde iki yıl, ikincisinde bir kaç hafta sürgünde kaldım. İki sefer Sibiryadan kaçtım. İki sefer yurt dışına kaçtım, hepsi oniki yıl kadar yurd dışında kaldım, Avrupanın çeşitli ülkelerinde ve Amerikada: iki yıl 1905 ayaklanmasından önce, ve bunun bastırılmasından sonra da on yıl. Savaş yıllarında Hohenzollern'lerin Almanyası beni giyaben hapse mahkûm etti (1915), ertesi yıl Fransa'dan İspanya'ya sürüldüm, Madrid'de kısa bir süre hapiste yattıktan ve Cadix'de de bir ay polisin gözaltında kaldıktan sonra Amerikaya gönderildim. Şubat devrimi günlerinde orada idim. New Yorktan yurduma dönerken mart 1917 de İngilizlerin eline düştüm ve tam bir ay Kanada'da bir toplama kampında esir kaldım.

1905 ve 1917 devrimlerine katıldım, 1905 de ve sonra 1917 de Petersburg Sovyeti başkanı idim. Oktobr Devrimi içinde çalıştım, Sovyet Hükûmeti üyesi oldum. Dış işleri halk komiseri olarak, Alman, Avusturya - Macaristan, Bulgar ve Türk delegeleriyle, Brest - Litovsk barış görüşmelerini yürüttüm Savaş ve Deniz halk komiseri olarak kızılordunun örgütlenmesi ve kızıl filonun yeni-

den kurulması için beş yıl çalıştım. 1920 yıllında, bunca işin arasında, çığrından çıkmış olan demiryollarını çekip çevirmek de bana düşen görevlerden biri olmuştu.

Sivil savaş yılları bir yana bırakılırsa, yaptığım iş parti savaşçısı olarak çalışmak ve yazmaktı. 1923 de, devlet bütün kitaplarımı basmıya başladı. Daha önce basılmış olan askerlikle ilgili beş ciltten başka onüç cildim yayınlandı. «Troçkizm»e karşı açılan savaşın pek kızıştığı 1927 de kitaplarımın bastırılması da durduruldu.

Ocak 1928 de şimdiki sovyet hükûmeti beni sürgüne yolladı, bir yıl Çin sınırında kaldım, 1929 şubatında Rusya'dan çıkarıldım, bu satırları İstanbul'da yazıyorum.

Şu kısa anlatım içinde bile belli oluyor ki, ömrüm biteviye ve dümdüz olamamıştır. Tersine bütün bu anaforlar, beklenmedik şeyler, çatışmalar, inişler ve çıkışlar göz önüne alınınca, ömrümün aşırı kertede «maceralı» olduğu meydana çıkar. Bununla beraber, şunu söyliyebilirim ki, yaradılışım bakımından maceracılarla benzer bir tarafım yoktur. Daha çok ukala ve alışkanlıklarına bağlı bir adamımdır. Disiplini ve metodu sever ve beyenirim. Kimseyi şaşırtmak için değil gerçekten öyle olduğum için söylüyorum, kargaşalığı ve yıkıcılığı hoş görmem. Pek çalışkan ve tertipli bir öğrenci idim. Sonraları da hep öyle kaldım. Sivil savaş yıllarında, trenle dünyanın çevresini kaç kere dolanacak kadar çok gezdiğim zamanlarda rastladığım çam ağaçlarından yeni yapılmış parmaklıkların düzgün oluşu beni bayıltırdı. Bu küçük tutkumu bilen Lenin bana kaç defa ahbapça takılmıştır.

İçinde yeni düşünceler bulunabilen iyi yazılmış bir kitap, düşüncelerinizin yayılması olanağını sağlıyan iyi bir kalem, benim için hep kültürün en yakın ve en değerli belirtileri olmuştur, ve hâlâ da öyledir. Öğrenme hevesim hiç bir zaman geçmedi, ve ömrümde bir çok kez devrimin düzenli çalışmama engel olabileceği sanısına bile düştüm. Bununla beraber ömrümün bir yüzyılın üçte birine eş süresi tamamen devrimci kavga içinde geçmiştir. Eğer baştan başlamak gerekseydi, hiç bir iki demeden gene aynı yolu tutardım.

Bunları gurbette yazıyorum, ömrümün üçüncü gurbetinde, ve en yakın dostlarımın kendi elleriyle kurdukları Sovyet Cumhuriyetinin hapishanelerini ve sürgün yerlerini doldurdukları bir zamanda yazıyorum. Kimi dostlarım duraksadılar, saptılar ve düşman önünde boyun eğdiler: bir bölüğü ahlak kaynakları tüken-

diği için, bir bölüğü de olaylar labirentinden tek başına çıkamadığı için, geri kalanı da artan baskıya dayanamadığı için.

Daha önce de görmüştüm, iki sefer, yığınların bayrağı bırakıp kaçtıklarını: 1905 devrimi bastırıldığı zaman, ve bir de Dünya Savaşı başladığı zaman. Böylece pek yakından görmüş ve denemiş olarak bilirim, tarihte yükselmenin ve alçalmanın ne demek olduğunu. Bunların yasaları vardır. Bunları hızla dönüştürmek için sabırsız olmıya gelmez. Ben tarih olaylarını, kendi kişisel kaderimden daha değişik bir açıdan görmeye alıştırmışımdır kendimi. Olanların akla uygun nedenlerini bulmak ve yerli yerine oturtmak, bir devrimcinin yapacağı ilk iştir. Ve bu en büyük kişisel mutluluğu, ancak görevini bugünkü çıkarlarıyla karıştırmıyan bir kimse duyabilir.

Prinkipo (Büyükada), 14 Eylül 1929
L. Troçki

I

YANOVKA

Çocukluk insanın en mutlu çağıdır derler. Hep öyle midir acaba? Hayır. Çocukluğu mutlu geçenler çok azdır. Çocukluğun göklere çıkarılması, kaynağını eski imtiyazlılar edebiyatından alır. Her şeyi fazlasıyla sağlanmış bir çocukluk, dededen zengin ve varlıklı aileler içinde geçen, gölge düşmemiş, sevgilerle, oyunlarla geçen, ömrünün eşiğinde güneşli bir bahçe gibi hatırlanan bir çocukluk. Büyük kişizadeler ya da büyük kişizadelere övgüler düzen halktan kimseler, soyluların içine işlemiş olan böyle bir çocukluk tasavvurunu yüceltmişlerdir. İnsanların büyük çoğunluğu, şöyle bir arkalarına bakıverseler, tam tersine, kapanık, yarı aç, köleleştirilmiş çocukluk yılları göreceklerdir. Hayat güçsüzleri vurur, çocuktan daha güçsüz kim vardır?...

Benim çocukluğum da açlığı ve soğuğu görmedi. Ben doğduğum zaman ailemiz oldukça rahata ermiş bulunuyordu. Ama, anam babam yoksulluktan gelme ve yarı yolda kalmayı istemiyen sıkı insanlardı. Bütün kaslar gergin, akıl fikir hep çalışmakta ve daha çok kazanmakta. Bu yaşama koşulları içinde çocukların yeri pek önemsiz olur. Bir eksiğimiz yoktu ama elimiz o kadar da bol değildi ve okşanmayı bilmiyorduk. Benim çocukluğum, pek küçük bir azınlığınki gibi, güneşli bir bahçe olmadı, ama dayakla küfürle karışık bir açlık çukuru da değildi, çoğunun başına geldiği gibi. Her yanı ile bir kır hayatı, bir küçük burjuva ailesi, köy, tabiatın geniş ama âdetlerin, fikirlerin, çıkarların dar, daracık olduğu unutulmuş bir köşe.

İlk yıllarımı çevreleyen hava ile, kendimi bildikten sonra hayatımın içinde aktığı hava -yalnız zaman ve mekân bakımından değil, dağlar gibi yığılan büyük olaylar ve, pek göze çarpmasa bile, bir insan için daha az önemli olmıyan iç acıları ile de, birbirlerinden ayrılan iki başka dünyadır. Hatıralarımı ilk olarak yoklamıya başladığım zaman, çok kere sanki kendi çocukluğumu değil de, çok eskiden uzak yerlere yapılmış bir yolculuğu yazıyormuşum gibi geliyordu. Hatta kendi başımdan geçenleri üçüncü şahıs ağzından anlatmaya bile kalkıştım. Ama bu pek beylik bir yoldu, insanı kolayca edebiyat yapmıya götürürdü, oysa benim en sakındığım şey de oydu.

Bu iki ayrı dünya arasındaki karşıtlığa rağmen, insanın kişiliği, gizli yollardan geçerek birinden öbürüne işler. Toplum yaşayışında, şu ya da bu yanıyla göze çarpar bir yer tutmuş olanların biyografi ve otobiyografilerine duyulan ilgiyi açıklıyan da, genellikle budur. Çocukluğumu ve okul yıllarımı biraz ayrıntılı olarak anlatmak isteyişimin nedeni de budur, bilgiçlik taslamamak ve olayları peşin yargılara dayanan genelleştirmelere bağlamamak-yani her şeyden nasıl oldu ise sadece onu anlatmak ve kafamda o yıllardan ne kaldı ise sadece onu vermek istiyorum.

Kimi zaman hatta anamın memesini nasıl emdiğimi bile hatırladığımı sanırım. Her halde küçükken gördüğüm meme emen çocuklardan kalma bir izdir bu. Bahçede elma ağacının altında geçen bir sahneden yarım yamalak bir şeyler kalmış aklımda, o zaman da onsekiz aylıkmışım. Ama bu pek eski anı da öyle güvenilir gibi değil. Asıl kafama yerleşmiş olanı şu: Bobrinetz'de, Ts.lerin evindeyiz annemle beraber, evde iki üç yaşında bir kız da var, ikimiz için birbirinin yavuklusu diyorlar. Çocuklar büyük salonda oynuyorlar, yerler boyalı tahtadan. Sonra kız kayboluyor. Küçük oğlan yalnız, bir konsola dayanmış, bir an öyle şaşkın, rüyada gibi duruyor. Annnesi geliyor, ev sahibi ile beraber, anne oğlana bir göz atıyor, sonra yanında bir küçük su birikintisi görüyor, oğluna bir daha bakı-

yor, başını sallıyor azarlar gibi, ve «seni utanmaz» diyor. Oğlan anasına bakıyor, sonra bir kendisine bir de birikintiye göz atıyor, hiç aldırmadan, sanki kendisiyle ilgili bir şey değilmiş gibi.

Ev sahibi kadın «bir şey değil, diyor, çocuklar oynarken kendilerini unuturlar.»

Oğlanda ne utanma, ne de pişmanlık vardır. Kaç yaşındaydı acaba? belki iki belki üç.

O günlerde bahçede dolaşırken bir engerek yılanına rastladık. Dadı «bak Lyova, diyordu bana, otların arasında ışıldıyan bir şeyler göstererek, bir enfiye tabakası...» Bir çubukla tabakayı çekmek istedi. Onun yaşı da bilemedin onaltı. Enfiye tabakası çözülüp gerildi, ıslık çalarak atılan bir yılan oldu.

Dadı, elime yapışmış, bir yandan kaçıyor, bir yandan ay ay diye haykırıyordu. Peşinden güç yetişiyordum. Sonraları anlatırken boğulacak gibi olurdum otların arasında bir tabaka bulduğumuzu, oysa bunun bir yılan olduğunu.

Mutfakta geçen bir sahne de geliyor gözümün önüne. Annemle babam evde yoklardı. Ahçılar ve hizmetçiler kilerde idiler, misafirleri vardı. O günlerde izinli gelmiş olan ağabeyim de oralarda dolanıyordu. Tahta bir küreğin üzerine çıktı, canbaz gibi, mutfağın basıla basıla sertleşmiş toprağı üstünde zıplamıya başladı. Ben de heveslendim, küreğin üstüne çıkayım derken düştüm, ve ağlamıya başladım, ağabeyim beni kaldırdı, öptü ve dışarı çıkardı.

Artık dört yaşına filan basmış olmalıydım, bir gün kocaman kır bir kısrağa bindirdiler, koyun gibi uslu, ne eğer ne dizgin, yalnız bir yular. Bacaklarımı eyicene açmış, iki elimle yelelere yapışmıştım. Kısrak yavaş yavaş yürüdü bir armut ağacına doğru, bir dalın altından geçti, dal karnımın hizasına geliyordu, ne olduğunu anlamadan kendimi otların arasında buldum. Bir yerim acımamıştı ama sersem gibi olmuştum.

Satılıp alınan cinsten oyuncağım hemen hiç olmadı. Yalnız bir defa annem Harkov'dan kartondan yapılma bir at, bir

de top getirdi. Küçük kız kardeşimle beraber bebekler yapar oyalanırdık. Bir gün Fenya hala ve Raysa hala, bize bez parçalarından bebekler yaptılar, Fenya hala kurşun kalemle gözler, ağızlar, burunlar çizdi, kukla gibi. Bu bebekler bize ne kadar güzel gelmişti, bu gün gibi gözlerimin önündedir.

Bir kış gecesi, bizim makinst İvan Vasiliyeviç, bir kartonu kesip yapıştırarak bir vagon yaptı, pencereleri ve tekerlekleriyle. Ağabeyim, noel iznine çıkmış, evdeydi, ben daha çabuk yaparım dîye tutturdu. Benim vagonu çözüp dağıttı, cedvel kalem, çakı, çizdi, kesti, uğraştı, ama, parçaları bir araya getiremedi.

Annem babam, ya da tanıdıklar, kente giderlerken bana sorarlardı, Elisavetgrav'dan ya da Nikolayef'den sana ne getirelim diye. Gözlerim parlardı, ne istesem? akıl öğretirler, at iste, kitap, renkli kalem, paten iste derlerdi. Ben «yarı Halifax paten» derdim. Bu sözü ağabeyimden duymuştum. Siparişi alanlar, kapının eşiğini aşar aşmaz unuturlardı. Ama ben haftalarca ümitle yaşar, sonra uzun süre hayal kırıklığının acısını çekerdim.

Çevresi parmaklıklı bahçede ay çiçeğinin üstüne bir arı konmuş.. Arı sokar, biliyorum, dikkatli olmalı, bir yaprak kopardım, arıyı onunla tuttum. Birden canım yandı, içime işliyen bir acı. Koşa koşa avluyu geçip bağıra çağıra atölyeye dar attım kendimi, İvan Vasiliyeviç, iğneyi çıkardı parmağımı bir suya batırdı. İvan Vasiliyeviç'in bir kavanozu vardı, içinde ay çiçeği yağı, yağın içinde de zehirli örümcekler yüzerdi. İnsanı bir şey soktumu en iyi ilâç budur derlerdi. Ben de Vitya Gertopanof'la birlikte örümcek yakalamıya uğraşırdım. Bir sicimin ucuna bir parça balmumu bağlarsın, örümceğin yuvasına doğru uzatırsın, örümcek ayaklarını dolar, yapışır kalır. Ordan alır kibrit kutusuna kapatırdık. Ama belki de bu örümcek avcılığı daha sonralarda olmuştur.

Bir de bizimkilerin bir konuşmasını hatırlıyorum, uzun bir kış gecesi, semaverin başına geçmişler, Yanovka'yı nasıl ve ne

zaman almışlar, o zaman çocuklar kaç yaşındaymış, İvan Vasiliyeviç ne zaman işe girmiş filan, bunları konuşuyorlar. Annem «Lyova'yı çiftlikten getirdikleri zaman artık yerleşmiştik» dedi ve bana şöyle bir göz attı. Ben kendi kendime «öyleyse, dedim, ben bir çiftlikte mi doğmuşum? -yok, dediler, sen burada doğdun, Yanovka'da.- Ya annem neden öyle söyledi? -annen öyle söyledi işte, şaka...»-

Tuhaf bir şakaydı bu, aklım yatmamıştı, ama bizimkilerin yüzünde o hiç hazzetmediğim bilgiç gülümsemeyi görüp kendimi tuttum, bir şey demedim.

Sükûnetle oturulup çay içilen bu kış gecesi hatırası bir tarihi belirtmektedir. Ben 26 ekimde doğmuşum. Demek ki, bizimkiler 1879 baharında, ya da yazında çiftlikten Yanovka'ya taşınmışlar.

Doğduğum yıl çarlığa karşı ilk bombaların patladığı yıla rastlar. Terörcü bir parti olan Halk Özgürlüğü Partisi (Narodnaya Volya) kurulmuş az önce, bu parti benim dünyaya gelişimden iki ay önce 26 Ağustos 1879 da çar ikinci Alexandr'ı öldüreceğini yayar ortalığa. 19 kasımda çarın trenine dinamit konur. Korkunç bir savaş başlamış, sonunda 1881 martının birinci günü çar ikinci Alexandr öldürülmüş, ama Narodnaya Volya'da ortadan kalkmış.

Bir yıl önce Türk-Rus savaşı sona ermişti. 1879 ağustosunda Bismarck Avusturya-Almanya bağlaşmasının (alliance) temelerini atıyordu. O yıl içinde Zola bir roman yayınlıyor ve ilerde Entente'ı örgütliyecek olan zamanın Gal prensini operet kızları peşinde koşan birisi olarak gösteriyordu (Nana). Fransız-Alman savaşından ve Paris Komününün çöküşünden beri, Avrupa politikasında git gide sertleşen gerici rüzgâr, hâla aynı kuvvetle esiyordu. Almanyada sosyal demokrasi henüz Bismarck yasalarının yumruğu altında idi. Gene o yılda, 1879 da Victor Hugo ve Louis Blanc Millet Meclisi ve senatodan Communards'ların(1)

(1) 1871 Paris Komüncüleri. T.ç.n.

hapisten çıkarılmalarını istiyorlardı. Ama ne parlamento çekişmeleri, ne diplomatik çalışmalar, hatta ne de bomba sesleri Yanovka köyünde, benim gün ışığına çıktığım ve ömrümün ilk on yılını içinde geçirdiğim yerde duyulmuyordu. Kerson eyaletinin ve Novorosiisk bölgesinin uçsuz bucaksız steplerinde has buğday ve kasaplık hayvan imparatorluğu kendine özgü yasaları içinde yaşıyordu. Politika salgınına karşı sağlamca korunmuştu, çünkü çok uzak yerlerdi oraları ve yolu da yoktu. Sadece büyük güçlerin göstergeleri gibi duran hadsiz hesapsız kuraganlar(1) vardı.

Babam çiftçiydi, önceleri küçük boyda, sonraları rahata ermiş. Ailesiyle beraber, güneyin özgür steplerinde talihini denemek için Poltava eyaletindeki küçük yahudi barınağını bırakıp çıktığında daha çok gençmiş. O zamanlar Kerson ve Ekaterinoslav eyaletlerinde çiftçilik yapan kırk kadar yahudi kolonisi vardı, toplam nüfusu aşağı yukarı yirmibeş bin kadardı. Yahudi çiftçiler köylülerle yalnız hukuk bakımından değil (1881 e kadar), yoksulluk bakımından da eşit koşullar altında yaşıyorlardı. Babam yorulmak bilmez bir çaba ve zahmetli bir çalışma ile kendini yalnız çalışıp kazanmıya vermiş. toplumdaki yerini değiştirebilmişti.

Gromokley kolonisinde nüfus kütükleri pek düzenli değildi. Bir çok şey zamanında yazılmıyordu. Beni okula vermek istediklerinde yaşım küçük diye bir yıl büyütmüşler, yani 1879 değil de 1878 yazdırmışlar. Benim biri resmi, öbürü gerçek iki doğum tarihim olmasının nedeni budur.

On yaşına gelinciye kadar babamın köyünden dışarıya adım atmadım. Yanovka diyorlardı oralara, sahibinin adı Ya-

(1) Kuragan - küçük tepeler. Höyük. İnsan eliyle yapılmış olanları da vardır. Eskiden gözetleme kulesi olarak kullanılırmış, düşmanın gelişi bu tepelerde ateş yakarak haber verilirmiş. Pek çoğunun içinde eski mezarlar, silahlar ve el araçları bulunmuştur.

novski olduğu için. İhtiyar Yanovski, eski nefer, albaylığa kadar çıkmış, ikinci Alexandr zamanında, üstlerinin gözüne girmiş, ve Kerson eyaletinin sahipsiz steplerinden beşyüz desyatin(1)lik bir toprak parçası seçip alma hakkını elde etmişti. Üstü sazla örtülü kerpiç bir dam yapmış, mimarlık bakımından pek karmaşık olmıyan ekler de çevirmişti çevresine. Ama işler yürümüyordu. Albayın ölümünden sonra ailesi Poltavaya yerleşti. Babam toprağın yüz desyatinini satın almış ikiyüz desyatinini de kira ile tutmuştu. Albayın karısı, pek iyi hatırlarım, sıska ufak tefek bir kocakarı idi: yılda bir iki kez gelir, kirayı alır ve her şey yerli yerinde duruyor mu diye bakar giderdi. Geleceği zamanlar tren istasyonuna araba gönderilir, arabadan inebilsin diye sandalya koşturulurdu. Babamın o zamanlar binek arabası yoktu. İhtiyara tavuk suyuna çorba pişirilir, rafadan yumurtalar hazırlanırdı. Kız kardeşimle bahçede dolaşır, katı tırnaklarıyla ağaçların kabuğundan reçine kazır, bunları reçele katacağını söylerdi.

Ekili toprağımız genişliyor, atlarımız hayvanlarımız artıyordu. Merinos yetiştirmeyi bile denediler, ama tutmadı. Buna karşılık bir sürü domuz besleniyordu. Avluda sereserpe dolaşırlar, her yanı karıştırır, sebze bahçesinin altını üstüne getirirlerdi. İşletme özenle ama eski usullerle yürütülüyordu. Kazanç nereden gelir kayıp nereden olur pek belli değildi. Bundan ötürü malın toplam değerini hesaplamak da güçtü. Tek geçim kaynağı topraktı, depolara yığılan, limanlara yollanan buğday ve benzeri ürünlerdi. Kimi zaman çay içerken, ya da yemek yerken, babam birden aklına gelir, «komisyoncudan 1300 ruble aldım, derdi: 660 ruble albaya gönderdim, Dembovski'nin 400 rublesini geri verdim, 100 ruble de Feodosya Antonova'ya verdim, geçen baharda Elisavetgrad'a gittiğimde...».

Hesap aşağı yukarı böyle tutuluyordu. Ama babam gene de yavaş, ama güvenli adımlarla varlığını çoğaltıyordu.

---

(1) **Desyatin - Aşağı yukarı bir hektar.**

İhtiyar albayın yapmış olduğu küçük kerpiç evde oturuyorduk. Üstü sazla örtülüydü. Saçağın altı kuş yuvalariyla doluydu. Duvarların dış yüzü yol yol çatlamış, içleri kara yılan yuvası olmuştu. Belki zehirli yılandır diye çatlaklara kaynar sular dökülür, ama yılanlara bir şey olmazdı. Yağmur çok yağarsa dam akar, akan yerlerin altına kap kaçak konurdu. Odalar küçük, pencereler yarı kördü, iki yatak odasının ve çocukların odasının tabanı topraktı ve bu yüzden odaların içi pire kaynardı. Yemek odasına tahta döşeme yapmışlardı ve haftada bir sarı kumla oğulurdu. Esas odanın, ki salon diye şatafatlı bir isim takılmıştı, tabanı boyalı tahtadandı. Albayın karısı burada kalırdı.

Evi çevreliyen bahçede sarı akasyalar, kırmızı ve beyaz güller yetiştirilmişti. Avlunun kapısı filân yoktu. Kiremitle örtülü büyük toprak yapıyı babam yaptırmıştı, içinde bir işlik ile birisi ev sahipleri öbürü hizmetçiler için iki mutfak vardı. Bu yapıdan sonra tahtadan yapılmış olan «küçük ambar», «büyük ambar», ve en uçta «yeni ambar» geliyordu. Hepsi de sazla örtülüydü. İçeri su girmesin ve taneler filizlenmesin diye üç ambar da taşlar üzerine alınmış, taban yüksek tutulmuştu. Hava çok sıcak, ya da çok soğuk olduğu zamanlar, köpekler, domuzlar ve tavuklar ambarlara kaçarlardı. Tavuklar folluklarını buralarda yaparlardı. Yumurta almıya gittiğim zaman çok defa taşların arasından yüzü koyun yatıp uzanmak zorunda kalırdım: dar yerlerdi, büyükler sığamıyorlardı. Büyük ambarın damına leylekler yuva yapmışlardı. Kırmızı gagalarını gök yüzüne diker, yılan ve kurbağa yutarlardı, bakması ürküntü verirdi, yılanın dışarda kalan kuyruğu oynar durur, leyleğin içini paralıyormuş gibi gelirdi insana. Büyük ambarın bölmelerinde tahıl yığınları dururdu, hoş kokulu taze buğday, arpa, keten tohumu, düz, yapışkan, akıcı, mavi mavi yansıyan siyah inciler gibi kolza tohumları, ince, hafif yulaf. Çocuklar saklambaç oynarken, her zaman değil, yalnız misafir çocuklar bulunduğu zaman, ambarlara girme izni çıkardı. Bir bölmenin içine dalar,

has buğday yığınının tepesine çıkar ve öbür yana kayardım. Dizlerime dirseklerime kadar oynak yığının içine dalardım, yırtık pabuçlarımın içerisine ve koltuk altlarıma kadar buğday taneleri dolardı. Ambarın kapısı kapalı, üstünde bir asma kilit, ama anahtarı çevrilmemiş, yalnız aldatmaca olarak konmuş: oyunun kuralı böyleydi. Ambarın serinliği içinde uzanmış, buğdaya batmış, buğday tozuna bulanmış, avluda oradan oraya koşuşan çocukları dinlerdim. Ama taze buğdayın içinden beni bulup çıkaramazlardı.

Atların, ineklerin ve domuzların ahırları ve kümesler öte yanda idi. Hepsi de kerpiç yapılardı. Evin yüz adım kadar ötesinde kuyu ve üzerinde su çekmeye yarıyan uzun maçuna, burnunu gök yüzüne dikmiş dururdu. Daha ötede mujiklerin bahçelerini suladıkları küçük göl. Seller her ilkbahar seddi yıkar, saman, toprak ve gübre ile yeniden yapmak gerekirdi. Değirmen gölün ucundaki bir tümseğin üstündeydi, bir tahta baraka, içinde on beygirlik bir buhar makinesi ve iki değirmen taşı. İlk çocukluk yıllarımda annemin vakti en çok burada geçerdi. Değirmen yalnız bizim değil bütün çevrenin işini görüyordu. Köylüler on onbeş verstlik yoldan gelip tanelerini öğütürler, unun onda birini değirmen hakkı olarak bırakırlardı. Harmandan sonra işlerin sıkışık olduğu zamanlarda değirmen yirmidört saat aralıksız çalışırdı, yazı yazmayı, hesap yapmayı öğrendikten sonra çoğu zaman çuvalları ben tartar, her köylüye getirdiği buğdaya göre ne kadar un verileceğini ben hesab ederdim. Harman vaktinde değirmen durur, motor harman dövme işinde kullanılırdı. Sonraları yeni bir motor alındı, taştan ve kiremit damlı yeni bir değirmen yapıldı, ve mülk sahiplerinin kerpiç evinin yerini, damı saçla örtülü tuğla bir ev aldı. Ama bütün bunlar olduğu zaman ben artık onyedi yaşıma basmış bulunuyordum. Son izinlerimde yeni evin ölçülerini, pencerelerin kapıların enini boyunu ben hesab etmiştim, ama hesaplarımın sonucunu alamadım. Bir sonraki iznimde tekrar köye geldiğimde, temeller

atılmıştı. Ben bu evde hiç oturamadım. Bir gün de o yapı bir sovyet okuludur.

Mujikler kimi zaman haftalarca beklerlerdi değirmende. Yakında oturanlar çuvallarını bırakır giderlerdi. Ama uzaktan gelenler orada kalırlar, arabalarında yatar kalkar, yağmur yağarsa değirmenin içine sığınır, çuvalların üstünde uyurlardı. Günün birinde bir dizgin kayboldu. Birisi atın çevresinde bir çocuğun dönendiğini görmüşmüş. Hemen çocuğun babasının arabasını aradılar, dizgin samanların arasından çıktı. Çocuğun babası, sakallı ve suratsız bir mujik, hemen doğuya dönüp haç çıkardı, ve bunun şu hapishane kaçkını haylaz yumurcağın işi olduğuna yemin ederek keratanın barsaklarını eline vereceğini söyledi. Ama kimse kulak asmıyordu buna. O zaman mujik oğlunun yakasına yapıştı, yere bastırdı ve çalınan kayışla dövmiye başladı. Büyüklerin arkasına saklanmış seyrediyordum. Çocuk bir daha yapmam diye haykırıyordu. Yaşlı başlı adamlar toplanmışlar, suratları asık, çocuğun bağırtılarına ilgisiz, cigara içiyorlar ve mujiğin çocuğa gösteriş olsun diye vurduğunu, doğru dürüst kamçılamadığını, mujiğin kendisine de bir temiz sopa çekilmesi gerektiğini mırıldanıyorlardı, sakalları arasından.

Ambarların ve ahırların arkasında Kluniler uzanıyordu, yani duvarsız muvarsız, sadece toprağa çakılı direklerin taşıdığı sundurmalar, biri kamış öbürü samanla örtülü. Tahıl bu sundurmalar altına yığılır, rüzgârlı ve yağmurlu havalarda elek ve kalbur makinaları buralarda çalıştırılırdı. Biraz daha uzakta, sundurmaların ötesinde harman yeri, su hendeğinin öbür yanında da hayvanlar için gübre dolu bir yer vardı.

Bütün çocukluğum albayın kerpiç evceğine ve yemek salonundaki eski bir divana bağlıdır. Renkli akaju kaplı bu divanda oturur, çayımı burada içer, yemeğimi burada yer, kız kardeşimle burada oynar, daha sonraları kitabımı burada okurdum. Kumaşı iki yerinden patlamıştı. Küçük delik İvan Vasiliyeviç'in koltuğunun durduğu yanda, büyük delik babamın koltuğunun bulunduğu yere doğru, benim oturduğum yanda idi.

«Buna yeni bir kumaş kaplamanın zamanı geldi, dedi İvan Vasiliyeviç.

— Geldi de geçti bile, dedi annem, çarı öldürdükleri zamandan beri değiştirmedik.

— Evet ama, diye davrandı babam, kendisini savunmak ister gibi, kente vardım mı sağa sola koşmaktan, izvoşçik(1)den baş alıp da insan öte beri eksiğine bakamıyor ki...»

Alçak tavanın hemen altına, yemek salonunu bir yandan öbür yana geçen bir slovok, raf, konulmuştu, üzerinde çeşitli şeyler dururdu: tabaklar, kediden kaçırılan yiyecekler, çivi, sicim, kitap, ağzı kâat tıkaçla tıkalı mürekkep hokkası, ucu paslı yazı kalemi. Kalem ucu az bulunur şeylerdendi. Renkli Niva dergisinin eski sayılarındaki at resimlerini kopya etmek için tahtadan kalem uçları yonttuğum olurdu. En üstte, ocağın baca çıkıntısının orada kedinin yatağı vardı. Yavrularını orada doğurur, çok sıcak olursa yavruları enselerinden dişler, sıçrayıp aşağıya indirirdi. Uzun boylu misafirler masadan kalkarken ille de kafalarını slovok'a çarparlardı, ev sahipleri misafirlerine tavanı gösterip aman dikkat demeyi huy edinmişlerdi.

Küçük salonda en göze çarpan şey, odanın dörtte birini kaplayan klavsendi. Bunun evimize geldiği zamanlar da anılarımın sınırları içindedir. İşleri kötü giden ve bizim onbeş yirmi verst yakınımızda oturan bir mülk sahibi, eşyalarını satıp kente taşınmıştı. Divanı, viyana işi üç sandalyayı ve uzun zaman ambarda kalmış kopuk telli eski klavseni bizimkiler ondan almışlardı, onaltı rubleye, ve bir **arba**'ya(2) yükleyip Yanovka'ya taşımışlardı. İşlikte açılıp söküldüğü zaman içinden iki tane sıçan ölüsü çıkmıştı. Kışın haftalarca, klavsen işlikte kaldı. İvan Vasiliyeviç sildi, temizledi, cilâladı, telleri düzeltti, gerdi, akord etti. Bütün klavye onarıldı ve sonunda salonda tınlamıya başladı, biraz kırık, ama dayanılmaz derecede dokunaklı sesi ile.

(1) **Arabacının, hadi çabuk, demesinden.**
(2) **Ukraynada kullanılan öküz arabası.**

Parmakları zaten akordiyona alışık olan İvan Vasiliyeviç, klavsen'in başına geçer **Kamarinskaya**(1), polka ve **«mein lieber Augustin»** çalardı. Büyük kız kardeşim hemen müzik öğrenimine başladı. Elisavetgrad'da bir kaç ay keman çalışmış olan ağabeyim de klavsende bir şeyler çıkarabiliyordu. Sonunda ben de, ağabeyimin keman için yazılmış notalarına bakarak ve tek parmakla çalmıya başladım. Ama «kulağım» yoktu, ve müzik sevdam da oldum bittim hep kör ve ümitsiz kalmıştır. Gene bu klavsendedir ki, komşularımızdan biri, Moisey Karitonoviç Morgunovski, konserler vermeye layık sağ eliyle san'atını gösterirdi.

Baharda avlu çamur deryası haline gelirdi. İvan Vasiliyeviç kendisine kalın tabanlı tahta pabuçlar yapardı, en az otuz santim uzayan boyu ile avludan geçişine bakar, bayılırdım. Az zaman sonra bir ihtiyar belirirdi ortalıkta, saraç ustası. Adını bilen yoktu galiba, Yaşı sekseni aşkındı. Birinci Nikola zamanından kalma eski bir askerdi. Yirmibeş yıl orduda hizmet etmişti. Kocaman, tıkız, saçı sakalı ağarmış, ağır bacaklarını zorla sürükliyerek yürür, bir köşesine işliğini kurduğu ambara gider.

«Bu bacaklar yürümüyor artık» derdi.

Ama böyle demiye başlıyalı da on yılı geçmişti.

Buna karşılık deri kokan elleri kerpeten gibi sağlamdı. Fildişi tuşlara benziyen tırnakları sivriydi.

«Moskovayı göstereyim sana» dedi.

Göster dedim. Kulaklarımdan yakalayıp havaya kaldırdı. Korkunç tırnakları canımı yakıyordu. öfkelendim. Bacaklarımı sallıyor bırak diye bağırıyordum.

«İstemiyor musun, pekâla, in bakalım».

Canım sıkılmıştı ama bırakıp gitmedim.

«Öyleyse, dedi ihtiyar. şu merdiveni tırman, bak bakalım ambarın üstünde ne var.»

Gene bir oyun ediyordu her hal, duraksadım.

(1) **Rusya ve Ukranyanın ulusal dansı.**

Oysa damın üstünde dülger çırağı Kostantin vardı, yanında da ahçı kız Katyuşa. İkisi de güzel, şen, çalışkan insanlardı.

Katyuşa ile ne zaman evleneceksin? diye sordu evin hanımı Kostantin'e.

— Eh, dedi Kostantin, şimdiki halimiz de iyi, evlenmek için on ruble ister, bu para ile Katya'ya kundura alırım daha iyi».

Bozkırın yakıcı yazı, işlerin en ağır olduğu, insanların bütün güçlerinin tükendiği, ve çoğu zaman evden uzakta geçen zamanın ve Strada'nın(1) peşinden, zahmetli bir çalışma yılından elde avuçta ne kaldığının hesab edildiği güz mevsiminin ilk günleri gelir çatardı. Herkes harmana koşardı. Bütün hayat, evin dörtte bir verst kadar arkasındaki klunilerin ötesine, açık havaya çıkardı. Dövülen harmandan bir toz bulutu yükselirdi. Harman döverin kasnağı homurdanırdı. Marangoz Filip, gözünde gözlüğü, tamburun yanında dururdu. Kara sakalı kül rengi toza bulanırdı. Ekin demetlerini arabadan alıp uzatırlar, o bakmadan alır, demeti çözer, sapları yayar ve kasnağın içine bastırırdı. Makine demeti yutarken, kemiği kırılan bir köpek gibi havlardı. Samanı geri atar, yanda bir delikten taneler dökülürdü. Buğday, yığına doğru aktarılır, ve ben dizginler elimde tahta kuyruğun üzerinde dururdum.

«Dikkat et düşmiyesin..» diye bağırırdı babam.

Belki on sefer düşmüştüm, kâh samanın kâh buğdayın içine. Kül rengi toz bulutu havayı ağırlaştırır, kasnak homurdanır, taneler gömleğin kıvrımları arasına dolar, burnuna girer, aksırırsın.

«Hey Filip, biraz yavaş» diye bağırır babam, kasnak öfkeli sesler çıkardığı zaman.

Kalası kaldırırken elimden düşürür parmağımı incitirim.

---

(1) Strada - Rusçada acı çekmek mastarı ile aynı kökten bir halk sözü. En ağır işlerin (ot biçme, hasat, patates toplama v.b.) yapıldığı dönemler için kullanılır.

Öyle canım yanar ki, bir an gözlerim kararır. Hemen kimseye çaktırmadan oradan savuşur, eve kaçarım, ağladığımı görmesinler diye. Annem parmağımı soğuk su ile yıkar, bezle bağlar. Ama acısı geçmez. Dolama olur ve günlerce ağrırdı.

Has buğday çuvalları, ambarları, klunileri doldurur, üstüne tente çekilerek avluya yığılır. Eleğin yanında, patron kendisi dinelir, adamlarına kendi eliyle gösterir kasnağın nasıl çevrileceğini ve şöyle çabucak kalburun nasıl boşaltılacağını filan. Rüzgâra kapalı ambarlarda ve klunilerde eleme ve ayıklama makineleri döner. Taneler temizlenir, piyasaya sürülmek için hazırlanır.

Komisyoncular ve tüccarlar gelirler, cilalı kutular içine yerleştirilmiş terazileri ve bakır ölçekleriyle. Taneyi alır bakarlar, fiyat biçerler, pey tuzağına düşürmiye çalışırlar. Güler yüzle karşılanırlar, çay ve bisküvi ile ağırlanırlar, ama onlara bir şey satılmaz. Bunlar aşağı tertip adamlardır. Patron artık bunlarla alış veriş yapacak dönemi aşmıştır. Nikolayev'de kendi komisyoncusu vardır. «Buğday yerinde kalabilir, der babam, yenilmek için sabırsızlandığı yok». Sekiz gün sonra Nikolayev'den mektup gelir, hatta bazan telgraf: fiyat pud(1) başına beş kopek yükselmiştir. «İşte bir karbovantsi(2) daha kazandık, der patron, havadan düşmedi elimize».

Ama fiyatların düştüğü de olurdu. Dünya piyasasının esrarlı gücü kendine bir yol açardı taa Yanovka'ya kadar. Nikolayev dönüşü baba, canı sıkkın, «diyorlar ki... neydi onun adı... Arjantin bu yıl çok buğday sürmüş dışarıya» derdi.

Kışın köyde her iş durur. Yalnız değirmen ve işlik çalışır. Isınmak için saman yakılır, hizmetçiler taşır samanı, kocaman demetler halinde, her yana saçarak, ve peşlerini süpürerek. Samanı ocağa atıp alev alışını seyretmek hoş olur. Bir gün Gregor amca bizi, yani beni ve küçük kız kardeşimi Olya'yı kömür

(1) **Pud, 16 Kg., yaklaşık olarak.**
(2) **Ukrayna dilinde ruble karşılığı.**

tütmesinden maviye boyanmış olan yemek salonunda yalnız başımıza bulmuştu. Gözlerim görmüyor, odanın içinde dört dönüyordum, amcanın sesini duyunca düşüp bayılmışım. Kış günlerinde evde yalnız kaldığımız olurdu, hele babam uzakça bir yerlere gittiği zamanlar. Annem ev işlerinden baş alıp bize bakamazdı. Kimi zaman alaca karanlıkta küçük kız kardeşimle birbirimize sarılmış divanın üstünde oturur bulurduk kendimizi, gözlerimiz dört açılmış, öyle hiç kımıldamadan. Kimi zaman yemek salonunun karanlığında bir dev belirirdi, dışarının buz tutmuş havasından çıkarak, keçe pabuçları gıcırdıyarak, kocaman yakası devrilmiş kocaman bir kürk, kocaman bir kalpak, kocaman eldivenler, kocaman sakal bıyık, her yanı buz tutmuş. Ve dev karanlığın içinde kocaman bir sesle «günaydın» derdi. Divanın bir köşesine büzülmüş kalmış olurduk korkudan, ağzımızı açamazdık. Dev bir kibrit çakar ve bizi bulurdu büzüldüğümüz köşede. O zaman tanıyabilirdik komşumuzu. Kimi zaman yemek odasının yalnızlığına dayanamaz her yanın buz tutmuş olmasına bakmadan, dışarı koşar «Maşka, Maşka» diye bağırırdım. Ama istediğin kadar bağır, Maşkanın çok işi vardır, ya mutfakta, ya hizmetçilerin orda, ya da başka bir yerlerdedir. Nihayet annem döner gelir değirmenden, lambayı yakar, sen-i-veri ortaya çıkarırdı.

Akşamları genellikle yemek odasında kalırdık, uyuklamaya başlayıncaya kadar. Birileri girer, birileri çıkar, anahtarlar getirirler, anahtarlar götürürler, ertesi günün işleri konuşulurdu. Küçük kız kardeşim Olya, ablam Liza ve ben, bir azda hizmetçi bu saatlerde büyüklerin gölgesinde kalırdık, varlığımızın farkına varılmazdı. Bazan söyledikleri bir söz birimizden birine bir şeyler hatırlatırdı. Ben kız kardeşime göz kırparım, o hafiften güler, büyüklerden biri döner bakar, dalgın dalgın. Ben bir daha göz kırparım, o zaman kardeşim gülmeyim derken başını masaya çarpar. Bu sefer ben gülmiye başlarım, ben başlayınca ablam da başlar, oysa o onüç yaşında olmanın kurumu ile kendini bizden çok büyüklerin yanında sayar, öyle sayılmasını is-

terdi. Kendimizi tutamayıp makaraları çözünce ben masanın altına girmek, büyüklerin bacakları arasında dolanmak zorunda kalır, sonunda kedinin kuyruğuna basıp çocuk odası denilen yandaki odaya kaçardım. Bir kaç dakika sonra her şey yeniden başlardı. O kadar çok gülerdik ki, elimiz bir şey tutmaz olurdu. Baş ağız el ayak her yanımız gücünü yitirirdi. Annem, yorgun «gene ne oldu size» diye sorardı. İki çevrim, büyüklerin çevrimi ve küçüklerin çevrimi bir an için birbirine karışırdı: büyükler soran bakışlarla bakarlar küçüklere, çoğu zaman hoşgörürlükle, kimi zaman da öfke ile. O zaman gülüşler kahkaha halinde patlar, Olya başını gene çarpar, ben divanın üzerine devrilirim, Liza gülmemek için dudaklarını kemirir, hizmetçi kapının arkasında kaybolurdu.

«Hadi artık gidin yatın» derlerdi büyükler. Ama biz gitmezdik, birbirimize bakmaktan çekinerek köşe bucak saklanırdık. Küçük kardeşimi götürürlerdi, ben çoğu zaman divanda uyurdum. Sonra birisi alır götürürdü. Yarı uykuda bağırır çağırırdım. Sanki köpekler düşmüş peşime, ya da altımda yılanlar ıslık çalıyormuş, ya da eşkiyalar ormana kaçırıyorlarmış gibi. Karabasan büyüklere de geçerdi. Beni götürürken yatıştırmıya çalışırlar, öpüp okşarlardı. Böylece gülmekten uykuya, rüyadan karabasana, ondan uyanıklığa sonra gene uykuya dönüyordum, ama bu sefer sıcak bir odada sıcak bir örtü altında.

Kış gerçek aile hayatı dönemi idi. Öyle zamanlar olurdu ki, annemle babam günlerce odadan dışarı adım atmazlardı. Ağabeyimle ablam noel izniyle gelirlerdi. Pazar günü İvan Vasiliyeviç, yıkanıp paklanmış, saçlarını kesmiş, bir elinde ustura, öbüründe tarak, gelir önce babamı traş eder, sonra real'li(1) Saşay'ı, en sonra da beni. Saşa sorardı:

(1) Şasa, Alexandr'ın kısatılmışı. Real'li : yeni derslere daha çok yer veren orta okul ve liselere real okulu diyorlardı o zamanlar Rusyada. Klasik derslere öncelik verenlere de gimnazyum derlerdi. Realli Saşa, real öğrencisi Alexandr oluyor.

«İvan Vasiliyeviç à la Capoul traş yapmasını biliyor musunuz?»

Herkes döner bakardı, ve Saşa anlatırdı, Elisavetgrad'da berberin biri Saşa'nın saçını o biçim kesmiş, ertesi gün okulda bir güzel azar işitmiş müfettişten.

Traştan sonra yemeğe oturulurdu. Masanın bir başına babam öbür başına İvan Vasiliyeviç geçerdi, çocuklar divanda, annem de karşımızda. İvan Vasiliyeviç evleninciye kadar patronların masasında yemek yemiştir. Kışları yemek uzun sürerdi, yemekten sonra gevezeliğe dalınır, İvan Vasiliyeviç tütün içer, ağzından halkalar çıkarırdı. Kimi zaman Saşa'dan ve Liza'dan bir şeyler okumaları istenirdi. Babam sobanın üzerinde oturmuş uyuklarken yakalanırdı(1). Akşam üstü duraki oynanır, çok gülünür, kimi zaman da oyun çekişmeli geçerdi(2). En hoşu oyuna pek dikkat etmiyen babamı sotaya düşürüp tırtıklamaktı, babam kaybetti mi güler geçer, oysa annem daha iyi oynar ve ağabeyimin oyununa da göz kulak olurdu, hiyle yapmasın diye.

Yanovka postahaneye yirmiüç, tren istasyonuna otuzbeş kilometre idi. Hükûmetten uzak, kentlerden dükkânlardan, her şeyden ve her yerden, sonuç olarak tarihin büyük olaylarından da uzak düşerdi. Yaşamın tek düzeni ekip biçmekti. Bunun dışındaki her şey önemsizdi: önemli olan yalnız dünya buğday piyasasıydı. O yıllarda köye ne gazete ne de dergi gelirdi. Ben artık realli olduktan sonra gelmiye başladılar. Pek seyrek, arada bir de mektup geldiği olurdu. Bobrintz'den mektup alan

(1) Rusyada, özellikle kırlık yerlerinde, Hollanda biçimi tuğla sobalar kullanılırdı. Bunların üstü düz olur, köylüler burada soyunmadan yatar uyurlardı. Leyanka denilen sobalar insan beli yüksekliğinde, yani alçak olur, üstünde oturulabilir oysa asıl sobalar yüksek olur, üstüne bir şeye basılarak çıkılabilir.

(2) Rusyada halk arasında pek yaygın bir iskambil oyunu. Kaybedene salak (durak) derler.

komşu bazan bir hafta on gün cebinde taşırdı. Mektup almak bir olay, telgraf almak felâketti. Telgraf demir teller üzerinde yürüyerek gelir demişlerdi bana, oysa kendi gözümle görmüştüm, telgrafı Bobrinetz'den bir atlı getirmiş, iki ruble elli kopek de para almıştı. Telgraf da bir kâat parçasıydı, tıpkı mektup gibi ve kelimeler de kalemle yazılmışlardı. Şu halde nasıl oluyor da uçmadan demir teller üzerinde yürüyebiliyordu. Haa, dediler, bu işi yapan elektriktir. Gene bir şey anlamadım. Bir gün Abram amca işi açıkladı:

«Tel boyunca akım yürür ve kordela üzerine işaretler yapar. Söyle bakiim nasılmış.»

Ben de söyledim,

«Tel boyunca akim ve kordela üzerine işaretler...»

— Anladın ya?

— Anladım. Ama nasıl oluyor da bundan bir mektup çıkabiliyor?».

Aklımda hep Bobrinetz'den gelen telgraf kâadı vardı.

«Mektup ayrı gelir» dedi amcam.

Pek anlıyamıyordum, mektup atlının cebinde geldikten sonra akım ne işe yarıyordu. Ama amcam kızdı, bağırmaya başladı:

«Haydi be git başımdan. Ben sana telgrafı anlatıyorum, sen hâlâ mektup diyorsun.»

İşin iç yüzünü anlıyamamıştım.

Bobrinetz'den Polina Petrovna gelmişti konuk olarak, ufak tefek bir bayan, kulaklarının üstünde kâhküller, alnında perçem. Dönüşünde annem götürdü, ben de yanlarında. On verst ötedeki kuraganın önünden geçerken telgraf direklerini gördüm, tellerin uğultusunu işittim.

«Telgraf nasıl yürür?».

Annem sıkıldı,

«Polina Petrovna'ya sor, o sana anlatsın».

Polina Petrovna anlattı,

«Kordela üzerindeki işaretler harfleri gösterir. telgrafçı onları kâaada yazar, atlı da alır getirir.»

Anlaşılır gibiydi,

«Peki akım nasıl yürüyor? Ben bir şey göremiyorum,» dedim gözüm tellerdeydi.

«Akım içerden geçer, bütün bu teller ince borular gibidir, akım içlerinden geçer.»

Bu da anlaşılır gibiydi ve merakım uzunca bir süre için giderilmiş oluyordu. Dört yıl sonra fizik öğretmeninden dinlediğim elektromanyetik dalgalar, bana bunun kadar akla yakın görünmemişti.

AİLEM

Annem babam ikisi de çalışıyorlardı. Arada bir hır gür olmaz değildi ama, ayrı çevrelerden gelmiş olmalarına rağmen birbirlerine çok bağlıydılar. Annem elleri nasırlı bir çiftçiye yukardan bakan bir küçük burjuva ailesindendi. Ama babam da gençliğinde yakışıklı bir adamdı. ince yapılı, erkek yüzlü, hayat dolu. Biraz para biriktirmiş ve Yanovka'yı satın almıştı.

Eyalet merkezi koca bir kentten kalkıp bir step köyüne gelmiş olan annem, çift çubuk işlerinin ağır koşulları karşısında önce bir duralamış, ama sonra kolları sıvayıp işe girmiş, 45 yıl çalışmıştır. Doğurduğu sekiz çocuktan dördü sağ kalmıştır. Ben beşinci çocuğuyum. Dördü pek küçükken ölmüşler, difteri ve kızıldan. Kalanlar nasıl öyle kendiliğinden kalmışlarsa ölenler de gene öyle hiç göze çarpmadan ölüp gitmişlerdi. Toprak, hayvanlar, tavuklar, değirmen bütün dikkatleri kendi üstlerine çekiyorlardı, kendilerinden başka şeyle uğraşılmasına izin vermiyorlardı. Mevsimler birbirini kovalıyor, aralıksız çalışma zorunluğu aile sevgisinden ağır basıyordu. Aramızda şefkat yoktu, hele ilk yıllarda. Ama annemle babam arasında ortak emekten gelen derin bir bağ vardı.

Annem undan bembeyaz olmuş, değirmenden döner, babam karısının ayak seslerini duyar duymaz «annene sandalya getir» derdi.

«Maşka çabuk semaveri hazırla, diye bağırırdı annem daha içeri girmeden, patron neredeyse gelir.»

İkisi de birbirlerinin ne kadar yorgun olduğunu bilirdi.

Babam kafa ve karakter bakımından annemden çok üstündü. Daha derin, daha ağır başlı, davranışları daha ince. Görüşlerindeki doğruluk pek az kimsede bulunabilirdi, olaylar için de insanlar için de bu böyleydi. Az para harcarlardı, hele ilk yıllar hemen hemen hiç -ikisi de tutumluydu- ama babam en gerekli olanı satın almakta hiç şaşmazdı. Kumaştan şapkadan tut, kunduraya, ata ya da makineye kadar her şeyin iyisini bilir, anlardı.

«Parayı sevmiyorum, demişti çok sonraları bir gün bana, pintiliğini haklı göstermek ister gibi, parayı sevmiyorum, ama parasız kalmayı da sevmiyorum. Paraya ihtiyacın olup da paran olmaması felâket».

Rusçayı yanlış konuşur, Rus ve Ukrayna dillerini birbirine karıştırırdı. İnsanları davranışlarına, yüzlerine ve her şeylerine bakarak ölçer ve şaşmaz yargılara varırdı.

«Bu sizin arkadaşı hiç beyenmedim, derdi, biraz avanakça değil mi, ha?».

Çocuklar misafirleri hesabına kızarlardı ama içlerinden hak verirlerdi babalarına. Birisinin evine bir iki sefer gitti mi nasıl insanlar olduklarını anlayıverirdi.

Bir sürü çocuk doğurmaktan ve gördüğü işlerden ötürü annem bir aralık hastalanmıştı, bir profesöre muayene olmak üzere Harkof'a gidecekti. Yolculuk önemli bir olay sayılıyordu, çok önceden hazırlıklar yapılıyordu. Yanına yedek para alıyor, tereyağı, bisküvi, kızarmış tavuk gibi yolluklar hazırlanıyordu. Hesap kitap masraf çok olacak diyorlardı. Muayene üç rubleydi. Aralarında hep bunu konuşuyorlar, gelen gidene hep bunun lafını ediyorlar, iyiki paramız var, yoksa bu kadar yükün

altından nasıl kalkardık gibilerden övünmeler de katıyorlardı araya. Annemin dönüşü merakla bekleniyordu. Sırtında yeni bir elbiseyle çıkageldi, Yanovka'nın yemek salonu için pek şatafatlı bir elbise. Bir gaz ocağı getirmişti, yemeklerini bir kaç hafta için onda pişirecekti, bir lâstik top, bir karton at benim için, ve bir de bebek küçük kız kardeşim için.

Çocuklar küçükken babam hepsini bir tutar, yumuşak davranırdı. Annem ev işlerinden, yorgunluktan olacak, kimi zaman yok yere sinirlenir, acısını çocuklardan çıkarırdı. O yıllarda başı sıkılan anaya değil babaya koşardı. Ama zamanla onun tabiatı da değişti, serteldi. Çünkü yaşamak zordu, iş büyüdükçe derd de büyüyordu. Hele 80 yıllarındaki tarım krizi zamanlarında, ve çünkü çocuklar da istedikleri gibi çıkmamışlardı. Uzun kışlarda, karın pencereleri örttüğü ve Yanovka'yı bütün dünyadan ayırdığı aylarda annem okumayı severdi. Üç köşe leyankanın üstüne oturur, ayaklarını bir sandalyaya dayar, ya da kışın sular erken kardığı için, buz tutmuş pencerenin yanında babamın koltuğuna yerleşir, elinde Bobrinetz kitaplığından alınma yıpranmış bir roman, yorgun parmağı ile satırları izliyerek mırıl mırıl okumaya dalardı. Arada bir kelimeyi yanlış okur, karışık cümlelerle karşılaşınca canı sıkılırdı. Çocuklardan biri kulağına o sözün anlamını fısıldar, okuduğu şey ona bambaşka bir ışık altında görünürdü. Ama hiç elinden bırakmadan, yorulmadan okurdu. Kışın işsiz geçen durgun saatleri boyunca, hep onun biteviye mırıldanışını dinlerdik.

Babam benim yazdığım kitapların hiç olmazsa adını okumuş olmak için, harfleri heceliyebilecek kadar okuma öğrendiği zaman artık ihtiyar bir adamdı. 1910 da Berlinde, benim Alman Sosyal Demokrasisi üstüne yazdığım kitabı sökebilmek için nasıl uğraştığını heyecanla izlemiştim.

Oktobr devriminde babam sağdı ve hali vakti yerindeydi. Annem 1910 da ölmüştü, ama babam sovyetlerin iktidarı iyice ellerine aldıkları zamana kadar yaşadı. Güneyi uzun süre kasıp kavuran sivil savaşın en civcivli zamanında ve iktidarın bo-

yuna elden ele geçtiği günlerde bu yetmişbeşlik ihtiyar, Odesa'da sığınabilecek bir yer bulabilmek için yüzlerce kilometre yolu yayan tepmek zorunda kalmıştır. Kızıllar tehlikeliydiler onun için, çünkü büyük mülk sahibiydi. Beyazlar da hırpalıyorlardı, çünkü benim babamdı. Sovyet birlikleri güneyi temizledikten sonradır ki, kalkıp Moskovaya gelebildi. Oktobr devrimi, tabii, onun bir ömür boyunca biriktirebildiği her şeyi elinden çekip almıştı. Bir yıldan çok bir süre Moskova çevresindeki bir devlet değirmenini işletti. İaşe işlerine bakan halk komiseri, ki, o aralık Tsiurupa idi, ekonomi konularında onunla konuşmaktan hoşlanırdı. 1922 kasımında, ben dördüncü komünist enternasyonali kongresinde bir konuşma yaparken tifüsten öldü.

Yanovkanın belli başlı yeri, en önemli yeri, İvan Vasiliyeviç Greben'in çalıştığı işlikti. Bu işe yirmi yaşında girmişti, tam benim doğduğum yılda. Biz çocuklarla, hatta benim büyüklerimle sen diye konuşurdu, ama biz ona siz derdik ve saygı ile İvan Vasiliyeviç diye çağırırdık. Askere çağırıldığı zaman babam da beraber gitmiş, rüşvet yedirmiş ve Greben Yanovkada kalmıştı. Koyu sarı bıyıklı, çenesinde Fransız biçimi bir sakal, yakışıklı bir adamdı, elinden gelmiyen iş yoktu. Teknik işlerdeki bilgisi sonsuzdu: buhar makinelerini onarır, kazana bakar, tornacılık, yaylı drojkiler yapar, saat tamir eder, piyano akord eder, mobilyalara yüz geçirir, bir bisikletin lâstik hariç bütün parçalarını kendi eliyle yapardı. Ben bisiklete binmeyi, hazırlıktan birinci sınıfa geçmek için beklediğim zaman içinde, onun yaptığı bisikletle öğrenmiştim. Alman çiftçiler taa uzaklardan gelir makinelerini ona onartırlar, yeni bir makine alacakları zaman onu da beraber götürürlerdi. Ekonomik işler için babama, teknik işler için de İvan Vasiliyeviç'e danışılırdı. İşlikte yardımcıları ve çırakları da vardı. Bu çırak okuluna ben de katılmıştım. Önce Senya Gertopanov gelmişti, zenginken varını yoğunu elden çıkarmış bir mülk sahibinin oğluydu. Tutunamadı, İvan Vasiliyeviç kapı dışarı etti. Yerine onun küçüğü Vitya Gertopanov geldi, sağlam, yakışıklı bir genç, sonra gö-

rülmedik bir sakalı olan ihtiyar marangoz Hersch'in oğlu David Çernikovski geldi. David zayıf bir çocuktu, ama işe iyi alışmıştı. İşlikte babasının fıtık bağını düzeltir, onarırdı. Irgad başı Foma «Nedir o Davidka, babana yular mı yapıyorsun?» diye takılır, David hafiften güler, işine devam ederdi.

İşlikte bir kaç sefer kılavuzla cıvata ve somun dişleri açmıştım. Bu iş hoşuma gidiyordu, çabuk sonuç alınan bir işti. Başka işlere de el atar, ama çabuk usanır bırakırdım.

İvan Vasiliyeviç arada bir tezgâhın arkasındaki bir sandığın üstüne oturur, elinde bir araç, cıgara içer, dalgın önüne bakar, belki düşünür, belki bir şey hatırlamaya çalışır, ya da hiç bir şey düşünmeden dinlenirdi. O zaman yanına sokulur, sarı kalın bıyıklarını çekiştirir, ya da ellerine bakardım, bambaşka ellerdi bunlar, usta işçi elleri, her yanında kara kara lekeler vardı: bileyi çarkında bıçak bilerken sıçrıyan çok küçük parçacıklardı bunlar, elin derisine gömülür bir daha da çıkmazdı. Parmakları büyük ağaç köklerine benzerdi, ama katı değildiler: Geniş, kalın, çok oynak, baş parmağı kemerli ellerdi. Her parmağın ayrı canı, kendine özgü bir yaşamı vardı: hepsi bir araya gelince bütün el olağanüstü bir ekip meydana getiriyordu. Çocuk da olsam bu elin bir çekici bir kerpeteni başkalarının elleri gibi tutmadığını görür duyardım. Sol elin baş parmağında eğri, yuvarlak bir yara yeri vardı. Benim doğduğum günmüş, İvan Vasiliyeviç'in elinin balta ile yaralandığı gün, parmağı yalnız deri tutuyormuş. Genç makinist parmağını bir tahtanın üstüne koymuş, bir vuruşta koparıp atacakmış, ama babam yetişmiş,

«Dur, demiş, parmak tekrar yerine yapışabilir.»

— Yapışır mı demiş makinist ve baltayı bırakmış.

Yapışmış sahiden, ve artık bir sıkıntı vermez olmuş, yalnız sağ elin baş parmağı kadar rahat bükülemiyordu geriye doğru.

İvan Vasiliyeviç eski bir tüfeği onarıp düzeltmişti, herkes nişan alıyor, birkaç adım ötedeki bir mumu söndürmiye çalışı-

yordu. Kimse söndüremedi. Bir aralık babam girdi içeriye. Nişan alırken eli titriyor, tüfeği iyi tutamıyordu. Ama mumu o söndürdü. İyi gören gözleri vardı ve İvan Vasiliyeviç'de farkındaydı bunun. Aralarında hiç bir geçimsizlik olmamıştır. oysa babam, öbür adamlarına karşı hep patronca davranır, sık sık azarlar, yanlış işlere göz yummazdı.

İşlikte hiç boş kalmazdım. Demirci ocağının körüğünü işletiyordum. İvan Vasiliyeviç kendi bildiğince bir ocak yapmıştı: vantilâtör tavan arasına konduğu için görünmüyor, ocağı ilk görenler şaşırıyorlardı. Vantilâtörün çemberini canım çıkıncıya kadar çevirirdim, hele croquet oyunu için akasya ağacından çizgili toplar yapıldığı zamanlar. İşlikte geçen konuşmalar çok ilginç olurdu. Nezakete filân pek kulak asılmazdı, daha doğrusu hiç kulak asılmazdı. Ama benim ufkumu genişletirdi bu konuşmalar, hem de günden güne değil saatten saate. Foma daha önce çalıştığı yerlerde başından geçenleri, mal sahiplerini ve karılarını anlatırdı. Pek de beyenir gibi söz etmezdi onlardan, marangoz Filip askerlik anılarından tuttururdu. İvan Vasiliyeviç, bir şeyler sorar, hikâyenin daha iyi anlaşılmasını sağlamış olurdu.

Harman makinesini çalıştıran Yaşka otuz yaşlarında, sarı, suratsız bir adamdı, yerinde rahat duramıyanlardandı. Aklına bir şey gelir ortadan kaybolur, altı ay sonra çıka gelirdi. Pek seyrek içerdi, ama bir defa içmeye başladı mı zom oluncaya kadar içerdi. Av meraklısıydı, ama tüfeği de içkiye vermişti. Foma anlatırdı, Yaşka Bobrinetz'de bir gün bir dükkâna girer, ayakları çamur içinde, bile bile bir kutuyu devirir, fişekleri toplar tekrar kutuya doldurur, ama dükkândan çıkarken, tabanına yapışmış bir fişeği de beraber götürür.

İvan Vasiliyeviç, doğru mu diye sordu.

«Ne yalan söyliyeyim cebimde metelik yoktu».

İhtiyacı olan şeyi böylece alıp gitmekten çekinmiyordu.

«Bizim İnyat geldi, diye haber verdi iyi yürekli Maşa, ama Dunka burada değil, bayram iznine çıktı».

Şoför İnyat'ın adı Bizim İnyat'tı, Taras'dan önceki muhtar kambur İnyat'tan ayırd etmek için. «Bizim» İnyat askerlik yoklamasına gitmişti. İvan Vasiliyeviç göğsünü ölçmüş ve «bunu askere almazlar» demişti. Sağlık kurulu İnyat'ı bir ay hastahanede yatırmış. Orada şehirli işçilerle tanışmış; çıktıktan sonra bir fabrikada talihini denemek hevesine kapılmıştı. Ayağında şehirlilerinki gibi botlar, üstünde kürklü, kısa, işlemeli bir palto vardı, işlikte oturup bütün bir gün şehirden, işten orada işlerin nasıl olduğundan, makinelerden ve gündeliklerden söz etti.

«Tabii orası fabrika...» dedi Foma gözleri dalarak.

— Fabrika atölyeye benzemez» diye ekledi Filip.

Ve bütün düşünceler fabrika üstünde toplandı,

Viktor atıldı:

«Çok mu makine var fabrikada?

— «Ormandaki ağaçlar kadar çok».

Gözümü kırpmadan dinliyor ve gözümün önünde bir makine ormanı canlandırmaya çalışıyordum: önde arkada, altta üstte, sağda solda hep makine, başka bir şey yok ve bu makinelerin ortasında, belindeki kayış kemeriyle İnyat. Bir de cep saati almıştı. Elden ele dolaşıyordu. Akşam üstü patron avluda geziniyordu İnyat'la beraber, ben de oradaydım.

«Demek her şey parayla, ekmek, süt, yatıp kalkma filan.

— Evet her şey parayla. Yalnız fiyatları değişik.

— Onu biliyorum, hepsinin bir olmadığını. Ama bütün kazandığın anca boğazına yetiyor demek.

— Evet, ama altı ayda biraz üst baş edindim, bir de saat aldım, bak cebimde».

Ve saati çıkardı cebinden gene. Bu karşı durulmaz bir kanıttı. Patron susuyor, sonra gene soruyordu:

«Ya içki İnyat? Orada sana içki içmeyi öğretecek kimse yok mu?».

— Yok a canım, içki içip ne olacak... Votka nedir ki...

— E peki Dunka'yı da götürecek misin?

İnyat hafiften gülümsedi, biraz üzgün, ama cevap vermedi.

«Hey, ben oturduğum yerden görüyorum, diye seslendi öteden evin hanımı, sen orada çoktan bir baldırı çıplak bulmuşsundur, hadi saklama, şarlatan sen de...»

Ve İnyat Yanovka'yı böyle bırakıp gitti.

Çocuklara çıkışırlardı, hizmetçilerin oraya gidiyorlar diye. Ama kim önliyecek bunu? Hizmetçilerin orası yeniliklerle doluydu. Ahçı elmacık kemikleri çıkık ufacık burunlu bir kadındı, kocası, yüzünün yarısı inmeli bir ihtiyar, hayvanlara bakardı. Katsapi'ler diyorlardı onlara, içerden bir yerlerden gelmeydiler. Sekiz yaşında bir kızları vardı, çok sevimli, mavi gözlü, sarı saçlı. İhtiyar kadınla erkeğin hiç bitmiyen kavgalarını kaniksamıştı.

Pazar günleri kızlar oğlanların saçlarında, ya da kendi saçlarında bir şeyler ararlardı. Hizmetçilerin evinde, bir saman yığını üzerine uzanmıştı iki Tatyana, büyük Tatyana ve küçük Tatyana. Ahırda çalışan Afanasi, Pud'un oğlu ve ahçı kız Paraskanın kardeşi, aralarına oturmuş, dirseği büyük Tatyana'ya, bacağı küçük Tatyana'ya dayalı.

Genç bir komi kıskanarak,

«Şuna bak şu Mehmede... dedi, senin şimdi atları suvarma zamanın değil mi?».

Bu kırmızı Afanasi ve kara Mutuzok beni hırpalarlardı. Kander, ya da Kaşa(1) dağıtılırken orada bulunsam beni alaya alırlar,

«Hadi Lyova, gel beraber yemek yiyelim.» ya da,

«Git Lyova annene söyle bize tavuk göndersin» derlerdi. Utanır, hiç ses çıkarmadan kaçardım yanlarından.

---

(1) Kander, irmik çorbası, Kaşa çeşitli şeylerden yapılan daha koyu bir çorba.

Paskalyada işçiler için kuliçi(1) pişirtilir, üstüne renkli yumurtalar konurdu. Raysa hala renkleri pek güzel yakıştırırdı. Gelirken süslü yumurtalar getirmiş bana da iki tane vermişti. Arkadaki mişte yumurta yuvarlıyor, aramızda tokuşturuyorduk.

Benim yumurtalar hepsinden dayanıklı çıktı, yalnız Afanasi kalmıştı:

«Nasıl, dedim, güzel değil mi?» yumurtalarımı gösteriyordum.

Afanasi, ilgisiz, fena değil, dedi, istersen getir tokuşturalım. Meydan okuyordu, olmaz diyemedim. Afanasi vurdu ve benim yumurtanın tepesi çöktü.

«Ben kazandım, dedi, ver öbürüne de bakalım. Kuzu kuzu öbürünü de uzattım, vurdu.

«Gene kazandım» dedi.

Yumurtalarımı aldı arkasına bile bakmadan geçti gitti. Şaşkın baka kalmıştım, dokunsalar ağlıyacak gibiydim.

Bütün yıl devamlı çalışan işçilerimiz vardı, ama böyleleri azdı. Çoğu mevsim işçileriydi, Kiyef, Çernigof, Poltava dolaylarından gelirlerdi, sayıları ürünün bol olduğu yıllarda yüzleri bulurdu, ve ekim ayı başına kadar tutulurlardı. Bereketli yıllarda Kerson eyaleti iki üç yüzbin tarım işçisi yutardı. Orakçılar yazın dört ayı için kırk elli ruble, kadınlar yirmi otuz ruble alırlardı. Yattıkları yer önlerinde uzanan kırlardı, yağmurlu havalarda değirmenlere sığınırlardı. Yemekleri öğleyin borşç ve kaşa, akşamleyin darı çorbasıydı. Et verilmezdi, yağ olarak yalnız bitkisel yağlar, o da çok az. Durumun hoşnutsuzluklara yol açtığı oluyordu. İşçiler hasadı yüzüstü bırakıp avluda toplanıyor, ambarların gölgesinde yüzü koyun yatıyor, yol yol çatlak

(1) Kule gibi yapılmış kocaman pasta. İçine kuş üzümü doldurulur, şekerlemeler, kâat çiçeklerle süslenir. Paskalyada paska ile beraber yenir. Paskayı da krema, beyaz peynir ve şekerle yaparlar.

çıplak ayaklarını havaya kaldırıyor. bekliyorlardı. O zaman kendilerine ayran. ya da koca yemiş. ya da yarımşar torba tarani (kuru vobla) dağıtılır. onlar da türküler söyliyerek işlerine dönerlerdi. Bütün tarım işlerinde olan buydu. Yaşı oldukça ilerlemiş orakçılar vardı, kolu kuvvetli, güneş yanığı, sağlam insanlar, on yıldan beri hep Yanovka'ya gelirlerdi, orada iş bulacaklarına güvenirlerdi. Öbürlerinden bir kaç ruble daha çok alırlardı, arada bir de bir küçük kadeh votka verilirdi, çünkü işin temposunu onlar düzenlerlerdi. Bazıları çoluk çocuklarını da beraber getirirlerdi. Kuru ekmek yiyerek ve geceleri sokaklarda yatarak bir aylık yoldan yaya gelirlerdi. Bir yaz hepsi birden hasta düştüler, tavuk karası olmuşlardı. Alaca karanlıkta, ellerini öne doğru uzatarak ağır ağır yürüyorlardı. Annemin o sıralar bizde misafir olan bir yeğeni, bir yazı yazdı ve zemstvo bir müfettiş gönderdi. Aslında pek sevdikleri «çaşıt (muhbir)» ın becerdiği bu işe anamla babamın canları pek sıkıldı. Zaten müfettişin gelişi çaşıtın da hoşuna gitmemişti. Ama sonuç pek ağır olmadı: hastalığın, yemeklerin yağsız olmasından ileri geldiği anlaşılmıştı ve yalnız bizde değil her yerde vardı, çünkü işçilere verilen yemekler her yerde aynı, hatta kimi yerlerde daha da kötüydü.

İşlikte, hizmetçilerin evinde, mutfakta, arka avluda hayatı evimizdekinden daha geniş görüyor, aradaki benzemezliği daha iyi anlıyordum. Hayat filminin sonu yoktur, ben de daha yolun başındaydım. Küçük olduğum sürece kimse bana aldırmıyordu. diller hiç bir şeyden çekinmeden çözülüyordu, hele iş başı durumunda olan İvan Vasiliyeviç ile yardımcısı olmadığı zamanlarda. Demirci ocağının, ya da aş ocağının ışığında, akrabalar, annem babam, öbür yakınlarımız gözüme bambaşka görünüyorlardı. Bu ocak başı konuşmaları hiç bir zaman kulağımdan çıkmamıştır. Bu konuşmalarda işittiğim şeylerden bir çoğu. belki de çağdaş toplumla olan ilişkilerimin temeli olmuştur.

II

KOMŞULAR — İLKÖĞRETİM YILLARI

Bir verst belki de daha az ötemizde Dembovski'lerin çiftliği vardı. Babam onlardan toprak kiralardı, aralarında yıllardan beri iş ilişkisi vardı. Çiftlik Feodosya Atonovna adında Polonyalı ihtiyar bir kadınındı, bu kadın önceleri kâhyalığını yaptığı evin sonradan hanımı olmuştu. İlk kocası zengindi, o ölünce kâhyası Casimir Antonoviç ile evlenmişti, adam kendisinden yirmi yaş küçüktü. Ama çoktan beri ayrı yaşıyorlardı, adam gene eski işine bakıyordu. Kendisi de karısı gibi bir Polonyalı olan Casimir Antonoviç koca bıyıklı, şen, gamsız, babacan bir adamdı. Bize sıkça uğrar, büyük oval masanın başına çöküp çay içer, bağıra çağıra bir şeyler anlatır, bir anlattığını bir daha anlatır, kimi sözleri söylerken parmağını şıkırdatırdı.

Casimir Antonoviç'in güzel kovanları vardı, tavladan epeyce uzakta, çünkü arılar beygir kokusunu hiç sevmezler. Arılar yemiş ağaçlarından, beyaz akasyalardan ve öbürlerinden topluyorlardı ballarını, yani yayılacak yeteri kadar yerleri vardı. Arada bir Casimir Antonoviç altın renkli saydam balından bir tabağa kor, üstüne başka bir tabak kapatır, bir peşkire sarar bize getirirdi.

İvan Vasiliyeviç bir gün güvercin almak üzere Casimir Antonoviç'e giderken beni de götürmüştü. Kocaman boş bir evin bir odasında Casimir Antonoviç bize çay yaptı. Koca bir tabağın içersinde tereyağ, beyaz peynir ve bal vardı. Ben çayımı içiyor, onları dinliyordum gönülsüzce.

İvan Vasiliyeviç'e geç kalmadık mı, dedim usulca.

«— Yok, bekle, dedi Casimir Antonoviç, biraz sonra uyurlar, çatıda sürüyle var.»

Beklemekten sıkılıyordum. Sonunda elimize bir lâmba alıp çatıya çıktık.

«Şimdi sıkı dur» dedi bana Casimir Antonoviç.

Çatı arası geniş, karanlık bir yerdi, birbirini kesen bir sürü kiriş vardı. Sıçan, toz, örümcek ağı, hayvan tersi doluydu. Lambayı söndürdüler.

«Oradalar, yakalayın» dedi Casimir Antonoviç alçak sesle.

Bunun üzerine anlatılmaz şeyler olmıya başladı. Zifiri karanlık içinde, bir cehennem kargaşalığı: güvercinler uyanmış büyük bir telâşla fır dönmiye başlamışlardı. Bir an dünya yıkılıyor sandım. Sonra bir takım seslerle yavaş yavaş kendime gelmiye başladım:

«Tut, bak bir tane daha... At torbanın içine... Al...»

Dönüşte İvan Vasiliyeviç çuvalı sırtına vurdu, çatı arasındaki patırdı şimdi çuvalın içinde kopuyordu ve yol boyunca durmadı.

İşliğin çatısı altında bir güvercinlik yapılmıştı. Günde on sefer merdiveni tırmanıyor, güvercinlere su, darı, buğday, ekmek kırıntısı taşıyordum. İki hafta sonra yuvaların birinde iki küçük yumurta bulundu. Ama yumurtaları bulmamızın keyfini çıkarmıya vakit kalmadan, güvercinler çifter çifter bizi bırakıp gitmiye başladılar, eski yuvalarına döndüler. En sona kalan üç çiftin kanat uçları kesildi: ama zamanla tüyler yeniden uzadı, onlar da gittiler, oysa bizim güvercinlik kolay kolay kaçılamıyacak kadar iyi yapılmıştı.

Elisavetgrad yakınında bir yerlerde babam T-skaia adında bir kadının topraklarını kiralamıştı. Kırk yaşlarında aklı başında dul bir kadındı. Yanında kendisi gibi dul bir papaz vardı, müzik, kâat oyunu ve daha bir çok şeylerde amatör bir adamdı.

T-skaia kadın, yanında papazı, Yanovka'ya geldi, çiftlik işlerine bir göz atmak için. Büyük salonla yanındaki odada ağırlandılar. Tereyağında pişirilmiş tavuk, kiraz rakısı, vareniki(1) ve kiraz ikram edildi. Yemekten sonra ben salonda kaldım ve baktım papaz, T-skaia kadına iyice sokulmuş, kulağına bir şeyler, her halde oldukça tuhaf bir şeyler fısıldıyor. Küçük peder, cübbesinin eteğini kıvırıp elini çizgili pantalonunun cebine atar, markalı gümüş bir tabaka çıkarır, bir cıgara yakar, ağzından duman yuvarlakları salar, eğer madam orada değilse, romanlarda yalnız konuşmaları okuduğunu söylerdi. Herkes hafiften güler, ama kimse ağzını açmazdı, çünkü küçük peder her şeyi, bire bin katarak gidip madama yetiştirirdi.

Babam T-skaia'nın topraklarını Casimir Antonoviç'le ortak kiralamıştı. O sıralarda Casimir Antonoviç'in karısı öldü, ve adamcağızda birden bir değişme oldu: sakalındaki beyazlar gitti, kolalı yaka, iğneli kravat, cebinde bir kadın resmi. Casimir Antonoviç'de hepimiz gibi, Gregor «amca» ile az buçuk dalga geçerdi, ama kendi gönül işlerini de gider ona anlatır, resmi cebinden çıkarır gösterirdi.

«Bakınız, derdi, resme bayılan amcaya, iyi bakınız, bu bayana dedim ki «bayan, dedim, dudaklarınız sanki öpmek için yaratılmış» dedim.»

Casimir Antonoviç bu «bayan»la evlendi, ama evlendikten bir buçuk yıl sonra başına akla gelmedik bir şey geldi, T-skaia'nın avlusunda bir boğanın saldırısına uğradı ve boynuzlarla delik deşik olarak öldü gitti.

Bizden sekiz verst ötede F-zer kardeşlerin çiftliği vardı. Birkaç bin desyatinlik bir mülktür derlerdi. Evleri saray gibiydi. Zengin eşyalar, birçok misafir odası, bir bilardo salonu, yani ne istersen var. F-zer kardeşler Lev ve İvan'a burası babaları Timofeyden kalmıştı, ve bu mirası yemekteydiler. İşlerini bir kâhya çekip çeviriyordu.

---

(1) Vareniki, bir çeşit pasta.

«David Leontiyeviç toprak evde oturur. ama benden daha zengindir».

Derdi babam için F-zer kardeşlerin büyüğü. kendisine bu gibi lâfların taşınması babamın hoşuna giderdi.

Bir gün kardeşlerin küçüğü İvan. yanında iki avcı, tüfeklerini kuşanmışlar, peşlerinde bir sürü beyaz tazı ile Yanovka'dan geçtiler. Yanovka o güne kadar böyle bir şey görmemişti.

«Ellerinde avuçlarında ne varsa tümünü av peşinde tüketecekler» diye kınamıştı babam.

Kerson eyaletinin bu mülk sahibi ailelerinin sonu belliydi zaten. Pek çabuk palazlanmışlardı, değişik ve çeşitli köklerden gelmeydiler, soyları pek eskilere dayananlar, kendilerine toprak bağışlanmış memurlar, Polonyalılar, Almanlar ve 1881'den önce toprak satın alımış olan Yahudiler vardı, ve durumları kötüye gitmiye başlamıştı. Bu step ocaklarını kuranların çoğu yaradılıştan üstün, talihli ve gözü doymaz kişilerdi. Aslında ben bu adamların birini tanımış değilim: 1880'lerde hemen hiç biri kalmamıştı. Aralarından çoğu bir metelikle işe başlamış, gözü doymaz bir hırsla, hatta cinayetlerle uçsuz bucaksız topraklar edinmişlerdi. İkinci kuşak, vaktinden önce eriştikleri soylu kişi koşulları içinde yetişiyordu: Fransızca konuşuyor, evlerinde bilardo masası bulunduruyor ve her çeşit düzensizliğe kapılıyorlardı. 80 yıllarının atlantiğin öbür kıyısından sıçrayan tarım krizi, bu dünyaya hiç gözünün yaşına bakmadan yumruğunu indiriyordu. Bu insanlar ölü yapraklar gibi düştüler. Üçüncü kuşaktan pek çoğu yarı çürümüş, değersiz, dengesiz, sakat haydutlar oldular.

Bu yıkılışın soylular arasındaki su katılmamış örneği Gertopanov ailesiydi. İsimleri büyük bir kentin ve bütün bir bölgenin ismiydi. Bütün bir yurt bu ailenin mülküydü. Aile başkanının elinde kala kala dörtyüz desyatin kalmıştı, tümü de ipotek üstüne ipotekliydi. Babamın kiraladığı topraklar da bunlardandı ve kira parası bankaya ödeniyordu. Timofey İsaaeviç geçimini istidacılıkla. köylülere dilekçe ve mektup yazarak sağ-

lıyordu. Evimize geldiği zaman tütün şeker gibi şeyler aşırırdı. Karısı da aynı şeyi yapardı. Ağzından tükürükler saçarak gençliğini anlatır, toprağa bağlı kölelerinden kuyruklu piyanolardan, ipeklilerden, güzel kokulardan dem vururdu. İki oğlu kütük gibi cahil yetiştiler. Küçüğü Viktor bizim işlikte çıraklık yapıyordu.

Beş altı verst ötemizde, başka mülk sahipleri, bir yahudi ailesi olan M-ski'ler vardı: kafadan sakat, zırzop bir aile. En yaşlıları soylu bir kişiye lâyık öğrenimiyle öbürlerinden ayrılıyordu: güzel Fransızca konuşur, piyano çalar, edebiyattan da biraz anlardı. Sol eli pek yeterli değildi ama, sağ eli, ona kalırsa, konser verecek kadar iyiydi. Eski klavsenin tuşlarına kirli parmaklarıyla kastanyet çalar gibi vururdu. Oginski'den bir polonezle başlar, çaktırmadan List'in bir rapsodisine geçer ve ansızın «bir bâkirenin duası»na atlardı. Aynı atlamaları konuşurken de yapardı. Piyano çalarken birden bırakıp kalkar aynanın başına gider, eğer yanında kimse yoksa, cıgarasının ateşiyle sakalını yer yer yakar, böylece düzeltmiş olurdu. Boğulur gibi durmadan cıgara içerdi. Kaba bir kocakarı olan karısıyla onbeş yıldır bir kelime konuşmamıştı.

Otuzbeş yaşındaki oğlu David'in yüzünde beyaz bezden bir sargı durur, üstünde kırmızı bir göz kıpraşırdı. Askerdeyken herkesin içinde subaya sövmüş, subay ona vurmuş, o da subaya bir tokat aşketmiş, sonra da kışlaya kaçarak kendini öldürmiye kalkmış. Kurşun yanağını delip geçmişti, yüzünden hiç eksik etmediği sargının altında bu yaranın izi vardı. Rütbesiz asker olarak cezası ağır olacaktı. Ama ailenin kurucusu o zaman daha sağdı, zengin, sözü geçer, az okumuş bir adam olan ihtiyar Kariton kıyameti koparmış, sonunda torununun ceza sorumluluğu olmadığı kararını elde etmişti. Belki karar gerçeğe pek uzak değildi. David öyle yüzü sargılı ve yarı deli bir halde yaşıyordu.

M-ski'ler beni her zaman ararlardı. İlk yıllarımda Moisey Karitonoviç, güzel atların çektiği faytonuna biner bize gelirdi.

Pek küçükken, daha dört beş yaşındayken ben de onlara giderdim, ağabeyimle beraber. Bahçeleri büyük ve bakımlıydı, tavus kuşları bile vardı: huysuz başının üstünde bir taç, masalımsı kuyruğunda küçük aynalar ve ayaklarında mahmuzlar taşıyan bu olağanüstü hayvanları ilk olarak orada görmüştüm. Bir çok şeylerle beraber bu tavus kuşları da, sonradan kayboldular.

Bahçenin parmaklığı yıkıldı. Hayvanlar yemiş ağaçlarının dibine darı ektiler, çiçekleri yerle bir ettiler. Moissey Karitonoviç, Yanovka'ya artık iki tane köylü atı koşulmuş bir yük arabasıyla gelmiye başladı.

Oğulları çiftliği düzeltmek istediler, ama soylu kişilerin yaptıkları gibi değil mujiklerin yaptığı gibi.

«Atlar alacağız, diyorlardı, Bronstein gibi biz de her sabah erkenden işe gideceğiz.

— Yapamazlar diyordu babam.

David, Elisavetgrad fuarına gönderildi, at alsın diye. Fuarı arşınladı, attan anlıyan bir suvari askeri olarak, atları inceledi, ve üç tanesini seçti. Akşam geç vakit köye döndü. Ev konuklarla doluydu, hepsi hafif yazlık şeyler giyinmişlerdi. Abram, elinde lamba aşağıya indi, atlara bakmak için. Bayanlar, öğrenciler, yeni yetmeler de koşuştular. David özlediği çevrenin ortasında olduğunu görünce, dili çözüldü, atları övmiye girişti. Hele bir tanesini genç bir bayana benzetiyordu. Abram da sakalını kaşıyor,

«İyi atlar» diyordu.

Bu iş bir piknikle sona erdi. David, güzel bir kızın pabucunu aldı, içine bira doldurup ağzına götürdü.

«Yok, ama sahiden içmiyeceksiniz değil mi? diye bağırdı kızcağız, ve nar gibi kızardı, hem ürkmüş hem de hoşuna gitmişti besbelli.

— Ben ki, kendime kurşun sıkmaktan bile korkmamışım.. diye cevap verdi aslan parçası, ve pabucun içindekini bir seferde dikti.

«Marifetlerinle övünmesen iyi edersin» dedi öteden anası, ki, her zaman ağzını açmıyan bir kadındı.

İri yarı gevşek bir kadındı. Evin bütün işleri onun üstündeydi.

Abram M-ski, işten anlıyan bir adam gibi babama sordu: «Oradaki güz buğdayınız mı?»

— Elbette ilkbahar buğdayı değil.

— Nikopol mu?

— Size güz buğdayı diyorum...

— Biliyorum, ama ne eins, nikopol mu, girka mı?

— Nikopoldan güz buğdayı olduğunu hiç duymadım, belki öylesi de vardır, ama benim yok, bendeki sandomir».

Abram'ın çabası işe yaramadı. Bir yıl sonra toprak gene babama kiralanmıştı.

Alman kolonları ayrı bir gruptu. İçlerinde iyice yükünü tutmuş olanlar vardı. Öbürlerinden daha dayanıklı çıkmışlardı. Aile yaşamları daha sertti, oğullarının kente gittikleri pek görülmezdi, kızlar tarlada çalışırlardı. Evleri tuğladandı, üstleri yeşil, kırmızı boyalı saçla örtülüydü, koşum takımları, bakımlı cins atları ve Alman furgonu denilen yaylı arabaları vardı.

Bize en yakın olanı İvan İvanoviç Dorn, atik tetik, iri bir adamdı, pabuçlarını çıplak ayaklarına geçirirdi, diken gibi kılları ağarmış yüzü kızıl esmer renkteydi. Parlak renklerle boyanmış gösterişli furgonu içinde geçerdi her zaman, yağız atlarının nalları altında toprak titrerdi.

Dorn sülalesi kalabalıktı. Hepsinin üstünde Falz-Fein'in, koyun kralı ve stepin Kannichtverstann'ının başı yükseliyordu.

Kalabalık sürüler geçerdi.

«Kimin bu koyunlar?

— Falz-Fein'in».

Arabalar geçerdi, ot arpa saman yüklü.

«Kimin bunlar?

— Falz-Fein'in».

Resimlerle süslü bir kızağın içinde bir kürk yığını geçer dört nala. Falz-Fein'in kâhyasıdır bu geçen.

Ya da birdenbire bakarsınız bir deve kervanı geliyor, görünüşleri ve homurtularıyla insanın içine korku salarak. Bir tek Falz-Fein'in develeri vardı. Amerikan aygırları, İsviçre boğaları beslerdi.

Bu aileyi kuran, ki, o da bir Falz'dı, ama Falz-Fein değil, merinos yetiştirmek üzere hazineden yüklü bir para kaldırmış olan Oldenburg dükasının Schafmeister'i olmuştu. Dük aşağı yukarı bir milyon ruble borç yaptı, daha fazla bir şey yapmadı. Falz işi kendi satın aldı ve dük olarak değil Schafmeister olarak yürüttü. Koyunları çoğaldı, koyunlarla beraber çayırlar da çoğaldı, işletme büyüdü. Kızını hayvan yetiştiricisi Fein ile evlendirdi. İki koyuncu hanedan birleşmiş oldular. Falz-Fein adı ortalığı çınlatıyordu, onbinlerce koyunun ayak sesleri gibi, sonu gelmiyen koyun melemeleri gibi, step çobanlarının haykırışları ve ıslıkları gibi, binlerce çoban köpeğinin havlaması gibi. Hatta step bile yazın en yakıcı günlerinde ve de en soğuk günlerinde bu ismi yayıyordu ortalığa.

İlk beş yılımı arkada bırakmıştım. Görgülerim genişlemişti. Böyle kır ortasında kaybolmuş bir köşede, dünya arenasından daha verimli oluyor hayat, koşullara uymak kolaylaşıyor. Olaylar peşi peşine düşüyorlardı üstüme.

Tarladan bir işçi kız getirdiler, engerek yılanı sokmuştu ekin biçerken. Kızcağız acı acı göz yaşı döküyordu. Bacak kütük gibi şişmişti, dizinin üstünden bir düğümle sıktılar ve bacağı içi yoğurt dolu bir fıçıya soktular. Sonra bir arabaya bindirip Bobrinetz'e hastahaneye yolladılar. İşe döndüğü zaman yaralı ayağında kirli, yırtık bir çorap vardı, ve işçiler onu artık yalnız «küçük hanım» diye çağırıyorlardı.

Bir domuz, kendisine yem vermekte olan bir oğlanın elini yüzünü omuzlarını ısırmıştı. Koca bir erkek domuzdu, yeni alınmıştı, görevi sürüyü yenilemekti. Oğlan, ödü kopmuş, çocuk gibi ağlıyordu. Onu da hastahaneye yolladılar.

İki genç işçi, ekin sapı yüklü arabacığın üstüne çıkmışlar, ellerindeki yabalarla şakalaşıyorlar, birbirlerini düşürmiye çalışıyorlardı. Seyrine doyamıyordum. Yaba birinin böğrüne saplandı ve yaralı böğürerekten düştü.

Bunlar bir tek yazda oluyordu. Olaysız geçen yıl yoktu. Bir gece, güz vakti, değirmenin çatısı olduğu gibi göle uçtu. Kazık temeller çoktan çürümüştü ve kasırga bindirince tahta bölmeler çatıyı yelken gibi sürüklemişti. Buhar makinesi, kasnaklar, clekler, yıkıntının ortasında çırıl çıplak kalmışlardı. Döşemenin altından koca koca fareler fırlıyordu.

Tarla faresi yakalamak için su taşıyanlara katılırdım, pek göze çarpmamaya çalışaraktan. Suyu yuvaya dökerken dikkat etmek gerekti, ne çok çabuk, ne de çok yavaş olacak, sopa elde bekliyeceksin, yuvanın ağzından sıçanın tüylü, ıslak burnu görününciye kadar. Yetişkin bir sıçan, arkasını deliğe dayar, uzun süre dayanabilirdi, ama bir kova daha döktünmü dışarı fırlardı, yani ölümüne koşardı. Hayvanın ayakları kesilir, bir sicime bağlanır, zemstvo'ya götürülür, bir kopek alınırdı. Eskiden kuyruğu götürmek yetiyordu, ama açıkgözler bir deriden bir düzine kuyruk çıkarmayı başarmışlardı, zemstvo da ayaklarda karar kılmıştı.

Toprağa suya batmış dönerdim eve, kir içinde. Bu hallerim evde hoşa gitmiyordu, bir divana oturup önümdeki modele bakarak Antigon'u ile beraber kör Ödip'in resmini yapmamı daha iyi buluyorlardı.

Bir gün annemle beraber, bize en yakın kent olan Bobrinetz'ten dönüyorduk kızakla. Kar yanımı yöremi görmeme engel oluyor, kızak beşik gibi sallanıyor, ben uyukluyordum. Bir dönemeçte kızak devrildi, kendimi yüzü koyun yerde buldum. Örtülerin ve kuru otun altında kalmıştım. Annemin telâşlı sesini duyuyor ama cevap veremiyordum. Sürücü, bizdeki işine yeni girmiş kızıl sakallı, uzun boylu, neşeli bir genç, örtüyü kaldırıp beni çıkardı. Tekrar yola koyulduk. Sırtım karıncalanıyordu, anneme söyledim.

Kızıl sakallı genç sürücü arkasına döndü,

«Karıncalanıyor mu?» sağlam dişleri bembeyazdı.

«Evet, biliyorsunuz karıncalanıyormuş gibi olur...»

Sürücü gülmiye başladı.

«Bir şey değil, dedi, zaten geldik sayılır».

Ve kula atı kamçıladı.

Bu sürücü o akşam kula atı alıp kaçtı.

Çiftlik ayaklandı. İz sürmiye giriştiler. Ağabeyim de başlarındaydı. Muiz adındaki ata eğer kapattı kendisi için, at hırsızına iyi bir ders vereceğim, diyordu.

«Önce yakala da...» dedi babam tatsız bir sesle.

İki gün iki gece ses çıkmadı gidenlerden. Ağabeyim hırsıza yetişmelerine engel olan sisten yakınıyordu. Bu güzel, bu şen delikanlı bir at hırsızıydı demek? Ne de güzel bembeyaz dişleri vardı...

Ateşim vardı, başım, kollarım, bacaklarım beni rahatsız ediyordu, kocaman kocaman büyüyorlar, duvara, tavana dayanıyorlar, bu engelleri aşamıyorlardı, çünkü hepsinin nedeni benim içimdeydi. Boğazım ağrıyor, her yanım yanıyordu. Annem, sonra babam gelip önce boğazıma baktılar, sonra birbirlerine baktılar, canları sıkkındı ve sonunda üstüne cehennem taşı bastıralım dediler.

«Sakın difteri olmasın», dedi annem. İvan Vasiliyeviç,

«Difteri olsaydı şimdiye kadar çoktan sıranın üstüne yatırılmış olurdu» cevabını verdi.

Sıranın üzerine yatırılmış olmanın ölmek anlamına geldiğini şöyle böyle biliyordum, küçük kız kardeşim Rosoçka da oraya yatırılmıştı. Ama benim için de öyle olacağı hiç aklıma gelmiyordu, dinlerken kılım kıpırdamıyordu.

Bobrinetz'e götürelim dediler, annem pek öyle dini bütün bir insan değildi, ama cumartesi günü yola çıkmak istemedi. İvan Vasiliyeviç götürecekti.

Küçük Tatyana eskiden bizde çalışırdı. sonradan evlenmiş

Bobrinetz'e gitmişti. Onun evine indik. Çocuğu yoktu. hastalığın bulaşması korkusu da yoktu.

Doktor Şatunovsky, boğazıma baktı, derece aldı ve her zaman yaptığı gibi, şimdilik bir şey söylenemez dedi. Evin hanımı Tatyana bana bir bira şişesi verdi, içinde deynekler ve tahta parçalarıyla yapılmış bir kilise vardı. Kollarımdaki bacaklarımdaki ağrılar gitti, hastalıktan kurtuldum. Ne zaman oldu bu? «Çağ»ın başlangıcından az önce.

Mesele şu. Eski bir bencil olan ve haftalarca çocukların yüzüne bile bakmıyan Abram amca bir gün beni çağırdı, eyiliği üstünde olduğu bir gün, ve sordu:

«Söyle bakayım hangi yıldayız. Bilmiyormusun? 1885 deyiz. Söyle bakalım neymiş? Hah, unutma, gene soracağım.»

Ne demekti bu?

«Evet, dedi yeğenim gamsız Olga, sonradan 1886 gelecek».

Aklım ermiyordu, eğer zamanın bir adı varsaydı, 1885'in her zaman için, yani çok çok zaman için, var olması gerekirdi, şu eşikteki kocaman taş gibi, değirmen gibi, hatta benim gibi.

Olga'nın küçüğü Betya kime inananacağını bilemiyordu. Üçümüzde yeni bir alana girmiş olmaktan tedirgindik, sanki rüzgâr vurup önümüzde bir kapı açmış, içinde gölgelerin kaynaştığı, seslerin uzun uzun yankılandığı boş bir oda çıkmıştı karşımıza. Sonunda teslim olmak zorunda kaldım. Her şey Olga'yı haklı çıkarıyordu. Böylece, bilincine erdiğim numaralı ilk yıl 1885 yılı oldu. Bu benim için şekilsiz bir sürenin, hayatımın tarih öncesi döneminin, bir kaosun sonu oluyordu: benim tarih başlangıcım bu düğümden başlamıştır. O zaman altı yaşındaydım. Bu yıl Rusya için bir kıtlık, bir yıkım yılı olmuştu. İşçi dünyasında ilk büyük kaynaşmalar patlak vermişti. Bana gelince, ben sadece yılın bir adı oluşuna şaşıp kalmıştım. Kafam allak bullak olmuştu, zaman ile sayılar arasındaki akıl almaz bağı yakalamıya uğraşıyordum.

Sonra yıllar birbirini kovaladı, önce yavaş, sonra git gide

daha hızlı. Ama 1885, uzun süre yılların ilki, başlangıç yılı olarak kaldı. Bu benim «çağ»ımdı.

Şöyle bir şey oldu bir gün : kapının önünde yaylıya kurulmuş, dizginler elimde, babamı bekliyordum. Arabanın genç hayvanları birden parladılar, evi geçtiler, samanlığı bostanı geçtiler, yolu atlayıp tarlalara vurdular, Dembovski'lerin topraklarına doğru. Arkamda çığlıklar yükseliyordu. Önümde bir sel yatağı açılıyordu. Atlar dolu dizgin gidiyorlardı. Tam çukurun önüne geldikleri zaman kendilerini yana atıp birden durdular, araba handiyse devriliyordu. Peşimden koşuyorlardı, en önde arabacı, arkasında iki üç işçi, bir az daha uzakta babam ve en geride, annem avaz avaz haykırıyor, ablam kollarını ısırıyordu. Ben kollarına atıldığım anda annem hâlâ bağırıyordu. Benzi ölü gibi sararmış olan babamdan iki şamar yediğimi saklamıyorum. Başıma gelen şey o kadar olağanüstü bir şeydi ki kızmadım bile.

Galiba genç bu yıldaydı, babamın beni Elisavetgrad'a götürüşü. Seher vakti yola çıktık, acelemiz yoktu, Bobrinetz'de hayvanlara yem verildi, akşama doğru, adına ayıb olmasın diye Şivivaya denilen Vişivaya'ya vardık(1), orada sabahı bekledik, çünkü kentin yöresinde eşkiyalar kol geziyorlardı.

Kaldırımları, yeşil boyalı damları, balkonları, mağazaları, polisleri ve iplere dizilmiş kırmızı balonlarıyla Elisavetgradın üzerimde yaptığı etkiyi, dünyanın hiç bir başkenti — Paris ve New York bile — yapmamıştır. Bir kaç saat uygarlığı seyrettim karşıdan.

«Çağ»ın başlangıcından bir yıl sonra derslere başlıyordum. Bir sabah, güzelce uyumuş ve çabucak elimi yüzümü yıkamış olarak (Yanovka'da hep çabuk yıkanılırdı), yeni bir günün ve hepsinden önce beni bekliyen sütlü çayın ve çöreğin tadıyla ağzım sulanaraktan yemek salonuna girdim. Annem bir yabancıyla

(1) Vişivaya, bitli demektir. Şivivaya'nın bir anlamı yoktur.

oturuyordu, yüzünde solgun bir gülümseme, aşırı kertede saygılı, sıska bir adam. Benden söz ettikleri belliydi. Anam,

«Günaydın dc öğretmenine Lyova».

Biraz kaygıyla bakıyordum öğretmene, bir az da merakla. Öğrencisi olacak çocuklara öğretmenlerin ana babalarının yanındayken hep yaptıkları gibi, o da beni pek tatlı dille selamladı.

Annem konuşmayı benim yanımda bağladı: şu kadar ruble ve şu kadar un karşılığında bana, kolonideki okulunda Rusça, aritmetik, ve Musa dinini öğretecekti. Bunların ne kadarını öğreteceği belli değildi, zira anamın aklı da ermiyordu o kadarına. O sabahın sütlü çayında, beni bekliyen değişikliğin peşin tadını bulmuş gibi olmuştum.

Pazar günü babam beni aldı koloniye götürdü ve Rakil teyzenin yanına yerleştirdi. Ona bir az öteberi, un filan da getirmiştik.

Gromokley ile Yanovka'nın arası dört versttir. Koloni derenin iki yanına kurulmuştu: bir yanda almanlar, öbür yanda yahudiler oturuyorlardı. Bu iki bölge birbirinden çok değişikti. Alman mahalesinde evler iyiydi, damları kamış ve saçla örtülüydü. atlar sağlam, ineklerin tüyleri parlaktı. Yahudilerin orada damı delik deşik yıkık kulübe (izba) ler vardı, hayvanlar berbattı.

İlkden insana tuhaf geliyor, girdiğim bu ilk okuldan bende kalan anılar çok azdır. Rus alfabesinin harflerini yazdığım küçük taş tahta, öğretmenin kalem sapı üzerine katlanmış işaret parmağı, bağara çağara ve ezber okunan din kitabı, hırsızlık yapan bir çocuğa verilen ceza - yarım yamalak, sisli anı kırıntıları, şöyle canlı hiç bir şey yok. Yalnız öğretmenin karısı için öyle değil, ikidebir hiç umulmadık bir yerinden okul yaşamına karışıveren iri, şişman bir kadın.

Bir gün derste sınıfa girdi, yeni alınan unda bir koku olduğundan yakındı: avucundaki unu uzatıyordu kocasına, beriki koklamak için burnunu uzatınca elindeki unu adamın yüzüne attı. Aklınca şaka yapıyordu. Kızlar oğlanlar gülüyorlardı. Ama

öğretmen fena bozulmuştu. Acıyordum adamın haline sınıfın ortasında kalakalmıştı yüzündeki unla.

İyi yürekli Rakil teyzenin yanında ve ona aldırış etmeden yaşıyordum. Aynı avlu üstündeki esas evde mal sahibi bey olarak Abram amca oturuyordu. Yeğenlerinin bir kez olsun yüzüne bakmazdı. Ama beni ayrı tutar, ilikli bir kemik parçası sürer önüme.

«Bu kemiği on rubleye bile vermem» derdi.

Amcanın evi koloninin tam giriş yerindeydi. Ömür uçta uzun boylu, kara kuru bir yahudi oturuyordu, at hırsızı, daha doğrusu karanlık işler ustası olarak geçiniyordu. Bir de kızı vardı ki onun için de pek iyi söylenmezdi. Evlerinden pek uzak olmayan bir yerde bir kasketçi, parlak kızıl sakallı genç bir yahudi vardı. Kasketçinin karısı, o ara teftiş için gelip Abram amcanın evine inmiş olan koloni müfettişine başvurarak, at hırsızının kızı kocamı baştan çıkarıyor diye şikâyet etti. Müfettişin elinden bir şey gelmezdi. Bir gün okuldan dönerken bir kalabalıkla karşılaştım, bağara çağara küfürler ediyor, bir genç kadını yerlerde sürüklüyor üstüne tükürüyorlardı, bu kadın at hırsızının kızıydı. Din kitaplarında anlatılanlara benzeyen bu sahne kafama iyice kazınmış bir daha da çıkmamıştır. Bir kaç yıl sonra Abram amca bu kadınla evleniyordu. O zamanlar hırsız baba, toplumda istenmiyen adam olarak, ve kolon karasıyla sibiryaya sürülmüş bulunuyordu.

Bana sütanalık etmiş olan Maşa şimdi Abram amcanın hizmetçisiydi. Çoğu zaman mutfağa koşardım onu görmek için. Yanovka ile olan bağlarım onda toplanıyordu. Ama Maşa'nın başka gelen gidenleri de vardı, kimi zaman pek sabırsız olurlar beni yüzüme gülerek kapı dışarı ederlerdi. Bir sabah Maşa bir çocuk dünyaya getirdi dediler. Köşe bucak fısıldaşıyorduk aramızda, çekingen ve sevimli. Bir kaç gün sonra Yanovka'dan annem geldi, bir kaç kez mutfağa gitti Maşa'yı ve çocuğu görmek için. Birinde ben de takıldım anamın peşine. Maşa ayakta duruyordu, alnı çatkılı, ve geniş bir sıranın üstünde mınnacık

bir çocuk yatıyordu. Annem bir Maşa'ya bir çocuğa bakıyor. yazık gibilerden başını sallıyor ama bir şey söylemiyordu Maşa suspus önüne bakıyordu, sonra,

«Bak, yanağını eline dayamış, büyükler gibi...

«Acıyormusun? diye sordu annem.

«Hayır, dedi Maşa yapmacıklı, o kadar değil...

«Yalan söylüyorsun. Acıyorsun ona» dedi annem, sesi yumuşacıktı.

Çocuk, doğduktan sekiz gün sonra, dünyaya nasıl geldiyse gene öyle gizli kapaklı gidiyordu.

Ara sıra okuldan köyüme gidiyor, her seferinde bir hafta on gün kalıyordum. Yiddiş dilini bilmediğim için okul arkadaşlarımdan hiç biriyle yakınlık kurmamıştım. O çevrede hepsi hepsi bir kaç ay kaldım. Okul anılarımın azlığı bundan olsa gerektir. Bununla beraber öğretmen Schufer bana okuma yazmayı, bana çok yararı dokunmuş olan bu iki san'atı öğreten adamdır. Öğretmenlerimin ilkine karşı duyduğum hoşnutluğun nedeni budur.

Basılı yazılar üzerinde çalışmıya başlamıştım. Şiirler kopya ediyordum. Şiirler yazıyordum. Sonraları yeğenim Senya J - ski ile bir dergi çıkarmıya kalktım. Ama bu yeni yol dikenli oldu. Yazı san'atını daha yeni ele almaya başlamamla, bunun tehlikeli çekiciliğine kapılmam bir olmuştu. Bir gün yemek salonunda tek başıma oturmuş, kitap harfleriyle bir şeyler yazıyordum. bunlar atölyede ve mutfakta işittiğim, ama evde hiç ağıza alınmayan sözlerdendi. Yaptığım iş doğru bir iş değildi, ama yasak bir iş oluşu beni çekiyordu. Bu uğursuz yazıyı bir kibrit kutusuna koyup samanlığın arkasına gömecektim. Daha pek azını yazabilmiştim ki, ablam girdi içeriye, ne yazıyorsun diye alıp bakmak istedi. Kâadı yakaladım. Tam o anda annem de girdi. Yazdıklarımı görmek istiyorlardı. Utanç içindeydim, kâadı divanın arkasına attım. Ablam gidip almak istedi, ama ben isterik çığlıklar atmıya başlamıştım :

«Ben, ben alacağım, ben...»

Divanın altına kaymış, kâadı param parça etmiştim. Üzüntüm ve göz yaşlarım sonsuzdu.

Noelde. 1886 noeli olacak, çünkü artık yazı yazmasını biliyordum, bir akşam çay saatinde, bizim yemek salonu üst başları değişik birilerinin baskınına uğradı. O kadar beklenmedik bir şeydi ki korkudan, divandan yere düştüm. Bu arada «Çar Maksimliyen»i dinliyor, dinlemiye doyamıyordum. Önümde ilk kez olarak, tiyatro gerçeğine dönüşmüş bir hayal alemi açılıyordu. Baş rolü işçi Prokor'un oynadığını öğrendiğim zaman şaşmış kalmıştım.

Ertesi sabah, elimde kalem kâat, hizmetçilerin odasına dalıyordum, yemeğin sonuna doğru, ve «Çar Maksimliyen»den rica ediyordum, söylediklerini bana yazdırmasını. Prokor beceremem, diyordu. Ama ben yakasını bırakmıyordum, sonunda rica minnet razı oluyor, ve bir pencerenin önüne oturarak, pencerenin pürtüklü pervazı üzerinde, «Çar Maksimliyen»in kafiyeli söylevine kaptırıyordum kendimi. Daha beş dakika geçmeden, babam kapıdan bir göz atıyor, pencerenin önünde olup biteni görerek.

«Odana dön Lyova» diyordu çatkın bir sesle.

Hiç bir şeyle avunamıyacak kadar üzüntüler içindeydim. akşama kadar ağlamıştım. Abuk sabuk mısralar satırlar yazıyordum, belki söze karşı erken uyanmış bir ilginin belirtileriydiler bunlar, ama her halde ozanlık da vadetmiyorlardı bana. Ablamın haberi vardı şiirlerimden, annemin de haberi oluyordu ablam yoluyla ve en sonunda babamın da haberi oldu, annem yoluyla. Misafirlerin karşısına geçip şiirlerimi okumamı istiyorlardı. Bu bir işkenceydi, can sıkıcıydı. Olmaz diyordum. Kandırmaya çalışıyorlardı, önce okşıyarak, sonra öfkelenerek, sonra gözümü korkutarak. Çoğu zaman kaçıp kurtuluyordum. Ama bizimkiler istediklerini yaptırmasını biliyorlardı. Yüreğim çarparak, yaşlar gözümün ucunda okuyordum, bir yerlerden aşırdığım kafiyesi bozuk, şiirlerimi.

Ama artık, şöyle ya da böyle, bilim ağacının yemişini tatmıştım. Hayatım genişliyordu, günden güne değil saattan saate. Yemek salonunun delik divanından fırlıyan teller başka dünyalara doğru uzanıyordu. Okumak, hayatımda yeni bir dönemin kapısını açıyordu.

III

Aile ve Okul

1888 de ömrümün büyük olayları başladı. Okula yazılmak için Odesa'ya gönderildim.

Şöyle oldu bu iş:

Annemin yeğenlerinden biri izininin bir parçasını köyde geçirmişti, bu Moisey Filipoviç Spenzer'di, yirmisekiz yaşında genç, zeki, iyi yürekli bir adamdı, o sıralar «bir yerlerinden hafifçe rahatsız» olduğu söyleniyordu, üniversiteye de bu yüzden girememişti. Biraz gazetecilik, biraz da istatistikle uğraşıyordu. Vereme yakalanmamak için köye gelmişti. Monya, böyle çağırıyorlardı kendisini, annesinin ve kız kardeşlerinin gözünde göğüs kabartıcı bir kişiydi, hem yetenekleri hem karakteri bakımından. Bizim aile de bu görüşe katıldı. Daha gelmeden her kes sevinmiye başlamıştı. Neye seviniyorlardı, ben bilmiyordum. Monya yemek salonuna girdiğinde ben «çocuk odası» denilen küçük odanın eşiğinde duruyordum, bir adım atsam salona girecektim, ama giremiyordum, çünkü fotinlerimin ikisi de yırtıktı. Yoksulluktan değil, aile o dönemde çoktan belini doğrultmuştu, ama kırlık yerlerde böyle şeylere pek aldırış edilmezdi, herkesin o kadar çok işi vardı ki aile yaşamının istemleri pek o kadar göze çarpmıyordu.

«Günaydın delikanlı, dedi Moisey Filipoviç, içeri girsene...

«Günaydın» diye cevap verdi çocuk yerinden kımıldamadan.

Neden duraksadığım anlatıldı misafire, hafiften gülümsemeler içinde, o güler yüzle geldi, beni bu zor durumdan kurtardı, eşiği aşıp şappadak öptü ve alıp salona getirdi.

Yemekte her kesin gözü Monya'daydı: annem en iyi par-

çaları ona veriyor, beyenip beyenmediğini soruyor. neleri sevdiğini öğrenmiye çalışıyordu.

Akşam üstü, sürü ağıla döndüğü sırada Monya,

«Hadi gidip taze süt içelim, dedi bana, dikkat et güvercinim, parmaklarını içine sokma... Dıştan tut...»

O güne kadar bilmediğim çok şeyler öğrendim Monya'dan, bardak nasıl tutulur, nasıl yıkanılır, bazı kelimelerin doğrusu nedir. inek memesinden süt içmek göğse ne kadar iyi gelir, bunları hep ondan öğrendim. Spenzer yürüyüşler yapıyor, yazı yazıyor, çelik çomak oynuyor, aritmetik ve rusça öğreterek beni ilkokula hazırlıyordu. Bayılıyordum ona, biraz da çekiniyordum. Titiz bir disiplin havası vardı üzerinde : bu her halde kentli disipliniydi.

Köylü akrabalarına karşı pek gönül alıcıydı, bazan onlarla şakalaşıyor, kadife gibi tenor sesiyle türküler çağırıyordu. Ama kimi zaman yüzü kararıverir, yemekte sessiz ve içine kapanık öyle kaldığı olurdu. O zaman herkes kaygılanır, rahatsızmısın diye sorardı. Kısa kaçamaklı cevaplar verirdi. Bu dilsizlik nöbetlerinin nedenini ancak misafirliğinin sonlarına doğru, o da şöyle böyle anlıyabilmiştim : Monya'yı çarpan, kırlara özgü kabalık ve haksızlıklardı. Hayır, cnıştesinin, ya da halasının sert patronlar olmasından değil, hayır hiç bir zaman böyle bir şey söylenemez. İşçilerin ve köylülerin koşulları, öbür bütün çifliklerdekinden daha kötü değildi. Ama onlardan pek öyle değişik de değildi. Yani ağırdı.

Bir defasında kâhya bir çobanı kamçıladı uzun bir kayışla, atları akşama kadar dere kıyısında bıraktı diye. Monya sarardı, dişleri arasından,

«Kötü, dedi, kötü...»

Ben de anladım o zaman bunun kötü bir şey olduğunu. Bilmem Monya olmasaydı anlarmıydım. Anlardım her halde. Ama o yardım etmişti anlamama, ve bu beni ona bağlıyordu, bütün ömrümce sürecek bir hoşnutluk duygusuyla.

Odesadaki yahudi kız okulunun müdürü olan bir bayanla

evlenecekti Monya, Yanovka'da bu bayanı tanıyan yoktu, ama herkes elbette seçkin bir insandır, diyordu: okul müdürü, üstelik Monyanın karısı olacak. Gelecek ilkbaharda beni Odesa'ya göndermiye karar verildi, jimnaza yazılacak ve Spenzer'lerde kalacaktım.

Koloninin terzisi üstbaşımı çabucak dikiverdi, koca bir sandığa tereyağı, reçel kavanozları ve başka hediyeler doldurulduu, kentteki akrabalar için.

Birbirimizden ayrılamıyorduk bir türlü, ben iki göz iki çeşme ağlıyordum, anem ağlıyordu, kız kardeşlerim ağlıyorlardı, ve işte şimdi anlıyordum, ömrümde ilk olarak, Yanovka'yı ve orada yaşıyan her kesi ne kadar çok sevdiğimi. Stepten geçip istasyona geldik arabayla, ve büyük yola çıkan dönemece kadar hep ağladım. Novyi Bug'dan trene binip Nikolayefe geldik, oradan da vapura bindik. Vapur düdüğü sırtıma bir avuç karınca doldurmuştu, yeni bir yaşamın habercisi gibi ötüyordu. Artık Bug'da değildik, önümüzde deniz bekliyordu bizi.

Çok ve değişik şeyler bekliyordu. İşte liman, bir arabacı ve arabası, küçük bir sokak - Pokrovski sokağı - ve içinde kız okulu müdürünün oturduğu kocaman, eski bir ev. Beni uzun uzun incelediler, önce genç bir bayan, sonra yaşlı bir bayan, annesi, sonra alnımdan ve iki yanağımdan öptüler. Moisey Filipoviç her zamanki şakacı haliyle Yanovka'yı, oradakilerin hepsini ayrı ayrı sordu, inekleri ve komşuları bile unutmadı. Ama inekler böyle seçkin bir toplulukta sıkılmadan ağıza alınamıyacak kadar önemsiz görünüyorlardı artık gözüme.

Oturduğumuz daire büyük değildi. Yemek salonunun bir yerini perdeyle bölüp bana ayırmışlardı. Okul yaşamımın ilk dört yılı orada geçmiştir.

Daha köyde iken Moisey Filipoviç'in yanında duyduğum hoş ve titiz disiplinin içinde buldum kendimi çabucak. Aile düzeninin sıkı oluşundan değil, sadece ilk zamanlar bana sıkı gelmiş olmasındandı. Saat dokuzda yatmak zorunda idim. Sınıflarım ilerledikten sonradır ki daha geç yatmama izin verilmiş-

tir. Yavaş yavaş öğretiyorlardı, sabah kalkınca günaydın denilecek, el yüz yıkanacak, bıçak ağıza götürülmiyecek, hizmetçiye teşekkürsüz bir iş gördürülmiyecek, kimsenin arkasından konuşulmıyacak. Köyde kullandığım bir çok sözün rusça değil çürük ukrayna sözleri olduğunu yeni öğreniyordum. Ömrümün ilk on yılında yaşadığımdan daha kültürlü bir dünyayı keşfediyordum. Hatta, klasik edebiyatın güzelliği ve tiyatronun büyüsü yanında atölyenin hatırası bile solmaya başlamıştı. Küçük bir kentli oluyordum. Ama köy bazan kafamın içinde birden aydınlanıveriyor, elden kaçmış bir cenet gibi görünüyordu gözüme. Sıla özlemi yakama yapışıyordu, yerimde duramıyor, pencerenin camına mektuplar yazıyordum annem için, yastığa kapanıp ağlıyordum.

Moisey Filipoviçin evinde yaşam şöyle böyleydi. İki ucunu ancak bir araya getirebiliyorlardı. Aile başkanının belli bir işi yoktu. Yunancadan, notlar ve yorumlar ekliyerek çeviriler yapıyordu; çocuklar için masallar ve hikâyeler yazıyordu; Şloser'i ve öbür tarihçileri inceliyor, kronoloji listeleri çıkarıyordu, bir de okul işlerinde karısına yardım ediyordu. Yayın evi kuruşu epeyce sonraya rastlar, bu işi de ilk yıllar şöyle böyle gitmiş, sonra birden bire büyümüştür. On oniki yıl sonra güney Rusyanın en önemli yayın evi artık onunki idi, büyük bir basım evi bir de ev sahibi olmuştu.

Benim bu aile yanında geçirdiğim altı yıl, bu yayın evi işine girişildiği zamana rastlar. Bu arada ben de dizgi, düzeltme, sayfa düzeni, baskı ve cilt işlerini öğreniyordum. Boş zamanlarımızın başta gelen işi provaları düzeltmek olmuştu. Yeni basılmış kâada olan sevgim ve tutkum o uzak okul çağlarında başlamıştır.

Burjuva ve küçük burjuva ailelerde hep olageldiği gibi, hizmetçiler benim yaşamamda da, göze çarpmayan ama yeterince önemli bir rol oynamışlardır.

İlk hizmetçi Daşa gizli, özel bir sevgi ile bağlanmıştı bana, gizlilerini bana emanet ediyordu. Öğle yemeğinden sonra

her kes uyku kestirirken usulca mutfağa süzülürdüm, orada Daşa hayatını, ilk aşkını anlatırdı, daldan dala atlıyarak.

Daşa'dan sonra, kocasından boşanmış bir yahudi kız gelmişti Jitomirden. Bana kocasından yakınır,

«O kadar kötü, o kadar huysuz ki...» derdi.

Ona okuma yazma öğretmiye kalkmıştım. Her gün en az yarım saat benim masanın yanında oturuyor, alfabenin gizlerini ve sözlerin nasıl meydana geldiğini öğreniyordu.

Ailede bir çocuk doğmuş bir de sütana gelmişti. Sütananın mektuplarını ben yazıyordum. Amerikadaki kocasına halinden yakınan mektuplardı bunlar, çektiği acıları anlatırdım, en koyu renklerle, ve «hayatımın bu karanlık gök kubbesinde ışıldıyan tek yıldız süt verdiğim bebektir» diye bitirirdim. Sütana bayılırdı bu sözlere. Gerçi söylev gibi oluşu ve dolar gönder diye bitişi benim de hoşuma gitmiyordu ama yüksek sesle okunmasından da keyifleniyordum.

Sütana gene başlardı,

«Şimdi bir mektup daha...

— Kime? derdim, yeni bir san'at eseri yaratmıya hazırlanarak.

— Yeğenime» derdi, ama sesi pek de güvenli çıkmazdı.

Mektup gene karanlık bir durum yansıtırdı, artık yıldız filan yoktu, yalnız, eğer istiyorsa kendisini görmiye gelmesini istemekle biterdi.

Sütana mektuplarını alır çıkar, arkadan öbür hizmetçi, öğrencim olanı girerdi içeriye; kapıdan dinlemiş olacaktı her halde, dudak bükerek kulağıma fısıldardı,

«Yeğeni değil ki.

— Kim öyleyse?

— Hiç, işte öyle birisi...»

İnsanlar arasındaki ilişkilerin karmaşıklığı üzerine düşünmiye böylece başlamış oluyordum.

Yemekte Fani Solomonovna, alaycı bir sesle

«Bir az daha çorba istemezmi acaba bay yazar?

— Efendim? dedim tedirgin bir sesle,

— Sütananın mektuplarını sen yazmıyormusun? Demek ki bir yazarsın sen... Nasıldı bakayım, «karanlık gök kubbede bir yıldız...» Elbetteki bir yazarsın sen.»

Lafını aynı tonda bitiremedi, kahkahayı bastı.

Moisey Filipoviç beni yatıştırmıya çalıştı,

«Güzel yazmışsın. Yalnız biliyormusun, onun mektuplarını sen yazma. Onun mektuplarını Fani yazsa daha iyi olur!»

Okulda ve aile içinde belli edilmek istenmezdi, ama yaşamın bulanık yanları vardı; bunlar hatta on yaşında bir çocuğun bile ilgisini uyandırabilecek kadar güçlü ve her yerde hâzır ve nâzırdılar. Ne evin ne de okulun kapısını aşmalarına izin verilirdi. Yalnız mutfak kapısından girip çıkabilirlerdi.

Devlet okullarında yahudiler için yüzde on kota 1887 de ayrılmıştır. Ondan önce bir yahudi için, iltiması yoksa ya da rüşvet yediremiyorsa jimnaza girme üimidi yoktu. Real okullarının programı jimnazınki gibi değildi, klasik diller okutulmaz, matematiğe, tabiat bilimlerine ve yaşıyan dillere daha geniş yer verilirdi. Kota real okullarına uygulanmakta idi. Ama oraya o kadar rağbet yoktu, bundan ötürü de adayların girme şansı daha çok oluyordu.

Klasik öğrenim, modern öğrenim tartışması gazete ve dergileri uzun süre doldurmuştur. Tutuculara göre, klasisizm, disiplinin yerleşmesine yarar, yani çocukluğunda az buçuk yunanca kekelemiş olan bir yurddaş ömür boyunca çar yönetimine daha kolay boyun eğer. Liberaller, ikisi de rönesanstan çıkmış olduklarına göre, liberalizmin süt kardeşi olan klasisizmi inkâra gitmeden, modern öğrenimi tutarlardı.

Bir devlet okuluna girmiye hazırlandığım sıralarda, bu tartışma artık kesilmişti, hükûmet özel bir emirle, şu ya da bu öğretim biçiminin daha üstün olduğu çekişmesini yasaklamıştı.

Son bahar geldi, Saint - Paul real okulunun sınavlarına girdim. Aldığım sonuç orta idi : rusçadan 3, aritmetikten 4

almıştım(1). Bu notlar yetmezdi, kota daha ciddi, daha sıkı bir ayıklamayı öngörüyordu. Sınavı yapan öğretmenlerin rüşvet kapısıydı bu. O zaman beni hazırlık sınıfına yazdırmıya karar verildi, bu sınıf da devlet okulunun bir koluydu ama özel okul sayılırdı, birinci sınıfa buradan geçmek, yahudiler için gene kota sınırları içinde mümkündü, ama yatılı olmıyanlara göre tercih hakları vardı.

Saint - Paul real okulunu almanlar kurmuşlardı. Luther cemaatine bağlıydı, Odesada ve bütün güneyde yaşıyan kalabalık alman topluluğunun çocukları burada okurdu Devlet okulu haklarından yararlanırdı ama altı sınıflıydı, yüksek öğrenim yapmak için bir başka okulda yedinci sınıfı okumak gerekiyordu. Hükûmet belki de almanlık ruhunu bir yerde durdurmak istemişti. Ama zaten bu ruh St. Paul okulunda bile yıl yıldan azalıyordu. Alman öğrenciler yarıdan aza düşmüşlerdi. alman öğretmenlerin yönetimden ayakları kaydırılmıştı.

Okuldaki ilk günlerim çok acı oldu, sonra güler yüzlü günler geldi. Sırtımda yeni bir üniforma vardı, iki dirhem bir çekirdek okula gidiyordum, kasketim yeniydi, sarı bir kordelası vardı, üzerinde okulun madenden, göz alıcı işareti takılıydı, işaret üç yapraklı iki dal arasında birbirine dolanmış iki harfti, okulun ilk harfleri. Arkamda yeni bir çanta, içinde parlak ciltli yeni okul kitapları, uçları güzelce yontulmuş kalemlerle dolu bir kalem kutusu, bir kalem sapı, bir lastik. Bu göz kamaştırıcı yükle Uspeskaya caddesinde yürümekten heyecanlı, okulun uzakta oluşundan sevinçli idim. Gelip geçenler yalnız bana bakıyorlar, hatta kıskanıyorlar gibi geliyordu. Her kese güvenle, merakla ve yiyecekmiş gibi bakıyordum. Birden bire on üç yaşlarında büyük, zayıf bir çocuk, belki atölye dönüşü, çünkü saçtan bir şey götürüyordu, pırıl pırıl okul öğrencisinin iki adım yanında durdu, başını arkaya attı, burnunu çekip takır takır

(1) 5 üzerinden

boğazını kazıdı, ve yeni bluzumun üstüne, omuz başıma bir koca balgam attı, hiç bir şey demeden ve hor gören bakışlarla geçti gitti.

Neye yapmıştı bunu? Bu gün biliyorum: Hiç bir şeyi olmıyan bir çocuk, gömleği paramparça, ayakları bez parçalarıyla sarılı, o patronların pis işlerinde çalışırken, efendilerin çocukları güzel öğrenci giyimleriyle çalım satıyorlardı... ve çocuk bu davranışıyla bir sosyal protestoyu dile getirmiş oluyordu. Ama ben bunları bilecek çağda değildim. Omuzumu kestane yapraklarıyla, uzun uzun sildim, öfkeden içim içimi yiyerekten. Yolun geri kalanını karanlık kurgular içinde yürüdüm.

Okulda ikinci bir yumruk bekliyordu:

«Al bir tane daha Piyotr Pavloviç, diye bağırdılar öğrenciler, bu zavallı hazırlık öğrencisi de üniforma giymiş.»

Ne oluyordu? Olan şuydu: hazırlık sınıfı özel okul sayılıyordu, bu sınıfın öğrencilerine üniforma giymek yasak edilmişti. Öğretmen yardımcısı, kara sakallı Piyotr Pavloviç bana anlattı ki kasketimdeki okul işaretini ve yakamdaki işaretleri sökmeli, kemerlerimdeki tokayı çıkarmalı ve kartallı düğmelerimin yerine kemik düğmeler diktirmeliyim.

Bu da ikinci felaket olmuştu.

O gün ders yapılmadı. Alman öğrenciler ve daha bir çokları okula adını veren Luther kilisesine gittiler. Birden bire kendimi bodur bir çocuğun koruyuculuğu altında buldum, her halde hazırlık sınıfında ikinci yılı idi, kuralları ve âdetleri biliyordu, kilisenin sırası üzerinde beni yanına oturttu. İlk defa olarag org dinliyordum, içim titriyordu. Sonra uzun boylu bir adam çıktı, kafası traşlı, sırtında beyaz yakalı üstlükler. Sesi kilisenin içinde birbirini kovalıyan dalgalar gibi yayılıyordu. Lakırdılarını anlamadığım için olacak, yemin bana on kat daha heybetli görünmüştü.

«Kim bu konuşan, diye sordum, hayran olmuştum.

— Papas Binnemann, bizzat kendisi, dedi Karlson, çok zekidir, Odesanın en zeki adamıdır.

— Ne söylüyor?

— Ne söylemek gerekli ise onu söylüyor Karlsonun sesi şimdi o kadar heyecanlı değildi, diyor ki iyi öğrenci olmalı, arkadaşlarıyla iyi geçinmeli...»

Bu elmacık kemikleri çıkık, Binnemann hayranı çocuk tenbelin haylazın biriydi, ders aralarında herkesle kudurmuş gibi dövüş ederdi.

İkinci gün benim için avundurucu oldu. Aritmetikte her kesten iyi idim, tahtadaki yazıları iyi kopya ediyordum. Öğretmen Rudenko beni herkesin içinde methetti, iki tane 5 verdi. Ceketimdeki kemik düğmelerin üzüntüsü bununla hafiflemiş oluyordu. Küçük sınıflarda almancayı müdür Christian Christianovitch Schwanebach okutuyordu. Üstüne başına pek titiz bir adamdı ve böyle yüksek bir görevde bulunabilmesini Binnemann'ın damadı olmasına borçlu idi. En önce bütün öğrencilerin ellerine baktı, benimkileri temiz buldu. Arkadan, tahtadaki alman harflerini ne kadar dikkatle kopya ettiğimi görünce bir 5 de o verdi. İlk ders gününün akşamı eve üç tane 5 le dönüyordum. Çantamda pek değerli şeyler olarak taşıyordum bunları; Prokrovski sokağını geçerken adeta koşuyordum, başarımın etkisini görmek iştahı vardı içimde.

Öğrenciliğim işte böyle başladı. Erkenden kalkıyordum, çabucak çayımı içiyor, kâada sarılmış öğle yemeğimi paltomun cebine tıkıştırıyor, tam sabah duasında okulda bulunabilmek için koşuyordum. Sınıflarımı takılmadan geçmekteydim. Sokakta bir öğretmene rastlasam gayet terbiyeli selam veriyordum.

İnsanlar arasında orijinal olanların oranı yüksektir, ama öğretmenler arasında daha da yüksektir. St. Paul okulunda, diyelim, öğretmenlerin kafa düzeyi ortanın üstündeydi. Okulun adı iyiye çıkmıştı, bu da sebepsiz değildi, okulda düzen sıkıydı, hiç gevşetilmezdi, dizginler yıl yıldan daha da sıkı tutuluyordu, hele Schwanebach'ın yerine Nicolas Antonovitch Kaminski geçtikten sonra.

Bu, öğretmen olarak fizikçi, insan olarak da insandan kaçar

birisiydi. Konuşurken adamın yüzüne bakmazdı, koridorlarda, dersliklerde, kauçuk tabanlı pabuçlarının üzerinde sessiz süzülürdü, sesi boğuk incecik bir kadın sesi gibiydi, bu ses hiç yükselmeden korkutmasını bilirdi. Dışardan bakan dengeli bir adam sanırdı, ama aslında içe tepilmiş sürekli bir öfke halindeydi. En iyi öğrenciler karşısında bile silahlı tarafsızlık durumunda kalırdı. Özellikle benim için böyle bir adamdı.

Gazların sıkışabilmesine dair Boyle - Mariotte yasasını tanıtlıyan bir araç icad etmişti. Deney yapıldıktan sonra, her zaman aralarında «ne güzel diimi» diye fısıldaşan çocuklar bulunurdu, mahsustan öğretmene duyururlardı.

Birisi kalkar,

«Bu aracı kim bulmuş?» diye sorar.

Kaminski, önemsemiyormuş gibilerden, nezleli ince sesiyle «Ben» derdi.

Her kes birbirine bakar, hele fizikten 2 den fazla alamıyanlar hayranlıklarını belli etmiye uğraşırlardı.

Schwankebach'ın yerine, ruslaştırmak gayretiyle Kaminski getirilince edebiyat öğretmeni Anton Vasiliyeviç Krijanovski de müfettiş olmuştu. Papas okulundan çıkma, kızıl sakal, kötü bir adamdı, büyük rüşvetçi, hafif liberal boyası boyanmış, ama, yalandan saflığa vurup düşüncelerini pek güzel gizlemesini becerirdi. Müfettiş olunca daha bir ağır başlı, daha tutucu olmuştu. Krijanovski birinci sınıftan itibaren rusça öğretiyordu. Doğru yazı yazmamla ve rusçayı öğrenmekteki başarımla dikkatini çekmiştim. Sarsılmaz bir kural gereğince yazdıklarımı yüksek sesle okur, ve 5 numara bir de artı verirdi.

Matematikçi Yurçenko, bodur, soğuk, bencil bir adamdı, bindiyujnik diye lakap takmışlardı, Odesa dilinde kamyoncu anlamına geliyordu bu söz. İlk sınıftan son sınıfa kadar öğrencilere hep sen diye hitab eder, terimleri iyi kullanamazdı. Hesaplı bir kabalıkla kendine göre bir saygı sağlar, ama bu saygı zamanla uçup giderdi. Çünkü bunun da rüşvet yiyici olduğu kısa zamanda anlaşılırdı.

Zaten öbür öğretmenler de, çeşitli yollardan kendi kabilelerini arkalarlardı. Başarısız öğrenciler, eğer evi o kentte değilse en çok hangi dertsten korkuyorsa o dersin öğretmeninin evinde kalırdı, pansiyoner olarak. Odesada oturanlar da öğretmenlerden özel dersler alırlar, ders başına büyük paralar öderlerdi.

Öbür matematikçi Zloçanski, Yurçenkonun tamamen zıddıydı, yeşil sarı yüzünde sivri bıyıklarıyla gözlerinin akı kararmış kuru bir adamdı. hep uykudan yeni kalkmış gibi yorgun bir hali vardı. durmadan öksürür tıksırır, sınıfta sesli sesli yerlere tükürürdü. Sevdiğinden yüz bulmamış içkiye vurmuş derlerdi. Değerli bir matematikçi olarak, öğrencilere, görevlerine, hatta matematiğe de yukardan bakardı. Bir kaç yıl sonra ustura ile boğazını kesmişti.

Matematikçilerin ikisiyle de aram iyiydi, çünkü matematikte kuvvetliydim. Hatta okulun üst sınıflarına ulaştığımda matematikçi olmayı bile düşünmüştüm.

Tarih öğretmeni Liyumbimov, taze ve erkek bir sakalla çerçeveli yüzündeki minik burnu üzerinde altın gözlükler taşıyan uzun boylu, ağır görünüşlü bir adamdı. Ama bir defa güldümü her şey değişir ve bu değişiklik çocukların bile hemen gözüne çarpardı. O heybet bir görünüşten başka bir şey değildi, zayıf iradeli, pısırık, yüreğinin derinlikleri paramparça, hep kendisi aleyhinde bir şeyler olduğundan, bir şeyler söylendiğinden ürken birisiydi.

Tarihle, derli toplu olmamakla beraber, gittikçe daha çok ilgilenir olmuştum. Zavallı ders kitaplarını bir yana bırakmış üniversitede verilen derslere ve Schlosser'in ağır cildlerine dalmıştım, tarihte yavaş yavaş ilerliyordum. Böyle bir çalışma bir çeşit kafa sporu oluyordu, öğretmeni güç duruma sokmak için bir sürü işe yaramaz isim, bir sürü ayrıntı da ezberliyordum.

Liyubimov doğru dürüst ders verecek durumda değildi. Arada bir ders ortasında durur, öfkeli bakışlarla ortalığı tarar, kendisini çekiştiren bir fısıltıyı yakalamıya uğraşırdı. Öğrenciler şaşkın, hep tetikte dururlardı.

Liyubimov bir kız jimnazında da ders veriyordu. Orada da gariplikleriyle göze batardı.

Sonunda bir delilik nöbetine yakalanıp kendini astı.

Coğrafya öğretmeni Jukovskiden ateşten korkar gibi korkulurdu. Bir yanlış yakalamak için öğrencileri didik didik ederdi. Derste tam bir sessizlik isterdi. Çoğu zaman ders tekrarlıyan çocuğu durdurur, uzaktan uzağa tehlikeli bir sese kulak veren yırtıcı bir hayvan gibi ortalığı dinlerdi. Bütün sınıf bilirdi bunun ne demek olduğunu, o anda hiç kımıldamadan durmalı, hatta soluk bile almamalıydı.

Yalnız galiba bir kez Jukovski dizginleri az biraz gevşetmişti. Sanırım bir doğum yıldönümüydü. Öğrencilerden biri dersin konusuyla ilgili olmıyan bir şeyler söylemişti Jukovski göz yumdu. Bu bile bir şeydi. O zaman öğrenci Wacker, bir dalkavuk, ayağa kalktı, yapmacıklı bir gülümseyişle,

«Herkes diyor ki, Liyubimov, Jukovskinin pabucunun tabanı bile olamaz» dedi.

Öğretmen baştan aşağı kasıldı,

«Bu da ne demek? Oturunuz», dedi.

Birden o yalnız coğrafya derslerinde görülen özel sessizlik kapladı ortalığı. Wacker, yıldırım çarpmışa dönmüştü. Bütün başlar ona dönmüş, bakışlarıyla ayıplıyorlardı. Wacker, kendisini hiç sevmiyen coğrafyacıyı yumuşatabilmek ümidiyle,

«Allah Allah yalan mı söylediğim» diye fısıldıyordu hâlâ.

Almanca baş öğretmeninin adı Struhve idi; koca kafalı iri bir almandı, sakalı beline kadar inerdi. Minicik çocuk ayakları üstünde ağır gövdesi küp gibi yuvarlanırdı. Son kertede onuruna düşkün bir adam olarak öğrencilerinin başarısızlığına üzülür, bir 2 verinciye kadar çekmediği eziyet kalmazdı, 1 numaraya hiç inmemişti. Hiç kimseyi sınıfta bırakmamak için elinden geleni yapardı. Az önce lafını ettiğim sevimsiz ve yeteneksiz oğlan Wacker ahçısının oğluydu, bunu okula kendisi yazdırmış başına dert açmıştı. Struhve bir az gülünç ama ne de olsa sevimli bir adamdı.

Fransızcayı bir İsviçreli öğretiyordu, Gustave Samoileviç Burnand. Sıskası çıkmış, yandan bakılınca suratı yeni ütülenmiş gibi yam yassı, hafiften kel, maviye çalan ince ve kötü dudaklar, sivri bir burun. Alnında X biçimi ne olduğu bilinmiyen bir yara izi vardı. Çekilir katlanır bir adam değildi, ve bunun bir nedeni vardı. Her zaman için karnı ağrırdı, derslerde üst üste bilmem ne hapları yutardı, herkesi kendine düşman bellemişti. Alnındaki yara izi bizi çeşitli yorumlara sürüklüyordu. Gençliğinde duello etmiş, hasmı onu böyle damgalamış diyenler vardı. Bir kaç ay sonra öyle değilmiş dendi, duello filan etmemiş, doktorlar alnından deri alıp burnunu düzeltmişlerdi. Öğrenciler dikkatle inceliyorlar «Fransız»ın burnunu ve içlerinden en korkusuzları evet diyorlardı dikiş yerleri belli. Daha soğuk kanlıları çocukluktaki bir kazaya yoruyorlar, her halde merdivenden düşmüş olacak diyorlardı. Ama bu açıklama da pek bayağı sayılıyor, kabul edilmiyordu.

Zaten Burnand'ı bir çocuğun çizgileri içinde göz önünde canlandırma olanağı yoktu.

Kapıcı başı Anton adında kaygısız bir almandı, kırlaşmış ve heybetli favorileri ve yaşamımızda önemsiz sayılamayacak bir yeri vardı. Okula geç kalmak, öğle yemeği yememek cezaları ve zindan hapsi gibi şeylerde elinden pek bir şey gelmezdi, ama gerçekte oldukça sözü geçer bir adamdı ve kendisiyle iyi geçinmek daha uygundu. İkimiz de birbirimize pek aldırış etmezdik, çünkü ben onun kalabalık müşterileri arasında değildim. Zamanında gelirdim, okul çantam düzgün olurdu, karnem (1) her zaman ceketimin sol cebinde dururdu. Ama bir çokları sık sık Antonun eline düşer, çeşitli yollardan, gönlünü satın almak zorunda kalırlardı. Ne olursa olsun bizim gözümüzde o St. Paul okulunun temel taşlarından birisiydi.

Şaşırıp kalmıştık, tatil dönüşü Antonu yerinde göremeyince; bir başka kapıcının kızına, on sekiz yaşında bir kıza kurşun sıkmıştı, tutku ve kıskançlık yüzünden ve şimdi hapisteydi.

(1) Kimlik kartı. Öğrenciler üstlerinde taşımak zorundaydılar.

Okulun ölçülü yaşamı içinde, zamanın kapanık ve içe tepilmiş bütün sosyal yaşamı içinde böyle kişisel felâketler patlak verebiliyor ve her seferinde artan yankılar yapıyordu. bir kubbe boşluğunda uzayan sesler gibi.

St. Paul kilisesi yanında bir öksüz yurdu vardı. Bizim avlunun bir köşesi de onlara ayrılmıştı. Avluya çıkarlardı, sırtlarında yıkana yıkana rengi kaçmış mavi bezden bir giyecek, gözleri sevinçsiz oğlanlardı, yüzleri hiç gülmezdi, kendi köşelerine çekilirler, sonra, karanlık yüzleriyle yattıkları yere çıkan merdivenleri tırmanırlardı.

Avlu ortaktı, arada engel de yoktu, ama öksüzlerle biz öğrenciler birbirine yabancı iki ayrı dünyada yaşardık. İki kez bu mavi bez giyimli çocuklarla konuşmayı denedim, ama hırçındılar, hiç yüz vermediler, çabucak kaçtılar, kesin olarak yasaklanmıştı öğrencilerin arasına karışmaları.

Yedi yıl öksüzlerden bir tekinin bile adını öğrenemeden dolaşabilmiştim bu avluda. Papas Binnemann bile okul açılırken kısa bir dua ile başından savardı onları.

Avlunun öksüz yurduna bitişik yanında jimnastik yeri vardı: halka, sırık, dik ve yatık merdivenler, trapez, barfiks v.b.

Okula yazıldıktan az sonraydı, öksüzlerden birinin yaptığı hareketleri ben de yapmak istedim: merdivene tırmandım, en üstteki basamağa ayaklarımı takıp baş aşağı sallandım, ve iki elimle olabildiği kadar aşağıdaki başka bir basamağı yakaladım, havada 180 dereceelik bir eğri çizip lastik gibi yere konmak üzere, ayaklarımı koyuverdim. Ama tutunduğum basamağı çok geç bırakmıştım, havada döndükten sonra bütün gövdemle merdivene çarptım. Göğsüm kıskaçla sıkılıyor gibiydi, soluk alamıyordum... Çevremi alan çocukların ayaklarına sarılarak yerde solucan gibi kıvranıyordum. Ve kendimi kaybettim. Ama artık jimnastikte daha dikkatli olmuştum.

Sokağı, meydanı, her çeşit sporu ve açık havada vakit geçirmeyi pek bilmiyordum. Bütün bunları yalnız yaz izninde köyde bulabiliyordum. Kent bana yalnız derse çalışmak ve okumak

için kurulmuş gibi geliyordu. Çocukların sokak ortalarında dövüş etmeleri utanılacak bir şeydi benim için. Oysa kavga etmek için ne kadar çok neden vardı.

Jimnaz öğrencileri, gümüş düğmeleri ve işaretleriyle «beyaz turna balığı» idiler, öyle övünürlerdi, real öğrencilerinin işaretleri bakır sarısıydı, onlara da «isde kurutulmuş turna balığı» denirdi.

Eve dönerken Yamskaya caddesinde uzun sıska bir jimnazlı peşime düşer,

«Sizde tütünlü ringa balığından çok varmı» diye canımı sıkardı.

Cevap vermezdim. bir gün de bir de omuz vurdu. Döndüm, terbiyeli ama sert bir sesle.

«Ne istiyorsunuz?» dedim.

Şaşırdı, bir an duraladı, sonra

«Çatalınız varmı?

— Çatalmı, ne çatalı?» dedim, huylanmıştım.

Cebinden küçük bir şey çıkardı, ağaç bir çatalın iki parmağı arasına gerilmiş bir lastik, bir de kurşun,

«Bununla damda güvercin vururum, ve kızarttıktan sonra...»

Bu yeni tanışa şaşkınlıkla bakıyordum. Böyle bir şey bana da ilginç geliyordu ama kentin ortasında böyle şeyler yapmak hoş değildi.

Çocuklardan çoğu kayığa binip dalgalar arasında dolaşır, balık tutarlardı. Benim bu zevkden de haberim yoktu. Garip tir, yedi yıl deniz kıyısında yaşadığım halde, deniz bende hiç yer etmemiştir. Bütün bu süre içinde bir kez kayığa binmiş, balık tutmuş değildim, denizi sadece köye giderken ve köyden dönerken görürdüm.

Pazartesi günleri Karlson gelir, güneşten derisi yüzülmüş burnunu gösterir, açık denizde buyuçki tutmuş olmakla övünürdü. ama duyduğu sevinç bana çok uzak görünür, üzerimde hiç bir etki yapmazdı. Av ve balık tutkusu henüz uyanmamıştı.

Hazırlık sınıfında Kostya R. ile, bir hekimin oğlu, yakın arkadaş olmuştum. Benden bir yaş küçük olduğu için boyu da benimkinden küçüktü; rahat, sâkin görünüşlü bir çocuktu, ama gözleri fıldır fıldır dönerdi, şakacı ve açık gözdü. Benim kenti hiç tanımayışıma karşılık o çok iyi tanıyordu. Derslerde o kadar iyi değildi. Oysa ben hep 5 alıyordum. Evde hep yeni arkadaşından söz ediyordu. Sonunda annesi, küçük bir buruşuk, kalkıp Fani Salomonovna'ya gitti,

«Çocuklar beraber çalışsalar» dedi.

Oturup konuştular, beni de çağırdılar, ve olur dendi. İki üç yıl aynı sırada oturduk, o sınıfta kalınca ayrıldık. Ama aramızdaki bağ uzun süre devam etti.

Kostyanın bir ablası vardı, kendisinden iki yaş büyük, kızlar jimnazında öğrenci. Onun da arkadaşları vardı. Arkadaşlarının erkek kardeşleri vardı. Kız kardeşler müzik öğreniyorlardı. Oğlan kardeşler, kız kardeşlerinin arkadaşlarının çevresinde dönenirlerdi. Doğum günlerinde ana baba gençleri davet ederdi. Ve bu bir sevgi gösterisi, bir öne geçme yarışı olurdu; vals yapılır, küçük oyunlar oynanırdı; kıskançlık vardı, hatta düşmanlık vardı. Toplantı yeri bu küçük âlemin, zengin tüccar A. nın eviydi, Kostyalarla aynı yapının aynı katında apartman komşusuydular, iki apartmanın koridorları da aynı balkona açılıyordu ve bu balkon bilerek bilmiyerek buluşmalara sahne oluyordu. A. ların evindeki hava benim Spenzerlerin evinde alıştığım hava değildi.

A. larda her zaman bir çok jimnazlı kızlar ve oğlanlar bulunurdu, ananın hoş görülü bakışları önünde gençler birbirleriyle ilgilenirlerdi. Gevezelik arasında, filanın falanda gönlü var gibilerden şeyler söylenirdi. Bütün bu konuşmaları küçümserdim, ama aslında bu benimki de iki yüzlülükten başka bir şey değildi.

A. nın kızlarından büyüğü, ondört yaşında bir kız, bana âdeta emir verir gibi,

«Eğer birine tutulursanız bana söyliyeceksiniz, dedi.

— Bir tehlike olmadığına göre söylerim». Sesimde üstten alan, kurumlu bir kendini beyenmişlik vardı, artık ikinci sınıftaydım.

Onbeş gün sonraydı, kızlar canlı tablolar yapıyorlardı. En küçüğü kollarını kaldırmış geceyi temsil ediyordu. Kocaman siyah bir şal germişlerdi arkaya fon olarak, üzerinde kâğıttan yapılma gümüş yıldızlar vardı.

Büyük kız beni hafiften dürttü,

«Ne kadar güzel değilmi?»

Bakıyordum, bütün gönlümle katılıyordum ben de bu fikre, birden, sırası geldi, dedim kendi kendime.

Büyük kız beni sorguya çekmiye devam ediyordu:

«Bir şey söylemiyecekmisiniz?»

Gözlerimi indirdim,

«Söyleyeceğim.

— Kim?»

Konuşacak halim kalmamıştı. Baş harfini söyle dedi. Zor değildi bunu söylemek. Büyüğün adı Anna, küçüğünkü Berta. Alfabenin ikinci harfini verdim, birinciyi değil. «B...?» diye tekrarladı Anna, besbelli beklediği bu değildi.

Ve konuşma burada bitti.

Ertesi sabah Kostya ile okula gidiyorduk, her zamanki gibi avluya çıkan büyük koridordan geçecektik. Merdivenin sahanlığına geldiğimiz zaman baktım, iki kız kardeş analarıyla beraber balkonda oturuyorlar. Aramızda bir kaç adımlık bir şey kalmıştı, çapraz ateş altına düşmüştüm, alaylı bakışlar iğne gibi delip geçiyorlardı. Küçük kız gülmüyordu, tersine korkunç bir umursamazlıkla başka yere bakıyordu. Hemen anladım, ele verilmiştim. Anne ve büyük kız elimi öyle bir sıktılar ki sanki açıkça «haydi artık yapmacığı bırak aslanım, ne olduğunu biz de biliyoruz» diyorlardı. Küçük kız da elini uzattı, yüzüme bakmıyordu, eli tahta gibiydi ve elimin sıkışını cevapsız bırakıyordu. Balkonu boydan boya, işkencecilerimin bakışları altında geçmem gerekiyordu. Sırtımda hep o kaatil iğ-

nelerin batışını duyuyordum. Görülmemiş bir ihanete uğramıştım, artık bu kalleşlerle ilgimi kesecektim. evlerine gitmiyecektim, hepsini unutacaktım, hepsini yüreğimden söküp atacaktım. Yaz izni de imdadıma yetişmişti zaten.

Benim haberim yoktu, bir gün farkına varmışlar ki gözlerim iyi görmüyor, miyopmuşum. Göz hekimi gözlük verdi. Canım sıkıldı diyemem, gözlük bana önemli bir kişi hali sağlıyordu. Yanovkaya böyle gözümde gözlükle gitmenin yapacağı etkiyi düşünmek hoşuma gidiyordu. Ama babam için bu katlanılmaz bir şey oldu. Yalancıktan, gösteriş olsun diye taktığımı sanmıştı, ve takmama izin vermedi. Sınıfta tahtayı göremediğimi sokaktaki levhaları okuyamadığımı söyledim, dinletemedim. Köyde gözlüklerimi gizliden kullanmak zorunda kaldım.

Kırda daha korkusuz. daha becerikli ve daha hareketli olurdum. Burada kentteki sıkıntıdan kurtulurdum. Ata atlayıp tek başıma Bobrinetz'e gider, akşama dönerdim. Elli kilometrelik bir işti bu. Bobrinetz'de kurum satmak için gözlüklerimi de takardım.

Bobrinetz'de erkekler için belediye okulundan başka okul yoktu, en yakın jimnaz elli kilometre ötedeki Elizavetgrad'daydı. Ama bir kız projimnazı vardı ve öğrencileri kendilerini belediye okulunun erkek öğrencilerinin oyun arkadaşı sayarlardı. Ama yazın durum değişirdi Elizavetgrad'dan gelen jimnaz ve real öğrencileri, şatafatlı üniformalarıyla ve ince davranışlarıyla Bobrinetz'li öğrencileri gölgede bırakırlardı. Çatışma korkunçtu. Duruma bozulan Bobrinetz'li öğrenciler küçük vurucu gruplar kurar ve yalnız taş ve sopa değil. bıçak da kullanırlardı.

Bir gün tanıdıklardan birinin bahçesinde dut ağacına çıkmış, bir dala yan gelmiş kendime dut ziyafeti çekiyordum. arkadan çitin ötesinden atılan irice bir taş geldi kafama çarptı.

Bu uzayıp giden, hatta arada kan da dökülen kavganın küçük olaylarından biriydi. ve bu kavga, ayrıcalı öğrencilerin

okullarına dönüşlerine kadar sürüp giderdi.

Elizavetgrad'da durum böyle değildi, jimnaz ve real öğrencileri ders yılı boyunca sokakların ve gönüllerin sahibi idiler. Ama yazın Harkovdan, Odesadan ve öteki üniversitelerden izinli gelen öğrenciler jimnazlıları gölgede bırakırlardı. Çatışma orada da korkunçtu. Kızların vefasızlıkları anlatılır gibi değildi. Ama burada kavganın silahları daha çok mânevi silâhlardı.

Köyde kroket ve kiy (çomaklarla oynanan bir oyun) oynardım, kaybedenin cezalandırıldığı toplu oyunlar düzenler, kızlara yakışıksız şeyler söylerdim. İvan Vasiliyeviç, baştan sona kendi elinden çıkma bir bisiklet yapmıştı, onunla da bisiklete binmeyi öğrenmiştim. Sonraları bana Odesa pistinde tur atmak cesaretini veren de bu olmuştu.

Dahası, biyegunki(1) ye saf kan bir at koşar, tek başıma sürerdim. Yanovkada o yıllarda artık güzel koşum hayvanlarımız vardı. Biracı Brodski amcayı araba gezmesine çağırdım.

Yaratılıştan böyle şeylere pek gelemezdi amca.

«Sakın beni devirmiyesin, dedi.

— Devirmem,» diye bir bağırış bağırdım, içini çekerek geldi oturdu arkama, bir şey demeden.

Hendeği dolanıp avludan çıktım, değirmeni geçtim, yola indim, yol yaz yağmuruyla ıslanmıştı. Doru at, inişe vurmaktan huylanmış, hızlanmak istiyor, dizginleri zorluyordu. Ayaklarımı arabanın önüne dayayarak, ve dizginlere asıldığımı amca görmesin diye ayağa kalkarak, dizginleri kastım. Ama at da inadcıydı. Benden üç kat daha gençti, o dört ben onüç yaşındaydık. Hafif arabayı yukarı doğru kaldırıyordu, kuyruğuna bağlanmış konserve kutusundan kurtulmak istiyen bir kedi gibi öfkeliydi.

Arkamda amca, göğsü sıkışmış, elindeki cıgarayı atmış,

(1) Yarış arabası demektir. Orta Rusya'da Drojki derler. İçi yastık gibi kıtıkla doldurulmuş ve dört tekerlek üzerine uzunlamasına oturtulmuş bir sıradan ibarettir. Arabaya binenler bu sıranın üzerine arka arkaya otururlar, ata biner gibi.

handiyse cayırtıyı koparacak hale gelmişti. Ayaklarımı dengeledim, dizginleri gevşettim, ve kendi kendime güç vermek için olacak, hayvanın ayak seslerine uyarak tak tak diye bağırmaya başladım.

«Haydi yavrum, yeter, bırak şakayı» dedim hayvana ve dizginleri topladım.

Amca yatışmış, cigarasını tüttürmiye başlamıştı. Oyunu kazanmıştım, sadece yüreğim çarpıyordu, atın yeri dövmesinden daha kuvvetli çarpıyordu.

Kente dönünce yeniden vuruluyordu boynuma disiplin boyunduruğu. Bu da bana pek zahmetli gelmiyordu. Oyun ve spor, yerini kitaba ve biraz da tiyatroya bırakıyordu. Kentin gereklerine uyuyor, ama hemen hiç bir ilişki kurmuyordum Kent yaşantısı hemen hemen bütünüyle benden ötede geçiyordu. Ve bu yalnız benim için böyle değildi. Kentte yaşıyanların çoğu olur olmaz şeye burnunu sokmaktan çekiniyordu. Odesa polisli Rusyanın en polisli yeriydi.

Kentin önde gelen adamı **gradonaçalnik**(1) di, İkinci - Yeşil (Zelyonoi - Vitoroi) derler bir eski amiral. Sınırsız yetkisi frensiz yaratılışına denk düşmüş bir adamdı. Bir sürü fıkra anlatılırdı kulaktan kulağa. Hatta yabancı bir ülkede amiral İkinci - Yeşil'in mârifetleri üzerine bir kitap bile yayınlanmıştı.

Onu bir kez, o da arkadan gördüm. Ama bu kadarı bana yetti. **Gradonaçalnik,** arabada ayağa kalkmış, yumruğunu sallıyor, kısık sesiyle geğirir gibi küfürler yağdırıyordu. Önünde polisler sıraya girmişler selam duruyorlar, dvornikiler(1) başlıkları ellerinde bekleşiyorlardı. Perdelerin gerisinde korkmuş yüzler seçiliyordu.

Resmî Rusya'yı ilk gençliğimdeki haliyle hatırladığım zaman **gradonaçalnik'**in uzanmış yumruğu ve sırtı gelir gözümün önüne, ve yakası açılmadık küfürler yağdıran kısık bir ses çınlar kulaklarımda.

---

(1) Dvorniki, apartman kapıcısı, hemen hepsi polisin adamıydı.
(2) Polis müdürü

IV

KİTAPLAR VE İLK ÇATIŞMALAR

Tabiat ve insanlar, yalnız öğrenim yıllarımda değil, daha sonra gençliğimde de, bende kitaplar ve fikirler kadar yer tutmamıştır. Köyde doğmuştum ama köy yaşamına o kadar ilgi duymuyordum. Köy yaşamına çok sonraları, yalnız çocukluğum değil, ilk gençlik yıllarım da arkada kaldıktan sonra ilgi duymaya başladım. İnsanlar uzun süre kafamda bir iz bırakmadan, gölgeler halinde geçmişlerdir. Ben kendimi ve geleceğimi arıyordum, kendime ve kitaplara bakarak.

Okumaya 1887 de Moisey Filipoviçin Yanovkaya gelişinde başlamıştım, bir paket kitap getirmişti, içinde Tolstoy'un halk baskısı kitapları da vardı. İlk zamanlar kitaplara girmek pek kolay olmuyordu, hatta zor oluyordu. Her broşürün ayrı zorlukları vardı, yeni sözler, insanlar arasındaki anlaşılmaz ilişkiler ve gerçekle gerçek olmıyanın sadece bir sis bir buğu ile ayrılmış olması gibi. Çoğu zaman kime danışacağımı bilemezdim. Bilmenin ürkek sevincine bilmemenin korkusunu ekliyerek, elimden bırakır, sonra gene alır, gene bırakır ve gene başlardım. O zamanki kitap okuyuşumu stepte geceleyin yapılan bir yolculuğa benzetmek bile mümkündür belki. Tekerleklerin iniltisi, birbirini kesen sesler duyulur, karanlıklar içinden dar ağaçları belirir, her şeyi görüp bildiğinizi sanırsınız, oysa, ne olup bittiğini, kimin neyi götürdüğünü bilemezsiniz, hatta kendinizin nereye gitmekte olduğunuzu, hatta ileri mi yoksa geri mi gittiğinizi bile kestiremezsiniz. Ve yanınızda Gregor amca gibi «buğday taşıyorlar» diye durumu açıklıyacak bir kimse bile yoktur.

Odesada kitap seçme olanağı pek genişti, ve insana kitap seçmek için dikkatle ve iyi niyetle yardım ederlerdi. Kitapları adeta yutuyordum. Gezmeye götürmek için kitabı elimden al-

mak zorunda kalırlardı. Yürürken okuduklarımı düşünür ve sonrasını merak ettiğim için adımlarımı sıklaştırırdım. Geceleri o bölümü bitirebilmek için bir çeyrek, hiç olmazsa beş dakika daha geç yatmama izin vermeleri için çırpınırdım. Bu yüzden her akşam birbirimize girerdik.

Doğmuş olan bu görmek, bilmek ve elde etmek isteği, çareyi basılı yazıların sindiriminde buluyordu; çocuk ellerim ve dudaklarım hep edebiyat kupasına doğru uzanıyordu. Yaşamın bana sonradan vereceği ilginç, kavrayıcı, sevinçli, ya da kederli ne varsa, hepsi de okumalarım içinde bir sezgi, bir vaat olarak daha şimdiden vardı, tıpkı kurşun kalemle, ya da sulu boya ile yapılmış utangaç bir taslak halinde.

Odesadaki ilk yıllarımda geceleri, ev işlerinin bitmesi ile yatma zamanı arasında yüksek sesle kitap okunurdu, bunlar günün en güzel saatleri, ya da sadece bir yarım saatçiği idi. Okuyan Moisey Filipoviçti; genellikle Puşkin ve Nekrasov, en çok Nekrasov okurdu. Ama vakit gelir ve Fani Solomonovna

«Liyuvuşka, derdi, senin yatma zamanın geldi...»

Moisey Filipoviç de

«Hadi bakalım yatağa, derdi.

Yalvarır gözlerle bakardım.

— Beş dakikacık daha». Peki derlerdi, sonra ikisini de öper yatmıya giderdim, içimden bütün gece dinlemeyi kurardım; ama başımı yastığa koyar koymaz uyur giderdim.

Uzak akrabadan bir Sofya vardı, jimnazın sekizinci sınıfından, evlerinde kızıl çıkmış, bir kaç haftalığına Spenzerlerde kalıyordu. Uyanık, çok okumuş, ama özellikten yoksun, karaktersiz bir kızdı, ve kısa zamanda yuvarlanıp girmişti. Pek düşmüştüm bu kızın üstüne, onda her gün yeni bir şeyler, yeni değerler keşfeder, kendi hiçliğimi duyardım. Her işine koşuyor, sınav programlarını temize çekiyordum, o da buna karşılık yemekten sonra büyükler dinlenmiye çekildikleri zaman benimle oturup kitap okuyordu; Ay Yolculuğu adında yergili bir koşuk düzmiye başlamıştık, ikimiz beraber, ben hep vezni şaşı-

riyordum. Kendime göre bir şeyler söyliyecek olsam, benden büyük olan arkadaşım hemen fikri yakalıyor, çabucak geliştiriyor, içine hoş bir şeyler de katarak ve gerekli kafiyeyi de kolayca yakalıyarak dizeyi kuruyordu, ben de peşinde sürükleniyordum.

Altı hafta sonra hastalık geçip de Sofya evine döndüğü zaman, artık büyümüştüm.

Ailenin tanıdıkları arasında en gözde olanı Sergey İvanoviç Siçovskiydi, eski bir gazeteci, bir romantikti, güneyde bilgili bir Shakespeare yorumcusu olarak tanınırdı. Elinden iş gelen bir adamdı ama kendini içkiye vermişti. Bu yüzden kendini insanlara ve hatta çocuklara karşı suçlu görürdü. Fani Solomonovyayı eskiden tanır, teklifsiz görüşür, Fanyuşka diye çağırırdı. Beni daha ilk günden pek sevmişti. Okulda neler okuduğumuzu sorduktan sonra bir yazı ödevi verdi: Puşkinin **Şair ve Kitapçı** şiiri ile Nekrasovun **Şair ve Yurddaş** şiirini karşılaştıran bir yazı yazacaktım. Altüst olmuştum. Bu şiirlerin ikincisini okumamıştım bile; ayrıca Siçovskinin **yazar**lığından da yılıyordum. Bu **yazar** sözünün erişilmez yücelerden inen bir gürleyişi vardı benim için.

«Şimdi hemen okuyalım...» dedi Sergey İvanoviç, okumaya başladı. Çok güzel okuyordu.

«Anladın ya? Şimdi yaz bakalım...»

Önüme Puşkini, Nekrasovu koydular, kâat kalem verdiler.

Durum berbaddı, Fani Solomonovnanın kulağına fısıldadım:

«Yazamıyorum... Ne yazacağımı bilmiyorum.

— Telaşlanma düşün, diyerek saçlarımı okşadı, ne anladınsa onu yaz. Sadece yaz».

Eli yumuşak, sesi tatlıydı. Bir az yatışmıştım, yani sarsılmış olan öz saygım kendini toparlamıya başlamıştı ve yazmıya koyuldum.

Bir saat sonra, ya da ona yakın, bakalım ne yazdın, dediler. Koca bir kâat doldurmuştum, okulda hiç başıma gelme-

miş olan bir titremeyle, yazarın eline teslim ettim.

Sergey İvanoviç hiç sesi çıkmadan bir kaç satır okudu, sonra gözleri çakmak çakmak bana baktı, ve

«Dinleyin bakın ne yazmış, dedi, yaman bir adam bu...»

Ve okudu:

«Şair pek sevdiği tabiatla beraber yaşıyordu, her ses, ve sevinç, ve üzüntü, yüreğinde ayrı ayrı yansıyordu...»

Sergey İvanoviç parmağını kaldırdı:

«Güzel değilmi? Her ses, — anlıyormusunuz, — ve sevinç ve üzüntü yüreğinde ayrı ayrı yansıyordu».

Bütün ömrümce aklımdan çıkmıyan bu sözler böylece yüreğime işlemiş oldu. Yemekte Sergey İvanoviç bir çok şakalar yaptı, hatıralar, hikâyeler anlattı, içkinin etkisiyle, vodka onun için hazırlanmıştı. Arada bir bana göz atıyor ve bağırıyordu:

«Bunları nasıl da anlatabildin bu kadar güzel? Dur seni öpeyim».

Peçeteyle bıyıklarını ve ağzını kuruluyor bir güzel, sandalyesinden kalkıyor, hafif sallanaraktan masayı dolanıyordu. Oturduğum yerde bekliyordum, başıma bir bela geliyormuş gibi, hiç de bela olmıyan neşeli bela.

«Kalk Liyovoşka, kalk» diye kulağıma fısıldıyordu Moisey Filipoviç.

Yemekten sonra Sergey İvanoviç, **Popovun rüyası** diye bir yergi okudu ezberden. Arasından bu kadar hoş sözlerin döküldüğü kır bıyıklara derin bir dikkatle bakıyordum. Keyif hâli gözümdeki değerini hiç azaltmıyordu. Çocuklar soyutlamıya pek yatkın olurlar.

Kimi zaman hava kararmadan önce Moisey Filipoviç ile gezintiye çıkardık ve keyfi varsa eğer çeşitli konularda konuşurduk. Bir gün Faust'un hikâyesini anlatı, pek sevdiği operadaki şekline göre.

Dinlemiye doyamıyordum, sanki operayı sahneden dinliyormuşum gibi geliyordu. Okuyanın sesindeki değişiklikten üzüntülü bir bölümün gelmekte olduğunu anlamıştım... Okuyan

için kahırlanıyor, olayın sonunu öğrenememekten korkuyordum. Ama, Moisey Filipoviç kendini toparladı ve şöyle devam etti :

«O zaman Gretchen evlenmeden çocuk doğurdu...»

Engel aşılmış, ikimiz de sıkıntıdan kurtulmuştuk, hikâye bir zorluğa uğramadan sona ermişti.

Bir gün boğazımın üzerinde sıcak bir havluyla yatıyordum, elime avunsun diye bir Oliver Twist vermişlerdi. Daha ilk satırlarda aklım fikrim karıştı, doğum evinin hekimi, kadının parmağında yüzük bulunmadığını görmüştü :

«Nedir bu? dedim Moisey Filipoviçe, nedir bu yüzük işi?»

Biraz duraladı, sonra,

«Evli olmıyanların parmağında yüzük olmaz» dedi.

Gretchen geldi aklıma. Ve Oliver Twist'in kaderi, kafamın içinde bu yüzükten başladı, bu yüzüğün bulunmayışından.

Böylece insan ilişkilerinin yasak yanı, bilincimde kitapların aracılığıyla yer etmiye başlıyordu, ve çoğu kaba ve yakışıksız deyimlerle rasgele işitilmiş olan bir çok şey, edebiyat sayesinde bir başka düzeye yükseliyor, genelleşiyor ve değer kazanmış oluyordu.

O günlerde Tolstoyun yeni çıkmış olan **Karanlıkların Gücü** zihinleri kışkırtıyordu. Kitaptan, mânâlı bir dille söz açılıyor yorumlar yapılıyordu Pobyedonostsev(1) Alexandr III den piyesin yasaklanma emrini kopartmıştı. Moisey Filipoviç ve Fani Solomonovna, beni yatmıya gönderdikten sonra bitişik odada bu dramı okuyorlardı, ancak mırıltılarını duyabiliyordum.

«Ben de okuyabilirmiyim?

— Hayır güvercinim, şimdilik çok erken senin için» cevap çok kesindi, üsteliyememiştim.

Ama bu yepyeni ve ince kitap iyi bildiğim bir yerde duruyordu. Büyüklerin evde olmadıkları saatlerden yararlanarak,

(1) Pobyedonostev (1827 - 1907) son çarlar zamanında «Saint — Synode savcısı»ydı.

okudum. Üzerimdeki etkisi büyüklerin korktukları kadar olmamıştı. Kitabın en acıklı yerleri, örneğin çocuğu nasıl boğduklarını ve nasıl kemiklerini çıtır çıtır kırdıklarını anlatan sahneler, bana korkunç bir gerçek gibi değil, yalnız kitaplarda rastlanan bir uydurmaca, bir sahne oyunu gibi gelmişti; yani sonuç olarak hiç de hayranlık uyandırmamıştı bende.

Yıllık izinde, tavan arasındaki bir sandığın üstünde duran kâatların içinde bir broşür buldum, her halde ağabeyim getirmiş olacaktı Elizavetgraddan; açınca gizli, alışılmamış bir şeyler sezinledim. Bu bir mahkeme tutanağı idi; küçük bir kızı bozmuşlar, sonra da öldürmüşler. Kitap hekimliğe ve yargılama işlerine ait gözlemler ve düşüncelerle doluydu. yüreğim daralarak okudum, geceleyin bir ormanda yolumu kaybetmiş gibiydim, ayın yarı aydınlığında dev ağaçlara çarpacak gibi oluyor, yol bulup çıkamıyordum. Ama bu hal çabucak dağıldı. İnsan psikolojisinin, hele çocuklarınkinin, takozları, frenleri, süpapları, amortisörleri vardır; beklenmedik ve sert şeyleri önceden haber veren iyi kurulmuş büyük bir mekanizmadır bu.

Tiyatroya ilk kez hazırlık sınıfındayken gitmiştim. Olağanüstü bir şeydi bu, anlatılır gibi değildi. Ukranya dilinde oynanan bir oyundu, okulun bekçisi Grigori Kolodu da yanıma katmışlardı. Oyunu seyrederken yüzümün rengi çamaşır gibi bembeyaz olmuştu - Grigori böyle anlatıyordu Fani Solomonovnaya - ve sevincim yüreğime sığmıyordu. Hiç bir şeyi, tanrı korusun, atlamamak için aralarda bile yerimden kımıldamamıştım.

Tiyatro trombonlu kiracı diye bir vodville sona erdi. Dramla gerilen sinirler kahkahalarla gevşedi. Başım havada durduğum yerde sallanıyordum, gözlerim dört açılmış sahneye kaptırıyordum kendimi. Eve döndüğümde, trombonlu kiracıyı anlatmıya başlamıştım, herkesi benim tiyatroda güldüğüm gibi güldürebilmek için bire bin katmıştım. Ama istediğim sonucu elde edememiştim, yüreğim burkulmuştu.

Moisey Filipoviç dediki,

«Galiba Nazar Stodolya hoşuna gitmedi.»

Bu sözler, bir azarlama gibi pek dokundu. Nazarın çektiği eziyetler geldi gözümün önüne, ve

«Evet, dedim, çok dokunaklıydı...»

Üçüncü sınıfa geçtiğim yıl, Odesa yakınlarında oturan mühendis amcamın evinde kaldım bir süre, yaz izninde. Oradayken bir amatör topluluğun gösterisinde bulundum, bizim okulda okuyan Kruglyakov adında bir çocuk da hizmetçi rolüne çıkıyordu. Dar göğüslü, çilli, gözlerinden zekâ fışkıran, ama hastalıklı bir çocuktu. Ona bütün ruhumla bağlanmıştım ve benimle birlikte bir gösteri düzenlemesini rica etmiştim. Puşkinin **Cimri Şövalye**'sini oynıyacaktık. Ben oğul rolünü aldım, Kruglyakov da baba rolünü aldı. O ne derse öyle yapıyordum ve günlerimi Puşkinin şiirini ezberlemekle geçiriyordum. Ne tatlı bir yürek çarpıntısıydı... Ama kısa sürede her şey alt üst oldu, Kruglyakovun babası çocuğun sağlığını düşünerek, gösterinin hazırlanmasını durdurdu. Okul açıldıktan ancak bir kaç hafta sonra okula başlıyabildi. Paydosta kendisini kapıda bekler, yol boyunca edebiyattan konuşmak için fırsat kollardım. Sonraları büsbütün görünmez oldu. Hasta dediler, bir kaç ay sonra da veremden öldü dediler.

Tiyatro büyüsü uzun yıllar içimden çıkmamıştır. Bu arada Odesanın göğsünü kabartan İtalyan Operasına da kaptırmıştım kendimi.

Altıncı sınıftayken salt tiyatro parasını çıkarabilmek için parayla ders vermiye bile kalkmıştım. Guisepina Huguette adında bir piyaniste tutkundum, bu sevgi aylarca sürdü, tiyatronun sahnesine gök yüzünden iniyormuş gibi gelirdi bana.

Gazete okumama izin yoktu ama, sıkı da davranılmazdı. Sonraları gazetelerin sürekli yazılarını(1) okuma iznini kopardım. Odesa basını en çok tiyatro ile, en başta operayla uğraşırdı; kamu oyunun çeşitli akımları zaten ancak tiyatro konu-

(1) Tefrika yazıları. Rus basınında genellikle romandan başka, denemeler, kronikler ve eleştiriler de öyle yayınlanırdı.

sunda açığa vurulabilirdi. Düşüncelerin ancak bu alanda belirtilmesine izin vardı.

O sıralarda bu tertip yazılarda Doroşeviç'in yıldızı parlıyordu. Çoğu önemsiz, hatta sık sık budalaca şeyler söylerdi ama gene de kısa sürede bu alanın belli başlı kişisi kesilmişti. Yeteneği inkâr edilemezdi, ve İkinci - Yeşil'in yumruğu altında yaşıyan bir yerde, aslında tamamen zararsız olmakla beraber gene de tehlikeli sayılan kronikleriyle epeyce patırdı çıkarmaktaydı. Sabah olsa da bir an önce yazısını okusam diye sabırsızlanırdım. Yazıları azbuçuk serbest kafalı babaları olduğu kadar, henüz ılımlı sulardan çıkmamış olan çocukları da sarıyordu.

Edebiyat daha ilk yıllardan sarmıştı beni; üzerimdeki etkisi kimi zaman güçsüz kimi zaman güçlü, ama her halde gitgide artan şekildeydi. Yazarlar, gazeteciler, san'atçılar, ancak seçkin bir kimsenin girebileceği bir dünya meydana getirirlerdi benim gözümde.

İkinci sınıfta bir dergi çıkarmıya sıvandık. Kendisine danıştığım Moisey Filipoviç dergi için Kaplya (damla) adını bulmuştu, yani Saint - Paul okulunun ikinci sınıfı edebiyat denizine katılmaktaydı bir damla halinde. Bu tema üzerine bir koşuk yazdım, bu aynı zamanda bir program yazısı yerine de geçiyordu. Çoğu benim kalemimden çıkma şiirler, hikâyeler yayınladık. Bizim ressamlardan biri karmakarışık bir kapak yapmıştı. Arkadaşlardan biri dergiyi Kriyanovski öğretmene gösterelim dedi. Öğretmenin evinde pansiyon olan İ. adında birisi bu işi üstüne aldı. Pek güzel de başardı: yerinden kalktı, kürsüye doğru yürüdü,**damla**'yı öğretmenin önüne koydu, kibarca eğildi, gene öyle sıkı adımlarla dönüp yerine oturdu. Sınıfta çıt çıkmıyordu.

Kriyanovski kapağa baktı, kaşları çatıldı, sakalı bıyığı karıştı ve hiç sesini çıkarmadan okumaya başladı.

Derin bir sessizlik vardı, yalnız derginin çevrilen sayfalarından çıkan ses duyuluyordu.

Sonra Kriyanovski kürsüden kalktı ve dokunaklı bir sesle

benim **Küçük Berrak Damla**'yı okumaya başladı...

Sonra sordu,

«Eyimi?

— Eyi, diye cevap verdi bütün sınıf bir ağızdan.

— Eh, eyi diyelim, ama yazan vezin bilmiyor».

Sonra bana döndü, koşuğun altındaki takma adın kimin olduğunu anlamıştı:

«Daktil nedir biliyormusun?»

Bilmiyordum.

«Öyleyse ben sana anlatayım...»

Ve Kriyanovski grameri filan bir yana bırakıp bir kaç ders vezin konusunu anlattı.

«Dergiye gelince, olmasa daha iyi, «edebiyat denizi» için de gerekli değil; sadece bir egzersiz defteri olması daha iyi...»

Ve okulda dergi ya da gazete çıkarılmasını yasak etti.

Ama çözüm bir başka yandan geldi: öğrencilik yaşamım birden bire sona erdi; okuldan atılmıştım.

Bir kanun adamının ağzına yaraşır deyimle, ayaklar altında çiğnenen hak uğruna dövüşmek için kışkırtılan nice çatışma görmüştüm taa ilk çocukluğumdan beri. Bu uğurda nice arkadaşlıklarım bozulmuş, niceleri kurulmuştur. Bunları sıralamak uzun sürer. Ama okulda başımdan geçenlerden ikisi hepsinden ağırdı.

En önemlisi ikinci sınıftayken başıma geldi, İsviçreli olduğu halde «Fransız» denilen Burnand ile başım derde girmişti. Okulda almanca, rusça ile yarış halindeydi. Ama fransızca için durum başkaydı. Öğrencilerin çoğu fransızcadan pek az bir şey öğreniyor ve alman asıllı çocuklar fransızcada öbürlerinden de başarısız kalıyorlardı. Burnand almanlara karşı korkunç bir savaş sürdürüyordu. Baş kurbanı da Wackerdi. Wacker zaten kolay öğrenebilen bir çocuk değildi. Ama bir gün Burnand Wackere gene bir verdiği zaman, bütün öğrenciler bunun haksız olduğunda birleştiler. Zaten o gün öğretmen iki tane hap yutmuştu, ortalığı kasıp kavuruyordu.

«Konser yapalım» fısıltıları dolaştı sınıfta. herkes birbirine göz kırpıyor, dirseğiyle dürtüyordu. Ben de katılıyordum kendilerine, hem de öyle kenardan köşeden değil belki de en başlarda.

Şimdiye kadar böyle bir kaç «konser» tertiplenmişti kötülüğü ile herkesi kendinden soğutan resim öğretmeni şerefine.

«Konser» şuydu : ders bitip de öğretmen kapıya doğruldumu bütün sınıf hep birden bir uğultu koparıyordu, dudaklar kilitli, ağız kapalı olduğundan konsere kimin katılıp kimin katılmadığı anlaşılamıyordu.

Burnand'ı bundan önce de böyle iki kez uğurladığımız olmuştu. Ama oldukça yavaş, boğuk bir sesle, çünkü korkardık kendisinden. Bu sefer öyle değildi, korkumuz yoktu. «Fransız» defteri koltuğuna sıkıştırmıştı ki öbür uçtan bir uğultu koptu ve çabucak kapının yanındaki sıraya kadar uzandı. Bana gelince ben de elimden geleni yapıyordum. Eşiği yeni geçmiş olan Burnand birden döndü, bir adımda sınıfın ortasına kadar sıçradı, suratı yeşile kesmiş, düşmanlarının karşısında dineliyordu, bir şey demiyor, gözlerinden ateş fışkırıyordu. Ön sıradakiler sessiz, arkadakiler çantalarını karıştırıyorlardı, hiç bir şey olmamış gibi herkes en masum yüzünü takınmıştı. Burnand bir yarım dakika kadar öyle durdu, sonra kapıya döndü, öfkeden frakının etekleri yelken gibi dolmuştu. Bu sefer daha büyük bir uğultu koptu, koridorda kayboluncaya kadar da kesilmedi.

Bir sonraki derste Burnand, Schwanebach ve koyun gibi patlak gözlü, basık alınlı ve kalın kafalı olduğu için «koyun» denilen yardımcı Mayer üçü birden girdiler sınıfa. Schwanebach bir çeşit maval okumaya başladı, rusçanın başını gözünü yarmamıya dikkat ederekten. Burnand öc alıyor, yüreğini soğutuyordu. Mayer gözünü dört açmış, öğrencileri tek tek gözden geçiriyor, en afacanlara «sen yaptın değil mi?» diyerek soru açıyordu.

Kimi inkâr ediyor, kimi hiç ses çıkarmıyordu. On onbeş çocuk, birer ikişer saat için izinsiz bırakıldı, öbürlerini koyver-

diler. ben de koyverilenler arasındaydım. Oysa beni de izinsiz bırakacaklar sanmıştım, zira Burnand bana da kötü kötü bakmıştı. Yakayı kurtarayım diye bir şey yapmış değildim ama kendimi ele verecek bir şey de yapmamıştım. Sınıftan çıkarken biraz da canım sıkılmıştı, öbürleriyle beraber içerde kalmak her halde daha hoş olacaktı.

Ertesi sabah okula geldiğimde, bir gün öncenin olaylarını unutmuş gibiydim, kapıda bir gün önce cezalı kalmış olanlardan birine rastladım.

«Dur, dedi, başına iş açıyorlar.. Dün Danilof seni Mayere gammazladı. Mayer Burnanda o da müdüre söylemiş... Seni ele başı diye sıkıştıracaklar...»

Yüreğim duruyordu az daha.

Tam o sırada yardımcı Piyotr Pavloviçle burun buruna geldik:

«Müdür odasına git» dedi.

Sesi hiç iyi değildi.

Odacılara sora sora müdür odasını buldum ve kapıda durdum. Müdür geçerken beni gördü, önemsemedi. Ayakta duruyordum yarı ölü yarı diri.

Az sonra öğretmenler yandaki toplantı salonundan çıktılar birer ikişer; çoğu doğru derse gitti, bana aldırmadan. Kriyanovskiye selam verdim, karşılık olarak yüzünü buruşturdu, sanki «kötü bir işin içine düştün, düşmeseydin iyiydi ya, yapacak bir şey de yok» der gibiydi.

Burnand, kendisine selam verdiğim zaman döndü, üzerime eğildi kollarını iki yanına açarak,

«İkinci sınıfın birincisi bir... ahlak canavarı» dedi.

Bir saniye öyle durdu, suratıma doğru kötü kötü soluyarak bir daha «ahlak canavarı» dedi ve yürüyüp gitti.

Arkasından «koyun» geldi.

«Ah, işte kaz kafalı gelmiş. Görürsün gününü bir az sonra». Hınç çıkarır gibi konuşuyordu.

Uzun süre yakamı bırakmıyan bir işkence başlamıştı. Sı-

nıfta herkes sorguya çekiliyor, beni içeri bırakmıyorlardı. Burnand, müdür, Mayer ve müfettiş Kaminski üst düzeyde bir sorgu kurulu kurmuşlar ben «ahlak canavarı»nın davasını görüyorlardı.

Hikâye şöyle başlamış anlaşılan: saatlerce süren izinsizlik sırasında öğrencilerden biri Mayere

«Bu haksızlık, demiş, asıl bağıranları serbest bıraktınız. B. hem başkalarını kışkırttı hem kendi bağırdı. İşte Karlson da biliyor.

— Olmaz, B. uslu çocuktur».

Ama Karlson, hani şu bana papaz Binnemannı Odesanın en zeki adamı diye tanıtan çocuk, çaşıt (muhbir)ın sözlerini doğrulamış, hatta yeni isimler de vermiş. Mayer Burnandı çağırmış. On oniki çocuk sınıfa doluşmuşlar, öğretmenler de sırtlarını sıvazlamışlar, kışkırtmışlar, biri öbürünün ağzından laf kaparak, orada bulunmıyan arkadaşlarını ele vermiye koyulmuşlar:

«Geçen yıl. B. müdür için şöyle şöyle dedi» — «B. filancaya kopya verdi» — «Zmigrodskiye konser yapanların arasında B. de vardı...»

Olaya sebep olan Wacker de aşka gelmiş,

«Tabiî ağlıyordum Gustave Samoilovitch bana 1 verdi diye, B. yanıma geldi, elini omuzuma koydu ve ağlama Wacker dedi, yukarıya bir mektup yazarız Burnandı kovarlar dedi.

— Nereye yazacakmış mektubu?

— Yukarıya.

— Yaa. Peki sen ne dedin?

— Hiç sesimi çıkartmadım tabiî.»

Danilov kapıyor sözü,

«Evet, diyor, B. yukarıya mektup yazmak için kışkırttı bizi, ama isimlerimizi yazmıyacaktık, okuldan kovulmıyalım diye. Yalnız mektubun her harfini içimizden birimiz yazacaktı...

— Yaa, bak hele, diye bağırmış Burnand tükrüğünü yutarak, kelimelerin her bir harfini başka birisi yazacakmış».

Hepsi bir tamam sorguya çekilmiş. Küçük arkadaşlarımdan kimisi, yalan doğru ne varsa tümünü inkârdan gelmişler. Bunlardan birisi de Kostya R. imiş, en iyi arkadaşını, sınıfın birincisini boğmaya giriştiklerini görüp acı acı göz yaşı döküyormuş. Sınıfta bir korku havası esmiye başlamış. İnkârda ayak direyenleri, benimle arkadaş geçinen espiyoncularla yüzleştirmişler. Çocukların çoğu bir köşeye sinmişler, seslerini çıkarmıyorlarmış. Danilov birinci roldeydi, ve ömrünce görüp göreceği birincilik de bundan ibaret kalacaktı. Ben koridorda ayakta bekliyordum, müdür odasının yanında, sarı boyalı bir dolabın önünde, bir devlet suçlusu gibi. Yüzleştirme için arada bir içeri girip çıkanlar oluyordu. Sonunda beni eve geri gönderdiler.

«Git söyle baban gelip bizi görsün.

— Babam burada değil, köyde.

— Öyleyse kimin evinde kalıyorsan o gelsin».

Daha dün sınıfın birincisiydim ve sınıfımın hatta çok daha ilersindeydim. Mayer bende hiç bir zaman şüpheli bir hal görmemişti. Oysa bu gün, aşağı yuvarlanmıştım ve bütün sınıfın ve okul yetkililerinin gözleri önünde tenbelliği ve yetersizliği ile tanınan Danilovun ayakları altında çiğneniyordum.

Neydi bu olan? Şu ki benim yakınım olmıyan hatta bence sevimli bile olmıyan birisini salt bir haksızlığa uğradı diye savunmaya kalkışmıştım... Bir de sınıftaki dayanışmaya fazla güvenmiştim.

Gerçekte Pokrovski sokağından eve dönerken böyle genelleştirmelerden çok daha başka şeyler düşünüyordum. Evde yüzüm karmakarışık, yüreğim çarparaktan, kelimeler ve göz yaşlarıyla boğulmuş bir halde olan biteni anlattım. Ellerinden geldiğince yüreklendirdiler beni, kendileri de korktukları halde. Fani Solomononvna müdüre gitti, müfettiş Kriyanovskiye, Yurçenkoya gitti, açıklamalar yaptı, bir eğitimci olarak, ve kendi denemelerini de ileri sürerek onlara doğruyu göstermek için didindi.

Bütün bunlardan benim haberim yoktu. Ben köşeme çe-

kilmiştim; okul çantam, kapalı, masanın üstünde yatıyordu; bunalıyordum. Böylece günler geçti. Acaba ne olacaktı?...

Müdür

«Eğitim kurulunu toplıyacağız, kararı o verecek» diyordu.

Korkunç bir sözdü bu.

Toplantı yapıldı. Moisey Filipoviç gitti sonucu öğrenmek üzere. Yürek çarpıntıları içinde bekliyordum dönüşünü, öyle ki, sonraları çar mahkemelerinin kararlarını bile öyle beklememiştim. Sokak kapısında tanıdık ayak seslerini duydum; tanıdık adımlar basamakları çıktılar, yemek odasının kapısı açıldı, aynı anda yandaki odanın eşiğinde de Fani Solomonovna belirdi. Arkasında durduğum perdeyi hafifçe araladım.

«Kovdular, dedi, Moisey Filipoviç, bitkin bir sesle.

— Kovdular mı? diye üstteledi Fani Solomonovna perişan.

— Kovdular», diye tekrarladı Moisey Filipoviç daha bitkin bir sesle.

Ben bir şey demedim. Bir ona bir öbürüne baktım ve perdenin arkasına çekildim.

Yazın Fani Solomonovna Yanovkada hikâyeyi anlatırken.

«Kovdular sözünü duyunca yüzü yemyeşil oldu, bir şey olacak diye ödüm koptu» diyordu.

Ağlamamıştım. Bitkin bir haldeydim.

Kurul toplantısında üç çeşit kovulma üzerinde durmuşlar: bir daha hiç bir okula alınmamak; sadece St. Paul real okuluna alınmamak; bir de aynı okula tekrar yazılabilmek. Bana uygulananı buydu, yani en yumuşağı.

Anamla babamın bu işe ne diyeceklerini düşünürken tüylerim diken diken oluyordu. Moisey Filipoviç ve karısı onları hazırlamak ve darbeyi hafifletmek için ellerinden geleni yaptılar. Fani Solomonovna önce ablama uzun bir mektup yazdı, işi ana babaya ne yolda açması gerektiğini anlattı. Ders yılı sonuna kadar Odesada kaldım ve eve her zamanki gibi yaz izninde döndüm.

Geceleri anamla babam yattıktan sonra ablamla ağabeyimin karşısına geçiyor, olayı anlatıyordum, öğretmenleri ve öğrencilerin rolünü oynıyarak. Onların da okul hatıraları vardı. Beni kendilerine göre çok küçük görüyorlardı. Dinlerken başlarını sallıyor, kahkahalarla gülüyorlardı. Bir seferinde ablam gülerken ağlamıya başladı, kafası masaya dayalı uzun uzun göz şı döktü. Karar verdik, ben on onbeş günlüğüne bir dost evine misafir gidecektim, o arada ablam işi açacaktı babamıza. Bu iş ona da ağır geliyordu. Ağabeyimin okuldaki başarısızlığından sonra babam bütün ümidini bana bağlamıştı. İlk yılların onca başarısından sonra her şeyin bir anda havaya savrulup gitmesi...

Sekiz gün sonra eve döndüğümde hemen anladım, biliyorlardı. Annem beni görmezlikten gelmişti. Babam bir şey olmamış gibi davranıyordu. Bir kaç gün sonra, tarlanın sıcağından eve dönüp avlunun gölgeliğinde serinlerken birden bana döndü, annemin yanında,

«De bakalım, dedi, nasıl ıslıkladındı müdürü? Böylemi? İki parmağını ağzına sokarak, ha?».

Parmaklarını ağzına sokup ıslık çaldı ve gülmiye başladı.

Annem şaşırmış bir ona bir bana bakıyordu. Ağzının ucuna gelen gülümseme küçümsemeye dönüşmüştü : bu kadar ağır bir şey bu kadar hafife alınabilirmiydi?

Ama babam üsteliyordu,

Göster bakalım nasıl ıslıkladın...»

Ne kadar üzülmüş olsa da belliydi ki, oğlunun yüksek dereceli şefleri ıslıklıyacak kadar yürekli oluşu hoşuna gidiyordu. Islık değil yalnız bir uğultu, vınıltı diye boşuna uğraştım. Babam ille de ıslık diyordu. Sonunda anam ağlamıya başladı.

Yaz boyunca sınavlara hazırlanmak için hemen hemen hiç bir şey yapmadım. Böylece okumaktan iğrendiğim bir zaman geçmiş oldu. Kaygılarla yüklü bir dönemdi benim için, her an hır gür çıkıyordu. Odesaya vaktinden onbeş gün önce dönmüştüm, ama orada da doğru dürüst çalışmıyordum. Galiba en

çok fransızcanın üstüne düşüyordum. Ama Burnand kısa bir kaç soruyla yetindi. Öbür öğretmenler o kadarını da yapmadılar. Üçüncü sınıfa kabul edildim. Yeniden aralarına katılıyordum, beni ele verenlerin, beni savunanların, ya da susanların arasına. Uzun süre kişisel ilişkilerimin ölçüsü bu olmuştur. Hiç konuşmadığım ve elimi uzatmadıklarını çoğunluktaydılar; buna karşılık güç zamanımda bana destek olmuş olanlara daha çok yaklaşmıştım.

İşte benim ilk politik deneyim bu olmuştur. Sınıfta şu gruplaşmalar olmuştu: kalleşler ve başkalarını çekemiyenler bir yana; açık sözlüler ve korkusuzlar öbür yana; orta yerde oynak ve kaypak tarafsızlar. Bu üç gruplaşma sonraki yıllarda da ortadan kalkmıyacaktır. Sonraları da çeşitli durumlarda karşımda hep bu gruplaşmaları bulmuşumdur.

Sokaklar kardan henüz temizlenmemişti, ama havalar yumuşamıştı. Damlar, ağaçlar ve serçelerden ilkbahar kokusu yayılıyordu. Bir dördüncü sınıf öğrencisi okuldan dönüyordu. çantasını herzamanki gibi sırtında taşıyacağı yerde, kayışından tutmuş elinde götürüyordu. Uzun paltosu yararsız bir ağırlık haline gelmişti, her yanı terliyordu. Tere bir de yorgunluk ekleniyordu. Çocuk çevresindeki her şeyi, hatta kendi kendisini bile yeni bir gözle görmekteydi. İlkbahar güneşi ona anlatmaktaydı ki, dünyada okuldan da, müfettişten de çok daha güçlü gerçekler vardır, iyi bağlanmamış okul çantasından, derslerden, başarısızlıktan, yiyip içmekten, okumaktan ve tiyatrodan, hatta günlük yaşamın bütün gereksinmelerinden çok daha güçlü olan gerçekler vardır. Ve insanın elinde olmadan üstüne yığılan açımsanmamış sıkıntılar, ağır güçler çocuğun iliklerine kadar işlemekte, tatlı bir yorgunluğa sürüklemektedir.

Eve geldiğinde başı uğulduyor şakaklarını hasta bir müzik vurguluyordu, çantasını masaya fırlattı, yatağa düştü yüzü koyun ve yastıklara kapanıp ağlamıya başladı. Ağlamasına bir bahane uydurmuş olmak için kitaplarda okuduğu, hatta kendi ömründe rastladığı dokunaklı sahneleri canlandırmıya uğraşı-

yordu gözlerinin önünde, ama bu, ateşe körükle gitmek gibiydi ve daha çok ağlıyordu, ilkbahar sıkıntısının göz yaşlarıyla. Yakında ondördüne basacaktı.

Çocuğun, doktorların resmî raporlarında catarrhe stomato-intestinal dedikleri ve bütün ömrümce onu vakitli vakitsiz hırpalıyacak olan bir rahatsızlığı vardı. Çoğu zaman hap yutar, perhize girerdi. Bir şeye sinirlendimi karnına vururdu. Dördüncü sınıftayken hastalık, okulu engelliyecek kadar ağırlaştı. Doktorlar uzun uzun incelediler, hastayı iyi edemeyince hava değişimi verdiler.

Köye dönmek işime geliyordu. Ama, önce anamın babamın da olurunu almak gerekiyordu. Köyde beni derse çalıştıracak birisi olmalı, sınıfta kalmamalıydım. Bu yeni bir gider kapısı demekti ve Yanovkada yeni gider kapıları hiç sevilmezdi.

Bununla beraber, Moisey Filipoviç sayesinde iş tatlıya bağlandı. Beni derse çalıştırmak için G. adında birisi bulundu, şakakları ağırmış gür saçlı, minnacık bir adam, bir eski öğrenci. Azıcık kendini beyenmiş, azıcık maymun iştahlı, çenesi düşük, karaktersiz yarım yamalak bir üniversite öğreniminden ileri gidememiş, başarısızlar sırasından birisi.

Şiirler yazıyordu, hatta şiirlerini iki yıl boyunca bir Odesa gazetesinde yayımlatmayı da becermişti. Bu gazetelerden ikisini yanından eksik etmez, herkese göstermekten keyiflenirdi.

Aramızdaki ilişkiler pek dalgalıydı ve daha çok kötüye doğru gelişiyordu. Başlangıçta her gün bir az daha iyi davranıyor, benimle arkadaş olmak istediğini söylüyordu. Klavdiya adında bir kızın resmini gösteriyor, aralarındaki çapraşık işleri anlatıyordu. Sonra birden değişiveriyor, benden bir öğrencinin hocasına karşı göstermesi gereken saygıyı istiyordu. Bu karışıklık sert sözler ve kesin bir ayrılma ile son buldu. Ama izleri kaldı : şakakları kırlaşmış bir adam bana güzel bir kadının resmini göstermiş, gizlilerini açmıştı. Büyüdüğümü duyurmuştu bana.

Yukarı sınıflarda edebiyat öğretimi Kriyanovski'den Gamova geçiyordu. Genç, kumral, şişman, hastalıklı, gözleri uzağı görmiyen bir adamdı, küçük gibiydi, okuttuğu derse karşı ilgisizdi. Derslerini biz de onun gibi yorgun izliyorduk.

Tembeldi de, ödevlerimizi düzeltmez, uzatır, savsaklardı. Beşinci sınıfta evde dört kompozisyon yazmamız gerekiyordu. Bu çeşit çalışma beni git gide daha çok sarmaktaydı. Öğretmenin salık verdiği kitaplarla yetinmiyor, daha bir çok kitapları karıştırıyor, notlar alıyordum; aldığım cümleleri kendi zevkime ve anlayışıma göre evirip çeviriyor, öyle yazıyordum; bir kelimeyle hızlı bir çalışma içerisinde masum intihaller çerçevesini aştığım da oluyordu. Kompozisyonu angarya saymıyan benim gibi daha bir çok öğrenci de vardı. Kimimiz korku kimimiz ümitle sonucu beklerdik. Sonuç çıkmazdı. İlkinde böyle oldu, ikincisinde de böyle oldu. Üçüncüde verdiğim ödev bütün bir defteri doldurmuştu. Bir hafta geçti, sonra iki, sonra üç : hiç ses yok. Hafiften çıtlattık. Kaçamaklı bir cevap verdi. Bir sonraki derste Yablonovski, kendine güvenen öğrencilerden biri, damdan düşer gibi soruverdi,

«Kompozisyonlarımızın sonucu hakkında bize bir şey söylemiyorsunuz, neden acaba?».

Gamov çocuğun lafını ağzına tıkadı. Yablonovski işin ucunu bırakmak istemiyordu. Burnunun üzerinde zaten birbirine bitişik olan kaşlarını daha da çatarak sıra kapağını vurdu sinirli sinirli ve sesini yükselterek böyle çalışamıyacağını söyledi.

«Susunuz ve oturunuz» dedi Gamov.

Ama Yablonovski oturmadı ve söylenmiye devam etti. Gamov da sınıftan çıkınız diye bağırdı.

Yablonovski ile öteden beri geçinemezdik. İkinci sınıfta başıma gelenlerden sonra daha ölçülü olmuştum. Ama bu durumda susmak olmazdı.

«Anton Mihayloviç, dedim, Yablonovski haklı, hepimiz onu destekliyoruz.

— Doğru» diye bağırdılar kimileri.

Gamov önce şaşırdı, sonra öfkelendi :

«Bu ne demek oluyor? diye bağırmaya başladı, sesi artık kendi sesi değildi. Ne yapılacağını, ne zaman yapılacağını ben bilirim. Sizden emir alacak değilim... bu yaptığınız karışıklık çıkarmaktır...»

Bam teline basmıştık.

«İstediğimiz sadece kompozisyonlarımızı görmek» dedi bir başkası.. Gamov artık kendini kaybetmişti,

«Yablonovski dışarı çıkınız...»

Yablonovski yerinden kımıldamıyordu.

Sağdan soldan «haydi çık, durma ne duruyorsun» gibi fısıltılar duyuluyordu.

Esmer suratında gözlerini döndürerek, omuzlarını sallıyarak ve ayaklarını güm güm vurarak kapıyı bütün gücüyle çarpıp çıktı Yablonovski.

Öbür ders Kaminski girdi sınıfa, kauçuk pabuçlarının üstünde hiç ses çıkarmadan. Bu hayra alamet değildi. Sınıfta tıs çıkmıyordu. Sarhoşluktan yeni ayılmış bir adamın boğuk ve ince sesiyle kısa ama sert bir konuşma yaparak herkesi azarladı, bir daha yaparsanız okuldan atılırsınız dedi ve cezaları açıkladı :

Yablonovskiye yirmidört saat zindan hapsi ve ahlaktan 3 numara kırılmasına, bana yalnız yirmidört saat zindan hapsi, üçüncüye de oniki saat.

Okul yıllarımın ikinci tersliği bu olmuştur. Bu sefer ucuz kurtulmuştum. Gamov kompozisyonlarımızı geri vermedi, biz de onu gözden çıkardık.

O yıl çar öldü. Korkunç, inanılmaz bir şeydi bu, ama uzak, yabancı bir ülkedeki deprem gibiydi bizim için. Ben ve çevremdeki kişiler üzülmüş, acımış değildik. Ölümün ertesi günü okulda gereksiz bir panik havası esmiye başlamıştı.

Çocuklar birbirlerine «çar öldü» diyorlar. ama başka diyecek bir laf bulamıyorlardı, çünkü bu sözün gerçek anlamını bilen yoktu aralarında.

Buna karşılık o gün ders yapılmıyacağı biliniyordu. Ve herkes de seviniyordu, hele derslerine çalışmamış olanlar ve derse kalkmaktan korkanlar.

Kapıcı herkesi tören salonuna gönderdi. Gözlüklü bir papas hale uygun bir kaç söz söyledi: çocuklar babaları öldüğü zaman üzülürlerdi, bütün bir halkın babası ölünce kim bilir ne kadar üzüleceklerdi...

Kimsenin üzüldüğü filan yoktu. Dinsel tören uzun sürdü. Yorucu ve sıkıcı oldu. Sonra hepimizin koluna siyah bezler bağladılar. Daha sonra da her zamanki yaşam yeniden başladı.

Beşinci sınıfta çocuklar, ne olacaklarını, hangi yüksek okula gideceklerini konuşmıya başlamışlardı. En çok konuşulan şey giriş sınavlarıydı; Petersburg üniversitesi profesörlerinin güç sorular sordukları, öğrenci adaylarını kazandırmamak için uğraştıkları anlatılıyor, sınavlara girecekleri en iyi hazırlıyanların isimleri sırlanıyordu. Büyükler arasında bu işin kıdemlileri vardı, kaybediyor, yeniden çalışıyor, bir daha giriyorlardı. Bunun derdi bir hatta iki yıl öncesinden yürekleri daraltmıya başlıyordu.

Altıncı yıl kazasız geçti. Hepimiz bir an önce şu okuldan kurtulmıya bakıyorduk. Çıkış sınavları pek gösterişli oldu; Büyük salonda ve üniversitenin bölge delegesinin huzurunda yapıldı. Her seferinde soru zarfını müdür açıyordu şişinerekten. Soru okunduğu zaman, önce çok zor gibi geliyor, başımızdan aşağı kaynar sular dökülüyordu. Sinirlerimiz o kadar gergindi ki cevaptan ümidi kesiyorduk. Ama bir az sonra o kadar zor değilmiş diyorduk. İki saatlik vaktin dolmasına yakın ise öğretmenler, delegelere sezdirmeden yardıma başlıyorlardı öğrencilerine. Ben cevaplarımı yazıp bitirdikten sonra hemen kâadı verip çıkmıyordum, ve müfettiş Kriyanovskinin gözleri önünde sağa sola kopya vermiye başlıyordum.

Yedinci sınıf bütünleme sınıfıydı, St. Paul'de yedinci yoktu; başka bir okula gidecektik. Birinden çıkıp öbürüne geçinciye kadarki süredeki özgürlüğün tadını çıkarmıştık. Hepimiz sivil

giyinmiştik, diplomalarımızı aldığımız akşam yaz bahçesindeki lokantada buluştuk, sahnede şarkıcı kızlar vardı; öğrencilerin buraya girmesi yasaktı. Hepimiz kravat bağlamıştık. Masamızda bira şişeleri vardı ve cigara tüttürüyorduk. Kendi korkusuz luğumuzdan kendimiz korkar gibiydik.

İlk şişeyi açmıştık ki öğretmen yardımcısı «keçi» Wilhelm çıkageldi masamıza. Neredeyse içgüdüyle yerimizden kalkacaktık, hafiften yüreğimiz bile çarpmıştı. Ama işler iyi gitti.

«Yaa, demek hemen buraya koştunuz...» dedi, sesinde üzüntülü bir şeyler vardı; ve elini uzattı alçak gönüllülükle.

En büyüğümüz K., ki küçük parmağında bir yüzük vardı, hiç sıkılmadan içki ikram etti Wilhelme.

Bu kadarı fazla idi, Wilhelm kibarlığı elden bırakmadan geri çevirdi ve çabucak yanımızdan ayrıldı, içerde sızmış öğrenci varını diye kolaçan etmiye gitti.

Hiç bir zaman olmadığı kadar güveniyorduk kendimize ve içmiye koyuluyorduk.

Hazırlık sınıfını da sayarsak bu okulda geçirdiğim yedi yıl sevinçten yoksun olmamıştır. Ama her halde sevinç kederden azdı. Sonuç olarak okul anılarım büsbütün kara değilse bile karamsıdır. İyi kötü olayların hepsi bir yana yönetimin kendisi soğuk ve sevimsizdi. Bende iyi bir izlenim bırakmış olan bir tek öğretmeni bile hatırlamakta güçlük çekiyorum şu anda.

Bununla beraber bizim okul en kötülerden değildi. Bana bir şeyler öğretmiştir; İlk bilgilerden başka çalışma düzeni ve disiplini kazandırmıştır. Bunlara ihtiyacım olmuştur sonraları. Ayrıca okul, amacının tam tersi olarak, bu dünyada yerleşmiş olan şeylere karşı içime nefret tohumları serpmiştir. Bu tohumlar her halde taş üstüne saçılmış değildiler.

V

KIR VE KENT

Ömrümün ilk dokuz yılını hiç dışarı çıkmadan kırda geçirmiştim. Sonraki yıllarda da her yaz, ve çoğu zaman noel ve paskalya bayramlarında da gene oraya dönüyordum. Yanovka ve çevresine onsekiz yaşıma kadar bağlı kaldım. İlk çocukluğumda köyün üzerimdeki etkisi çok güçlüydü. Sonraki dönemde bu etki kentin etkisiyle çarpışmaya başladı ve sonunda her yönden savaşı kaybeti.

Kır hayatı bana tarım bilgisi verdi, marangozluğu, amerikan ot makinesini öğretti. Beni hem kendi çevremizdeki hem de değirmene gelen mujiklerle ve daha uzaklardan sırtında heybe, omuzunda orakla ekmek parası peşinde sürüklenen mujiklerle kaynaştırdı.

Köyden edindiğim şeylerin pek çoğunu unuttum, kafamdan silindiler, ama ömrümün her dönemecinde, bunlardan bâzıları su yüzüne çıkmış ve bana yararlı olmuşlardır.

Düşmekte olan soylular sınıfını ve çıkmakta olan kapitalizmi gerçek yüzleriyle kırda görmüşümdür. İnsanlar arasındaki ilişkileri de, yaratılıştan gelmek atıldığı içinde orada tanıdım, ve daha başka cinsten bir kültürü, daha üst düzeyde, ama çelişkilere boğulmuş bir çerçeve içindeki kent kültürünü daha iyi görmek ve tanımak olanağını da bana gene o sağlamıştır.

Daha ilk izinlerden başlıyarak, kafamda köy ile kent yarışmaya başlamıştır. Evin yolunu tuttuğum zaman müthiş sabırsızlanmıştım. İçim içime sığmıyordu sevinçten. Bir an önce bizimkileri görmek ve onlara görünmek istiyordum. Babam Novyi Bug'a inmişti beni karşılamak için. Ona aldığım 5 leri gösteriyor sınıfın birincisi olduğuma göre bana bir tören üni-

forması(1) gerektiğini anlatmıya çalışıyordum.

Yolu gece aldık, genç bir yanaşma sürüyordu arabayı. Stepte, özellikle çukur yerlerde, üstümüzden ıslak, hafif bir serinlik uçuyordu, beni kocaman bir burka(2) ile sarıp sarmalamışlardı. Değişiklikle, yolculukla, hatıralar ve izlenimlerle sarhoşlamış, çenem düşmüştü, boyuna konuşuyor, okulu, banyoları, arkadaşım Kostya R.'i tiyatroları anlatıyordum. Bir dakika bile susmak elimden gelmediği için, bu sefer Nazar Stodolya'yı, o bitince trombonlu kiracıyı anlatmıya başlıyordum. Babam dinliyor, arada bir uyukluyor, sonra silkinip tekrar gülüyordu. Genç sürücü dönüp patrona bakıyordu, güzel bir hikâye der gibilerden.

Gün ışırken ben uyuyordum ve Yanovkaya gelene kadar uyandırmamışlardı. Ev bana korkunç küçük geldi, köy ekmeği beyaz değildi, kırın bütün alışkanlıkları hem benim hem benim değildi. Tiyatroda gördüklerimi anneme ve kız kardeşlerime de anlatıyordum ama, artık geceki coşkunluğum kalmamıştı. Atölyede Viya ve Davidi buldum, neredeyse tanıyamıyacaktım, büyümüş, topuz gibi olmuşlardı.

Ben de onların gözüne değişik görünüyordum. Önce benimle siz diye konuşmaya başladılar. Hemen dineldim.

«Elbette, dedi esmer, kuru ve ağır bir çocuk olan David, siz artık bir bilginsiniz...»

İvan Vasiliyeviç evlenmişti. Atölyenin yanındaki hizmetçi mutfağı ev haline getirilmişti, arkada kerpiçten yeni bir ev yaptırılmış mutfak oraya taşınmıştı.

Ama asıl değişiklik bunlar değildi. Beni doğduğum günden beri tanıyan insanla aramızda duvar gibi bir şey çekilmişti sanki. Her şey hem eskisi gibiydi, hem de eskisi gibi değildi. Şeylerle kişiler yer değiştirmişlerdi sanki. Bir yılda

(1) Öğrencilerin, iki üniforması vardı (öğretmenlerin de öyle) biri gündelik, biri yabanlık. Sonraları yabanlıktan vaz geçildi.

(2) Keçi ya da deve tüyünden yapılmış büyük Kafkas mantosu, yalnız siyah renkte olurdu, başlıksızdı.

değişen şeyler olmuştu elbette. Ama asıl değişen şey benim bakışımdı. İlk izne çıkışımdan itibaren ailemle aram açılmaya başlamıştı, önce önemsiz ayrıntılarda, sonra yıllar ilerledikçe daha derinden, daha ciddi olarak.

Biri kırdan öbürü kentten gelen ikili etki bütün okul yıllarımı damgalamıştır. Kentte insanlarla ilişkilerim çok daha düzenli oluyordu: «Fransız»la ve edebiyat öğretmeni ile olan önemli çatışmalar bir yana bırakılırsa, gidişatım düzenli idi, aile içinde ve okulda disipline uyuyordum. Bunun nedeni sadece Spenzer ailesindeki yaşama koşullarının iyi bir düzeyde tutulmasından ibaret değildi; neden kent yaşamının bütününde idi. Gerçekte kent yaşamı içinde de kırdaki gibi çatışmalar vardı, ama kentte çıkar çatışmaları daha iyi gizleniyor, bir düzene sokuluyordu. Ayrı sınıflardan olanlar ancak ortak işler gerektiğinde birbirlerini görüyor, iş bitince hemen ayrılıyorlardı.

Ama kırda herkes herkesin gözü önünde yaşamak zorundaydı. Herkes başkalarının işine koşuluyor, bu da eski bir kanapenin fırtlak yayları gibi rahatsızlık veriyordu. Köyde çok tedirgindim, hatta Fani Solomonovnaya karşı bile, bize misafir geldiği ve bana karşı annemden, ya da kardeşlerimden yana çıktığı zaman huysuzlanıyor, kötü sözler bile söylüyordum; oysa kentte aramızda yalnız iyi ilişkiler değil hatta sevgi vardı. Çatışmalarımızın nedeni bazan incir çekirdeğini doldurmaz şeylerdi. Ama kimi zaman da daha ağır şeylerden doğardı.

Sırtımda yeni yıkanmış parlak kumaştan bir giyim, belimde bakır tokalı kayış, başımda parlak beyaz kasketim, ve içimde herkes beni görsün isteği. Arabaya binmiş, babamla tarlalara gidiyoruz, kış ekini biçiliyor, işlerin en civcivli zamanı. Baş orakçı Arkip, suratsız ama iyi huylu Arkip, bir ekin yığınının başında. Peşinde onbir orakçı ve iki demet bağlayıcı. Oniki orak ekin biçiyor, havada coşkunluk. Arkipin üstünde boynuz düymeli kısa bir altlıktan başka bir şey yok. Demet

bağlayıcıların üstünde de yırtık eteklikler, ya da kaba bezden gömlekler. Uzaktan orakların sesi vuruyor, sıcak, çatırdılı.

«Ver, diyor babam, bakalım kış anızı nasıl bu yıl...»

Arkipin elinden orağı alıp yerine geçiyor. Yüreğim çarparak bakıyorum. Babamın hareketleri her zamanki basit hareketler; sanki çalışmıyormuş da çalışmıya hazırlanıyormuş gibi; adımlarını ayağını nereye basacağını araştırır gibi hafif atıyor. Orak, yapmacıksız, gösterişsiz, düzenle işliyor; Görünüşte pek güvenli değilmiş gibi, ama iyi biçiyor, alttan, çok alttan, ve kestiklerini sol yana düzgün olarak yatırıyor.

Arkip yan gözle bakıyor, bir şey demiyor ama beğendiği belli. Öbürlerinin her biri bir başka türlü bakıyorlar. Kimisi beğeniyor, içlerinden patron işini biliyor diye geçirdikleri anlaşılıyor. Kimisi de soğuk duruyor: kendi malını biçmenin kötü bir yanı yok, zaten bu sadece göstermek için.

Belki de tam tamına anlatmış olmuyorum; ama insanlar arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını anlamıya başlıyorum böylece.

Babam bırakınca ben de heveslendim orak biçmiye.

«Sapı topukla bastırınız, topukla; taban ilerde kalsın, sıkmayınız...».

Heyecandan topuk nerede, ökçe nerede bilecek halim mi var... Üçüncü vuruşta orak toprağa saplandı.

«O, o dedi Arkip, orağı kıracaksınız... Gidip babanızdan öğreniniz».

Toza batmış yanık yüzlü bir demet bağlayıcının alaylı bakışlarını duyuyordum üstümde; yüzümden terler akaraktan orağı bırakıp yürüdüm.

«Koş annene mama yedirsin sana...»

Arkamdan bir ses böyle diyordu. Bu Mutuzok'tu. Bu çizme gibi kapkara orakçıyı tanırdım. Yanovkada çalışmıya başlıyalı neredeyse üç yıl olacaktı: ağzı bozuk, dışarlıklı birisiydi, ama becerekliydi de; bir yıl önce, bir gün ortaya bir şeyler söylemişti, ama patron için söylediği belliydi, hem de

mahsus benim yanımda. Mutuzok elinin işe yatkinlığı ve korkusuzluğu ile hoşuma giderdi, ama kaba şakalarından da tiksinirdim, elimden de bir şey gelmezdi. Onu mat edecek sözleri bulup söyliyebilmeyi, ya da lafını ağzına tıkamayı pek isterdim, ama bunu nasıl yapabileceğimi bilmezdim.

Tarla dönüşünde kapının önünde yalın ayak bir kadın gördüm. Bir taşın yanına çökmüş, sırtını duvara dayamıştı, taşın üzerine oturmaya korkmuştu : bu İnyatka anadır, yarım akıllı ufak tefek bir çoban. Bir ruble istemek için yedi verstlik yoldan gelmişti, ama evde kimse yoktu. Akşama kadar bekliyecekti. Yoksulluk ve tevekküldü bu insan, yüreğim parçalanıyordu.

Bir sonraki yıl durum daha iyi değildi. Daha da kötüydü. Kroket oyunundan dönüyordum, avluda babamı gördüm. tarladan geliyordu, yorgundu, sinirliydi, toza batmıştı. Arkasında çıplak ayakları kara leklerle dolu bir mujik vardı :

«Tanrı aşkına, diyordu, ineği bırakınız» ve hayvanı bir daha ekinin içine salmıyacağına yemin ediyordu.

«Senin inek on kopeklik ekin yedi, ama on rublelik ziyan verdi» diyordu babam.

Mujik gene başlıyordu, yalvaran sesinde nefret vardı.

Bu sahne bütün varlığımı sarstı, derinden, kendimden daha öte, sinirlerimin her teli ile ayrı ayrı. Ağaçlar altında kroket oynamış, kardeşlerimi yenmiş, böyle bir kafa ile eve dönmüştüm, oysa şimdi derin bir ümitsizlik içine düşüyordum.

Babamın önünden geçtim usulca, odama girdim ve yüzü koyun kapanıp hüngür hüngür ağlamıya başladım.

Babam içeri yemek odasına girdi; çıplak ayakları yeri döven mujik eşikte durdu. Seslerini işitiyordum. Sonra mujik gitti.

Annem değirmenden dönmüş, sesini duyuyordum. Yemeği hazırlıyordu, sonra beni çağırdı... Cevap vermedim, ağlıyordum. Göz yaşları büyük bir mutlulukla sona erdi.

Kapı açılmış, anam üstüme eğilmişti :

«Neyin var Liyovoşka?»

Cevap vermedim. Babamla fısıldaşdılar.

«O mujik için mi? İneğini vermişler, bir şey yapmamışlar...

— Ondan değil» diye cevap veriyordum, yüzüm yastığa gömülü, ve göz yaşlarımdan utanarak.

Annem bir daha

«Adama bir şey yapmamışlar» dedi.

Babam neye ağladığımı anlamış anneme de söylemişti. Bir bakışta çok şey görebilen insanlardandı.

Bir gün babam evde yokken bir jandarma onbaşısı geldi, kaba, aç, haddini bilmez bir adam, işçilerin pasaportlarını görmek istiyordu(1). Pasaportlardan ikisinin süresi bitmişmiş. Adamları hemen tarladan getirtti, tutuklayıp, karakoldan karakola posta edecek köylerine kadar sürecekti.

Birinin esmer boynunda derin bir yarık vardı, ihtiyardı, öbürü genç bir adam, yeğeniydi. İçeri girer girmez diz üstü çöktüler jandarmanın önünde, yerlere kapanıyor.

«Bağışla bizi, Tanrı aşkına, bizi mahvetme» diye yüz suyu döküyorlardı.

Onbaşı, tıkız, terlemiş, bir elinde bodrumdan getirilmiş soğuk ayran kupası, öbür eli kılıcında,

«Ben insanı yalnız bayram günlerinde bağışlarım, bu gün bayram mı?» dedi.

Ben ateş üstünde duruyor gibiydim, kırık bir sesle protesto etmiye kalktım.

Jandarma, öfkeli ve heceleri vurguluyarak

«Sen karışma delikanlı» dedi.

Ablam öteden sus diye işaret ediyordu.

Jandarma işçileri alıp götürdü.

---

(1) Rusya'da herkes pasaport rejimine bağlıydı. (Tam olarak pasaport değil, bir çeşit ikametgâh tezkeresi) genellikle her yıl yenilenmesi gerekirdi.

Yazın kardeşlerimle beraber işçilerin hesaplarını tutardık, yani kim ne zaman işe girmiş, kaç para alacak, ne almış ne vermiş bir yere yazardık.

Gündelikler ödenirken babamın yanında bulunur yardım ederdim ve aramızda ağız dalaşması da olurdu, herkesin gözü önünde olduğumuz için pek ulu orta değilse bile gene de olurdu. Hesap yanlışlığı olmazdı hiç bir zaman, ama anlaşma şartları çok dar yorumlanırdı. İşçiler, hele yaşlıları, genç çocuğun hep kendilerinden yana oluşuna güvenirler, babam da buna sinirlenirdi.

Kimi zaman böyle bir tartışmadan sonra elime bir kitap alır giderdim, yemeğe de gelmezdim. Bir seferinde gene böyle bir kavgadan sonra kırdayken bora patladı: peşpeşine gök gürlüyordu; sağnak halindeki yağmurun altında stepin soluğu kesilmişti; yıldırımlar beynime iniyor gibiydi. Sırıl sıklam olmuştum. Oraya buraya koşuşuyordum, pabuçlarım sulara batıyor, kasketimden dere gibi su akıyordu. Eve döndüğümde kimse ağzını açıp bir şey demedi. Yalnız ters ters yüzüme bakıyorlardı. Kız kardeşim havlu çamaşır koşturdu, yiyecek bir şeyler getirdi.

İzin bitince babam götürürdü okula beni, öyle âdet olmuştu. Tren aktarmalarında yükümüzü hamala vermez kendimiz taşırdık. Ağır olanı babam taşırdı, ve görürdüm, sırtının aldığı biçimden, kollarının halinden belli olurdu zahmet çektiği. Haline acır ben de daha çoğunu taşımak için çırpınırdım.

Odesa'daki yakınlarımız için köy ürünleri doldurduğumuz bir sandık götürdüğümüz de olurdu, sandığı hamala verirdik. Babam hamalın parasını verirken pek cimri davranırdı, hamalın canı sıkılır öfkeyle başını sallardı. Bu hal beni berbad ederdi.

Yola yalnız çıktığım ve hamal tuttuğum zaman, adamın yüzüne bakar, acaba az mı veriyorum diye kuşkuda kalır, cebimdeki parayı tüketirdim. Baba evinin nekesliğini böylece karşılamıya çalışıyordum, ve her zaman da öyle kaldım.

Köyde de kentte de küçük burjuva çevresi içinde yaşıyordum, yani herkesin bütün çabasını zengin olmak için harcadığı bir çevrede.. Beni ilk çocukluk yıllarında köyden ve okul yıllarımda da kentten soğutan şey bu olmuştur. Kazanç içgüdüsünü, küçük burjuva yaşamını ve amaçlarını bir silkeleyişte sırtımdan attım ve ömrüm boyunca bir daha da başımı çevirip bakmadım.

Köy ve kent arasında din ve ulus açılarından çelişme yoktu : birçok yoldan birbirlerini tamamlamaktaydılar.

Ailemizde din duygusu yoktu. Salt öyle âdet olduğu için kimi şeyler bizde de kalmıştı, büyük bayramlarda sinagoga giderdi anamla babam, annem cumartesileri dikiş dikmezdi, ya da herkesin önünde dikmezdi. Ama bu ufak tefek şeyler çocuklar büyüdüğü ve ailenin durumu düzeldiği ölçüde önemlerini yitirdiler. Babam gençliğinden beri Tanrıya inanmamıştı ve, sonraları bunu karısının ve çocuklarının önünde açıkça söylemişti. Annem bu konuyu kurcalamak istemez, ve sırası düştükçe gözlerini gök yüzüne kaldırırdı.

Bununla beraber yedi sekiz yaşıma geldiğimde, Tanrı evimizde resmen tanınmıştı.

Bir gün bir misafir gelmişti, bizimkiler oğullarıyla övünüyorlar, resimlerini göster, yazılarını oku filan diyorlardı bana.

Misafir beni sorguya çekti,

«Tanrı nedir?

— Tanrı, dedim hiç duraksamadan, bir adamdır ki...»

Misafir başını salladı,

«Tanrı adam değildir.

— Ya nedir?»

Çünkü insandan başka bildiğim bir hayvan bir de bitkiydi.

Misafirle anam babam, küçüklerin sınırı aştığı zamanlarda büyüklerin takındığı o örtülü bakışlarla bakışdılar aralarında.

Misafir «Tanrı bir ruhtur» dedi.

Bu söz üzerine acaba beni alaya mı alıyorlar gibilerden bakmıya başladım yüzlerine.

Hayır şaka değildi. Demek dedikleri gibiydi. Tanrının bir ruh olduğu düşüncesine çabucak alıştım. Genç bir yabani olarak tanrı fikrini kendi öz «ruh»uma bağlayıvermiştim, ruhun ölüm anında kesilen soluk olduğunu eskiden öğrenmiştim. Ama bunun animisme denilen bir öğreti olduğundan haberim yoktu henüz.

İlk izinlerimden birinde, yemek odasında uzanmış yatıyordum, Z. adında bir öğrenci vardı misafir, o da yatmıya hazırlanıyordu. Tanrıdan söz açıldı. O sıralarda tanrıya inandığım filan yoktu; konuya özel bir ilgi duymuyordum, ama doğru dürüst bir çözüm bilmemekten ötürü de canım sıkılıyordu.

Yastığa dayanıp sordum,

«Öldüğümüz zaman ruh nereye gider?»

Cevap,

«İnsan uyuyunca nereye gider?

— Haa, evet iyi ama...» Göz kapaklarım ağırlaşıyordu.

Z. Peşini bırakmadı,

«Beygir öldüğü zaman ruhu nereye gider?»

Bu kadarına dayanamadım, uykuya dalmıştım.

Spenzer ailesinin. ihtiyar bir teyzeyi saymazsak. dinle bir ilişkisi yoktu.

Ama babam gene de kutsal kitabı öğrenmemi istiyordu, bu ona bir babalık görevi gibi geliyordu. Ve Odesada ihtiyar bir bilginden özel olarak kutsal kitap okuma dersleri aldım.

Bu dersler bir kaç ay sürdü, ve beni babalarımın inancı bakımından hiç de kuvvetlendirmiş olmadı.

Hocamın söyledikleri arasında, kutsal kitapta okuduğumuza uymıyan bir şey yakaladığım zaman. çaktırmadan ve diplomatça sorardım,

«Bazılarının dedikleri gibi, tanrı olmasaydı dünya nasıl meydana gelebilirdi?

— Hıınmm, cevap verirdi hoca, bunu kendisine sorunuz.»

İhtiyar, işte böyle anlaşılmaz bir cevapla geçiştirirdi soruyu. Anlıyordum ki bana tanrısal yasayı öğreten kimsenin kendisi de tanrıya inanmamaktadır. ve ben de kesin olarak ilgimi kestim.

Real okulu öğrencileri çeşitli uluslardan ve çeşitli dinlerdendiler. «Tanrısal» yasayı bir ortodoks papas, bir protestan keşiş, bir katolik **peder** ve bir haham belletiyordu.

Papas, baş piskoposun yeğeni oluyordu ve dediklerine bakılırsa bayanların el üstünde tuttukları genç, sarışın ve İsa modelinde bir resim kadar güzel, ama altın gözlükleri, yaldızlı gür saçları ile çekilmez derecede parlak, gösterişli bir salon adamıydı. Din dersinden önce öğrenciler bölük bölük ayrılırlardı; Ortodoks olmıyanlar papasın burnunun dibinden geçip sınıftan çıkarlardı. Papas, çıkanlara tam hristiyanca bir hoşgörü arkasında gizlenen aşağılama ile bakardı.

«Nereye gidiyorsunuz?

— Biz katolikiz.

— Yaa, katolik demek, iyi iyi, ya siz?

— Biz de yahudiyiz.

— Haa, yahudicikler... iyi iyi...»

Ksendz(1) in kara gölgesi katoliklerin yanına doğru kayardı, duvarlara sürünerekten ve hemen gözden kaybolurdu. Öyle ki. şu kadar yılı kaldığım halde okulda, suratını bir tek defa görememiştim.

Ziegelman adında babacan bir adam yahudilere rus dilinde kutsal kitap ve yahudi tarihi okuturdu. Kimse kulak asmazdı derslerine.

Ulus sorunu kafamda özel bir yer tutmuş değildir, çünkü günlük yaşayışımızda pek göze çarpar bir yanı yoktu. 1881 yasalarından sonra, babam artık toprak satın almıyordu — oysa en büyük tutkusuydu — şimdi sadece kiralıyordu. o da

(1) **Polonya dilinde katolik papazı.**

gizliden. Ama bunların bana dokunan bir yanı yoktu. Hali vakti yerinde bir çiftçinin oğlu olarak, ezilen sınıftan değil ayrıcalı sınıftan sayılırdım daha çok. Ailede ve hizmetçiler arasında konuşulan dil ukrayna diliyle karışmış rusçaydı. Bir okula yazılmak istiyen yahudiler numerus clausus'a çarpıyorlardı, bu yüzden ben de bir yıl kaybetmiştim. Ama sonradan hep birincilikle geçtiğim için yasaların ağırlığını doğrudan duymamıştım sırtımda. Okulda azınlıklar açıkça hırpalanmazlardı. Bunun nedeni okulda azınlıkların bir dereceye kadar yalnız öğrenci olarak değil öğretmen olarak da bulunmasıydı. Arada gizli bir şovenliğin patlak verdiği de olurdu. Tarih öğretmeni Liyubimovun polonyalı bir öğrenciye eskiden polonyalıların ortodokslara reva gördükleri zulümlere dair sorular sorduğu olurdu. Mikiyeviç, yanaklarının rengi yeşile çalan kara kuru oğlan, dişlerini sıkmış, tek kelime söylemeden dururdu önünde.

«— Ne duruyorsun, cevap versene. Liyubimov gözle görülür bir eziyet etme iştahı ile çocuğu sarsalar, üstelerdi, neye susuyorsun?»

Öğrencilerden biri dayanamaz,

«Mikiyeviç de polonyalı ve katoliktir.

— Yaa öylemi, bak sen...

Sanki pek şaşmış gibi.

— Ama bize ne, biz burada öyle ayırımlar yapmıyoruz ki» derdi.

Tarih öğretmeninin polonyalılara karşı aşağılık ve iki yüzlü davranışı, Burnandın almanlara karşı kışkırtıcı kötülüğü ve küçük papazın «yahudicik»ler derken başını sallaması, benim için hep aynı şeydi. Uluslar arasındaki hak eşitsizliği, belki de beni rejimden soğutan gizli nedenlerden birisi olmuştur, ama bu toplumdaki öbür haksızlıklar arasında kaybolmuş ve bana bir dayanak noktası olamayışı bir yana, kendi başına bir rolü de olmamıştır.

Bütünün parçadan, yasanın olaydan, teorinin kişisel sıra-

madan ağır bastığı duygusu bende çok erken uyanmış ve yıllar geçtikçe de güçlenmiştir. Dünya görüşümün temeli haline gelen bu duyguların açık seçik bir gerçekliğe kavuşması konusunda kentin etkisi kesin olmuştur.

Fizik okuyan, tabiat bilimleri okuyan bir çocuğun pazartesi gününü, ya da önünden bir papasın geçişini uğursuz saymasını çok saçma buluyor, düşünceye karşı işlenmiş bir suç sayıyordum. Arkadaşlarımı bu aşağılık inançlardan kurtarmak için neler yapmadım.

Yanovkada bir tarlanın yüz ölçümünü bulmak, diyelim kenarları düz olmadığı için, kimi zaman bir mesele haline geliyordu. O zaman ben işe karışıyor, ölçüyü iki dakikada buluveriyordum. Ama benim bulduğum sayı onların pratik yollardan buldukları sayıyı tutmuyor, bana inanmıyorlardı. O zaman geometri kitabını alıp geliyor, durumu açıklamaya çalışıyor, hesabımın doğruluğunu gösteriyor, bağırıp çağırıyor, hatta kötü kötü söyleniyordum, ama kimseyi kandıramıyor, ümitsizliğe düşüyordum.

Köyde bizim makinist İvan Vasiliyeviçle tartışıyordum, devri dâim makinesi yapmak fikrinden bir türlü vazgeçiremiyordum. Enerjinin kaybolmaması yasası kendi tasarısı ile o kadar ilgili görünmüyordu ona.

«Kitap başka, pratik başka» diyordu.

İnsanların alıştıkları yanlışları ve boş fantezileri ileri sürerek, sağlam gerçeklerden yüz çevirmeleri bana dayanılmaz ve saçma görünüyordu.

Sonradan genelin özelden üstün olduğu duygusu yazılarımın ve politikamın en sağlam yanı olmuştur. Dar deneycilik, olay karşısında, kimi zaman uydurma bir olay karşısında, çoğu zaman da yanlış anlaşılmış bir olay karşısında yavan, yetersiz bir duruma düşmektir, ben de buna hiç gelemem. Olayların üstünde yasaları arıyordum. Bu beni kaç kez acele genellemelere sürüklemiştir, hele elimin altında yeteri kadar kitap bulunmadığı ve hayat deneylerinden yoksun olduğum gençlik

yıllarımda. Ama bütün alanlarda ancak bir genelleme olanağı bulabildiğim zamanlardadır ki, harekete geçebilmişimdir. Ömrümün ana çizgisi haline gelen ve hep öyle kalan sosyal ve devrimci köktencilik (radikalizm), kısır bir kavga olan deneyciliğe (empirisme) karşı, ideolojik bir biçim alamamış ve kuramsal bir temele oturamamış olan her şeye karşı, duyduğum aydınca (intellectuelle) tiksintiden doğmuştur.

Eskilerdeki halimi göz önüne getirmek istiyorum. Hiç şüphesiz, onuruna düşkün, içi içine sığamaz, belki biraz da geçimsiz bir çocuktum. Bu çocuğun okula girerken yaşıtlarından daha üstün olduğu gibi bir duyguya kapılmış olduğu şüphelidir. Köyde onu misafirlerin karşısına çıkarıp gösterirlerdi, bu doğru, ama bununla o aynı şey sayılmaz, arada bir Yanovkaya gelen kentli çocuklar ise, jimnaz öğrencisi oldukları için, yaşları küçük olsa bile öbürlerinden üstün görülür, kimse kendilerine yukardan bakamazdı.

Buna karşılık okul güç bir yarış yeridir. Söz konusu oğlan, ikinciyi çok gerilerde bırakıp sınıfın birincisi olarak en öne geçince, Yanovkalı çelimsiz çocuk kendini öbürlerinden daha güçlü görmiye başladı. Arkadaşları onun üstünlüğünü tanımışlardı. Bunun kişiliği üstünde bir etkisi olmasın olamazdı. Öğretmenler bile buna katılıyorlardı, kimileri, diyelim Kriyanovski, sık sık bunu belli ediyordu. Bununla beraber bu öğretmenler, genellikle hoş tutsalar bile, gene de oldukça kuru davranırlardı ona karşı. Öğrenciler ikiye bölünmüşlerdi, yakın dostları vardı, düşmanları da vardı.

Kendi kendisini eleştiremiyor değildi. Hatta kendi gözünde ufak tefek güçlükleri de olan bir kişiydi. Kişiliğinin belirmekte olan çizgilerinden kendisi de hoşlanmıyordu; bu duygu zamanla daha belirgin hale geliyordu. Kendi kendini doğru söylememekle suçluyordu; öbürlerinin adını andıkları kitapları okumamış olduğundan ötürü kendini kınıyordu. Şüphesiz bunlar hep sıkı sıkıya öz-sevgiye bağlı şeylerdi. Daha iyi, daha üstün, daha bilgili olmak düşüncesi, yüreğini avucu içine al-

mış sıkıyordu. Genellikle insanın ve özel olarak da kendisinin geleceği üzerine kafa yoruyordu.

Bir akşam önümden geçerken Moisey Filipoviç, gösterişli bir tavırla bir soru sordu:

«Söyle bakalım kardeş, hiç düşündün mü yaşamanın ne olduğunu?.»

Eğitmenimin böyle arada bir şakayla karışık, yarı alaycı bir tiyatro havasına büründüğü olurdu konuşmalarında. Ama bu kez soru bütün gövdemi dağlıyan bir ateş gibiydi.

Çünkü ben de tastamam işte onu, yaşamanın ne olduğunu düşünüyordum; yalnız bu sözü ilersi için duyduğum sıkıntıya oturtabilecek durumda değildim. Eğitmenim, sanki kapıdan dinlemiş gibi, içimden geçenin üstüne basmış oluyordu.

«İyi tahmin etmişim...» dedi. Sesi değişmiş, bambaşka olmuştu, hafiften sırtımı okşadı, odasına girdi.

Spenzer ailesinde politika var mıydı? Hümanizma temeli üstünde duran ılımlı bir liberalizm, Moisey Filipoviçin politik tutumu buydu, populisme ve tolstoisme ile renklendirilmiş hafif bir sosyalizm eğilimi. Politika konusu hemen hiç açılmazdı, hele benim yanımda, belki de arkadaşlarımın yanında gevezelik ederim diye çekiniyorlardı; bir belâya çatmak istemiyorlardı. Laf arasında, diyelim «Aleksandr II'nin öldürüldüğü yılda...» diye devrimci harekete dokunan bir söz geçse bu bana «Kristof Kolombun Amerikayı keşfettiği yıl» kadar uzak bir geçmiş gibi gelirdi... İçinde yaşadığım çevre politikaya yabancıydı. Benim okul yıllarında bu yolda ne bir düşüncem vardı, ne de böyle bir gereksinme duyuyordum. Ama bilinç altından gelme bir eğilimle muhalefetten yanaydım. O günkü yönetime, haksızlıklara, yöneticilerin keyfi hareketlerine karşı derin bir tiksinti duyuyordum. Bu nereden geliyordu? Aleksandr III zamanının genel durumundan, polisin zorbalığından, mülk sahiplerinin kendilerini kaptırdıkları sömürüden, halka yüklenen haksız vergilerden, azınlık haklarının inkârından, yolda sokakta ve okulda işlenen haksızlıklardan, küçük köylüler, hizmet-

çiler ve işçilerle aramda kurulmuş olan sıkı ilişkilerden, atölyede dinlediklerimden, Spenzer ailesinde esen insanlık havasından, Nekrasovun şiirlerinden ve daha başka kitaplardan, kısacası zamanın bütün sosyal havasından geliyordu. Sınıf arkadaşlarımdan olan Rodzeviç ve Kologrivov ile aramızda ilişki kurulunca anlamıştım birden bire içimdeki bu muhalefet eğilimini.

Vladimir Rodzeviç bir albayın oğluydu; bir süre için sınıfın ikincisi olmuştu. Bir pazar beni evlerine çağırmak için anasını babasını zorlamış. Geleneklere uygun, ama oldukça soğuk karşılandım. Albay ve karısı az konuştular ve beni sınamak ister gibi konuştular. Bu aile içinde geçirdiğim üç dört saat boyunca, iki defa, neden bilmem, beni kuşkulandıran, hatta belki tiksindiren birşeylerle çarpıldım; din işlerine, devletin yönetimine dokunuldu hafiften. Bu evin havası körü körüne tutucu bir havaydı, bu da beni göğse indirilmiş bir yumruk gibi çarpmıştı. Ailesi Vladimire izin vermedi benimle yakınlaşması için ve ilgimiz kesildi. Birinci devrimden sonra Odesa'da bir Rodzeviç ismi duyulmuştu, bir yüz - kara (Cent-Noir) olarak, belki o da bu tanınmış ailedendi.

Kologrivovdan bende kalan izlenim daha belirgindir. Doğrudan doğruya ikinci sınıfa yazılmıştı. Uzun boylu biçimsiz birisiydi, garip bir hali vardı. Zamanını boşa harcamazdı. Ezberciydi, coğrafya öğretmeni derse kaldırmıştı bir seferinde, haritanın başına geçti ve öğretmenin sorusunu beklemeden,

«İsa peygamber dünyaya vasiyet olarak...» diye su gibi okumıya başladı. Kendini bir sonraki din dersinde sanmıştı.. Ezbercilik yüzünden kafası dağılmıştı.

Bana karşı saygılıydı, çünkü sınıf birincisiydim, bir gün söz arasında benim müdür hakkında, ya da şimdi aklımda kalmamış öğretmenlerden biri hakkında ileri geri konuşmama üzüldü, hem de içtenlikle.

«Müdür için böyle konuşulur mu?.

— Niye konuşulmasın? dedim. Şaşırmıştım, hem de içtenlikle.

— Ama o şef. Şef sana başının üstünde yürüyeceksin dese hemen başının üstünde yürüyeceksin...»

Aynen böyle söyledi. Bu kesin formül beni sarsmıştı. Nereden bilecektim ki, çocuk sadece kendi ailesi içinde duyduklarını tekrarlamaktadır, ailesi ise toprak köleliği rejimini savunan bir ailedir. Benim o zamanlar kendime özgü bir görüşüm yoktu; ama anlıyordum ki, sindiremiyeceğim bir takım görüşler, ağzıma koyamıyacağım kurtlanmış yiyecekler de vardır bu dünyada.

Rusyanın politik yönetimine karşı içimde düşmanlık duyguları uyandıkça, farkına varmadan, yabancı ülkeler, Batı Avrupa ve Amerika gözümde büyümeye başlıyordu. Hayalle tamamlanan parça parça ve tek tek gözlemlerden sonra, ayırmasız herkes için eşit olan yüksek bir kültür getiriyordum gözlerimin önüne. Sonraları buna eksiksiz bir demokrasi kavramını bağlıyacaktım. Genç akılcılığım diyordu ki, anlaşılmış olan şey gerçekleşmiş demektir. Avrupada boş inançların bulunması ve Amerikada zencilerin ezilmesi bana olmıyacak şeyler gibi geliyordu.

İçinde yaşamakta olduğum liberal küçük burjuva çevrelerinde rastlanan bu çeşit yüceltmeler, benim devrimci düşüncelere dalmış olduğum daha sonraki zamanlarda bile, hâlâ sürüp gitmekteydi. Sosyal demokrat bir hükûmetin yönettiği bir Alman Cumhuriyetinin kralcılara sığınma hakkı verirken aynı hakkı devrimcilerden esirgiyeceğini o yıllarda bilseydim, bilebilseydim, ne kadar şaşırırdım kimbilir... Bereket versin şimdi artık her şeye şaşmamayı öğrenmiş bulunuyorum. Hayat, benden akılcılığı (rationalisme) aldı diyalektiği verdi. Hermann Müller(1) bile şaşırtamıyor beni artık.

(1) Hermann Müller (1876 — 1931), Alman sosyalisti, milletvekili, 1919 da dış işleri bakanı olarak Versailles'i imzalamıştır. İki kez başbakan olmuştur, Troçkin'in sığınma isteğini reddeden Alman hükûmetinin başkanıydı. (T. ç. n.)

DÖNÜM YILI

Geçen yüzyılın ortalarında Rusyada başlıyan politik evrim, onar yıllık dönemlerle gelişmiştir. 1860 - 1870, Kırım savaşından sonraki dönem, aydınlanma dönemimiz, bizim kısa süreli 18 inci yüzyılımız olmuştur. Bundan sonra gelen on yılda aydınlar, bir önceki dönemin fikirlerini pratik çözümlere bağlamıya çalışmışlardır. Halka yaklaşmak ve ona devrimci propagandayı ulaştırmakla başlamışlar, yıldırma (terreur) politikasında karar kılmışlardır. 1870 - 1880 arası, tarihe «Halkın Özgürlüğü» partisi dönemi olduğu için girmiştir. Bu neslin en iyi elemanları bomba ve dinamitle yürütülen bir kavganın ateşi içinde eriyip gitmişlerdir. Düşman hiç bir noktada geri basmamıştır. 1880 - 1890 arası, on yıllık bir gevşeme, aradığını bulamama, karamsarlık ve din yoluna mâneviyat yoluna dökülme dönemi oldu. Bu arada kapitalist güçler gerici örtü altında sessiz sedasız işlerini yürütmekteydiler. 1890'dan 1900'e kadarki dönemde işçi grevleri başladı, marksist düşünce ortaya çıktı. Bu hareket yüzyılımızın başında en üst noktasına ulaşmıştır: bu nokta 1905 dir.

Rusya aşağı yukarı 1880'den beri Saint-Synode savcısı, mutlakiyetin klâsik savunucusu ve genel durgunluğun sağlayıcısı olan Pobyedonostsevin boyunduruğu altında idi. Liberaller kendisini dünyadan haberi olmıyan katıksız bir bürokrat sanırlardı. Değildi. Pobyedonostsev, kamu yaşayışının derinliklerindeki gizli çatışmaları liberallerden çok daha akıllı ve daha sağlam olarak değerlendirmesini biliyordu. Sıkıyı azıcık gevşetince alttan gelen tepmenin sosyal tapayı attıracağını ve o zaman, yalnız kendisinin, Pobyedonostsevin değil, liberallerin de, uygarlık ve ahlâkın temeli olarak gördükleri ne varsa hepsinin

gürültüye gideccğini anlıyordu. Pobyedonostsev kendince görüyordu ve liberallerden daha derinlemesine görüyordu. Eğer tarih süreci Aleksandr III ve Nicolas II'nin akıl hocası (Pobyedonostsev) nın o kadar enerji ile koruduğu Bizans sisteminden daha güçlü çıktı ise bu onun (Pobyedonostsevin) yanlışından ileri gelmiş değildir.

Her sesin boğulmuş olduğu ve liberallerin her şey bitti sandıkları 80 yıllarında Pobyedonostsev ayaklarının altında yerin sarsıldığını ve derinden derine dalgaların köpürdüğünü duyuyordu. Aleksandr III'ün hüküm sürdüğü en durgun yıllarda bile içi rahat değildi. Çaşıt (hafiye) larından birine şöyle yazıyordu:

«Kötü oldu, şimdi de kötüdür ve -yazık ki,- ilerde de kötü olacaktır. Bütün bunların ağırlığı yüreğime çöküyor, çünkü zamanın havasını ve insanların ne hallere girdiğini her dakika görüyor ve duyuyorum... Bu günü uzak geçmişle tartarak anlıyoruz ki, herşeyin ilkel bir karışıklığa doğru geri döndüğü bir başka dünyada yaşamaktayız ve biz bütün bu kaynaşma içerisinde eli kolu bağlı kalıyoruz...»

Pobyedonostsev 1905'i gördü, kendisini o kadar ürküten yeraltı güçlerinin nasıl bir patlayışla yeryüzüne çıktığını ve eski yapının kalın duvarlarının nasıl temellerine kadar çatladığını gördü.

Rusyada politik dönüm noktasının resmî tarihi 1891'dir, bu yıl kıtlık ve açlık yılıdır. Bu on yıllık yeni dönem işçi sorununu yalnız Rusya'da ortaya çıkarmış değildir. Alman sosyal demokrasisi programını 1901'de, Erfurt'da kabul etmiştir. Leon XIII, işçilerin durumu hakkında bir papalık emri çıkarmıştır. Wilhelm II sözümona sosyal fikirlerle uğraşmıya, bir bürokrat romantizmi içerisinde ipe sapa gelmez saçmalar yumurtlamıya başlamıştır. Çarın Fransa ile yaptığı anlaşma Rusya'da bir sermaye birikimi sağlamıştır. Witte maliye bakanı olmuş, endüstrinin himaye altına alındığı yeni bir dönem açılmıştır. Kapitaliz-

min yoğun gelişmesidir ki, Pobyedonostsevin uykularını kaçıran «zamanın havası» nı doğurmuştur.

Eylem anlamında politik hareket önce aydın çevrelerde belirmişti. Genç marksistler gitgide daha çok ve daha kararlı olarak ortaya çıkmaya başlıyorlardı. Uykuya dalmış olan Narodnik (Populisme) de o sıralarda uyanıyordu. Rusyada açık olarak yayınlanan ilk marksist eser, Struve'nin kitabı 1893 de basılmıştır. O sırada ben 14 yaşında ve bu işlerin uzağında idim.

Aleksandr III, 1894 de öldü. Böyle durumlarda hep olduğu gibi liberaller de mirastan pay kapma ümidine düştüler. Miras yiyecek yerde tekme yediler. Huzuruna sıralanan zemstvo delegelerine genç çar, anayasa ümitlerinin «saçma kuruntular» olduğunu söyledi. Bu söylev bütün gazetelerde basılmıştır. O zamanki söylentilere göre çarın okuduğu kâğıtta «desteklenmesi mümkün olmıyan kuruntular(1)» diye yazılıydı, ama çar heyecana kapılmış, istemediği halde daha ağır bir kelime kullanmıştı.

O tarihte onbeş yaşındaydım. Farkında olmadan «saçma kuruntular» dan yana çıkıyordum, çardan yana değil. Geri kalmış Rusya'nın, yapılacak düzeltmelerle ileri Avrupa ülkelerine adım adım yaklaşabileceği gibi belli belirsiz bir inancım vardı. Politik düşüncelerim daha ileriye geçmiyordu.

Odesa çeşitli uluslardan insanların oturduğu alaca bulaca, farfara bir tüccar kentiydi, politika bakımından öbür merkezlere çok uzak düşüyordu. O zamanlar Petersburg'da, Moskova'da, Kiyefte öğrenciler arasında çoktan bir sürü sosyalist merkez kurulmuştu. Odesa'da böyle bir şey yoktu.

Friedrich Engels 1895 de öldü. Rusya'nın bir çok kentinde öğrenciler gizli toplantılar tertiplediler. Ben onaltıya basmak

(1) Bezsmyslennya: zırva, saçma, anlamsız,
Bezpoçvennya: tutulması, desteklenmesi, dayanılması mümkün olmıyan, temelden yoksun.

üzereydim. Ama Engels'in adını bile işitmemiştim, Marx üzerine de doğru dürüst bir şey bildiğim yoktu, belki de hiç bir şey bildiğim yoktu.

Okuldayken politik eğilimim belli belirsiz bir muhalefetti, daha ilerisi değil. Devrim sorunlarıyla hiç bir zaman karşılaşmamıştım. Yalnız bir takım fısıltılar dolanıyordu ortalıkta, çek Novak'ın özel jimnastik salonunda toplantılar yapılıyormuş, yakalananlar olmuş ve bizde öğretmen olan Novak'ın işine son verilmiş bu yüzden, yerine bir subay getirilmiş.

Spenzer ailesiyle birlikte görüştüğümüz çevrelerde rejimden hoşnud olan yoktu, ama herkes de onun sarsılmazlığında birlikti. En korkusuz olanlar bile ancak birkaç on yılda elde edilebilecek bir anayasa rüyâsı görebiliyorlardı.

Köyde ne düşünüldüğünü söylemek boşuna. Okulu bitirip kafamda belli belirsiz demokrasi düşünceleriyle Yanovkaya döndüğüm zaman, babam hemen pirelenmiş ve düşman bir sesle;

«Bu iş üçyüz yılda bile olmaz...» diye kesip atmıştı.

Reformları gerçekleştirmek için harcanacak çabaların bir işe yarayacağını sanmıyor ve oğlunun başına bir iş gelmesinden çekiniyordu.

1921 de kızılların ve beyazların elinden kurtulup Kremlinde beni bulduğu zaman kendisiyle şakalaştım:

«Hatırlıyor musunuz, çarlığın daha üçyüz yıl yaşıyacağını söylemiştiniz?.»

İhtiyar, inceden, alaylı bir gülümseyişle ve Ukrayna dilinde cevap verdi:

«Dilerim ki, senin savunduğun gerçek daha uzun ömürlü olsun...»

90 yıllarının aydın çevrelerinde Tolstoycu görüşler artık kayboluyorlardı. Narodnikin karşısında marksizm adım adım başarı kazanıyordu. Bu ideolojik kavganın yansımaları her eğilimdeki basını kaplamıştı. Her yanda materyalist olmakla övünen kendini beyenmişler türemekteydi. Bunu ancak 1896 da farkedebilmiştim.

80'lerin hareketsiz ideolojisine sıkı sıkıya bağlı olan kişisel ahlâk sorunları, aydın bir yöne doğrulmaktan çok kafamı geliştirmek gibi organik bir gereksinme ile giriştiğim bir «kendi kendini yetiştirme» döneminde beni de etkilemişlerdi. Bu kendini yetiştirme fikri beni başka bir fikre, «dünyayı kavrama» fikrine götürdü ve o zaman bir tercih yapmak gereği ile karşı karşıya kaldım: narodnik mi, marksizm mi? Eğilimler arasındaki kavgaya ülkenin düşünce yaşamında meydana gelen genel dönüşümün üzerinden bir kaç yıl geçtikten sonra katılabiliyordum. Ben daha ekonominin alfabesinde iken ve Rusyanın kapitalist dönemden geçmesi şart mıdır diye düşünürken, önceki neslin marksistleri işçi sınıfının tutması gerekli olan yolu çoktan bulmuşlar, sosyal demokrat olmuşlardı.

Yol ikiye ayrıldığı zaman, onyedi yaşındaki bir genç adam için bile az sayılacak kadar hazırlıksızdım politikada. Önüme bir anda bir çok soru birden yığılmıştı, öyle sorular ki, ben bunları bir sıra gözeterek ve düzenli bir şekilde inceliyememiştim, birinden öbürüne atlıyordum. Kesin olan şey, hayatın kafama doldurduğu sosyal düşüncelerin hep muhalefetten yana oluşuydu. Bunlar nelerdi? Ezilenlere karşı sevgi, haksızlığa karşı öfke, en ağır basanı da belki bu ikincisiydi. İlk çocukluk yıllarımdan beri gündelik yaşayış üzerine edinmiş olduğum izlenimler içinde, insanlar arasındaki eşitsizlik, en göze batanı oluşu ve bayağının bayağısı görünüşü ile başta gelir; haksızlık ceza görmiyeceğine güvenen bir küstahlığa bürünüyordu; insan haysiyeti her an ayaklar altına alınıyordu. Köylülerin kırbaca yatırıldığını hatırlamak yeter. Bunlar beni şiddetle irkitiyordu, herhangi bir teori ile ilişkim olmadan ve patlama gücü yüksek bir duygu birikimi yaratıyordu içimde. Ömrümün ilk dönemindeki gözlemlerim sonucunda zorunlu olarak varmış olduğum büyük tümden gelim (deduction) ler karşısında bir süre için duraksar gibi olmamın nedeni belki de budur.

Ama ben gene de bir başka yönden geliştim. Yaşayanların da nesilden nesile ölenlerin izlerinden gitmeleri görülmedik bir

şey değildir. İlk gençliği 80'lerin baskı havası altında biçimlenmiş olan Rus devrimci nesli için de böyle olmuştur. Yeni öğretinin açtığı geniş ufuklara rağmen, marksistlerin büyük çoğunluğu, gerçekte 1880 yılının tutucu duyguları içinde kapalı kalmışlardı: hiç bir şeyden korkmadan işe el atacak güçte değildiler, engeller önünde geri basıyor, devrimi belli olmıyan bir geleceğe erteliyor, sosyalizmi yüzyıllar boyu sürecek bir evrimin sonucu gibi görüyorlardı.

Spenzerler gibi bir ailede politik eleştirinin sesi, bir kaç yıl önce, ya da bir kaç yıl sonra, herhalde çok daha güçlü olacaktı. Ama benim bu aile içinde bulunduğum dönem büyük sessizlik dönemi idi. Politika sözü hemen hiç geçmezdi, büyük sorunlar bir yana bırakılmıştı. Hiç şüphesiz 80'lerin havası benim de içime iyice işlemiş olacak ki, daha sonraları kendimi devrimci olarak yetiştirmiye başladığım yıllarda, yığınların eyleminden ümit kestiğim, devrimi kitaba bağlı soyut bir şey gibi alarak şüpheciliğe kapıldığım, şaşkına döndüğüm zamanlar olmuştur. Bunların hepsiyle tek başıma savaşmak zorundaydım, düşünerek, okuyarak, en önemlisi sınayarak, taa insanın içindeki miskinliğin üstesinden gelene kadar.

Ama bu bana yararlı olmuştur: belki de 80 yıllarının artıklarını bilinçli olarak ayıklamak zorunda kaldığım içindir ki, yığın eyleminin temel sorunlarını daha ciddi, daha açık ve daha derin kavrıyabildim. Kavga içinde edinilenden daha sağlam bir şey olamaz. Ama bunlar hep hikâyenin ilerki bölümlerinin konularıdır.

Yedinci yılı Odesada değil Nikolayefte okudum. Pek taşra kılıklı bir yerdi, okulun aydın düzeyi aşağıydı. Bununla beraber orada geçirdiğim yıl (1896), yeni yetişmelik çağımın dönüm yılı olduğu çağdır, zira toplumda alacağım yer sorusu o yılda ortaya çıkmıştır. Kaldığım evin yetişkin ve azıcık yeni akımlara sürüklenmiş çocukları vardı. İnanılır gibi değildir: ilk zamanlar «sosyalist ütopyalara» kesin olarak karşı çıkıyordum. Bütün bunları arkada bırakmış bir şüpheci gibi görünmek isti-

yordum. Politik sorulara üst perdeden, alaylı cevaplar veriyordum. Ev sahibi kadın bu halime şaşıyor ve benden biraz daha büyük olan ve sola kayan oğluna, gerçekte kendi sözüne kendi de pek inanmış olmamakla beraber, beni örnek gösteriyordu. Ama benim açımdan, bağımsızlığım için, eşit olmayan şartlarla yürütülen bir kavgadan başka bir şey yoktu. Kaderin beni kendileriyle bir araya getireceği genç sosyalistlerin etkisi altında kalmak istemiyordum. Bu savaş birkaç aydan fazla sürmedi. Havayı belirliyen düşünceler üstün çıkarlar. Ben de gönlümün derinliklerinde bu havaya kapılmaktan başka bir şey istemiyordum. Nikolayefte geçen bir kaç ay içinde yolum değişti. Tutuculuğu bırakıyor ve sola doğru öyle bir atılış atılıyordum ki, yeni dostlarımın korkudan ödleri kopuyordu.

«Bu nasıl iş? diyordu ev sahibi, demek sizi çocuklarıma örnek göstermekle hatâ etmişim...»

Okulu boşlamıştım. Zaten Odesada öğrenmiş olduklarım burada da sınıfın birincisi olmama yetiyordu. Çoğu günler okula gitmiyordum.

Bir gün bir müfettiş geldi eve, okulda olmadığıma göre evde miyim diye bakmak için. Çok utandım, ama o gene incelik gösterdi; evin içinde ve benim odamda her şey yerli yerinde ve düzenliydi, hoşnud ayrıldı yanımdan. Yatağımın altı yasak broşürlerle doluydu.

Nikolayefte rastladıklarım yalnız marksizme çeken gençler değildi; burada polis gözetimi altında yaşıyan ve benim ilk defa gördüğüm birkaç eski sürgün de vardı. Bunlar Narodnik hareketinin artıklarıydı. Sosyal demokratlar henüz sürgünden dönmüyor sürgüne gidiyorlardı. Birbirine ters akan iki dere, bir ideolojik anafor yapıyordu. Bir süre ben de kapıldım bu anafora. Narodnik küf kokuyordu. Marksizm için «dardır» diyorlar, bu da çoğu kişiyi ürkütüyordu. Sabırsızlıktan içim içimi yiyerek, gerçeği kapmaya uğraşıyordum. Ama o kolay ele geçmiyordu. Çevremde sağlam bir dayanak olacak kimse yoktu.

Ayrıca her yeni konuşmada acıyla, sıkıntıyla ve ümitsizlikle farkına varıyordum ne kadar bilgisiz olduğumun.

Chvigovski adında çek asıllı bir bahçıvanla tanıştım, ahbab olduk. İşçinin böylesini ilk olarak görüyordum, gazeteleri izliyor, Almanca okuyor, klâsikleri biliyor ve marksistlerle narodnikler arasındaki tartışmalara katılıyordu. Bostandaki tek gözlü kulübesi izinli öğrencilerin, eski sürgünlerin ve yerli gençlikten bir bölüğünün buluşma yeriydi. Gizli kitaplar da buluyordu. Sürgünlerin konuşmaları arasında Halkın Özgürlüğü partisinin bazı üyelerinin isimleri geçerdi: Jelyabov, Perovskaya, Finger masal kahramanları olarak değil, görüp tanıdıkları kişiler olarak. Büyük bir zincirin baklaları arasına sıkışmış küçük bir bakla gibi görüyordum kendimi.

Kitapların üstüne kapanmıştım, kendimi, ömür boyu sürecek bir eyleme hazırlıyacağımı sanıyordum yeterince. Sabırsız ve sinirli, boyuna okuyor, bir sıra ve sistem gözetmiyordum. Bir önceki dönemin gizli broşürlerini elden geçiriyor, John Stuart Mill'in **Mantık**'ını yarılamadan Lippert'in ilkel kültürüne atlıyordum. Bentham ütilitarizmi bana insan kafasının son sözü gibi görünüyordu. Aynı anlamda Çerniçevski'nin gerçekçi estetiğine de yöneliyordum. Lippert'i tamamlıyamadan Mignet'nin **Fransız Devrimi Tarihi**'ne başlamıştım. Her kitabın ayrı yeri vardı kafamda, tümü birden bir bütün olamıyorlardı. Bir sisteme ulaşmak için verdiğim savaş ağır, çok ağırdı. Aynı zamanda marksizme karşı dayanma gücümü de yitirmekteydim, çünkü marksizm bütünlenmiş bir sistem olarak çıkıyordu karşıma.

Gazeteleri de okumaya başladım, Odesadaykenki gibi değil politika açısından. İçlerinde en ağır başlısı Moskova'da çıkan Ruskiya Viyedomosti gazetesiydi. Bu gazeteyi okumuyor, baş yazısından sonuna kadar ders çalışır gibi didik didik ediyorduk. Yabancı ülkelerdeki yazarlarından, özellikle Berlinden gelen yazılar gazetenin koltuklarını kabartan başarısıydı. Batı Avrupa politikası ve Batı parlamentolarındaki partiler üzerine edindiğim ilk düşünceler Ruskiya Viyedomostiden gelmiştir.

Bebel'in ve Eugene Richter'in söylevlerini okurken duyduğumuz coşkunluk çok büyüktü. Dasinski'nin parlamentoyu basan polislere söylediği sözler bugün bile aklımdadır: «Burada otuz bin Galiçyalı işçi ve köylü adına bulunuyorum, hanginiz bana dokunmaya cesaret edecektir?». Okurken büyük devrimcinin devleşmiş yüzü beliriyordu gözümün önünde. Parlementerizmin sahnedeki görünüşü -ne kadar yazık- büyük hayallere daldırıyordu bizi. Alman sosyalizminin başarıları, Birleşik Devletlerde başkan seçimleri, Avusturya meclisindeki yenilikler, Fransada kralcıların çevirdikleri dolaplar, bizi kendi kişisel kaderimizden daha çok ilgilendiriyordu.

Ailemle aram açılmıştı artık. Buğday satmak için Nikolayefe gelmiş olan babam, nasılsa benim yeni ilişkilerimi öğrenmişti. Tehlikeyi görüyordu ve baba sözünün geçerliliğine inanıyordu henüz. Aramızda ağır konuşmalar oldu. Yürüyeceğim yolu seçmekte kimsenin bana karışamıyacağı noktasında kesin, hatta hırçındım. Sonunda ailemin yaptığı yardımdan vaz geçip beni yerleştirmiş oldukları evden çıktım ve Chvigovskinin evine geçtim. O yeni bir bostan kiralamıştı ve yeni kulübesi daha genişçeydi. Aynı yerde «Komuna» halinde yaşıyan altı kişiydik. Yazın, temiz havadan yararlanmak istiyen öğrencilerin de katılmasıyla, mevcudumuz bir iki kişi artıyordu. Ben ders vermiye başlamıştım. Ispartalılar gibi yaşıyorduk, yatak çarşafımız yoktu, kendi pişirdiğimiz yavan çorbayı içiyorduk. Mavi üstlükler ve hasır şapkalar giyiyorduk, kara ağaçtan sopalarımız vardı. Elâlem bizi gizli bir tarikatın keşişleri sanıyordu. Elimize geçeni okuyor, öfkeli tartışmalara dalıyor, geleceğe ateşli gözlerle bakıyorduk, kısacası kendimizce mutlu idik.

Az sonra halk çevrelerinde yararlı kitaplar dağıtmak üzere bir dernek kurduk. Başkalarından da yardım görüyor, ucuz baskı kitaplar satın alıyorduk, ama bunları nasıl dağıtacağımızı bilmiyorduk. Chvigovskinin bostanında iki yanaşma çalışıyordu. Önce onların üstüne boşalttık eğitimci gücümüzü. Meğer yanaşma polisin bizi gözetlemek için aramıza soktuğu bir çaşıt-

mış. Çaşıtın adı Kiril Tjorjevski idi. Öbür yanaşmayı da jandarmaya yazdırmıştı. Bu da bizden koca bir paket kitap çalıp jandarmaya götürdü. İyi başlamamıştık. Ama ilerde başaracaktık, buna olan güvenimiz kesindi.

Odesada çıkan bir narodnik dergisine, marksist dergilerin en önemlisine karşı bir tartışma yazısı gönderdim. Bu yazıda bir sürü ulamalar, iletmeler ve haylı da zehir vardı. Yani pek öyle bir şeye benzemiyordu. Yazıyı postaya verdim, sekiz gün sonra da kalktım kendim gittim. Baş yazar, kafasında koca bir saç kümesi olduğu halde yüzünde tüy bulunmayan yazara, geniş gözlüklerinin arkasından sevgiyle bakıyordu. Benim yazı yayınlanmadı. Ve bundan kimsenin de bir kaybı olmadı, ben dahil.

Halk kitaplığı müdürü ki, seçimle gelirdi, yıllık ödentiyi beş rubleden altı rubleye çıkarttı, bunu demokrasiye karşı bir davranış olarak aldık, ve hemen tehlike çanlarını çalmıya başladık. Kitaplık üyelerini genel toplantıya çağırmak için haftalarca uğraştık. En son rublelerimizi ve poltinniks(1)lerimizi toplamak için demokratik ceplerimizi tersine çevirdik, bu parayla altı rublesi olmadıktan başka, üyelik yaşı olan yirmi yaşına bile basmamış daha radikal yeni üyeler yazdırdık. Kitaplığın şikâyet defteri. sayemizde bir yergi kitabı haline gelmişti. Yıllık toplantıda üyeler ikiye bölündüler: bir yanda memurlar, subaylar, öğretmenler, profesörler, mal, mülk sahipleri; öbür yanda bizim parti, yani demokrasiden yana olanlar. Her noktada biz üste çıktık, ödenek beş rubleye indirildi ve yeni bir yönetim kurulu seçildi.

Bir çok tavşanı birden kovalamak hırsı yüzünden, karşılıklı öğrenme ve öğretme temeline dayanan bir üniversite kurmaya karar verdik. Derslere yirmi kişi kadar katılıyordu. Sosyoloji dersleri bana düşmüştü. Göğsüm kabarıyordu. Dersleri hazırlamak için bütün gücümü harcıyordum. Ama, pek iyi ge-

(1) Elli kopek = yarım ruble.

çen iki dersten sonra baktım söyliyecek bir şeyim kalmamış... Fransız Devrimi Tarihi anlatacak olan öbür konferansçı da ilk cümleden sonrasını getirememiş, dersi yazılı olarak vereceğini söyleyip çekilmişti. Tabiî sözünü tutamadı. Üniversite işi de orada kaldı.

Bu ikinci konferansçı, yani Sokolovski kardeşlerin büyüğü ile ben bir dram yazmıya karar verdik. Bu amaçla bir süre için komunayı bıraktık, bir oda tutup oraya geçtik, adresimizi kimse bilmiyordu.

Piyesimiz, iki nesil arasındaki kavga fonu üzerinde toplumcu görüşü yansıtıyordu. Yazarların marksizme daha o kadar güvenleri yoktu, ama gene de narodnikler sakat ve güçsüz olarak veriliyor, buna karşılık yiğitlik, tazelik, ve ümit genç marksistlere tanınıyordu. Zamanın güçlü etkisi böyleydi. Romanesk öğe olarak da şöyle bir şey tasarlamıştık: Eski nesilden ümitsizliğe düşmüş bir devrimci, marksist bir kıza tutuluyor, ama kız narodnik hareketinin çöküşü üzerine bir söylev çekip, gözünün yaşına bakmadan adamcağızın lâfını ağzına tıkıyor.

Yazı yazma işi öyle pek sudan olmamıştı. Birbirimizi uyararak ve düzelterek beraber çalışıyorduk; bazan da işi paylaşıyor ve gün boyunca herbirimiz ayrı bir sahne, ya da monolog hazırlıyorduk. İtiraf ederim ki, eserimizde monologlar da vardı.

Akşam üstü ev sahibinin kızı semaveri getiriyordu. Sokolovski cebinden ekmek ve sucuk çıkarıyordu. Ve esrarlı bir zırhın içine kapanmış, dünyadan uzak yoğun bir çalışmaya dalıyorduk. Birinci perdeyi yazıp bitirmiş, perde kapanmadan önce verilmesi adet olan sahneyi de unutmamıştık. Öbür perdeler -dört perde daha vardı- taslaktan öteye gidemediler.

Ama iş ilerledikçe üzerimize bir soğukluk çöküyordu. Bir süre sonra düşündük ki, esrarlı odacığımızı bırakalım ve dramın tamamlanmasını daha sonraya bırakalım. Yazdıklarımızı Sokolovski bilmem neredeki başka bir eve sakladı.

Sonradan Odesada hapse atıldığımız zaman, iş ortağım

ailesi vasıtasiyle yazdıklarımızı getirtmek istedi, belki de sürgünde daha rahat çalışabileceğini düşünmüştü. Ama yazılar bulunamadı. Yazarlar yakalanınca yazıları ateşe vermeyi daha uygun bulmuş olacaklar. Bu düşünceyi gönüllü olarak kabul ederim, zira ömür boyu bu suretle yitirdiğim el yazılarının haddi hesabı yoktur.

VII

İLK DEVRİMCİ ÖRGÜT

1896 da köyüme gitmiştim. Aileyle kısa bir mütareke halindeydik. Babam mühendis olmamı istiyordu. Ben, çok ilgi duyduğum matematikle, beni gitgide daha çok saran devrimcilik arasında ikircikliydim. Söz buraya geldi mi kızılca kıyamet kopuyordu. Suratlar kararıyor, herkes üzülüyor, ablam gizliden ağlıyor ve herkes ne yapacağını şaşırıyordu. Odesada bir fabrika işleten amcam bir süre kendi yanında kalmamı istedi. Çıkmazdan kurtulmak için geçici bir yoldu bu hiç olmazsa.

Amcamın yanında epeyce kaldım. Kâr ve artık—değer üzerine tartışmalar yapıyorduk. Amca para kazanmayı para kazanma üzerine konuşmaktan daha iyi beceren bir adamdı. Üniversiteye yazılmayı sallıyordum. Odesada oturuyor, çevreyi kolaçan ediyordum. Aradığım neydi? En önce kendimin ne olduğumu araştırıyordum. İşçilerin arasına katılıyor, el altından gizli yayınları okuyor, bir meslek okulunun üst sınıflarında gizli konferanslar, dersler veriyor ve marksistlerle tartışmalara giriyordum, henüz marksist olmamıştım. Sonbaharda Nikolayef'e giden son vapura atlayıp yeniden Chvigovskinin bostanına yerleştim.

Her şey yeniden başlıyordu. Radikal dergileri elden geçiriyor, darvenizm üzerine tartışmalara girişiyor, neye olduğunu bilmeden kendimizi hazırlıyor ve bekliyorduk. Bizi devrimci propagandaya iten şey neydi? bu soruya cevap vermek kolay değildir. Bizi içimizden bir şey dürtüyordu. Girip çıktığım aydın çevrelerde devrimci eyleme gerçekten katılmış kimse yoktu. Çay bardakları başında yaptığımız bitmez tükenmez gevezeliklerle devrimci bir örgüt arasında koskoca bir uçurum bulunduğunun farkında idik. İşçilerle aramızda bağlar kurabilmek için

eylemde gizlilik gerektiğini biliyorduk. Gizlilik sözünü sıkıya alıyor, ağır, esrarlı bir tonla söylüyorduk. Önünde sonunda yapacağımız şey buydu, çay toplantılarından **gizli** toplantılara atlıyacaktık, ama nasıl, ne zaman, içimizde bunu bilen yoktu. Gecikmemize bir kulp takabilmiş olmak için «önce kendimizi hazırlamalıyız» diyorduk, bu da o zamanlar o kadar fena bir şey değildi.

Ama bir şeyler oldu, ortalıktaki hava değişti ve kendimizi birden bire devrimci propagandanın içinde buluverdik. Olan bütün ülkede, öncelikle başkentlerde olmuş, dolaylı olarak Nikolayef'e de sıçramıştı.

1896 da Petersburg'da ünlü dokumacılar grevi patlamıştı. Aydınları kımıldatan buydu. Büyük yığınların uyandıklarını anlıyan öğrenciler daha korkusuz oldular. İzinli olarak Nikolayef'e geldiklerinde Petersburg, Moskova ve Kiyefteki kavganın yansımalarını getiriyorlardı. Aralarında üniversiteden atılanlar vardı; daha dün jimnaz öğrencisi olan gençler şimdi başlarında bir savaşçı hâlesi taşıyorlardı.

1897 şubatında Peter-Paul kalesinde mahpus Vetrova adında bir kız öğrenci kendisini yakarak intihar etti. Nedeni öğrenilememiş olan bu dram herkesi sarsmış, üniversite kentlerinde yer yerinden oynamıştı. İçeri atılanların ve sürülenlerin sayısı arttıkça artıyordu. Vetrova olayı üzerine girişilen gösterilere katılmak suretiyle ben de devrimci eyleme girmiş oldum.

Bu şöyle oldu:

Bizim komunanın en genci, hemen hemen benim yaşımda olan Grigori Sokolovski ile yolda gidiyorduk.

«Artık bizim de işe başlama zamanımız geldi, dedim.

— Geldi, dedi Sokolovski.

— Ama nasıl?

— Evet nasıl?

— İşçilerin arasına girelim, kimseyi beklemeden, kimseden bir şey istemeden, işçileri bulup hemen başlıyalım.

— Bulabileceğimizi sanmıyorum, dedi Sokolovski, eskiden birisini tanımıştım, kutsal kitabı su gibi bilirdi, gidip onu bulayım.»

Sokolovski gitti, adam çoktan beri orada oturmuyordu, onun yerine bir kadın çıktı karşısına, bu kadının bir tanıdığı vardı. Tanımadığı bir kadının tanıttığı hiç tanımadığı bir adamın aracılığıyla Sokolovski bir günde birçok işçi ile tanıştı. Kısa sürede örgütün belli başlı kişisi haline gelecek olan elektrikçi İvan Andreeviç Mukhin'de bunların arasındaydı.

Sokolovski gözleri parlıyarak döndü:

«İşte insan bunlar, insan» diyordu.

Ertesi gün bir meyhanede buluştuk, beş altı kişilik bir grup olmuştuk. Laterna çalıyor, gürültüsü havayı dolduruyor, konuşmalarımızı yabancı kulaklardan gizliyordu.

Mukhin küçük sivri sakallı zayıf bir adamdı, zekâ fışkıran gözlerini üstüme dikmiş dostça ve biraz da çekinerek bakıyordu benim tüysüz suratıma ve:

«Kutsal kitap, diyordu, bu işte benim oltamdır. Sözc dinle başlar. hayatla bitiririm. Birkaç gün önce stundist(1)lere bütün gerçeği anlattım fasulyalarla.

— Fasulyalarla mı?

— Evet, masanın üstüne bir fasulya koyarım. bu çardır; çevresine bir sıra fasulya dizerim, bunlar da bakanlar. piskoposlar, generallerdir; sonra soylular, tüccarlar filân; ve şu fasulya kümesi de halktır. Sonra sorarım, çar nerede?»

Ortadaki fasulyayı gösteriyordu.

«Bakanlar hangisi?»

Ortadaki fasulyanın çevresine dizili fasulyaları gösteriyordu.

«Ama dur bakalım. daha bitmedi.»

(1) **Stundist, kutsal kitapla uğraşan bir tarikat, Rusya'da yerleşmiş Yahudiler ve Almanlar arasında yaygındı.**

Sol gözünü kapatıp biraz bekledi.

«Şimdi bütün fasulyaları birbirine karıştırıyorum. Pekâlâ, bul bakalım çarı şimdi, ya bakanlar nerde? Nasıl bulacağız çarı? Var mı bulacak babayiğit... İşte böyle, yapılacak iş fasulyaları karıştırmak, o kadar...»

İvan Andreeviçi dinlerken yüreğim dolmuş, tere batmıştım. İşte gerçek buydu, gözümüzün önündeydi ve biz, ötekiler onu nerede bulacağımızı bilemeden o kadar dönenip durmuştuk. Müzik dolabı kafa patlatıyor; tam gizlilik içindeyiz; İvan Andreeviç ve fasulyaları, sınıf mekanizmasının altını üstüne getirmişti: devrim propagandası.

«Yalnız, nasıl karıştırmalı? Sinekler yer hepsini, iş burada. Mukhinin sesi değişmişti, yüzüme ciddi gözlerle bakıyordu, hem de bu sefer iki göziyle. Ama bunlar fasulya değil, ne dersin?».

Şimdi de o benden bir cevap bekliyordu.

O günden başlıyarak adamakıllı çalışmaya verdik kendimizi. Ne bize yol gösterecek eskilerden biri vardı, ne de kendi denemelerimiz vardı; ama sanırım, bir tek defa bile güçlüğe çatmadık, ne yapacağımızı şaşırmadık. Bir şeyden başka bir şey çıkıyor, bir meyhane köşesinde Mukhin ile yapılan bir konuşma ile herşey yoluna girmiş oluyordu.

Rusyanın ekonomik yaşamı, geçen yüzyıl sonlarına doğru birdenbire Güney-Doğuya kaymıştı. Güneyde peşpeşine kocaman fabrikalar kuruluyordu, iki tane de Nikolayefte açılmıştı. 1897 de bu kentte yaklaşık olarak sekiz bin işçi ve iki bin zanaatkâr hesabediliyordu. İşçilerin kültür düzeyi, gündelikleri gibi, bir bakıma yüksekti. Aralarında okur yazar olmıyanlar pek azdı. Devrimci örgütlerin yerini bir ölçüde dinsel tarikatlar tutuyor ve bunlar resmî ortodokslukla savaşıyor, etkili de oluyorlardı. Nikolayef jandarması, öyle büyük olaylar olmadığı için oturduğu yerde uyukluyordu. Durum işimize yarıyordu. Eğer polis biraz uyanık olsa, daha ilk günden yakayı ele vermemiz işten bile değildi. Ama biz bir avuç öğrenciden başka bir şey

değildik, bu durum da yararımıza işliyordu. İşçiyi uyandırmadan jandarmayı uyandırmadık.

Mukhin ve arkadaşlarıyla tanıştığım zaman adım Lvov'du. Gizliliğin gerektirdiği bu ilk yalan kolay olmadı: bu kadar büyük ve bu kadar iyi bir iş için beraber yola çıktığım insanları «aldatmak» çok ağır geliyordu. Ama bu takma ad bir daha üstümden gitmedi, ben de alıştım sonunda.

İşçiler kendiliklerinden geliyorlardı bize, sanki uzun süredenberi fabrikalarda bizi beklemekte idiler. Biri öbürünü getiriyordu; bir çoklarının yanında kadınları da vardı; yaşlılar oğullarıyla birlikte geliyorlardı. Artık biz onları değil onlar bizi arıyordu. Genç ve tecrübesiz yöneticiler olarak, kendi uyandırdığımız hareketin içinde, kısa sürede soluğumuzu yitirmiştik, en küçük söz hemen her yana yayılır olmuştu. Gizli dersler ve konuşmalar için evlerde, ormanlarda, ırmak kenarında yirmi, yirmibeş kişi, bazan daha fazlasının katıldığı toplantılar yapıyorduk. Çoğunluk, kazancı yerinde olan usta işçilerdeydi. Nikolayef tersanelerinde sekiz saatlik iş günü kabul edilmişti bile. Tersane işçileri grev düşünmüyor, sadece toplum ilişkilerinde adalet istiyorlardı. İçlerinden bazıları kendilerini batist, stundist, incile bağlı hıristiyan tarikatlarına bağlı sayıyorlardı. Ama bunlar doğmatik bir tarikatın üyeleri değildiler. Sadece ortodoksluktan uzaklaşıp batist olmayı devrim yolunda atılmış ileri bir adım gibi görüyorlardı. İlk haftalardaki konuşmalarımızda hıristiyan formülleri kullanırlar ve ilkel hıristiyanlıktan örnekler verirlerdi. Ama genç işçilerin açıkça alaya aldıkları bu gevezeliklerden hemen hepsi kısa sürede kurtuldular.

Bu gün bile gözümün önünde canlanıyor birçok yüzler, Mistiğin her çeşidini çoktan üstünden atmış, şakacı uzun bir adam olan marangoz Korotkov başında melon şapkasıyla.

Göğsünü gere gere «ben bir rasyalist (rasyonalist)im» derdi.

Kutsal kitap tarikatından Taras Saveliyeviç ki, torun torba sahibi yaşlı bir adamdı, lâfı belki yüzüncü defa, toplantıları bizimkiler gibi gizli olan ilk hıristiyanlara getirdi mi Korotkov hemen sözünü keser:

«Şu senin tanrı masallarını bak ben ne yaparım.»

Ve kafasından şapkasını çekip çıkarır fırlatır atardı. Bir saniye sonra da gider ağaçların arasından külâhını arardı. Bu işler ağaçlık bir yerde kumlu bir toprakta olurdu.

Birçok işçiler, yeni duyguların etkisiyle koşuklar düzmiye başlamışlardı. Korotkov bir «proleter marşı» yazdı, şöyle başlıyordu:

«Biz alfalar ve omegalarız, başlangıç ve sonuz...»

Oğluyla beraber Aleksandra Lvovna Soklovskaya grubuna katılmış olan Nesterenko, o da dülgerdi, ukrayna dilinde bir dumka(1) besteledi, Karl Marx için. Bir ağızdan söylüyorduk. Ama sonradan Nesterenko yolunu sapıttı, polise bağlandı ve bütün örgütü ele verdi.

Genç rençber Efimov kentin en kötü yerinde oturuyordu, bir subay ailesinden gelme, güzel okuma yazma bilir, çok okumuş sarı, mavi gözlü dev gibi bir adamdı. Kopuk alayının girip çıktığı bir koltuk meyhanesinde bulmuştum onu ilk kez. Rıhtımda çalışırdı, cıgara içki içmez, üstü başı temiz gezerdi, ama daha yirmi bir yaşında olduğu halde, yüzünü karartan gizli bir sıkıntısı var gibiydi.

Aradan çok geçmeden Efimov bana açıldı, Narodovoltsi(2) diye gizli bir örgütle ilişkisi varmış. Sizinle tanıştırayım diyordu.

Mukhin, ben ve Efimov üçümüz «Rusya» meyhanesinde oturmuş çay içiyoruz, gürültü patırdı, laterna kıyameti koparıyor. Epeyce bekledikten sonra Efimov gözüyle birisini işaret etti bize, kocaman, sağlam yapılı, sakallı bir adam, «O» idi. Adam uzun uzun çayını içti ayrı bir masada, sonra pardesüsünü sırtladı ve ikonların olduğu yana dönüp alışkanlıkla haç çıkardı.

---

(1) Tarihsel olaylar ve kişiler onuruna tertiplenen sözlü müzik parçaları. Kelimenin kökü Duma, düşünmek, hayal kurmak anlamınadır.

(2) «Halkın Özgürlüğü» partisi üyesi.

«Bak hele, devrimciye bak...» dedi Mukhin fısıldıyarak.

«Halkın özgürlüğü» partizanı Efimova bir masal uydurmuş. bizimle yakınlaşmaya yanaşmamıştı. Bu işin aslı anlaşılmamıştır. Efimov'a gelince, az süre sonra gazla kendini öldürmüştü.

Belki mavi gözlü dev bir polis çaşıtının avucuna düşmüştü, belki de daha kötüsü...

Mukhin, dediğim gibi, elektrikçiydi, polis baskınına karşı evinde karmakarışık bir şeyler hazırlamıştı. Yirmi bir yaşındaydı, biraz kan tükürüyordu; görmüş geçirmiş, aklı erer bir adamdı, bende adeta bir ihtiyar etkisi yapardı. Bütün ömrünü devrimci olarak geçirmiştir. İlk sürgününden sonra tekrar içeri girdi, arkadan bir daha sürüldü. Yirmi üç yıl sonra kendisini Harkovda gördüm. Ukrayna Komünist Partisi toplantısında. Bir köşeye çekilip uzun uzun konuştuk, eski anıların tozlarını üfliyerek bir bir o günleri yaşadık, devrimin seher vaktini el ele yaşadığımız kişilerin ne olduklarını anlattık birbirimize. O toplantıda Mukhin Ukrayna Partisinin Merkez Kontrol Komisyonu üyeliğine seçildi. Örnek yaşamı ile bu görevi hakketmişti. Ama az sonra yatağa düştü, bir daha da kalkamadı.

Tanışmamızın daha ilk günlerinde Mukhin, beni bir başka dostla, Babenko ile tanıştırdı, o da bir din tarikatı üyesiydi. Bir evi, bahçesinde elma ağaçları vardı. Topaldı, hareketleri ağırdı, asık suratlıydı ve bana limonla değil elma ile çay içmesini öğretmişti.

Öbürleriyle beraber yakalandı, bir süre sonra koyverildi ve Nikolayefe döndü. Kader bizi birbirimizden ayırdı. 1925 de gazetelerde gözüme çarpan bir yazıdan Güney İşçileri Birliğinin eski üyelerinden Babenkonun Kubanda olduğunu öğrendim. Kötürüm olmuştu. İhtiyarın Esentuki bakımevine yatırılmasını sağlıyabildim, (böyle bir şey 1925 de bile artık benim için o kadar kolay değildi). Babenko yeniden yürüyebildi. Bakımevinde gidip kendisini buldum. Lvov'un Troçki olduğundan haberi yoktu. Eskileri anarak gene çay içtik elma ile karşılıklı. Az süre sonra Troçkinin bir karşı devrimci olduğunu öğrene-

cek, şaşkınlıktan küçük dilini yutacaktı...

Bir çok ilginç yüz vardı; hepsini sayıp dökmek mümkün değil. Gençler arasında çok iyi yetişmiş bir grup vardı, deniz teknik okulunda okumuşlardı, sözlerimizi kolayca anlıyorlardı. Devrimci propaganda böylece ve bizim düşündüğümüzden çok daha kolay yayılıvermişti. Emeğimizin boşa gitmemesinden büyük sevinç duyuyorduk. Militan çalışma üzerine duyduklarımızdan öğrendiğimize göre, davaya kazanılmış olan işçi sayısı bazı birimlerle gösterilir. İki üç işçiyi dâvaya çekebilen bir devrimci bunu önemli bir başarı sayardı, oysa bizde bize katılan, ya da katılmak istiyen işçinin haddi hesabı yoktu. Eksik olan yöneticiydi. Bir de okuyacak şeylerdi. El yazısıyla yazılmış eski ve yıpranmış bir komünist manifestosu vardı elimizde, Marx ve Engels'in, Odesada elden ele bir çok kereler kopya edilmiş, sayfaları eksik, bazı yerleri yanlış bir nüsha.

Kendimiz birşeyler yazalım dedik. Böylece yazı yazmıya başlamış oldum. Devrimci eyleme ve yazarlığa hemen hemen aynı zamanda başlıyordum. Bildiriler ve makaleler yazdım; Önce yazıları yazıyor, sonra çoğaltma makinesi için kitap harfleriyle yeniden yazıyordum. O zamanlar yazı makinesinin adı bile yoktu. Harfleri okunaklı yazmak için elimden geleni yapıyordum. Elimden çıkan bildirileri okuma yazması kıt bir işçinin bile çözebilmesinden kıvanç duyardım. Bir sayfa yazı için iki saat çalışıyordum. Yalnız toplantılara katılabilmek için kalktığım masa başında bütün bir hafta iki büklüm çalıştığım oluyordu. Ama ne büyük mutluluktu, bu mor mürekkeple yazılmış sihirli satırların fabrikalarda, işçi çevrelerinde dikkatle okunduğunu, elden ele dolaştığını ve tartışmalara yol açtığını görmek. İşçiler bu bildirileri yazanı bütün fabrikalara el atmış, iş ve işçi çevrelerinde bütün olup bitenleri bilen ve üzerinden daha yirmidört saat geçmemiş olayları taptaze sayfalarda yansıtan güçlü, esrarlı bir kişi olarak getiriyorlardı gözlerinin önüne.

İlk zamanlar hectographe hamurunu geceleri odamızda eritiyor, yazıları orada basıyorduk. Birisi avluda nöbet tutardı.

Bir sobanın içine gaz döker, ağzı açık bekletirdik, bir baskın olursa kâğıtları hemen tutuşturabilelim diye. Kibrit sobanın yanına önceden konmuş olurdu. Safça şeylerdi bunlar. Ama Nikolayef jandarması da bizden daha tecrübeli değildi.

Sonraları baskı işini, bir kazada gözleri kör olan yaşlı bir işçinin evine taşıdık. Hiç çekinmeden vermişti evini bize.

«Gözleri görmiyen için her yer hapishanedir» diyordu, sakin bir gülümsemeyle.

Yavaş yavaş bir çok jelâtin, gliserin ve kâğıt depo ettik bu eve. Gece çalışıyorduk. Tavanı insanın başına değecek kadar alçak olan bu viran oda yoksulluk içindeydi. Font soba üzerinde devrim çorbası kaynıyor, sonra teneke bir plâk üzerine dökülüyordu(1). Yarı karanlık odada hepimizden daha rahat dolaşabilen kör işçi de bize yardım ediyordu. Genç işçiler, kız erkek, yeni basılmış kâğıdı hectographe'ın üzerinden kaldırdığım zaman saygı dolu gözlerle bakışıyorlardı aralarında.

Birisi şöyle «yukardan» bir göz atsaydı, «aklı başında» bir adamın bakışıyla bir göz atsaydı, şu yarı karanlıkta, zavallı bir kopya aracının başında didinen gençlere, çok gülünç görünürdü ona, yüzyıllardan beri sürüp gelen güçlü bir rejimi devirebileceğimiz düşüncesi. Oysa herşey bir nesillik zaman içerisinde olup bitmiştir: şu anlattığım gecelerden 1905'e kadar bilemedin sekiz yıl geçmiştir; 1917 ye kadar ise yirmi yıl bile değil.

Konuşmaktan çok yazmakla daha iyi iş gördüğümü sanıyordum. Çevrede yeteri kadar insan tanımıyordum. Henüz kelimenin gerçek anlamıyla söylevler vermiyorduk. Bir defa yalnız, ormanda bir mayıs için konuşmuştum. Bu beni taa içimden sarsmıştı. Ağzımdan çıkan her söz, bana hoş görülemiyecek kadar yanlış görünüyordu. Ama kimi zaman konuşmalarımız başarılı oluyordu. Devrimci çalışma bütünüyle iyi gidiyordu. Odesa ile ilişkiler kuruyor ve geliştiriyordum. Bir akşam. Nikolayef

(1) **Hectographe, chromotypie, taş basmasındaki taşın yerine jelatin ve gliserinle hazırlanan hamur kullanılıyor. (t.ç.n.)**

iskelesine gidiyor, bir ruble verip bir üçüncü bilet alıyor. vapurun güvertesinde mümkün olduğu kadar bacaya yakın bir yere kıvrılıyor, başım ceketimin içinde. üstüme paltoyu çekip öylece oturuyordum. Sabahleyin Odesada gözümü açıyordum. bildiğim adreslere koşuyordum.

Ertesi geceyi gene vapurda geçiriyor, böylece zaman kazanmış oluyordum.

Odesa ile ilişkilerim beklenmedik bir gelişme gösterdi. Halk kitaplığının kapısında bir işçi ile tanıştım, karşılıklı bakışmış ve ne olduğumuzu anlayıvermiştik. Mürettip Albert Polyak'tı, sonraları partide ünü yayılan bir merkez basımevi kurmuştu. Onunla ilişki kurmak örgütümüzde yeni bir dönem açtı. Birkaç gün sonra bir valiz dolusu, yabancı ülkelerde basılmış gizli yayınlar taşıyordum. Kapakları renkli yepyeni broşürlerdi. İkide bir valizi açıp hazinemizi seyretmiştik hayranlıkla. Broşürler kısa sürede dağıtıldı ve işçi çevrelerindeki etkimizi iyice güçlendirdi.

Polyak ile konuşurken, uzun zamandır çevremizde dönen ve kendini mühendis olarak tanıtan Schrenzel'in eski bir provokatör olduğunu öğrenmiştim. Hayvan gibi ve yapışkan bir adamdı, kokardlı(1) kasket giyerdi. Neden olduğunu bilmeden çekinirdik kendisinden, ama bazı kişiler ve bazı olaylar üzerine bildiği şeyler olurdu. Mukhin'in evine çağırdım, orada Schrenzelin uğraşı ne olduğunu anlattım, açık açık polistir demedim, ama öylesine sıkıştırdım ki, deliye döndü. Eğer dedik bizi polise verirsen seni öldürürüz. Etkisi oldu herhalde, üç ay çıt çıkmadı. Ama biz içeri girdikten sonra Schrenzel çok alçakça ifade verdi.

Bizim örgüte, başka kentlerle de bağlanmak ümidiyle Güney Rusya İşçi Birliği adını vermiştik. Birliğin tüzüğünü sosyal demokrasi temeli üzerine kaleme aldım. Yönetim (administra-

(1) **Devlet memuru işareti.**

tion-idare)(1), fabrikalardaki etkimize karşı, söylevler döktürerek karşı durmaya yelteniyordu. Ama biz hemen ertesi günü bir bildiri ile cevabı yapıştırıyorduk. Bu karşılıklı çıkışlar, yalnız işçi çevrelerini değil, bütün kenti dalgalandırıyordu. Sonunda, yazıları fabrikaların her yanına çabucak ulaştırabilen bu devrimciler her yerde bir soru haline geldi. Herkesin dilinde biz vardık. Ama polis, «bahçıvanın evindeki çocuklar»ın böyle bir kampanyayı yürütebilecek çapta olabileceklerini sanmıyor, arkamızda daha pişkin yöneticiler bulunabileceğini düşünüyor ve işi ağırdan alıyordu. Belki de eski sürgünlerden kuşkulanıyordu. Bizim iki üç ay zaman kazanmamızı sağlayan bu olmuştur. Bununla beraber, nihayet açıkça peşimize düştüler ve gruplarımızı birbiri ardından meydana çıkardılar. Dağılmaya karar verdik, birkaç hafta için Nikolayeften gidecek ve polisi şaşırtacaktık. Ben köye ailemin yanına gidecektim; Sokolovskaya ve kardeşi Ekaterinoslav'a gideceklerdi v.b. Kesin bir kararımız da vardı, eğer polis yığın halinde tutuklamalara kalkarsa biz de meydana çıkacak ve polisin eline düşecektik, ta ki, polis işçilere başınızdakiler sizi «ortada bıraktılar» diyemesin.

Nesterenko, hareketimden önce kendisine kendi elimle bir paket bildiri vermem için ayak diredi. Akşam geç saat mezarlığın arkasında buluşalım, dedi. Yerde diz boyu kar vardı. Ay ışığı. Mezarlığın öbür yanında in cin top oynuyor. Nesterenkoyu dediği yerde buldum. Ama tam paketi paltomun altından çekip eline verirken, mezarlığın duvarından doğru bir adam peydahlandı, sürünürcesine yanımızdan geçti ve bu arada Nesterenkonun dirseğine dokundu.

«Kim bu?» dedim şaşkınlıkla.

«Bilmiyorum» dedi Nesterenko adamın arkasından bakarak.

---

1) Eski Rusya'da yönetim sözü hükümet ve özellikle polis sözleri ile eş anlamda idi.

Daha o zamandan polisle işbirliği yapıyordu. Ama bu o zaman aklımdan geçmemişti.

28 Ocak 1898'de yığın halinde tutuklamalar oldu. İkiyüzü aşkın kişi yakalandı. Ve baskı başladı. Yakalananlardan biri olan asker Sokolov eziyete dayanamadı, hapishanenin üst katından aşağı attı kendini. Başkabirisinin, Levandovski'nin zihni dağıldı. Başka kurbanlar da oldu.

Çoğu rasgele yakalanmıştı. En güvendiklerimiz arasından bizi ele verenler, hatta ihanete kadar gidenler oldu. Buna karşılık, gölgede kalmış olanlardan adam gibi adamlar da çıkmıştı. Mahpuslar arasında bir Alman tornacı vardı, August Dorn adında elli yaşlarında birisi; niçin yakalamışlardı, belli değildi, çünkü toplantılara yalnız iki defa uğramış, şöyle bir göz atıp gitmişti. Çok iyi dayandı, mahpushanenin her yanından duyulan Almanca türküler söylerdi, Rusçanın başını gözünü yararak Rusça türküler de söylerdi, oldukça açık saçık olanları da vardı içlerinde. Moskovadaki sürgün deposunda hepimiz bir araya gelmiştik; Dorn semaver için düzdüğü bir monologu şöyle bitirdi: «Demek kendin gelmek istemiyorsun. Öyleyse Dorn gelir seni bulur.» Hergün tekrarladığı halde gene de gülerdik bu sözlere.

Nikolayef örgütü ağır bir yumruk yemişti, ama yıkılmamıştı. Yerimize hemen başkaları geçti. Jandarmalar gibi devrimcilerin görgüsü de artıyordu.

VIII

İLK MAHPUSLUKLARIM

Ocak 1898 tevkifatında ben Nikolayevde değil Chvigovski'nin bahçıvan olarak çalıştığı büyük mülk sahibi Sokovnin'in topraklarında yakalandım. Yanovkaya gitmeden önce Chvigovski'ye uğramıştım, koca bir çanta dolusu gizli kâatlar, mektuplar, belgeler v.b. vardı yanımda. Gece basmadan Chvigovski, çantayı bahçede bir deliğe sakladı, lahanaların altına, sabah erkenden oradan çıkarıp, çalışabilmem için gene bana getirdi. Tam bu anda bastırdı jandarmalar. Kenarda su dolu bir fıçı duruyordu Chvigovski çantayı hemen içine attı. Jandarmaların gözetmesi altında bize yemek veren kâhya kadına da, bir yolunu bulup, gizliden çantayı oradan çıkarmasını ve bir yere saklamasını tembihledi. İhtiyar kadın çantayı bahçedeki karların altına saklamaktan daha iyisini düşünememişti. Belgelerin düşmanın eline geçmekten kurtulduğunu sanıyorduk. Ama ilkbahar geldi, karlar eridi, otlar fışkırdı, ilkbahar yağmurlarıyla şişmiş olan çanta yeniden örtüldü. Biz mahpus damındaydık. Yaz geldi. Bir yanaşma otları biçiyordu, çanta meydana çıktı, ödü kopan mal sahibi doğru Nikolayeve koştu ve çantayı jandarma albayına teslim etti. Bir sürü el yazısı, bir çok kimselere karşı tanıt olarak kullanıldı.

Nikolayevin eski hapishanesi politika suçlularına göre bir yer değildi, üstelik kalabalıkdık da. Biz hücrede iki kişiydik, genç mücellit Yaviç ve ben. Oda çok büyüktü, otuz kişiyi barındırabilirdi, eşya diye bir şey yoktu, iyi ısınmıyordu. Üzerinde kocaman bir gişe bulunan kapı koridora, bu koridor da doğrudan doğruya avluya açılıyordu. Her yanın buzla kaplı olduğu ocak ayındaydık. Gece yere bir ot minder koyuyorlar, sabah saat altıda alıp götürüyorlardı. Sabahları kalkıp giyin-

mek işkenceydi. Başımızda başlık, sırtımızda palto, ayaklarımızda lastik, Yaviçle omuz omuza yere oturuyorduk, sırtımızı şöyle böyle ılınan sobaya veriyor, bir iki saat uyukluyorduk, hülyalar kuruyorduk. Günün belki de en iyi zamanı oluyordu bu. Sorguya filan çağırdıkları yoktu. Isınmak için bir bu yana bir o yana koşuşuyor, hatıralara, hayallere, ümitlere dalıyorduk. Yaviç'e birşeyler öğretmiye çalışıyordum. Üç hafta böyle geçti. Sonra bir değişiklik oldu. Beni kalemden çağırdılar, sonra iri kıyım iki jandarmanın arasında arabayla Kerson mahpushanesine yolladılar. Yapı Nikolyevdekinden de eskiydi. Hücre büyük ama penceresi ufacıktı, kalın demir parmaklıklar arasından ışık ancak süzülebiliyordu. Tam yalnızlık içindeydim, avunacak bir şeyim yoktu. Komşu yok, gezinti yoktu. Kış için kalafatlanmış pencereden bir yer görünmüyordu. Dışarıyla ilişkim kesikti. Çay ve şeker de yoktu. Mahpuslara günde bir kez öğleyin çorba dağıtılıyordu. Akşam çavdar ekmeğini tuza batırıp yiyordum. Kendi kendime uzun uzun konuşuyor, akşam yemesem de, akşam payını da sabaha saklasam diye hesaplar yapıyordum. Sabah bulduğum çare akşam anlamsız geliyordu. Çorba içerken sabah kahvaltısı yapanlardan nefret ediyordum. Değişecek çamaşırım yoktu. Üç ay sırtımdakileri çıkartmamıştım. Sabun da yoktu. Mahpus damında eksik olmıyan pire, bit, tahta kurusu her yanımı kemiriyordu. Köşeden köşeye binyüzonbir adım atacaksın diyordum kendime. Ondokuzuna basmak üzereydim. Yirmi mahpushane dolaştım, hiç birinde bu kadar yalnızlık çekmedim. Kitap, kâat, kalem adına bir şey yoktu. Oda hiç bir yerden hava almıyordu. Havanın ne halde olduğunu arada bir beni görmiye gelen şef yardımcısının içeri girdiği zaman yüzünün aldığı biçimden anlıyordum. Bir parça ekmek kemiriyor, bir uçtan öbürüne yürüyor, ve koşuklar düzüyordum. Narodniklerin sopa (dubinuşka) türküsünü, makine (maşinuşka)ye çevirerek bir proletarya türkü-

sü şekline soktum. Devrimci bir kamarinskaya(1) tertipledim. Bu koşuklar pek bir değeri olmamakla beraber sonradan çok tutuldular. Bu güne kadar tekrar tekrar basılıp yayınlanmışlardır. Ama yalnızlığın kıyıcı sıkıntısı beni kemiriyordu. O zaman, binyüzonbir adım aşınmış topuklarım üzerinde, o kadar zorunlu görünmüyordu gözüme. Üç ay sonunda mahpushane ekmeği, ot minder ve bitin gözüme artık yaşamın olağan öğeleri gibi göründüğü bir zamanda, gardiyanlar, bir akşam bana cennetten çıkagelmiş gibi görünen kocaman bir denk getirdiler : temiz çamaşırlar, bir örtü, yastık, beyaz ekmek, çay, şeker, jambon, konserve, elma, hatta kocaman kıpkırmızı portakallar... Şimdi üzerinden otuzbir yıl geçmiştir, gene de bunları sayıp dökerken yüreğim çarpıyor, ve bu yüzden de reçelleri, sabunu ve tarağı unutmuş olduğumu görüp şaşırıyorum.

«Anneniz getirdi size bunları» dedi baş yardımcı. O zamanlar insanın içini okumasını bilmezdim ama, baş yardımcının rüşvet yemiş olduğu pek belliydi.

Az zaman sonra beni vapurla Odesaya gönderdiler. Buranın mahpushanesi bir kaç yıl önce tekniğin en son yeniliklerine göre yapılmıştı. Nikolayef ve Kersondan sonra gözüme olağanüstü göründü. Mahpuslar el ayak vurarak, minnacık kâatlar dolandırarak, «telefon»la ya da düpe düz birbirlerine seslenerek, yani arada bağlar kurmıya yarıyan her şeyi kullanarak haberleşiyorlardı. Kersonda düzdüğüm koşukları ben de böylece komşulara aktarabildim, onlar da bana haberler ulaştırdılar. Chvigovski benim kâatların jandarmanın eline geçtiğini ve onun için de yarbay Dremliyuga'nın tuzağından kurtulabileceğimi haber vermişti. Şunu belirteyim bu arada, sorgularda hiç bir şey söylememek kararımız bundan bir kaç yıl sonra verilmiştir.

---

1) Ünlü bir ulusal dans.

(2) Eski Rusya'da yönetim sözü hükûmet ve özellikle polis sözleriyle eş anlamda idi.

İlkbaharda bütün Rusya'ya yayılmış olan hareketin çözülüşünden bu yana, mahpushane ağzına kadar dolmuştu. 1 Mart 1898 de ben Kerson mahpushanesindeyken, Minsk'de Sosyal Demokrat Kurucu Kongresi toplanmıştı. Hepsi dokuz kişiydiler ve çabucak bir tevkifat dalgası arasında kayıplara karışmışlardı. Bir kaç ay sonra adları duyulmaz oldu. Ama bu kongrenin sonuçlrı, sonradan insanlık tarihine geçecektir... Kabul edilen bildiri, politik savaşı şöyle değerlendiriyordu: «...Avrupa'dan Doğuya doğru gittikçe burjuvazi, politik ilişkilerde daha alçak, daha kötü olmakta, bundan ötürü de proletaryanın omuzlarına çöken kültür ve politika görevi daha büyük olmaktadır.» Pek tanınmış bir adamdı bu bildiriyi kaleme alan Peter Struve, ve böyle bir adamın sonradan liberalizmin lideri ve daha sonra da dinci ve mutlakiyetçi reaksiyonun yazarı haline gelmiş olmasında tarih bakımından dokunaklı bir şeyler vardır.

Odesa mahpushanesinde geçirdiğim ilk aylarda dışardan kitap girmiyordu, mahpushanenin kitaplığı ile yetinmek zorundaydım. Kitaplıkta, yıllarca önce basılmış din ve tarih dergilerinden başka bir şeyler yoktu, bunlardaki yazılar da hep gerici şeylerdi. Okumaya karşı olan doymaz açlığımı bunlarla gidermiye çalışıyordum. Geçmiş zamanların ve çağımızın bütün mezheplerini, mezhepler arasındaki bölünme ve çatışmaları, ortodoks dininin özelliklerini, katolikliğe karşı çıkarılan tanıtları, protestanlığı, tolstoizmi, darvenizmi okuyup öğrenmiştim. Hristiyan kafası —ortodoks dergisinde okuyordum— gerçek bilimleri ve bu arada, inancın akrabaları saydığı tabiat bilimlerini de seviyordu: «Çünkü konuşan papağanlar hatta kanaryalar bile vardı.» Başpiskopos Nikanor'un ileri sürdüğü bu tanıt bir çok günlerimi aldı, geceleri rüyalarıma girdi. Şeytanlar ve iblisler ve bunların başı olan Satan ve içinde yaşadıkları karanlık âlem üzerine yapılan araştırmalar beni her zaman etkiliyordu. Ve bütün bunları binlerce yılın biriktirdiği saçmalıklar sayan genç ve akılcı beynimi garip şekilde heyecanlandı-

rıyordu. Cennet üzerine yapılan ve yerini, iç yönetimini filan araştıran bir inceleme şu melankolik sözlerle bitiyordu: «Cennetin nerede olduğu üzerine kesin bir bilgi yoktur.» Yatıp kalkıp bu sözü tekrarlıyordum: tanrısal kıvancın coğrafyadaki yeri üzerine güvenilir bir bilgi yoktur. Jandarma assubayı Miklin ile, fırsat düştükçe din tartışmaları yapıyordum. Miklin yırtıcı, yalancı, kötü bir adamdı ve kendisini din kitaplarını okumaya kaptırmıştı. Elinde anahtarlarla mahpushanenin çın çın öten demir basamaklı merdivenlerini hızla çıkarken, kilise havaları homurdanırdı. Beni etkilemek ümidiyle:

«Bir kelime, tek bir kelime için, yaradan **Tanrı** yerine yaradan **İsa** diye diye râfızî Arius'un göbeği çatladı.

— Ama bakıyorum şimdikelere bir şey olduğu yok.

— Şimdi, şimdi zamanlar başka» diye cevap veriyordu Miklin, öfkeli.

Kız kardeşimden dört ayrı dilde yazılmış dört incil istedim. Okuldaki Fransızca ve Almanca derslerinden edinmiş olduğum bilgilere dayanarak, dört dilde, Fransızca, Almanca, İngilizce ve İtalyanca, karşılıklı olarak, satır satır, âyet âyet incil okumaya başladım. Bir kaç ay içinde epeyce ilerlemiştim. Ama bu arada şunu da belirteyim, dil yatkınlığım ortadan ileri geçmez. Avrupanın çeşitli ülkelerinde bunca yıl geçirmiş olmama rağmen hiç bir yabancı dili tam olarak bilmem.

Ziyaret günleri mahpuslar, aileleriyle görüştürülmek üzere ziyaretçilerden iki kat tel örgüyle ayrılmış bir tahta kafese konuluyorlardı. Babam ilk gelişinde benim hep o dar yerde kaldığımı sanmış. Titremekten söz söyliyemiyordu. Sorduklarıma bembeyaz kesilmiş dudaklarının kımıldamasından başka bir cevap alamıyordum. O andaki yüzünü hiç bir zaman unutamıyacağım. Annem durumu daha önce öğrenmiş olduğu için babamdan daha sâkindi.

Dünyada olup bitenler kulağımıza bölük pörçük ulaşıyordu. Güney Afrika savaşını duymuştuk. Biz henüz kelimenin mutlak anlamıyla taşralıydık. İngilizlerin Boerlere karşı girdik-

leri savaşı büyük kapitalin küçük kapitale karşı zorunlu bir başarısı olarak görüyorduk. O aralık en uç noktasına çıkmış olan Dreyfüs olayını dramatik yönünden alıyorduk. Bir gün, Fransada darbe yapıldığı ve yönetimin kralcıların eline geçtiği haberi yayıldı. Tarifsiz utançlar içerisine düştük. El ayak vuruyor, bağırıp çağırıyorduk, jandarmalar koşuşuyor, demir merdivenlerden gürültüyle inip çıkıyorlardı. Bizim öğle yemeğinden şikâyetçi olduğumuzu sanıyorlardı. Ama hayır, siyasîler bölümü. Fransa'da kralcıların başa geçmiş olmasını protesto ediyorlardı.

Din dergilerinde farmasonluk üzerine yayınlanan yazılar ilgimi çekiyorlardı. Bu garip akım nereden çıkıyor diye soruyordum kendi kendime. Marksizm bunu nasıl açıklıyordu? Ben bugüne kadar toplum biliminde en yaygın teori olarak kalmış olan tarihsel etkenlerin çokluğu teorisini tuttuğum için tarihsel materyalizme uzun süre karşı durmuştum. İnsanlar, kendi toplumsal eylemleri için, bunlar etkenlerdir, derler, bu kavrama toplum-üstü bir nitelik verirler ve arkasından, aslı astarı olmadan kendi öz sosyal eylemlerini, bağımsız güçlerin karşılıklı eyleminin ürünü diye gösterirler. Bu etkenler nereden çıkmaktadır, yani ilkel insanlıktan bu yana hangi koşullar altında gelişmişlerdir? Resmî derlemecilik (eclectisme) bu noktada durur. İhtiyar İtalyan hegelisti ve marksisti Antonio Labriola'nın iki denemesinin Fransızcaları sızabilmişti mahpushaneye, heyecanla okumuştum. Lâtin kökten yazarların pek azı gibi Labriola da, hiç olmazsa tarih felsefesi yönünden, güçsüz olduğu politikayı değilse bile, diyalektik materyalizmi kavramıştı. Açıklamasının parlak özneciliği altında gerçek derinlikler vardı. Tarih olimposunda yerleşmiş olan ve geleceğimize oradan hükmeden etken çokluğu teorisinin, pek üstün bir düzeyde hesabını görüyordu. **Deneme**'lerini okuduğumdan bu yana otuz yıl geçmiş olduğu halde, düşüncesinin genel çizgisi, bir nakarat gibi hâlâ kafamın içinde döner durur: «Fikirler gökten düşmezler.» Bundan sonradır ki, etkenlerin çokluğu ve çeşitliliği

görüşünü tutan Rus kuramcıları, Lavrov, Mihaylovski, Kareiyen ve öbürleri bana güçsüz gelmişlerdir. Çok daha sonraları Alman Profesörü Stamler'in **Ekonomi ve Hukuk** kitabının etkisi altında kalan marksistleri de anlıyamamıştım, bu kitap ilk canlıdan bize kadar gelmiş olan ve gerçekte bir bilgiç taslağının kafasındaki bir canlı süreçler izleniminden başka bir şey olmıyan ezeli kategorilerin kapalı çemberi içinden geçerek bizi de aşan büyük tabiî ve tarihsel akışa bir yol açmak uğrunda harcanmış sayısız çabalardan biridir.

Farmasonluğa merak sarmam bu sıralara rastlar. Dostların ve yakınların getirdikleri farmasonluk kitaplarını aylarca süren bir dikkatle didik didik inceledim. Neden, hangi amaçla bir çok tüccar, artist, bankacı, memur ve avukat, 18 inci yüzyıl başından beri, orta çağdan kalma bir korporasyon töresini diriltterek **mason** olmak istiyorlardı? Bu tuhaf maskaralığın kökü neydi? Tablo yavaş yavaş aydınlanıyordu. Eski zamanların korporasyonu sadece bir üretim topluluğu değildi; bu aynı zamanda ahlâk ve töre bakımından da değişik bir örgüttü. Bütün kent halkının ve özellikle yapı işçileri ve ustalarının yaşamını her bakımdan elinde tutuyordu. Korporatif bir ekonominin yıkarşılık, çok daha yavaş oluşuyordu. Ahlâk disiplinin koruile damgalanmıştır. Yeni ahlâk, eskisinin çabucak düşmesine karşılık, çok daha yavaş oluşuyordu. Ahlâk disiplininin koruma örtüsü altında tarih sürecinin uzun süreden beri çöküşünü hazırladığı sosyal temelleri, yani burada korporatif üretim biçimi temellerini, korumak insanlık tarihinde sık rastlanır bir şeydi. Elle duvar örme işi spekülatif duvarcılık haline dönüştü. Ama, bu gibi hallerde hep olageldiği gibi, insanların kendileri için korumaya çalıştıkları ahlâk ve töre biçimleri, büsbütün ayrı bir içerik (muhteva) aldılar. Farmasonluğun bâzı dallarında, feodal gericiliğin kuvvetli kalıntıları vardı, skoç dinsel törenlerinde olduğu gibi. 18 inci yüzyılda farmason örgütleri bir çok ülkede bir çeşit dinsel öğretime giriştiler ve devrim öncesi görevlerini yerine getirmiş oldular; sol kanadların-

da Carbonari'lere doğru bir açılma vardır. Louis XVI farmasondu; giyotini icad etmiş olan doktor Gillotin de farmasondu. Farmasonluk Güney Almanya'da açıkça devrimciydi, Katerina II'nin sarayında ise bir kişizâde ve memur sıralaması kuruluyordu. Farmason Novikov'u(1) farmason imparatoriçe Sibirya'ya sürmüştü.

Bugünkü ucuz konfeksiyon çağında, kimse büyük babasının redingotunu giyip, bu iyice eskimeden yenisini almamak gibi birşey düşünmemektedir, buna karşılık, düşünce alanında, redingot ve eski zaman kadın giyimleri pek gözdedir. Büyük annelerin yastıkları ve çarşafları azıcık ekşi koksalar bile, ideolojik gardrop hâlâ nesilden nesile geçmektedir. Düşüncelerini kökten değiştirmek gereğini duyan aynı insanlar, çoğu zaman gene eski kalıplara dönmeye kalkıyorlar. Üretim tekniğinde oluşan devrim, düşüncelerimizdeki devrimden çok daha güçlü olmuştur, düşünce alanında hâlâ sökük dikmek ve kumaşı ters yüz etmekten ileri gidilememektedir. Fransa'da küçük burjuva parlamenterlerinin çağın ahlâk bozucu etkisine karşı durabilmek için, göğüslerine beyaz bir önlük geçirip ellerine bir pergel ve bir şakul almaktan başka bir şey yapamamaları da bundandır. Gerçekte, böyle yapmalarının nedeni yeni bir yapı kurmak değil, sadece bir parlamentonun ve bir bakanlığın köhne yapısını ele geçirmek isteğidir.

Mahpushanede eskisini geri almadan yeni bir defter vermiyorlardı, ben de her sayfası numaralı bin sayfalık bir defter aldım, farmasonluk üzerine çalışmalarım için, bir çok kitabın özetlerini, gayet ince yazıyla, ve araya gerek farmasonluk ve gerekse tarihsel materyalizm üzerine kendi düşüncelerimi de katarak, bu deftere işledim.

Bu işe aşağı yukarı bir yılımı vermişimdir. Bazı bölümleri komşu hücrelerdeki arkadaşların bana ulaştırdıkları kaçak def-

(1) Rusya'da batı etkisiyle gelişen liberal fikirlerin ilk temsilcilerinden biri.

terlere işliyor ve geri gönderiyordum. Bunu aramızda «telefon» dediğimiz, oldukça karmaşık bir yoldan sağlıyorduk. Komşu hücredeki arkadaş, eğer hücresi uzakta değilse, bir sicimin ucuna bir ağırlık bağlıyor, kolunu parmaklıkların arasından olabildiği kadar uzağa çıkarıyor ve sicimi fırdolayı döndürmeye başlıyordu. Önceden duvara vurmak suretiyle anlaşmış olduğumuzdan, ben de süpürgenin sapını dışarı uzatmış oluyordum. Ucu demirli sicim süpürge sopasına dolanınca içeri alıyordum, arkasından da ipin öbür ucuna bağlı defter geliyordu. Birinden öbürüne geçirmek suretiyle öbür hücrelerle de aynı alış veriş yürüyordu.

Odesa mahpushanesinde geçirdiğim zamanın sonlarına doğru jandarma onbaşısı Usov tarafından incelenmiş ve üzerine görülmüştür diye imza edilmiş olan bu koca defter, tarih ve felsefe bakımından bir hazine haline gelmişti. Bugün o haliyle basılabilir mi bilmem. Çeşitli alanlarda, çeşitli ülkelere ve çeşitli dönemlere ait pek çok şeyi aynı zamanda ve hep birden öğrenmiştim ve ilk eserimde her şeyi birden söylemek istemiş olmakdan korkarım. Ama temel düşüncelerin ve varılan sonuçların doğru olduğunu düşünüyorum. Daha o zamandan bacaklarımın üzerinde yeteri kadar sağlam durduğumu duyuyordum, ve çalışmam ilerledikçe bu duygu daha da güçleniyordu. Bu koca defteri bugün ele geçirebilmek için neler vermezdim!. Sürgüne giderken defter yanımdaydı; Sibirya'da farmasonluk incelemelerini bırakmış, Marx'ın ekonomik sistemini öğrenmiye koyulmuştum. Dışarıya göç ettikten sonra Aleksandra Lvovna defteri, 1903 de beni görmek için Paris'e gelmiş olan yakınlarım eliyle bana ulaştırmıştı. Gizlice Rusya'ya döndüğüm zaman, öbür kâğıtlarımla beraber bu defter de Cenevre'de kalmıştır, **İskra'nın** dolapları defterimin mezarı olmuştur. Sibirya'dan ikinci kaçışımdan sonra, yabancı ülkelerde defterimi boş yere aradım. Belki de arşivin emanet edildiği İsviçreli mal sahibi kadın, sayfaları yırtıp yırtıp soba yakmıştır. Bu saygı değer bayanı bundan ötürü kınayacak değilim.

Hapishane koşulları içerisinde farmasonluk üzerine bu incelemeyi yaparken elimin altında çok kitap bulunmaması işime yaramıştır. O zamana kadar marksist edebiyattan doğru dürüst bir şeyler okumuş değildim. Antonio Labriola'nın denemeleri felsefe yergisi gibiydi. Bunları okuyan kişinin daha önce çok şeyleri öğrenmiş olması gerekiyordu, oysa ben bir şey bilmiyor ve sözün gelişine göre el yordamıyla bir şeyler çıkarmıya çalışıyordum. Labriola okumasından kafamın içinde bir sürü varsayım birikmiş olarak çıktım. Farmasonluk üzerine yapmış olduğum çalışma kendi koyduğum varsayımların değerini meydana çıkarıyordu. Yeni hiç bir şeyi ortaya koymuş değildim. Varmış olduğum bütün sonuçlara daha önce varılmıştı ve uygulanmıştı. Ben bu sonuçlara el yordamıyla ve bir ölçüde kendi öz çabalarımla varmış oluyordum. Sonraki ideolojik gelişmem bakımından bunun önemi olduğunu sanıyorum. Daha sonra Marx, Engels, Plekhanov ve Mehring'i okuduğum zaman anlıyacaktım ki, mahpushanede göz kararıyla varmış olduğum ve bana sadece doğru olup olmadıkları belli olmıyan sanılar gibi görünen şeyler gerçekten doğrudurlar. Başlangıçta tarihsel materyalizme, doğmatik biçimiyle yanaşamamıştım. Diyalektik, karşıma ilk olarak, soyut tanımlamalarıyla çıkmış değildir, onu kavramaya çalıştığım tarih süreçlerinin içinde canlı bir etken olarak kendim bulmakta idim.

O dönemde bütün ülkede dalgalar kabarmıya başlamıştı. Tarihsel diyalektik gereği gibi iş görüyordu, ama pratik olarak ve pek geniş ölçüdeydi bu. Üniversite hareketleri gösterilere doğru kayıyordu. Kazaklar öğrencileri kamçılamıya başlamışlardı. Liberaller üzgündüler, dayağı yiyen kendi çocuklarıydı. Sosyal demokrasi, işçi hareketleriyle birleşerek gitgide güçleniyordu. Devrim artık aydın çevrelere özgü bir uğraşı olmaktan çıkıyordu. Hapse atılan işçilerin sayısı gün günden artıyordu. Hapishane dar bir yerdi ama daha iyi soluk alınıyordu. İkinci yılın sonuna doğru, Güney Rusya Birliği dâvâsı karara bağlanıyordu: başı çeken dört kişi dört yıl için Doğu Sibirya'ya sü-

rüleceklerdi. Ama biz ayrıca altı ay da Moskova deposunda beklemek zorunda kaldık. Bu süre içinde kendimi teori çalışmalarına vurdum. Lenin'in adını ilk olarak orada duymuş ve Rus kapitalizminin gelişmesi üzerine daha yeni yayınlamış olduğu kitabı da orada okumuştum. Nikolayefteki işçi hareketini anlatan broşürümü de orada yazmıştım, bu broşür dışarıya kaçırılmış ve Cenevre'de basılmıştır. Moskova deposundan yazın ayrıldık. Yol boyu birçok mahpushanelerde daha kaldık. Sürgün yerine ancak 1900 yılının sonbaharında varabildik.

IX

BİRİNCİ SÜRGÜN

Lena'yı iniyorduk. Sürgünler ve gardiyanlarla yüklü bir çok tekne, akıntıya kaptırmış, yavaş yavaş ilerliyordu. Geceleri soğuktu, kırağı yağıyordu. Yolda hepimizi birer ikişer, önceden belirtilmiş olan köylere dağıtıyorlardı. Ust-Kut kasabasına kadar, öyle hatırlıyorum, üç hafta sürdü yol. Orada beni ve Nikolayev olayından beri aramızda bir yakınlık başlamış olan bir kadını bıraktılar. Aleksandra Lvovna, Güney Rusya Birliği'nde önemli bir yer tutmuştu. Sosyalizme derinden bağlı oluşu ve bunun uğruna her şeyden vazgeçişi ona mânevî bir otorite sağlamıştı. Ortak çalışma bizi birbirimize sıkıca bağlamıştı. Ayrı yerlere sürgün edilmemek için Moskova deposunda evlenmiştik.

Kasabada yüz kadar izba vardı. Biz en uçtakinde kalıyorduk. Çevremiz orman, aşağıda ırmak. Daha uzakta, Kuzeye doğru Lena üzerinde altın çıkarılıyordu. Bütün ırmağın yüzünde altın rengi yansırdı. Kasabanın iyi zamanları da, kötü zamanları da hatta ahlâksızlığın, yağmanın ve eşkiyalığın alıp yürüdüğü çok kötü zamanları da olmuştu. Ama sonra durulmuştu. Kalan tek şey sarhoşluktu. Bizim izbanın patronları, karı koca, ikisi de hiç ayılmamacasına içerledi. Dünyanın uzak kıyılarının en uzağında dar ve karanlık bir yaşama. Geceleri izbanın içi hamam böcekleriyle doluyor, can sıkıcı çıtırdılarla masaya, yatağa tırmanıyor, yüzümüzde geziniyorlardı. Zaman zaman otuz derece soğukta dışarı atıyorduk kendimizi. Yazın, bir sokuşta bir ineği öldürebilen thrips korkusundan rahat yoktu. Köylüler at yelesinden bir ağ örüyor, bunu kullanılmış makine yağına buladıktan sonra yüzlerine geçiriyorlar, böylece bö-

cekten korunmaya çalışıyorlardı. İlkbahar ve sonbaharda kasaba baştan aşağı çamura batıyordu.

Tabiat çok güzeldi. Ama o yıllarda benim tabiatla pek ilgilendiğim yoktu. Vaktimi ve dikkatimi tabiata harcayabilecek durumda değildim. Bir ormanla bir ırmak arasında yaşıyor ama onları görmüyordum. Yalnız kitaplar ve insanlarla ilgileniyordum. Sayfaların arasına kadar doluşan böcekleri silkerekten Marx okuyordum.

Lena sürgünler için ayrılmış büyük su yoluydu. Cezası bitenler bu yoldan güneye doğru dönüş yoluna çıkarlardı, devrimci dalga kabardığı ölçüde sürgün yatakları da dolardı, ve bunların arasındaki bağlantı hiç bir zaman kesilmezdi. Aralarında mektuplar gidip gelir, bunlar kimi zaman tam bir teori incelemesini kapsıyacak kadar kabarık olurdu. Yer değiştirmek istiyenler İrkutsk valisinden izin almakta pek güçlük çekmezlerdi. İkiyüzelli kilometre doğumuzdaki İlim kıyılarında arkadaşlarımız vardı, biz de Aleksandra Lvovna ile gidip oraya yerleşmiştik. Orada kısa bir süre bir tüccarın hesaplarına baktım. Tüccar milyonerdi. Kürk antrepoları, dükkanları, meyhaneleri Belçika ve Hollanda'nın bir arada kapladığı yer kadar bir alanı tutuyordu. Ticaret alanında güçlü bir feodal beydi. Boyunduruğu altında tuttuğu binlerce tunguz için «tunguzcuklarım» derdi. Okuma yazma bilmez, imza yerine bir haç işareti koyardı. On para harcamaktan ödü kopan cimrilerdendi, ama, Nijni-Novgorod fuarında onbinlerce ruble harcamaktan çekinmezdi eğlence için. Yanında altı hafta kaldım. Bir gün bir faturaya bir libre yerine bir pud(1) bakır sülfat yazmışım ve uzaktaki müşteriye böylece göndermişim. Adım kötüye çıktı ve hemen işten ayrıldım. Ust-Kut'a geri döndük. Kışın en berbad günleriydi, soğuk kırkdört derece Reamur'du. Kızağın sürücüsü, atların burnundan sarkan buzları eldiveniyle sökebiliyordu. Dizlerimin üstüne altı aylık bir kız vardı. Kürklerin arasındaki in-

(1) **Libre 450 gram, pud 16 kilogram. T.ç.n.**

cecik boru gibi bir delikten hava alıyordu. Çocuk boğulup ölecek diye korkuyorduk. Ama bu yolculuk iyi geçmişti. Ne var ki Ust-Kut'da uzun süre kalamıyacaktık. Bir kaç ay sonra vali daha güneydeki Verkholensk'e taşınmamıza izin vermişti, orada da dostlarımız vardı.

Eskiden gelip yerleşmiş olan eski Narodnikler, burada bir çeşit sürgünler aristokrasisi durumundaydılar. Genç marksistler seçkin bir çevre halindeydiler. Benim bu kuzeyde kaldığım sürece birbiri ardından grevciler sökün etmiye başlamışlardı. işlerinden güçlerinden edilmiş, yığın içindeki yaşamalarından koparılıp sürülmüş, cahil işçilerdi çoğunlukla bunlar. Böyleleri için sürgün politika ve genel kültür okulu olmuştur.

Fikir ayrılıkları, insanların birbiri üzerine zorla tıkıştırıldıkları yerlerde hep görüldüğü üzere, kişisel çatışmalara bahane teşkil ediyordu. Geçimsizlikler, hele romansı nedenlerden çıkanları oldukça sık rastlanan dramlarla sonuçlanırdı. Kendini öldürenler vardı. Kiyefli bir öğrenciyi göz altında tutuyorduk. Masasının üzerinde pırıl pırıl kurşun tozu görmüştüm. Av tüfeği için kurşun döküyor denildi. Kurtaramadık. Tüfeği yüreğine dayamış, tetiği çekmişti. Sessiz sedasız yüksek bir yere gömdük. Yalan yanlış şeyler söylemekten korktuğumuz için nutuk çekmekten sakınıyorduk henüz.

Kendini öldürenlerin mezarlarına bütün büyük sürgün yataklarında rastlanırdı. Bazı mahkûmlar, hele kentlere düşmüş olanları çöküp gidiyorlardı. Kimileri de içkiye vururlardı. Hapis damında olduğu gibi sürgünde de kendini koruyabilmek için yoğun bir çalışmadan başka çare yoktu, kendilerini teori çalışmalarına verenler hemen hemen yalnız marksistlerdi.

Sonraları pek önemli işler görecek olan Dzerjinski'yi, Uristski'yi ve öbür genç devrimcileri bu büyük Lena yolu üzerinde tanımıştım. Her yeni sürgün kafilesi sabırsızlıkla beklenirdi. Karanlık bir ilkbahar gecesiydi, yatağından taşıp her yanı basmış olan Lena'nın kıyısındaydık, bir odun yığınının yanında Dzerjinski kendi dilinde ve kendi yazdığı bir şiiri okumuştu.

Yüzü ve sesi çok güzeldi; şiir kuvvetli değildi. Bu adamın yaşamı da şiirlerin en acısı olmuştur.

Ust-Kut'a gelişimden az sonra İrkutsk'ta yayınlanan bir gazete ile, Vostoçnoye Obozreniye gazetesi ile ilişki kurdum. Bu ilkten eski narodniklerin başlattıkları ve zaman zaman marksistlerin eline geçen legal bir taşra gazetesiydi. Başlangıçta köy kronikleri yazıyordum. İlk yazımın yayınlanmasını heyecanla beklemiştim. Gazeteyi çıkaranlar cesaret verdiler. Edebiyat eleştirilerine ve her çeşit gazete yazılarına başladım.

Takma bir ad bulmak için rastgele bir İtalyanca diksyoner açtım. Antidoto kelimesi çıktı karşıma ve uzun yıllar yazılarım Antid Oto imzasıyla yayınlandılar. Dostlarıma şaka yollu, legal yayınlara marksizm panzehiri içirmek için bu adı aldığımı söylerdim.

Gazete birden bire ve bana haber vermeden yazılarımın ücretini iki katına çıkardı, satır başına iki kopek yerine dört kopek. Başarımın en iyi belirtisi buydu. Köylü sınıfına, Rus klâsiklerine, İbsen, Hauptmann, Nietzsche, Maupassant, Estaunié, Leonid Andreyev ve Gorki'ye dair yazılar yazıyordum. Bir fikri yakalamak, bir kelimeyi bulmak için sabahlara kadar uğraşıyordum, yazıyor, çiziyor, bir daha yazıyordum. Yazar olma yolunda idim.

Devrimci düşüncelerden uzak kalmıya çalıştığım 1896 dan ve marksist teoriyi kabul etmemekle beraber, devrimci eyleme katılmış olduğum 1897 den beri haylı yol almıştım. Sürgüne gitmeden önceki aylarda, marksizm artık dünya görüşümün temeli haline gelmiş, benim için bir düşünme metodu olmuştu. Sibirya'da insanlığın «ezeli sorunları» denilen şeylere, bu açıdan yanaşmıya uğraşıyordum: aşk, ölüm; dostluk, eyimserlik, karamsarlık v.b. İnsan çağlara ve topluma göre değişik biçimlerde seviyor, nefret ediyor ve ümitleniyordu. Nasıl bir ağaç, yapraklarını, çiçeklerini ve yemişlerini, topraktan kökleriyle almış olduğu öz su ile besliyorsa, insan da duygu ve düşüncelerini, hatta bunların en «üstün» olanlarını bile toplumun

ekonomik tabanından aldığı maddelerle besliyordu. Edebiyata dair yazılarımda bir tek şeyi işliyordum: toplum ilişkileri içerisinde birey. Bu yazıların eserlerimin bir cildi halinde yayınlanması üzerinden çok geçmemiştir. Eğer bu yazıları bu gün yazsaydım, başka türlü yazardım şüphesiz. Ama temel görüşlerde hiç bir şeyi değiştirmezdim.

O zamanki resmî ya da legal Rus marksizmi ağır bir bunalımdan geçiyordu. Bambaşka amaçlar için dokunmuş olan bir teori kumaşından ideolojik bir üniforma dikmek için, yeni sosyal gereksinmelerin, nasıl kesilip biçildiğini bugün tecrübe ile biliyorum. Rus aydınlarının büyük çoğunluğu, aşağı yukarı 1890 yılına kadar, kapitalizmin ilerleyişini inkâr ediyor, köy komününü göklere çıkarıyor, narodnikçilik içinde çürüyüp kokuşuyordu. Oysa kapitalizm, aydınlara önemli politik roller ve türlü kazançlar gösteriyor, her kapıyı çalıyordu. Burjuva aydınlar, kendilerini kötü bir geçmişe bağlıyan bir göbek bağı haline gelmiş olan narodnik'çiliği başlarından atmak için marksizmin keskin bıçağına ihtiyaç duymuşlardır. Marksist düşüncenin yüzyılın sonlarında çabucak ve başarıyla yayılıvermiş olması bundandır. Ama Marx teorisi daha bu ilk sonucu elde ettiği anda aydınlar artık ondan yüz çevirmişlerdir. Diyalektik, kapitalist gelişme metodlarının ilerici niteliğini isbat ettiği sürece iyi idi. Ama kapitalizmin devrimci olmadığı noktasından itibaren diyalektik sıkıcı olmıya başlıyor ve vakti geçmiş sayılıyordu. 19 uncu ve 20 inci yüzyıllar arasındaki sınır çizgisini -benim hapiste ve sürgünde bulunduğum zamanlar- Rus aydınları, marksizmin tehlikeli bir genel bunalım içine düşmüş olduğu bir dönemde geçtiler. İçinde bulundukları kapitalizmin tarih açısından doğrulanmasını benimsiyorlar, ama, kapitalizmden doğan devrimci sonuçları kabul etmiyorlardı. Eski aydın narodnikler, bu çapraşık yollardan geçerek burjuva liberalleri haline gelmişlerdir.

Avrupada marksizme karşı yöneltilen eleştiri Rusya'da gerçek değerinin çok üstünde bir yayılma alanı bulmuştur. Şu-

nu söylemek yeter ki, sosyalizmden liberalizme geçenlerin en çok tuttukları isim Edouard Bernstein olmuştur. «Normative» felsefe, marksist diyalektiğe karşı gittikçe artan bir başarı kazanıyordu. Burjuva toplumda biçimlenmiye başlıyan görüşün, yalnız otokrasi (mutlâkiyet)nin ve onun bürokrasisinin sorumsuzluğuna karşı değil, devrimci yığınların zincirlerini kırmalarına karşı da, katı ilkelere ihtiyacı vardı. Kant, Hegel'i devirmişti, ama kendisi de uzun süre ayakta kalamamıştı. Rus liberalizmi geç kalmış bir oluşumdu ve baştan beri volkanik bir alan üzerinde yaşamıştır. Onun, gereğini kesin olarak duyduğu şey, pek soyut ve sürekli olup olmıyacağı şüpheli bir güvenlik olmuştur. Devrimci yığınlara karşı durabilmek için daha güçlü araçlar gerekiyordu. Deneyüstücü (transcendantaliste) idealistler koyu hristiyan oldular. Önce marksizmin tarih görüşünü değiştirmiye kalkışmakla işe başlıyan ekonomi politik profesörü Bulgakov idealizme geçti ve en sonunda papas cübbesini sırtladı: ve bütün bunlar bir kaç yıl içinde olup bitti.

Bu yüzyılın ilk zamanlarında Rusya bir toplum ideolojisinin işlendiği koskoca bir laboratuvar haline gelmişti. Farmasonluk tarihi üzerine yaptığım çalışma, fikirlerin tarih süreci içindeki tamamlayıcı görevini anlamama yardım etmiştir. «Fikirler gökten düşmezler» diyordum hep, ihtiyar Labriola'nın ardından.

Yapılacak iş artık salt bilimsel bir araştırma değildi; politik bir yol seçmek gerekiyordu. Her yandan yürütülen marksizm revizyonu, bir çok genç devrimcilerle beraber, benim de düşüncelerimi toparlamama ve silâhlarımı bilememe yardım etmiştir. Marksizm, sadece, bize pek etkili olmıyan narodnik hareketiyle ilişkimizi kesin olarak kesmemiz için değil, her şeyden önce, kapitalizme karşı kesin bir kavgaya girişmemiz için de gerekliydi.

Revizyonizme karşı savaş, bizi yalnız teoride değil, politikada da yetiştiriyor, güçlendiriyordu. Proletarya devrimcileri oluyorduk.

Sol eleştiri de bu dönemde çıktı karşımıza. Kuzeydeki en uzak kolonilerden birinde, galiba Viliyuisk'de, Makhayiski adında bir sürgün vardı, ünü kısa sürede her yana yayılmıştı. Makhayiski sosyal demokrasi oportünizminin eleştirisi ile başlamıştı. Alman sosyal demokrasisindeki oportünizmi eleştiren birinci defteri sürgün yataklarında büyük başarıya ulaşmıştı. İkinci defter Marx'ın ekonomik sistemini eleştiriyor ve şu beklenmedik sonuca ulaşıyordu: sosyalizm işçinin profesyonel aydınlar tarafından sömürülmesi temeline dayanan bir toplum rejimidir. Üçüncü defter, anarşizm ve sendikalizm karışımı bir hava içinde, politik savaşın inkârına dayanıyordu. Makhayiski'nin çalışmaları, Lena sürgünlerini aylarca oyalamıştır. Bu benim için inkârda alabildiğine ileri giden, ama pratik sonuçlamalarda ölü ve pısırık kalan anarşizmden korunmak için güçlü bir serom yerine geçmiştir.

Bir anarşiste, eti ve kemiği ile, ilk kez Moskova deposunda rastlamıştım. Adı Luzin'di, ilkokul öğretmeniydi, sıkı, sessiz, acı bir adamdı. Kamu suçlarına doğru eğilimi vardı ve ölüm ve soygun hikâyelerini ilgi ile dinlerdi. Teori tartışmalarına katılmaktan hoşlanmazdı. Yalnız bir defa özerk (muhtar) komünler topluluğunda, demiryollarının nasıl işletileceği konusunda kendisini sıkıştırdığım zaman:

«Bana ne, demişti, anarşide trene binecek değilim ya!.»

Bu cevap bana yetmişti.

Luzin işçileri kendine çekmiye çalışıyor, aramızda sessiz, ama sıkı bir çekişme oluyordu.

Sibirya'ya beraber gittik. Irmakların taşdığı dönemdi. Luzin Lena'yı kayıkla geçmek istiyordu. Hafiften kafayı tütsülemişti, bana meydan okuyor, var mısın beraber geçelim diyordu. Tehlikeyi göze aldım. Hayvan leşleri ve kalaslar sürükleniyordu dalgaların üzerinde, sular anaforlanıyordu. Kazasız belâsız geçtik, ama epeyce heyecanlanmıştık. Luzin, hırçın, bana sözlü bir sertifika verdi: «İyi arkadaş» ya da bunun gibi bir şey. Aramız düzelmişti.

Zaten az sonra onu daha yukarılara sürdüler. Bir kaç ay sonra bir ispravnik'i bıçakladı. Komser fena adam değildi, yarası da hafifti. Mahkemede Luzin, ispravnikle bir alıp vereceği olmadığını, sadece devletin keyfi yönetimini vurmak istediğini söyledi. Ağır hizmete mahkûm oldu.

Sibiryanın karlarla kapalı uzak sürgün yataklarında. Rus köylüsünün özellikleri, Britanya Trade-union'ları, sınıf çıkarları, darvenizm ve marksizm üzerine tartışmalar yapıldığı sırada. hükûmet çevrelerinde ideolojik bir savaş başlamıştı.

1901 şubatında Saint-Synode Leon Tolstoy'u afaroz etti. Karar bütün gazetelerde yayınlandı. Tolstoy'un altı suçu vardı:

1. Kutsal Üçlü'de Tanrı'yı inkâr etmek,

2. Ölüleri dirilten İnsan-Tanrı İsâ'yı inkâr etmek,

3. Günâhsız gebeliği, Tanrının bâkir anasının, doğumdan önce de ve doğumdan sonra da bâkir olduğunu inkâr etmek.

4. Öbür dünyayı ve son hükmü tanımamak,

5. Kutsal Rûh'un bağışlayıcı eylemini tanımamak,

6. Kuddas âyîni (eucharistie) ni maskara etmek.

Saçı sakalı ağarmış metropolitler ve Pobyedonostsev ve devletin öbür büyükleri bizleri, öbür devrimcileri, yalnız suçlu olarak değil, akılsız fanatikler olarak görüyor, kendilerini bütün insanlık tarihinin tecrübelerine sahip aklı başında kişiler sayıyorlar, ama bu büyük ve gerçekçi san'at ustasının, tohumsuz gebe kalınabileceğine ve kutsal ruhun hamursuz (mayasız ekmek-pain azyme) la oluşabileceğine inanmasını istiyorlardı. Tolstoy'un günâhlarını okuyor, bir daha okuyor şaşıp kalıyor ve şöyle diyorduk kendi kendimize: Biz sırtımızı insan oğlunun deneylerine dayıyoruz; geleceğin insanları biziz, ve oradakiler, yani yukarı çevredekiler yalnız suçlu değil delidirler de... Ve bu timarhaneyi yıkacağımıza kesinlikle inanıyorduk.

Köhne devlet yapısı her yanından çatırdıyordu. Savaşa ilk giren gene öğrencilerdi. Sabredemiyorlar yıldırma yoluna giriyorlardı. Karpoviç ve Balmaşov'un attıkları kurşunlar(1), sürgünler diyarını bir hücum borusu gibi dalgalandırmıştı. Yıldırma (terreurisme) taktiği üzerine tartışmalara girişiliyordu. Arada kişisel duraksamalar oldu ise de, marksistler, bütünü ile yıldırmaya karşı çıktılar. Patlayıcı maddeler, yığınların yerini tutamaz diyorduk. Kimileri, kahramanca canlarını verdiler, ama işçi sınıfını ayaklandıramadılar. İşimiz çarın bakanlarını öldürmek değil, çarlığı devrimle yıkmaktı.

Sosyal demokratlarla devrimci sosyalistler arasındaki sınır çizgisi bu oldu. Mahpushane benim için teoride yetişme dönemi olmuştu; sürgün de politikada alacağım tutumun belirlendiği yer olmuştur.

Ömrümün iki yılı böyle geçti. Petersburg, Moskova ve Varşova köprülerinin altından çok sular geçmişti. Gizli hareket, sokaklara taşmıya başlıyordu. Kimi bölgelerde köylü kımıldamıya başlamıştı. Sosyal demokrat örgütler, demiryolu boyunca Sibiryada bile kuruluyorlardı. Bunlar benimle de ilişki kurmuşlardı. Onlar için çağırılar, broşürler yazdım. Üç yıllık bir aradan sonra savaşa yeniden aktif olarak giriyordum.

Sürgünler eli kolu bağlı kalmak istemiyorlardı. Kaçma salgını başladı. Kaçmak için sıraya girmek gerekti. Kasabaların hemen hepsinde eski devrimci sürgünlerin etkisinde kalmış olan köylüler vardı. Politika mahkûmlarını gemi, yük arabası ve kızağa atıp köyden köye aşırıyorlardı. Zaten Sibirya polisi de bizden daha güçlü değildi. Sonsuz uzaklık onun için de hem iyi hem kötüydü. Kaçanı yakalamak kolay değildi. Derede boğulmuş ya da uçsuz bucaksız buz deryasında donup kalmış olması daha akla yakındı.

Devrimci hareket çok yayılmıştı, bundan ötürü de dağınık-

(1) Karpoviç eğitim bakanı Bogolyepov'u öldürmüştü 1901 de. Balmaşov, içişleri bakanı Piyagin'i öldürmüştü 1902 de.

tı. Her bölge, her kent kendi başına savaşıyordu. Çarlığın eylem birliği çok etkili oluyordu. bir merkezden yönetilecek bir parti fikri birçok beyinlere işlemekte idi. Bu konuda bir inceleme yazdım, kopyaları bütün sürgün yataklarına dağıtıldı ve gürültülü tartışmalara yol açtı. Bize öyle geliyordu ki, Rusya içinde ve dışında bizim görüşlerimizi paylaşanlar bu konuyu yeterince düşünmemişlerdir. Artık düşünüyor ve harekete geçiyorlardı. 1902 ilkbaharında İrkutsk yoluyla gönderilen kitaplar aldım, cilt kapakları arasına, yabancı ülkelerde çok ince kâğıtlara basılmış son bildiriler gizlenmişti. Avrupada bir gazete çıkarmıya başladıklarını böylece öğrenmiş olduk: Gazetenin adı **İskra,** amacı profesyonel devrimcileri bir merkezden yönetebilen bir örgüt ve demir disiplinli bir eylem içerisinde toplamaktı. Lenin'in Cenevre'de basılan broşürü de gelmişti: **Ne Yapmalı?** Bu broşürde de yalnız bu konu işleniyordu. Gizliden yayılan incelemeler yazmak, gazeteye yazı vermek, Sibirya Birliği'ne bildiriler göndermek gibi şeyler, birden gözümde küçülüverdiler, ortaya çıkan yeni ve büyük görev karşısında kısır, taşra işi davranışlar haline geldiler, görev başka yerdeydi. Ama önce kaçmak gerekti.

İki kızımız olmuştu. Küçük daha dört aylık bile değildi. Sibirya'da yaşamak zordu. Ben kaçarsam Aleksandra Lvovna'nın yükü iki kat olacaktı. Ama o bunları düşünmedi. Kaçmak **gerekti**. Devrimci ödev, onun gözünde, her şeyden, özellikle kişisel şeylerden daha önemliydi. Ortaya çıkan yeni ve önemli sorunlar karşısında kaçmam gerektiğini ilk öne süren o olmuştur. Bu noktada benim bütün kuşkularımı gideren de o'dur. Ben ortalıktan kaybolduktan sonra günlerce yokluğumu polisin gözünden saklamıştır. Ancak yabancı ülkelere ulaştıktan sonra kendisiyle mektuplaşabildim. Yeniden sürgün etmişlerdi. Sonraları ancak birkaç defa rastlaşabilecektik onunla. Kader bizi ayırmıştı, ama aramızdaki fikir ve dostluk bağını her zaman koruyacaktık.

X

BİRİNCİ KAÇIŞ

Sonbahar yaklaşıyordu, yollar kapanmak üzereydi. Kaçmamı çabuklaştırmak için iki işi bir elde çıkarmaya karar verildi. Tanıdık bir köylü beni ve Marx'dan çeviriler yapan bayan E.G.'yi kaldırmayı üzerine aldı. Gece bir tarlada ikimizi bir yük arabasına bindirdi, üstümüze bir hasır çekti, onun üstüne de saman yükledi. Polisle arayı uzatmak için evdeki yatağıma bir manken yatırılıp üstüne bir örtü örtüldü, soran olursa hasta denilecekti. Arabacı arabayı Sibirya usulü sürüyordu, yani saatte yirmi verst hızla. Aştığımız her tümsek kemiklerimi kırıyor, yol arkadaşımın iniltilerini duyuyordum. Yolda iki kez at değiştirdik. Demiryoluna varmadan önce arkadaşımla birbirimizden ayrıldık, yakalanırsak ikimiz birden ele geçmiyelim diye. Kazasız belâsız trene bindim. Vagonda İrkutsk'lu dostların bırakmış olduğu bir valizin içinde kolalı gömlek, kravat ve öbür uygarlık araçları vardı. Elimde Gniediç(1) çevirisi bir Homer, cebimde de bir pasaport vardı, pasaport Troçki adına doldurulmuştu, rastgele bulmuş olduğum bu adın bütün ömrümce öz adım olarak kalacağı o zaman aklımdan geçmemişti.

Sibirya yolunu batıya doğru geçiyordum. Garlardaki jandarmaların bana aldırış ettikleri yoktu. İri yarı kadınlar garlarda kızarmış tavuklar, domuz yavruları, süt ve ekmek satıyorlardı. Her istasyon Sibirya'daki bolluğun ve bereketin sergilendiği bir yerdi. Vagondaki yolcular, yol boyunca galeta yiyip çay içtiler. Ben Homer okuyor ve yabancı ülkelerde nasıl ya-

(1) Nikola Gniediç, imparatorluk kitaplığı müdürü (1784 - 1833). İlyada'yı klasik mısralarla çevirmişti. İlk rus romantikleri ile yakın dostluğu vardı.

şıyacağını düşünüyordum. Bu kaçışın romantik bir yanı olmamıştır: bol bol çay içtim, hepsi o kadar.

İskra'nın Rusya içindeki kurmayının karargâhı Samara'ydı, ben de orada indim trenden. Başında, şimdi **Gosplan'**ın başkanı olan Krijyanovski bulunuyordu, gizlilik gereği Clair diye takma bir adla anılıyordu. Karısı ve o Lenin'in dostları olmuşlardı, 1894—1895 yıllarında Petersburg'da Lenin'le beraber sosyal demokrasi için çalışmışlar, Sibirya'da sürgünde de beraber olmuşlardı. 1905 devriminin bastırılmasından sonra, öbür binlerce savaşçı arasında Clair'de partiden çekilmiş ve bir mühendis olarak endüstri çevrelerinin göz alıcı yerlerinde bulunmuştur. Bu **yeraltıcı'**lar, az önce liberallerin elde ettikleri aynı yardımın kendilerinden esirgenmiş olmasından yakınıyorlardı. On, oniki yıl sonra parti iktidarı aldıktan sonra Krijyanovski partiye dönmüştür. Stalin'e destek olan pek çok aydın kişinin yürüdüğü yol, işte böyle bir yoldur.

Samarada Clair'in verdiği Pero takma adıyla **İskra** örgütüne resmen katılmış oluyordum; Pero kalem demekti, benim Sibirya'da gazeteci olarak gösterdiğim yararlılıklardan ötürü verilmiş oluyordu bana ad olarak. **İskra,** partiyi yeniden örgütlüyordu. 1898 de Minsk'de toplanan birinci kongrede bir merkezden yürütülen bir parti kurulamamıştı. Yurd içinde gerekli dayanağı henüz bulamamış olan genç partinin, büyük tevkifatlarla beli kırılmıştı. Devrimci hareket, bundan sonra, ayrı ocaklarda gelişmiş, bölgesel nitelikte kalmıştı. Ayrıca ideolojik düzey de düşmekteydi. Yığınları kazanma savaşında, sosyal demokratlar, politik sloganları arka plâna atıyorlardı. O zaman güçlü bir ticarî ve sınaî itilimle ve bir grev dalgasıyla beslenen ve adına «ekonomik» denilen eğilim ortaya çıkmıya başladı. Tam yüzyılın sonunda patlayan bir kriz, ülkedeki çatışmaları daha da ağırlaştırarak politik hareketi kışkırtmış oluyordu. **İskra,** bir merkezden yönetilen devrimci bir parti kurmak amacıyla, «ekonomist»lerin bölgeciliğine karşı kesin bir savaş açtı.

İskra'nın büyük kurmayı dışarda çalışıyor, pratik görevle teoriden oluşmuş birliğe sıkıca bağlı «profesyonel» devrimciler arasından üye derliyen örgütün ideolojik kararlılığını koruyordu. O dönemde **İskra**'ya bağlı savaşçıların çoğu henüz aydın takımındandı. Bunlar, çeşitli sosyal demokrat komitelerinde üstünlüğü ele almak ve İskra düşünce ve metodlarının başarısını sağlıyacak bir kongre hazırlamak için uğraşıyorlardı. Bu bir devrimci örgüt hazırlığı, bir taslak olmuştur. Yeni kurulmuş olan bu örgüt gelişecek, güçlenecek, ileri atılarak geri basarak, işçi yığınları ile sıkı bağlar kurup onlara görevlerini anlatarak, onbeş yıl içinde burjuvaziyi düşürecek ve iktidarı ele geçirecektir.

Samara bürosundan aldığım yetki ile Harkov, Poltava ve Kiyefi dolaştım, İskraya yeni katılmış, ya da katılacak olanlarla görüşmeler yapmam gerekiyordu. Samara'ya oldukça fena sonuçlarla döndüm: güneyde örgüt güçlü değildi, bana Harkov için verilmiş olan adres iyi değildi; Poltavada karşıma bölgeciliği savunanlar çıkmışlardı, Şöyle bir dolaşıvermekle bir sonuç alınamıyacaktı. Ciddi bir çalışma gerekiyordu.

Lenin Samaradaki büroyla arasız haberleşme halindeydi ve beni hemen yurd dışına çıkmam için sıkıştırıyordu. Clair yolculuk için gereken parayı verdi, sınırı nasıl geçeceğimi anlattı; Kamenetz-Podolsk yakınından Avusturyaya geçecektim.

Daha Samara garından, acı tatlı bir serüven dizisi başladı. Jandarmayı kuşkulandırmamak için trene son dakikada binecektim. Şimdi Petrol Sendikasının yöneticilerinde olan, o zamanki öğrenci Soloviov, vagonda benim için bir yer tutmak üzere valizimi alıp gitmişti. Garın arkasında, uzakça bir yerde dolaşıyor, iki de bir saatime bakıyordum, ama birden trenin kampanası vurdu. Demek trenin kalkış saatini bana yanlış söylemişlerdi, deli gibi koşmıya başladım. Soloviov, elinde valiz yürüyen trenden atlamıştı. Polisler jandarmalar hemen çevresini çevirmişlerdi. Bir de trenin peşinden koşan bir adam, yani

ben, çıkmıştı ortaya. Gözler Soloviov'dan bana çevrilmişti, millet gülmiye başlamıştı.

Hiç bir engele çatmadan sınır bölgesine kadar ulaştım. Son istasyonda bir polis pasaportumu istedi. Kendi elimle yaptığım bir belgeyi doğru ve tamam bulmuş olmasına doğrusu hayli şaştım.

Beni sınırdan aşırma işini bir jimnaz öğrencisi yönetecekti, bu öğrenci şimdi ünlü bir kimyacıdır, Sovyetler Cumhuriyetinde bir bilim enstitüsünün başında bulunmaktadır.

Meğer bu öğrenci sosyalist devrimcilere yakınlık duyarmış. Benim İskra'ya bağlı olduğumu, gene benden, öğrenince birden değişti, suçlayan bir tonla;

«İskra'nın son sayılarında yıldırmacılığa karşı yakışıksız bir tartışma açtığını biliyor musunuz?» diye çıkıştı.

Ve ağız açmama vakit bırakmadan, sizi sınırdan geçirtmem, diye kesip attı.

Umulmadık bir durumdu, fena çarpılmıştım. Umulmadık. ama haklı bir sonuç. Onbeş yıl sonra, silâh elde sosyalist devrimcilerin hükûmetini devirecektik. Ama şimdi tarihle uğraşamıya vaktimiz yoktu. İskra'da çıkan yazıların hesabının sorulacağı adam ben değilim dedim, klavuz vermezsen olduğum yerden ayrılmam dedim. Biraz yumuşadı:

«Pekâlâ, dedi, ama onlara söyleyin bir daha ben bu işte yokum.»

Bir gezgin satıcının evine götürdü beni, geceyi orada geçirecektim, satıcı yalnız yaşıyan bir adamdı ve ertesi gün dönecekti işinden. Galiba, kapı kilitli olduğundan eve, pencereden girmiştim, öyle aklımda kalmış.

Birden uyandım, elinde mum bir adam eğilmiş bakıyordu, başında melon bir şapka, ufak tefek bir adam, bir elinde de sopa vardı.

«Kimsiniz? dedim öfkeyle.

— Pek hoş doğrusu, hem yatağımda yatıyor, hem de kimsiniz diye soruyor.»

İş açıkti, karşımdaki adam ev sahibiydi. Yarından önce dönmemesi gerektiğini anlatmak istedim kendisine, ama nafile.

«Ne zaman dönebileceğimi benden iyi mi bileceksiniz!.»

Galiba biraz haklı idi.

Durum kötüye gidiyordu.

Birden bağırdı,

«Anladım, mumu hâlâ yüzüme tutuyordu, gene Aleksandr'ın işi. Yarın ben ona gösteririm.»

Rahatladım, hemen destekledim bu düşüncesini, hep kabahat Aleksandr'daydı, yani o anda orada bulunmayan bir üçüncü kişide.

Sabaha kadar adamın evinde kaldım, sevimli adam üstelik bana kendi eliyle çay da ikram etti.

Ertesi sabah öğrenci beni Brody kasabasından iki kaçakçıya teslim etti.

Bütün günü saman üstünde geçirdim, samanlığın sahibi, bir küçük—Rus'yalı, yemek olarak bana koca yemiş verdi.

Gece sel gibi yağmur altında sınırı geçirtti. Zifiri karanlık içerisinde her adımda tökezliyerek uzun uzun yürüdük.

«Hadi bakalım, şimdi sırtıma bin, önümüz dere.»

Binmek istemiyordum. Küçük-Rusya'lı ayak diredi,

«Öbür tarafta ıslak ıslak gidemezsiniz, olmaz.»

Öbür yana adam sırtında geçmek zorunda kaldım, gene de pabuçlarıma su dolmuştu.

Bir saat sonra bir yahudinin izbasında kurunuyorduk, artık Brody'nin Avusturya yakasındaydık. Orada kılavuz suyu mahsustan derin yerden geçti, daha fazla para almak için, diyorlardı. Öbür yandan küçük-Rusya'lı da geri dönerken saf saf, aman dikkat et bu yahudiler adamı kazıklarlar, üç misli para alırlar diye sıkı sıkı tenbihliyordu. Gerçekten üstümdeki para su gibi gidiyordu. En yakın tren istasyonuna kadar gece vakti gidilecek daha sekiz kilometre yol vardı. Yolun bir iki kilometresi sınır boyunda idi, güç ve tehlikeli bir yoldu, asıl yola, yağmurun batağa çevirdiği bu yoldan çıkılıyordu.

İhtiyar bir yahudi iki tekerlekli bir arabaya bindirdi beni, yola çıktık.

«Çok geçmez postu bırakırız buralarda.

— Neden?

— Askerler kimdir o diye bağırırlar. Cevap vermezsen ateş açarlar. Bak işte ışıkları görünüyor. Bereket bu sefer gece iyi...»

Sahiden iyi idi: gözgözü görmez berbad bir sonbahar gecesi, yağmur yüzümü kırbaçlıyor, beygirin ayakları derin çamurların içinde şapırdıyordu. Bayırda idik, tekerlekler yerden kesiliyordu; ihtiyar yavaştan boğuk bir sesle beygiri haydalıyordu; tekerlek batağa saplanıyor, hafif araba yan yatıyordu, derken devrildik. Çamur diz boyu ve buz gibi. Yüzükoyun kapaklanmıştım, üstelik burundan sıkma kelebek gözlüğümü de düşürdüm. Ama bundan da kötüsü, düşmemizle beraber, arabanın öbür ucundan bir feryad koptu, ümitsiz, imdad istiyen, göklere yükselen, insanın içine karanlıklar dolduran bir ses, böyle karanlık ve yağmurlu bir gecede nasıl bir ağızdan çıktığı anlaşılamıyacak, esrarlı, dokunaklı, insan sesine benzemiyen bir ses.

«Eyvah, duyacaklar yakalanacağız.»

İhtiyar çırpınmıya başlamıştı.

Soluğumu tutarak sordum,

«Nedir bu ses?

— Horoz, Allah belâsını versin. Patron vermişti kestir diye cumartesi için.»

Horoz bağırıyordu.

«Yakalanacağız. Sınır kapısı ikiyüz adım ötemizde... Şimdi çıkar askerler.

— Sustursana şunu.»

Öfkeden köpürüyordum.

«Kimi?

— Kimi olacak, horozu.

— Nerde ne bileyim. Üzerine bir şey düşmüş olacak.»

Karanlığın içinde iki büklüm çamurları karıştırıyorduk; yağmur kamçı gibi iniyordu; horoza da her şeye de ağız dolusu sövüyorduk. Sonunda alçağı benim örtünün altından çıkardı ihtiyar. Ve ses kesildi. Arabayı doğrultup yeniden yola koyulduk.

Üstümü başımı silmek ve kurunmak için istasyonda üç saat uğraştım, tren gelinciye kadar.

Üstümdeki parayı Avusturya parasıyla değiştirdiğim zaman bende şafak attı, gideceğim yere, yani Axelrod'u bulacağım Zürich'e kadar bilet almak için param çıkışmıyordu. Bileti Viyana'ya kadar alabildim.

Okulda Almancayı öğrendiğimi sanırdım, Viyana'da beni ilk şaşırtan şey Almanca tek kelime anlamayışım oldu; ben kimsenin lâfını anlamıyordum, kimse de beni anlamıyordu. Ama gene de kırmızı kasketli bir ihtiyara derdimi anlatabildim, Arbeiter Zeitung gazetesini arıyordum. Bizzat Avusturya sosyal demokratlarının lideri Victor Adler'i bulacak, benim diyecektim, Rus devriminin yararı bakımından hemen Zürich'e gitmem gerekiyor. Derdimi dinliyen ihtiyar bir komisyoncuydu ve beni oraya kadar götürmeyi üzerine aldı. Tam bir saat yürüdük. Meğer gazete oradan çıkalı iki yıl olmuş. Bir yarım saat daha yürüdük. Kapıcı ziyaret saati değil dedi. Beni oraya kadar getiren adama verecek param yoktu, karnım açtı ve hepsinden önemlisi hemen Zurich'e gitmek zorunda idim. Tam o sırada uzun boylu, cana yakın görünüşlü bir bey merdiveni indi. Yanımıza gelince Adler'i sordum.

«Bugün günlerden nedir biliyor musunuz?» dedi, pek ciddi bakıyordu.

Bilmiyordum. Tren, araba, satıcının evi, küçük-Rusyalı'nın samanlığı, horozla yapılan gece savaşı; zamanı kaybetmiştim.

«Bugün pazar, dedi, hecelerin üstüne basarak ve geçmek istedi.

— Olsun, dedim, Adleri görmek istiyorum.»

Bunun üzerine savaşın en kızgın yerinde askerleriyle konuşan bir batarya komutanı tonunda konuşmaya başladı,

«Bugün pazar diyorum. doktor Adleri kimse göremez.

— Ama çok önemli...

— İsterse dediğinizden on defa daha önemli olsun, işitiyor musunuz? (Karşımdaki, kendi yazı kurulunun da başbelâsı olan ve konuşurken sağa sola çemkiren Fritz Austerlitz'di), hatta çarınızın, işitiyor musunuz, çarınızın öldürüldüğünü ve Rusya'da devrimin, işitiyor musunuz, Rusya'da devrimin başladığını söyliyecek bile olsanız, gene de pazar günü doktoru rahatsız edemezsiniz...»

Bu bay gürültüye getirip beni atlatmıya kalkıyordu. Sözleri bana pek budalaca geliyordu. Bir pazar istirahati devrimden daha önemli olamazdı. Boyun eğmiyecektim, Zurich'e ulaşmalı idim. İskra beni bekliyordu. Sonra ben Sibirya'dan kaçmış birisiydim. Bunun da bir anlamı olmalıydı. Merdivenin alt başını kestim ve ne yapıp yapıp adresi aldım bu korkunç adamdan.

Yanımda gene aynı klavuz, tekrar yola koyulduk. Adlerin evini buldum.

Orta boylu, sırtı yuvarlak, hatta kamburca, göz kapakları şiş, yüzünden yorgunluk akan bir adamın karşısına çıkarıldım. O günlerde Viyana'da seçim vardı: Adler bir gün önce birçok toplantılarda konuşmuş, geceyi de yazı yazmakla geçirmişti. Bir çeyrek sonra gelininden öğrenmiştim bunları.

«Kusura bakmayınız doktor, pazar günü sizi rahatsız ettiğim için...

— Bırakınız bu sözleri, ne istiyorsunuz?» dedi. Sesi oldukça sertti, ama ürkünç olmaktan çok cesaret vericiydi.

Yüzünün her kırışığından zekâ fışkırıyordu.

«Ben Rus'um...

— Söylemeye lüzum yok, belli zaten...»

Gazetenin merdiveninde başıma gelenleri anlatırken o da bakışlarıyla beni tartıyordu.

«Yaa. demek böyle söylediler; Kimdi acaba? İri yarı mı? Bağırıyor muydu? Austerlitz'dir. Bağırıyordu dediniz değil mi? Tamam, o'dur... Aldırmayınız. Rusya'dan devrime dair haber getiren adam gece yarısı da olsa evime gelebilir... Katya, Katya...»

Gelini girdi içeriye. Gelin Rus'tu.

Odadan çıkarken,

«Şimdi işlerinizi düzeltiriz» dedi.

Yoluma devam edeceğime şüphem kalmamıştı artık.

XI

BİRİNCİ GÖÇ

Zurich'den kalkmış, Paristen geçerek, bir sabah vakti erkenden Londraya ulaşmıştım; 1902 sonbaharıydı, aylardan da ekimdi galiba. Elimdeki yazılı adresi bir arabacıya gösterdim, el kol işaretleri ile derdimi anlatabildim. Adres Lenin'in adresiydi. Zürich'de tenbihlemişlerdi, kapının tokmağı üç defa vurulacaktı. Kapıyı Nadejda Konstantinovna açtı, yataktan acele fırladığı belliydi. Vakit çok erkendi, ve benim yerimde bir başkası, yol yordam bilen birisi olsaydı, böyle sabah sabah gelip kapıya dayanmaktansa, bir iki saat istasyonda oyalanmayı akıl ederdi. Ama ben hâlâ Verkholenskten kaçış havasındaydım. Zurichde de aynı kabalığı yapmış Axelrod'un evine, hem böyle sabahleyin de değil, gece yarısı gitmiştim.

Lenin henüz kalkmamıştı, güler yüzünde bir az da şaşkınlık vardı. Birbirimizi ilk görüşümüz ve görüşmemiz bu şartlar içinde oldu. Lenin ve Nadejda Konstantinovnanın geleceğimden haberleri vardı, ve yolumu gözlemekte idiler, ve beni «Pero geldi» diye karşıladılar.

Zaten pek dolu olmıyan Rusya izlenimleri dağarcığımı hemen o anda ortaya dökmeye başladım : güneyde işler iyi gitmiyordu, Harkov'daki adres artık işe yaramazdı, Yujini Raboçi yazı kurulu birleşmiye karşı idi, Avusturya sınırı İskra'cılara yardım etmek istemiyen bir «öğrenci»nin eline bırakılmıştı. Sözlerim cesaret verici değildi ama, inanç hepsinden daha güçlü idi.

O sabah, belki ertesi sabah, Vladimir'le uzun bir gezintiye çıktık Londra'da. Westminster'i, köprüyü ve öbür önemli yapıları gösterdi bana. Nasıl diyordu tam hatırlıyamıyorum ama, söz söylerken hep bir küçük noktayı belirtmek ister gibiydi,

«Bu **onların** ünlü **Westminsterleri»** derken, onlar dediği ingilizler değildi her halde, yönetici sınıflardı. Söz eski uygarlığın getirdiği değerlere, ilerlemelere, British Museum'un zengin kitaplığına, büyük Avrupa basının sağladığı haberleşmeye, ya da uzun yıllar sonra, Alman topçuluğuna, Fransız havacılığına geldiği zaman, özellikle belirtilmiyen ve sadece ses tonunun hafif değişmesinden fark edilen bu derin ayırtıya Lenin'de her zaman rastlanırdı, her şeyi biliyorlar her şeyi yapıyorlar, her şey onların elinde, ne düşman değil mi!... İnsanlığın bütün kültürü, yönetici sınıfın gölgesi altına düşmüş gibiydi, ve bu gölge ne kadar hafif de olsa, onun gözünde gün ışığı kadar açık seçikti.

Londra mimarisine, bu kez pek o kadar dikkat etmiş değildim. Verkholensk gibi bir yerden kalkmış Avrupanın göbeğine düşmüştüm. İlk defa gördüğüm bu yerlerden, Viyanadan, Paristen, Londradan pek az bir şey anlıyabilmiş, hele Westminster sarayı gibi «ayrıntılar»a gözüm takılmamıştı. Zaten Lenin'in beni buralarda dolaştırması da bunun için değildi. Onun amacı tanışmak ve çaktırmadan beni sınavdan geçirmekti. Ve sınav, «bütün derslerden» iyi geçmişti.

Sibiryadaki durumu ve özellikle bir merkezden yönetilebilecek bir parti üzerine yapılan tartışmaları anlattım; bu konuda yazdığım raporu, İrkutsk'ta eski narodniklerle nasıl kapıştığımı, Makhayiskinin defterlerini sayıp döktüm. Lenin dinlemesini biliyordu.

«Ya teori açısından nasıl durum?»

Durum şöyleydi: Moskova deposunda Lenin'in **Rusya'da kapitalizmin** gelişmesini incelemiştik hep beraber bütün arkadaşlar, sürgünde de Kapital'e girişmiştik, ama ikinci cildde kalmıştık. Bernstein ile Kautsky arasındaki bilimsel tartışmayı da izlemiştik dikkatle. Aramızda Bernstein'i tutan yoktu. Felsefede Bogdanov'un marksizm ile Masch - Avenarius'un bilgi teorisini bağdaştıran kitabının etkisinde kalmıştık. O zamanlar Lenin de Bogdanov'un kitabındaki fikirlerin doğru olduğunu söylüyordu.

«Ben filozof değilim, diyordu bir az çekinerekten, ama işte Plekhanov, Bogdanov'u fena halde suçluyor ve felsefesini idealizmin maskeli bir yanı olarak görüyor...»

Lenin de bir kaç yıl sonra büyük bir incelemesini Masch - Avenarius'a ayıracak ve bütünü ile o da Plekhanov'un vardığı sonuçlara varacaktı.

Bu arada Lenin'in Rus Kapitalizmi kitabında yayınladığı istatistiklerin, sürgünler üzerinde büyük bir etki yaptığını da söyledim. Vladimir İliç, bir az tuhaf bir tavırla:

«Ama bu öyle çabucak olmadı» cevabını verdi.

Şüphesiz ekonomik incelemelerinin temel kitabı olan bu büyük çalışmaya genç arkadaşlarının layık olduğu değeri vermiş olmaları pek hoşuna gitmişti.

Söz benim bundan sonra yapacağım çalışmalara geldiği zaman konuşma genel konularla sınırlanmıştı.

Bir süre dışarda kalacak, okunması gerekli şeyleri okuyacak, çevreyi inceleyecektim, sonrası sonra düşünülecekti, böyle karar verdik. Ne olursa olsun ben gene gizliden Rusyaya dönüp devrimci görevime yeniden başlamayı tasarlıyordum.

Nadejda Konstantinovna beni gene oralardaki başka bir mahallede başka bir eve götürdü, İskra basımevini yöneten Vera İvanovna Zasuliç, Martov ve Blumenfeld bu evde kalıyorlardı, ben de orada kalacaktım. Ev İngiliz tertibi, genişliğine değil diklemesine yapılmıştı: en altta ev sahibi; kiracılar üst üste ayrı katlarda. Bir de ortak salon vardı, orada kahve içilir, cigara içilir, ileri geri konuşulur ve Zasuliç ile Martov sayesinde darmadağınık bir halde dururdu. Plekhanov burayı ilk gördüğünde **eşkiya yatağı** demişti.

Ömrümün kısa Londra dönemi böyle başladı. Kendimi İskra'nın yayınlanmış sayılarına ve gene bu grubun yayınlamış olduğu Zarya (Şafak) broşürüne vermiştim. Bunlar derin bir bilgi ve devrimci bir tutku ile yazılmış parlak yazılardı. İskra'ya bayılıyordum, bilgisizliğimden ötürü çok utanıyor, bir an ön-

ce her şeyi öğrenmek için bütün gücümle çalışıyordum. Az sonra İskra'da çalışmıya başladım. Önceleri küçük notlar veriyordum, sonra politik yazılar, hatta başyazılar yazmıya başladım.

Bu arada Whitechapel'de bir de konferans vermiştim, bu konferansta dışardaki Rusların en yaşlısı olan Çaykovskiy ile ve gene onun gibi ihtiyar olan anarşist Çerkezof ile boy ölçüşüyordum. Bu saygı değer ihtiyarların marksizmi batırmak için ileri sürdükleri çocukça kanıtlar karşısında şaşırıp kalmıştım.

Eve dönerken ki coşkunluğumu hatırlıyorum; âdeta havada uçuyordum...

Whitechapel ve genellikle dış âlemle bağlantımı, eskiden beri Londra'da oturan marksist sığıntı Aleksiyef sağlamaktaydı, kendisinin İskra ile de ilişkisi vardı. Beni İngilizlerin yaşayış düzenine alıştıran ve hatta genellikle bana her şeyi öğreten o olmuştur. Lenin'e karşı büyük saygı besler,

«Bence devrim için Lenin Plekhanov'dan daha önemlidir» derdi.

Tabiî bunu Lenin'e söylemedim, ama Martov'a söyledim, ağzını açıp tek kelime söylemedi.

Bir pazar, Lenin ve Krupskaya ile kiliseye gittik. İçerde ilâhilerle karışık bir sosyal demokrat mitingi yapılıyordu. Kürsüde Avustralyadan gelme bir mürettip vardı. Toplumsal devrimden söz ediyordu. Arkasından herkes ayağa kalkıyor, ilâhi söylüyordu:

«Ulu Tanrı, bütün kralları ve zenginleri ortadan kaldırdı.» dırdı...».

Gözüme kulağıma inanamıyordum.

Kiliseden çıkarken Lenin,

«İngiliz proletaryası içerisinde dağınık bir halde binlerce devrimci ve sosyalist var; ama tutuculuk, din ve önyargı gibi şeylerle elleri ayakları bağlıdır, bunlardan kurtulamıyorlar» demişti.

Sosyal demokrat kiliseden dönüşte, evin hem mutfak hem de yemek odası olarak kullanılan iki gözlü bölümünde yemek

yedik. Benim, eve giderken yolu tek başıma çıkarabilir miyim diye telaşa düşmüş olmamı alaya aldılar, her zamanki gibi: hep yolu şaşırıyordum, ve her şeyi bir nedene bağlamak merakı yüzünden bu eksiğime de «topografya ahmaklığı» adını takmıştım. Sonraları bu konuda da bir az geliştim, ama hayli zahmetli oldu.

Benim Odesa hapishanesinde edinilmiş fıkara İngilizcem bu Londra günleri içerisinde hemen hiç bir şey kazanmadı. Rusya işlerine çokça dalmıştım. İngiltere marksizminin ilginç yanı yoktu. Sosyal demokrat fikirlerin merkezi o zamanlar Almanya idi ve ortodokslarla revizyonistler arasındaki çekişmeyi yakından izliyorduk.

Londrada Zasuliç ve Martov'u Lenin'den daha sık görüyordum. Londrada aynı yerde yatıp kalkıyorduk, Cenevrede aynı yerde yemek yiyor, her gün her saat beraber oluyorduk, Lenin ise kendi aile ocağında yaşardı; böylece, resmî oturumlar dışında Lenin'le görüşebilmek âdeta bir mesele olurdu.

Martov'da o kadar ağır basan bohem yaşayışı Lenin'in hiç anlamadığı bir şeydi ve hep öyle kalmıştır. Zamanın, göreli de olsa, varlığın en kesin yanı olduğunu biliyordu. Ömrü British Museum'da geçiyor, yalnız okuyor yazıyordu. Onun yardımıyla bana da giriş izni verdiler. Önüne geçilmez bir açlık duyuyor, kitapların çokluğu soluğumu kesiyordu.

Ama kısa sürede ben de yetişecektim. Whitechapel'deki **deneme** konferanslarından sonra, konuşmak üzere beni Bruxelles, Ligége ve Paris'e gönderdiler. Sözlerimin konusu, sübjektif okul denilen Rus okulunun eleştirisine karşı tarihsel materyalizmin savunmasını yapmaktı. Lenin bu konuyla pek ilgilenmiyordu. Ayrıntılı bir özet yapıp vermiştim kendisine, o da bunu Zarya'nın gelecek sayısı için bir yazı haline getirmemi istemişti. Ama benim Plekhanov ve öbürleri yanında teoriden konuşacak cesaretim yoktu.

Pariste iken telgrafla Londraya çağırdılar. Beni gizliden Rusyaya göndereceklerdi, oradakiler «boşluk»lardan, savaşçı

kıtlığından yakınıyorlar ve benim dönmemi istiyorlardı. Ama, ben daha Londraya varmadan plan değişmişti. Deutch, ki o zamanlar Londrada bulunuyor ve bana karşı pek iyi davranıyordu, bana anlattı, nasıl «benden yana çıkmış» ve «genç adam»-ın (beni hep böyle çağırırdı) öğrenip yetişmesi için dışarda kalması gerektiğini ileri sürmüş ve Lenin'in de ona katılmış olduğunu.

Rusyada İskra örgütü içinde çalışmak ne kadar güzeldi; ama genede bir süre daha dışarda kalmak benim de işime geliyordu. Pariste, Londrada olmıyan bir şey, büyük bir Rus öğrenci kolonisi vardı. Gene Parise döndüm. Devrimci partiler öğrenciler üzerinde etkili olmak için didiniyorlardı. N.İ. Sedova'-nın anılarından o döneme ait bir sayfayı aktarıyorum :

«1902 sonbaharı, Paristeki Rus kolonisinde verilen konferanslar bakımından bereketli oldu. Bağlı olduğum İskra grubu önce Martov'u sonra Lenin'i gördü. «Ekonomist»lere ve sosyalist devrimcilere karşı savaş açılmıştı. Sürgünden kaçmış genç bir arkadaşın gelmiş olduğunu da duyuyorduk. Eskiden «Halkın Özgürlüğü»nde çalışmış ve sonradan İskra'ya katılmış olan Katerin Mikhaylovna Aleksandrova'nın evine indi. Biz gençler, Aleksandrovayı çok sever, sözünden dışarı çıkmazdık. İskra'dan genç bir arkadaş Parise gelince, kendisine Pariste bir oda bulma işini Aleksandrova bana vermişti. Benim kaldığım evde boş bir oda vardı; aylığı 12 franktı, ama çok küçük, dar, karanlık, zindan gibi bir yerdi. Bunu Aleksandrova'ya söylediğim zaman sözümü kesti,

«İyi iyi, orada kalsın!...» dedi.

Genç arkadaş, adını söylemiyordu, gelip odasına yerleştikten sonra Aleksandrova bana,

«Nasıl, dedi, konferansını hazırlıyor mu?

— Bilmiyorum. Belki... Gece merdivenden çıkarken ıslık çaldığını duydum.

— Söyle ona ıslığı filan bıraksın da iyice hazırlansın.»

Aleksandrova pek tedirgindi, konuşmanın başarılı olup olmıyacağını merak ediyordu. Ama bu merakı boşunaydı. Konferans çok başarılı geçti. Koloni coşmuştu, İskra'nın genç savaşçısı ümitleri aşmıştı.

Pariste çevre ile Londrada olduğundan çok daha fazla ilgileniyordum. Bunda N.İ. Sedova'nın etkisi olmuştu. Ben köyde doğmuş büyümüş bir adamdım, ama tabiata Pariste yaklaşabilmiştim. Gerçek san'atla da orada karşılaşıyordum. Tabiatı sevmek kadar san'atı anlamak da güç geliyordu bana. Sedova daha sonra yazılmış olan notlarında şöyle diyor :

«Parisin üzerinde bıraktığı genel izlenim : «Odesaya benziyor, ama Odesa iyidir.» Sağduyuya aykırı düşen bu sonuç şöyle açıklanabilir : L.D. nin gözü yalnız politikayı görüyordu ve başka şeylerle, zorda kalmadıkça uğraşmıyordu; ve bu gibi şeyleri yakasını bırakmıyan yararsız şeyler olarak görüyordu. Paris üzerine vardığı yargıya katılmıyor, bir az da alay ediyordum onunla.»

Evet, tastamam böyle olmuştu. Dünyanın merkezine, bildiğinden şaşmıyan bir dik kafalılıkla giriyordum. Parisi «inkâr»la başlıyor, bilmezden geliyordum. Gerçekte kendini korumaktan başka bir şey düşünmiyen bir yabâniden başka bir şey değildim. Bu koca kentin yaşayışına katılabilmek ve onu bütünü ile yakalıyabilmek için çok şey vermem gerekiyordu. Oysa benim kendi bir uğraşı alanım vardı, ve bu alan insanı her şeyi ile bağlıyan ve başka şeylere yer bırakmıyan devrim alanı idi. San'ata azar azar ve zahmetle alışıyordum. Louvre, Luxembourg, sergiler direncimi kışkırtıyordu. Rubens fazla tok ve kendinden çok hoşnut; Puvis de Chavannes pek renksiz, pek kuru. Carrière'in portreleri donukluğu ile sinirime dokunuyordu. Heykel ve mimari için de aynı güçlükler. Kısacası eskiden devrime karşı, sonradan marksizme karşı dikildiğim ve ileriki yıllarda da Lenin'e ve metodlarına karşı dikileceğim gibi, san'ata karşı da dikiliyordum. Kısa bir süre sonra

1905 devrimi gelecek ve benim Avrupaya ve Avrupa kültürüne alışma sürecimi kesintiye uğratacaktı. Ancak Avrupaya ikinci gelişimdedir ki bakarak, okuyarak ve kimi zaman yazarak san'atla ilgilenecektim. Bununla beraber bu ilgi hiç bir zaman bir hevesten öteye geçmeyecektir.

Pariste Jaurès'in adını duyuyordum. Waldeck - Rousseau kabinesi dönemiydi, Millerand ticaret, Gallifet savaş bakanıydı. Guesdiste'lerin(1) bir gösterisine katıldım, başkalarıyla beraber ben de Millerand'a sövüp saydım. O zamanlar Jaurès beni pek etkilememişti; pek aceleci bir tutumla kendisini düşman sayıyordum. Ancak bir kaç yıl sonra jaurèsisme'e karşı tutumum hafiflemiş olmamakla beraber, bu büyük adamı takdir etmeyi öğrenebilmiştim.

Marksist öğrencilerin ısrarları üzerine Lenin de Pariste tarih sorunu üzerine üç konferans vermek zorunda kaldı Ecole des Hautes Etudes'de; konferansları Rus üniversitelerinden atılan profesörler düzenlemişlerdi. Bu profesörler konferansçıdan korkuyor, tartışmaya girmesini istemiyorlardı. Ama Lenin hiç bir şart kabul etmedi, ve birinci dersine, marksizmin devrimci bir teori olduğunu ve bunun için de zorunlu olarak tartışmayı gerektirdiğini söyliyerek başladı.

Bu ilk konuşmadan önce Vladimir İliç'in pek heyecanlı olduğunu hatırlıyorum. Ama kürsüde kendini çabucak toparladı, ya da öyle gibi görünebildi. Konferansı dinliyen profesör Gambarov, Deutch'a iki kelimeyle fikrini söylemişti: «tam bir profesör». Bu sözle, şüphesiz, kendince en büyük yüceltmeyi yapmış oluyordu.

Lenin'e operanın nasıl bir şey olduğunun gösterilmesine karar verildi. İşi Sedova düzenliyecekti. Lenin operaya, içinde bu konferansların bulunduğu çantayı da beraber götürmüş-

(1) Guesde (Jules) - 1845 - 1922. Devrimci hatib, işçi partisi lideri. T.ç.n.

tü. Galeride bir grup halinde oturuyorduk: Lenin, Sedova, ben, bir de galiba Martov. Bu opera seyrinin müzikle hiç ilgisi olmıyan bir hatırası da vardır. Lenin Pariste bir çift kundura almıştı. Ayağına dar geliyordu. Tesadüf, benim pabuçların da o sıralar giyilecek hali kalmamıştı. Lenin kendi pabuçlarını bana verdi ve önce tam ayağıma uygun düştü. Giderken iyiydi. Ama içerde baktım iş kötü. Dönüşte fena halde canım yanıyordu ve Lenin acımadan alaya alıyordu beni, oysa benden önce aynı pabuçlar onun da canını yakmıştı.

Paristen Bruxelles'e, Liège'e, Almanya'ya, İsviçre'ye gidiyor, Rus öğrencilere konferanslar veriyordum. Heidelberg'de ihtiyar Kuno Fischer'i dinliyor, ama kantizmden bir şey anlamıyordum. Normative felsefe bana hiç bir şey söylemiyordu. Yanında yumuşacık ot dururken saman üstünde kim yatar... Heidelberg idealist Rus öğrencilerinin yuvası olmuştu. İlerde Kerenski'nin içişleri bakanı olacak olan Avxentiev de aralarında idi. Orada materyalist diyalektik konusunda giriştiğimiz kızgın savaşta çok mızrakları kırıp atmıştım.

XII

PARTİ KONGRESİ VE BÖLÜNME

Lenin dışarıya otuz yaşında, olgunluk çağında çıkmıştı. Rusya'da, öğrenci çevrelerinde, ilk sosyal demokrat gruplarında, sürgün yataklarında en başta onun adı anılırdı. Gücünün farkında olmasın olamazdı, şundan ötürü ki karşısına çıkan herkes, beraber çalıştığı her arkadaş bu gücü bilirdi. Dışarıya teori dağarcığı dolgun, devrimci sınama yükü ağır olarak çıkmıştı. Dışarda önce «Emeğin Kurtuluşu Grubu» ile ve, daha önemlisi, Plekhanov'la, nesiller boyunca bir çok teorici, politikacı, yazar ve hatib yetiştirmiş olan, Avrupa çapında bir isim yapmış ve bütün Avrupada ilişkileri bulunan bu göz kamaştırıcı Marx yorumcusu ile beraber çalışacaktı. Plekhanov'dan başka iki yüksek otorite daha vardı : Zasuliç ve Axelrod. Vera İvanovna Zasuliç ön safa sadece kahraman geçmişi ile gelmiş birisi değildi, parlak bir zekâ idi, başta tarih olmak üzere geniş bir bilgi ve az rastlanır psikolojik sezgi sahibi bir insandı. «Grup» ihtiyar Engels ile Zasuliç'in aracılığı sayesinde ilişki kurabilmişti. Axelrod, latin sosyalizme sıkı sıkıya bağlı olan Plekhanov ve Zasuliç'ten farklı olarak «Grup» içinde alman sosyal demokrasisinin fikir ve tecrübelerini temsil ediyordu. Plekhanov'un düşüş dönemi daha bu yıllarda başlamıştı. Onu kemiren şey Lenin'e güç kazandıran şeydi, yani devrimin yakınlığı idi. Plekhanov'un bütün eylemi, devrimi düşünce yönünden hazırlamaktı. Marksist tartışmacı ve propagandacı idi, ama proletarya devriminin tartışmacısı ve propagandacısı olmamıştı. Devrim kaçınılmaz hale geldiği ölçüde, bastığı toprağın, ayaklarının altından kaydığını duyuyordu. Bunu duymamış olamazdı, ve gençlere sinirlenmesinin temel nedeni de

buydu. İskra'nın politik yönetmeni Lenin'di. Martov gazetenin tükenmez kaynağı idi, kolay konuşur, kolay yazardı. Leninle dirsek dirseğe çalışıyordu ve o zamanlar Lenin'in en yakın silah arkadaşıydı, ama o da daha o zamandan artık kendini pek rahat hissetmemiye başlamıştı. Gene senli benliydiler, ama aralarında bir soğukluğun başlamış olduğu belliydi. Martov günlük yaşama ve heveslerine bağlı, yazılar ve haberlerle haşır neşir, kendini gazete işlerine vermiş bir adamdı. Yaşayışı da buna göreydi. Lenin günlük olaylara aldırış etmez, düşünce gücü ile geleceğe nişan alırdı. Martov'un sezgileri çok ve kimi zaman parlaktı, varsayımlar koyar, az sonra kendisinin de unutacağı önerilerde bulunurdu; ama Lenin, varsayımı da öneriyi de yalnız işine yaradığı anda, ama yalnız o anda benimserdi. Martov'un düşüncelerinin dayanıksızlığı Lenin'in kimi zaman üzüntüyle baş sallamasını gerektirecek kadar belli olurdu. Politik çizgideki ayrılığın olgunlaşıp su yüzüne çıkabileceği kadar zaman geçmemişti henüz. İskra'cıların «katılar» ve «yumuşaklar» diye ikiye ayrılmaları daha sonra, ikinci kongredeki bölünmeyle olmuştur. Bu katılar ve yumuşaklar ayırımı eskiden de vardı, henüz kimin neresine düşeceği belli olmıyan bir çizgi çizilmiş değildi ama sorunlara yanaşma biçiminde, kararlarda ve amaca bağlılık derecesinde ortaya çıkan farklılıklar gene de vardı. Lenin ve Martov arasında olan da, bölünme'den, hatta kongreden önce olmuştu denebilir. Lenin daha o zaman «katı», Martov «yumuşak»tı. Ve ikisi de pekâlâ biliyorlardı bunu. Lenin Martov'a, çok beyenmekle beraber, eleştirici ve bir az da kuşkulu bir gözle bakıyordu, Martov bunu anlıyor, huysuzlanıyor, zayıf omuzları sarsılıyordu. Bir araya geldikleri, konuştukları zamanlar aralarındaki hava artık o eski şakacı dost havası değildi, ya da ben öyle görüyordum. Lenin onun yüzüne hiç bakmıyor, Martov'un hiç silmediği öne eğik kelebek gözlüğünün arkasında gözleri cam gibi oluyordu. Lenin'le konuşurken söz Martov'a gelse, Le-

nin'in sesi hafif değişir, «öylemi Julius böylemi söylüyor» gibilerden bir şeyler söylerdi. Eğer yanında Julius'un adı bir az kinayeli geçse Lenin hemen atılır «iyidir, iyidir elbette, hatta ilgi çekicidir, ama çok yumuşak...» derdi. Vera İvanovna Zasuliç'in de, Martov üzerindeki etkisi, politik değil, psikolojik etkisi açıkça belliydi ve bu etki Martov'u Lenin'in etkisi dışında tutuyordu.

Rusya ile aramızdaki bağ tamamen Lenin'in elinde idi. Yazı işlerini karısı Nadejda Konstantinovna Krupskaya yürütüyordu. Bütün örgüt işlerinin merkezi o idi, gelen arkadaşları o karşılar, haberleri o alır verir, o selametler, bağlantıları, randevu yerlerini o düzenler, mektupları o yazar, şifreleri o çözer ve tertiplerdi. Gizli mürekkeple yazılmış kâğıtları sobanın üstünde ısıtıp okur, sonra yakardı, odası hep yanık kâğıt kokardı. O tatlı bekinmesiyle hep bir şeylerden, örnekse o kadar çok mektup gelmediğinden, şifrede yanıldığından, ya da görünmez mürekkebin iyi kullanılmadığından, satırların birbirine geçmiş olmasından v.b. yakınırdı.

Lenin politik örgütlenme işinde eskilerin, özellikle Plekhanov'un etkisi altına düşmemiye çalışıyordu; Plekhanov'la bir çok noktada, özellikle parti programı konusunda daha şimdiden ağır anlaşmazlıklar çıkmıştı aralarında. Lenin'in Plekhanov'un projesinin karşısına çıkardığı birinci projeyi Plekhanov, böyle hallerde hep yapageldiği gibi, pek yukardan bakarak, alaya alarak, kabaca karşılamıştı. Ama Lenin böyle şeylere pabuç bırakacak adam değildi. Anlaşmazlık pek ağır bir hal aldı. Zasuliç ve Martov araya girdiler; Zasuliç Plekhanov yönünden, Martov Lenin yönünden; ancak onlar uzlaştırabilirlerdi, ayrıca birbirlerini de pek severlerdi. Vera İvanovna kendisi söylüyor, Lenin'e demiş ki,

«Georgi (yani Plekhanov) tazı gibidir, iyi ısırır ama sonra bırakır; siz buldoksunuz, bir defa ısırdınız mı bir daha bırakmazsınız...»

Sonraları Vera İvanovna bunu bana anlattığı zaman, «Pek hoşuna gitti, bir kaç kez de tekrarladı gülerek «bir defa ısırdım mı bir daha bırakmıyorum».

Ve Vera İvanovna Lenin'in sesini, r leri genizden çıkarışını taklid ediyor, saf saf eğleniyordu.

Bu ağır çekişmeler benim gelişimden önce olmuştu. Ben bir şeyin farkında değildim. Yazı kurulundaki durum benim yüzümden daha da ağırlaşmış, ben bunun da farkında değildim. Gelişimden dört ay sonra Lenin Plekhanov'a şunları yazıyor :

Paris 2 Mart 1903

Yazı kurulu üyelerini Peroyu eşit şartlarla yazı kuruluna almaya çağırıyorum (bir kimseyi yazı kuruluna seçmek için çoğunluk bence yeterli değildir, oy birliği olmalıdır). Yedinci bir üye bizim için yalnız oylamalarda (altı çift sayı olduğundan) kolaylık sağlanması bakımından değil, gücümüzü arttırmak bakımından da **çok gerekli.** Pero aylardan beri her sayıda yazı yazıyor. Genellikle İskra için çok iyi çalışıyor, (çok başarılı) konferanslar veriyor. Günün önemli olaylarına dair olan yazılarda (makaleler ve notlarda) yalnız çok yararlı değil gerçekten vaz geçilmez duruma gelmiştir. Yetenekleri bakımından eşi bulunmaz, inanmış, çok çalışkan ve daha da ileriye gidecek bir insan. Ve gerek çeviriler yapmakta, gerekse halka seslenen yazılar yazmakta pek çok iş başarabilecektir.

Buna karşı şöyle denilebilir : 1 — Henüz gençtir; 2 — Rusya'ya dönecektir (belki de yakında); 3 — Kalemi gazete yazısı tutumundan kurtulamamıştır, fazlaca özentili yazmaktadır v.b.

Bunların cevabı :

1 — **Pero** tekbaşına yürüteceği bir iş için değil, bir topluluk içinde herkesle beraber göreceği bir iş için aday gösterilmektedir. Burada deney sahibi olacaktır. Bir parti üyesinin

«uyanıklığı»na ve bir topluluk içinde payına düşen görevi başarabilme gücüne sahiptir; bilgi ve deney gibi şeylere gelince, bunları herkes gibi o da yaşadığı sürece kazanacaktır. Zaten çok okumakta çok çalışmaktadır. Hemen aramıza almalı ve destek olmalıyız, kesinlikle gereklidir bu.

2 — Eğer **Pero** bütün çalışmalara katılırsa, Rusya'ya hemen dönmiyebilir. Dönse bile, grubumuzun örgütle olan bağlantısı ve kendisinin grubumuza bağlı bulunması bir **eksi** (—) değil koca bir **artı** (+) olacaktır.

3 — Üslup melesesi o kadar önemli değildir. Düzelebilir. Bu gün için kimse duymadan «düzeltilme»yi kabul etmiştir (istiyerek değil). Grup içinde tartışmalar olacaktır, oylar ve «değinmeler» daha belirli ve daha dayanıklı olacaktır.

Ben şöyle düşünüyorum : 1 — **Pero**'nun yazı kuruluna alınması için altı üye oy birliği ile karar vermelidir; 2 — Bu karar alınırsa yazı kurulu içinde oylama sorunu kesin bir sonuca bağlanmalı, kesin bir yönetmelik yapılmalıdır. **Bu bizim için de zorunludur,** kongre için de gereklidir.

P.S. — Pero'nun yazı kuruluna alınmasını **ertelemek** son derece **yersiz ve beceriksiz** bir şey olacaktır, ben daha şimdiden kendisinde (tabii doğrudan belli etmediği) oldukça ciddi bir hoşnutsuzluk görüyorum : kendini hep kanat üstünde bir kuş gibi görüyor, hep bir «küçük delikanlı» sayıldığını sanıyor. Eğer **Pero**yu hemen aramıza almazsak ve eğer, diyelim bir ay içinde Rusya'ya geri dönerse ben eminim ki, bunu kendisinin yazı kuruluna **kesin olarak alınmayışı** anlamında kabul edecektir. Bu suretle «fırsatı elimizden kaçırmış» olacağız, bu da çok fena olacaktır.

Bu mektup benim elime kısa bir süre önce geçmiştir, (teknik ayrıntılar dışında) buraya da aynen aldım, bunun da nedeni yazı kurulunun içinde bulunduğu durumu, ayrıca Lenin'in durumunu ve bana karşı olan tutumunu belirtmiş olmasıdır. Benim yazı kuruluna alınmamam konusunda kopan

kavgadan, daha önce de söylediğim gibi haberim olmamıştı. Lenin benim yazı kuruluna alınmadığım için **oldukça ciddi** bir hoşnutsuzluk duyduğumu yazarken yanlış söylemiş oluyor, ben o zamanlar böyle bir şey düşünmemiştim. Böyle bir şeyde gözüm yoktu. Yazı kurulu içersinde hocaları önünde bir öğrenci gibi davranırdım. Yirmiüç yaşındaydım. En gençleriydim. Martov yedi, Lenin on yaş büyüktü benden. Böyle değerli bir grubun içinde bulunduğum için son derece mutluydum. Her birinden öğrenebileceğim çok şey vardı ve kendimi öğrenmiye vermiştim.

Lenin benim hoşnutsuzluğumdan neden söz açmıştır? bence o bunu bir taktik olarak ileri sürmüştür. Lenin'in bu mektupta yazdıklarının hepsi de isteğini elde etmek için karşısındakini kanıtlarla inandırmak amacına yönelmiştir. Lenin benim hoşnutsuzluğumu ve **İskra'**dan ayrılabileceğimi, kurul üyelerini telaşa vermek için ileri sürmüştür. Bu onun açısından tamamlayıcı bir kanıttır, başka bir şey değil. «Küçük delikanlı» sözü için de aynı şey. İhtiyar Deutch çoğu zaman bana böyle seslenirdi, ama ondan başka böyle diyen yoktu. Oysa beni çok hoş tutmasına, yakınlık göstermesine rağmen üzerimde politik bir etkisi olmamıştır. Lenin bu sözü, bir tek, benim politikada olgunluk çağına erişmiş bir adam olduğumu eskilere kabul ettirmek için söylemiştir.

Lenin'in mektubunun yollanmasından sekiz gün sonra Martov Axelrod'a şunları yazıyordu :

Londra, 10 Mart 1903

Vladimir İliç, bildiğiniz **Pero'**yu, bizimle eşit şartlara sahib olarak yazı kuruluna seçmemizi istemektedir. **Pero'**nun yazdığı yazılar büyük yeteneğe sahib bulunduğunu göstermektedir; görüşleri bakımından da tamamen «bizden»dir, kendisini her şeyi ile **İskra'**ya vermiş olup burada (yurd dışında) söz

söylemekteki eşsiz ustalığı sayesinde son derece etkili olmaktadır. O kadar güzel konuşmaktadır ki daha iyisi düşünülemez. Ben de aynen Vladimir İliç gibi düşünüyorum. Bilgili bir insandır ve bilgisini artırmak için bütün gücüyle çalışmaktadır. Vladimir İliç'in önerisine ben de kayıtsız şartsız katılıyorum.

Bu mektubunda Martov'da Lenin'in dediğini demektedir. Yalnız benim hoşnutsuzluğumdan söz açmamıştır. Martov'la aynı yerde yan yana yatıp kalkıyorduk, eğer yazı kurulu üyesi olmak yolunda bir tutkum olsaydı, bu herkesten önce onun gözüne çarpacaktı şüphesiz.

Lenin beni Gruba daha yakından bağlamak istemiştir, neden? Çünkü yerleşmiş bir çoğunluk istiyordu. Bir çok önemli konularda kurul iki eşit gruba bölünüyordu: eskiler, Plekhanov, Zasuliç, Axelrod, ve gençler, Lenin, Martov, Potressov. Lenin en önemli konularda kendisiyle beraber olacağımdan emindi. Bir gün Plekhanov'a karşı konuşmak gerekmişti, Lenin beni bir kenara çekmiş, göz kırparak,

«Önce Martov konuşsun!... O biraz yumuşatır, sonra siz vurursunuz» demiş ve benim bir az şaşırdığımı görüp eklemişti,

«Ben de severim vurmasını ama bu defalık Plekhanovu önce yumuşatmak daha iyi olacak...»

Lenin'in benim yazı kuruluna seçilmem için yaptığı öneri Plekhanov'a dayandı ve orada kaldı. Daha kötüsü, Plekhanov'un bana karşı duyduğu aşırı soğukluğun başlıca nedeni de bu öneri oldu. Lenin'in kendisine karşı sağlam bir çoğunluk elde etmek istediğini anlamıştı. Yazı kurulunda düzeltme yapma işi kongreye kadar ertelendi. Bununla beraber kongreyi beklemeden, toplantılara oy hakkı olmadan katılmama karar verildi. Plekhanov buna da kesin olarak olmaz dedi, ama Vera İvanovna ona,

«Ben de alıp getiririm onu...» dedi.

Ve bir sonraki toplantıya o alıp «götürdü» beni. Benim bunlardan haberim olmadığı için Georgi Valentinoviç'in beni

o kendisine özgü buz gibi soğukluğu ile karşılamasına az şaşmamıştım. Plekhanov bana karşı uzun süre böyle kalmıştır, hatta bu hal hiç bir zaman gitmemiştir üzerinden. 1904 nisanında Axelrod'a yazdığı bir mektupta Martov «kişisel bir kin»den söz açmıştı: «Onu (Plekhanov'u) küçük düşüren, soylu sayılamıyacak bir kin, her hangi bir kimseye karşı...», sözünü ettiği kişi bendim.

Lenin'in o zamanki uslubum üzerine olan görüşleri ilginçtir. Şu iki nokta doğrudur: bir az özentili yazıyordum ve yazılarımın düzeltilmesi hoşuma gitmiyordu. Şöyle böyle iki yıldır yazı yazıyordum ve çalışmalarımda üslup sorunu bütün ayrı bir yer tutuyordu. Yalnız, edebiyat zevki yeni başlamıştı. Nasıl dişleri yeni çıkmakta olan bir çocuk, eline geçen her şeyle diş etlerini kaşımak isterse, ben de kelime, formül ve imge aramakta idim, bu kendiliğinden olan bir şeydi. Yazar olarak diş çıkarıyordum o dönemde. Yazılarım zamanla durulaşmış, biçime girmiştir. Ama, kafamın içindekileri anlatmak istediğim için bunları dile getirirken harcadığım çaba rastlantılara bağlı ve yüzeyde kalan bir çaba olamazdı, ve bundan ötürü, yazı yazmıya karşı duyduğum bütün saygıya rağmen, yazıda kişiliğini bulmuş öbür yazarlara karşı kendi yazar kişiliğimi koruma zorunda idim.

Kongre günü yaklaşıyordu, Cenevreye gitmeğe karar verildi: orası Londra'dan çok ucuzdu ve Rusya ile haberleşme daha kolaydı. Lenin buna istemiyerek razı oldu.

«Cenevrede eğri tavanlı bir çatı katında iki küçük odaya yerleştik, diye yazıyor Sedova, L.D. nin bütün vaktini kongre hazırlıkları alıyordu. Ben parti içinde çalışmak üzere Rusya'ya gitmiye hazırlanıyordum.»

İlk delegeler gelmiye başlamışlardı, üst üste toplantılar yapılıyordu. Her zaman açıkça belli olmamakla beraber, hazırlık çalışmalarını gerçekte tamamen Lenin yönetiyordu. İçleri şüpheyle burkulmuş, acı şeyler söyliyen bir grup delege gel-

mişti. Hazırlık çalışmaları çok vakit alıyordu. Toplantılarda bir tüzük hazırlamıya uğraşılıyordu: örgüt şemasında önemli nokta merkez organı (İskra) ile Rusya'da çalışan merkez komitesi arasında karşılıklı ilişkiyi düzenlemekti. Ben Rusya'dan ayrılırken, yazı kurulunun merkez komitesine «bağlı» olması düşüncesinde idim. İskra'dan yana olanların çoğunluğu da böyle düşünüyordu.

«Olmaz, diyordu Lenin, güçlerin dağılımı böyle alınamaz. Bizi Rusya'nın içinden nasıl yönetebilirler! Böyle yürümez. Biz belli bir merkeziz, ideolojik açıdan daha güçlüyüz, işleri buradan biz yürüteceğiz.

— Bu, yazı kurulunun diktatörlüğü olmaz mı?»

Bunu ben soruyordum.

«Fena mı olur? diyordu Lenin. Bu günkü durumun gereği budur».

Lenin'in örgütlenme plânları beni kuşkulandırıyordu. Parti kongresinde bu noktalar üzerinde fırtınalar kopacağı aklımdan geçmiyordu.

Ben, sürgünde iken sıkı ilişki kurmuş olduğum Sibirya Birliğinin delegesiydim. Tula delegesi ve Lenin'in küçük kardeşi doktor Ulyanof ile beraber hareket ettik, kongreye gitmek üzere. Polis izimizi sürmesin diye trene Cenevreden değil bir sonraki küçük ve sessiz Nyon istasyonundan binecektik, tren orada yarım dakika duruyordu. Özbeöz iki Rus dışarlıklısı olarak, trenin önünde duracağı rıhtımda değil karşı rıhtımda durmuşuz, ekspres gelince karmakarışık demir yolları arasında koşmıya başladık. Biz vagona tırmanmıya vakit kalmadan tren yürüdü. Bizi gören gar şefi alarm düdüğünü bastı. Tren durdu. Vagona biner binmez biletçi karşımıza dikildi ve açtı ağzını: bu kadar yıldır bu işte çalışırmış, bizim kadar salağına rastlamamışmış, trenin durmasına sebep olduğumuz için 50 frank ceza verecekmişiz. Cevap olarak biz dedik fransızca bilmiyoruz. Pek doğru değildi ama duruma uygun bir cevaptı: İsviç-

reli bir kaç dakika daha söylendikten sonra bizi bırakıp gitti. Zaten bizim de elimizden bir şey gelmezdi, 50 frankımız yoktu. Az sonra bilet kontroluna geldiği zaman, sadece öbür yolculara bizim hakkımızdaki düşüncelerini anlatmakla yetinmek zorunda kalmıştı. Nereden bilecekti zavallı bizim bir parti kurmak üzere yola çıkmış olduğumuzu!

Kongre Bruxelles Halk Evi (la maison du peuple de Bruxelles) nde açıldı. İçinde toplandığımız depoda ki, gözden uzak bir yerdi, yün balyaları vardı, pirelerin saldırısına uğradık. Burjuva toplumuna karşı hucuma geçen Anseele savaşçıları adını takmıştık bunlara. Pireler oturumların tadını kaçırıyordu. Daha kötüsü ilk günden polis peşimize takılmıştı. Samokovliyef adında bilmediğim bir bulgarın adına çıkarılmış bir pasaportum vardı. İkinci hafta bir gece geç vakit Zasuliçle, küçük bir lokanta olan Altın Sülün'den çıkıyorduk. Odesa delegelerinden Z. yolumuzu kesti ve çaktırmadan,

«Peşinizde aynasız var, ayrılınız» dedi.

Z. bu işin erbabıydı, gözü bu konuda bir astronomi aracı kadar şaşmazdı. Altın Sülüne yakın bir yerde tavan arasında kalıyordu ve pencereden olanı biteni görmüştü.

Zasuliç'ten ayrılıp doğru yürüdüm. Cebimde bulgar pasaportu ve beş frank para vardı.

Aynasız, ince uzun, ördek burunlu bir flaman, peşime düşmüştü. Saat gece yarısını geçmiş, sokakta kimseler kalmamıştı, birden geriye döndüm :

«M'sieu bu sokak ne sokağıdır?»

Flaman şaşırdı, eli ayağı birbirine dolaştı, duvara yaslanıp,

«Bilmiyorum» dedi.

Hiç şüphesiz tabancayı çekip vuracağımı sanmıştı.

Bulvar boyunca hiç sapmadan dosdoğru yürüdüm. Bir yerlerde bir saat biri vurdu. İlk köşeyi kıvrılır kıvrılmaz tabanları kaldırdım, peşimden o da fırladı. Birbirini tanımıyan iki adam,

gece vakti Brüksel sokaklarında yarış ediyorlardı. Herifin ayak sesleri hâlâ kulaklarımdadır.

İkimiz de yorulmuş öfkelenmiştik; artık koşmuyorduk. İki üç tane araba gördüm. Ama binsem ne olacak? O da öbürüne atlayıp peşime düşecekti. Yürümeye devam ettim. Uçsuz bucaksız bulvarın sonuna gelmiştik, handiyse kentten çıkacaktık. Bir gece kabaresinin önünde bir tek araba duruyordu. Başkası da yoktu. Bir sıçrayışta atladım.

«Fırla, dedim, durma işim acele.

— Nereye?»

Polisin kulağı bizdeydi. Oturduğum yerin beş dakika ötesindeki bir parkın adını verdim.

«Yüz sous isterim.

— Olur, yürü...».

Dizginleri topladı. Polis kabareden içeriye daldı, bir garsonla çıktı, parmağı ile beni gösteriyordu garsona.

Yarım saat sonra odamdaydım. Mumu yaktım, masanın üzerinde bulgar adıma yazılmış bir mektup duruyordu. Bu adrese bana kim mektup yazabilirdi? Mektup «bay Samokowliyef»in, ertesi sabah saat onda pasaportunu alıp polis komserliğine gelmesi gerektiğini bildiriyordu. Geceki koşmaca boşa gitmiş oluyordu, daha önce de peşime düşmüş ve kaldığım yeri öğrenmişlerdi. Aynı gece öbür delegeler de böyle birer çağırı mektubu almak şerefine ermişlerdi. Polise gidenlere yirmidört saat içinde Belçika'dan çıkmaları bildirildi. Ben polise gitmiyecektim; dosdoğru Londra'ya geçtim, kongre oraya alınmıştı.

O zamanlar Harting adında birisi vardı, Berlinde Rus polis bürosunu yönetirdi, bunun raporuna göre «Brüksel polisi bir sürü yabancının kente doluşmuş olmasından pirelenmiş ve on kişinin anarşist hareketlerde bulunduklarından şüphelenmiş»ti. Brüksel polisini Harting'in kendisi de «pirelendirmişti»; asıl adı Heckelmann'dı dinamitçi kışkırtıcının birisiydi;

bir Fransız mahkemesi tarafından gıyaben ağır hizmete mahkûm edilmişti; sonra çarlık rejiminin okhrana'sında general olmuş, düzmece bir isimle de Légion d'honnuer şövalyeliğine seçilmişti.. Başka bir kışkırtıcı ajanın (agent provocateur), doktor Jitomirski'nin yetiştirmesi idi, o da Berlinde kongre hazırlıkları için büyük çabalar harcamıştı. Ama bunlar hep yıllarca sonra meydana çıkacaktı. Çarlığın bütün ipleri elinde tuttuğu anlaşılıyor.. Ama bu da onu kurtaramamıştır.

Kongrede **İskra**'nın temel kadroları içerisindeki çatışmalar su yüzüne çıktı. İş «katı»larla «yumuşak»lar arasındaki ayrılıkla başlamıştı. İlk çekişme tüzüğün birinci maddesinden çıktı : kimler parti üyesi sayılacaktı? Lenin partiyi gizli bir örgüt olarak almakta ısrar ediyordu. Martov, bir gizli örgütte çalışmış olanların parti üyesi sayılmasını istiyordu. Aslında bunun o gün için bir önemi yoktu, çünkü her ikisinin önerisine göre de oy hakkı, zaten yalnız gizli örgüt üyelerine tanınıyordu. Ama hiç şüphesiz birbirinden gittikçe uzaklaşan iki yön karşısında bulunuyorduk. Lenin her şeyin açıkça ortaya çıkmasını, parti içi ilişkilerde belli bir çizgiye göre davranılmasını istiyordu. Martov duruma göre hareket edilmesini daha doğru buluyordu. Bu soru karşısında alınacak tutum, bütün kongrenin gidişini belirliyecek ve ayrıca, parti tüzüğüne yön verecekti. Kuliste çekişmeler oluyordu. Lenin beni kazanmak için hiç bir zahmetten kaçınmıyordu. Krassikov'la beni alıp uzun bir yürüyüşe çıktı, ikisi bir olup Martov'un tuttuğu yolun bana uymıyacağını, çünkü Martov'un bir «yumuşak» olduğunu isbata çalıştılar. Krassikov **İskra** yazı kurulu üyelerini o kadar hafife alıyordu ki, Lenin'in canı sıkılıyor, benim sırtım ürperiyordu. O zamanlar, genç bir adam olarak, yazı kurulunu çokça duygusal açıdan almaktaydım. Bu konuşma beni yakınlaştırmak yerine uzaklaştırmış oldu. Uyuşmazlıklar henüz açıkça belirmiş değildi, herşey el yordamıyla yürüyor, doğru dürüst bir şey yapılmıyordu.

İskra'nın belli başlı üyeleriyle bir toplantı yapıp konuşmıya karar verildi. Ama bu da başkan seçimi yüzünden yokuşa sardı. Deutch «sizin Bünyamin başkanlık etsin» dedi bir çözüm yolu bulabilmiş olmak için.

Bolşevik menşevik bölünmesine varan **İskra** toplantısına böylece ben başkanlık etmiş oldum. Bütün sinirler gerilmişti. Lenin kapıyı vurup çıktı. Lenin'in parti içindeki ağır bir çekişmede kendini kaybetiğine tanık olduğum tek olay budur.

Durum daha da kötüleşiyordu. Ayrılıklar kongrede de ortaya çıkıyordu. Lenin beni «katı»ların yanına çekmeyi bir daha denedi. Z. yi ve küçük kardeşi Dimitri'yi gönderdi. Bir parkta buluşup saatlerce konuştuk. Lenin'in elçileri bir türlü yakamı bırakmak istemiyorlardı.

«Sizi bırakmayız, diyorlardı, ne olursa olsun bırakmayız».

Sonunda kesin olarak bildirdim onlardan yana olmadığımı.

Bölünme hiç kimsenin beklemediği bir noktadan patladı. Bu çatışmada en çok didinen Lenin, işin bir bölünmiye varacağını kestirememiş ve böyle bir şeyi hiç bir zaman istememişti. Her iki tarafın yol açtığı olayların sonuçları çok ağır olmuştur. Lenin'in sinirleri bozulmuş, kongreden sonra hastalanmıştı.

Sedova'nın anılarında şunlar var:

«L.D. Londra'dan hemen her gün mektup yazıyordu; mektuplar gün günden ateşleniyordu, sonunda İskra içindeki bölünmeyi anlatan mektubunda tam bir ümitsizliğe kapılmış, İskra artık yok, İskra öldü diye yazmıştı... Bu bölünme hepimizi perişan etti. L.D.'nin kongreden dönüşünden az sonra Petersburga doğru yola çıkıyordum incecik kâğıtlara incecik

yazılarla bu işe ait belgelerin kopyaları çıkarılmış ve bir Larousse sözlüğünün cildi içerisine yerleştirilmişti. Rusya'ya bunları götürüyordum.»

Kongrede niçin «yumuşak»lardan yana çıkmıştım? Yazı kurulu üyeleri içinde en çok bağlandıklarım Martov, Zasuliç ve Axelrod idi. Bunların üzerimdeki etkileri büyüktü. Yazı kurulunda kongreden önce de ufak tefek ayrılıklar olmaz değildi, ama açıkça ortaya vurulmuş duygu ve düşünce ayrılıkları olmamıştı. Ben özellikle Plekhanov'tan uzaklaşmıştım: aslında pek önemli olmıyan ilk çatışmalardan sonra Plekhanov'un benden büsbütün sıdkı sıyrılmıştı. Lenin bana çok iyi davranıyordu ama, o zamanlar bence İskra adına layık en değerli ve tek topluluk olan yazı kuruluna, gözümün önünde saldıran da oydu. Grup içinde bir bölünme bana en büyük saygısızlık gibi geliyordu.

Devrimci merkezcilik katı, otoriter ve titiz bir ilkedir. Bu ilke çoğu zaman, daha düne kadar düşüncelerinizi paylaşmış olan kişiler ve gruplara karşı birden katı ve sağır bir hale dönüşüverir. Lenin'in sözlüğünde aman vermez ve uzlaşılamaz sözcüklerinin sıkça yer alması bir rastlantı değildir. Böylesine sert bir tutumu yalnız, bütün kişisel bayağılıklardan kurtulmuş olan ve amaçtan gayri hiç bir şeyle ilgisi olmıyan yüksek gerilimler haklı gösterebilir.

1903 de söz konusu olan, en azından Axelrod ve Zasuliç'in İskra yazı kurulundan çıkarılması idi. Ben ise bunlara karşı yalnız saygı ile değil sevgi ile de doluydum. Lenin de öyle, geçmişlerine bakarak kendilerine çok değer verirdi. Ama yolun bundan sonrasında artık git gide bir yük haline geleceklerinin farkına varmıştı. Ve bir teşkilâtçı olarak, kendilerini yönetimden uzaklaştırmak istiyordu. Benim gücüme giden de buydu. Sonunda partinin eşiğine kadar ulaşmış olan bu eski ve acımasız inkâra bütün varlığımla karşı çıkıyordum. İkinci

kongre, Lenin'le aramızdaki bağların kopmasıyla sonuçlandı. Onun davranışı bana, insanın sabrını taşıran, göz yumulmaz, olmıyacak bir şey gibi geliyordu. Bununla beraber, politik açıdan haklı olan Lenin'di, ve teşkilat açısından da öyle davranmak zorunda idi. Kopuş kaçınılmazdı, işi eskilerle bir arada yürütebilmenin yolu yoktu. Bunu ilk olarak Lenin anlamıştır. Buna rağmen Plekhanov'dan vaz geçememiş, onu öbürlerinden, Zasuliç ve Axelrod'dan ayırarak elde tutmayı denemiştir. Ama bu çaba, olayların az süre içinde göstereceği gibi, bir sonuç vermemiştir.

Demek ki Lenin'le aramızdaki bağların kopması, bir çeşit «mânevi», hatta kişisel alanda oluyordu. Ama bu işin sadece görünen yanıydı. Gerçekte aramızdaki anlaşmazlıklar politik nitelikteydiler, ve sadece teşkilat konusunda meydana çıkıyorlardı.

Ben de kendimi merkezcilikten yana sayıyordum. Ama o dönemde milyonlarca insandan kurulu eski bir topluma karşı yürütülecek bir kavgada ne kadar sıkı ve sözünü geçirir güçte bir merkezciliğin gerekli olduğunu iyice anlıyabilmiş değildim. Benim ilk gençliğim, Odesada öbür yerlerden beş yıl daha uzun sürmüş olan gerici karanlığın içinde geçmişti. Lenin'in gençliği ise, «Halkın Özgürlüğü» dönemine kadar çıkmaktaydı. Benden bir kaç yıl sonra doğmuş olanlar, politikada yeni bir belini doğrultmanın ortaya çıktığı bir zamanda yetişmişlerdir. 1903 Londra kongresi zamanında benim gözümde devrim, henüz teorik bir soyutlamadan başka bir şey değildi. Leninci merkezcilik benim için henüz açık seçik ve tek başına ele alınabilecek devrimci bir kavram haline gelmiş değildi. Oysa bir soruyu tek başıma çözebilmek ve gerekli sonuçlara ulaşmak, bana öyle gelir ki, her zaman için ömrümün en önemli gereği olmuştur.

Kongrede daha yeni yeni ortaya çıkmaya başlamakta olan ilke uyuşmazlıkları bir yana bırakılırsa, patlak veren çe-

kişmenin nedeni, Lenin'in büyüklüğünü ve önemini eskilerin bir türlü kavrayamamış olmalarıdır. Kongre süresince ve daha sonra Axelrod ve öbürleri Lenin'in tutumunu yererken hep birlikte «nasıl yapabilir bunu?» şaşkınlığına düşerlerdi.

«Yurd dışına çıkalı şunun şurasında ne kadar oldu ki, diyorlardı eskiler; öğrenci olarak geldi, ve öğrenci durumunda kaldı. Şimdi kendini bir şey sanıyor. Bu pervasızlığı nereden buluyor?...»

Ama Lenin ileri atılabilecek güçte idi ve bunda kararlıydı da. Bunun için de eskilerden artık bir hayır umulamıyacağını görmek ve devrimci çevrelerde proletaryanın öncüsü olarak çalışan teşkilatı, hiç vakit geçirmeden kendi yönetimi altına almak zamanının geldiğine inanmış olmak gerekiyordu. Eskiler bu noktada yanılmışdılar, ve yanılanlar yalnız onlar da değildi; Lenin daha o zaman artık sadece önde gelenler arasında sayılamazdı; o şefdi, bütün varlığı ile yönelmişti amacına ve, bana öyle gelir ki, eskilerle, eski ustalara dirsek dirseğe çalışmaya başladıktan ve kendisinin onlardan daha güçlü ve daavâya daha yararlı olduğuna kanaat getirdikten sonrdır ki, kendisi de kendisini şef olarak görmüş, şefin kendisi olduğunu anlamak zorunda kalmıştır. İskra bayrağı altında gruplaşan, ne oldukları iyice belirmemiş kişiler arasında geleceği, en çetin görevleri, kıyıcı çekişmeleri ve sayısız kurbanlarıyla bir bütün olarak ve sonuna kadar temsil eden tek kişi Lenin olmuştur.

Lenin, kongrede Plekhanov'u kazanmıştı, ama devam edeceğinde ümidi yoktu; Martov'u ise büsbütün kaybetmişti. Plekhanov, besbelli bu kongrede bir şeylerin farkına varmıştı. Çünkü o günlerde Axelrod'a,

«Bu da Robespierre'in hamurundan...» demiştir Lenin için.

Plekhanov'un kongredeki rolü pek imrenilecek gibi olmamıştı. Bütün gücüyle konuştuğunu bir tek program komisyonunda görmüştüm. Kafasında bilimsel yönden iyi hazırlan-

mış, tam ve açık bir taslak vardı. Kendine güveniyordu, bilgisine, üstünlüğüne güveniyordu, gözlerinde herkesi alaya alan neşeli bir ışık, kırlaşmıya başlamış ve uçları gene neş'e ile sivrilmiş bıyıkları, tiyatro oyuncusu gibi hafiften, ama gene de canlı ve anlamlı jestleriyle Plekhanov, başkanı olduğu komisyonun toplantılarına, bilgi ve nükteden yapılmış hava fişekleri gibi ışıklar saçıyordu.

Menşeviklerin öncüsü Martov, devrimci hareketin en acıklı adamı oldu. Çok iyi bir yazar, politikada yaratıcı, görüşü keskin bir adam olan Martov, başına geçtiği düşünce akımının çok üstündeydi. Ama yeteri kadar gözü pek değildi, kavrayışı irade desteğinden yoksundu, tuttuğunu koparır adamdı ama bu onda eksik olan şeyin yerini tutabilecek bir şey değildi. Olaylar karşısında ilk tepkisi her zaman devrimci nitelikte olmuştur. Ama irade desteğinden yoksun olan düşüncesi çarçabuk sönerdi. Aramızdaki yakınlık, devrimin ilk büyük olayları karşısında uçup gitmiştir.

İkinci kongre ömrümde önemli bir adım olmuştur, hiç olmazsa Lenin'le beni bir çok yıl birbirimizden ayırdığı için. Şimdi geçmişe bütünü ile baktığım zaman, olanlardan yakınmıyorum. Ben Lenin'e bir çoklarından daha sonra geldim, ama devrim, karşı - devrim, ve emperyalist savaş deneyi içinden geçerek ve bu deney içinde düşünüp taşınarak, kendi öz yolumdan yürüyerek geldim. Ve bundan ötürüdür ki, üstadın sağlığında her sözleri ve her hareketleriyle onu taklid etmeye özenen, ama üstad öldükten sonra onun, düşman güçlerin elinde yumuşak birer epigon, iradesiz birer araç haline düşen «çömezleri»nden çok daha sıkı ve sağlam olarak geldim.

XIII

RUSYA'YA DÖNÜŞ

İkinci kongrenin azınlık grubu ile ilişkim uzun sürmedi. Grup içerisinde daha ilk aylarda iki çizgi belirmişti. Çoğunluk grubu ile tekrar ve hemen birleşmek gereğine inanıyordum, bence bu bölünme ağır bir şeydi, ama o kadar da büyütülmemeliydi. Ayrıca bu bölünme oportünizm anlamında bir gelişme için de başlangıç noktası olmuştu. Bütün 1904 yılı boyunca, politika sorunları ve teşkilat işleri üzerinde menşeviklerle çekişme halinde kalmıştım. Anlaşmazlıklar iki temel noktada toplanıyordu : liberallere karşı tutulacak yol, bolşeviklere karşı tutulacak yol. Yığınların desteğini kazanmak için liberallerle iş birliği yapalım diyenler vardı, ben buna kesinlikle karşı idim, bence bu amaca varmanın yolu bizim sosyal demokrasi içindeki iki parçanın zamanla birleşmesi idi. Eylül 1904 de, zaten nisandan beri ayrı olduğum azınlık grubundan resmen ayrıldığımı bildirdim. Bu süre içinde Almanyanın en demokrat ve en san'atkâr kenti sayılan Munich'de kalıyordum. Bavyera sosyal demokrasisini, müzeleri ve karikatürist Simplicissimus'u yeteri kadar tanımıştım.

Londra'da kongre çalışırken bütün güney Rusya'yı grevler sarmıştı. Sık sık köylü ayaklanmaları oluyordu. Üniversiteler kaynıyordu. Rus - Japon savaşı ile dalgalar bir zaman için yatışmış, ama çar ordularının çözülmesi, devrimi büyük ölçüde kamçılamıştı. Basın daha atılgan olmuş, yıldırma artmış, liberaller kımıldamışlar ve şölen kampanyası açılmıştı. Devrimin temel sorunları artık açıkça ortaya çıkıyordu. Benim için, o güne kadar soyut kalmış olan şey, şimdi gerçekten toplumsal bir içerik kazanmış oluyordu. Menşevikler ve özellikle Zasuliç ümitlerini şimdi liberallere bağlar olmuştular.

Kongre henüz toplanmamıştı, yazı kurulunun bir toplantısından sonra Landolt kahvesinde oturuyorduk, Zassuliç, bazı zamanlar sesine verdiği özel tonla, ihtiyatlı ve inatçı tonla, liberallere karşı fazla ileri gittiğimizden yakınıyordu. En dayanamadığı şeydi bu.

«Bakın ne kadar didiniyorlar, — diyordu, bakışlarını Lenin'den kaçırıyordu ama, asıl ona söylüyordu. Struve rus liberallerinin sosyalizmle bozuşmasını istemiyor, çünkü diyor, o zaman o da alman liberalizminin düştüğü çukura düşmek tehlikesiyle karşı karşıya kalır; Fransız radikal - sosyalist'lerinden örnek alalım diyor.

— Daha da kuvvetli vurmalı bunlara, dedi Lenin, kibarca gülümsüyordu, Vera İvanovna'ya takılmak ister gibiydi.

— Bak işte gördünüz mü? Ümitsiz bağırıyordu, onlar bize yaklaşmak istiyorlar, biz onları vurmıya kalkıyoruz.»

Zamanla kesin bir önem kazanacak bir noktaydı bu, ve ben de tamamen Lenin gibi düşünüyordum.

Liberallerin şölen kampanyası, kısa süre sonra, 1904 sonbaharında kendilerini bir çıkmaza sokuyordu, ve ben o zaman şu soruyu soruyordum : «şimdi ne yapılacak?». Ve şu cevabı veriyordum : «önce genel grev ve arkasından, liberalizme karşı, proletaryanın halk yığınlarının başına geçeceği bir ayaklanma, başka çıkış yolu yok.» Bu da beni menşeviklerden daha çok ayırıyordu.

23 Ocak 1905 de Cenevreye gelmiştim, bir konferans turnesinden dönüyordum, yorgundum, vagonda uykusuz bir gece geçirmiştim. Bir çocuktan bir gün önceki bir gazeteyi aldım. Kışlık saray üzerine bir işçi gösterisinden söz ediliyordu, ama yapılmış diye değil yapılacak diye.

Bir iki saat sonra İskra'ya uğradım. Martov islim üzerinde idi.

«Olmadı mı?

— Ne demek olmadı, diye bağırdı, âdeta üstümc atılı-

yordu. Bütün gece kahvedeydik, son haberleri okuduk. Peki sizin haberiniz yok mu? Bakın, bakın, bakın!...»

O günkü gazeteyi tutuşturdu elime. Kanlı pazar haberlerine çabucak bir göz attım. Sağır, yakıcı bir dalga sarıyordu beynimi.

Artık yurd dışında kalamazdım. Kongreden beri bolşeviklerle ilişkim yoktu. Menşeviklerden de ayrılmıştım. Ancak kendi başıma yürüyebilirdim. Öğrenciler bana bir pasaport uydurdular. Sonbaharda (1904) yurd dışına gelip beni bulmuş olan karımla birlikte Munich'e döndük. Parvus'un evinde kalıyorduk. Parvus 9 Ocak olayları üstüne yazdığım incelemeyi o arada okumuş pek beyenmişti. Bir de önsöz yazmıştı broşürüm için, kısaca şöyle diyordu : «Olaylar, dediklerini doğrulamıştır. Şimdi kavganın temel metodunun genel grev olduğunu artık kimse inkâr edemez. 9 Ocak bir cübbenin arkasında da olsa(1), ilk politik grevdir. Yalnız şunu eklemek gerekir ki, Rusya'da devrim iktidara bir demokratik işçi hükümeti getirebilir.»

Parvus, hiç şüphesiz, geçen yüzyıl sonlarının ve bu yüzyıl başlarının üstün değerde marksistlerinden biridir. Marx metodunu çok iyi kullanırdı, yer yüzünde olup biten her önemli şeyden haberi vardı, geniş görüşlüydü, ve düşüncede kendine özgü atılganlığı ile, erkek ve güçlü üslubu ile göz alıcı bir yazardı. Bir yıldır yazdıkları beni toplumsal devrim sorunlarına ulaştırmıştı, ve proletaryanın iktidara geçmesini çok uzun bir zaman sonra elde edilebilecek bir «son amaç» olarak değil içinde yaşadığımız zaman süresinde başarılabilecek bir görev olarak görebilmeyi onun sayesinde başarmıştım.

Bununla beraber Parvus'un her zaman için tuhaf ve pek

(1) Petersburg işçileri 9 ocak 1905 de (yeni takvimle 23 ocak) Çarın sarayına yürümüşlerdi. Başlarında Gapon adında bir papaz vardı. T.ç.n.

güven vermiyen bir yanı olmuştur. Öbür gariplikleri bir yana, bu devrimcinin hiç olmıyacak bir derdi de vardı, zengin olmak istiyordu. Ve o yıllarda toplumsal devrimle bu zengin olma düşüncesini de birbirine bağlıyordu.

Şöyle yakınırdı :

«Parti katılaşmıştır. Bebel'in kafasından neler geçtiğini kimse bilmez... Biz öbür maksist devrimcilerin büyük bir gündelik gazetemiz olmalı, üç avrupa dilinde yayınlanmalı. Ama para ister, çok para ister...»

Bu ağır ve etli buldog kafada toplumsal devrim düşünceleri ile para tutkusu böylece birbirine karışıyordu.

Munich'de kendi başına bir yayınevi açmıya kalkıştı, ama sonu pek acıklı oldu. Sonra Rusya'ya gitti, 1905 ayaklanmalarına katıldı. Becerikliydi, ustaydı, ama bir şefte bulunması gerekli olan şeylerden yoksundu.

1905 devriminin bozguna uğraması onun düşüşünün de başlangıcı oldu. Almanya'yı bıraktı, Viyana'ya, sonra İstanbul'a yerleşti, o sırada büyük savaş patladı. Orduyla iş yapmıya girişti, çabucak zengin oldu. Aynı zamanda kendini açıkça alman militarizminin şampiyonu olarak ilân ediyor ve solla, alman sosyal demokrasisi ile kesin olarak bağını koparıyor ve aşırı sağın ele başlarından biri haline geliyordu. Savaşın başından beri kendisiyle her türlü ilişkiyi kestiğimi söylememin gereği yok tabiî.

Sedavo ile beraber Munich'den Viyana'ya geçtik. Dışardaki Ruslar yurdlarına akıyorlardı sel gibi. Victor Adler yalnız Rusya işleriyle uğraşıyordu : herkese para, pasaport ve adres yetiştiriyordu. Evine bir berber getirtip bana yeni bir baş yaptırdı, rus polisinin dışardaki ajanları asıl başımı iyi tanırlardı

«Axelrod'dan bir telgraf aldım, dedi Adler, Gapon(1)

(1) G.A. Gapon, 1872 - 1906. Rus ortodoks papazı. Petersburg İlâhiyat Akademisinde öğrenci iken, işçi çevrelerinde misyonerlik yapıyordu.

yurd dışına kaçmış ve sosyal demokrat olarak gösteriyormuş kendisini. Canım sıkıldı... Ortadan çekilseydi arkasında güzel bir geçmiş kalırdı. Ama sığıntı olarak, pek komik...».

Ve gözleri yaptığı alayı yumuşatan bir küçük alevle parlıyarak,

«Biliyorsunuz, diye ekledi, böylelerinin parti yoldaşı olmalarından ise bir kurban olarak tarihe geçmeleri daha iyi olur...».

Grand-duc Serj'in öldürüldüğü haberini Viyana'da aldım(1). Olaylar hızlanıyordu. Sosyal demokrat basın doğuya yönelmişti. Karım, Kiyefte oturacak bir yer bulmak ve irtibatı kurmak üzere önden gitti. Cebimde emekli teğmen Arbuzov adına düzenlenmiş bir pasaportla şubatta Kiyefe geldim ve bir kaç haftada bir kaç apartman değiştirmek zorunda kaldım, önce gölgesinden korkan bir avukatın, sonra bir teknoloji profösürünün, en sonunda da açık fikirli bir dul kadının evine geçtim. Hatta bir süre de bir göz hastalıkları kliniğinde gizlenmek zorunda kaldım. Durumu bilen baş hekimin emriyle bir hemşire ayaklarımı yıkıyor, ne kadar utanıyordum, gözlerime ilâç damlatıyordu. Gizlilik koşulları içinde iki kat ihtiyatlı olmak zorunda idim. Hemşire, gözlerimi yormıyayım diye göz altında tutuyordu beni, ve ben de ona çaktırmadan gizli çağrılar yazıyordum. Vizite saatinde, profesör, yanındaki pek güvenemediği yardımcıyı başından savup güvendiği bir başka yardımcı ile odama dalıyor, hemen kapıyı kilitliyor, gözlerimi muayene etmek içinmiş gibi perdeleri de indiriyordu. Sonra üçümüz oturup gülmiye başlıyorduk gizliden, sesimizi çıkarmadan.

«Cigaranız var mı? diye soruyordu profesör.

— Var.

(1) Grand-duc Serj Aleksandroviç, Aleksandr III. ün kardeşi, Nikola II. nin amcası. 17 şubat 1905 de devrimci sosyalist Kalyaev'in eliyle öldürüldü.

— Quantum satis?

— Quantum satis.»

Gene gülmiye başlıyorduk. Muayene böylece yapılmış oluyor, ben gene çağırılar yazmıya koyuluyordum. Pek eğlenceli bir yaşamaydı benim için. Bir tek, ayaklarımı yıkıyan saf yürekli ihtiyar hemşireden utanıyordum.

O zamanlar Kiyefte herkesin bildiği gizli bir basımevi vardı, çevresinde dönen çeşitli olaylara karşın, jandarma generali Novitski'nin burnunun dibinde, yıllardan beri harıl harıl çalışabilmekteydi. Benim yazdığım çağırılar da 1905 ilkbaharında orada basılmıştı. Önemli olanlarını Kiyefte tanışmış olduğum mühendis Krassin'e veriyordum. Krassin bolşevik merkez komitesi üyesi idi, Kafkasyada gizli bir basımevi vardı, iyi donatılmış koskoca bir basımeviydi. Orada basılmak üzere bir sıra yazı yazmıştım, gizlilik koşullarına göre pek de iyi basılmışlardı.

Devrim gibi parti de henüz ilk gençlik çağını yaşıyordu; her işte ve herkeste acemilik ve yetersizlik göze çarpıyordu. Şüphesiz Krassin de öyleydi, aynı kusurlar onda da vardı. Ama sağlam ve kararlı bir yanı, «yönetici bir zekâsı» olduğu daha şimdiden belliydi, mühendis olarak stajını yapmış, çalışmış ve iyi çalışmıştı, gözde bir kişiydi, zamanın genç devrimcilerinden daha çok ve daha çeşitli şeyler öğrenmişti. İşçi mahallelerinde, mühendisler arasında, Moskova'nın liberal sanayicilerinin apartmanlarında, edebiyat çevrelerinde, her yerde ilişkileri vardı. Bütün bunları bağdaştırmayı biliyor ve önünde başkalarının ulaşamıyacakları pratik olanaklar açılıyordu.

1905 de Krassin, partide en tehlikeli işin başındaydı: savaş birlikleri, silah tedariki, patlayıcıları sağlamak ve hazırlamak v.b. Geniş görüşlü bir adam olarak, gerek politikada gerek bütün yaşamında en yakın amaçları kestirmeyi bilirdi. Gücü buradaydı. Ama onun da bir Aşil topuğu vardı. Güçlerin inceden inceye örgütlendirildiği, politik eğitimin yürütüldüğü

uzun yıllar akıp geçti : hayır, Krassin'in bu işlere aklı ermiyordu. 1905 devrimi, vaadlerini gerçekleştiremeyince Krassin, ülkenin özellikle elektrik ve genellikle endüstri gücünü arttırma işine girişti. Mühendis olarak sağladığı büyük başarılar, daha önce devrimci olarak elde ettiği başarılar kadar doyurucu gelmiştir kendisine hiç şüphesiz. Ekim devrimini şaşkınlıkla, hatta düşmanca karşılamıştı başlangıçta. Başarıya ulaşamıyacağı önceden belli bir hareket saymıştı. Kopan büyük karışıklığı durdurabileceğimize uzun süra inanamamıştır. Ama, çabucak, çalışma olanaklarının çekiciliğine kaptırıvermiştir kendisini.

Krassin'le 1905 bağı benim hesabıma gerçekten yararlı olmuştur. Petersburg'ta yeniden buluşacaktık. Nerede bulaşacağımızı da o kararlaştırmıştı. Adreslerin ilki ve en önemlisi Constantin Topçu Okulu hekimi Aleksandr Aleksandroviç Litkens'in adresiydi. Kader beni bu aile ile uzun süre için bağlamıştır. 1905 in bunaltıcı günlerinde ve gecelerinde bir kaç kez Litkens'in apartmanında, hatta okul yapısında gizlenmek zorunda kalmıştım. Baş hekimin dairesine, gardiyanların gözleri önünde, bu avlunun ve merdivenlerin şimdiye kadar hiç görmediği insanlar girip çıkmışlardır. Ama orada çalışanlar başlarındaki hekimi seviyorlardı : ele veren çıkmadı, herşey yolunda gitti. Doktorun onsekiz yaşındaki büyük oğlu Aleksandr partidendi; bir kaç ay sonra Orel'de bir köylü hareketini yönetmiş, ama sinirleri dayanamadığı için hastalanmış ve ölmüştür. O zamanlar jimnaz öğrencisi olan küçük kardeşi Evgrof ilerde sivil savaşta ve Sovyet Hükümeti zamanında yararlı işler görecek, ama 1921 de Kırımda eşkiyalar elinde can verecekti.

Petersburgta soylu mülk sahibi Vikentiyev adı altında yaşıyordum. Devrimci çevrelerde adım Piyotr Petroviç'ti. Hiç bir örgüte bağlı değildim. Krassin ile beraber çalışıyordum, o da öbür grupla anlaşmadan yana olan bolşeviklerdendi, bu bizi daha çok yakınlaştırıyordu birbirimize, benim o zamanki

durumum bakımından. Ama aynı dönemde devrimci bir yol tutmuş olan oradaki menşevik grubu ile de bağlantı halindeydim. Bu grup bir danışma kurulundan başka bir şey olmıyan birinci Duma'ya karşı boykota girişmişti, hareket benim etkim ile oluyordu ve bu yüzden, yurd dışında bulunan merkezle içerdeki grubun arası açılmış. Ama grup az sonra yıkıldı. En çalışkan üyelerinden biri, «altın gözlüklü Nikola» diye anılan ve profesyonel bir kışkırtıcı ajan olan Dobroskok, grubu ele vermişti. Benim Petersburgta olduğumu biliyordu, görse tanırdı. Ormanda yapılan 1 Mayıs toplantısında karımı yakaladılar. Ben saklandım, mevsim yazdı, Finlandiya'ya geçtim.

Bir az soluk aldım orada, yani kendimi yazıya verdim. Arada kısa gezintiler yapıp dinleniyordum, gazeteleri hatmediyor, parti işlerini yakından izliyordum; olayları inceliyordum, gruplara ayırıyordum. Rus dünyasının da gereken iç kuvvetlere sahip olduğu ve devrimin bizde de yapılabileceği düşüncesi kafamda kesin olarak o zamanlar oluşmuştur.

O zamanlar şöyle yazıyordum:

«Rusya bir burjuva demokratik devrim karşısındadır. Bu devrimin kökünde toprak sorunu yatmaktadır. Köylüyü çarlığa ve soylular mülkiyetine karşı harekete geçirebilecek olan sınıf ya da parti iktidara geçecektir. Ne liberalizm ne de demokrat aydınlar ulaşabilir bu sonuca: onların tarihteki yerleri arkada kalmıştır. Devrimci hareketin ön safına artık proletarya geçmiştir. Köylü sınıfını, işçilerin yardımıyla ancak sosyal demokrasi eyleme katabilir. Bu, Rus sosyal demokrasisine batı devletlerinden daha önce, iktidar yolunu açmaktadır. Sosyal demokrasinin birinci görevi demokratik devrimi tamamlamak olacaktır. Ama proletaryanın partisi, iktidarda demokratik bir programla yetinemez. Sosyalist girişimler yoluna girmek zorunda kalacaktır. Bu yolda atabileceği adımlar yalnız bizim kendi güçlerimiz içindeki ilişkilere değil, aynı zamanda uluslar arası duruma da bağlı olacaktır. Demek ki sosyal demokrasi

için temel stratejik çizgi köylü sınıfını etki altında tutabilmek ve onu, burjuva devriminden başlayarak, iktidarı almıya zorlamak için, liberalizme karşı kesin savaşa girmektir.»

Devrimin genel görünümü sorunu, taktik sorunlara bağlıydı. Partinin birinci amacı kurucu meclisti. Ama bu meclisi kim ve nasıl toplıyacaktı. Proletaryanın yönettiği bir halk ayaklanması halinde geçici bir devrim hükûmeti kurulması zorunlu idi. Proletaryanın devrim içindeki yönetici rolü, ona geçici hükûmet içinde kesin bir otorite sağlamış olacaktı.

Bu noktada parti yüksek çevrelerinde büyük tartışmalar çıkıyordu; Krassin ve ben de karışıyorduk. Ben yazdığım tezlerde devrimin çarlığa karşı kesin başarısının, ya köylü sınıfının da desteklediği bir proletarya iktidarına, ya da proletaryanın kendi başına iktidara gelmesine bağlı olduğunu anlatmıya uğraşıyordum. Böyle kesin bir çözüm Krassin'in gözünü korkutuyordu. Geçici devrimci hükûmet ilkesini ve böyle bir hükûmet için hazırladığım programı kabul ediyor, ama hükûmette bir sosyal demokrat çoğunluğu sorunun önceden öne sürülmesini askıda bırakıyordu. Tezlerim Petersburgta bu haliyle basıldılar ve mayısta yurd dışında toplanacak kongrede bu tezleri savunmayı Krassin aldı üzerine. Ama kongre toplanmadı. Bununla beraber Krassin bolşevik kongresinde geçici hükûmet tartışmalarına katılmış ve benim tezlerimi, Lenin'in önerdiği karar taslağının düzeltilmiş şekli olarak ileri sürmüştür. Bu olay o kadar ilgi çekicidir ki üçüncü kongre tutanaklarından bâzı parçaları almadan geçemiyeceğim.

«Lenin yoldaşın önerisine gelince, dedi Krassin, bu öneri geçici hükûmet sorununu önemsemiyor ve geçici hükûmet ile silâhlı ayaklanma arasındaki ilişkiyi yeteri kadar açıklıkla ele almıyor, önerinin eksik yanı bence budur. Gerçekte geçici hükûmet halk ayaklanmasından doğar onun bir organı olarak... Ayrıca şu da var, açıkça belirtilmiş olmamakla beraber, öneri geçici devrim hükûmetinin, silâhlı ayaklanmanın kesin

başarısından ve otokrasinin düşmesinden **sonra** ortaya çıkacağı fikrini içeriyor. Hayır, bu hükûmet ayaklanma süresi içinde kurulacak ve hatta ayaklanmayı kendisi yürütecektir; başarıyı, teşkilâtçı etkisi ile o sağlıyacaktır. Sosyal demokratların hükûmete ancak otokrasinin kesin düşüşünden sonra katılabilecekleri düşüncesi saflık olur : kestaneyi ateşten çekip alan kimseler onu bizimle paylaşmayı düşünmezler».

Benim tezim hemen hemen işte böyleydi.

Raporunda, soruyu zaten tamamiyle teori açısından ele almış olan Lenin, Krassin'in söylediklerini derhal kabul etti. Sözleri şudur :

«Krassin yoldaşın görüşünü bütünüyle kabul ederim. Ben bir teorici olarak, pek tabiidir ki dikkatimi sorunun teori yönüne çevirmiştim. Kavganın amacı Krassin yoldaşın gösterdiği gibidir, ben de tamamen kendisiyle beraberim. Uğrunda kavgaya tutuşulan şeyi ele geçirmeyi istemeden dövüşülemez...»

Karar buna göre düzeltildi.

Şunu söylemek de gereksiz olmıyacaktır, son yılların kalem tartışmalarında, üçüncü kongrede geçici hükûmet konusunda varılan karar, yüzlerce defa «troçkizm»in karşısına çıkarılmıştır. Stalinci «kızıl profesörler», Leninizmi bana karşı savunmak için, ileri sürdükleri satırların benim kalemimden çıkmış olduğunun bile farkında değillerdir.

Finlandyada içinde yaşadığım dekor hiç de «sürekli devrim»e uygun düşmüyordu : tepeler, çamlıklar, göller, sonbaharın duru havası, sessizlik. Eylül sonunda, iç taraflarda daha sessiz bir yere çekildim : orman içinde bir göl kıyısı idi; Rauha diye bir aile pansiyonunda kalıyordum. Rauha fincede «sessizlik» demek. Mevsim geçmiş, koca yapıda kimseler kalmamıştı. Yanında bir İngiliz tiyatro oyuncusu kızla İsviçreli bir yazar, son güzel günlerini geçiriyorlardı, günün birinde para vermeden savuştular. Patron peşlerinden Helsingfors'a koştu. Patronun karısı, ağır hasta yatıyordu, yürcği durmasın diye boyu-

na şampanya içiriyorlardı. Yüzünü bile görmemiştim. Kocası gittikten sonra öldü. Ölü tam benim üstümdeki odadaydı. Baş **kellner** patronun peşine Helsingforsa gitti. Yalnız genç bir garson kalmıştı. Erken bastıran kar her yanı kaplamıştı. Çam ağaçları kefenlere bürünmüştüler. Sanatoryomda hayat durmuştu. Garson aşağılarda bir yerdeki mutfağa kapanıyor, hiç meydana çıkmıyordu. Üstümde ölü kadın. Tek başıma kalmıştım. Tam «Rauha», büyük sessizlik... Bir canlı kul, bir tek ses yok. Yazı yazıyor, çevrede gezintiler yapıyordum.

Bir akşam postacı Petersburg gazetelerini getirdi. Birden bir pencere açılmıştı, içeriye fırtınalar doluyor gibiydi. Grev dalgası yükseliyor, yayılıyor, kentten kente sıçrıyordu. Otelin sessizliği içinde kâğıtların hışırtısı kulaklarımda bir çığın gürültüsü gibi büyüyordu. Devrim hızını almıştı. Garsondan hesabı istedim, bir araba ısmarladım ve bütün «sessizlik» i arkamda bırakarak çığın sesine doğru yola çıktım. O akşam, Petersburg Politeknik Enstitüsünün büyük salonunda söz alıyordum.

XIV

1905

Ekim grevi, hiç bir plân olmadan patlamıştır denilebilir. Önce Moskova'da bir basımevi grevi olarak başladı, sonra yatıştı. Partiler kesin savaşın 9/22 ocakta olacağını hesaplıyorlardı. Ben de daha vakit var diyerek, Finlandya'ya çekilmiş, acelesiz, telaşsız çalışmıya koyulmuştum bu yüzden. Ama tesadüfün başlattığı grev, hem de bastırılmış olduğu halde, birden demiryollarına atladı ve çabucak dal budak sardı. 10 Ekimde grev, artık politik bir karakter alan parolalarla, yurdun her yanına yayılmıştı. Bütün dünyada böylesine bir grev görülmüş değildi. Bir çok yerlerde sokak çarpışmaları oluyordu. Bununla beraber ekim olayları bütünü ile politik grev düzeyinde kalıyordu; silâhlı ayaklanma yoktu henüz. Ama gene de başını kaybeden mutlak yönetim boyun eğdi. 17/30 ekim kurucu bildirisi yürürlüğe kondu. Gerçekte çarlık rejimi ağır yara almış, ama iktidar çarkını elinden bırakmamıştı. Witte(1) ın bir değerlendirmesine göre, hükûmet politikası, hiç bir zaman görülmemiş bir «alçaklık, körlük, kalleşlik ve aptallık bileşimi» haline düşmüştü.

Ve devrim ilk başarasını kazanmıştı, bu başarı eksikti ama ilerisi için ümit verici idi.

«1905 Rus Devriminin en ciddi yönü, hiç şüphesiz, köylünün **toprak istiyoruz** sözünün içinde idi». Bu sözleri, sonradan, gene aynı Witte yazacaktır. Bu noktada haklıdır. Ama şöyle devam ediyor sözlerine : «İşçi Sovyetlerine gelince, onla-

(1) S.J. Witte, 1849 - 1915. Son iki imparator döneminin belli başlı devlet adamlarından biri.

ra o kadar önem vermemiştim. Zaten önemsenecek yanları da yoktu». Bu sadece şunu isbat eder ki, bürokratların en önde geleni bile, yönetici sınıflar için son bir uyarı olan bu olayları anlamamışdır. Witte, işçi sovyetleri hakkındaki düşüncesini bir kez daha gözden geçirmek zorunda kalmadan ölmüştür.

Petersburga Ekim Grevinin en kızgın zamanında gelmiştim. Hareket henüz genişlemekteydi, ama karaya oturma tehlikesi de vardı, çünkü halk yığınları bir teşkilât çerçevesi içerisine alınmış değillerdi. Finlandya'dan, kafamın içinde bir plânla geliyordum, partisiz bir seçim teşkilâtı düşünüyordum, bu teşkilatta her delege bin işçiyi temsil edecekti. Yazar Yordanski ki sonradan Sovyetler Birliğinin Roma büyük elçisi olmuştur, daha geldiğim gün bana, menşeviklerin, bir delegenin beş yüz işçiyi temsil edeceği bir seçim teşkilatı parolasını ortaya attıklarını bildirmişti. Bu da iyi idi. Partilerden bağımsız seçim teşkilatı fikri bolşeviklerin Petersburgta bulunan merkez komite üyelerinin hiç hoşuna gitmemişti, sosyal demokratların ağır basmalarından çekinmişlerdi. Bolşevik işçiler ise öyle düşünmüyorlardı. Bolşevizmin yukarı katları, kasım ayına. Lenin'in gelişine kadar Sovyete karşı kaskatı kaldılar. «Leninistler»in Lenin başlarında olmadığı zamanlardaki tutumları üzerinde başlı başına bir bölüm yazılabilir. Lenin öğrencilerinden o kadar üstündü ki, öğrenciler, başlarında Lenin olduğu sürece, teori ve taktik sorunlarını kendi başlarına çözmeyi akıllarına bile getirmezlerdi. Bir bunalma anında Lenin'le irtibat kuramayınca elleri ayakları birbirine dolaşmış, ne yapacaklarını bilememişlerdir. 1905 sonbaharında böyle olmuştur. 1917 ilkbaharında da böyle olmuştur. Her ikisinde de, ve tarih açısından o kadar önemli olmıyan daha başka olaylarda da, partinin büyük yığını tutulacak yolu başlarındaki önder bozuntularından daha doğru sezebilmiştir. Bolşeviklerin birinci devrimde ipin ucunu kaçırmalarının nedenlerinden biri de Lenin'in Rusya'ya geç dönmüş olmasıdır.

N.İ. Sedova'nın, ormanda yapılan bir 1 mayıs mitinginde, mitingçilerin çevresini saran suvarilerin eline düşmüş olduğunu yazmıştım. Altı ay içerde kalmış, sonra Tver'e sürülmüştü, orada sıkı göz hapsinde tutuluyordu. Ekim bildirisi yürürlüğe konunca Petersburga döndü. Bir borsa simsarının evinde kalıyorduk, adımız Vikentiyev'di. Simsarın işleri iyi gitmiyordu. Borsacıların çoğu kemerleri sıkmak zorunda kalmışlardı. Sabahları bütün gazeteleri alıyorduk. Arada bir ev sahibi de karısını gönderir, gazeteleri istetir, okur... ve dişlerini gıcırdatırdı. Bir gün elinde gazete bizim odaya daldı,

«Şuna bakın, şuna!... benim yazımı gösteriyordu, **Günaydın Petersburg dvornik**'i(1)! Şimdi de uşak takımını kışkırtıyorlar. Bu hapishane kaçkınını bir elime geçirsem, nah, bununla beynini delerim...».

Ve cebinden bir tabanca çıkarttı. Adamcağız haklıydı. Karım gelip gazetede anlattı bana bu can sıkıcı olayı. Başka bir yer aramak gerekiyordu. Ama hiç vaktimiz yoktu. Kadere boyun eğdik. Ve içeri girinceye kadar bu borsacının evinde oturduk. Bereket versin ne ev sahibinin ne de polisin Vikentiyev'in kim olduğundan haberi olmamıştı. Ben yakalandıktan sonra bile evde araştırma filan yapılmadı.

Sovyetde, doğduğum köyün anısına saygı ile «Yanovski» adı altında konuşuyordum. Yazılarıma Troçki imzası atıyordum. Üç gazeteye yazıyordum. Parvus ile beraber Ruskaya Gazetenin başına geçmiş, bu küçük gazeteyi, halk yığınları için bir dövüş organı haline sokmuştuk. Gazete bir kaç gün içinde otuzbin baskıdan yüzbine çıktı. Bir ay sonra istek yarım milyonu bulmuştu. Ama o kadar basacak teknik gücümüz yoktu.

(1) Moskova, Petersburg ve öbür belli başlı kentlerde dvornik (orta hizmeti gören garson), evlerin, konakların en az göze çarpan ama en önemli personeli idi. Büyük çoğunluğu polisin adamıydı. Devrimciler bunları elde etmiye çalışıyorlardı. Aslında yarı kapıcı, yarı hizmetçi zavallılardı.

Sonunda bu güçlüğü hükûmet buhranı sayesinde yenebildik. 13 kasımda politik bir organ, **Naçalo**(1), için menşeviklerle elbirliği ettik. Bu gazetenin baskısı günden güne değil saatten saate artıyordu. Bolşeviklerin **Novaya Jizn**(2) i Lenin gelene kadar donuk bir gazete idi. Buna karşılık **Naçalo** büyük başarı sağlamıştı. Bu gazete Marx'ın 1848 de yayınladığı Die Neue Rheinische Zeitung'un klâsik örneğine, yarım yüzyıllık süre içerisinde en çok yaklaşan gazete olmuştur diye düşünüyorum. O zamanlar **Novaya Jizn**'de yazan Kamenev, sonraları bana anlatmıştı, bir tren yolculuğunda, istasyonlardaki gazete satıcılarına dikat etmiş; Petersburg istasyonunda millet son baskıları almak için kuyruğa girmişmiş, yalnız devrimci gazeteler satılıyormuş.

«Naçalo, Naçalo, Naçola» diyorlarmış gazete alanlar.
Sonra bir
«Novaya Jizn».
Ve arkasından gene,
«Naçalo, Naçalo, Naçalo».
Kamenef o zaman dediydi ki,
«İçim burkuldu, kendi kendime herhalde, dedim, Naçalo'dakiler bizden daha iyi yazıyorlar...».

Yazı yazdıklarım yalnız Ruskaya Gazete ve Naçalo değildi. Ayrıca sovyet organı **İzvestiya**(3) nın baş yazılarını da yazıyordum. Bir çok çağrılar, bildiriler ve kararlar da benim elimden çıkıyordu. İlk sovyetin ayakta kaldığı elli iki gün dayanılmaz bir yoğun çalışma içinde geçmiştir: Sovyet, yürütme komitesi toplantıları, mitingler, üç de gazete. Ben bile anlıyamıyorum, bu taşkın selin ortasında nasıl dayanabildiğimizi.

(1) Naçalo, başlangıç.
(2) Novaya Jizn, Yeni Hayat.
(3) İzvestiya, Haberler. Bu adı 1917 devriminden sonra da bırakmamıştır.

Ama anılarda, geçmişin izleri soluklaşır, çok şey kolay anlaşılır olmaktan çıkar. İnsan kendini bile şöyle böyle görür. Nasıl olursa olsun, o süre içerisinde günlerimiz çok dolu geçmiştir. Yalnız dalgaların ortasında dört dönmekte kalmıyor, ayrıca suları kendimiz dalgalandırıyorduk. Her şey aceleye geliyor, ama işler o kadar da kötü gitmiyor, hatta bâzan çok iyi gidiyordu. Gazetenin sorumlusu doktor D.M. Hertzenstein, eski bir demokrat, kimi zaman yanımıza gelirdi : sırtında tertemiz siyah bir redingot, salonun ortasında durur, ortalıktaki hızlı çalışma havasını izlerdi merakla. Bir yıl sonra yargıçlar karşısına çıkacak, ve hiç bir etki ve katkısının bulunmadığı gazetenin devrimci tutumu için hesap verecekti. Bu ihtiyar bize hâinlik etmemiştir. Hâinlik ne demek! Göz yaşları içerisinde anlatmıştır yargıçlara, bizim nasıl bir yandan yazı yazıp, bir yandan da bir kâğıt içinde komşu fırından getirttiğimiz bisküvilerle karnımızı doyurduğumuzu. Bu ihtiyar, yenik düşmüş bir devrim, gazetesinde çalışanlara karşı duyduğu dostluk ve bisküviler uğruna bir yıl hapis yatmıştır.

Witte, anılarında, 1905 de «Rusya'da büyük çoğunluğun âdeta aklını bozduğunu» yazar. Devrim, «herzamanki» sosyal uyuşmazlıklar bunamışlığını son kertesine kadar getirip dayadığı içindir ki ancak, bir tutucunun gözüne herkesin birden yakalandığı bir çılgınlık nöbeti gibi görünebilir. Bundan ötürü de kimse aşırı bir karikatürün içinde kendisini tanımak istemez. Bununla beraber her modern evrim uyuşmazlıkları sivriltir, gerer, ağırlaştırır, artık katlanılmaz hale getirir, ve sonuç olarak, büyük çoğunluğun «aklını bozacağı» bir durum hazırlar. Ama bu gibi hallerde aklı başında azınlığın sırtına işte bu aklını bozmuş çoğunluk geçirir deli gömleğini. Tarihin ileri gidişi de zaten böyle olur.

Bir devrimden doğan kargaşalık, depremden, sel baskınından doğan kargaşalığa benzemez. Devrimin yarattığı düzensizlik içinde hemen yeni bir düzen doğmaya başlar; insanlar

ve fikirler yeni eksenler çevresinde gruplaşırlar. Devrim, devirdiklerinin gözünde tam bir çılgınlıktır. Bize göre devrim, her şeyin altını üstüne getirmiş olsa da doğurgan bir oluştur. Onun içinde her şey yerini ve zamanını bulmuştur. Hatta kimileri her zamanki yaşantılarına dönmüşler, âşık olmuşlar, yeni dostluklar kurmuşlar, hatta devrimci tiyatrolara bile gider olmuşlardır. Parvus bir yergi oyununda o kadar hoşlanmıştı ki, arkadaşları da gidip görsünler diye elli bilet kapatmıştı. Yalnız arada şunu belirteyim, bir gün önce kitaplarından yüklüce bir para geçmişti eline. Tutuklandığı gün bu elli bilet cebindeydi. Ve jandarma bu devrimci bilmeceyi çözmek için uzun süre kafa patlatmıştı. Ne bilsindi Parvus'un her şeyi çok geniş tutan bir adam olduğunu.

Sovyet, büyük yığınları ayaklandırmıştı. İşçiler, bütünüyle bir tek insan gibi sovyeti tutuyordu. Taşra ayaklanmıştı, Portsmouth barışından sonra uzak doğudan dönmekte olan birliklerin içinde de ayaklanmalar başlamıştı. Ama muhâfız alayları ve kazaklar rejimi sımsıkı tutuyorlardı. Başarılı bir devrimin bütün ögeleri vardı ve güçlü idiler, ama daha olgunlaşmamışlardı.

18/31 Ekim günü, bildirinin yürürlüğe konduğu günün ertesi, Petersburg üniversitesi önünde binlerce kişi toplanmıştı. Verdikleri kavga ile terli, ilk başarılarıyla sarhoştular. Balkona çıkmış kendilerine seslcniyordum; yarım başarılarla yetinilemez, önünüzde uzlaşılmaz bir düşman vardır, size tuzak hazırlamaktadır, diyordum; Çarın bildirisini parça parça edip havaya atıyordum kalabalığın karşısında. Ne var ki bu gibi politik uyarmalar yığınlar üzerinde o kadar etkili olmazlar. Kafasına dank etmesi için daha büyük olayların okulunda dirsek çürütmesi gerekir.

Şimdi Petersburg Sovyetinden iki sahne geliyor gözümün önüne. 29 Ekimdeydi. Yüz - Kara (Cent - Noirs) lar büyük bir kırım (pogrom) hazırlıyorlarmış diye bir lakırdı dolaşıyor-

du ortalıkta. Fabrikalardan işçiler geliyorlardı Sovyete, kürsüye çıkıyor, gericilerle savaşmak üzere yaptıkları silâhları gösteriyorlardı. Fin bıçakları, topuzlar, hançerler, çelik telden örme coplar sallanıyordu havada, ama bunlar hep o, halka özgü taşkın neşe ve şaka havası içinde oluyordu. Üstün gelmek için dayanma iradesinin yeter olduğunu sanıyorlardı. Büyük çoğunluk, kavganın kıyasıya bir kavga olduğunun farkında değildi daha. Aralık ayı öğretecekti bunu onlara.

3 Aralık akşamı askerler Petersburg Sovyetini sardılar. Bütün kapıları tuttular. Yürütme Komitesinin toplantı halinde bulunduğu galeriden, aşağıdekilere (yüzlerce delege daha vardı aşağıda) bağırmaya başladım:

«Karşı koymayınız; silâhlarınızı düşmana teslim etmeyiniz!...»

Ceplerde silâhlar vardı. Ve muhafız alayının, yaya, atlı ve topçu birliklerinin dört yanını sarmış oldukları toplantı salonunda işçiler silâhlarını kırmıya başladılar. Becerikli işçi elleri, mavzerleri browninglerin, browningleri mavzerlerin üzerine vurup parçalıyorlardı. Bu artık 29 Ekimin şakalı oyunlu havası değildi. Şimdi demir seslerine proletaryanın diş gıcırtıları da ekleniyordu, şimdi anlıyordu proletarya ilk kez olarak, başka bir şeyin, tuttuğunu koparan daha güçlü bir çabanın gerekli olduğunu, düşmanı devirmek ve ezmek için.

Ekim grevinin yarı - başarısı politik öneminden ayrı olarak, benim için teori bakımından da son derece değerli idi. Ne liberal burjuvazinin muhalefeti, ne köylünün kendiliğinden ayaklanması ne de aydınların yıldırma hareketleriydi çarlığı dize getiren, bir tek işçinin grevi idi. Proletaryanın devrimci hegemonyası kimsenin ikâr edemiyeceği şekilde, açıkça gerçekleşmişti. Sürekli Devrim teorisi ilk büyük deneyden başarı ile çıkmış oluyordu benim gözümde. Devrim proletaryaya iktidarı almak yolunu açıyordu, neresinden baksan bu böyle idi. Arkadan gelen gericilik yılları da beni bu görüşten şaştırma-

mıştır. Ama ben bundan batı için de bâzı sonuçlar çıkarıyordum. Rusya'nın genç proletaryası bu kadar güçlü olduktan sonra, öbürleri, yetişkin ülkelerin proletaryaları neden devrimci bir güce sahip olmasınlardı?

Hiç bir şeyin tam tamına doğru olup olmadığına aldırış etmemek huyunda olan Lunaçarski sonraları, benim devrim anlayışımı şöyle nitelemiştir:

«Troçki yoldaş —1905 de— düşünüyordu ki, iki devrim —burjuva ve sosyalist— aynı zamana rastlamadan birbirleriyle bağlıdırlar, öyle ki, kendimizi bir sürekli devrim karşısında buluruz. İnsanlığın Rus bölümü ve onunla birlikte bütün dünya, burjuvazinin bir hükûmet darbesi ile devrimci döneme girdikten sonra, bu dönemden sosyal devrimi tamamlamadan çıkamaz. Troçki yoldaşın bu düşüncesinin, elli yıllık bir süre için yanılmış olsa bile, büyük bir zekâ eseri olduğu inkâr edilemez.»

Benim elli yıl yanılmış olmamın pek önemi yoktur, bu yanılgıyı Radek'te tekrarlamıştır. Biz 1905 de ne dedikse devrimin başarıya ulaşacağı hesabına göre dedik, başarısızlık aklımızın ucundan bile geçmedi. Başarıya ulaşamadığı için de ne cumhuriyet kurabildik, ne toprak reformu yapabildik, ne de sekiz saatlik iş gününü sağlıyabildik. O zaman bunları haksız yere mi istemiş oluyorduk? Devrimin başarıya ulaşamaması yalnız benim gösterdiğim kapıyı değil, bütün kapıları kapıyordu. mesele şu şu zamanda olur, bu bu zamanda olur bir takım vâdeler, mehiller göstermek değildi; mesele devrimin iç güçlerini çözümlemek ve işin bütünü ile varabileceği sonuçları kestirebilmekti.

1905 de Lenin'le ilişkilerim nasıl oldu? Resmî tarih ölümünden sonra değiştirilmiştir; hatta 1905 için bile biri iyi öbürü kötü denilen iki ilke arasında bir kavgadan söz edilmiştir. Gerçekte olan ne idi? Lenin Sovyet çalışmalarına hiç bir zaman doğrudan doğruya katılmış, söz almış değildir. Elbette ki, Sovyetin her çıkışını dikkatle izliyor, politikasını, içindeki bolşevik

temsilciler yoluyla etkiliyor, gazetesinde yazıyordu. Lenin Sovyetin yürüttüğü politikayla hiç bir noktada uyuşmazlık halinde bulunmamıştır. Belgelerin de doğruladığı gibi, Sovyetin, bütün kararları, pek önemli olmıyanları dışında, benim elimden çıkmış, yürütme komitesine benim elimle sunulmuş ve Sovyet karşısına, yürütme komitesi adına gene benim elimle getirilmiştir. Bolşevik ve menşevik delegelerden federatif bir komisyon kurulduğu zamanlarda da, yürütme komitesi karşısında komisyon adına konuşma görevi gene bana yüklenmiştir. Ve hiç bir çatışma olmamıştır.

Sovyetin ilk başkanı, benim Finlandya'dan dönüşümün hemen arifesinde seçilmiştir: Bu genç Avukat Khrustalev'dir, devrimde Gapon ile sosyal demokrasi arası ortalama bir yer tutan ekleme birisiydi. Khrustalev başkandı ama politik yönetim onda değildi. Onun tutuklanmasından sonra başında benim bulunduğum yeni bir büro seçildi.

Sovyetin seçkin üyelerinden biri olan Sverçkov **Hatıralar'**ında şöyle yazar:

«Sovyetin ideolojik yönetimi L.D. Troçkide idi. Başkan Nossar-Khrustalev daha çok paravanaydı, çünkü herhangi bir prensip sorununu kendi başına çözebilecek bir adam değildi.. Herşeyi L.D. Troçki'ye danışmak zorunda kalıyor, bundan ötürü de ona kinleniyordu.»

Lunaçarski de şunları yazıyor :

«Lenin'in yanında «Khrustalev'in yıldızı sönüyor, şimdi Sovyetde kuvvetli adam Troçki'dir» dediğini hatırlıyorum birisinin. Lenin biran bozuldu, sonra «niye olmasın? Troçki bu duruma parlak ve yorulmak bilmez bir çalışmayla geldi» dedi.»

İki yazı kurulu arasındaki ilişkiler çok dostça idi. Arada hiçbir tartışma olmamıştır. Şu satırlar bolşevik Novaya Jizn'de çıkmıştır:

«Naçalo'nun ilk sayısı yayınlandı. Silâh arkadaşımızı kut-

larız. Bu birinci sayının en değerli yazısını, Kasım Grevini pek güzel veren yazıyı Troçki yoldaşa borçluyuz.»

Aralarında çatışma olanlar birbirlerinden bu dille söz etmezler. Biz burjuva eleştirisine karşı birbirimizi koruyor ve savunuyorduk. Novaya Jizn, benim sürekli devrim yazılarımın savunmasına geçtiği zamanlar Lenin yeni gelmişti. İki gazete hatta iki fraksiyon yakınlaşma yolundaydılar. Bolşeviklerin merkez komitesi, Lenin'in de katıldığı bir toplantıda ve oy birliği ile aldığı bir kararda özetle şöyle demektedir: bölünme, yurt dışı şartlarının doğurduğu özel bir durumun sonucudur, devrim olayları iki fraksiyon arasındaki kavganın temelini yıkmış, ortadan kaldırmıştır. Martov'un pasif direnmesine rağmen Naçalo'da benim savunduğum şey de buydu.

Sovyet üyesi menşevikler, yığınların baskısı altında, birinci dönemde ellerinden gelebildiği kadar sol kanatta saf tuttular. Gericilerin ilk yumruğuna kadar da geri dönmediler. 1906 şubatında menşeviklerin önderi Martov, Axelrod'a yazdığı mektupta şöyle sızlanıyordu:

«İşte iki ay oldu... Başladığım işlerden hiçbirini bitiremedim... Sinir hastalığından ya da manevi yorgunluktan diyemiyorum, ama bir türlü kafamı toparlıyamıyorum.»

Martov hastalığına ne ad vereceğini bilemiyordu. Oysa hastalığın adı belliydi, bu menşevizm'di. Devrim sıralarında oportünizmin adı hep «kafayı toparlıyamamak» olur.

Menşevikler fikirlerinden cayıp da Sovyetin izlediği politikayı alenen kötülemiye kalkıştıkları zaman bu politikayı (Sovyetin izlediği politikayı) savunan bendim, önce Rus basınında, sonra Alman basınında ve Rosa Luxembourg'un Lehçe yayınladığı dergide. 1905 in metod ve görenekleri hakkında girişilen kavgalardan bir de kitap doğmuştur ki, adını önce **Devrim içinde Rusya** koymuştum, sonra Rusyada ve başka yerlerde **1905** adıyla yeni baskıları yapılmıştır. Oktobr Devriminden sonra bu kitap, yalnız Rusya'da değil, batı komünist partilerin-

de de bir çeşit tarih kitabı haline gelmiştir. Lenin'in ölümünden sonra bana karşı dikkatle hazırlanmış bir kampanya açıldığı zamandır ki, 1905 kitabım da ateş altına alınmıştır. Önce, tuzak hazırlar gibi, hiçbir ilginç yanı olmıyan zavallı şeylerden söz açmakla başladılar. Sonra yavaş yavaş azıttı, genişledi, katmerlendi, sonunda ağzını bozdu ve öyle patırdı etmiye başladı ki, kendi öz kaygılarının sesini de boğmuş oldu. 1905 Devriminde, Lenin ve Troçki arasında, izlenen yol konusunda çatışma olduğu masalı işte böyle uydurulmuştur.

Bu Devrim, ülkenin hayatında, Partinin hayatında ve benim kendi hayatımda bir dönüm noktası olmuştur. En olgun anlamında bir dönüm noktası.

Benim ilk devrimci çalışmalarım Nikolayefte, el yordamıyla yapılmış, taşra işi bir sınamadan başka birşey değildi. Ama bana yararlı olmuştu. Sonraki yıllarda hiçbir zaman işçilerle bu kadar yakından ilişki kuramadım. Rus proletaryasının gerçek özelliklerini taşıyan tipleri o zaman tanıdım ve hiç bir zaman da unutmadım. Sonradan rastladıklarım bunun çeşitlemelerinden ibaret kalmıştır. Hapishanede devrimci doktrin incelemelerine hemen hemen a b c den başlamıştım. İki buçuk yıl hapis, iki yıl sürgün bana bir devrimci felsefenin kuramsal temellerini kurmak olanağını sağlamıştır. Yurd dışına ilk çıkışım, politikada bir yüksek öğrenim olmuştur benim için. Olayları geniş tarihsel açıdan ve uluslararası ilişkilerdeki yeri bakımından kavramayı, devrimci marksistlerin en değerlilerinin yönetimi altında öğrendim. Bu birinci göçün sonlarına doğru bolşevik, menşevik her iki yönetici gruptan da ayrıldım. 1905 şubatında Rusya'ya döndüm; dışardaki öbür öncüler ancak ekim ve kasımda gelebildiler. Rus yoldaşlar arasında bana bir şeyler öğretebilecek bir tek kişi yoktu o zamanlar. Tersine öğretmen durumunda olan bendim. Bu gürültülü yılda olaylar birbiri üstüne yığılıyordu. Kararların çabucak alınması gerekiyordu. Çağırıların yazılması ile gizli makinelerde basılması bir

oluyordu. Hapishanede ve sürgünde edinilmiş teori ilkeleri, yurd dışında öğrenilmiş politika metodları, şimdi ilk defa olarak kavganın içinde uygulanmak olanağına kavuşmuş oluyordu. Olaylar karşısında kendime güveniyordum. Olayların mekanizmasını kavrıyordum. Hiç olmazsa kavradığımı sanıyordum — işçi üzerinde yapacağı etkiyi görebiliyor ve yarın neler olabileceğini kalın çizgileriyle kestirebiliyordum. Şubattan ekime kadar yalnız yazı yazarak çalıştım. Ekimde dalgaların ortasına atılıyordum birdenbire, ve bu benim için kişi olarak en önemli sınama olacaktı. Şimdi kararlar ateş altında alınıyordu. Burada yazmadan geçemem ki, bu kararları, sanki kendiliklerinden ortaya çıkıyorlarmış gibi almayı başarabiliyordum. Başkaları ne diyorlar diye dönüp baktığım yoktu, zaten bir başkasına danıştığım da yoktu pek — her şey çabucak olup bitiyordu. Sonraları şaşırarak ve iğrenerek görecektim, menşeviklerin en aydın kişisi olan Martov'un büyük olaylar karşısında nasıl gafil avlandığını ve apışıp kaldığını. Üzerinde düşünmeden de farkediyordum (kendi halimi düşünecek vaktim yoktu) ki, artık organik olarak, okul çağını geride bırakmıştım. Artık öğrenecek birşey kalmamıştı anlamına değil, hayır, öğrenme isteği ve çabası, bütün yoğunluğu ve bütün tazeliği ile bugün bile içimde yaşamaktadır. Ama, bir zamandan sonra, herhangi birşeyi öğrenci gibi değil öğretmen gibi incelemiye başlamıştım. İkinci defa hapse atıldığımda yirmialtı yaşında idim. Ve ihtiyar Deutch anlamıştı olgunlaştığımı: içerde bana artık «küçük delikanlı» demiyeceğini ilân etmiş ve kendi adımla çağırmaya başlamıştı.

Lunaçarski, daha önce de sözünü ettiğim ve bugün yasaklanmış olan **Siluetler** adındaki kitabında, Birinci Devrim önderlerini, kendine göre değerlendirmiştir:

«Tutuklandığı sırada (Troçki) Petersburg proleteryası içinde çok sevilen ve tutulan bir adamdı, bu sevgi mahkeme karşısındaki son derece parlak (?) ve kahraman (?) davranışı

ile daha da artmıştı. Şunu söylemek zorundayım ki, 1905 — 1906 nın bütün sosyal demokrat öncüleri arasında Troçki, gençliğine rağmen en iyi yetişmiş olanıydı, bu hiçbir zaman inkâr edilemez; onda da yurd dışındakilerin hepsinde olduğu gibi, hatta öbürlerinden daha da az, bir çeşit dar kafalılık yok değildi, hatta, daha önce de söylemiştim, Lenin bile bunu üstünden büsbütün atabilmiş değildi; Troçki politik kavgada, öbürlerinden daha çok güveniyordu kendisine. Ve Devrim'den halkın en büyük sevgilisi olarak çıktı: sözün kısası ne Lenin ne de Martov'un bu anlamda bir kazançları olmamıştır. Plekhanov, açığa vurduğu yarı Kadet eğilimler yüzünden çok şey kaybetmişti. Artık ön safı tutan Troçki idi.»

1923 de yazmıştır Lunaçarski bunları ve bu satırlar asıl şunun için önemlidir ki, bugün bunların tam tersini yazmaktadır, hiç de «parlak» ve «kahraman»ca bir iş değil.

Sezgi olmadan, yani teorik ve pratik çabalarla gelişip serpilmekle beraber her şeyden önce bir yaradılış vergisi olan o bilinçaltı kavrama gücü olmadan, büyük bir işin üstesinden gelinebileceği düşünülemez. Politika adamı bir bakışta durumu bütünüyle kavrıyabilmeli, ilerisini kestirebilmelidir, ne teori bilgisi, ne de pratik pişkinlik, görüş gücünün yerini tutabilir. Bu özel yetkinlik, olayların kızıştığı, herşeyin altının üstüne geldiği zamanlarda, yani devrim sürecinde kesin bir önem kazanır. 1905 olayları bana öyle geliyor ki, bendeki bu devrimci sezgiyi su yüzüne çıkartmış ve bu sezgi benim için sonrası için de bir dayanak noktası olmuştur. Burada şunu da belirtmeliyim, yaptığım yanlışlar, ne kadar ağır olurlarsa olsunlar —çünkü pek önemlileri de vardır— yalnız teşkilât ve taktik konularında olmuş, temel sorunlarda ve stratejide bir tek yanlışa düşmemişimdir. Politik bir durumun bütünü ile ve devrim açısından değerlendirilmesinde, kendimi suçlamamı gerektirecek kadar önemli bir yanlış yapmadım, bu bakımdan içim rahattır.

1905 Rusya için 1917 nin genel provasıdır. Benim kendim için de böyledir. 1917 olaylarına kararlı ve güvenli olarak katılıyordum, çünkü 1917 benim için, Petersburg Sovyeti üyelerinin 3 aralık 1905 de içeri atılmalarıyla kesintiye uğramış olan işin devamından ve gelişmesinden başka birşey değildi.

Çarlık rejiminin kaçınılmaz iflâsını bildiren bizim «malî bildiri»nin yayınlandığı günün ertesinde hepimiz kuşku içindeydik: bu bildiride, halk, diyorduk, zafere ulaştığı gün Romanov'ların borçlarını tanımıyacaktır.

İşçi Delegeleri Sovyeti'nin bildirisi açıkça ilân ediyordu:

«Otokrasi hiç bir zaman halkın güvenini kazanamamıştır ve iktidara halkın eliyle getirilmemiştir. Bundan ötürü, çarın hükûmetine halkla açık savaş halinde iken verilecek borçların ödenmesini kabul etmemiyc karar vermiş bulunuyoruz.»

Paris borsası, bizim bildirimize, birkaç ay sonra Çara yeniden yediyüz elli milyon Frank borç vermek suretiyle cevap vermiş oluyordu. Gerici basın ve liberaller, bizim Çar maliyesine ve Avrupa bankerlerine gözdağı vermiye kalkan güçsüz bildirimizi alaya alıyorlardı. Sonra da o bildiriyi unutmıya çalışmışlardır. Ama o hatıralarda yeniden canlanacaktır. Askerin çözülmesiyle beraber, çarlık maliyesinin hilebaz kaparozcuları da batmışlardır. Ve Devrim başarıya ulaştıktan sonra, Halk Komiserleri Kurulu'nun 10 Şubat 1918 tarihli kararı, Çar'ın hiç bir borcunu tanımadığını ilân etmiştir. Bu karar bugün de yürürlüktedir. Oktobr Devrimi'nin borçlarını tanımadığını söyliyenler haksızdırlar. Devrim **kendi borçlarına** sadık kalmıştır. 2 Aralık 1905 de boynuna aldığı borcu, 10 Şubat 1918 de ödemiştir. Çardan alacağı olanlara şöyle demekte yerden göğe kadar haklıdır: «Baylar, zamanında haber vermiştik size.»

Bu bakımdan ve her bakımdan 1905 hazırlamıştır 1917 yi.

XV

HÜKÜM, SÜRGÜN, KAÇIŞ

İkinci bir mahpusluk dönemi başlıyordu. Bunu ilkinden çok daha rahat götürecektim; üstelik mahpusluk koşulları sekiz yıl öncesinden çok daha hafifti. Bir süre Kresti zindanına kapatıldım, sonra Peter ve Pol kalesine, daha sonra da tutuklular evine gönderildim. Sibirya'ya sürülmeden önce de sürgün deposundan geçtik. Bunların hepsi onbeş ay tutar. Her mahpushanenin, kendisine göre, uyulması gereken özellikleri vardı. Bunları burada sayıp dökmek can sıkar, görünüşteki ayrılıkları ne olursa olsun, hepsi de aynı şeydir. Bir düzen içinde okuyup yazacağım zamanlar gelmişti gene. Kendimi toprak geliri ve Rusya'da toplum ilişkileri tarihine verdim. Toprak geliri üzerine yazdığım bitmemiş koskoca bir inceleme Oktobr Devrimi'nin ilk yıllarında kayboldu. Farmasonluk konusundaki çalışmamdan sonra bunun da elden çıkmış olması bana çok ağır gelmiştir. Rusya'nın sosyal tarihi üzerine yaptığım araştırmalardan da sürekli devrim teorisinin, o dönemdeki en derli toplu belgesi olan **plân ve perspektif** yazısı doğmuştur.

Tutuklular evine aktarıldıktan sonra avukatlarımız, ziyaret iznini koparmışlardı. Politika hayatı birinci Duma ile canlanmış bulunuyordu. Gazeteler yeniden dillenmişlerdi. Marksist yayınlar yeniden başlıyordu. Dövüşken yazılar yolu yeniden açılmış oluyordu. Mahpushanede birçok yazılar yazdım; bunları avukatlar çantalarına atıp dışarıya taşıyorlardı. **Peter Struve politikada** adındaki yergiyi o sıralarda yazmıştım. Öyle ateşli çalışıyordum ki, avludaki günlük gezinti bile işimi aksatıyordu. Liberalizme karşı yöneltilen bu çalışma, aslında Petersburg Sovyeti'nin, Moskova'daki aralık ayaklanmasının

ve genellikle devrimci politikanın, oportünist eleştiriye karşı savunulması idi. Bolşevik basın yergiyi güler yüzle karşıladı. Menşevik basın ağzını bile açmadı. Onbinlercesi basılıp dağıtıldı birkaç hafta içerisinde.

Mahpushane arkadaşım D. Sverçkof **Devrim Günü Ağarırken** adlı kitabında o dönemin olaylarını şöyle anlatır:

«L.D. Troçki **Rusya ve Devrim** adındaki kitabını yazıyor ve parça parça dışarıya gönderiyordu. Bu kitabında Rusya'da başlamış olan devrimin sosyalist bir rejim kuruluncaya kadar duramıyacağı fikrini, ilk defa olarak, açıkça ortaya koyuyordu. Bu fikri yansıtan «Sürekli Devrim» teorisini o zaman hemen hiç kimse kabul etmemişti. Ama Troçki sımsıkı bu fikre sarılıyor ve daha o zamandan dünyanın çeşitli ülkelerindeki burjuva kapitalist ekonomisinin çürüme belirtilerini gösteriyor ve sosyalist devrimin yakın olduğu fikrini ortaya koyuyordu.»

Sverçkov şöyle devam ediyor:

«Troçki'nin yattığı hücre bir çeşit kitaplık haline gelmişti. İlginç yanı olan her kitap mutlaka elinden geçiyordu. Bunları okuyor ve bütün gün sabahtan gece geç vakitlere kadar okuyup yazıyordu.» «Çok iyiyim, diyordu, kendimi çalışmaya verdim, artık beni bundan alıkoyamazlar. Çarlık Rusyası sınırları içinde, kabul edersiniz ki, bu az rastlanır bir duygudur.»

Dinlenmek için Avrupa klâsiklerini okuyordum. Hapishanenin dar yatağına uzanır, bunlarla sarhoş olurdum: âdeta bir tiryakinin güzel bir şarabı yudumlarken, ya da kokulu bir cıgara içerken duyduğu maddî tadı duyardım. En güzel saatlerimdi bunlar. Çıkardığım küçük notlar, o zamanki bütün yazılarıma yer yer serpiştirilmiştir. O zamandır ki, ilk defa olarak Fransız romanının «grands seigneurs(1)» leriyle yakından tanışmış oldum. Anlatma san'atı bir Fransız san'atıdır. Almanca'yı Fransızca'dan biraz daha iyi bildiğimi sanıyorum, özellikle bilimsel sözlük bakımından bu böyledir; ama Fransızların

(1) Asıl metinde Fransız'cadır.

katıksız edebiyat kitaplarını Alman yazarlarınkinden daha rahat okurum. Bugün dahi Fransız romanını üstün tutarım. Hatta sivil savaş zamanında bile, vagon içinde Fransız edebiyatının yeniliklerini taramak için saatler harcadığım olmuştur.

Yani kısacası hapishanede geçen yıllarımdan hiç de şikâyetçi değilim. Orası benim için iyi bir okul olmuştur. Kapısına kilit üstüne kilit vurulmuş olan Peter ve Pol kalesindeki hücremden biraz da üzülerek ayrılmışımdır, ne kadar rahat, ne kadar sessizdi!... Kafa çalışmaları için bulunmaz bir yerdi.

Ama tutuklular evi öyle değildi, ağzına kadar doluydu, yanı yöresi karman çormandı. Bir idamlık da vardı: ülkede terör almış yürümüş mal mülk güvenliği kalmamıştı. Birinci Duma sayesinde, cezaevinde liberal yönetim uygulanıyordu; hücreler gündüzleri açıktı; gezintiler hep bir arada yapılıyordu. Neş'e içinde saatlerce birdirbir oynuyorduk, idamlıklar da beraber atlıyor yatıyorlardı öbürleri gibi. Karım haftada iki defa ziyaretime geliyordu. O bana mektuplar getiriyor ben ona yazılarımı veriyordum, gardiyanlar göz yumuyorlardı. İçlerinden oldukça yaşlı birisi, özellikle bize iyi davranıyordu. Benden ithaflı bir kitabımı ve bir resmimi istedi, verdim.

«Benim kızlar öğrenci de» diye göz kırptı, anlarsın ya gibilerden, ve sanki suç ortağı olmuşuz gibi.

Sovyetler iktidara geçtikten sonra bu adama rastlıyacak ve açlık yıllarında elimden gelen yardımı yapacaktım kendisine.

Parvus, ihtiyar Deutch'la beraber dolaşırdı avluda. Sık sık ben de katılırdım aralarına. Bir fotoğrafımız var üçümüzün hapishane mutfağında. Yorulmak nedir bilmiyen Deutch, bir grubu dışarıya kaçırmaya uğraşıyordu, Parvus'u da yatırmıştı bu akla, beni de yatırmaya uğraşıyordu Ben, görülecek dâvanın politik önemini düşünüyor olmaz diyordum, ama pek çokları onlara katıldı. İşin tasarlandığı hapishane kitaplığında, bir gardiyan çilingir takımları gördü. Hapishane yöneticileri işi örtbas ettiler, jandarmanın hapishane şartlarını ağırlaştırmak

için bir dalâvere çevirdiğini sanmışlardı. Deutch hapishaneden değil Sibirya'dan kaçacaktı ve bu ömrünün dördüncü kaçışı olacaktı.

Partideki bölünme aralık bozgunundan sonra bir daha patlak verdi, daha şiddetli olarak. Dumanın yıkılması bütün devrim sorunlarının sıra ile ortaya çıkmasına yol açıyordu. Bu sorunları inceliyen ve tutulacak yolu gösteren bir broşür yazdım, Lenin bu broşürü bolşevik yayınlar arasında bastırttı. Menşevikler halâ bütün cephe boyunca geri basıyorlardı. Bununla beraber, iki taraf arasındaki çatışma hapishanede dışardaki kadar keskin olmamıştır. Menşeviklerin de katıldıkları ortak bir kitabın yazılması işine bu sayede hep beraber girişebilmiştik.

İşçi delegeleri Sovyeti dâvasına 19 eylülde Stolypine askerî mahekemelerinin balayı döneminde başlandı. Adliye sarayının avlusu, çevre yolları, meydanlar tıklım tıklım asker doluydu. Bütün Petersburg polisi ayaktaydı. Ama dâva oldukça serbest yürütülüyordu. Gericiler Weitte'ı vurmak için bu fırsattan yararlanarak, onun «liberalizm»ini ileri sürüyor, devrime karşı gevşek davrandı diyorlardı. Belki dörtyüz tanık gösterildi ve bunların ikiyüz kadarı da dinlendi. İşçi, fabrikatör, jandarma, mühendis, hizmetçi, basit kent halkı, gazeteci, postacı, telgrafçı, polis, jimnaz öğrencisi, belediye danışmanı, uşak senato üyesi, serseri, milletvekili, profesör, asker, hepsi bir ay süresince mahkemenin önünden akıp geçtiler ve yargıcın ve savcıların koltukları önünden başlayıp avukat sandalyaları ve sanık sıralarından —özellikle oradan— geçen makaslama ateş altında, İşçi Sovyeti'nin neler yapmış olduğunu satır satır, kelime kelime sayıp döktüler, sanıklar da söylediler söyliyeceklerini. Bir devrim içinde silâhlı ayaklanmanın rolünü anlattım. Temel amaca böylece ulaşılmış oldu. 1905 sonbaharında polis müdürlüğünde bir basımevi kurarak insan kırımı (pogrom) propagandası yapan senato üyesi Lopukhin'in tanıklığını reddettik, mahkeme isteğimizi kabul etmeyince biz de mahkeme karşısında

bulunmak istemediğimizi bildirdik, bizi hapishaneye geri gönderin dedik. Bizim arkamızdan avukatlar, tanıklar ve dinleyiciler de salondan çıktılar. İçerde yargıçlarla savcıdan başka kimse kalmadı. Karar gıyabınızda verildi. Bir ay süren bu dâvanın tutanakları bugüne kadar yayınlanmamıştır ve galiba bulunamamıştır da. Ben esas bölümlerini **1905** kitabımda anlatmıştım.

Dâvayı anamla babam da izlediler. İki çeşit duygu ve düşünce altındaydılar. Yaptıklarımı, Nikolayefte Chvigovski'nin bostanında yatıp kalktığım zamandaki gibi çocukluk sayamıyorlardı artık. Ben şimdi gazetelere başyazılar yazan bir adamdım, Sovyet başkanı olmuştum, yazar olarak tanınmış bir adım vardı. Bütün bunların etkisi altındaydılar. Annem avukatlarla konuşmıya, onlardan benim hakkımda övücü sözler dinlemiye bayılıyordu. Ben söz aldığın zaman sessizce gözyaşları dökü yordu, oysa dediklerimin tek kelimesini anladığı yoktu. Az sonra hüngür hüngür ağlıyacaktı, yirmi tane avukat gelip elimi sıktıkları zaman. Bu avukatlardan biri, salondaki taşkınlığı ileri sürerek oturumun ertelenmesini istedi. Bu avukat A.Z. Zarudni idi. Sonradan Kerenski kabinesinde adalet bakanı olacak ve beni yurt hainliği suçundan hapiste tutacaktır. Ama aradan on yıl geçmiş olacaktı o zamana kadar...

Celse aralarında anam babam mutlu gözlerle bakarlardı bana. Anam yalnız kurtulacağımı değil, üstelik sanki bir şeyler de kazanmış olarak çıkacağımı umuyordu dâvadan. Kendisini inandırmıya çalışıyordum ki, en azından ağır hizmet vereceklerdir. Ödü kopmuş gibi bir bana bir avukatlara bakıyordu öyle şey olur mu gibilerden. Babam solgun, sessiz, mutlu ve mutsuz bekliyordu.

Karar medeni haklarımızı kaldırıyor ve sürgüne hükmediyordu. Oldukça yumuşak bir sonuçtu bu. Biz ağır hizmet bekliyorduk. Ama, sürgün benim ilk sürgünüm gibi değildi. Bir defa müebbeddi; kaçmıya kalkan her seferinde üç yıl ağır hiz-

metc koşulacaktı. Kaçarken yakalananlara 45 kırbaç vurulması cezası iki üç yıl önce kaldırılmıştı.

3 Ocak 1907 de karıma yazıyordum:

«Bir kaç saattenberi sürgün deposundayız. Tutuklular evinden biraz da üzülerek çıktığımı itiraf ederim. İçinde rahatça çalışabildiğim küçük hücreme ne güzel alışmıştım. Sürgün deposunda hepimizi bir yere tıkacaklarını biliyorduk, bundan daha yorucu ne olabilir? Arkadan çamur, gidiş gelişler, bildiğim o sürgün yolculuğunun tatsızlıkları. Gideceğimiz yere varıncıya kadar kimbilir ne kadar zaman geçecek? Ve kimbilir ne zaman geri gelebileceğiz? 462 numaralı hücrede okuyup yazmak ve... beklemek daha iyi değil miydi?...

Bizi buraya önceden haber vermeden birdenbire taşıdılar. Sırtımıza mahpus giyimleri giydirdiler. Okul çocukları gibi olmuştuk giyinirken. Birbirimizi gri pantalon, gri üstlük ve gri başlıkla görmek tuhafımıza gidiyordu. Ama sırtımızda beylik marka, karo ası yoktu. Çamaşırlarımıza ve pabuçlarımıza dokunmadılar. Bizi içine tıktıkları odaya böyle yeni giysilerle süslü şenlik içinde girdik...»

Pabuçlar önemliydi benim için: tabanımda bir pasaport ve yüksek topuklarımın içerisinde de altın vardı.

Gideceğimiz yer kutup kuşağının tam üstündeki Obdorsk kasabasıydı. Demiryolundan binbeş yüz verst uzaktaydı; en yakın telgraf merkezi sekiz yüz verstti. Posta onbeş günde bir geliyordu. Suların taşkın olduğu zamanlarda, ilkbahar ve sonbaharda birbuçuk iki ay hiç gelmiyordu.

Yol boyunca bizim için özel tedbirlere başvuruldu. Yanımızdaki gardiyanlara bile güvenmiyorlardı. Bizim vagonda, kılıç elde nöbet tutan assubay yeni çıkmış devrimci koşuklar okuyordu. Bitişik vagonda bir sürü jandarma vardı ki, her istasyonda iner bizim vagonu sargıya alırdı. Herkes çok iyi davranıyordu; çünkü kantarın iğnesi henüz devrimle karşı devrim arasında sallanıyordu, hangi tarafın ağır basacağı daha belli

olmamıştı. Kafile komutanı bir emir göstermişti bize, ellerimize kelepçe vurulmıyacaktı, oysa yasalar kelepçe vurulmasını gerektiriyordu.

11 Ocakta karıma yazıyordum:

«Subay böyle ince ve kibar olursa askerler ne yapmazlar? İçlerinde bizim dâvayı okumamış kimse hemen hiç yoktu, hepsi de bize karşı dostça davranıyordu... Son dakikaya kadar, askerler kimleri nereye götüreceklerini bilmiyorlardı. Kendilerini Moskova'dan Petersburg'a yolcu ettikleri zaman, alınan bunca tedbire bakarak bizi alıp doğru kafamızı kesecekleri Schlusselburg'a götüreceklerini sanmışlar. Hapishane avlusunda yüzlerine baktım hepsi keder içindeydiler, suçlu gibi bir halleri vardı. Vagona bindikten sonra anlıyabildim nedenini. «İşçi delegeleri»ni ölüme değil sürgüne götürdüklerini öğrenmiş, rahat bir soluk alabilmişlerdi.

Jandarmalar vagonumuza pek uğramıyorlar, yalnız dışardan gözcülük ediyorlar; çevremizi sarıyorlar, kapılara nöbetçi dikiyor ve daha çok askerleri göz altında tutuyorlar.»

Yolda yazdığımız mektupları istasyonlarda askerler kutulara atıyorlardı.

Tiyumen'e kadar trenle gittik. Oradan arabalara bindik. Ondört sürgün için yüzbaşıdan başka elliiki asker, bir komiser ve bir de kır polisi onbaşısı vardı. Aşağı yukarı kırk kızak ediyorduk. Tiyumen'den çıkarak Tobolsk üzerinden Obi vadisini izlemiye başladık.

Karıma yazıyorum, her gün doksan verst yol alıyoruz, yani hemen hemen bir derece. Biz çıktıkça uygarlık —eğer bu da uygarlıksa— belirtileri de siliniyor. Soğuğun ve yabanlığın hüküm sürdüğü ülkeye doğru her gün bir basamak daha iniyoruz.

Tifüsten kırılan bölgeyi geçtik, sonra yolculuğumuzun otuz üçüncü günü, bir zamanlar Petro'nun silâh arkadaşı prens Mençikov'un sürgün edilmiş olduğu Berezov'a vardık. İki gün

kaldık burada. Obdorsk'a kadar önümüzde aşağı yukarı beşyüz verstlik bir yol daha vardı. Kasabada serbest dolaşıyorduk. Bu kadar uzaktan kimsenin kaçabileceği akla gelmiyordu. Tek dönüş yolu Obi vadisi idi, telgraf işliyordu, kaçan kurtulamazdı.

Berezovda Roskovski adında bir sürgün vardı. Onunla konuştum nasıl kaçabilirim diye. Ural dağlarının yanındaki Sosva ırmağı boyundan dosdoğru batıya gitmeli dedi, olursa öyle olabilirmiş; ren geyiklerinin çektiği bir kızak tutulacak, maden fabrikaları üzerinden Bogoslovski fabrikasına ulaşılacaktı, oradan Kuşva'ya kadar dekovil vardı, Kuşva'dan demir yolu geçiyordu. Sonra Perm, Viyatka, Vologda, Petersburg, Helsingfors...

Ama Sosva boyunca yol yoktu. Berezovun hemen ötesi yaban yerlerdi, canlı kul yoktu. Binlerce verst boyunca polis filân da yoktu; zaten oralarda Ruslar yaşamıyorlardı, uzaktan uzağa tek tük Ostiyak yurdlarına(1) rastlanırdı ancak; telgraf filan hak getire; at bile yok; gidiş geliş yalnız ren geyikleriyle yapılıyordu. Peşinize düşseler gölgenizi bile tutamazlardı. Ama o uçsuz bucaksızın içinde kara batıp kalmak, yitip gitmek de vardı. Ve aylardan şubattı, kışın öfkesi burnundaydı.

Sürgün alayımızda eski bir devrimci de vardı, doktor Feit, siyatiğim tuttu de, birkaç gün daha Berezovda kalırsın dedi, nasıl deneceğini de öğretti. Numara tuttu sahiden. Siyatiğin sahicisi yalancısı belli olmazmış. Hastaneye yatırdılar. Hiç karışan görüşen yoktu. Kendimi «iyi» hissettiğim zaman çıkıp istediğim kadar dolaşabiliyordum. O karda kıyamette kimsenin kaçmıya kalkışması, gene söylüyorum, akıllı adam işi sayılmıyordu. Doktor da yürümek iyi gelir diye beni sokağa salıyor-

(1) Ostiyak, Sibiryalı-Finli kökten göçebeler. Avrupa Rusya'sının yukarı uçlarında ve Sibirya'nın kuzey batı bölgelerinde deri ve keçe çadırlar içinde yaşarlar. Yurd, bu çadırlara onların verdiği addır.

du hep. Bir karar vermek gerekiyordu. Batıya, diyordum kendi kendime, dosdoğru batıya.

Roşkovski, «keçi ayak» denilen bir köylüye danıştı, oranın yerlilerinden. Ufak tefek, kara kuru aklı başında bir adamdı bu keçi ayak, işi üzerine aldı. Tok gözlüydü. Sonradan iş ortaya çıktığında tam mânâsıyla anasını ağlatmışlar. Oktobr devriminden sonra Kozya Nojka (keçi ayak), on yıl önce kaçışını sağlamış olduğu adamın ben olduğumu birden bilememişti. 1923 de Moskova'ya geldi, görüştük. Ve karşılaşmamız çok candan oldu. Sırtına ordunun tören giysilerinden giydirdiler, tiyatrolara götürdüler, bir gramofon ve daha başka hediyeler verdik. Az süre sonra yurdunda, yukarı kuzeyde gözlerini kapadı.

Yola çıkmak için ren geyikleri gerekiyordu. Daha önemlisi böyle bir havada yola çıkmayı göze alabilecek bir klavuz bulmaktı. Kozya Nojka bir Ziryan getirdi, kabilesindeki herkes gibi görmüş geçirmiş, becerikli bir adam.

«Yahu bu sarhoş be!

— Sarhoş ne demek, sarhoşun dik âlâsı. Ama Rusçası iyi, ziryan dilini ve ostiyak dilinin birbirine hiç benzemiyen iki lehçesini de su gibi konuşur. Bunun gibisini bulamazsınız. Uyanık adamdır.»

Bu «uyanık» adamdı sonradan Kozya Nojka'yı ele veren. Ama beni çekip kaçırmayı da başarmıştı.

Bir pazar gece yarısı yola çıkacaktık. O gün kışlada bir gösteri vardı. Ben de gittim, orada İspiravnik'e rastladım ve artık iyileştiğimi, yakında Obdorsk'a doğru yola çıkabileceğimi söyledim. Düpedüz kalleşlikti yaptığım ama başka çarem de yoktu.

Çanlar gece yarısını vurunca Kozya Nojka'nın avlusuna süzüldüm. Alçak bir kızak hazır bekliyordu. Altıma bir kürk yayarak boylu boyunca yattım kızağın üstüne. Kozya Nojka üzerime donmuş samanlar yığdı, iplerle bağladı ve yola çıktık. Saman ısınıyor yüzüme buz gibi sular iniyordu.

Bir kaç verst açılınca durduk. Kozya Nojka ipleri çözdü. Samanın altından çıktım. Sürücü ıslık çaldı. Bir sesler cevap verdiler ama eyvah bunlar sarhoş sesleriydiler.

Ziryan bulut gibiydi, yanında arkadaşları da vardı. Kötüydü bu başlangıç. Ama elden gelen birşey de yoktu. Küçük bir kızağa oturdum küçük yükümle. İki kürk vardı sırtımda, birinin tüyleri içerde öbürünün dışarda. Yün çoraplar, içi kürklü potinler, başımda kürk başlık, yani kış ortasında bir ostiyak nasıl olursa ben de öyleydim. Yanımda birkaç şişe şarap ruhu, yani bir buz çölünün en gerekli şeyi vardı.

Sverçkof hatıralarında diyor ki:

«Berezovun yangın kulesinden, karın beyaz yaygısı üzerindeki en ufak kıpırtı görülebilirdi. O gece kasabadan kimse çıktı mı diye polisin tulumbacıları sorguya çekeceğini hesab eden Roşkovski, başka birisini de Tobolsk'a doğru yola çıkarmıştı, adam yeni kesilmiş bir dana götürüyordu. Tabiî polis, beklendiği gibi işi haber aldı ve iki gün sonra Troçkinin savuştuğu meydana çıkınca, polis dananın peşine düştü, iki gün de böyle kaybetti...»

Bunu ben çok sonraları öğrenmiştim.

Sosva yolunu tuttuk. Klavuzum bir geyik sürüsünden ve yüzlerle geyik arasından seçerek, ren geyikleri satın aldı. Başlangıçta boyuna uyukluyordu, uyuyunca hayvanlar da duruyorlardı. Durum ikimiz için de tehlikeliydi. Dürttüm, salladım, bana mısın demedi. O zaman başından kalpağını çekip aldım, az sonra saçları buz tutmıya başladı, yavaş yavaş ayıldı. Yola koyulduk, aslında güzel bir yolculuk, kar beyazda uzayıp giden el değmemiş sessizlik, çam ormanları, ormanlarda yaban hayvan sürüleri. Ren geyikleri koşuyorlardı, keyifli, dili ağzının bir yanından dışarı sarkmış «çu çu çu» diye soluk alaraktan. Dar bir yerlerden geçiyorduk, renler birbirlerine sürtünüyorlardı, ama bu onları hiç aksatmıyordu. Tuhaf hayvanlardı bunlar, ne açlık biliyorlardı ne yorgunluk. Yola çıktığımızda yirmi

dört saattir birşey yememişlerdi. Yola çıkalı da neredeyse yirmi dört saat olacaktı, hâlâ yem yememişlerdi. Sürücünün dediğine kalırsa bir defa «koşuya başladılar mı» bu böyle olurdu. Düzenli koşuyorlardı, hiç yorulmadan saatte sekiz on verst kesiyorlardı. Yiyeceklerini de kendileri buluyorlardı. Boynuna bir odun bağlayıp salıveriyorlar, o kendi kendine bir yer buluyor karın altındaki yosunun kokusunu alarak, sonra ayaklarıyla eşeleyip derin bir çukur açıyor, bütün gövdesiyle çukurun içine yerleşip yemiye başlıyordu. Açık deniz üstünde yüzlerce metre yukarda uçan bir havacı için uçağın motoru neyse bu geyikler de benim için oydu. Üç geyikten biri, «başı çekeni» aksamıya başladı. Aksilik! Yedek yok ki, yerine koyasın. Bir ostiyak göçü aramıya başladık. Bu yörelerde göçler birbirinden on verst aralıklarla serpilmişlerdi. Klavuz belirsiz izleri izliyerek birini bulabildi. Bilmem kaç verst uzaktan duman kokusu almıştı.

Hayvanları değiştirebilmek için yirmi dört saatten fazla zaman kaybettik. Ama buna karşılık seher vakti unutulmaz bir şey gördüm: üç ostiyak, ellerinde lasolar, çil yavrusu gibi dağılan sürünün içerisinden, seçilen hayvanları yakalıyorlardı; sürüde yüzlerce geyik vardı ve köpekler sürüyü o üç ostiyakın üstüne doğru sürüyorlardı.

Yeniden yola düştük. Ormanlardan, üstü buz kaplı bataklardan, yanmış ormanlardan geçiyorduk. Kar üstünde ateş yakıyor, kar suyu ile çay içiyorduk. Klavuz şarap ruhunu seviyordu daha çok, ama ben göz kulak oluyor, fazla kaçırmasına fırsat vermiyordum. Yol iz belli değildi. Geyikler yollarını kendileri buluyorlardı. Şurada karsız bir yer, yanda bir kayın ormanı, öbür yanda ırmak yatağı. Yorucu bir yol. Kızağın dar izini rüzgâr ve kar hemen kapatıveriyordu. İkide bir hayvanın ayağı sürçüp yoldan çıkıyor, karnına kadar kara gömülüyor silkinip sıçrıyor, kızağı sarsalıyor «baştaki» geyiği yana atıyordu.

Az ötede güneşte ısınan yol yürünmez hale geliyordu, her duruşta kızak buz tutuyor, yere yapışıyor, zor kımıldıyordu, bu yüzden iki sefer dizginler kopmuştu. İlk iki «konak(1)» dan sonra hayvanlar göz göre yorulmuşlardı.

Ama güneş kayboluyor, yol donuyor ve işler gene yoluna giriyordu. «Yer yumuşak olacak ama ayak batmıyacak», «yolun iyisi böyle olur» du sürücüye göre; hayvanların ayak sesleri duyulmuyordu âdeta; geyikler neşeliydiler. Üç hayvandan birisini çözüp arkaya bağladık, çünkü hayvanlar, çok kolay çektiklerinden âni çıkışlar yapıyorlardı, kızak devrilebilirdi. Kızak bir gölün aynasında süzülen bir kayık gibi sessiz, rahat kayıp gidiyordu. Alaca karanlıkta orman kocaman görünüyordu. Yolu görmüyor, kızağın yürüdüğünü anlamıyordum. Serap gibiydi, önümüzde ağaçlar koşuşuyor, yanımızda ormanlar kaçışıyordu, koskoca kayınların görünmesiyle kaybolması bir oluyordu. Herşey bir esrar perdesi içinde gibiydi. Çu çu çu... gecenin ve ormanın büyük sessizliği içinde, renlerin düzenli solukları ndan başka bir şey duyulmuyordu.

Böyle bir hafta gittik. Bir solukta yediyüz kilometre kesmiştik, artık Urallara yaklaşıyorduk. Kâfilelere rastlamıya başlamıştık. Ben kutup araştırmaları yapan baron Toll grubunun mühendisi idim. Ural'a az bir şey kalmıştı, bu grupta çalışmış olan ve grubun bütün üyelerini tanıyan birisiyle karşılaştık. Bir sürü soru karşısında bunalır gibi oldum. Bereket versin. pek öyle aklı başında değildi. Hemen bir rom şişesi dayadım ağzına, belâyı atlattık.

Uralda yolculuk atla yapılıyordu. Şimdi bir memur olmuştum. ve bölgesini dolaşmakta olan bir vergi kontrol memuru ile beraber, maden işletmesinin dekovil yoluna kadar indim. Gar jandarması, beni gördü aldırış etmedi ve ostiyaklardan almış olduğum kürkleri daha uzağa taşımak zahmetinden kurtardı beni.

(1) Renlerin bir solukta alabildikleri on onbeş kilometrelik yol.

Demiryoluna çıkan yolda durum pek güvenilir gibi değildi. Tobolskdan gelen gideni azdı, yabancılar dikkati çekebilirdi. bir tel gelmiş olabilir, beni herhangi bir istasyonda durdurabilirlerdi, kuşkudaydım. Yirmidört saat sonra Perm'e giden rahat vagona kapağı atınca rahat bir soluk alabildim.

Bizi jandarmaların, gezgin korucuların, ispiravniklerin alaylı malaylı karşıladıkları istasyonlardan geçiyorduk. Ama şimdi öbür yönde gidiyordum ve bambaşka duygular içindeydim. Lüks ve hemen hemen boş vagon bana önce sıkıcı geldi. Sahanlığa çıktım, rüzgâr esiyordu, hava kararmıştı, bir sevinç haykırışı koptu yüreğimden, özgürlük sevinciydi bu.

Yolun ikiye ayrıldığı istasyonda bir tel çektim karıma ilerdeki bir istasyonda beni karşılaması için. Böyle bir tel beklemiyordu, hiç değilse bu kadar çabuk beklemiyordu. Bekliyemezdi de. Berezova kadar yolculuk bir aydan fazla sürmüştü. Petersburg gazeteleri yolculuğumuzu ayrıntılarıyla veriyorlardı. Mektuplarımız yerlerine varıyorlardı. Herkes beni Obdorsk yolunda biliyordu. Oysa dönüşte aynı yolu onbir günde almış oluyordum. Karım elbette ki, benimle Petersburg yakınlarında bu kadar çabuk karşılayabileceğini aklından geçiremezdi.

Hikâyeyi nasıl anlatıyor bakınız N.İ. Sedova:

«Petersburg'un bir ucunda finlandyalılar mahallesinde yaşıyordum tek başıma, oğlumla beraber, Troçki'nin telini alınca yerimde duramaz oldum, o kadar sevinçli ve mutlu idim. Aynı gün bir de mektubunu aldım, gidiş yolunda yazmıştı, yolculuğun nasıl geçmekte olduğunu anlatıyor, Obdorsk'a gelirken kitap ve öteberi bir şeyler getirmemi istiyordu. Demek birden fikrini değiştirmiş, dönüş yoluna çıkmıştı. Ama garibi şu ki, telgrafta, buluşacağımız istasyonun adı silinmişti. Ertesi sabah Petersburg'a indim ve hangi istasyona gitmem gerektiğini anlıyabilmek için tren cedvellerini inceledim. Kimseye danışmak istemediğim için gideceğim yeri doğru dürüst bilemeden yola çıkmak zorunda kaldım. Viyatka'ya bilet aldım, akşam üzeri

yola çıktım. Vagon karnaval tedarikine çıkmış mülk sahipleriyle ve satın aldıkları şeylerle tıkabasa doluydu. Ağızlarında yalnız börek, havyar, balık, şarap v.b. lakırdısı vardı. Benim aklım fikrim buluşmamızda ve bu arada bir tatsızlık olup olmıyacağında idi, çevremdeki konuşmalar ağır geliyordu. Ama taa içimde bir güven vardı, sonucun iyi olacağına inanıyordum. Sabahı güç ettim: karşıdan gelen trenle Samino istasyonunda karşılaşacaktık; bu adı trene bindikten sonra duymuştum, bütün ömrümce de unutmıyacaktım. İki tren de durdu, gara koştum, kimse yoktu... Öbür trene atladım, bütün vagonları dolandım hızla, yoktu. Birden bir köşede L.D. nin kürkünü görmiyeyim mi? Demek burada! Ama nerede?. Vagondan atladım ve baktım karşımda L.D. Oda beni aramak için gara koşmuş, bulamayınca geri dönüyordu. Telgraf hikâyesine çok öfkelendi, neredeyse bir olay çıkaracaktı. Yatıştırıncaya kadar canım çıktı. Bana tel çekerken, şüphesiz çok iyi biliyordu ki, buluşma yerinde benim yerime jandarmaları bulabilirdi, ama Petersburg'ta beraber olmamızın daha iyi olacağını anlıyor ve talihine güveniyordu. Kompartımana yerleştik ve yola birlikte devam ettik. L.D. vagonda ve istasyonda hiç çekinmeden serbestçe ve yüksek sesle konuşuyor, beni şaşırtıyordu. Bense onu iyice saklamak, görünmez hale getirmek istiyordum: kaçmakla ağır hizmet cezası tehdidi altına girmemiş miydi? Ama o hiç aldırış etmiyor, en iyisi böyledir diyordu.»

Petersburg istasyonundan doğru Topçu Okuluna, güvendiğimiz dostların yanına gittik. Beni karşılarında bulan Litken'lerin hali görülecek şeydi. Yemek salonunda bir hayalet gibi duruyordum, hepsi de soluğunu kesmiş, gözleri üzerime dikili, öyle kalmıştı. Önce sarmaştık, sonra şaşkınlık yeniden başladı, adeta gözlerine inanamıyorlardı. İnanabildiler sonunda benim ben olduğuma... Ve bugün bile hatırlarım, ne tatlı saatlerdi onlar... Ama tehlikeyi atlatmış değildim. Bunu ilk hatırlatan doktor oldu. Bir anlamda tehlike asıl şimdi başlıyordu. Bere-

zovdan telgraf gelmişti hiç şüphesiz, kaçışım haber alınmıştı. İşçi Sovyetinden beri Petersburg'ta yüzümü tanımıyan kalmamıştı. Karımla birlikte Finlandyaya geçmiye karar verdik, devrimin getirdiği özgürlükler orada Rusya'dan daha uzun ömürlü olmuştu. En tehlikeli yer de Finlandyaya giden trenlerin kalktığı istasyondu. Tren kalkmadan önce bir sürü jandarma subayı doluştular trene, yolcuları gözden geçiriyorlardı, bizim vagona da girdiler. Karımın kapıya bakan gözlerinde nasıl bir tehlikenin içine düşmüş olduğumuz okunuyordu. Bir dakika öyle, sinirlerimiz son derece gerilmiş bir halde kaldık. Jandarmaların bakışları üzerimizden kayıp geçti ve gittiler. Daha iyisini yapamazlardı.

Leninle Martov da çoktan beri Finlandyada idiler. Stokholmdeki 1906 nisan kongresinde iki fraksiyon arasında varılan anlaşma şimdiden çatlayıp yarılmıştı. Devrimin yükselttiği sular artık çekiliyordu. Menşevikler 1905 deki deliliklere pişman olmuşlardı. Bolşeviklerde pişmanlık filân yoktu. Ve hemen yenisine sıvanıyorlardı devrimin. Komşu köylerde oturan Leninle Martovu ayrı ayrı ziyaret ettim.

Martov'un odası her zamanki gibi alt üsttü. Bir köşeye adam boyu gazete yığılmıştı. Konuşurken ikide bir bu yığının içerisine dalıyor, filân yazıyı arıyordu. Masanın üzeri el yazıları ve cigara külleriyle doluydu. İnce burnu üzerinde camları silinmemiş kelebek gözlük sallanıyordu. Kafası her zamanki gibi düşüncelerle, ince ve parlak düşüncelerle doluydu, ama bir düşünceden, asıl gerekli olanından yoksundu, en önemli olanından: ne yapacağını bilmiyordu.

Lenin'in odasında her zamanki gibi örnek bir düzen hüküm sürüyordu. Tütün içmiyordu. İstediği gazeteler elinin altında idi, yazılar işaretlenmişti. Ve en önemlisi, bu katı, ama görülmemiş yüzdeki sabırlı ve yenilmez güvendi.

Henüz pek belli değildi, devrim geri mi basıyordu, yoksa yeniden başlamak için bir duraksama halinde miydi. Ama is-

ter öyle ister böyle, şüphecileri susturmak, 1905 deneyini teori açısından gözden geçirmek, yeni bir çıkış, ya da gelecek devrim için kadroları hazırlamak gerekli idi.

Leninle konuştuk, mahpushanede yaptığım çalışmaları beğendiğini söyledi, ama bu çalışmalardan teşkilât açısından gerekli sonuçlara ulaşmadığım —yani hâlâ bolşeviklerin yanında yer almadığım için de çıkıştı. Hakkı vardı.

Ayrılırken Helsingfors için pek değerli adresler verdi. Salık verdiği dostlar Helsingfors yakınındaki Oglbu'da bize uygun bir yer buldular, yerleşmemize yardımcı oldular. Burada bizden sonra Lenin de oturmuştur bir süre. Helsingfors **polis müdürü** Fin Milliyetçi Devrimcilerindendi, yani **Activiste** idi. Petersburg yönünden bir tehlike belirirse bize haber verecekti.

Oglbu'da bir kaç hafta kaldık karımla ve ben içerdeyken doğmuş olan oğlumla beraber. Burada herkesten uzak, **Gidiş - Dönüş** hikâyemi kaleme alıyordum. Stokholm üzerinden dışarı çıkmaya yetecek kadar param vardı. Karım ve çocuğum Rusya'da kaldılar. Sınıra genç bir fin «activiste»i ile beraber gittik. O zamanlar bize dosttular. 1917 de faşist olacaklar, Oktobr Devriminin en azgın düşmanları kesileceklerdi.

Bir Skandinav vapuru ile yola çıktım, bu kez on yıl kalacaktım yaban ellerde, yurdumdan uzak.

XVI

İKİNCİ GÖÇ

ALMAN SOSYALİZMİ

Parti kongresi 1907 de Londra'da bir sosyalist kilisede yapıyordu toplantılarını. Toplantılar, çok, uzun, gürültülü ve karışık oluyordu. Henüz Petersburg'ta ikinci Duma yaşıyordu. Devrim yıldızı sönüyordu, ama uyandırdığı ilgi, hele İngiliz politika çevrelerinde henüz pek canlıydı. Gözde liberaller, delegelerin kalbur üstü olanlarına davetler veriyor, misafirlerine gösteriyorlardı. Ama devrimin gerileyişi en önce partinin kasasında belli etmişti kendisini. Para suyunu çekmişti, delegeleri geri gönderecek para yoktu, hatta kongreyi sonuna ulaştıracak kadarı bile yoktu. Bu tatsız haber tam da silâhlı ayaklanma tartışmaları yapılırken çınlattı kilisenin kubbelerini, delegeler şaşkın, üzüntülü, birbirlerine bakmıya başladılar. Şimdi ne olacaktı? Artık burada, Londra'nın şu kilisesinde kalınamazdı... Derken ummadık bir yerden bir çare belirdi. İngiliz liberallerinden biri devrime borç para vermeyi kabul ediyordu. Hatırımda kaldığına göre üçbin İngiliz lirası. Ama diyordu İngiliz, senedi bütün delegeler imza edecekler. Senet yazıldı, Rusyanın bütün halklarının harfleri ile yüzlerce imza atıldı altına ve İngilizin eline tutuşturuldu. Ama İngiliz parayı geri alıncıya kadar çok bekliyecekti. Parti savaş öncesi ve savaş yılları içinde borç ödemeyi düşünecek halde değildi. Borç Sovyet hükûmeti zamanında ödenmiş ve devrimin imzası geri alınmıştır. Devrim onurunu korumuş, geç de olsa borcunu ödemiştir.

Kongrenin ilk günlerinde idi, kilisenin bir köşesinde bir adam durdurdu beni; uzun boylu, yuvarlak suratlı, yuvarlak

şapkalı, elmacık kemikleri çıkık bir adam. Sevimli bir gülümseme ile,

«Hayranınızım» dedi.

Ben de, boş bulunup

«Hayranım mı?» dedim.

Hapishanede yazdığım yergileri söylemek istiyormuş. Adam Maksim Gorkiydi. İlk defa görüyordum.

«Benim de size hayran olduğumu söylemek gerekmez her halde» cevabını verdim.

Gorki o sıralar bolşeviklere daha yakındı.

Ünlü bir artistle, Andreeva ile beraberdi. Üçümüz birlikte Londrayı gezdik.

Gorki, hayran bakışlarla Andreeva'yı gösterip,

«Bakınız, diyordu, bütün dilleri konuşuyor.»

Kendisi yalnız Rusça biliyordu, ama ne kadar iyi biliyordu!

Bir dilenci koşup, arabanın kapısını kapar, Gorki'nin yüreği dayanamaz,

«Şu **pence**lerden versek..»

der, Andreeva'da

«Verildi Aleşenka, verildi...» derdi.

Rosa Luxembourg'la daha önce de tanışmıştım, Londra kongresinde daha yakından tanıdım. Ufak tefek, narin, hatta hastalıklı, yapısı, yüzünün kibar çizgileri, çok çok güzel gözlerindeki zekâ ışıltıları ile, karakterindeki ve düşüncesindeki yiğitlikle insanı çabucak etkiliyordu. Ağır, açık, kesin, atılgan üslubu, yiğit ruhunun yansıması olarak dünya durdukça duracaktır. Son derece zengin ve çeşitli incelikleri olan bir insandı. Devrim, devrim tutkusu, insan ve san'atı, yaradılış, otlar, kuşlar, her şey onun içindeki sayısız tellerden birine dokunurdu.

«Dünya tarihinin anaforları içine bir yanlış anlama yüzünden düştüğümü ve gerçekte dünyaya kaz gütmek için gelmiş birisi olduğumu söylediğim zaman, bana inanacak birileri bulunsa gerektir.»

Louise Kautsky'ye böyle yazmıştı bir zamanlar.

Rosa ile yakın ilişkimiz olmamıştır, birbirimizi çok az, çok seyrek görebildik. Gördüğüm zaman hayran kalırdım. Bununla beraber o zamanlar onun değerini gene de yeteri kadar anlamış sayamam kendimi...

«Sürekli devrim» konusunda benimle beraberdi. Koridorda Lenin'le yarı şaka tartışıyorduk. Delegeler sarmıştı çevremizi.

«Rusça'yı iyi bilmiyor da ondan» dedi Lenin, Rosayı kastederek.

— Evet, dedim, ama marksçayı iyi biliyor.»

Delegelerle beraber biz de gülüyorduk.

Kongre toplantılarından birinde, burjuva devriminde proletaryanın rolü ve özellikle köylü sınıfına karşı proletaryanın tutumu konuları üzerindeki düşüncelerimi bir kere daha açıklamak fırsatını bulmuştum.

Konuşmaları bağlamak için söz alan Lenin, bu konuya da değindi:

«Troçki, çağdaş devrimde, proletarya ile köylünün çıkarlarının aynı olduğu görüşünü tutuyor», dedi ve şöyle ekledi: «Biz bunu burjuva partilerine karşı nasıl bir tavır takınılacağı sorununun temel noktaları üzerinde bir beraberlik anlamına alıyoruz.»

Şimdi bir de benim 1905 de köylü sınıfından «haberim bile olmadığı» masalını düşününüz.

Buna bir de, 1907 de Londra'da söylediğim program — söylev'i eklemek kalıyor: doğruluğuna bugün de kesin olarak inandığım bu söylev köylü sınıfı ve burjuvazi konusunda bolşevik yargısının örneği sayılmış ve Oktobr Devriminden sonra tekrar tekrar basılıp yayımlanmıştır.

Londra dönüşü Berlin'e geldim, Petersburg'tan gelen karımla orada buluşacaktık. O günlerde Parvus'da Sibirya'dan kaçmıştı. Dresde'de, sosyal demokrat Kaden yayınları arasında

benim **Gidiş Dönüş**'ü bastırttı. Nasıl kaçtığımı anlatan bu kitaba önsöz olarak devrime dair bir yazı yazdım. Birkaç ay sonra bu önsöz kendi başına bir kitap haline geldi: **Russland in der Revolution.**

Üçümüz, karım, Parvus ve ben, sakson «İsviçre»sine doğru bir yolculuğa çıktık. Yaya gidiyorduk. Yaz sonuydu, günler pek güzeldi, sabahları ince bir yel esiyordu, süt içiyor, dağ havası alıyorduk. Bir seferinde karımla ben, kestirmeden inelim derken az daha canımızdan oluyorduk. Bohemya'da Hirschberg adında küçük bir kasabaya geldik, küçük memurların yazlığa çıktıkları bir yerdi, haftalarca burada kaldık. Para suyunu çekmiye başladı mı ki, hep başa gelen bir şeydi, Parvus ya da ben bir yazı yazıp sosyal demokrat gazetelere gönderiyorduk. Hirschberg'de ben Petersburg bolşevik yayınları için Alman sosyal demokrasisi konusunda küçük bir kitap yazıyordum. Daha önce 1905 de ileri sürmüş olduğum bir düşünceyi, bu kitapta ikinci defa olarak ortaya koymaktaydım: bu koskoca Alman sosyal demokrasi makinası, burjuva toplumun başı sıkıldığı bir anda, tutucu düzenin en büyük gücü haline dönüşebilir. Bu tamamen kuramsal varsayımı, olayların bu derece haklı çıkaracağını o zamanlar ben bile kestirememiştim.

Hirschberg'den sonra birbirimizden ayrıldık. Ben Stuttgart kongresine gidiyordum; karım Rusya'ya çocuğunun yanına dönüyordu, Parvus'da Almanya'ya gidiyordu.

Enternasyonal kongresinde 1905 Rus Devriminin esintileri vardı hâlâ. Cephe sol yamaçta kuruluyordu. Ama devrimci metodlara karşı bir güvensizlik belirmiye başlamıştı. Rus devrimcileri henüz ilgi toplamıyor değildiler, ama, bu ilgide biraz da alay seziliyordu «demek gene bize döndünüz» gibilerden.

1905 şubatında Rusya'ya dönerken Viyana'da Victor Adler'e sormuştum, ilerde kurulacak geçici bir hükûmete sosyal

demokratların katılması konusunda ne düşünüyor diye. Adler, kendine özgü cevaplardan birisini vermişti:

«**İlerde** kurulacak hükûmete gelinciye kadar, **şimdiki** ile kimbilir ne kadar ne kadar belâya girecektir başınız.» Stuttgart' da bunu hatırlattım kendisine,

«Doğrusu, dedi, geçici hükûmetin bu kadar yakınında olabileceğinizi hiç ummamıştım.»

Adler beni severdi; zira Avusturya'da bütün yurttaşlara seçim hakkının tanınması, Petersburg İşçi Sovyetinin başarısı idi aslında.

İngiliz delegesi Quelch, ki, 1902 de beni British Museum'a o sokmuştu, Stuttgart kongresinde, o sıralarda toplantı halinde bulunan bir büyük elçiler konferansından söz ederken pek de saygılı bir dil kullanmamış, eşkiyalar toplantısı, filân gibi bir şeyler söylemişti. Bu söz prens Bulow'un hoşuna gitmedi. Wurtemberg eyâleti, Berlin'in baskısıyla, Quelch'i sınırdışı etmiye karar verdi. Bebel'in rahatı huzuru kaçmıştı. Karara karşı partinin eli kolu bağlı kaldı. Bir protesto gösterisine bile girişmedi. Enternasyonal kongresinin tutumu okul çocuklarınınkine benziyordu: öğretmen yaramaz çocuğu sınıftan atıyor, kimse ses çıkaramıyordu. Alman sosyal demokrasisinin kafa sayısı pek çoktu ama, kılını kıpırdatacak hali yoktu.

1907 ekiminde artık Viyana'da idim. Karım çocuğumuzu almış gelmişti. Devrim sularının yeniden kabarmasını bekliyerek banliyöda, Hutteldorf denilen yerde yerleştik. Çok bekliyecektik. Yedi yıl sonra bizi Viyana'dan uzaklaştıran, devrim sularının değil, bambaşka suların dalgalanması olacak, ve bütün Avrupa toprakları kana boyanacaktı.

1907 de yurt dışındaki Ruslar İsviçre'de ve Paris'te toplanırlarken biz neden Viyanayı seçmiştik? O sıralar Alman politika hayatına ilgi duyuyordum. Polis yüzünden Berlin'de kalamazdım. Viyana'da oturmıya karar verdik. Ama, arada geçen yedi yılda Avusturya'dan çok Almanya'da olup bitenleri izledim.

Victor Adler'i, ki, doğrusu büyük bir liderdi, 1902 den beri tanıyordum. Çevresini ve bütün partiyi şimdi daha yakından tanıyabilecektim.

1907 yazında Kautsky'nin evinde Hilferding'le tanıştım. Hilferding'in devrimcilikten yana pek taşkın olduğu zamanlardı, ama bu, Rosa Luxembourg'a diş bilemesine ve Karl Liebknecht'i küçümsemesine engel olmuyordu. Öbür yandan Rusya konusunda da bir çoklarından çok daha aşırı görüşleri vardı. Sürgünden kaçmadan önce, Neue Zeit da yayınlanmış olan yazılarımı methetti, ve hiç beklemediğim halde benimle hemen senli benli oluverdi. İlişkilerimiz böylece daha içten oldu. Bu yakınlığın ne manevî ne de politik bir temeli olmuştur.

Hilferding, o zamanlar, Alman sosyal demokrasisini pısırık ve gevşek olmakla suçluyor, hor görüyor, Avusturyalıları daha çok beğeniyordu. Ama bunu yalnız biz bizeyken söylerdi. Kendisi resmen Alman partisinin aylıklı yazarıydı —ve o kadarıyla kalmaktaydı. Viyana'ya geldiğinde beni de aradı, bir akşam bir kahveye götürüp Avusturyalı marksistlerle tanıştırdı. Ben de birkaç günlüğüne gitmiş olduğum Berlin'de onu aradım. Orda da, bir kahvede, o ve ben, Mac Donald ile bir görüşme yapmıştık. Tercümanlığı Edouard Bernstein yapıyordu. Hilferding soruyor Mac Donald cevap veriyordu. Ne soruları ne de cevapları hatırlıyabiliyorum, zaten bayağılıklarından gayrı hatırlanacak yanları da yoktu. Yalnız kendi kendime sormuştum, benim sosyalizm dediğim şeyden, şu üç kişiden en çok hangisi uzak düşüyor diye; bulduğum cevap bile aklımda kalmamış.

Brest-Litovsk görüşmeleri sırasında Hilferding'ten bir mektup almıştım. Dişe dokunur bir şey bekliyemezdim, ama gene de zarfı merakla açtım. Oktobr devriminden beri sosyalist batıdan bize ulaşan ilk sesti bu. Ve zarftan ne çıkmıştı? Hilferding benden Viyanalı bir doktorun salıverilmesini istiyordu.

Devrim için tek kelime yoktu. Ama gene senli benliydi. Bu adamı yeterince tanımıştım. Bir şey beklenemiyeceğini biliyordum. Ama gene de gözlerime inanamıyordum.

Lenin olayla pek ilgilendi.

«Hilferding'den mektup almışsınız.

— Evet.

— Ne yazıyor?

— Tanıdığı bir tutsak için iltimas istiyor.

— Devrim için bir şey demiyor mu?

— Demiyor.

— Hiç mi?

— Hiç.

— Olur şey değil!.»

Lenin yüzüme bakakalmıştı.

Haklı idi şaşmakta. Ben ise, daha önce, Oktobr Devriminin ve Brest faciasının Hilferding'de bir tanıdığını kurtarmak fırsatını yaratmış olmaktan başka bir etki yapamıyacağı düşüncesine çoktan alıştırmıştım kendimi.

Lenin'in bu üzüntüyle adama yakıştırdığı sıfatları okumak zahmetine sokmak istemiyorum okuyucuyu.

Hilferding önce beni Viyanalı arkadaşlarıyla tanıştırmıştı: Otto Bauer, Max Adler, Karl Renner. Çok iyi yetişmiş insanlardı, birçok konuda benden bilgiliydiler. Santral kahvesindeki konuşmalarını ilgiyle hatta saygıyla dinliyordum. Ama kısa süre içerisinde tedirgin olmıya başlamıştım. Bunlar devrimci değildiler. Hatta, devrimci tipe karşı tipten kimselerdiler. Bunun böyle olduğu, soruları ele alışlarından, politik olaylar karşısındaki tepkilerinden, yaptıkları psikolojik değerlendirmelerden, kendini beğenmiş —kendine güvenmiş değil— hallerinden, kısacası her şeylerinden belli oluyordu, konuşurlarken burjuva bozuntularını dinliyormuş gibi oluyordum.

Bana en çok dokunan, bu insanların marksizmi pek iyi bildikleri halde, büyük sorunlar karşısında ve özellikle bu

sorunların devrimci çalkantılarla karşılaştığı noktalarda Marx'ın metodunu kullanmak gücünden yoksun oluşları idi.

Bunu ilk olarak Renner'de görmüştüm. Kahveden çıktığımızda geç olmuş, son tramvay gitmişti. Renner beni evine buyur etti. Habsburgların memuru, bilgili ve dünyaya bir takım yeteneklerle gelmiş olan bu adam, tarihsel avukatlığını yapmış olduğu Avusturya-Macaristanın kötü kaderi sonucu, on iki yıl sonra Avusturya Cumhuriyetinin başbakanı olacağını düşünmekten çok uzaktı o zamanlar.

Yolda Rusya'da karşı—devrimin güçlenmekte olduğundan ve devrimin nasıl gelişebileceğinden söz ediyorduk. Renner bu konuda herşeyi bilen bir yabancı aldırmazlığı ve nezaketiyle konuşuyordu. En çok ilgilendiği şey, baron Beck'in bakan olmasıydı. Rusyayla ilgili düşüncelerinin özeti şuydu: Mülk sahipleri ile burjuvazi arasında kurulmuş ve 3 haziran 1907 darbesinden sonra Stolypin eliyle anayasaya da konulmuş olan birlik, ülkenin üretici güçlerinin gelişmesine tıpatıp uygun düşmüştür ve bundan ötürü bu birliğin yaşama şansı çok büyüktür.

Verdiğim cevapta bence, dedim, toprak sahipleriyle burjuva kodamanlar arasında kurulmuş olan blok ikinci bir devrim hazırlamaktadır ve bu devrim belki de Rus proletaryasını iktidara getirecektir.

Renner'in, sokak lambasının ışığı altında, üzerimde biran duran şaşkın ve hoşgörülü kaçamak bakışını hâlâ görür gibiyim. Benim bu hesabımı, birkaç ay önce Stuttgart kongresinde, dünya devriminin ne zaman kopacağını gününe saatine kadar söylemiş olan Avusturalyalı meczubun sözleri gibi karşılamış ve toyluğuma vermişti herhalde.

«Böyle mi düşünüyorsunuz? dedi ve ezici bir nezaketle şöyle devam etti,

Belki de Rusya'daki durumu ben iyi bilmiyorum.»

Lâfı uzatmanın anlamı yoktu: aramızda ortak bir şey yok-

tu. Benim için durum aydınlanmıştı. Bu adam devrimci diyalektiğe, Mısır firavunlarının en geri kafalısı kadar yabancıydı.

Bu ilk izlenimler sonraları daha da kuvvetlenmiştir. Pek bilgili idiler. Günlük politika çerçevesi içinde güçlü marksist yazılar yazıyorlardı. Ama benimle ortak bir yanları yoktu. Gözlemlerimin ve ilişkilerimin alanı genişledikçe buna daha çok inanıyordum. Nasıl adamlar oldukları, yazılarından ve söylevlerinden daha kolay, konuşurlarken belli oluyordu; utanmaz şovenliklerini, küçük iş adamlarına özgü böbürlenmelerini, o iğrenç polis korkusunu ve kadın konusundaki bayağılıklarını ortaya vuruyorlardı. Ben kendi kendime, ümitsiz haykırıyordum:

«Bunlar mı, diyordum, devrimci?!.»

Burada işçilerin sözünü etmiyoruz elbette, daha gösterişsiz daha açık yürekli olmakla beraber gene de şu ya da bu çeşit küçük burjuva çizgilerini onlarda da bulmak olağandır. Hayır, ben savaş öncesi Avusturya marksizminin çiçeğini, milletvekillerini, yazarlarını, gazetecilerini söylüyorum. Kişisel psikolojinin ne kadar karmaşık öğelerden meydana geldiğini ve bir sistemin birkaç bölümünü sindirmiş olmakla, bu sistemin tüm psikolojik sindirimi arasında ne kadar büyük fark olduğunu bu buluşmalarda anlamıştım. Marksist psikolojik tip ancak devrimin gelenek ve görenekleri kırıp attığı toplumsal kaynaşmalar döneminde oluşabilir. Kiminin hukuk okumuş olması gibi, Marx teorisinin şu, ya da bu bölümünü okumuş olan Avusturyalı marksist de **Kapital**'den sağladığı gelirle geçinen bir philistin'den başka birşey değildir. Ukalaların ve kendini beğenmişlerin zartzurtundan geçilmiyen Viyana'da, herşeyin düzenli, herkesin hangi sırada duracağı bilinen bu ihtiyar imparatorluk kentinde, Marx allâmeleri birbirlerini **Herr doktor** diye çağırıyorlardı. İşçiler bile bunlara **Genosse Herr Doktor** diyordu.

Viyana'da geçirdiğim yedi yıl içerisinde bu aydınlar kay-

mağının bir tek üyesiyle şöyle rahatça ve açık yürekle konuşabilmiş değilim: böyle olmakla beraber, Avusturya sosyal demokrasisine yazılıydım, toplantılarına gider, gösterilerine, yayınlarına katılır, ara sıra Almanca kısa konferanslar verirdim. Liderlerin yanında kendimi yabancı hissediyor, buna karşılık toplantılarda ve bir mayıs gösterilerinde aralarına katıldığım sosyal demokrat işçilerle hemen ortak bir dile kavuşuyordum.

Marx ve Engels arasındaki yazışmalar, bu koşullar altında, benim için en yakın ve en vazgeçilmez kitap olmuştur, zira bu yazılar, yalnız düşüncelerimi değil, yeryüzünde edinmiş olduğum bütün algıları doğrulayan en güvenilir bir kaynaktı. Sosyal demokrasinin Viyanalı liderleri de benimle aynı fikre hizmet ediyorlardı. Ama bir formülü hafifçe yerinden kımıldatmak, eksenini beş derececik oynatmak, o kavrama verdiğimiz anlamların birbirinden ne kadar değişik olduğunu meydana çıkmasına yetiyordu. Dayanışmamız geçici, üstünkörü ve göz boyayıcı olmuştur. Marx ve Engels'in yazıları benim için teorik bir açınlama değil psikolojik bir açınlama idi. Toutes proportions gardees(1) her sayfada, beni bu iki insanla doğrudan doğruya birleştiren kafa yakınlığına birkez daha inanıyordum... İnsanları ve düşünceleri ele alış tarzları bana yakındı. Demek istediklerini anlıyor, sevgilerini, tiksintilerini, düşmanlıklarını paylaşıyordum. Marx ve Engels iliklerine kadar devrimciydiler. Hiçbir zaman softalığa, yobazlığa düşmemişlerdir. Her ikisi de ve özellikle Engels insana değinen herşeyi her zaman bildiklerini söyliyebilecek güçte insanlardı. Ama can verdikleri geniş devrimci görüşler sayesinde talihin ve insanların üstünde kalmışlardır. Değil kendilerinde, hatta onların hazır bulundukları bir yerde en küçük bir bayağılık olamazdı. Topuklarına hiç bir kir bulaşmamıştır. Beğenileri, sevgileri, şakaları, hatta en alelâde şakaları bile, her zaman yüksek yerlerin

(1) Troçki'nin metninde Fransız'cadır. Aradaki fark yerinde kalmak şartıyle, anlamına. T.ç.n.

temiz havasına, kafa üstünlüğüne bürünmüşlerdir. Bir adamı ölüme mahkûm edebilirler ama dedikoduya, gevezeliğe düşmezlerdi. Acımadan vurabiliyor ama hayınlığa sapmıyorlardı. Gösterişi, ünvanı, rütbeyi, yüceltilmeyi küçük görmüşlerdir. Philistin'lerin ve bayağıların Marx ve Engels'de aristokratik buldukları kafa yapısı, tastamam ve doğrudan doğruya bunların devrimci üstünlüklerini meydana getiren şeydir. Bu üstünlüğün temel niteliği onun, resmi kamu oyu önünde her zaman ve her durumda kesin organik bağımsızlığını korumuş olmasıdır. Beni Marx ve Engels'in dünyasına derinden bağlıyan şey tastamam Avusturya marksistlerinden kesin olarak ayıran şeydi, bu yazışmaları okurken bunu, öbür kitaplarından daha iyi anlamıştım.

Avusturya marksistleri, realist ve pozitivist olmakla övünürlerdi. Ama bu konuda da sığ sularda yüzmekte idiler.

1907 de parti, gelirini arttırmak hülyası ile, büyük bir fırın açmıya karar vermişti. İlke açısından tehlikeli, uygulama bakımından sonu ne olacağı önceden belli, kısacası olmıyacak bir iş, bir maceraydı bu. Daha işin başında olmaz diye dayattımsa da gülüp geçtiler, kulak asmadılar. Bu yüzden, bir sürü sıkıntılar içinden geçen parti, yirmi yıl kadar sonra, parası tükenen fırını elden çıkarmak zorunda kalmıştır. Bu iş için o kadar fedakârlığa katlanmış olan işçileri yatıştırmak uğruna, Otto Bauer, benim onca zaman önce işin başında söylediğim şeyleri söylemek zorunda kalmıştır. Ama, işçilere o zaman benim sözümü niçin dinlemediğini söylememiştir. Benim o zaman söylediklerim, buğday piyasası ile, partinin para durumu ile ilgili şeyler değildi, ben sadece proletarya partisinin kapitalist toplum içindeki durumunu ileri sürüyordum. Sözlerimi gözü kapalı doktrincilik saymışlardı; oysa benim ölçümün, hepsininkinden daha gerçekçi olduğu meydana çıkmıştır. Benim dediğimin çıkmasının nedeni, marksist metodun, Avusturyadaki taklidinden üstün çıkmış olmasından ibarettir.

Victor Adler, çalışma arkadaşlarından, her bakımdan çok daha üstündü. Ama uzun süredir şüpheciliğe kaptırmıştı kendisini. Dövüşçü yanını, Avusturya günlük yaşamının küçük işlerinde tüketiyordu. Hiç bir çıkar yolu kalmamıştı ve Adler, herhangi bir çıkar yol ümidine göz göre sırt çeviriyordu.

«Peygamberlik nankör bir meslektir, diyordu, hele Avusturya'da.»

Dilinden düşürmez olmuştu bu lâfı.

Stuttgart kongresi kulisinde, daha önce sözünü ettiğim Avusturalyalının kehâneti üzerine konuşulurken,

«Siz ne derseniz deyin, demişti, Apocalypse'e dayanan öngörüler, maddeci tarih görüşüne dayananlardan daha çok hoşuma gidiyor.»

Şaka söylüyordu tabiî. Ama yalnız şakadan ibaret de değildi. Ve işte ben de bu noktada çatışıyordum Adler'le, benim için en önemli noktada. Ben değil yalnız politik eylemi, daha geniş olarak herhangi bir düşünce yaşamını bile, geniş bir tarih görüşünden ayrı olarak düşünemezdim. Victor Adler şüpheci olmuştu ve böyle olduğu için, herşeyi kabul ediyor, herşeye ve özellikle Avusturya sosyal demokrasisini içinden kemiren milliyetçiliğe kapılıyordu.

Benim bu liderlerle, daha önceden, Avusturya—Alman partisinin güttüğü aşırı milliyetçiliğe karşı çıktığım günden itibaren aram açılmıştı. 1909 da idi, balkan sosyalistleri ile yaptığım görüşmelerde, özellikle sırpların ve bu arada Dimitri Tutsoviç'in bu konudaki ağır suçlamalarını dinlemiştim: İşçi Enternasyonali dayanışmasının adam aldatmak için uydurulmuş bir masaldan başka birşey olmadığını kanıtlamak için, bütün sırp burjuva basını, Arbeiter Zeitung'un sırplara karşı kopardığı aşırı milliyetçi yaygarayı basıp yayıyordu. Arbeiter Zeitung'un aşırı milliyetçiliğine karşı, Neue Zeit da yayınlanmak üzere çok ölçülü, ılımlı bir yazı yazdım. Kautsky, epeyce duraladıktan sonra yazıyı bastı. Ertesi gün Rus göçmeni arka-

daşım S.L. Kliyaçko'dan öğrendim. partinin yönetici çevrelerinde tepki çok büyük olmuş. «Bu ne cür'et!...» diyorlarmış.

Otto Bauer ve öbür bazı Avusturyalı marksistler, kendi aramızda konuşurken, dış işleri yazılarını yöneten Leitner'in biraz ileri gittiğini itiraf ediyorlardı. Bu sözleriyle, kendini gidişata bırakmış olan ve aşırı milliyetçilerin kopardıkları yaygarayı doğru bulmasa bile göz yuman Adler'in düşüncesini yansıtmış oluyorlardı. Ama, dışardan biri, böyle üst perdeden işe karışınca, hepsi birbirlerine kenetlenivermişlerdi. Benim yazının yayınlanmasından az sonra, bir cumartesi günü kahvede Otto Bauer, Kliyaçko ile beraber oturduğumuz masaya doğru geldi ve bana ağır bir ders vermiye kalkıştı. Üzerime sel gibi boşanan söz yağmuru altında pusulayı şaşırdığımı söylemek uygun olur. Beni şaşırtan, sesindeki mektep hocası tonundan çok ileri sürdüğü tanıtlar olmuştu. Üst perdeden konuşuyor. gülünç hallere giriyordu.

«Leitner'in yazılarının ne önemi olabilir, diyordu, Avusturya—Macaristan için dış politika yoktur. Bunları bir tek işçi okumaz. Hiç bir önemi yoktur...».

Gözlerimi dört açmış dinliyordum. Bu adamlar demek devrime inanmıyorlardı; hatta savaşa bile inanmıyorlardı. Bir mayıs gösterilerinde devrimden de savaştan da söz açıyorlar, ama ciddiye almıyorlardı ve içinde deliler gibi dört döndükleri karınca yuvasının üstüne tarihin kocaman bir asker postalı kaldırdığını görmüyorlardı. Aradan altı yıl geçecek, o zaman anlıyacaklardı Avusturya—Macaristan için de bir dış politika olup olmadığını. Ve savaşın ilk gününden itibaren, daha önce Leitner'den ve onun yaradılışındaki öbür aşırı milliyetçilerden öğrenmiş oldukları dili konuşmıya başlıyacaklardı.

Berlinde de durum daha iyi değildi, ama değişikti. Viyana'daki sosyalizm bilgiçlerinin gülünç zorbalığı orada hemen hiç yoktu. Berlinde milliyetçilik daha azdı, hiç değilse, çeşitli uluslardan oluşan Avusturya'da olduğu kadar çok ve yaygarası

olmasını gerektiren bir neden yoktu. Milliyet duygusu bir zaman için, bir parti gururu içerisinde erimişti: Almanya en güçlü sosyal demokrat partiydi, Enternasyonal'in birinci kemanıydı!..

Biz Rusların anası, hocası ve canlı örneği Alman sosyal demokrasisi olmuştu. Bebel ve Kautsky adları büyük saygı ile ağıza alınırdı. Alman sosyal demokrasisine teori bakımından duyduğum ve yukarda belirtmiş olduğum can sıkıcı önsezgiler ne olursa olsun, o dönemde gene de onun kesin etkisi altında idim. Arada bir Berlin'e gidip geldikçe, sosyal demokrasinin bu iki başkentini ölçüştürüyor ve hayır, Berlin Viyana gibi değil, diye kendimi avutuyordum.

Berlin'de iki kere solların haftalık toplantılarına katılmak fırsatını bulmuştum. Cuma günleri «Rheingold» lokantasında toplanıyorlardı. Başköşeyi Franz Mehring tutuyordu. Karl Liebknecht de arada bir uğruyor ve uğradığı zaman da en geç gelen ve en önce giden oluyordu. Beni bu toplantılara ilk olarak Hilferding götürmüştü. O dönemde henüz kendisini sol olarak görmekle beraber, Avusturya'da Daszinski'nin yaptığı gibi, Rosa Luxembourg'dan nefret ediyordu.

Konuşulanların hiç biri akılda kalacak kadar önemli değildi.

Mehring'in tiki vardı, yüzü ikide bir kasılıyordu. Bana, yarı şaka yarı ciddi, «ölmez eserlerinden» hangilerinin Rusça'ya çevrilmiş olduğunu sormuştu. Hilferding devrimci Alman solundan söz açtığı zaman,

«Biz mi devrimci? diye sözünü kesmiş, devrimci işte bunlar» diyerek beni göstermişti.

Mehring'i çok az tanıyordum, philistin'lerin Rus devrimini alaya alışlarını çok görmüştüm, Mehring'in bu sözü ciddi mi yoksa alay olsun diye mi söylediğini anlıyamamıştım. Oysa ciddi idi ve ömrünün geri kalan bölümünde de böyle olduğunu göstermişti.

Kautsky'yi ilk olarak 1907 de gördüm. Parvus götürmüştü beni evine. Berlin yakınında Friedenau'daki küçük temiz evin merdivenlerini çıkarken heyecanlıydım. Ak saçlı, parlak mavi gözlü, şen küçük bir ihtiyar, beni Rusça bir «günaydın»-la karşıladı. Kitaplarından da bildiğim kadarıyla pek sevimli bir insandı. İnsanı en çok bağlıyan yanı halindeki duruluktu, gereksiz hiç bir hareket yapmıyordu; bu iç duruluğu, sonraları farkına varmıştım, o zamanki otoritesinden alıyordu kaynağını. Düşmanları ona «Enternasyonalin papası» diyorlardı. Dostları da çoğu zaman aynı sözü içtenlikle söylüyorlardı. Kautsky'nin sosyal eğilimli romanlar yazan ve bunları «oğlu ve hocası»na adıyan anası yetmişine bastığı zaman, İtalyan sosyalistleri **alla Mamma del Papa** diye kutlamışlardı.

Kautsky, temel teorik görevinin reformcu düşünce ile devrimci düşünceyi uzlaştırmak olduğunu sanıyordu. Ama, reformizm döneminde kendisi de bir ideoloji yaratmıştı. Onun için tek gerçek, reformdu. Devrim sisler arasında kaybolmuş bir tarihsel perspektifti. Marksizmi eksiksiz bir sistem olarak kabul ettikten sonra Kautsky, okul öğretmeni gibi her yana yaymaya çalışmıştır. Büyük olaylar omuzlarına ağır gelmiştir. 1905 devriminden sonra yıldızı sönmiye başladı. Kautsky ile yapılacak özel bir görüşmeden pek az şey kalabilir elde. Köşeli, kuru, kısır, psikolojik sezgiden soyunmuş bir kafası vardı; değerlendirmeleri bir kalıptan çıkma, şakaları bayağı idi. Onun için de söylev vermekte son derece güçsüzdü.

Rosa Luxembourg ile dostluğu yaratıcı eyleminin en iyi dönemine rastlar. Ama 1905 devriminden hemen sonra aralarındaki ilk soğukluk belirtileri ortaya çıkmıştır. Kautsky Rus devrimini büyük sevgi ile karşılamış ve kötüye yormamıştır, ama Almanya'da devrimci metodların kök salmasına kesin olarak karşı durmuştur. Berlin'in bir parkında bir gösteri yapılacağı sırada Rosa Luxembourg'a Kautsky'nin evinde rastlamıştım, ağır bir tartışma içinde idiler. Henüz senli benliydiler,

hatta içten bir dostluk havası içindeydiler, ama Rosa'nın cevaplarında açık bir tiksinme ve Kautsky'nin sözlerinde de, zoraki şakaların altında gizlemiye çalıştığı derin bir bocalama görülüyordu. Gösteriye hep beraber gittik: Rosa, Kautsky, karısı, Hilferding, ölü Gustav Eckstein ve ben. Yolda adamakıllı çatıştılar, Kautsky sadece seyrine bakmak istiyor, Rosa Luxembourg, aralarına katılalım diyordu.

Aralarındaki karşıtlık 1910 larda Prusya'da seçme hakkı üzerine yürütülecek kavga konusunda büsbütün açığa vurulmuş oldu. Kautsky düşmanı «yenme stratejisi» (Niederwerfungsstrategie) ne karşı bir «yıpratma stratejisi» (Ermattungsstrategie) nin felsefesini geliştirmiştir. Bu iki ayrı tutumun arasını bulmanın yolu yoktu. Kautsky'nin izlediği çizgi, mevcud rejime gitgide daha iyi uyma çizgisi idi. Böyle olunca, yıpranacak olan burjuva toplum değil, emekçi yığınların devrimci ülküsü olacaktı. Bütün burjuva bozuntuları, bütün memurlar, bütün külâh kapıcılar Kautsky'yi tutuyorlardı; o onlara ayıplarını örtecek bir ülkü bezi dokumakta idi.

Savaş geldi. Politikadaki yıpratma stratejisinin yerini savaş alanlarının yıpratma stratejisi aldı. Kautsky savaşa da, barışa olduğu gibi, pek güzel uymuştu. Ama Rosa bir düşünceye sahip ve bağlı olmayı nasıl anladığını gösterdi.

Kautsky'nin evinde Ledebour'un altmışıncı yıl dönümünün kutlanışını hatırlarım. Oniki kişi kadar vardık, o zaman yetmişini aşmış bulunan August Bebel de vardı. Partinin en yüksek noktasında bulunduğu dönemde idik. Taktik beraberlik kesin gibiydi. Eskiler başarıları gösteriyor, geleceğe güvenle bakıyorlardı. Yaş günü kutlanan Ledebour yemekte hoş karikatürler çiziyordu. Bu candan toplantıda tanışmış oldum Bebel ile ve Julia'sı ile. Herkes, ve bu arada Kautsky, ihtiyar Bebel'in ağzının içine bakıyor, bir sözünü kaçırmak istemiyorlardı. Tabiî ben de onlar gibi yapıyordum.

Bebel'in kişiliği yeni sınıfın yavaş ve sağlam yükselişini

temsil ediyordu. Bu kuru görünüşlü ihtiyar, yukardan aşağı, bir tek amaca doğru gerilmiş sabırlı ve bükülmez bir iradenin canlı örneği idi. Düşüncesinde, söz söylemesinde, yazılarında ve kitaplarında, doğrudan doğruya pratik bir görevi karşılamıyan her çeşit boş çabadan kaçınırdı. Politik duygusunun özel güzelliği de buradaydı. Öğrenmek için çok az zaman bulmuş olan, tek dakikasını ziyan etmiyen ve kendisine gerekli olanı bir anda yiyip tüketen bir sınıfın imgesini yansıtırdı. Bambaşka bir insandı. Büyük savaştan önce, balkan savaşının ardından toplanan Bükreş konferansı sırasında öldü. Haberi bir tren istasyonunda, Romanyanın Ploesti garında aldım. «Bebel öldü. Sosyal demokrasi ne olacak?...» Aklıma hemen Ledebour'un Alman partisi hakkında söyledikleri geldi: «Yüzde yirmi radikal, yüzde otuz oportünist; geri kalanı Bebel'ci.»

Bebel kendinden sonrası için Haase'yi tutuyordu. İhtiyarı bu düşünceye getiren hiç şüphesiz Haase'nin ülkücülüğü idi. Bu geniş, devrimci bir ülkücülük değildi, dar, kişisel ve alelâde bir ülkücülüktü: diyelim, partiye daha yararlı olmak için, Koenisberg'te arı kovanı gibi işliyen avukat yazıhanesini kapatmak gibi. Aslında kahramanca bir yanı olmıyan bu fedakârlık üzerinedir ki, Bebel, Rus devrimcilerini şaşkınlık içinde bırakarak, galiba İena'da toplanan parti kongresindeki söylevinde Haase'yi tutmuş ve parti merkez komitesine başkan yardımcısı seçilmesi için ayak diremişti.

Haase'yi oldukça iyi tanırdım. Bir parti konferansından sonra Almanya'da küçük bir yolculuk yapmıştık beraber; Nuremberg'e gittik. Kişisel ilişkilerinde rahat ve dikkatli bir adam olan Haase, politikada devrimcilikten ve teoride geniş ufuklardan nasibi olmıyan, namuslu, orta karar bir taşra demokratı olarak kalmıştır. Felsefede, biraz da sıkılarak söylediğine göre, Kant'çı idi. Önemli anlarda, dönüş yolunu açık tutan yarım ve geçici kararlarla yetinmiye çalışırdı. Sonraları bağımsızlar partisinin liderlerinden birisi olmasına şaşmamak gerekir.

Bu tipin tam tersi Karl Liebknecht'ti. Kendisini uzun süre tanımadım, pek seyrek karşılaşıyorduk Berlin'deki evi dışardaki Rusların genel karargâhı idi. Alman polisi Çarlığa bir yardımda bulunup da buna karşı bir protestoya girişmek gerektiği zaman doğru Liebknecht'e koşardık, o da bin kapının ipini çeker, herkese balta olurdu. İyi yetişmiş bir marksistti, ama teorisyen değildi. Liebknecht eylem adamı idi. Çabuk heyecanlanır, gözünü budaktan sakınmaz, kendini düşünmezdi, yığınları ve durumu çarçabuk kavrayan politik sezgisi, kabına sığmazcasına bir atılganlığı vardı. İşte devrimci o idi. Her an geri basmıya hazır bir bürokrasinin egemen olduğu Alman sosyal demokrasisi içinde hep öyle yarı yabancı bir durumda kalmasının nedeni budur. Nice bayağı kişilerin, burjuva bozuntularının ona alaylı bir gözle, yukardan baktıklarını görmüşümdür.

Eylül 1911 başlarında İena'da toplanan sosyal demokrat kongresinde, Liebknecht'in önerisi üzerine benden, çar yönetiminin Finlandya'da giriştiği şiddet hareketleri hakkında söz söylemem istenmişti. Ama daha bana söz verilmeden Stolpyin'in Kiyefte öldürüldüğü haberi geldi. Hemen Bebel bana sorular yağdırmıya başladı: bunun anlamı neydi? sorumlusu hangi parti idi? Şimdi burada bir söylev vermekle Alman polisini huylandırmış olmıyacak mıydım?.

Stuttgart'ta Quelch'in başına gelenleri hatırladım ve ihtiyara tatlılıkla «herhalde, dedim, benim konuşmamın bazı güçlüklere yol açmasından çekiniyorsunuz.

— Evet, dedi, konuşmasanız daha iyi olur.

— Kapatalım öyleyse bu konuyu» dedim.

Bebel rahat bir soluk aldı.

Az sonra Liebknecht koşa koşa yanıma geldi, canı pek sıkkındı:

«Size konuşmayın demişler öyle mi? siz de olur mu dediniz?.

— Nasıl olmaz diyebilirim, burada Bebel'in sözü geçer, benim değil.»

Liebknecht çar hükûmetini yerin dibine batıran bir konuşma yaparak öfkesini boşalttı, haşmetlûyu suçlamanın doğuracağı zorluklardan ödü kopan büro üyeleri, boyuna aman, dur, ne yapıyorsun gibilerden işaretler yapıyorlardı, ama o hiç aldırmıyordu.

Bu küçük olayın içinde, sonradan olacak şeylerin tohumları saklı idi.

Çek sendikaları Alman yönetimine karşı çıktıkları zaman, Avusturya marksistleri, bölünmiye karşı, çarçabuk enternasyonalcı bir kılıfa sokulmuş bir kanıt sürmüşlerdi ileriye. Kopenhangtaki enternasyonal kongresinde, bu konu üzerindeki raporu Plekhanov sunmuştu. Bütün Ruslar gibi, Çeklere karşı Alman görüşünü tutuyordu. İhtiyar Adler ileri sürmüştü bu iş için Plekhanov'u, böyle nazik bir konuda slav şovenizmine karşı bir Rus'u çıkarmanın daha etkili olacağını hesab ediyordu. Beni Çeklerin haklı olduğuna inandırmak istiyen Nemec, Soukup, Smeral gibi kişilerin dar ve zavallı milliyetçiliklerini paylaşmam düşünülemezdi elbette. Ama öbür yandan Çekleri suçlayan ya da ağır bir yanlışa düştüklerini söyliyen Avusturya işçi hareketinin içinde olup bitenleri de yakından görmekte idim. Çok şey belli ediyordu ki, Çek Partisi, kütle olarak, Avusturya—Alman Partisinden daha radikaldir ve Çek işçi kütlelerinin, kökü Viyana'da olan oportünist yönetime karşı duydukları haklı hoşnutsuzluk, Nemec gibi Çek şovenleri elinde ustaca kullanılmaktadır.

Viyana'dan Kopenhag'a giderken, aktarma için durduğumuz bir istasyonda Lenin'le, rastlaştık, o da Paris'ten geliyordu. Tren gelinciye kadar geçen bir saat içinde önceleri pek dostça, sonra daha az dostça bir konuşma yaptık. Ben, diyordum, Çek sendikalarındaki kopmadan en başta Viyana yönetimi sorumludur, çünkü bunlar, bir yandan bütün dünya işçilerini, ve özellikle Çekleri üst perdeden mücadeleye çağırır, sonra da el altından hep monarşi ile uyuşurlar. Lenin beni ilgiyle

dinliyordu. Karşısındaki adamın sözleri arasında kendisine gerekli olanı aradığı zamanlarda kullandığı kendine özgü bir üstün dikkat yeteneği vardı, öyle zamanlarda, karşısındakine bakmaz, uzak bir yerlere dalardı...

Söz benim Vorwaerts'de yayınlanan ve konusu Rus Sosyal demokrasisi olan yazıma gelince konuşmamız başkalaştı.. Yazı kongre için yazılmıştı ve menşevikleri olduğu kadar bolşevikleri de vuruyordu.

Yazının bam teli «kamulaştırma» ya dokunan yeri idi. Devrim bastırıldığı zaman, silâh zoruyla yapılan kamulaştırmalar ve suikastlar, en devrimci parti için bile, önüne geçilmez bir dağılma sebebi haline gelir. Londra Kongresi, menşeviklerin, Polonyalıların ve bir kısım bolşeviklerin oyu ile kamulaştırmayı yasakladığı zaman,

«Lenin? Lenin?» sesleri yükselmişti.

Lenin birşey dememiş, sadece ne anlama geldiği kestirilemiyen bir gülümseme ile yetinmişti.

Kamulaştırmalar, kongreden sonra da sürüp gidiyor ve parti çekiyordu bunun zararını. Vorwaerts'deki yazıyı bunun üzerine yazmıştım.

Israr etti, yazının belli başlı noktalarını anlattım.

«Nasıl yazabilirsiniz böyle bir şeyi?» diye bağırmaya başladı. Adeta azarlıyordu. «Bir telgraf çeksek, acaba basılmasını önleyemez miyiz?

— Hayır, dedim, yazı bu sabah çıkmış olmalı. Hem niye önliyecek misiz? yazdıklarım doğru değil mi?.»

Doğru değildi elbette, çünkü o yazı bolşeviklerle menşeviklerin, içlerindeki bütün aşırıları temizliyerek birleşmelerini ve partinin yeniden kurulmasını gözetiyordu; oysa parti bolşeviklerin menşeviklere karşı yürüttükleri amansız savaş sayesinde kendini toparlıyabilmiştir.

Lenin, Rus delegelerinden yazıyı kınayan bir karar almak istedi. Ömrümüz boyunca aramızdaki en ağır çatışma budur.

Ayrıca o günlerde sıhhati de iyi değildi, fena halde dişleri ağrıyordu, yüzü sargılı geziyordu.

Delegeler, zaten, bütünü ile yazıya ve yazara düşman kesilmişlerdi, zira menşevikler de, aslında kendilerine yöneltilmiş olan yazıdan adamakıllı gocunmuşlardı.

1910 ekiminde Axelrod, Martov'a şöyle yazıyordu:

«Ve Neue Zeit'daki yazısı ne kadar çileden çıkarıyor insanı. Vorwaerts'dekinden de beter...»

Lunaçarski'de,

«Troçki'yi hiç çekemiyen Plekhanov'da fırsatı kaçırmadı, hemen bir disiplin kurulu düzenledi Troçkiyi yargılamak için. Bu bana haksız göründü ve bir konuşma yaparak var gücümle Troçkiyi tuttum ve Riyazanov'un da yardımıyla, Plekhanov'un plânını boşa çıkarttım.»

Delegelerin çoğu yazıyı okumuş değildi, nasıl anlatıldı ise öyle biliyorlardı. Ben yazının okunmasını istedim. Zinovyef, yazıyı suçlamak için okumanın gerekli olmadığını söyledi. Çoğunluk bu fikri tutmadı. Hatırladığıma göre Riyazanov, yazıyı yüksek sesle okuyup Rusça'ya çevirdi.

Yazı kuliste o kadar kötülenmişti ki, herkesin karşısında okunduğu zaman etkisi tam tersi oldu: yazının zararsız olduğu sonucuna varıldı. Rus delegelerinin ağır çoğunluğu kınamayı kabul etmedi.

Bu sonuç, bolşevik kesimini fena değerlendirmiş olduğum o yazıyı bugün mahkûm etmeme engel değildir.

Çek sendikaları konusunda Rus delegasyonu, Prag kararına karşıt olan Viyana kararına oy verdi. Kararı düzeltmek için uğraştım, olmadı. Zaten önünde sonunda bütün sosyal demokrasi politikasının neresini «düzeltme»nin gerektiğini doğrusu ben de kestiremiyordum. Bunu doğru dürüst bir biçime sokabilmek için, sosyal demokrasiye karşı bir kutsal savaş açmak gerekiyordu. Ama biz bu işe ancak 1914 de girişebilecektik.

XVII

YENİ DEVRİME HAZIRLIK

Reaksiyon yıllarında belli başlı işim 1905 devrimini incelemek ve bir yeni devrimin teorik hazırlığını yapmak olmuştur.

Yurd dışına çıktıktan az sonra, dışarıdaki Rus göç kolonileri ve öğrencileri arasında dolaşmıya başlamıştım: iki konferansım vardı; **Rus devriminin geleceği** (o günkü politik durumun ışığı altında), bir de **Kapitalizm ve Sosyalizm** (toplumsal devrimin görünüşü). Bu konferanslardan ilki 1905 denemesinin Rus devrimi ve sürekli devrim perspektifini doğrulamış olduğunu ispat ediyordu. İkinci konferans da Rus devrimini dünya devrimine bağlıyordu.

1908 ekiminde Viyana'da işçiler için **Pravda** gazetesini yayınlamıya başladım. Gazete Galiçya sınırından ve Karadenizden Rusya'ya kaçak olarak sokuluyordu. Üçbuçuk yıl çıkmıştır bu gazete, onbeş günde bir çıkardı, ama hazırlanması büyük ve dikkatli bir çalışmayı gerektirirdi. Rusya ile gizli yazışmalar çok vakit alıyordu. Ayrıca gizli Karadeniz denizciler birliği ile de ilişkim vardı, onların gazetelerine de yardım ediyordum.

Pravda'da belli başlı iş arkadaşım, sonradan tanınmış bir Sovyet diplomatı olan A.A. Yofe idi. Dostluğumuz o Viyana günlerinden başlar.

Yofe, düşünce açısından büyük değerde bir insandı, kişiliği son derece tatlı, dâvaya bağlılığı hiç bir şeyle sarsılamıyacak kadar güçlü idi. Pravda için hem gücünü hem kesesini harcıyordu.

Bir sinir rahatsızlığı vardı, kendisine başlangıçta profesör Freud'un yolundan giden, sonraları hocasına karşı çıkıp birey-

sel psikoloji okulunu yaratan Viyanalı ünlü hekim Alfred Adler bakıyordu. Yofe nedeniyle psikanalizle ben de ilgilendim, kesin olmıyan ve iyi anlaşılmıyan çok şey vardı bu alanda, kapı fanteziye ve kişisel görüşe ardına kadar açıktı, ama gene de beni başlangıçta müthiş sarmıştı.

Bir başka iş arkadaşım da, sonraları Kerenski kabinesinde çalışma bakanı olan ve beraber çalıştığımız yıllarda henüz öğrenci bulunan Skobelev'di. 1917 de karşılaştığımızda artık birbirimize düşmandık.

Bugün Sovyetlerin İsveç elçisi olan Victor Kopp da bir süre Pravda'nın genel sekreterliğini yapmıştı.

Viyana Pravda'sının bir işi için Yofe'nin Rusya'ya gitmesi gerekmişti. Gitti ve Odesa'da yakalandı, uzun süre içerde kaldı, sonra da Sibirya'ya sürüldü. Ancak 1917 martında devrim ile kurtulabildi.

Yofe, Oktobr Devriminin en çok emeği geçen yapıcılarından birisi olmuştur. Ağır hasta olmasına rağmen hiç bir şeyden yılmamıştır. Bir sonbahar gününün kapanık havasında, 1919 da, Petersburg yakınlarında, top güllelerinin altını üstüne getirdiği bir tarlada, onun yanımda yürüyen kocaman gövdesi bugün de gözümün önündedir. Üzerinde güzel bir diplomat giyeceği, elinde baston, sakin yüzünde gönül okşıyan bir gülümseme, sanki Unter'den Linden de gezintiye çıkmış gibi, iki adım ötemizde patlıyan mermilere aldırmadan, telâşsız, acelesiz yürüyordu.

İyi hatipti, sözleri yüreğe işlerdi; yazısı da öyleydi. Devrimcilerin pek çoğunun yoksunu oldukları titizlik, onun bütün çalışmalarında göze çarpardı. Lenin Yofe'nin diplomat olarak gördüğü işi çok beğenirdi. Benim, uzun yıllar en yakın dostum olmuştur. Dostluğu ve dâvaya bağlılığı hiç kimseyle ölçülemiyecek düzeyde idi.

Sonu kötü oldu. Babadan kalma hastalık içini kemiriyordu. Epigonların marksistlere karşı yürüttükleri hayasız zulüm-

den de hastalığı kadar acı çekiyordu. Hastalığını yenemediği ve dolayısıyla politik çekişmeleri de karşılıyamadığı için 1927 sonbaharında canına kıydı. Ölmeden önce bana yazdığı ve masasının üstüne bıraktığı mektubu Stalin'in ajanları aşırdılar. Mektubun sevgiye ve dostluğa değinen satırları, Yaroslavski ve o tertipten öbür ahlâksızların eliyle silindi, değiştirildi, bozuldu. Bu, Yofe adının devrim kitabında, en güzel adlar arasına girmesine engel olamıyacaktır.

Bütün ümitlerin solduğu en karanlık reaksiyon yılları boyunca, Yofe ve ben tastamam 1917 deki biçimiyle, yeni bir devrimi güvenle beklemiştik.

O zamanlar menşevik ve şimdi Stalinci olan Sverçkov, anılarında, Viyana Pravda'sı için şunları yazmıştır:

«Bu gazetede o (Troçki), yılmadan, usanmadan bir «sürekli» Rus Devrimi düşüncesini savunmuştur, ona göre, devrim bir defa başladı mıydı, bütün dünyada kapitalizm yıkılıp sosyalist rejim kuruluncaya kadar duramıyacaktır. Menşevikler de bolşevikler de alaya alıyorlardı, romantik olmakla ve daha başka günâhlarla suçluyorlardı onu. Ama o dayatıyordu, hiç bir saldırıya aldırmıyor, kendi bildiğinden şaşmıyordu.»

1909 da Rosa Luxembourg'un lehçe yayınlamakta olduğu dergide proletarya ile köylü arasındaki devrimci ilişkileri şöyle nitelendirmiştim:

«Yöresel (mahalli) budalalık köy hareketlerinin tarihsel başbelâsıdır. Köy ağasının toprağını ele geçirmek için herşeyi yakıp yıkan, sonra da asker gömleğini sırtına geçirince gidip işçiye kurşun sıkan mujiğin politik sersemliği 1905 Rus Devriminin ilk dalgasıyla kırılmıştır. Bu devrimin bütün olayları bir acımasız dersler dizisi olarak alınabilir, bu dersler aracılığıyla tarih, toprak sahibi olma isteği ile devlet yönetiminin yeni ellere geçmesi sorunu arasındaki bağı köylülerin kafasına sokmuştur.»

Sosyal demokrasinin kırda büyük başarı kazanmış olduğu

Finlandya örneğini gösterdikten sonra şu sonuca varıyordum :

«Köy ve kent yığınlarının yeni ve çok daha yaygın bir hareketine önayak olduğu zaman partimiz köylüler katında ne kadar büyük bir etki kazanacaktır! Böyle olacaktır, elbette, yeterki hareketin bizi ister istemez ulaştıracağı politik iktidara aldanıp silâhı elden bırakmıyalım.»

«Köylü sınıfından haberi olmamak», ya da «tarım sorununu atlamak» böyle mi olur?

4 Aralık 1909 da devrimin belinin kırılmış ve yeniden başlaması ümitlerinin sönmüş gibi göründüğü bir zamanda, Pravda'da şunları yazmıştım:

«Üstümüzü kaplıyan reaksiyon bulutları arasından, yeni ve başarılı bir ekim ayının ışığı belirmiye başladı artık.»

Yalnız liberaller değil menşevikler de köpürmüşlerdi bu sözlere. Hepsi de sanıyorlardı ki, bu tumturaklı bir propaganda cayırtısından başka bir şey değildir.

«Troçkizm» terimini bir parça da kendisine borçlu olduğumuz profesör Miliyukov bana şöyle cevap veriyordu:

«Proletarya diktatörlüğü fikri çocukça bir şeydir ve Avrupa'da bu fikri tutacak bir kişi bile çıkmaz.»

1917 de olanlar herhalde liberal profesörün o üstün güvenini sarsmış olacaklardır.

Reaksiyon yıllarında bizde ve dünyadaki ticaret ve endüstri konularında da çalışmıştım. Klavuzum devrimin çıkarı idi: ticaret ve endüstri işlerindeki karşılıklı bağıntıların nedenlerini, bir yandan da işçi hareketlerinin ve devrimci mücadelenin evrelerini araştırıyordum. Bu çeşitten konularda hep görülegeldiği gibi, ekonomi politikasında otomatik bir bağımlılığa düşmemeye dikkat ediyordum. Karşılıklı etkiler, sürecin bütünü içinde ele alınmalı idi.

New-York borsasında **a black Friday** patladığı gün, ben gene Bohemyada Hirschberg kasabasında bulunuyordum. O gün, dünya krizinin başladığı gündü ve bu kriz, Japon savaşı

ve devrim yüzünden yorgun düşmüş olan Rusya'yı da derinden sarsacaktı. Bu krizin sonuçları ne olacaktı?

Partide ve onun her iki kanadında hâkim olan görüş krizin devrimci mücadeleyi kamçılıyacağı yolunda idi. Ben başka türlü düşünüyordum. Büyük savaşlar ve büyük bozgunlardan sonra gelen kriz, işçi sınıfı üzerinde kamçılayıcı değil, sindirici etki yapar: kendi gücüne güvenini yitirir, politik gücü çürür. Endüstri hayatı canlanmalıdır ki. proletarya yeniden meydana çıkabilsin, güven kazansın, kavgasını yürütebilecek duruma gelebilsin.

Bu görüş eleştirme konusu yapılıyor ve güvensizlik uyandırıyordu. Ayrıca partinin resmî iktisatçıları, reaksiyon rejiminde, endüstrinin kalkınamıyacağı düşüncesini işliyorlardı.

Ben buna karşı canlı bir politik dönemin mutlâka açılacağı ve bundan da yeni bir grev dalgasının doğacağı görüşünü savunuyordum. Yeni bir ekonomik kriz, ancak bundan sonra, devrimci mücadeleyi hızlandırabilirdi.

Bu görüşler baştan sona doğru çıkmıştır. Endüstri 1910 da karşı—devrime bağlı olmadan, belini doğrultabilmiştir. Arkasından hemen grevler boşanmıştır. Lena altın madenlerinde 1912 de işçilerin kurşuna dizilmesi dünyanın her yerinde büyük yankılar yapmıştır. 1914 de, krizin patlıyacağı belli olduğu zaman Petersburg, işçi barikatlarıyla dolmuştur. Savaş arifesinde Çarı ziyaret eden Poincaré, bunları gözleriyle görmüştür.

Bu teorik ve politik deney, sonraları benim için büyük değer kazanacaktır. Komünist Enternasyonalin III kongresinde, savaş sonrası Avrupasında ekonomik kalkınmanın kaçınılmaz olduğunu ve bunun yeni bir devrimci krizin nedenini teşkil edeceğini ileri sürdüğüm ve bunda ısrar ettiğim zaman, delegelerin büyük çoğunluğunu karşıma almış oluyordum. Daha geçenlerde, Enternasyonalin VI. kongresinde beni, Çin'deki ekonomik ve politik değişikliği hiç anlamamış olmakla kınadılar ve devri-

min bu ülkede uğramış olduğu ağır bozgunlardan sonra, devrimci hareketin iç ekonomik krizin ağırlaşmasının bir sonucu olarak yeniden başlıyacağını ummak suretiyle yanılgıya düşmüş olduğumu söylediler.

Bu sürecin diyalektiği bu kadar karmaşık değildir. Ama onu yaşamın ayrı olayları içinde rastladıkça ele almak yerine kalın çizgileriyle belirlemek daha kolay bir yoldur. Bu güne kadar bu konuda hep politikada ağır yanlışlara ve korkunç sonuçlara düşüren inatçı ön yargılarla uğraşmışımdır.

Menşevizmin geleceği ve partinin örgütlenmesi konularında Pravda'nın görüşleri, Lenin'in görüşlerindeki keskinliğe ulaşabilmekten uzaktı. Ben hâlâ, gelecek devrimin, 1905 de olduğu gibi, menşevikleri devrimci yola zorlıyacağını umuyordum. Başlangıçtaki ideolojik ayıklanmayı ve politik sağlamlık konusunu o kadar önemsemiyordum. Partinin iç gelişimi konusunda da bir çeşit toplumsal—devrimci kadercilik gibi bir yanlışa düşmüştüm. Bu yanlıştı, evet, ama gene de, bu gün beni eleştiren Komünist Enternasyonali kampındakilerin ideolojiden yoksun **bürokratik** kaderciliğinden çok daha üstündü.

1912 de, yeni bir politik hareketten artık kimsenin şüphesi kalmayınca, sosyal demokrasinin bütün kanatlarının birleştirilmesi amacıyla bir konferans toplıyalım dedim. O zamanlar, Rus sosyal demokrasisinde birliğin kurulabileceğini ummakta yalnız değildim: tanığım da Rosa Luxembourg'dur. 1911 yazında,

«Eğer, diye yazıyordu, iki kanat ortak bir toplantıya **zorlanırsa** partinin birliği, herşeye rağmen, kurtarılabilir.»

1911 ağustosunda tekrar ediyordu:

«Birliği sağlamanın tek yolu, Rusya'dan gelecek olanlarla toplanacak genel bir konferanstır. Zira orada yaşayanlar aralarında barış ve birlik istiyorlar ve dışardaki horozlarımızın akıllarını başlarına devşirtecek tek güç onlardır.»

Hatta bolşevikler arasında bile uzlaşma eğilimi çok güçlü

idi ve buna konferansta Lenin'in de katılabileceği ümidini kaybetmiyordum. Ama o birleşmiye bütün gücüyle karşı koymuştur. Ve sonraki olayların hepsi de Lenin'in haklı olduğunu ispat etmiştir.

Konferans 1912 ağustosunda Viyana'da toplandı, bolşevikler katılmadılar, ben de çoğunluktan kopmuş bazı bolşeviklerle menşeviklerden kurulu bir «blok»a açıkça bağlı olarak bulunuyordum konferansta. Bu blokun politik temeli yoktu; bütün temel sorularda menşeviklerle anlaşmazlık halindeydim. Daha ilk günden çekişmeler başlamıştı. Karşı iki görüşün kışkırttığı ağır çatışmalar üstüste ortaya çıkıyordu: bu iki karşı görüşten biri sosyal devrim, öbürü demokratik reformizmdi.

Konferanstan az önce 4 Mayısta Axelrod şunları yazmıştı:

«Troçki'nin mektubundan bende kalan ağır izlenim şudur ki, o, ortak bir düşmana karşı ortak bir çalışma için, bizimle ve Rusya'daki dostlarımızla, gerçek ve ciddi bir yakınlaşma istememektedir.»

Öyle idi, hiç niyetim yoktu ve olamazdı da, bolşeviklerle uğraşmak için menşeviklerle birleşmiye...

Konferanstan sonra Martov, Axelrod'a yazdığı bir mektupta Troçki'nin de «Lenin ve Plekhanov'daki edebî bireyciliğinin en kötü biçimlerine dökülmüş olmasından» yakınıyordu.

Axelrod ve Martov'un bir kaç yıl önce yayınlanmış olan yazışmaları, bana karşı besledikleri düşmanlığın tanıtlarıdır. Onlarla aramda bir uçurum açılmış olmasına rağmen, benim kendilerine karşı böyle bir duygum yoktur. Gençlik yıllarımda onlara karşı duymuş olduğum hoşnutluğu bugün de unutmuş değilim.

«Ağustos Bloku» denen hikâye, epigonlar çağında, bütün «anti-troçkist» yayınları doldurmuştur. Öbür yandan da bolşevizm, bütün akılsızlara ve cahillere, elde silâh, tarih laboratuvarından çıkmış gibi gösterilmiştir. Oysa bolşeviklerle menşevikler arasındaki çekişmenin tarihi, aynı zamanda ardı arası

kesilmiyen bir birleşme çabasının tarihidir. Lenin, 1917 de Rusya'ya döndüğü zaman, menşevik enternasyonalistlerle anlaşmak için son bir çaba göstermiştir. Ben, Amerikadan döndüğüm zaman, mayısta taşradaki sosyal demokrat örgütlerinin çoğu birleşmiş menşevik ve bolşeviklerin elinde idi. 1917 martında, yani Lenin Rusya'ya dönmeden az önce toplanan parti kongresinde Stalin, Tsrettelli'nin partisiyle birleşelim, diyordu. Oktobr devriminden sonra bile, Zinovyef, Kamenef, Rikov, Lunaçarski ve daha bir çokları, hükûmeti sosyalist—devrimciler ve menşeviklerle birlikte kuralım diye ellerinden geleni yapmışlardır. Ve bu adamlar, şimdi ideolojik varlıklarını, 1912 de Viyana'da toplanan birleşme konferansı üzerine korkunç hikâyeler uydurmakla uzatmıya çabalamaktadırlar.

Kievskya Mysl gazetesi beni Balkan Savaşına muhabir olarak göndermek istemişti. Tam sırasıydı, çünkü ağustos konferansından birşey çıkmıyacağı belli olmuştu. Yurt dışındaki Rusların işleriyle uğraşmaktan hiç olmazsa bir süre için yakayı sıyırabilecektim. Savaş süresince Balkan yarım adasında geçirmiş olduğum aylar bana çok şey öğretmiştir.

Eylülde güney-doğuya gittim. Bu savaş bence, olabilir değil kaçınılmaz bir şeydi. Ama vaktaki Belgrad sokaklarında uzayıp giden yedek asker kollarını gördüm, vaktaki artık dönüş yolu kalmadığını, savaşın patlamak üzere olduğunu ve bir kaç gün içerisinde patlıyacağını açıkça gördüm, vaktaki bazı bildiklerimin de tüfek omuzda cepheye yollandıklarını ve ilk vuruşmada ya ölecek ya da öldürecek olduklarını öğrendim. o zaman düşüncelerimde ve yazılarımda o kadar hafiften dokunduğum savaş birden büyüdü, bana olmıyacak, olamıyacak gibi gelmiye başladı. Cepheye giden filânca alayın —18. piyade alayı— sırtında hâki üniforma, ayağında pabuç yerine **lapti** ve başlıklarında yeşil dallarla hayalet gibi geçişlerini seyrediyordum. Bu kenevir kabuğu çarıklar, başlarındaki yapraklar ve üzerlerindeki giysilerle birer kurbanlık hayvan gibi görünüyor-

lardı. Böylesine içe işliyen, böylesine dayanılmaz bir şey olamazdı, bu mujik çarıkları, ve bu yeşil dallar kadar hiç bir şey savaşın ne büyük bir çılgınlık olduğunu gösteremezdi. Bu günün insanları o zamanların ruh halinden ve alışkanlıklarından ne kadar uzaktadır!. Artık çok iyi anlıyordum, tarih süreci üzerine kurulmuş insancı ahlâk görüşünden daha kısır bir şey olamazdı. Ama ben bir açıklama yapmıyor, bir duyguyu yaşıyordum. İnsanlık denilen çekirge bulutu, alın yazısı karşısında çaresizdi, tarihten gelen bir acıydı bu, ve ben de bu acıyla burun buruna gelmiştim, yüreğim parçalanmıştı.

İki üç gün sonra savaş ilân edildi.

«Rusya'da bunu biliyor ve inanıyorsunuz, diye yazıyordum, ama ben burada inanamıyorum. Bu hergünkü, alışılmış insanca şeyler —tavuklar, cıgaralar, yalınayak sümüklü oğlanlar— la, savaş gibi inanılmaz derecede korkunç bir şeyin yanyana gelmesi, kafam almıyor bunu. Biliyorum, savaş ilân edildi ve vuruşma başladı, ama ben hâlâ inanamıyorum buna.»

İnanmak gerekti oysa ki, hem de uzun bir süre için.

1912—1913 yılları bana, Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya'yı yakından tanımak ve savaşın ne olduğunu görüp öğrenmek fırsatını vermişlerdir. Bu, birçok bakımlardan, yalnız 1914 için değil, 1917 için de önemli bir hazırlık olmuştur. Yazılarımda Slavcılık düzenbazlığına, şovenizme, savaş hayalinc, bilimsel metodlarla düzenlenmiş beyin yıkamalarına karşı kavgaya girişmiştim.

Kievskaya Mysl, Bulgarların Türk yaralı ve tutsaklarına reva gördükleri canavarlıkları anlatan yazımı korkmadan basmış ve bu suretle, Rus basınının bu konuya hiç dokunmama komplosunu açığa vurmuştu.

Bunun üzerine liberal basında kıyamet koptu. 30 Ocak 1913 tarihli yazımda Milliyukov'a bir «parlamento dışı» soru açıyordum, «Slav»ların Türklere karşı giriştikleri canavarlıklar üstüne. Bulgarların yeminli avukatı Milliyukov, bu soru ilé ça-

kıldığı duvardan, dili dolaşarak sıyrılmıya çabaladı. Tartışma birkaç hafta sürdü. Sonunda tabiî, hükûmet gazeteleri karıştılar işe ve Antid Oto takma adıyla yayınlanan yazıları yazanın sadece bir yurd kaçkını değil, üstelik Avusturya—Macaristan'ın ajanı olduğunu iddiaya kadar vardılar.

Romanya'da geçirdiğim bir ay beni Dobrujano Gherea'ya bağlamış ve 1903 den beri tanıdığım Rakovski ile dostluğumu, bir daha hiç bozulmıyacak gibi pekiştirmiştir.

1870—1880 lerin Rus devrimcisi Dobrujano, Rus—Türk savaşı arifesinde Romanya'dan «geçerken» tutuklanmış, rastlantılar sonucu orada kalmıştı. Birkaç yıl içinde, bizim hemşeri, Gherea adı altında, önce Romen aydınlar, sonra da uyanık işçiler arasında büyük etki sahibi olmuştu. Gherea'nın Romanya'da aydın öncüler yetiştirmek için başvurduğu başlıca yol sosyal yaşam üzerine kurulu edebî eleştiri idi. Kişi ahlâkı ve estetik konularından girip bilimsel sosyalizme ulaşıyordu. Romanyalı politikacıların çoğu, hemen her partiden, gençliklerinde Gherea'nın yönettiği kısa bir marksist öğrenimden geçmiştir. Ama bu ilerde olgunluk çağlarında gerici bir eşkiyalık politikası gütmelerine engel olamamıştır.

Kristiyan Rakovski, Avrupa işlerinde en yaygın uluslararası isimlerden birisidir. Aslı Bulgar, Bulgaristan'ın göbeğindeki Kotel'de, ama haritaya göre Romanyalı, ilişkileri, sevgileri ve uğraşıları açısından Rus, Balkan dillerinin hepsini, ayrıca Avrupanın dört dilini konuşur, Fransız okulundan yetişme bir hekim: dört sosyalist partinin dördünde de —ayrı zamanlarda— çalışmıştı: yani Bulgar, Rus, Fransız ve Romanya sosyalist partilerinde; sonradan Sovyet Federasyonu liderlerinden biri olmuş, Komünist Enternasyonalin kurucuları arasına girmiş, Ukrayna Halk Komiserleri Sovyeti başkanı, İngiltere ve Fransa'da Sovyetler Birliğinin diplomatik temsilcisi olmuş ve sol muhalefetin kaderini paylaşmıştır. Rakovski'nin özellikleri uluslararası durumu genişliğine kavramak ve derin bir ruh inceliği

idi, bu Stalin'de olmıyan bir şeydi ve ondan ötürü de nefret ederdi Rakovski'den.

Sonradan Komünist Enternasyonale katılmış olan Romanya Sosyalist Partisini, 1913 de Rakovski kurmuş ve yönetmiştir. Parti büyümüş, partinin günlük gazetesini de o yönetmiş, parasını o sağlamıştır. Karadeniz kıyısında Mangalia yakınlarında babadan kalma bir mülkü vardı, sosyalist parti ve başka ülkelerdeki bir çok devrimci grup ve kişi bu mülkün geliri ile geçinirdi. Rakovski, haftanın üç gününü Bükreşte geçirir, yazılarını yazar, merkez komite toplantılarını yönetir, mitinglerde konuşur, gösteriler düzenlerdi. Sonra trene atlayıp Karadeniz'e gider, sicim, çivi gibi şeyler götürürdü. Sırtında kentlilerin giydiği redingotla, tarlada yeni bir traktörü denemek için toz toprak içinde didinir dururdu. Ertesi sabah gene trene atlar, ya bir mitinge ya bir toplantıya katılmak üzere kent'e dönerdi. Bu gidiş gelişlere ben de katılır, bu her zaman taze ve yorgunluk bilmiyen enerjiye, bu diri ve yiğit ruha, fakir fukaraya karşı gösterdiği ince ilgiye hayran kalırdım. Mangalia sokaklarında dolaşırken, adamına göre Romence. Türkçe, Bulgarca, Almanca, Fransızca konuşurdu; ayrıca çevrede yerleşmiş olan kalabalık **Skoptsy**'lerle de Rusça konuşurdu. Konuştukları ne idi: kimisiyle mülk sahibi olarak, kimisi ile hekim olarak, Bulgarlarla Bulgar olarak, Romenlerle Romen vatandaşı olarak, ve en çok da bir Sosyalist olarak her konuda herkesle konuşacak birşeyleri bulunurdu. Karadeniz kıyısının bu ağır ve gamsız köyünün sokaklarında canlı bir mucize gibi dolaşırdı. Gece ininee trene atlar, tam yolla savaş alanına koşardı. Yapısına ve gücüne güvenli, kendisini Soyfa'da, Paris'te, Petersburg'ta, ve Harkov'da da Bükreş'teki kadar rahat hissederdi.

Benim bu ikinci yurt dışı yıllarım, demokratik Rus basını ile beraber çalıştığım yıllar olmuştur. İlk yazım Kievskaya Mysl'da yayınlanmıştı, yazının konusu Münich'de yayınlanan Simplicissimus dergisi idi, bu dergi bir süre benim o derece il-

gimi çekmişti ki, ilk sayısından beri karıştırır dururdum; T.T. Heine'nin desenleri o zamanlar canlı bir toplumsal duygu yansıtırlardı.

Ayrıca, gene o sıralarda, çağdaş Alman edebiyatını da yakından inceliyordum. Hatta Wedekind üzerine, büyük bir sosyal eleştiri yazısı da yazmıştım, zira devrimci konulara ilgisi arttığı ölçüde Rusya'da da gittikçe artan bir ilgi uyandırmaya başlamıştı.

Kievskaya Mysl, güneyde en yaygın radikal gazete idi ve marksist çeşnideydi. Böyle bir günlük gazete ancak Kiyef gibi endüstrinin pek ilerlememiş olduğu, sınıf çekişmeleri iyice belirmemiş, aydınları arasında büyük radikalizm geleneği hüküm süren bir yerde tutunabilirdi. Mutatis mutandis, denilebilir ki, Kiyefte bu radikal gazete, Münich'de Simplicissimus'un yayınlanışını gerektiren aynı nedenlerle kurulmuştur.

Mysl için çok çeşitli ve kimi zaman sansür bakımından çok tehlikeli yazılar yazıyordum. Kimi zaman küçük bir yazı büyük bir hazırlığı gerektirirdi. Hiç şüphe yok ki, resmen yayınlanan ve partiye bağlı olmıyan bir gazetede herşeyi söylemek iddiasında değildim. Ama söylemek istemediğim bir şeyi de hiçbir zaman yazmadım. Kievskaya Mysl'a verdiğim yazıları, Sovyet yayınları birkaç cilt halinde basmıştır. Yazdıklarımın tek satırını inkâr etmedim. Burjuva basını ile işbirliği yapmamın, Lenin'in çoğunluğu elinde bulundurduğu merkez komitesinin açık olurundan geçtiğini burada belirtmek belki de gereksiz olmıyacaktır.

Daha önce de yazmıştım, banliyöde yerleşmiş olduğumuzu. «Hutteldorf hoşuma gidiyor, diye yazıyor karım. Evimiz umduğumuzdan da iyi, burada villalar genellikle ilkbaharda kiralanıyor, biz ise sonbahar ve kış için tuttuk. Pencerelerimiz sonbaharın donuk kızılı ile renklenmiş dağlara bakıyor. Parmaklıklı bir kapı var, yola çıkmadan o kapıdan kırlara uzanabiliyoruz. Kışın yünler ve başlıklar giyinmiş Viyanalılar, peşle-

rinde küçük spor kızakları, sırtlarında kayakları, önümüzden geçip dağlara vuruyorlar. Nisanda kira iki katına çıkınca biz de evi bırakmak zorunda kaldık, daha o zamandan menekşeler açmış ve kokuları odalarımızı doldurmıya başlamıştı. Seryoja burada doğdu. Daha demokratik bir yere, Sievering'e taşınmak zorunda kaldık.

«Çocuklarımız Rusça ve Almanca'yı, ikisini birden konuşuyorlardı.» Çocuk bahçesinde ve okulda Almanca; evde kendi aralarında oynarlarken gene Almanca konuşuyorlar, babaları ya da ben işe karışınca Rusça'ya dönüyorlardı. Biz onlara Almanca söylesek hoşlarına gitmiyor ve Rusça cevap veriyorlardı. Son yıllarda Viyana ağzını iyice kaptılar ve çok güzel konuşur oldular.

Kliyaçko'ların evine dadanmışlardı, ev sahibi, karısı ve yetişkin çocukları bizimkileri çok hoş tutuyorlar, oyalıyorlar, güzel hediyeler veriyorlardı.

«Çocuklarımız ünlü Marx yorumcusu Riyazanov'dan da çok hoşlanıyorlardı. O zamanlar Viyana'da oturan Riyazanov, jimnastikteki ustalığı ve taşkın yaratılışı ile çocuklara kendini sevdirmişti. Bir gün küçük oğlum berberde sıra beklerken beni yanına çağırmış, kulağıma,

«Saçımı Riyazanov gibi kessinler» demişti.

Riyazanov'un başkalarına benzemiyen, ama başkalarından çok daha iyi olan kocaman dazlak kafasına bayılıyordu.

«Liyovik okula başlayınca din dersi işi çıktı karşımıza. O zamanki Avusturya yasaları, çocukların ondört yaşına gelinciye kadar babalarının dinini öğrenmelerini gerektiriyordu. Kimlik kâğıtlarında din yerinin boş bırakılmış olmasından yararlanarak Luther dinini seçtik, çocuklarımızın genç omuzları ve genç başları için en hafifi budur diyorduk.

Luther inancını bir bayan öğretmen asıl ders saatleri dışında öğretiyordu. Bu dersler Liyovik'in hoşuna gidiyordu, yüzünden belli idi, ama pek göstermek de istemiyordu. Bir ak-

şam yattıktan sonra baktım, bir şeyler fısıldıyor, nedir dedim,

«Dua ediyorum, dedi, bilsen ne güzel dualar var. Şiir gibi.»

Yurd dışına birinci çıkışımdan bu yana annemle babam da, dışarıya ayak atmıya başlamışlardı. Paris'e geldilerdi beni görmek için, sonra Viyanaya da geldiler, köyde kendi yanlarında kalmakta olan büyük kızımı da getirmişlerdi. 1910 da Berlin'e geldiler. O zamanlar artık beni kendi halime bırakmıya çarnaçar razı olmuşlardı. Bunda galiba ilk Almanca kitabımın yayınlanmış olmasının da etkisi vardı.

Annem ağır hastaydı, son on yıldır bir yandan mantar hastalığı çekiyor, ama işini de bırakmıyordu. Berlinde böbrek üstü bezlerden birini aldılar. Altmış yaşında idi. Ameliyattan sonraki aylarda çok iyiydi. Olay hekimlik âleminde de hayli ilgi uyandırmıştı. Ama hastalık kısa zamanda üsteledi ve birkaç ay içinde alıp götürdü. Annem Yanovka'da, hayatını çalışarak ve çocuklarını büyüterek geçirdiği yerde öldü.

Viyanadaki yaşayışımız üzerine açtığım bu büyük bölüm, orada en yakın dostlarımızın, eskilerden S.L. Kliyaçko ve ailesi olduğunu söylemezsem eksik kalmış sayılır. İkinci yurddışı yıllarımın hikâyesi, geniş politik çıkarların ve genellikle aydın uğraşların kaynaştığı, müzik yapılan, dört dil konuşulan, Avrupalı tanınmış kişilerle çeşitli ilişkiler kurulan gerçek bir ocak olan bu ailcye sıkıca bağlıdır.

Bu ailenin başı olan Semyon Lvoviç'in 1914 de ölümü benim için de karım için de büyük bir yas olmuştur.

Leon Tolstoy, Semyon Lvoviç'in çok yetenekli bir kişi olan kardeşi Serj'in önemsiz birkaç eksiği olmasa büyük bir yazar olacağını yazmıştır.

Semyon Lvoviç için de aynı şey söylenebilir, parlak bir politikacı olmak için, kaçınılmaz eksikleri dışında, gerekli her şeyi vardı.

Kliyaçko ailesi içinde, her zaman yardım ve dostluk bulduk, bunların ikisine sık sık ihtiyacımız olmuştur.

Kievskaya Mysl'da çıkan yazılarımın getirdiği gelir bizim gösterişsiz yaşayışımıza yetiyordu. Ama bütün vaktimi Pravda'ya harcamak zorunda kaldığım ve ekmek parası için tek satır yazamadığım aylar da olmuştur. O zaman geçim sıkıntısı başlıyordu. Karım Emniyet Sandığının yolunu bellemişti, ayrıca paralı zamanlarımda almış olduğum kitapları da sahaflara satardı. Sonunda kira borcuna karşılık üç beş parça eşyamızı da rehin tuttular. İki küçük çocuğumuz vardı, bakacak bir adam tutamıyorduk. Herşey karımın omuzlarına yüklenmişti. Ama o bana devrimci çalışmalarımda da yardımcı olacak gücü ve zamanı, gene de bulabiliyordu.

XVIII

SAVAŞIN BAŞLANGICI

Viyana duvarlarında bir yazı görülmiye başlandı: «Alle Serben müssen sterben». Sokaklarda çocuklar da böyle bağrışıyorlardı. Herşeyin tersine meraklı olan küçük Seryoja, Sievering çimenleri üzerinde «Hoch Serbien!» diye bağırmıştı. Eve yara bere içinde döndü. uluslararası politikada ilk sınavını vermiş oluyordu.

Petersburgdaki Büyük Britanya elçisi Buchanan, anılarında, «Ağustosun ilk günlerindeki olağanüstü» durumu anlatır coşkunlukla, o zaman Rusya gözüne «baştan başa değişmiş» olarak görünmüşmüş. Başka devlet adamları da öyle yazıyorlar, yönetici sınıfların dar kafalı ve gülünç; coşkularına hayran kalmışlar. Avrupanın öbür merkezleri de Ağustos'un ilk günlerinde öyle «olağanüstü» görünüşteydi, birbirlerini yakıp yıkmak çabası içinde, bütün ülkeler «değişmiş»lerdi.

Avusturya—Macaristanda yığınlardaki yurdseverlik, öbürlerinden daha taşkın oldu. Viyanalı Pospeszil'i, bu yarı Alman yarı Çek kunduracıyı, ya da bizim manav Frau Maresch, ya da arabacı Frankl'ı, savaş bakanlığı önünde gösteriler yapmıya iten şey ne idi? Yurtseverlik mi? Hangi yurt için? Avusturya - Macaristan'ın kendisi, milliyet düşüncesinin inkârı idi. Hayır, itici güç başka idi.

Bu çeşitten çok insan vardır, bütün ömürleri umutsuz bir biteviyelik içinde geçer. Çağdaş toplum böylelerinin üzerine kurulmuştur. Seferberlik çanı bunlar için bir umut kapısı olur. Can sıkan, gönül bulandıran her şey bir yana atılır, yeninin ve olağanüstünün buyruğu altına girilir. Arkadan neyin geleceği daha pek belli değildir. İyi mi olacak kötü mü olacak kimse

bilmez. Ama, iyi olacak herhalde denir... Pospeszil için «her zamanki» yaşayışından daha beteri olabilir mi?

Viyananın pek iyi bildiğim sokaklarında dolaşıyor, şık mahallelerden Ringi dolduran kalabalığa bakıyordum: ortalıkta bir umut uyanmıştı. Ve bu umut daha şimdiden azıcık olsun gerçekleşmemiş miydi? Başka zaman olsa, bu tren biletçileri, çamaşırcılar, kunduracılar, işçiler ve çıraklar, Ringde böyle sereserpe, kendi mahallelerindeymişler gibi dolaşabilirler miydi? Savaş herşeyi çekip alıyordu ve o zamana kadar hor hakir tutulanlar, kendilerini zenginler, güçlülerle aynı düzeyde görmiye başlıyorlardı. Şu diyeceğim bir aykırılık sayılmasın, Habsburg silâhlarının zaferi için gösteriler yapan Viyanalıların davranışlarında, 1905 ekiminde Petersburg'ta görmüş olduğum çizgilere rastlıyordum. Tarihte savaşın, çoğu zaman, devrimin anası olarak gösterilmesi boşuna değildir...

Bununla beraber, sınıfların, savaş ve devrim karşısındaki tutumları ne kadar değişik, daha doğrusu ne kadar karşıt oluyor. Bu ağustos günleri için Buchanan «olağanüstü» diyordu. Rusya uyandı, diyordu. Buna karşılık 1905 in en duygusal günleri için kont Witte «Rusyanın büyük çoğunluğu aklını kaybetmiş gibiydi» diye yazmıştı.

Savaş da devrim gibi alışılmış yolların dışında kalan her şeyi yere çalar. Ama devrim günün iktidarını vurur. Savaş öyle değildir, o ilk zamanlarda, ortalığın toza dumana boğulduğu anlarda, göze tek tutunulacak dal gibi görünen devlet gücünü pekiştirir, bu gücü hatta savaşın bile yıkamıyacağı sanılır. Varşova'da ve Tifliste olduğu kadar Pragda ve Tiyeste'de de, toplum ve ulus hareketlerine bel bağlamak, savaşın başlangıcında her türlü temelden kesin olarak yoksundu.

1914 eylülünde Rusya için şunları yazmıştım:

Seferberlik, milliyet ve toplum çatışmalarını kaldırmıştır. Ama bu tarihin tanıdığı geçici bir süre (mehil)dir, bir çeşit po-

litik moratoryomdur. Senetler protesto olmuştur, ama gene de ödenmeleri gerekecektir.

Bunları yazarken elbette yalnız Avusturya—Macaristan'ı düşünüyor değildim, Rusya'yı, hepsinden önce Rusya'yı düşünüyordum.

Olaylar birbirini izliyor, birikiyorlardı. Telgraflar Jaures'in ölüm haberini getirdiler. Gazeteler tek ümit kapısı bırakmıyan rezil yalanlarla doluydular. Zaten ümit kapıları da çabucak kapanmıştı. Jaures kendi partisinin ihanetine uğramış, düşmanları elinde can vermişti.

Avusturya sosyal demokratlarının, benim de aralarında bulunduğum yöneticilerinin, savaş karşısındaki durumları ne oldu? Bir kısmı, hatta halk ile hükûmeti ayırmayı bile düşünmeden, Sırplara da Ruslara da veryansın sövüyorlardı. Aslında hepsi de iliklerine kadar milliyetçi idiler; sosyalist kültür cilâsı, ince bir kabuk gibi düşüvermişti. Sonradan savaş bakanı gibi bir şeyler olan H. Deutsch'ün, bu savaştan, nasıl bile bile kaçınılmaz ve kurtarıcı bir savaş diye söz ettiğini ve Avusturyanın, nihayet Sırp belâsından kurtulacağını söylediğini hatırlarım. Başta Victor Adler, öbürleri de, savaşı dışardan gelen bir felâket olarak görüyor, katlanacağız diyorlardı. Bu, bakalım arkası nasıl gelecek, beklemesinin, partinin iyice milliyetçi olan kanadını örtmekten başka bir işe yaradığı da yoktu. Derin düşünürler, sırası düştükçe, 1871 Alman zaferini hatırlatıyorlar, bu zaferin Cermen endüstrisinin ve buna bağlı olarak sosyal demokrasinin gelişmesini sağlamış olduğunu ileri sürüyorlardı.

1 Ağustos'ta Almanya Rusya'ya savaş açtı. Ruslar bu tarihten önce Viyana'dan çıkmıya başlamışlardı. Biz öbür Ruslar ne yapacaktık, sosyalist milletvekillerine danışmak için Wienzeile'e gittim. Adler, her zamanki yavaşlığı ile, kitapları kâğıtları oradan kaldırıp şuraya koyuyor, yakında Viyana'da toplanacak olan sosyalist kongresinin pullarıyla uğraşıyordu. Bu kongre çok önceden kararlaştırılmıştı. İşe yeni güçler katılmakta idi...

İhtiyar Adler, beni haberin kaynağına, Politik polis şefi Geyer adında birisine götürdü. Otomobilde giderken Adler'e savaşın ülkeye âdeta bir bayram havası getirdiğini söyledim.

«Bayram edenler cepheye gitmiyecek olanlar, dedi. Sokaklar deliler ve dengesizlerle doldu. Şimdi tam onların zamanı. Jaures'in öldürülmesi bir başlangıçtır. Savaş bütün içgüdülerin, bütün çılgınlıkların ortaya dökülmesine yol açıyor..».

Eski hekimlik öğrenimine dayanarak, Adler, çoğu zaman politik olayları —özellikle Avusturyadakileri, diyordu alay ederek— ruh hastalıkları açısından ele alırdı. Kendi öz oğlunun da bir gün politik bir cinayet işliyeceği o zamanlar aklından geçmiyordu. Oğlu Friedrich'in çıkarttığı **Kampf** dergisinde, tam savaş arifesinde bir yazı yayınlamış ve tek tek terör hareketlerinin bir işe yaramıyacağını ispata çalışmıştım. Şunu da belirtmek uygun düşer ki, derginin müdürü de bu düşünceyi kuvvetle desteklemişti. Aynı işi kendi eliyle yapması yıkıntı halindeki oportünist bir patlama idi, başka birşey değil. Böylece ümitsizlikten sıyrıldıktan sonra Friedrich Adler eski yoluna dönmüştür.(1)

Geyer, üstü kapalı bir şekilde, Rusların ve Sırpların toplanması için yarın sabah bir emir çıkabileceğini söyledi.

«Yani gideyim mi diyorsunuz?

— Hatta hemen gitseniz iyi edersiniz.

— Peki, öyleyse yarın sabah çoluğu çocuğu alır İsviçre'ye giderim.

— Ben olsam bugün giderim.»

Saat öğleden sonra üçtü, altıyı on geçe Zürich treninde idik. Yedi yıllık bir geçmişin ilişkileri, kitaplar, belgeler, yeni başlanmış yazılar, bu arada Rus kültürü üzerine profesör Masaryk ile girişmiş olduğum bir tartışma, artık arkada kalıyorlardı.

---

(1) Adler'in oğlu Friedrich, 1916 da Avusturya bakanlarından Sturgkh'u öldürmüştür. T.ç.n.

Alman sosyal demokrasisinin dize gelmiş olduğunu haber veren telgraf, Alman sosyalizminden hiç bir zaman uzun boylu birşey beklemediğim halde, beni savaşın başlamasından daha çok sarsmıştı.

Daha 1905 de yazmıştım, sonraları da bir daha yazmıştım: Avrupa'nın sosyalist partileri, safları kalabalıklaştığı ölçüde tutucu oluyorlar. Böyle giderse yarın öbür gün gerici burjuvazi ile işçiler arasında çıkacak bir çatışmada sosyal demokrasi doğrudan doğruya bir engel haline dönüşecektir. Başka bir deyişle, proletarya partisinin sosyalist propagandadaki tutuculuğu, yarın öbür gün, proletaryanın iktidar mücadelesinde zorluklar doğuracaktır.

Bir savaş halinde Enternasyonalin kalburüstü liderlerinden ciddi devrimci bir hareket beklemiyordum. Ama sosyal demokrasinin milliyetçi militarizm önünde böyle yüzü koyun yere yatacağını da düşünmemiştim.

Reichstag'ın 4 ağustos toplantısını veren Vorwaerts, İsviçre'ye geldiği zaman Lenin, hiç duraksamadan bunun doğru olamıyacağını, düşmanı yanıltmak ve yıldırmak için Alman Genel Karargâhı tarafından uydurulmuş bir belge olduğunu söylemişti. Böylesine idi hâlâ —Lenin'in eleştirideki yetkinliğine rağmen— Alman sosyal demokrasisine karşı beslenen güven.

Aynı tarihli Viyana Arbeiter Zeitung'u da Alman sosyal demokrasisinin teslim bayrağı çekişini «Alman ulusu için büyük bir gün» olarak karşılıyordu. Bu Austerlitz için en yüce nokta oldu. Kendi «Austerlitz»i!... Ben Vorwaerts'in o sayısının düzmece olduğunu kabul etmiyordum. Viyanadan ilk elden gelen haberlere bakarak daha kötüsünü beklemekteydim. Buna rağmen 4 ağustos oylaması, ömrümün en acı duygularını vermiştir bana. Engels ne derdi, diye soruyordum kendi kendime. Cevap bence belli idi. Ya Bebel ne yapardı? Bu sorunun cevabı o kadar belli değildi. Ama artık Bebel yoktu. Şimdi Haase vardı, teoriden habersiz, devrimcilikten nasibsiz taşralı

namuslu demokrat Haase... Her önemli durumda kesin karardan kaçmak, işi yarım tedbirlerle savuşturmak yolunu tutan bir adamdı. Olaylar kendisini çoktan aşmıştı. Onun arkasında da Scheidemann'lar, Ebert'ler, Wels'ler...

İsviçre'de hem Almanya hem Fransa yansıyordu, ama bu yansıma tarafsızlık örtüsüne bürünmüştü, yani en aza indirilmiş ve çok yumuşak bir yansıma. Bunun en güzel örneği de Federal meclisti; bu mecliste iki de sosyalist milletvekili vardı, ikisinin de adları ve soyadları aynıydı: Zürich'den Johann Sigg, Geneve'den Jean Sigg, birincisi koyu Almancı, öbürü daha da koyu Fransızcı. Enternasyonal'in İsviçre'deki durumu da işte buydu.

Savaş ilân edileli bir ayı geçmişti, bir gün Zürich sokaklarından birinde ihtiyar Molkenbuhr'a rastladım. Savaşın gidişatı ne olacak, parti durumu nasıl görüyor diye sorduğum zaman, bu saygıdeğer yönetim kurulu üyesi şu cevabı verdi:

«Önümüzdeki iki ayda Fransanın işini bitireceğiz. Sonra Doğuya yöneleceğiz. Çar ordularının da hesabını gördükten sonra, üç ayda, bilemedin dört ayda Avrupa'ya sağlam bir barış getireceğiz».

Bu sözleri kelimesi kelimesine not etmiştim o zaman defterime, buraya da oradan aktarıyorum.

Bunlar Molkenbuhr'un kendi görüşleri değildi elbette. O sadece sosyal demokrasinin resmî görüşünü veriyordu.

Gene o günlerde Petersburg'taki Fransız büyükelçisi, savaşın noelden önce biteceği üzerine, Buchanan'la beş İngiliz lirasına iddiaya tutuşuyordu.

Hayır biz ötekiler, «ütopyacılar» durumu bu gerçekçilerden, sosyal demokrat ve diplomat baylardan daha iyi görüyorduk.

Savaş hali bir yana bırakılırsa, İsviçre'de bekleyişim bana, 1905 sonbaharında devrimin başladığını haber aldığım fin pansiyonu Rauha'yı hatırlatıyordu. Tabiî İsviçre ordusu da seferber

edilmişti, Bâle'de top sesleri duyuluyordu. Ama, içinde yalnız bu yıl peynir çok ya da patates az gibi şeylerin derd edinildiği geniş İsviçre ailesi, çevresi savaş ateşiyle çevrili rahat bir vahayı andırıyordu. Ve kendi kendime, belki de diyordum, buradan çıkıp Petesburg'da teknoloji enstitüsünde işçilerle buluşacağımız zaman o kadar uzak değildir.

Bunun için daha otuz üç ay vardı.

Olup bitenleri ilerde daha kolay hatırlıyabilmek için bir günlük tutmıya başladım.

Daha 9 ağustosta şunları yazmışım:

Belli oldu ki, mesele kusur işlemekte, oportünist çıkışlar yapmakta değildir, sosyal demokratların Bade büyük dükâlığı parlamentosunda, bütçe görüşmeleri sırasında yaptıkları gibi ipe sapa gelmez lâflar etmelerinde de değildir, hatta Fransadaki gibi bakancılık oyunlarında, ne de şefler arasından satılmışların çıkmasında da değildir; mesele **Enternasyonal**'in, sorumlulukların en ağır olduğu ve çalışmaların hazırlık çalışmalarından ibaret bulunduğu bir dönemde **batışı**dır.

11 Ağustos:

Yeni Enternasyonalin temellerini kurabilecek olan tek şey, —hemen en ileri şiddet yollarına girmesi gereken— sosyalist devrimci hareketin uyanışıdır. Önümüzdeki yıllar toplumsal devrim dönemi olacaktır.

İsviçre sosyalist partisinde canla başla çalışmıya başladım. Benim enternasyonalciliğim işçiler arasında genel bir sevgi uyandırıyordu. Partinin her toplantısı, tutumumun doğruluğunu saptıyordu. İlk desteği, enternasyonalcilerden kurulu bir işçi birliği olan Eintracht'da bulmuştum. Yöneticilerinin oluru ile, eylül başında, sosyal patriyotizme ve savaşa karşı bir bildiri taslağı yazdım. Partinin liderleri toplantıya çağırıldılar, ben bu toplantıda bildiriyi savunmak üzere, Almanca bir konuşma yapacaktım. Ama liderler gelmediler. Çok tartışılmış bir konu üzerinde belli bir durum almaktan çekinmişlerdi; şimdilik acele

etmemeyi ve kendi aralarında, Alman ve Fransız şovenizminin «abartılmasını» yermekle yetinmeyi yeğ bulmuşlardı. Eintracht genel kurulu birçok yerleri bilerek üstünkörü geçiştirilmiş olmasına rağmen, parti içindeki düşünceye ciddi bir güç kazandıran bildiriyi hemen hemen oybirliği ile kabul etti. Bu belki de savaşın başında bir işçi örgütü tarafından yayınlanan ilk enternasyonalci belge olmuştur.

Radek'i de ilk olarak o sıralarda tanımıştım, o da Almanya'dan İsviçre'ye geçmişti. Alman partisinin en sol ucunda idi, düşüncelerime katılacağını umuyordum. Alman sosyal demokrasisi yöneticilerini şiddetle yeriyordu. Bu noktada beraberdik. Ama konuşunca şaşıp kaldım, Radek savaşın bir proletarya devrimine yol açabileceğini sanmıyordu, hatta böyle bir şeyin yakın gelecekte olabileceğine bile inanmıyordu. Hayır, diyordu, insanlığın üretgen güçleri, bütünü ile, henüz yeteri kadar gelişmemiştir.

Çok dinlemiştim bu lafı, Rusyanın üretici güçlerinin işçi sınıfına iktidarı sağlıyabilecek yeterlikte olmadığı lâfını, ama ileri kapitalist bir ülkenin bir politikacısının, bir devrimcinin ağzından böyle bir söz çıkabileceğini düşünemiyordum. Ben Zürich'den ayrıldıktan az sonra Radek, Eintracht'ın bir başka toplantısında, kapitalist dünyanın sosyalist bir devrim için hazırlanmış olmadığını ispat etmek için didinmiştir.

İsviçreli tarihçi Brupbacher'in anıları oldukça ilginçtir, burada Radek'in konferansı ve genellikle Zürich sosyalistlerinin, savaşın başlarında önlerine çıkan yol kavşağı karşısındaki durumları anlatılmaktadır. Gariptir, Brupbacher benim o zamanki düşüncelerimi barışçı bulmaktadır. Bundan neyi kasdettiğini anlamak mümkün değildir. Yazdığı broşürlerden birisinin başlığı kendi öz gelişimini ortaya koymaktadır: **Küçük burjuvalıktan bolşevikliğe.** Bu başlığın birinci yarısının doğruluğuna diyecek yoktur, kendisinin o zamanki düşüncelerini yeteri kadar bilirim. Öbür yarısının doğru olup olmadığı sorumluluğunu ise üzerime alamam.

Resmî sosyalizmin yuvarlanmış olduğu ahlâk uçurumu. Alman ve Fransız gazetelerinde açıkça ortaya çıktığı zaman, hatıra defterini bir yana bırakıp, savaş ve enternasyonal konusunda bir broşür yazmıya başladım. Bu broşüre yazdığım önsözde, Radek'le yapmış olduğum ilk konuşmanın etkisi ile, kesin olarak belirtiyordum ki, bugünkü savaş, kapitalizmin üretici güçlerinin bir yandan özel mülkiyete, öbür yandan devlet sınırlarına karşı giriştikleri bir ayaklanmadan başka birşey değildir.

Savaş ve Enternasyonal broşürünün, öbür kitaplarım gibi, İsviçre'de, sonra Almanya'da, daha sonra Fransa'da, çok daha sonra Amerika'da ve nihayet Sovyetler Cumhuriyetinde ayrı maceraları oldu. Birkaç kelimeyle anlatayım.

Benim yazdığım Rusça metni Almanca'ya, Almanca'yı iyi bilmiyen bir Rus çevirmişti. Çeviriyi gözden geçirme işi Zürich'li bir profesöre, Ragaz'a düşmüştü. Bu orijinal adamla tanışmak fırsatı elime böyle geçmiştir. İnanmış bir hristiyandı, üstelik tanrı bilim okumuştu, mesleği de oydu ve İsviçre sosyalizminin en aşırı ucunda yer almıştı, savaşa karşı mücadelede en aşırı yolları savunuyor ve proletarya devrimine oy veriyordu. Kendisinin ve karısının politik sorunlar karşısındaki son derece ciddi ve dürüst tutumları beni hayran bırakmıştı ve bu tutumları onları sosyal demokrasinin Avusturyalı, İsviçreli ve Alman görevlilerinden ve bunlar gibi ideolojiden yoksun daha birçoklarından ayırmaktaydı.

Yanılmıyorsam Ragaz sonraları üniversitedeki kürsüsünü de feda etmiştir düşüncelerine. İçinde bulunduğu çevreye göre bu az şey değildi. Kendisine saygı duyuyordum ama aramızda aşılmaz, âdeta fizik bir perde var gibiydi. İliklerine kadar mistikti: inançlarını yaymıya kalkmıyor, hatta ağzına bile almıyordu, ama değindiği konular, hatta bir silâhlı ayaklanma bile, bir âhiret esinine bürünüyordu, ben de bundan tedirgin oluyor, üşüyordum. Yazı yazmıya başladığım günden beri kendimi,

önceleri sezgi ile, sonraları bilinçli olarak materyalist sayıyordum ve sadece başka türlü dünyalar gereğini duymamakla kalmıyor, kendilerini bir yandan Darwin'e öbür yandan Kutsal—Üçlü'ye bağlı sayacak kadar incelmiş kişilerle aramda bir psikolojik bağ bulamıyordum.

Kitabım Ragaz sayesinde güzel bir Almanca ile çıktı. 1914 aralığından başlıyarak Avusturya ve Almanya'da iyi satış yaptı. Kitabı sollar, F. Platten ve öbürleri dağıtıyorlardı. Broşür Almanlar için yazılmıştı ve her şeyden önce İkinci Enternasyonali yöneten Alman sosyal demokrasisini karşısına alıyordu. Şovenlerin birinci kemanı olan Heilmann adında bir gazetecinin yazdıklarını hatırlıyorum, buna göre bu broşür, bir delinin, ama düşüncelerinin arkası gelecek olan bir delinin yazısı idi. Bundan daha iyisini bekliyemezdim... Tabiî bu arada, yazının Allies(1) hesabına yazılmış ustaca bir propaganda olduğu da ileri sürülüyordu.

Az sonra, Fransada iken gazetelerde hiç beklemediğim bir haber çıktı, bir Alman mahkemesi Zürich broşüründen ötürü, beni gıyabımda mahkûm etmiş. Broşürün, gözetilen amacı sağladığı anlaşılıyordu. Hohenzollern'lerin adamı olan yargıçlar. uygulanması için hiç de acele etmediğim bu hükümleriyle bana pek büyük bir hizmette bulunmuş oluyorlardı. Entente(2) hafiyeleri ve kara çalıcıları da, bana Alman genel kurmayının ajanı diye iltifat ettikleri zaman, Almanların bu kararı karşılarına her zaman büyük bir engel olarak çıkacaktı.

Ama Fransa hükûmeti de benim broşürü yasak etmişti, «sırf Almanya'da basıldığı için.» Gustave Herve'nin gazetesinde broşürü, Fransız sansürüne karşı savunmak üzere iki anlama da çekilebilecek bir not çıktı. Bu notun, ömrünü akla gelmez

(1) Alliés, birinci dünya savaşında, Almanya, Avusturya, Macaristan, Türkiye, Bulgarya.

(2) Entente, İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya ve öbürleri. T.ç.n.

kelime oyunlarıyla düzmekle geçiren tanınmış yazar Charles Rappoport'un elinden çıkmış olduğunu sanıyorum.

Oktobr Devrimi'nden sonra Amerikalı aklıevvel bir kitapçı broşürü kitap haline sokup yayınladı. Anlattığına göre Wilson beyaz evden telefon edip kendisini aramış, kitabı istetmiş: Başkan ondört maddesini hazırlamakta idi o günlerde ve kulağı delik kişilere kalırsa, en iyi formülleri bolşeviklerin kapmış olmalarından yakınmakta idi. Broşürün Amerikadaki baskısı iki ay içinde onaltı bine çıkmıştı. Ama Brest—Litovsk günleriydi. Amerikan basını bana ve broşürüme ateş püskürüyordu. Kitabı piyasadan çektiler.

Sovyetler Rusyasında Zürich broşürü bir çok defa basıldı, ve marksizmin savaş karşısındaki durumu üzerine bir el kitabı haline geldi. Komünist Enternasyonal'i «piyasasından» budanışı 1924 den, «troçkizm»in keşfinden sonradır. Şimdi yasak kitaplardandır, devrimden önce olduğu gibi. Demek kitapların da bir kaderi oluyormuş.

XIX

PARİS VE ZİMMERWALD

19 Kasım 1914 de Kievskaya Mysl'un savaş muhabiri olarak Fransa sınırından içeri giriyordum. Gazetenin isteğini sevinçle kabul etmiştim, savaşı yakından görebilecektim.

Paris çatkındı: sokaklar akşamla beraber karanlıklara gömülüyordu. Havadan zeplinler saldırıyordu. Alman orduları Marn çatışmasında geri bastıktan sonra savaş gitgide sertleşiyordu. Sosyal demokrasinin hilesine ve ihanetine uğrıyan işçi yığınlarından ses seda çıkmıyor, Avrupa'yı kemiren karışık hava içerisinde adam öldürme makinaları tıkır tıkır işliyordu. Kapitalist uygarlık, sonunda insanlığın kalın kafasını kırmıya kalkmak gibi bir saçma işin içine düşmüştü.

Almanlar Paris üzerine yürürler ve burjuvalar kaçacak delik ararlarken Rus kaçaklardan ikisi, kendi dillerinde küçük bir günlük gazete çıkarmıya başladılar. Amaç, Paris'in içine dağılmış olan Ruslar için olayları yorumlamak, uluslararası dayanışma ruhunun sönmesini önlemekti. İlk sayı yayınlanırken gazetenin «kasa»sında otuz Frank vardı. «Aklı başında» hiç kimse bu para ile bu işin üstesinden gelinebileceğini düşünemezdi. Ve öyle de oluyordu, çalışanlar para almadıkları halde. gazete en az haftada bir sıkıntıya düşüyor ve her seferinde artık yürümez deniyordu. Ama yürüyordu. Baskıda çalışanların karınları doymuyordu ama gezetelerine candan bağlıydılar. Gazetenin sahipleri otuz kırk Frank bulmak için dört dönüyorlar ve gazete yetişiyordu. Parasızlıktan, bir de sansürden çıkamadığı da oluyordu, ama sonradan yeni bir başlıkla gene basılıyordu. Böyle böyle bu gazete ikibuçuk yıl, yani 1917 şubatına kadar yaşamıştır.

Paris'e gelir gelmez, adı o zamanlar Goloss olan Naşe Slovo ile işbirliğine başladım. Bu gazete, olayların gidişine ayak uydurabilmek için, pek önemli bir araçtı benim için. Orada edindiğim deneyler sonradan savaş işleri ile doğrudan doğruya uğraştığım zamanlarda çok işime yaramıştır.

Ailem Fransa'ya 1915 mayısından sonra gelebildi. İtalyan ressam dostumuz Rene Parece'nin Sevres'de küçük bir evi vardı, birkaç ay için bize bırakıyordu, oraya yerleştik. Oğullarımız okula gidiyorlardı. İlkbahar pek güzel geçiyordu, yeşilin en gönül açıcı, en okşayıcı olanı ile doluydu her yanımız. Ama karalar bağlıyan kadınların sayısı gün geçtikçe artıyordu. Öğrenciler yetim kalıyorlardı. İki ordu derin siperler içine girmişlerdi. Bir çıkış yolu görünmüyordu. Clemenceau, gazetesinde Joffre'a veriştirmiye başlamıştı. Gerici yeraltı, hükûmeti vurmıya hazırlanıyordu. Ağızdan ağıza dedikodular yayılmakta idi. İşler o hale geldi ki, Le Temps parlamento için «eşek» dedi, ne eksik ne artık. Bu gazete öbür yandan, kutsal birlik için sosyalistlerden saygı istemekten de vazgeçmiyordu.

Jaurès yoktu artık. İçinde öldürüldüğü Croissant lokantasına uğruyordum. İzlerini arıyordum herhalde. Politik görüş olarak uzaklaşmıştım kendisinden, ama güçlü adamdı, çekiciliğine kapılmamak elden gelmiyordu. Jaurès'in millî geleneklerden, bir ahlâk ilkeleri metafiziğinden ve yoksullara karşı sevgiden ve şiirsel bir kafa yapısından oluşmuş olan ruh âlemi, Bebel'in basit halk adamı görünüşüne kıyasla çok daha aristokratik çizgiler taşımaktaydı. İkisi de kendilerinden sonra gelenlerden çok daha üstündüler.

Jaurès'i Paris mitinglerinde, Enternasyonal kongrelerinde, komisyonlarda çok dinlemiştim. Her seferinde ilk kez dinliyormuş gibi olurdum. Göz kamaştırmıya kalkmaz, bir dediğini bir daha demezdi; her zaman yeni bir şeyler bulur, kafasından gizli kalmış yeni kaynaklar fışkırırdı. Yaratılıştan ağır, sözünü dinletir, sağlam bir kişiliği vardı, bunun yanında yüksek bir

kültürün aydınlattığı yüzünden tatlılık, güler yüzlülük taşardı. İnsanın beynine taş yağdırır, gök gürültüsü gibi gürler, temelleri sarsar, ama hiç bir zaman kendini sağırlaştırmazdı, hep tetik üstünde durur, lâf atmaları hemen duyar, cevabı yapıştırır, en acı sözlerle karşılık verir, her direnci bir kasırga gibi süpürüp götürürdü, ama bunun yanında, küçük kardeşine ders belleten bir ağabey gibi tatlı, yumuşak ve öğretici olmasını da bilirdi.

Jaurès ve Bebel birbirlerinin tam tersi idiler, bununla beraber aynı dönemde İkinci Enternasyonalin iki doruğu onlardı. İkisi de kendi milletlerinin adamı idiler: Jaurès sıcak lâtin hitabeti ile, Bebel protestan katılığı ile. İkisini de severdim başka açılardan. Bebel ihtiyarlardı öldü, Jaurès ise çiçeği burnunda iken öldürüldü. Ama ikisi de tam zamanında çekilmişlerdi ortadan. İkinci Enternasyonalin tarihi, ilerici görevi sona ermişti, onların ölümü bu sonun tescili olmuştur.

Fransız sosyalist partisinde maneviyat diye birşey kalmamıştı. Jaurès'in yerini doldurabilecek kimse yoktu. Eski antimilitarist Vaillant hergün şiddetli şoven yazılarla çıkıyordu. Bu ihtiyara parti ve sendika delegeleri komitesinin bir toplantısında rastlamıştım. Vaillant, eski Vaillant'ın gölgesi gibiydi: Raymond Poincare'nin hüküm sürdüğü bir çağda sans—culottes'lar savaşı sürdüren bir blanquisme gölgesi. Nüfusu yavaş artan, ekonomik yaşamı ve düşüncesi tutucu etki altında olan savaş öncesi Fransası Vaillant'ın gözünde, ilerliyen, hareket halinde olan tek ülke gibiydi, öbür halklar ancak bu ülkenin ergin ve seçilmiş halkı ile bağlantı kurmak suretiyle bir manevî yaşama kavuşabilirlerdi. Demokrasi fetişlerine karşı yıpratıcı bir mücadele içinde kendini sonuna kadar harcamış olan marksist kanad önderi Jules Guesde o zamana kadar hiç lekelenmemiş olan manevî otoritesini, millî savunma «mihrabı» önünde elden bırakmaktan başka birşey yapamamıştı. Bu, içinde herşeyin birbirine karıştığı bir hamurdu. **Ya bir kral yapınız ya da barış** kitabının yazarı Marcel Sembat da Viviani kabinesinde Guesde

ile beraber çalışıyordu. Pierre Renaudel kendini bir süre için partinin başında buldu. Önünde sonunda Jaurès'in yerine birisini bulmak gerekti. Renaudel, jestleri ve sesi ile, öldürülen lideri taklid etmek için çırpınıyordu. Longuet de onun peşinden gidiyordu. Ama bir yandan da sol geçinmek uğruna sıkıntılara düşüyordu. Marx'ın torunlarına söyliyecek bir şeyi kalmadığı belli idi. C.G.T. genel sekreteri Jouhaux'nun kişiliğinde resmî sendikacılık, yirmi dört saat içinde bütün renklerini kaybetti, soldu. Barış zamanında «devletçilik»i istememişti, savaş zamanında devlet önünde dize geldi.

Daha dün antimilitarist olan devrimci maskara Herve, ceketini ters giyip aşırı şoven olmuştu, yani aslında ne ise o olarak kalıyordu, yani kendini beğenmiş bir maskara. Eskiden savunduğu fikirlerle alay eder gibi gazetesi hâlâ **sosyal savaş** adını taşımaktaydı (La guerre Sociale).

Herşey, bütünüyle bir matem şenliği, bir ölüm karnavalı havasında idi. Şunu dememek elden gelmiyordu: hayır, gerçekten biz çok daha iyi yetişmiş insanlarız, olaylar bizi şaşırtmadı, olacakları önceden kestirmiştik, şimdi de gelecekte neler olabileceğini az çok kestirebiliyoruz ve hazırlıklıyız.

Nice kez Renaudel'ler, Herve'ler ve bunların benzerleri, Karl Liebknecht'le uzaktan uzağa anlaşmaya kalktıkları zaman yumruklarımız sıkılmamış mıydı!. Parti içinde ve sendikada durumu beğenmiyenler de vardı, ama şuraya buraya dağılmışlardı, kılları kıpırdamıyordu.

Paris'teki Rus kaçakları arasında en büyüğü bence hiç şüphesiz ömrümce rastladığım en yetenekli insanlardan biri olan menşevik lider Martov'du. Onun bahtsızlığı, kaderin onu bir irade kumanyası vermeden devrimci bir dönemde politikacı olarak ortaya atmış olmasıdır. Martov'un, kafa pazarında, terazisi bozuktu ve bu büyük bir olay ortaya çıktığı her kez hemen belli oluyordu. Martov'u üç tarih dönemi içinde izlemişimdir, 1905, 1914 ve 1917. Olaylar karşısında ilk tepkisi dev-

rimci olurdu. Ama bu ilk tepki anında, çabucak şüphelerle kararmıya başlıyan düşüncelerini henüz kâğıda dökmemiştir. Düşüncesi bereketli, kıvrak ve gürbüzdü, ama irade desteğinden yoksundu. 1905 de, birinci devrimin en üst noktasına ulaşmış olduğu bir ânında Axelrod'a yazdığı mektuplarda Martov, düşüncelerini toparlıyamamaktan yakınır acı acı. Sahiden reaksiyon gelip bastırıncaya kadar da toparlıyamamıştır. Savaşın başında hâlâ sızlanır: aynı Axelrod'a, olayların kendisini cinnetin eşiğine kadar sürüklemiş olduğunu yazar. Sonunda 1917 de sola doğru tutarsız bir harekete kalkışmış ve kendi fraksiyonu içinde, Tseretelli ve Dan'ın buyruğu altına girmiştir; oysa, ilki bir aydın olarak, ikincisi hiç bir bakımdan onun tırnağı bile olamazlardı.

14 Ekim 1914 de Martov Axelrod'a yazıyor:

Biz, Enternasyonalin içindeki oportünizme karşı durmak için belki de, Plekhanov'dan çok Lenin'le anlaşabilirdik.

Ama bu haller Martov'da uzun sürmezdi. Paris'te karşılaştığımız zaman çökmüş gibiydi. Naşe Slovo'daki işbirliğimiz birkaç gün içinde azgın bir çekişme haline geldi ve Martov'un çekip gitmesiyle sonuçlandı.

Paris'teki ilk günlerimde, Martov'la beraber, sendikacıların gazetesi La Vie Ouvriere'i çıkaranlardan Monatte'i aramıştık.

Monatte, eskiden öğretmenlik yapmış, sonra basımevlerinde düzeltmeci olarak çalışmış, tam Paris işçilerine benziyen sağlam karakterli büyük bir aydındı, burjuva devlete ve militarizme biran bile kaymamıştı. Ama kurtuluşu nerede görüyordu? Bu noktada yollarımız ayrılıyordu. Monatte devleti ve politik mücadeleyi «inkâr» ediyordu. Devlet, bu inkârdan öte yana geçerek, sendika şovenizmine açıkça karşı çıktığı zaman onu kırmızı pantalon giymiye zorluyordu.

Monatte beni Rosmer'le tanıştırdı, yakın arkadaş olduk, gazeteciydi ve Anarcho—syndicaliste'lerdendi, ama aslında, olayların da doğruladığı gibi, daha o zamandan marksizme

guediste'lerden daha yakındı. Rosmer'e bağlılığım o zamandan başlar, savaş, devrim, Sovyet iktidarı ve muhalefetin bozgunluk yılları içerisinden bozulmadan geçen içten bir dostluktu bu.

Aynı çevrede Fransız işçi hareketinin daha birçok savaşçılarıyla da tanışmıştım ilk kez olarak: Maden Federasyonu sekreteri Merrheim, ölçülü, temkinli, insanı içten kavrıyan bir adamdı, yazık ki, sonu iyi gelmedi; sonradan uydurma bir ihanet suçuyla gıyaben ölüme mahkûm edilen gazeteci Guilbeaux. Fıçıcılar Federasyonu sekreteri «baba» Bourderon; kurtuluşu devrimci sosyalizmde bulan öğretmen Loriot ve daha başkaları.

Haftada bir gün Jemmapes rıhtımında toplanıyorduk; kimi zaman daha kalabalık olarak Grange-aux-Belles'de buluşuyor, savaştan, diplomatik işlerden konuşuyor, resmî sosyalizmi eleştiriyor, sosyalist uyanışın nasıl olabileceğini araştırıyor, kararsızları güçlendiriyor, geleceğe hazırlık yapıyorduk.

4 Ağustos 1915 de Naşe Slovo'da şunları yazdım:

Bu kanlı yıldönümüne birçok şeye rağmen, en küçük bir mânevi kayıba uğramadan, politik şüpheciliğe düşmeden eriştik. Biz enternasyonalci devrimciler, dünyayı saran belâların en büyüğü içinde, çözüm, eleştiri ve doğru görüş bakımından durumumuzu koruyabildik. Genel kurmayların dört yana dağıttıkları «milliyetçilik» gözlüğünü takmak için, ucuz pahalı satılmadık. Her şeyi gerçek hâliyle görmekten, her şeyi gerçek adıyla anmaktan ve geleceğin doğru yorumunu yapmaktan şaşmadık.

Ve şimdi aradan onüç yıl geçtikten sonra da aynı sözleri tekrarlıyabilirim. Resmî politik düşünceden (yurdsever sosyalizm dahil) kat kat üstün olduğumuz duygusu, bizi biran bırakmamış olan bu duygu, sınırsız bir kendini beğenmişlik duygusu değildi. Bu duygunun kişisel hiç bir yanı yoktu; bu taşıdığımız ilkelerden doğan bir sonuçtu: yüksek bir tepe üzerinde duruyorduk. Savaşın getirmiş olduğu perspektifleri, eleştiri sayesinde

daha açık seçik görebiliyorduk. İki taraf da savaşı hemen bitireceğini sanıyordu. Bu yalınkat iyimserliği haklı çıkarmak için bir sürü kanıt sayıp döküyorlardı.

«Fransız meslekdaşım, diyor Buchanan anılarında, bir zamanlar o kadar eyimserdi ki, savaşın noele kadar biteceğine dair benimle beş lirasına iddiaya tutuşmuştu.»

Oysa Buchanan, noelde değil paskalyada biter diyordu.

1914 sonbaharından beri bütün resmî öngörüşlere karşı olarak biz hemen hergün savaşın uzayacağını, bütün Avrupayı kırıp geçireceğini yazıyorduk. Naşe Slovo'da bir çok kez, savaşı müttefikler kazansa bile, savaş bittikten ve ortalık yatıştıktan sonra Fransa'nın, uluslararası dövüş alanında, bir büyük Belçika durumunda kalacağını belirtiyorduk. Amerika Birleşik Devletlerinin dünya çapında bir diktatörlük haline geleceğini söylüyor ve bunun şimdiden belli olmıya başladığını anlatıyorduk. «Emperyalizm», diye yazıyorduk belki yüzüncü defa 1916 beş eylülünde, bu savaşla güçlenmektedir; dünyayı buyruğu altına alacak olan o'dur.»

Çoktanberi Sevres'den kalkmış Oudry adında küçük bir sokağa yerleşmiştik. Paris gitgide boşalıyordu. Meydan saatleri teker teker susuyorlardı. Belfort aslanının ağzında kimbilir neden, bir tutam kirli saman vardı. Savaş siperlere gömülüyordu. Oradan kurtulmak, çukurdan, durgunluktan, hareketsizlikten kurtulmak, yurtseverlerin çığlıkları bu idi. Hareket!. Hareket. Korkunç Verdun çarpışmalarına böyle böyle gelindi. O günlerde sansürün şimşekleri altında çırpınarak, Naşe Slovo'da şunları yazıyordum:

«Verdun çarpışmalarının önemi askerlik bakımından ne kadar büyük olsa da politika bakımından çok daha büyüktür. Berlinde ve başka yerlerde «hareket» isteniyordu: istediklerine kavuşacaklardır. Verdun önlerinde bizim yarınımız hazırlanıyor.»

1915 baharında, Roma parlamentosu sosyalist kesimi sekreteri İtalyan milletvekili Morgari Parise gelmişti, Fransız ve İngiliz sosyalistlerini bir Enternasyonal fikrine yatırmak istiyordu. Büyük bulvar kahvelerinden birinin terasında Morgari ve bir sürü sosyalist milletvekili oturup konuştuk. Bu milletvekilleri kendilerini «sol» sayıyorlardı. Konuşma suya sabuna dokunmıyan şeyler üzerinde ve uluslararası ilişkiler kurmalı filan gibi palavra laflarda kaldığı sürece şöyle böyle yürüyordu. Ama Morgari bir gizlilik havasına bürünüp, İsviçre'ye geçmek için sahte pasaportlar hazırlamalı filan gibi şeyler söyleyince (o da her halde carbonari'lere özeniyordu) sayın milletvekilleri duraladılar, içlerinden biri — hangisi idi hatırlamıyorum — hemen garsonu çağırıp hesabı ödedi. Molière'in görüntüsü belirmişti terasta, hatta belki Rabelais'ninki de. Bu meselc burada kaldı. Eve döndüğümüzde. Martov'la birlikte uzun uzun gülmüştük, alay ederek. belki bir az da üzülcrek.

Monatte ve Rosmer askere gitmişlerdi, kendilerini göremiyorduk artık. Konferansa Merrheim ve pek ılımlı bir barışçı olan Bourderon ile beraber gittik. Sahte pasaporta ihtiyacımız yoktu. Hükûmet savaş öncesi tutumunu bırakmış değildi henüz ve ellerimizde usulüne uygun kâğıtlar vardı.

Konferansın örgütlenmesi Berne'li sosyalist lider Grimm'in üstüne kalmıştı. Grimm o sıralar partisinin burjuva düzeyinin, hatta kendi öz düzeyinin üstüne çıkmak sevdasına kapılmıştı. Toplantılar için Berne'den on kilometre çeken ve Berne'e yukardan bakan Zimmerwald köyünü seçmişti. Delegeler dört arabaya sığışıp dağa vurdular. Gelip geçenler bu acayip konvoya merakla bakıyorlardı. Delegeler de alay ediyorlardı kendi halleriyle, ilk Enternasyonal'in kuruluşundan yarım yüz yıl sonra, yer yüzünün tüm enternasyonalcileri dört arabaya sığdırmak kabil oluyor diyorlardı. Ama bu şakanın kötümser bir yanı yoktu. Tarih ipliği bâzan kopar. Yeniden düğümlemek

gerekir. Biz de işte bu düğümü atmak için gidiyorduk Zimmerwald'e.

Konferans (5 - 8 Eylül 1915) fırtınalar boralar içinde geçti. Başlarında Lenin'in bulunduğu devrimci kanat ile delegelerin çoğunluğunu kapsıyan barışçı grup, taslağını benim hazırladığım bir ortak bildiri üzerinde güçlükle anlaşabildiler. Bildiri söylemesi gereken herşeyi söylemiyordu, ne gezer!... Ama gene de ileriye doğru atılmış büyük bir adımdı. Aşırı sol kanat Lenin'i tutuyordu. Benim, resmen katılmış olmamakla beraber, bütün temel sorunlarda beraber olduğum bu sol grup içinde Lenin, bir çok konularda tek başına kalmıştır. Lenin'in ilerde yapılacak uluslararası eylem için çaba harcadığı yer Zimmerwald olmuştur. İsviçre'nin bu dağ köyünde devrimci enternasyonalin ilk temel taşları Lenin'in eliyle konmuştur.

Fransız delegeler raporlarında Naşe Slovo'nun önemi üzerinde duruyor ve bu gazetenin enternasyonalci hareketle bir görüş bağı kurduğunu söylüyorlardı. Rakovski, Naşe Slovo'nun balkan sosyal demokrat partilerinin enternasyonalci davranışlarının gelişmesinde oynadığı rolün önemi üzerinde duruyordu. Naşe Slovo'yu İtalya Partisi de Balabanova'nın çevirilerinden biliyordu. Ama bizim gazetenin adının en çok anıldığı yer Alman basını idi, hatta resmî Alman basınına bile geçiyordu arada bir : Nasıl Renaudel, Liebknecht'e sırtını dayamak istiyordu ise, Scheidemann'da bizi kendisiyle birlik görmekten gocunmuyordu.

Liebknecht Zimmerwald'a gelmemişti : o çoktan hapse atılmıştı, ve hüküm bekliyordu. Ama konferansa bir mektup göndermiş, barışçı çizgiden devrimci çizgiye geçmiş olduğunu kesinlikle belirtmişti. Adı Zimmerwald'de bir kaç kez anıldı : bu ad, daha şimdiden, dünya sosyalizmini parçalıyan savaşta taraflardan birinin adı olmuştu.

Delegelerin dışarıya haber sızdırmaları kesin olarak yasaklanmıştı. Basına vaktinden önce verilecek haberlerin de-

legelerin yurdlarına dönüşlerini güçleştirmesinden korkuluyordu.

O zamana kadar kimsenin duymadığı Zimmerwald adı, üç beş gün sonra bütün dünyada çalkanmıya başladı. Kalmakta olduğumuz otelin patronu pek şaşırmıştı : bu yiğit İsviçre'li, Grimm'e otelimin değeri çok artacak, onun için Üçüncü Enternasyonal'e şu kadar bir para yardımı yapmıya hazırım diyordu. Ama galiba sonra vaz geçti.

Zimmerwald konferansı, çeşitli ülkelerde savaşa karşı gelişen harekete büyük bir hız vermişti. Almanya'da spartakistler çalışma alanlarını genişlettiler. Fransa'da uluslararası ilişkileri yeniden sağlamak için bir komite kuruldu. Pariste'ki Rus kolonisinin işçi kesimi, para sıkıntıları ile ve daha başka güçlüklerle bunalan Naşe Slovo'nun çevresinde kenetlendiler. İlk dönemde canla başla çalışan Martov gazeteyi bırakıp gitti. Zimmerwald'de Lenin'le aramızda beliren ikinci sıradan anlaşmazlıklar bir kaç ay içinde ortadan kalktı.

Ama başlarımız üzerinde bulutlar birikiyordu, 1916 boyunca bu bulutlar daha da alçaldılar. Liberté'de bizi Alman dostu olmakla suçlıyan imzasız «bildiri»ler çıkmıya başladı. İmzasız mektuplar alıyorduk, gözümüzü korkutmak istiyorlardı, ve bu çeşit mektuplar çoğalıyordu. Bu suçlamaların ve yıldırma çabalarının kaynağı hiç şüphesiz Rus büyük elçiliği idi. Basımevinin çevresinde karanlık yüzlü adamlar dönenmiye başlamıştı. Hevé'nin polis parmağı üzerimize uzanmıştı. Fransa'da yaşıyan Rus kaçakların işlerine bakan hükûmet komisyonu başkanı profesör Durkheim, yüksek çevrelerde Naşe Slovo'nun kapatılması ve sahibinin Fransa dışına çıkarılmasının düşünüldüğünü söylüyordu. Ama bekledikleri fırsatı bulamıyorlardı. Kusurumuzu yakalamak kolay değildi, çünkü yazılarımda kanunlara aykırı bir şey bulunmamasına ve sansürle belaya girmemiye dikkat ediyordum. Görünüşü kurtarmak için bir bahane bulmaları gerekiyordu. Sonunda buldular, daha doğrusu icad ettiler.

XX

FRANSA'DAN ATILIYORUM

Kimi Fransız gazeteleri, ben İstanbul'a geldikten sonra, benim Fransa'da çıkarılmam hakkındaki kararın bugün de yani onüç yıl sonra da yürürlükte olduğunu yazmışlardı. Demek ki dünyanın başına gelen o en büyük felaket içinde bile bütün değerler kaybolmamış. Aslında nice nesiller makineli tüfek ateşi altında toptan yok olmuşlar, kentler yerle bir edilmiş. Avrupa'da nice hükümdarlık tacı yerlere yuvarlanmış, nice devletlerin sınırları, bu arada aşılması bana yasak edilmiş olan Fransa'nın sınırları da, yeniden düzenlenmiştir. Ama, bu herşeyi silip süpüren sel M. Malvy'nin 1916 sonbaharı başında imza etmiş olduğu karara dokunmamıştır. Ya M. Malvy'nin kendisinin de sürgün edilmesine, sonra yurduna dönebilmiş olmasına ne demeli? Tarihte sık sık olur böyle şeyler, bir adamın elinden çıkan bir iş, o işi yapan adamdan da güçlü hale gelebilir.

Aslında korkusuz bir hukukçu, bir kararın sürekliliği konusunun kendisini ilgilendirmiyeceğini söyliyebilir. Örnekse 1918 de Moskova'daki Fransız misyonu benim emrime subaylar vermişti, Fransa'da oturması yasak edilmiş olan «istenmiyen» bir yabancıya karşı böyle davranılmamalıydı. Gene örnekse 10 Ekim 1922 de M. Herriot Moskova'da ziyaretime gelmişti, ama benim Fransa'ya girmemin yasak olduğunu söylemek için gelmemişti. Tersine bu idari kararı ben hatırlatmıştım kendisine, çünkü bana ne zaman geliyorsunuz Fransa'ya diye o sormuştu. Ama ben bunu şaka olsun diye söylemiştim elbette. Ve ikimiz de epeyce gülmüştük. Başka nedenlerle tabiî, ama gene de beraber gülmüştük. 1925 de Fransız büyük elçi-

si M. Herbette, Chatoura elektrik santralinin açılışı töreninde, hazır bulunan diplomatlar adına, benim söylevime verdiği cevapta övgüler sıralamış, ama M. Malvy'nin kararına dair bir şey söylememişti.

Bunlardan ne çıkar 1916 eylülünde beni Irun'a götüren polisin şu sözleri söylemekte haklı olduğu çıkar:

«Hükûmetler gelir gider; polis yerinde kalır.»

Benim Fransa dışına atılışımı iyi anlıyabilmek için, başyazarı olduğum gazetenin ne koşullar altında çıkabildiğini kısaca anlatmak gerekiyor. Büyük düşmanımız tabiî Rus büyük elçiliği idi. Naşe Slovo'nun yazıları orada Fransız'caya çevriliyor, işlerine gelen yorumlar da eklenerek Quai d'Orsay'e ve Savaş Bakanlığına gönderiliyordu. Bu sefer oradan bizim askeri sansürümüz olan ve Rusya'da uzun yıllar Fransız'ca öğretmenliği yapmış bulunan M. Chasles'e telefonlar yağmıya başlıyordu. M. Chasles'in belirgin yanı karar verme yeteneği değildi. Bir az pirelendi mi yazıyı çiziverirdi. Pek üzücü bir şeydir, bir kaç yıl sonra Lenin hakkındaki o berbat biyografiyi yazarken de aynı şekilde davranmış olmaması. Bu korkunç sansürcü, yalnız boğazları ele geçirmek hülyasında olan Çarı, Çariçeyi, Sazanov ve Milliyukov'u savunmakla kalmamış, Rasputin'i de savunmuştur. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Naşe Slovo'ya karşı yürütülen kemirici mücadelenin nedeni gazetenin enternasyonalciliği değildi, Çarizme karşı takındığı devrimci tutumdu.

Gözümüze ilk kez çarpıyordu, Ruslar Galiçyada başarı kazandığı zaman, sansür de en şiddetli noktasına ulaşmıştı. Rusların cephedeki en küçük başarısı elçiliği daha da şirretlendiriyordu. Bu sefer de, kont Witte'ın ölümü üzerine yazılmış olan yazıyı, başlığına kadar, yani ölenin adını teşkil eden beş tane harfe kadar, baştan aşağı çizmişlerdi.

Oysa Rus donanmasının Petersburgda yayınlanan resmî gazetesinde, o sıralarda Fransız Cumhuriyetini yerin dibine

batıran yazılar çıkıyor, Fransız Parlâmentosu, parlâmentonun «sefil bülbülleri» yani Bourbon sarayını dolduran millet vekilleri alaya alınıyordu. Bu Petersburg dergisini alıp sansürün burnuna dayadım,

«Doğrusunu isterseniz, dedi M. Chasles, benim elimden bir şey gelmez. Sizin yazılarınız hakkındaki emirler Dışişleri Bakanlığından gelir. Oradan birisiyle görüşseniz daha iyi olur.»

Yarım saat sonra savaş bakanlığında kır saçlı bir centilmenle karşı karşıya idim. Aramızda geçen konuşmayı o zamanki notlarımdan aktarıyorum :

«Emekli olmuş, gözden düşmüş ve sonunda ölüp gitmiş bir bürokrat hakkındaki yazımın basılmasına neden izin verilmedi acaba? bunun savaşla, cephe ile nasıl bir ilgisi olabilir?

— Biliyorsunuz, böyle yazılar **onların** hoşuna gitmiyor.

Onların derken Grenelle sokağını işaret ediyordu.

— İyi ya, biz de onların hoşuna gitmesin diye yazıyoruz.»

Diplomat iğneli bir şaka yapmışım gibi hoşgörürlükle gülümsedi.

«Savaş içindeyiz. Müttefiklerimizi de düşünmemiz gerekiyor.

— Yani Fransa'nın iç yönetimi Çar diplomatlarının kontroluna mı geçiyor? Eğer öyle ise babalarınız Louis Capet'nin kafasını boşuna kesmiş olmuyorlar mı?

— O, o, işi büyütüyorsunuz. Ve unutmayınız rica ederim, savaştayız.»

Konuşmanın bundan ötesi zıvır zıvırdı. Dudaklarında ince bir gülümseyişle diplomat, bana iktidarda bulunan devletlilerin, kendileri de bir gün ölecekleri için, ölmüş devletlilerden kötü dille söz edilmesine hiç dayanamadıklarını söylemişti.

Herşeyi eskisi gibi sürüp gitti. Sansür yazıları kuşa çeviriyordu. Bâzan gazete yerine beyaz bir kâğıt olarak çıkıyorduk.

M. Chasles'in sözünden bir adım çıkmıyorduk. Bu bay da kendisini görevlendirmiş olan bayların sözünden bir adım çıkmıyordu.

Böyle olduğu halde 1916 eylülünde bir gün bana Fransa'dan çıkarılacağım kararı bildirdi. Neden? O zaman cevap vermemişlerdi. Nedeni, neden sonra öğrenecektik, bu Fransa'da yuvalanmış Rus Emniyetinin işi idi.

Millet vekili Jean Longuet protesto için, daha doğrusu üzüntülerini bildirmek için — zira Longuet'nin protestoları hep bal gibi tatlı olurdu — Briand'a gitiği zaman başbakan, «ama biliyor musunuz, demiş, Marsilya'da albaylarını öldüren Rus askerleri üzerinde Naşe Slovo bulundu».

Longuet böyle bir şey beklemiyordu. O, gazetenin Zimmerwald'cı yöneticilerini bilirdi, ve herşeyi kabul edebilirdi, ama bir albayı öldürmek, hayır bu olacak iş değildi.

Fransız dostlarıma baş vurdu, onlar da gelip beni sıkıştırdılar, ama Marsilya'da bir adam öldürülmüş olduğunu ben de bilmiyordum.

Bir rastlantı sonucu olarak, liberal Rus basının yurtsever ve Naşe Slovo'ya düşman muhabirleri işe karıştılar, ve bu hikâyenin meydana çıkmadık yanı kalmadı.

Mesele şuydu: Çar hükûmeti Fransa'ya Rus askerleri göndermişti — «sembolik» dedikleri önemsiz bir kaç birlik — araya bir sürü de hafiye ve kışkırtıcı ajan katıştırılmıştı.

Bunların içinde (yanılmıyorsam) Winning adında, Londra'dan gelme birisi de vardı.

Winning önce askerler ve en ılımlı Rus muhabirleri arasında «devrimci» propagandaya girişir, ama yüz bulamaz.

İçimizde tanıyan olmadığı için Naşe Slovo'ya da gelememiş. Paris'te dikiş tutturamayınca Toulon'a geçmiş, ve orada, öyle anlaşılıyor, Rus denizciler arasında bir iki halt karıştırmak olanağını bulabilmiş.

Rus gazetecilere «burada durum elverişli, bana devrimci

kitap ve gazeteler gönderiniz» diye mektuplar yazmış, rasgele göndermiş şuna buna, ama hiç birinden cevap çıkmamış. Toulon'da Askold adındaki Rus kruvazöründe bir ayaklanma olmuştu. Şiddetle bastırılmıştı. Bu olayda Winning'in parmağı açıkça belli idi : artık Marsilya'ya geçme zamanı geldi, diye düşünmüş.

Durum orada da «elverişli» idi. Rus askerleri arasında çıkan ve albay Krause'un kışla avlusunda taşa tutulmasıyla sonuçlanan kaynaşma da işte gene bu Winning'in başının altından çıkmıştı. Yakalananların üzerinde Naşe Slovo'nun hep aynı tarihli sayısı çıkar. Rus gazetecileri olup bitenleri öğrenmek üzere Marsilya'ya koştukları zaman, subaylar Winning adında birisinden söz açarlar ve bu gazeteleri onun getirdiğini ve dağıttığını söylerler. Yakalananların üzerinden bu gazetenin çıkışı böyle olmuştur, bunlar bu gazeteyi okuyacak vakit bile bulamamışlardı.

Şunu da belirteyim : Longuet'nin Briand ile benim için görüşmesinden önce, yani Winning'in bu işde parmağı olduğu henüz bilinmediği bir sırada, Jules Guesde'e yazdığım açık bir mektupla, Naşe Slovo'nun askerlere bir kışkırtıcı eliyle dağıtılmış olabileceğine dikkati çekmiştim. Bu tahmin hiç ummayacağım kadar kısa bir süre içerisinde, ve hiç şüphe bırakmıyacak surette doğru çıkmış oluyordu. Ama ne çıkar bundan! Çar diplomasisi, Fransız'lara eğer Rus askerinin yardımını istiyorsa, bizim devrimci yuvamızı hemen dağıtması gerektiğini söylemişti. İstediği oldu : o güne kadar ikircikli kalan hükûmet Naşe Slovo'yu kapattı ve içişleri bakanı Malvy benim Fransa'dan çıkarılmam hakkındaki polis kararını imzaladı.

Kabine istediği bahaneyi elde etmişti. Briand, hakkımdaki kararın nedeni olarak Marsilya olaylarını ileri sürdürdü ve bunu yalnız Jean Longuet'ye değil, aralarında parlamento komisyonlarından birinin başkanı olan Leygues'in de bulunduğu bir çok milletvekiline de söylemişti. Başka türlü

düşünülemezdi. Ama Naşe Slovo sıkı bir sansür altında çıkıyordu, bir albayın öldürülmesine önayak olabilmesi düşünülemezdi, sokaklarda serbest satılıyordu, kışkırtmayı nasıl yapabilmiş olduğu açıklanamıyordu. İş parlamentoya kadar dayandı. Bana söylediklerine göre zamanın millî eğitim bakanı, olan biteni öğrendiği zaman koridorda «ayıp!» diye bağırmıştı.

Ama savaş vardı. Çarın ortağı idiler. Winning'in maskesini düşürmek olmazdı. Malvy'nin emrini yerine getirmekten başka yapacak bir şey yoktu.

Polis Fransa dışında istediğim yere gidebileceğimi söylemişti. Ama İngiltere ve İtalya biz almayız demişler, bunu da aynı anda öğreniyordum. Geriye İsviçre kalıyordu. Ama ne yazık ki orasıda olmaz demişti. İsviçre'deki dostlarıma telgraf çektim. Cevap iyi idi : İsviçre'ye girebilecektim. Ama Fransa'daki İsviçre temsilciliği vize vermiyor, atlatıyordu. Bunun nedeni de meydana çıkmıştır sonra, ortaklarınca da desteklenen Rus büyük elçiliği Berne'i sıkıştırıyor ve İsviçre makamları da, benim bir başka kapıdan sınır dışına çıkarılmamı bekliyerek işi savsaklıyorlardı. Hollanda'ya, ya da İskandinav ülkelerine ancak İngiltere'den geçerek gidebilirdim, İngilizler transit geçmeme bile izin vermiyorlardı. Bir tek İspanya kalıyordu. Onu da ben istemiyordum. Durum böylece altı hafta kadar sürüp gitti. Hafiyeler peşimden ayrılmıyor, evin kapısından gazeteye, oradan eve bir an gözden kaçırmıyorlardı.

Sonunda Paris makamları zora baş vurdular. Polis müdürü Laurent çağırttı, mademki kendiliğinizden gitmiyorsunuz, iki polis sizi sınıra kadar götürecek, dedi.

«Sivil giyinecekler» diye de ekledi, pek kibardı doğrusu. Büyük elçiliğin dediği olmuştu. Sınırdışı ediliyordum.

Hikâyemin şurasında burasında küçük yanlışlara düşmüş olabilirim; bunları yazarken o günlerde tutmuş olduğum notlara dayanıyorum. İşin temeli tam tamına şu anlatığım gibidir. Zaten bu işe karışmış olanların çoğu henüz hayatadırlar. Fransa'-

da da öyle. Belgeler ortadadır. Gerçeği ortaya koymak güç olmıyacaktır. Bana gelince, öyle sanıyorum ki, eğer polis arşivlerinde Malvy'nin kararnamesi bulunur da parmak izi uzmanlarına gösterilirse, kâğıdın ötesinde berisinde Winning'in parmak izlerine raslanacaktır, hiç şüpheniz olmasın.

XXI

İSPANYA'DA

İki polis müfettişi Oudry sokağındaki evimde beni bekliyorlardı : biri kısa boylu, ihtiyar; öbürü kocaman, kabak kafa katran gibi kara kırkbeşlik bir adam. Sivil giyimleri iğreti duruyordu. Bir şey sorsan, kendiliğinden elleri hâlâ başlarında durduğunu sandıkları polis kepinin viziyerine gidiyordu. Çoluk çocuğa ve dostlara hoşçakalın derken, gözden kaybolacak kadar kibarlık da göstermişlerdi. Kapıdan çıkarken, yaşlısı üstüste şapkasını çıkarmış, özürler dilemişti.

«Kusura bakmayınız madam!».

Son iki ay içinde peşimden bir saniye bile ayrılmamış olan öbür hafiye aşağıda sokakta duruyordu. Beni arabaya soktu, oldukça dost görünerekten, ve kapıyı kapadı. Avını satmıya götüren avcı gibiydi. Yola koyulduk.

Ekspres. Üçüncü mevki. Yaşlısı coğrafya bilirmiş meğer. Tomsk, Kazan, Nijni — Novgorod fuarı... Hepsini biliyor. İspanyolcayı ve İspanya'yı da biliyor. Öbürü kara yağız suratını asmış susuyordu. Ama az sonra onun dili de çözüldü.

«Lâtin ırkı yerinde sayıyor, öbürleri onu arkada bıraktılar, dedi birden bire, koca koca yüzükler bulunan kıllı elleriyle domuz yağı temizliyordu. Kitaplarda ne görüyorsunuz. Her yanda gerileme. Felsefede de aynı şey. Descartes ve Pascal'dan bu yana hiç bir canlılık yok... Lâtin ırkı yerinde sayıyor...»

Ağzım açık, lafın arkasını bekliyordum. Ama o şimdi susmuş ekmeğine yağ sürüp yiyordu.

«Sizin de bir Tolstoyunuz var, diye yeniden başladı, ama bizim için İbsen Tolstoydan daha yakın.»

Dedi ve gene sustu.

Arkadaşının bilgiçlik taslamasına öfkelenen yaşlısı Sibirya demiryolunun öneminden laf açtı. Sonra arkadaşının karamsarlığını bir yandan pekiştirip öbür yandan hafifleterek şöyle ekledi:

«Bizim eksiğimiz işleri sürüncemede bırakmak. Herkes memur olmak sevdasında. Acı ama işte böyle».

Ses çıkarmadan, biraz da ilgi ile dinliyordum.

«Taakibat mı? şimdi bu da zorlaştı. Bir taakip işe yarar bir şeydir değil mi? Ama çaktırmamak şartıyla... Daha doğrusu bütün işleri bozan metro. Birinin peşine düştün diyelim, en önce aman metroya binme diye tembih etmeli. Ancak o zaman şöyle ağız tadıyla bir takip yapılabilir...»

Kara karanlık suratlısı alay eder gibi güldü.

Ama ihtiyar kendini haklı çıkarmak istiyordu,

«Adamın peşine düşersin, çoğu zaman ne için olduğunu bile bilmezsin...

Kara suratlısı birden lafa girdi,

«Bizde poliste şüphecilik vardır. Siz istediğiniz gibi düşünebilirsiniz. Bizde herşey eskisi gibidir. Bak işte bizim büyük devrimi göz önüne getiriniz. Bu fikir hareketi miydi! İşte devrimden ondört yıl sonra halk eskisinden çok daha mutsuz oldu. Taine'i okuyun bir az... Biz polisler işimiz gereği tutucu oluruz. Bizim işde tek geçerli felsefe şüpheciliktir... Önünde sonunda herkes bir yol tutar... Her şey alın yazısıdır. Kaderinde olanın kaşığında çıkar...»

Şişeyi ağzına dayamış kırmızı şarap içiyordu. Sonra şişeyi kapatıp,

«Renan der ki, yeni düşünceler hep vaktinden çok önce meydana çıkarlar, ne doğru bir söz...»

Birden döndü, elim kapının tokmağında idi, bir maksadım yoktu, ama pirelenmişti, elimi cebime soktum, rahatladı.

O konuşurken yaşlısı da cevap hazırlıyordu. Basque'lardan, basque dilinden ve kadınlarından, başlarını nasıl taradık-

larından, ve daha bir sürü şeylerden söz etmiye koyuldu. Hendaye garına giriyorduk.

«Bizim millî romantik déroulè de burada otururdu. Fransa'nın dağlarına bakmak ona yetiyordu. İspanya'nın küçük bir köşesinde bir don Kişot...»

Kara suratlısı bıyık altından gülümsüyordu.

«Geliniz monsieur, gar komiserliğine gidelim.»

İrun'da bir Fransız jandarması beni sorguya çekti, ama beni götürmekte olan adam mason işareti gibi bir şey yapınca sustu, koridor boyunca yürüdük.

Kara suratlısı,

«Ortalığı ayağa kaldırmıyalım değil mi? İrun'dan tramvaya biner San Sebastiyana geçersiniz. Kendinize turist süsü verirsiniz, İspanyol polisi çok açık gözdür, gözüne çarpmamalı. Sonra artık ben sizi ne gördüm ne tanıdım, tamam mı?»

Birbirimizden soğuk ayrıldık...

San Sebastiyanda deniz çok güzeldi, ama hayat pahalılığı da çok çirkindi, Madrid'e geçtim; tanıdık tek kişi yoktu. İspanyolca da bilmiyordum, büyük sahrada, ya da Peter - Pol kalesinde bile bu kadar yalnız olamazdım. Yapacak tek şey, güzel sanatlar diline baş vurmaktan ibaretti. İki savaş yılı boyunca bu dili unutmuştum. Bu konudaki açlığımı derinden duyarak, Madrid müzesinin değer biçilmez hazinelerine koştum, ve eskiden olduğu gibi, san'atta «ölümsüz» olan şeyin ne olduğunu bir kez daha duydum. Velasques... Ribera... Bosch (Jérome Aeken) in, dehânın saf sevincini veren tabloları. Yaşlı bir müze bekçisi, elime bir pertavsız tutuşturdu, Miel'in tablolarını dolduran küçük köylü yüzlerine, sıpalara, köpeklere yakından baktım. Burada savaş yoktu, herşey yerli yerinde idi, renkler kimseye hesap verme zorunda olmadan yaşıyorlardı.

Defterime şunları yazmıştım müzede :

«Bizimle bu eskiler arasında — önemlerini inkâr etmek ya da küçültmek için söylemiyorum — yeni bir san'at gelişti,

savaş öncesi döneminden beri, daha içten, daha bireyci ve ince, daha sübjektif, bir az da zorlama bir sanat... Bu ruh halini, ve bu sanat yolunu savaş belki de, uzun süre için alıp götürecek yığınların acıları ve tutkuları içerisinde — ama bu hiç de eski formlara dönüleceği anlamına alınamaz, onlar ne kadar güzel, anatomi ve botanik açısından ne kadar «kusursuz» olsalar bile, Rubens'in kalçaları ne kadar dolgun olsalar bile (savaş sonrasında yaşama susamış yeni sanatta kalça ön sırayı tutacak olsa bile). Bunu şimdiden kestirmek güçtür, ama, bütün uygar insanlığın içine işliyen bunca heyecandan sonra, yeni bir sanat elbette doğacaktır...»

Otelde bir elimde sözlük İspanyol gazetelerini okuyor, İsviçre ve İtalya'ya yazdığım mektupların cevabını bekliyordum. İçimde hâlâ oralara geçmek ümidi yaşıyordu.

Madrid'e gelişimin dördüncü günü Paris'ten aldığım bir mektup bana Fransız sosyalisti Gabier'nin adresini getiriyordu. Madrid'de bir sigorta şirketinin bürolarını yönetiyordu. Sosyal durumu bakımından burjuva idi, ama partisinin yurtseverlik politikasına karşı çıkmıştı. İspanyol partisinin de tamamen Fransız sosyal yurtseverliği etkisi altında olduğunu da ondan öğrendim. Tek ciddi muhalefet Barselonadaki sendikacılardan geliyordu. Sosyalist parti sekreteri Anguillano, ki kendisini gidip görmek istiyordum, onbeş gün için hapsedilmişti, suçu bir katolik ermişi için yeterince saygılı bir dil kullanmış olmamasıydı. Eskiden olsa Anguillano diri diri yakılırdı.

İsviçre'den mektup bekliyor, İspanyolca sözler ezberliyor, Gabier ile sohbet ediyor ve müzeleri dolanıyordum. Gabier bana küçük bir pansiyon bulmuştu, 9 kasım sabahı bu pansiyonun hizmetçisi bana bir takım işaretler yapmıya başladı, ödü kopmuş gibiydi. İki adam gelmişti, suratlarına bakar bakmaz ne biçim adamlar oldukları belli olan adamlardandılar, yürü bakalım, dediler. Nereye? Tabiî Madrid polisine.

Poliste bir köşeye oturttular.

«Tututuklu muyum?

— Evet, **para una hora, dos horas.** (bir iki saat için).»

Yedi saat bekledim. Akşamın dokuzunda bir kat yukarıya çıkardılar ve kendimi kalabalık bir Olympos karşısında buldum.

«Niçin tutuyorsunuz beni?»

Bu basit soru Olympos'luları şaşırttı. Her kafadan bir ses çıkmıya başladı. Bir tanesi Rus hükûmetinin Rusya'ya gitmek istiyen yabancılara çıkarttığı güçlüklerden söz açtı.

«Bilseniz, dedi bir başkası, bana hoş görünmek isteyen gibilerden, bizim anarşistleri takib etmek için ne kadar para harcıyoruz.

— Ama pardon, ben Rus hükûmetinin ya da İspanyol anarşistlerinin yaptıklarından sorumlu değilim herhalde.

— Tabiî, tabiî, ben sadece bir örnek vermek istemiştim.»

Şef bir az düşündü,

«Peki, dedi, sizin düşünceleriniz nelerdir?»

Kısaca anlattım.

«Doğru düşünüyorsunuz» dediler.

Sonunda şef, tercüman aracılığıyla, en kısa zamanda İspanya'dan çıkmam gerektiğini ve çıkıncaya kadar da göz altında tutulacağımı söyledi.

Açık kalplilikle ve dobra dobra «düşünceleriniz İspanya için trop avancées(1)» diyordu.

Gece yarısı bir at arabasına binip mahpushaneye yollandık. Her biri dört katlı, yıldız biçiminde beş yapıdan kurulmuştu. Demir asma merdivenler, hapishanelere özgü sessizlik, ağır kokularla ve karabasanlarla yüklü o gece sessizliği, koridorların cimri elektrik ışığı, hep o daha önceden görüp öğrendiğim şeyler. Demir kasnaklı kapıların gıcırtısı, bir büyük

(1) Çok ileri. Aslında Fransızca'dır.

oda, yarı karanlık, ayak yolu kokusu, insanın içine öğürtü veren pis bir yatak, kapanan kapının gök gürültüsü...

Ömrümün tükenmez çilesi, kaçıncı kez...

Demir parmaklıklar arkasındaki vasistası açtım. Taze hava yüzümü sardı. Soyunmadan, ve bütün düğmelerimi de ilikliyerek yatağa öylece uzandım, paltomu üstüme çektim. Başıma gelen işin saçmalığını ancak o zaman anlıyabildim. Madrid'de ve hapishanede idim. Böyle bir şeyi hiç bir zaman düşünemezdim. İslovski iyi çalışmıştı! Madrid'de kapalı idim. Madri'din «örnek cezaevi»nin yatağı üzerine uzanmış gülmekten katılıyordum. Ve gözlerim uyku ile ağırlaşıncıya kadar da güldüm.

Bu hapishanede paralı odalar da varmış, gezinti saatinde öbür tutuklulardan öğrenmiştim bunu. Birinci sınıf bir odanın günlük kirası bir buçuk peçeta; ikinci sınıf yirmibeş santim. İstiyen bu odalarda kalabilirdi. Benimki de paralı odalardandı, hem de birinci sınıftı. Kendimi tutamayıp güldüm. Ama sonra bana herşey daha basit ve olağan göründü... Eşitsizlik üzerine kurulmuş bir toplumda, hapishanede de eşitsizlik olmasında şaşılacak ne vardı? Paralı odalarda yatanlar, günde iki kez gezintiye çıkabiliyorlardı, birer saatten iki saat, parasızlar yalnız bir kez o da yarım saat. Bu da kurala uygundu. Devlet kesesine el uzatan paralı bir hırsızın ciğerleri, bedava soluk alan bir grevcinin ciğerlerinden daha çok hava alabilmeli idi.

İki gün sonra sicil odasına çağırıp parmak izlerimi almak istediler. Olmaz dedim. Kibarlığı elden bırakmamıya çalışarak zorla aldılar. Birbiri ardından parmaklarımı mürekkebe batırırlarken ben pencereden dışarıyı seyrediyordum. Parmaklarımı bir sürü kâğıtlara fişlere bastırıyorlardı, önce sağ elimin, sonra sol elimin izlerini aldılar. Sonra oturmamı ve pabuçlarımı çıkarmamı rica etiler. Gene olmaz dedim. Bu kadarı fazlaydı. Herifler canları sıkkın çevremde dört dönüyorlardı.

Gabier ve Anguillano ile görüşmeme izin çıktı: Anguillano yeni çıkmıştı hapisten, ama benim yatmakta olduğum hapishaneden değil. Beni kurtarmak için her çareye baş vurduklarını söylediler. Koridorda hapishane papazına rasladım. Bir katolik papazı olarak, benim barışçılığıma sempati duyduğunu söyledi ve avutur gibi,

«Paciencia! Paciencia!» dedi.

Zaten ne gelirdi elimden sabırdan başka.

12 sabahı geldiler, akşama Cadix'e gidecekmişim, bilet parasını verirmiymişim, diye sordular. Benim hiç niyetim yoktu Cadix'e gitmiye. Yol parası filan vermem dedim. Örnek Cezaevinin oda kirasını veriyordum ya, o kadarı yeterdi.

O akşam Madrid'den Cadix'e doğru yola çıktık. Yol parası İspanyol Kralının cebinden çıkıyordu. Ama niçin Cadix? Bir kez daha baktım haritaya. Cadix Avrupanın güney batı ucundaydı: Berezovdan ren geyiklerinin çektiği bir kızakla yola çıkmıştım, urallardan, Petersburgtan geçmiştim, bir lamelif çizip Avusturya'ya, Avusturya'dan İsviçre'ye, İsviçre'den Fransa'ya, Fransa'dan İspanya'ya yollanmıştım, ve sonunda bütün İberik yarımadasını boydan boya geçip... Cadix... Kuzey doğudan güney batıya. Burası artık Avrupanın son ucuydu, Okyanusun başladığı yerdi. Paciencia!...

Beni götüren polisler hiç bir şeyi saklamıyorlardı, tersine herkese anlatıyorlardı ki ben öyle kalpazan filan değil bir kaballero idim, ama düşüncelerim o kadar iyi değildi. Herkes de beni avutmıya çalışıyor, Cadix'in havası suyu iyidir gibilerden sözler ediyorlardı.

«Benden nasıl haberiniz oldu? diye sordum polislere.

— Çok kolay, Paris'ten haber verdiler...»

Tam düşündüğüm gibiydi.

Madrid polisine Paris polisinden bir telgraf gelmişti: «Tehlikeli bir anarşist -burada adım yazılıydı- San Sebastiyan'dan sınırı geçti. Madrid'de kalmak istiyor.» Madrid polisi yolumu

gözlemiye başlamıştı ve beni buluncaya kadar bir hafta canları çıkmıştı. Fransız polisi beni sınırın bu noktasından geçirmek suretiyle «kibarlık» göstermişdi; Montaigne ve Renan tutkunu olanı bana dememiş miydi,

«Kimseye çaktırma» diye.

Ama öbür yandan da Fransız polisi hemen Madrid'e tel çekiyor, tehlikeli bir «anarşist»in İrun ve San Sebastiyan'dan sınırı aştığını gammazlıyordu.

Bütün bu hikâyenin başrolü adalet polisi denilen bölümün şefi olan Faux-Pas-Bidet denilen adamdaydı. Takibat da sınır dışına çıkarılmam da onun başının altından çıkıyordu. Bu Bidet polisler arasında kabalığı ve edebsizliği ile tanınmıştı. Benimle Çar jandarması subaylarının bile yapamadıkları bir kabalıkla konuşmaya kalkışmıştı. Konuşmalarımız daima karşılıklı bağırıp çağırmalarla geçerdi. Odasından çıkarken sırtımda keyifli bakışlarının ağırlığını duyardım.

Mahpushanede Gabier ile görüşürken, başıma gelenlerin hiç şüphesiz Bidet-Faux-Pas'nın marifeti olduğunu söyledim. Adı benim sayemde İspanyol basınına da geçmiş oldu.

Aradan iki yıl geçmeden kader, bu bay Bidet ile beni, hiç umulmadık bir şekilde yeniden karşılaştıracak, ben de yüreğimi soğutabilecektim.

1918 yazında Savaş Komiserliğine telefon ettiler. Bidet, şu cehennem Bidet, bizim Sovyet hapishanelerinden birinde kapalıdır, dediler. Kulaklarıma inanamadım. Meğer Fransız hükûmeti Fransız askerî misyonu arasına onu da katıştırmış, Sovyet Rusya'da komplolar tertiplemek ve casusluk yapmakla görevlendirmiş. Ve yakayı ele vermiş bay Bidet. Nemesis'den, daha fazlası istenemezdi doğrusu, hele hakkımdaki ihraç kararını imzalıyan içişleri bakanı Malvy'nin de, az sonra Clemenceau zamanındaki tırpana başını kaptırıp kendi öz yurdundan kapı dışarı edilişi de düşünülürse. Bu kadarı akla gelmezdi. Tıpkı bir macera filmi gibi.

zaman birden tanıyamadım. Herkesin kafasına yıldırımlar yağ-

Bidet'yi Savaş Komiserliğine getirip karşıma çıkardıkları dıran yalancı tanrı, şimdi süngüsü düşmüş bir ölümlüden başka bir şey değildi. Şaşkın, yüzüne bakakalmıştım.

«Mais oui, monsicur, c'est moi» dedi, başını eğerek(1).

Sahiden oydu, Bidet idi.

«Nasıl oldu bu iş?»

Bidet, boynunu büküp ellerini açtı, kaşarlanmış bir polisin adam aldatmak istiyen suratı ile,

«C'est la marche des evenements!» dedi(2).

Gerçekten öyle idi. Güzel anlatıyordu durumu. Beni San Sebastiyana götüren kaderci geldi gözlerimin önüne: «İnsanın elinden bir şey gelmez, alnına ne yazıldıysa o olur».

«Ama monsieur Bidet, Pariste iken bana karşı hiç de iyi davranmıyordunuz.

— Ne yazık ki öyle. Çok üzgünüm ama haklısınız, Halk Komiseri monsieur. Kapatıldığım hücrede ben de hep bunu düşündüm.»

Ve gene öyle üzgün ekledi :

«Hapishaneyi içinden tanımak da işe yarıyor. Ama gene de Paris'te yaptıklarım yüzünden burada sıkıntıya uğramıyacağımı umarım...»

Korkusunu hafifletmiye çalıştım.

«Parise dönünce, inanın, artık bu işi bırakacağım.

— Yok canım, monsieur Bidet. On revient toujours à ses premières amours(3)».

Bu sahneyi arkadaşlarıma o kadar sık anlatmışımdır ki, sözler daha dünmüş gibi aklımda kalmıştır. Sonradan, bu Bidet, bir mahpus değiş tokuşundan yararlanarak kurtulmuştur. Sonrasını bilmiyorum.

---

(1) Aslında Fransızcadır. (Evet mösyö, benim. T.ç.n.)

(2) Aslında Fransızcadır. (Olaylar böyle getirdi. T.ç.n.)

(3) Aslında Fransızcadır. (İnsan hep ilk aşkına döner. T.ç.n.)

Şimdi, Savaş Komiserliğini bırakıp gene Cadix'e dönelim.

Polis müdürü Valiye danıştıktan sonra, ertesi sabah Havana'ya yollanacağımı bildirdi. Mutlu bir raslantı, doğru Havana'ya giden bir vapur vardı.

«Nereye dediniz?

— Havana'ya.

— Havana mı?

— Havana.

— Olmaz, ben oraya gitmem.

— O zaman sizi ambara kapatmak zorunda kalırız.»

Tercümanlığımızı yapan Alman konsolosluğu sekreteri «gerçek»e boyun eğmek gerektiğini söyledi (Sich mit den Realitaten abzufinden).

Paciencia, paciencia! Ama artık çok oluyorlardı. Ayak diredim, olmaz diye dayattım. Peşimde bir alay hafiye, bu güzel kentin sokaklarından, pek bir şey göremeden geçiyor, Gabier'ye, Anguillano'ya, Emniyet Müdürlüğüne, İçişleri Bakanlığına, Başbakan Romanones'e, liberal gazetelere, cumhuriyetçi millet vekillerine «acele» telgraflar yağdırıyor, bir telgrafa sığabilecek bütün kanıtları kullanıyordum. Ayrıca, bir sürü adrese bir sürü mektup postalıyordum.

İtalyan milletvekili Serrati'ye şunları yazmıştım :

«Düşününüz, sevgili dostum, ki şimdi siz Tver'desiniz, Rus polisinin elinde, ve sizi Tokyo'ya sürmiye kalkışıyorlar, oysa sizin oraya gitmiye hiç niyetiniz yok... Havana'ya sürülmeden bir gün önce benim Cadix'deki durumum da aşağı yukarı böyle.»

Gene peşimde hafiyeler, polis müdürlüğüne koştum. Müdür ısrarlarım karşısında, parası bana ait olmak üzere Madrid'e telgraf çekerek, Havanaya gitmektense, New Yorka bir vapur çıkıncıya kadar Cadix'de hapishanede kalmıya razı olduğumu bildirdi. Boyun eğmek ağrıma gidiyordu. Heyecanlı bir gün geçirmiştim.

Bu arada cumhuriyetçi milletvekili Castrovido, tutuklanmam ve sürgüne yollanmam konusunda, Cortès'e bir soru önergesi vermişti. Gazetelerde tartışma açılmıştı. Sol gazeteler polise yükleniyor, ama Fransa'ya dost geçindikleri için de benim «barışçı»lığıma karşı çıkıyorlardı. Sağ basın ise benim «Alman dostu» oluşumu (Fransa'dan çıkarılmamı buna bağlıyorlardı) iyi karşılamakla beraber «anarşist»liğimden duydukları kaygıyı da belirtmekten geri kalmıyordu. İş arap saçına dönmüş, kimse bir şey anlamaz olmuştu. Sonunda, New York'a kalkacak ilk vapurun gelişine kadar Cadix'de kalmama izin çıktı. Ciddi bir başarı idi bu.

Cadix'de haftalarca kaldım, polis gözetimi altında. Ama bu dingin ve dostça bir gözetimdi, Paris'tekinin tersine.

Fransa'da, son iki ay, hafiyeleri atlatacağım diye canım çıkmıştı. Taksiye atlamak, sinema karanlığına sığınmak, metroda son anda bir vagona dalmak, çarçabuk inip kaybolmak gibi... Peşimdekiler de açıkgözdüler, gözden kaçırmamak için türlü dolaba baş vuruyorlardı: ellerine geçen ilk arabaya atlıyor, sinema kapısını kolluyor, kurşun gibi tramvaya atlıyor, metrodan fırlıyor, çevrenin rahatsız bakışlarına aldırmıyorlardı... Aslında bu her iki taraf için de aynı şeydi. Politik eylemim bütünüyle polisin gözleri önünde geçmekte idi. Ama peşimi bırakmamaları canımı sıkıyor, sporcu yanımı kamçılıyordu.

Cadix'de böyle olmadı: hafiyelerden biri gelir, falan saatte gene geleceğini, o saatte otelde olmamı tembih ederdi. Bir yandan da bana göz kulak olur, alışverişimi yapar, dikkat et diye yoldaki çukurları gösterirdi. Bir gezgin satıcı bir düzine teke (karides) için iki lira istiyecek olmuştu, hafiyenin tepesi attı, satıcının peşine düştü, patırdı çıkardı, ortalığı birbirine kattı.

Vaktimi boşa harcamamıya çalışıyordum: Kent kitaplığına gidip İspanyol tarihini inceliyordum; İspanyol fiillerinin

çekimini belliyordum, ve Amerika'ya hazırlık olsun diye İngilizcemi ilerletmiye çabalıyordum. Günler farkında olmadan geçiyordu, ve çoğu zaman akşama doğru, yaklaşmakta olan hareket gününün acısı çöküyordu içime, yeteri kadar hazırlanamadığım için üzülüyordum.

Kitapları kemiren kurtlar sayılmazsa, kitaplıkta tek başıma oluyordum, onsekizinci yüzyılda basılmış kitapların çoğunu kurdlar yemiş tüketmişti. Bir kitabın yazarını ya da baskı tarihini karine ile çıkartmak gerekiyordu.

O günlerde okuduklarımdan aldığım notlar arasında şu satırlara raslıyorum :

«Bu İspanyol devrimi tarihçisi, halk hareketinin başarısından beş dakika önce hareketi kötülerken, hemen arkasından övgüler düzmiye başlıyor.»

Aynı tarihçi şöyle devam ediyor :

«Bu becerikli baylar, her devrimin içinde boy gösteriyor ve hep öbürlerinden daha çok bağırıyorlar. İspanyolcada böylelerine Panzistas diyorlar, panse kökünden. Eski dostumuz Sancho Pança'nın adının da bu kökten geldiğini biliyoruz. Bu sözcüğe bir karşılık bulmak zordur, ama yalnız dilbilgisi bakımından zordur, politik bakımdan değil. Aslında böylelerine dünyanın her yerinde raslanır.»

1917 den sonra buna ben de bir çok kereler inanmak fırsatını bulacaktım.

Cadix gazeteleri savaştan tek kelime söz etmiyorlardı, savaş yoktu onlar için sanki. Cadix'in en çok satan gazetesi El Diario de Cadiz savaş haberlerini yayınlamıyordu, konuştuklarıma bunu söylediğim zaman,

«Yok canım, nasıl olur» diye önce şaşırıyorlar, sonra da «sahi yahu!» diyorlardı.

Bu insanlar daha önce farketmemişlerdi bunu. Bir yerlerde, Pirenelerin kuzeyinde savaş diye bir şeyler oluyordu,

bildikleri bundan ibaretti. Ben bile savaşı düşünmek alışkanlığını kaybetmiye başlamıştım.

New York postası Barcelona'dan kalkıyordu. Ailemi karşılamak üzere oraya gidebilmek iznini koparabildim.

Barcelona'da polisle gene başım derde girdi. Gene protestolar, telgraflar yağdırmıya başladım, hafiyeler gene peşime düştüler. Ailem geldi. Paris'te çok heyecanlı günler geçirmişlerdi. Ama artık herşey yoluna girecekti. Hafiyeler peşimizde, kenti gezip dolaştık. Oğullarımız denize ve sokaklarda satılan yemişlere hayran kalmışlardı. Artık Amerika yolculuğu düşüncesine alışıyorduk. İtalya üstünden İsviçre'ye geçme çabalarım sonuç vermemişti. Sonradan, İtalyan ve İsviçre sosyalistlerinin ısrarları ile bu izin çıkmıştır, ama geç çıkmıştır. Ben ve ailem, 25 Aralıkta kalkan İspanyol vapuriyle yola çıkmış bulunuyordum. Şüphesiz bu kasıtlı bir gecikme idi. Burada da işe İslovsky'nin parmağı karışmıştı.

Avrupa kapısı, Barcelona'da arkamdan kapanmış oluyordu. Polis bizi onyedi gün sonra yükünü, ölü ya da diri, New York'a boşaltacak olan Montserrat adındaki İspanyol transatlantiğine yerleştirmişti. Atlantiği onyedi günde aşmak, Barcelona limanını heykeli ile şenlendiren Kristof Kolomb'a pek hoş görünecekti şüphesiz.

Deniz o kadar dalgalıydı ki, bize her an varlığın ne kadar değersiz bir şey olduğunu hatırlatıyordu. Montserrat yaşlı bir gemiydi, okyanus yolculuğu için o kadar elverişli değildi. Ama tarafsız İspanyol sancağı, torpillenme tehlikesini azaltıyordu. Vapur kumpanyası bunu biliyor, yolcudan iyi para alıyor, fena misafir ediyordu.

Yolcular çok çeşitli, az gönül açıcı idi. Çeşitli ülkelerin kaçaklarından ve toplumdaki yerleri üstün olanlarındandılar. Filanca ressam, tablolarını, ustalığını, parasını pulunu toparlamış, ihtiyar babasının himayesinde ailesini ateş hattının dışına çekiyordu. Bir raslantı sonucu edebiyatçı olmuş bir boksör,

Oscar Wilde'in yeğeni, açık söylüyordu, bir Almanın elinde can vermektense yankee bayların çenelerini dağıtmayı yeğ buluyordu. Bir bilardo şampiyonu, kusursuz bir centilmen, seferberlik sırasının kendi yaşına yaklaşmakta olmasından korkmuştu. Hem de niye? Bu sözü dönmüş insan kurumu için mi? Oysa o Zimmerwald düşüncelerinden yanaydı... Öbürleri de hep böyle idiler: asker kaçakları, serüvenciler, spekülatörler, Avrupa'dan sürülen — «istenmiyen kişiler» — zira kötü bir ispanyol vapuruna atlayıp, bu kış kıyamette atlantiğin öbür yanına geçmek kimin aklına gelirdi?

Üçüncüdeki yolcular daha da kötüydüler. Birbiri üstüne yığılmış, az kımıldıyan, az konuşan, çünkü az yiyen, karanlık yüzlü, sefalete batmış, bilmedikleri tanımadıkları bir âlemden hayır uman kişiler. Amerika, savaşan Avrupa için çalışıyordu. yeni el emeğine ihtiyacı vardı, yeter ki bunlar trahom, anarşizm, ya da başka hastalıkları da getirmesinlerdi.

Bizim çocuklar için gemi sınırsız bir gözlem alanı olmuştu. Her an bir yenilik keşfediyorlardı.

«Biliyormusun, bir ateşçi var, çok iyi adam, cumhuriyetçi. Çok yer görmüş. Her dili anlıyor.

— Nereden bildiniz cumhuriyetçi olduğunu?

— Tabiî cumhuriyetçi, Alfonso, dedi sonra Pam - pam yaptı!...»

Elbette, bu sahiden bir cumhuriyetçiydi. Çocuklar ona Malaga üzümü ve başka şeyler verdiler, pek hoşuna gitti. Bizi de görüştürdüler. Bu cumhuriyetçi yirmidört yaşında idi ve monarşi konusunda pek kararlı olduğu belli idi.

1917 ocak ayının biri. Gemide herkes birbirine iyi yıllar diliyor. İki yılbaşı Fransa'da, üçüncüsü açık denizlerde. 1917 yılı neler hazırlıyordu?

Bir pazar, 13 ocak, New York önlerine vardık. Sabahın üçünde herkesi ayağa kaldırdılar. Sıraya girdik. Hava karanlıktı. Soğuktu. Rüzgâr vardı. Yağmur yağıyordu. Kıyıda da bir ıslak yapılar yığını: Yeni Dünya...

XXII

NEW YORK

New York'dayım, kapitalist otomatizmi ile masallaşmış, sokaklarında kübizmin estetik kuramı, gönüllerde dolar felsefesi hüküm süren New York'da. Modern ruhun en iyi dile geldiği bu kent, görünüşüyle beni sarmıştı.

Benim için uydurulan fıkraların en çoğu, sanırım, New York'da geçirdiğim günlere aittir. Atmasyoncu gazeteciler, Norveç'te balıkanede morina balığı ayıklama işinde çalıştığımı yazmışlardı, oysa oradan sadece yolcu olarak geçmiştim; iki ay kaldığım New York'da basın, bana birbirinden baskın bir sürü meslek yakıştırmıştır. Başımdan geçtiğini yazdıkları maceraları anlatacak olsam, belki de şu yazdığımdan daha ilginç bir biyografi çıkardı ortaya. Ama Amerikalı okuyucularımı hayal kırıklığına uğratmak zorundayım. New York'ta çalıştığım tek meslek sosyalist bir devrimcinin mesleki olmuştur. Bu ülke henüz «kurtarıcı», «demokratik» savaşa katılmış olmadığı için de, bu meslek alkol kaçakçılığından daha ağır bir suç sayılmıyordu. Yazılar yazdım, bir gazetenin başyazarı oldum, işçi mitinglerinde konuştum. Başımı kaşıyacak vaktim yoktu, yabancı bir ülkede bulunduğumun bile farkında değildim.

New York kitaplıklarından birinde Birleşik Devletlerin ekonomik yaşamını inceliyordum. Amerika'nın ihracatı savaş başladıktan sonra müthiş artmıştı. Bu benim için tam bir açınlama idi, Amerika'nın savaşa gireceğini göstermekle kalmıyor, savaştan sonra Amerika'nın oynıyacağı kesin rolü de haber veriyordu.

Sonraları bu konuda çok yazı yazdım, konferanslar ver-

dim. O zamandan beri «Avrupa ve Amerika» sorunu belli başlı uğraşılarım arasına girmiştir. Bugün bile, bir gün bir kitap yazmayı tasarlıyarak, bu konuda çalışmaktayım. İnsanlığın yakın geleceğini anlıyabilmek için bundan daha önemli bir nokta bulunamaz.

Geldiğimin ertesi günü Rus gazetesi Novyi Mir'de şunları yazmıştım :

Gelmekte olan devrime karşı derin bir inançla ayrıldım kana boyanmış Avrupa'dan. Ve hiç bir «demokratik» hayale kapılmadan ayak basıyorum bu artık iyice ihtiyarlamış olan Yeni Dünya'ya.

On gün sonra uluslararası bir «hoş geldin» mitinginde şunları söylüyordum :

En önemli ekonomik olay, Avrupa'nın varını yoğunu yiyip bitirirken Amerika'nın zenginleşmekte oluşudur. New York'u imrenerek seyrederken bir Avrupalı olarak bunalıyor ve kendi kendime soruyorum, acaba Avrupa kendini toparlıyabilecek mi diye... Avrupa bir mezarlık haline mi gelecek? Ekonomik ve kültürel yaşamın ağırlık merkezi o kıyıdan bu kıyıya mı geçecek?

Avrupanın toparlanması denilen işde bugün elde edilmiş başarılar ne olursa olsun, sorun gene de çözümlenmiş sayılamaz.

New York'un Philadelphia'sında ve öbür semtlerinde ve yakın kentlerde Rusça, Almanca konferanslar veriyordum. İngilizcem bu günkü kadar iyi değildi, halkın karşısına İngilizceyle çıkamazdım. Ama benim İngilizce verilmiş söylevlerimden parçalar aktarılmıştır. Daha dün, bir İstanbul gazetesinin yazarı, kendisinin o zaman öğrenci olarak bulunduğu Amerika'da benim bir konferansımı dinlediğini söylemiştir. Bütün içdenliğimle açıklamak zorundayım ki, kendisine hayalinin kurbanı olduğunu söylemeği göze alamadım. Ama ne yazık ki oda buna güvenerek «hatıralar» yayınladı.

İşçi mahallesinde bir yer kiraladık, taksitle bir kaç parça eşya aldık. Aylık kirası 18 dolardı, Avrupa'da bilinmiyen rahatlıkları vardı, elektrik, gaz fırını, banyo, telefon, öteberiyi yukarı çıkarmak ve çöpleri atmak için yük asansörü gibi.

Bunlar bizim çocuklara New York'u pek şirin gösteren şeylerdi. Viyana ve Paris'te hiç görmedikleri telefonu ellerinden bırakmaz oldular.

Evin kapıcısı zenci idi. Karım üç aylık kirayı ödedi, ama alındı kâğıdı veremiyordu kapıcı, mal sahibi alındı koçanını bir gün önce alıp götürmüş kontrol etmek için. İki gün sonra eve taşındığımız zaman öğrendik ki zenci kapıcı, bizim parayı ve öbür kira paralarını alıp kaçmış. Sandık bavul neyimiz varsa onları da almış gitmiş. Pek canımız sıkıldı. Başlangıç fena idi. Ama hepsini de yeniden bulduk, paramızı da kâğıda sarıp sandığın içine koymuş, ne kadar şaşırdığımızı yazmanın gereği yok. Kapıcı yalnız alındı karşılığında verilen paraları almıştı. Kiracının değil mal sahibinin parasını almış oluyor, kiracıları zarardan kurtarıyordu. Yaman adamdı doğrusu! Adamın bu dikkati bize çok dokunmuştu, kendisinden iyi bir hatıra saklıyacaktık.

Bu küçük olayın bana göre büyük önemi vardı. Birleşik Devletlerdeki «zenci» sorununu örten örtü bir ucundan aralanmış oluyordu benim için.

O aylarda Amerika harıl harıl savaş hazırlığı yapıyordu. Savaş istiyenlerin başında, her zaman olduğu gibi gene barışçılar vardı. Barışın savaştan iyi olduğu hakkında sorumsuzca nutuklar çekiyor, sonra savaş «kaçınılmaz» hale geldiğinde savaştan yana çıkıyorlardı. Bryan'da bu yoldan kışkırtıyordu ortalığı. Sosyalistler de barışçıların korosuna katılmışlardı. Zaten iyi biliriz, barışçılar için savaş, yalnız barış zamanında kötüdür.

Almanların, deniz savaşında kendilerinin önüne kimsenin geçemiyeceğini ilân etmeleri üzerine, Amerika'nın doğu liman-

larında ve garlarında, yolları tıkayacak kadar çok silâh ve cephane dağları yükselmiye başlamıştı. Yiyecek içecek fiyatları birden yükselmişti ve ben, New York'da, bu zengin kentte, on binlerce kadının ve ananın sokaklara dökülüp dükkânlara saldırdığını görüyordum.

«Savaştan sonra dünyanın hali ne olacak?» diye soruyordum kendi kendime ve konuştuklarıma.

Epeyce zamandır beklenen şey oldu sonunda, 3 şubatta Amerikan ve Alman ilişkileri kesildi. Şovenizm müziğinin sesi günden güne yükseliyordu. Barışçıların tenor sesi ve sosyalistlerin kadınımsı ince sesleri armoniyi bozmuyordu. Bunları ben Avrupa'da da görmüştüm daha önce ve Amerikan yurtseverliğinin seferber edilişi, benim için, aynı piyesin ikinci temsilinden başka bir şey değildi. Rusça tuttuğum jurnalde, alınan yolu not ediyor ve bir türlü gereken dersi alamıyan insanlığın sersemliğini düşünüyordum.

Gazetenin penceresinden görüyordum, gözleri irinli, kır sakalı diken diken olmuş bir ihtiyar çöp tenekesinden bir dilim ekmek çıkardı, ekmeği kırmıya çalışıyor, ama ekmeş taş gibi, dişiyle kemirmiye çabaladı, sonra çöp tenekesinin kenarına çarpmıya başladı. Ih, ekmek kırılmıyordu. Sonunda kuşkulu gözlerle önüne ardına bakıp ekmeği cebine soktu ve sarsak adımlarla Saint Mark Street boyunca uzaklaştı. 1917 martının ikisiydi. Bu minik olay, yönetici sınıfın plânlarını bozamazdı. Savaş «kaçınılmaz» olmalı ve barışçılar da desteklemeliydiler savaşı.

New York'ta en önce Bukharin'le karşılaştım. O da Skandinavyadan çıkarılmış, New York'a gelmişti. Viyana'dan tanışırdık, ve bizi o kendine özgü çocuk heyecaniyle karşılamıştı. Yorgunluk, vakit geç olmuştu, gene de bizi daha ilk günden genel kitaplığa götürmüştü.

Bukharin'in bana bağlılığı, New York'ta beraber çalışmıya başladığımız günden başlar, gittikçe kuvvetlenen bu bağ

1923 de en son kertesine ulaşmış, sonra tersine dönmüştür. Yaradılışı öyle idi, birine dayanmak, birinin yanında olmak, birine tutunmak isterdi. Kimi dönemlerde Bukharin, bir başkasının sözlerini ve hareketlerini yansıtan bir medyomdan başka bir şey olmamıştır. Ama bu medyomu gözden kaçırmıya gelmez, çünkü, otomobil altında kalır gibi, gider öbür tarafın etkisi altına düşer, bir gün göklere çıkardığı putu için demediğini bırakmaz. Bukharini ben hiç bir zaman fazla ciddiye al mamış, kendi haline bırakmışımdır. Lenin'in ölümünden sonra, önce Zinovyef'in sonra Stalin'in medyomu oldu. Şu satırları yazdığım sırada yeni bir kriz geçirmektedir ve bilmediğim bir akıma kapılmıştır.

Kollontay o sıralarda Amerika'da idi. Çok dolaşdığı için az karşılaşabiliyorduk.

Savaş yıllarında daha sola kaymış, menşeviklerden ayrılarak bolşeviklerin en ileri saflarında yer almıştı. Mizacı ve çok yabancı dil bilmesi sayesinde değerli bir kışkırtıcı olmuştu. Teorik görüşleri hep öyle iyi belirmemiş olarak kalıyordu. New York döneminde yer yüzünde ona göre yeteri kadar devrimci hiç bir şey yoktu. Lenin'le mektuplaşıyordu. Fikirlerin ve olayların biçimlerini kendi «aşırının aşırısı (ultra) solculuğu»nun prizmasında bozarak, Amerika'da olup bitenleri ve özellikle benim yaptıklarımı Lenin'e yetiştiriyordu. Bile bile yapılmış olan bu yanlış aktarmaların yansımalarını Lenin'in cevaplarında görmek mümkündür.

Sonraları epigonlar, Lenin'in o zamanlar yazdığı ve sonra kendisinin de reddettiği ve yanlışlıkları apaçık olan bu yargıları bana karşı kullanmışlardır.

Rusya'ya dönüşünden sonra Kollontay, daha ilk günden, hem bana, hem Lenin'e karşı aşırı sol muhalefete geçmiştir. «Lenin ve Troçki rejimi»ne karşı kıyasıya savaşmış, sonra da Stalin rejimine kapılanmıştır.

Birleşik Devletler Sosyalist Partisi ideolojik bakımdan

son derece geride, hatta Avrupa sosyal - patriyotizminden de geride idi. Bununla beraber, henüz tarafsız olan Amerikan basınının sesi «aklını oynatmış» Avrupa'ya karşı sosyalistlerin yargılarında belli ediyordu kendini. İçlerinde bazıları, örnekse Hillquit, İkinci Enternasyonal partilerini uzlaştırmak için, Avrupa'ya tam zamanında el atacak olan sosyalist Amerikan Amca rolü oynamaktan daha ilerisini düşünemiyordu.

Amerikan sosyalizminin liderlerini hatırladığım zaman hep gülmek gelir içimden. Avrupa'da az çok bir işler yapmış sonra Amerika'ya kapağı atmış olanlar para hırsına kapılmışlar, teori bavullarını pek çabuk boşaltmışlardı. Birleşik Devletlerde yığınla hekim, avukat, dişçi, mühendis v.b. birikmişti; kimi çok kazanmış kimi şöyle böyle yükünü tutmuş olan bu adamlar işlerinden baş alabildikleri saatlerini ünlü Avrupa'lıların konserleriyle Amerikan Sosyalist Partisi arasında bölüştürüyorlardı. Felsefeleri okul sıralarında iken okudukları bölük pörçük parçalardan kırpılmış bilgilerden ibaretti. Üstelik nasıl her birinin bir otomobili varsa, partinin yönetim kurulunda ya da bir komisyonunda değişmez bir yeri vardı. Bu çalımlı âlem basmıştır damgasını Amerikan Sosyalizmine. Bu sosyalizmde Marx'dan çok daha fazla Wilson'un buyruğu geçerli olmuştur. Sözün kısası bütün bunlar, M. Babbitt'in, alışverişle geçen bir haftanın sonunda pazar günü, insanlığın geleceği hakkında savurduğu kolu kanadı kırık kerametlerden başka bir şey değildi. Bu adamlar çoğu zaman ticaret ilişkilerini gizlemiye yarıyan düşüncelerin yarattığı bir dayanışma halindeki küçük millî kılanlar içerisinde yaşıyorlardı. Her klanın bir lideri vardı ve bu lider genellikle Babbitt'lerin en talihlisi olurdu. Her çeşitten düşünceyi hoş karşılarlardı, yeterki o düşünce onların borularını öttürmelerine engel olmasın, hele — Tanrı korusun — kişisel servetlerine göz koymasın. Bütün Babbitt'lerin en Babbitt'i de Hillquit'dir, işleri tıkırında dişçiler için eşi bulunmaz bir sosyalist liderdir o.

Benden oldum olası nefret etmeleri için bir tek defa buluşmamız yetmişti. Benim duygularım da onlara karşı, belki daha dingin, ama elbetteki hoş değildi. Ayrı dünyaların insanları idik. Benim gözümde onlar, kendisine karşı savaştığım ve savaşmakta olduğum dünyanın en kokuşmuş parçası idiler.

İhtiyar Eugene Debs, içindeki ateşle, ve sönmez sosyalist ülkücülüğü ile eski nesilden açıkça ayrı idi. İçdenlikle devrimciydi, ama romantikti, söylev meraklısıydı, politik lider olacak adam değildi, kendinden çok daha değersiz adamların etkisi altında kalırdı. Hillquit'in büyük sanatı, Gompers ile iş arkadaşlığını bozmadan, Debs'i aşırı sol kanadında tutabilmiş olmasıdır.

Debs'in insanı kavrıyan bir kişiliği vardı. Rastlaştığımız zaman boynuma sarılır, yanağımı öperdi : ayrıca belirtmek gerekir ki bu yaşlı adam öbürleri gibi «katı» değildi. Babbitt'ler benimle selâmı sabahı kestikleri zaman Debs onlara katılmadı; sadece bir az sıkkın uzaklaştı.

Daha ilk günden Novyi Mir'in yazarları arasına katıldım, Rusça günlük bir gazete idi, Bukharin'den başka, sonraları devrimci sosyalistlerin Petrograd yakınlarında vurup öldürdükleri Volodarski, ve başkentin yakınlarında yaralanan ve Ukraynada öldürülen Çudnovski'de oradaydılar. Gazete Enternasyonalci devrimcilerin propaganda merkezi haline gelmişti. Sosyalist Partinin yerli kollarının hepsinde de Rusça bilen işçiler vardı. Rus Federasyonu üyelerinin çoğu İngilizce konuşuyordu. Novyi Mir'in fikirleri böylece Amerikan işçi çevrelerine işlemiş oluyordu. Resmi sosyalizmin kodamanları gocunmaya başladılar. Bu kafadarlar, daha dün Avrupa'dan gelmiş olan, Amerika'daki psikolojiyi öğrenmeden, ayağının tozu ile, kendi abuk sabuk metodlarını Birleşik Devletler emekçileri arasına yaymıya kalkışan adama karşı, öfkelenmekte, dolaplar çevirmekte gecikmediler, kapışma son kerteye kadar dayandı. Rus federasyonunda «tecrübeli» ve «emekli» Babbitt'ler ça-

bucak geri atıldılar. Alman federasyonunda, Volkszeitung'un başyazarı ve Hillquit'in rakibi itiyar Schlüter yavaş yavaş etkisini yitiriyor, yerini bizimle aynı yolda yürüyen Lore alıyordu. Letonyalıların tümü bizi tutuyordu. Fin federasyonu da kendini bize daha yakın görüyordu. Güçlü yahudi federasyonuna da artan bir başarı ile işlemekte idik. Bu federasyonun ondört katlı bir sarayı vardı, burada her gün Vorwaerts gazetesinden ikiyüz bin sayı basılıyordu ve bu gazetede her an ihanetin en kötüsüne sapmıya hazır cıvık bir küçük burjuva sosyalizmi tütmekte idi. Asıl Amerikan işçi yığınlarında, genellikle sosyalist partinin ve özellikle bizim devrimci sol kanadın etkisi daha az yaygındı. Partinin İngilizce gazetesi The Call (çağırı), hiç bir gerçek temele dayanmıyan barışçı bir tarafsızlık ruhuyla çıkıyordu. Marksist, dövüşken bir haftalık çıkarmıya karar verdik. Hazırlıklar ilerlemiye başlamıştı. Ama iş orada kaldı. Rus devrimi girdi araya.

İki üç gündür telgraf makinesinden çıt çıkmıyordu. Birden Petrograd'da hükûmet darbesi diye, kapalı, anlaşılmaz haberler dökülmiye başladı. Türlü ırklardan oluşmuş New York işçi yığınları bütünü ile heyecanlandı. Umutlanmak istiyorlardı, ama cesaret edemiyorlardı. Amerikan basını altüst olmuştu. Novyi Mir'e her yandan gazeteciler, röportajcılar, fıkra yazarları, muhabirler koşuyorlardı. Bizim gazete bir süre, bütün New York basınının buluşma yeri olmuştu. Sosyalist örgütler ve yazarlar üst üste telefon ediyorlardı.

«Bir telgraf aldık, Guçkov — Milliyukov hükûmeti diyor, ne demek bu?

— Milliyukov ile Kerenski kabineye girecekler demek.

— Ya... Sonra?

— Sonra? Sonra sıra bizde...

— Ooo... Ooo...»

Aynı konu belki otuz kere tekrarlandı. Sözlerimi şakaya yoruyorlardı.

Rus sosyal demokratlarının ileri gelenlerinin katıldıkları dar çerçeveli bir toplantı yapıldı, orada devrimin ikinci döneminde proletarya partisinin iktidarı alacağını ispat eden bir konuşma yaptım. Uyuşuk ve kendini beğenmiş kurbağalarla dolu bir su birikintisine kocaman bir taş düşmüş gibi oldu. Doktor İngerman, benim politik hesabın dört işleminden bile haberim olmadığını ve söylediğim ipsiz sapsız lakırdıları çürütmek için harcanacak beş dakikaya bile yazık olacağını söylemek fırsatını kaçırmadı.

Oysa devrim olayları işçi yığınlarının gözünde bambaşka idi.

New York'un bütün mahallelerinde kalabalık ve ateşli mitingler başladı. Kışlık Saraya kızıl bayrak çekildiği haberi geldiği zaman her yandan coşkun sesler yükselmişti. Yalnız Rus mülteciler değil, onların daha ana dillerini bile öğrenememiş olan çocukları da, devrimin gönderdiği ateşli havayı solumak için toplantılara koşuyorlardı.

Eve bile uğrayamıyordum, vaktim kalmamıştı. Ama aile hayatımızın da zorlukları vardı. Karım yuvayı kuruyordu. Çocuklar yeni arkadaşlar ediniyorlardı. En çok doktor. M. nin şoförünü seviyorlardı. Doktorun hanımı, karımla beraber çocukları gezdiriyor, pek hoş tutuyordu. Ama nihayet ölümlü bir kişi idi, ama şoför, o bir büyücü, bir dev, insanüstü bir yaratıktı. Otomobil, o ne isterse onu yapıyordu. En büyük mutluluk onun yanında oturmaktı. Pastacının önünde durdukları zaman, çocuklar, niçin şoför de bizimle beraber gelmiyor, diye çıkışmıya başlıyorlardı.

Sindirim yetisi sonsuzdur çocuklarda. Viyana'da daha çok işçi mahallelerinde oturmuştuk, bizim oğlanlar Rusça ve Almancadan başka Viyana lehçesini de iyice öğrenmişlerdi. Doktor Alfred Adler çocukların bu lehçeyi herhangi kocamış bir Viyana'lı arabacı (Wie ein guter alter Wiener Fiakerkutscher) kadar iyi konuştuklarını söylerdi. Zürich okuluna gidince

Zürich lehçesine alışmak gerekli oldu, burada ilk sınıflarda öğretim bu lehçe ile yapılıyor, asıl Almanca yabancı dil gibi ayrıca öğretiliyordu. Paris'e geldiğimiz zaman Fransızca öğrenmek zorunda kaldılar. Bir kaç ay içinde de öğrendiler, hem de iyice. Fransızcayı bu kadar rahat konuşmalarını âdeta kıskanırdım. İspanya ve İspanyol vapuru bir ay bile sürmemişti. Ama, en çok kullanılan sözleri ve deyimleri bellemek için bu kadarı bile yetmişti onlara. Nihayet New York'da da bir Amerikan okuluna yazıldılar, ve iki ay içerisinde İngilizcenin temelini elde edebildiler. Şubat devriminden sonra Petrograd'da okula başladılar. Okullarda hayat karışıktı. Yabancı diller, bu genç hafızalardan, girdiklerinden daha kısa süre içinde çıkıp gittiler. Ama çocuklar Rusçayı yabancı ağzıyla konuşuyorlardı. Rusça bir cümleyi kelime kelime Fransızcadan tercüme edermiş gibi kurduklarını gördükçe, karımla ben, şaşırıp kalırdık. Oysa öyle bir cümleyi Fransızcada da kolay kolay yapabilecek güçte değildiler. Böylece bir yandan yazıp bir yandan bozarak, bizim yurt dışında geçen hayatımız çocuklarımızın zihninc kazılmış oluyordu.

Petersburg'daki devrimi karıma haber vermek üzere telefon ettiğimde, küçük oğlan difteriden yatıyordu. Dokuz yaşındaydı. Ama çoktan beri ve iyice biliyordu ki devrim demek genel af demekti, Rusya'ya dönmek demekti ve daha bir çok mutluluklar demekti. Hemen sıçrayıp kalkmış, devrim şerefine yatağın üstünde hoplayıp zıplamıya başlamıştı. Çocuk birden bire iyileşivermişti.

İlk vapura yetişelim diye didiniyorduk. Vize almak için konsolosluklara koşuyordum. Gemiye binmeden bir gün önce, doktor bizim küçüğe çıkıp bir az dolaşabilir diye izin vermişti. Karım bagajları toplarken çık yarım saat kadar dolaş demiştik. Her zaman yaptığımız bir şeydi. Ama çocuk dönmemişti. Ben gazetedeydim. Sıkıntılarla dolu üç saat geçti. Evde te-

lefon çaldı. Önce tanımadığımız bir erkek sesi, sora bizim küçük Serj'in sesi, buradayım, diyordu.

Burası dediği New York'un taa öbür ucunda bir polis karakolu. Çocuk bu gezintiden yararlanarak kafasındaki bir soruyu cevaplandırmıya çalışmış, acaba bir numaralı sokak nerede idi? Bizim sokağın numarası, galiba 164 dü. Ama çocuk yolu şaşırmış gelene geçene sormıya başlamış, sonunda karakola götürmüşlerdi. Bereket versin telefon numaramızı hatırlıyabilmişti.

Karım yanına büyük oğlanı alıp bir saat sonra karakola vardığında çoktan beri yolu gözlenen bir konuk gibi sevinçle karşılamıştı. Bizim Serj oturmuş, suratı kıpkırmızı, polislerle dama oynuyormuş. Polisler çocuğu nasıl ağırlıyacaklarını bilemiyorlarmış, o da ağzında koca bir Amerikan sakızı, utangaç, çiğneyip duruyormuş.

New York'taki telefon numaramızı bu günde unutmamıştır.

New York'u gördüm desem yalan olur. Gelir gelmez Amerikan sosyalizminin içine dalmıştım. Rus devrimi de çabucak gelivermişti. New York denilen devin genel yaşamının temposunu ancak yakalıyabilmiştim. Avrupa'ya hareket ederken insanlığın geleceğinin hazırlanmakta olduğu ocağın içine şöylece bir göz atıvermiş olan bir adamın ruhsal durumu içindeydim. Bir gün gene gelirim diye avunuyordum. Bu gün de bu ümidi bırakmış değilimdir.

XXXIII

BİR TOPLAMA KAMPINDA

25 Mart, New York'da Rus başkonsolosunun karşısına dikildim. İkinci Nikola'nın resimleri indirilmişti duvarlardan, ama ortalıktaki hava eski bir polis karakolunun ağır havası idi hâlâ. Bir sürü güçlükler, pürüzler, engellerden sonra başkonsolos Rusya'ya dönmemize elverecek kâğıtları imzaladı.

İngiltere konsolosluğunda gerekli kâğıtları doldurduğum sırada, İngilizlerden yana bir zorlukla karşılaşmıyacağımı bildirdiler.

İşler yolunda gidiyordu.

27 martta, ben, karım, çocuklarım, ve daha bir çok yurttaşımız Christianiafjord adındaki Norveç vapuruna bindik. Güle güle demeğe gelenler oldu, çiçekler getirdiler, söylevler çektiler. Devrim ülkesine gidiyorduk. Pasaportlarımız, vizelerimiz tamamdı. Devrim, ve vize göçebe ruhumuzda dostça kaynaşı- vermişlerdi.

Halifax (Kanada) da, İngiliz deniz askerinin kontrolundan geçecekti gemi. Askeri polisin subayları, Amerika'lı, Norveç'li, Danimarka'lı yolcuların kâğıtlarına şöyle bir bakıp geçtiler; bize, Ruslara gelince sorgu sual başladı: kanılarım ne idi? politik plânımız nasıldı?... v.b. Bu konuda konuşmayı kabul etmedim. İşte kimlik tezkerelerim, alın bakın, ötesine karışmayın, dedim, Rusya'nın iç politikası şimdilik İngiliz deniz polisinin denetimi altında değildir.

Polis subaylar, Macken ve Westwood sözlerime kulak asmadılar, beni konuşturmak için ayak dirediler, olmayınca öbür yolculardan benim hakkımda bilgi almıya kalkıştılar. Benim «a dangerous socialist» olduğumda ısrar ediyorlardı polisler.

Bütün bu soruşturmalar filan edepsizce yapılıyordu, ve Rus devrimcileri, kendilerini öbür yolculardan, yani İngiltere'nin müttefiki bir ulusun yurttaşı olmak bahtsızlığına uğramamış olan yolculardan büsbütün değişik bir durumun içinde bulduldular; ve hemen, üst makamlara baş vurup acı acı dert yanmıya, policeman'lerinin bize karşı takındıkları tavırdan yakınmıya başladılar. Ben o Belzébuth mendeburuna baş vurmaktan bir şey çıkmıyacağını bildiğimden kılımı bile kıpırdatmamıştım. O sırada, işlerin nerelere varacağını göremiyorduk henüz.

3 nisanda, İngiliz subayları peşlerine deniz askerlerini takmışlar Christianiafjord'a çıktılar, mevki komutanı amiral adına, bana, aileme ve daha beş kişiye gemiden çıkma emrini bildirdiler. Bu kesin emrin nedenini bize Halifax'da bildireceklerine söz veriyorlardı. Kanunsuzdur, dedik, razı olmadık. Silâhlı askerler üstümüze atıldılar ve öbür yolcuların «schame, schame!» (ayıp, ayıp!) sesleri arasında hepimizi teker teker yakalayıp bir karakol gemisine tıktılar, peşimizde bir kruvazör olduğu halde Halifax'a götürdüler. Bir düzine asker ancak zaptedebiliyordu beni, büyük oğlum aralarına dalmış, küçük elleriyle bir subayı yumrukluyor ve «daha vurayım mı baba?» diye sesleniyordu.

Onbir yaşında idi. İngiliz demokrasisi üzerine ilk dersini öğreniyordu.

Polis karımı ve çocuklarımı Halifax'da bıraktı. Beni, öbür tutuklularla birlikte trene atıp, Alman esirlerinin kapatıldıkları Amherst kampına götürdüler. Orada, üstümüzü başımızı didik didik aradılar, böylesini hiç bir yerde, hatta Peter-Pol kalesinde bile görmemiştim. Çarın mahpushanesinde adamı yukardan aşağı soysalar, orasını burasını arasalar bile, bunu herkesin içinde yapmazlar; Amherst'de, müttefikimiz olan bu demokratlar, bize herkesin içinde türlü denksizlikleri reva görüyorlardı. Olsen çavuşu hiç bir zaman unutmıyacağım, İsveç Kanada kırması, her kötülüğe yatkın, sarı, polis kafalı bu herif

bu işde baş rolü oynuyordu. Bu işleri uzaktan yöneten alçaklar pek iyi biliyorlardı ki biz devrimin kurtardığı katkısız Rus devrimcileriydik. Ard arda yaptığımız itirazlar ve şikâyetler üzerinedir ki, geldiğimizin ertesi sabahı kamp komutanı albay Morris, tutuklanmamızın nedenini resmen açıkladı.

«Siz şimdiki Rus hükûmeti için zararlı insanlarsınız».

Albayın hitabeti yoktu, üstelik sabah keyfinin izleri henüz silinmiş değildi suratından.

«Ama Rusya'ya gitmemiz için bu kâğıtları verenler, Rus Hükûmetinin New York'daki memurları değil mi? Rus hükûmetini korumak size mi düştü?...»

Albay Morris düşündü, hık mık etti, sonunda baklayı ağzından çıkardı:

«Siz bütün müttefikler için zararlısınız».

Bizim için çıkarılmış bir tutuklama kararı yoktu. Albay kendi adına dedi ki, biz politik sürgünlerdik, elbette bir haltlar karıştırmıştık, yoksa yurdumuzu yuvamızı bırakıp neden kaçacaktık, böyle olduğuna göre de başımıza gelenlere katlanmamız gerekirdi. Adamın Rus devriminden haberi yoktu. Anlatmıya çalıştık, bizi istemiyenler Çarın bakanlarıydı, ve şimdi onlar hapse tıkılmışlardı, yakasını kurtarabilenler de, tıpkı bizim gibi, soluğu dışarda almışlardı. Ömrünü İngiliz sömürgelerinde ve Boer savaşlarında geçirmiş olan bu bayın kafasına bir şey sokmanın imkânı yoktu. Konuşurken, beklediği saygıyı göstermekte kusur etmiş olacağım ki, arkamdan,

«Sen benim elime Güney Afrika'da düşmeliydin ki...» diye homurdandığını duymuştum. Bu sözü hiç dilinden düşürmezdi.

Karım yurt dışına nizâmi bir pasaportla çıkmıştı, Rusya'dan kaçmış değildi. Böyle olduğu halde biri, onbir, öbürü dokuz yaşındaki iki çocuğumuzla birlikte onu da tutmuşlardı. Başlangıçta Kanada makamları çocukları analarından ayırıp bir bakımevine kapatmak istemişdi. Karımın kafası bozulmuş

çocuklarımı vermem diye kıyameti koparmış, sonunda çocuklarla beraber İngiliz - Rus karışığı bir polisin evine yerleştirilmişti. Polis, gizliden mektup, telgraf filan götürmesinler diye yanlarına birini katmadan sokağa bırakmıyordu. Onbir gün sonradır ki bir otele geçebildiler, ama hergün polise gidip görüneceklerdi.

Amherst asker kampı eskiden dökümhane imiş, şimdi tutuklu olan bir Almanın malıymış. Her yanı dökülen bir yıkıntı halinde idi. Yatacak yerler üstüste üç sıra, yapının iki kenarına sıralanıyordu. Sekiz yüz kişi böyle yaşıyordu. Yatakhanenin havası geceleri nasıl oluyordu, düşünmesi zor değil. Adamlar itiş kakış koridora doluşuyorlar, dirsekleşiyorlar, yatıp kalkıyor, iskambil, satranç oynuyorlardı. İçlerinde ufak tefek el işleri yapanlar da vardı. Arada olağan üstü sayılabilecek sanat eserleri de çıkabiliyordu. Amherst tutuklularının ellerinden çıkma parçalara Moskova'da hâlâ rastlanır. Esirler, maddî manevî sağlıklarını korumak için büyük çaba harcıyorlardı, gene de aralarında beş tane deli vardı. Deliler aramızda yaşıyorlardı. beraber yatıp kalkıyor, beraber yemek yiyorduk.

Aralarında aşağı yukarı bir ay kaldığım bu sekizyüz esirin beş yüzü Alman denizcisiydi, İngilizlerin batırdıkları Alman savaş gemilerinden toplanmışlardı, savaş başladığı zaman Kanada'da kalmış olan işçilerden ikiyüzü de buradaydı, geri kalan yüz kişi subaylar ve burjuva sivillerdi.

Alman arkadaşlarla ilişkilerimiz bizim sosyalist ve devrimci olduğumuz anlaşıldığı ölçüde daha belirli hale geliyordu. Subaylar ve assubaylar, ki aradaki bir bölmenin öbür yanında bizden ayrı bir yerde idiler, bizi düşman sayıyorlardı. Ama öbürleri, sıradan insanlar, artan bir sevgi ile çevremizi alıyorlardı. Bu bir aylık kamp hayatı aralıksız bir miting gibi geçmiştir. Esirlere Rus devriminden, Liebknecht'den, Lenin'den söz açıyor, eski Enternasyonalin neden çözüldüğünü anlatıyor, Amerika'nın savaşa katılışını açıklıyordum. Konferanslar veri-

yorduk, gruplar halinde konuşmalar yapıyorduk. Dostluğumuz günden güne güçleniyordu.

Esirler kafaca iki kategoriye ayrılmışlardı. Bir bölümü «artık yeter, bu işin sonu gelmeli» diyordu. Sokağa dökülmeyi, meydanlara yürümeyi düşünüyorlardı. Öbürleri ise «benim yakamı bıraksınlar artık, ben bir şeye karışmak istemiyorum.» diyordu. Karşı taraf, «Ama bırakırlar mı senin yakanı?» diye soruyordu.

Yukarı Silezyadan mavi gözlü maden işçisi Babinski, «çoluğu çocuğu alıp bir ormanın kuytusuna çekileceğim, her yana kurt kapanları kuracağım, tüfeksiz bir adım atmıyacağım. Kimseyi yanıma sokmıyacağım.

— Ya ben Babinski? Benide mi?

— Seni de. Kimseye güvenim kalmadı artık.»

Denizciler ben rahat edeyim diye ellerinden geleni yapıyorlardı, kantin kuyruğuna girmek, ortalığı silip süpürmek, patates ayıklamak, bulaşık yıkamak, helaları temizlemek gibi işlere benim de katılmama güç bela razı oluyorlardı.

O da esir, o da esir, ama subaylarla sıradan adamlar — yığın — arasındaki ilişkiler düşmanca idi, subaylar «kendi» askerlerinin gidişatı üzerine fişler tutuyorlardı.

Sonunda kamp komutanına, albay Morris'e, çıkıp beni çekiştirdiler, yurdseverliğe karşı propaganda yapıyormuşum diye. İngiliz ordusunun bu yüksek basamağı, bunun üzerine, benim genel konuşmalar yapmamı yasak etti. Ama bu yasak bana bildirildiği zaman, artık bizim kamptaki son günlerimiz gelmişti. Denizcilerin ve işçilerin bize daha sıkı bağlanmalarından başka bir sonuç da vermemişti. Komutanlığa beşyüzotuz imzalı bir yazıyla baş vurarak albayın yasak kararını protesto ettiler. Olsen çavuşun ağır eline rağmen gerçekleşmiş olan böyle bir plebisit, kampta çektiğim çileyi unutturmuştu bana.

Burada geçen günler içinde, Rus hükûmetiyle yazışmamıza izin verilmemiti. Petrograd'a yazmak istediğimiz telgraflar gön-

derilmiyordu. Zamanın başbakanı Lloyd George'a şikâyet etmeyi denedik. Onu da göndermediler. Albay Moris, habeas Corpus'a kulak asmamak huyunu edinmişti sömürgelerde. Üstelik savaş zamanındaydık.

Karımla konuşmama, Rus konsolosluğuna haber göndermemek şartıyla raz olmuştu. İnanılmaz gibi gelir, ama böyle olmuştu. Kabul etmedim. Zaten konsolosun bize yardıma hiç gönlü yoktu. Talimat bekliyordu, talimatın da geleceği yoktu.

Neden yakalandık, sonra neden bırakıldık, arkada ne dolaplar döndürülmüştü, doğrusu bu gün de iyice bilemiyorum. Her halde İngiliz hükûmeti, benim taa Fransa'da çalıştığım zamanlardan, adımı kara listeye geçirmiş olmalıydı. Beni Avrupa'dan atmak için Çar hükûmetine elinden gelen yardımı yapmıştı. Birleşik Devletlerdeki antipatriyotik çalışmalarım üzerine edindikleri bilgiler, ayrıca adımın zaten kara listede bulunması, İngiliz hükûmetinin beni Halifax'da alıkoymasının nedeni olmuştur herhalde.

Esir edildiğimiz haberi Rusya'daki devrimci basına ulaşınca, Rusya'daki büyük Britanya elçiliği, benim Rusya'ya o kadar çabuk dönebileceğimi hesablıyamadığı için olacak, Petrograd gazetelerine resmî bildiriler göndermiş, Kanada'da durdurulan Rusların Rusya'daki geçici hükûmeti devirmek için Alman elçiliğinden aldıkları para ile yola çıkmış oldukları bildirmişti. Eşi emsali görülmemiş bir şeydi bu.

Lenin'in yönetiminde çıkan Pravda, ve hiç şüphe yok Lenin'in kalemiyle, Buchanan'a şu cevabı verdi 16 nisanda:

Troçki'nin, Petersburg İşçi Delegeleri Sovyeti Başkanının, oniki yıldır kendisi için hiç bir şey beklemeden devrim için didinen bir devrimcinin, Alman hükûmetiyle bir para işi üzerinde anlaştığını söyliyen bir çaşıt (muhbir) ın iyi niyetine inanılabilir mi? Bu, bir devrimciye karşı yöneltilebilecek en ağır, en küstahça ve görülmemiş bir iftiradır. Bu haberi kimden aldınız M. Buchanan? Niçin söylemiyorsunuz? Troçki yoldaşı altı

kişi karga tulumba ederek sürüklediler, sizin geçici hükûmetle aranızdaki dostluk adına!

Gerçekte, geçici hükûmetin bu olaydaki rolü ne idi? Pek belli değildir.

Zamanın dışişleri bakanı Milliyukov'un bütün ruhuyla benim yakalanmamı istediğini ispat etmenin gereği yok. 1905 denberi «Troçkizm»e karşı kudurgancasına savaşmış bir adamdı. «Troçkizm» adını da o koymuştur. Ama 1917 de Milliyukov Sovyetlerde idi ve müttefiki olan sosyal - patriyotlar, henüz bolşevikleri asalım keselim demedikleri için, çok ihtiyatlı davranması gerekiyordu.

Büyük Britanya elçisi Buchanan Anılarında bu meseleyi şöyle verir : «Troçki ve öbürleri, geçici hükûmetin bunlar hakkındaki niyetinin ne olduğu anlaşılıncaya kadar, Halifax'da tutuldular».

Demek ki durum Milliyukov'a hemen bildirilmiştir. Ve daha 8 nisanda Büyük Britanya Elçisi, Milliyukov'un bizim serbest bırakılmamız hakındaki isteğini kendi hükûmetine bildirecektir. Ama iki gün sonra Milliyukov isteğini geri almış, ve bizim daha uzun süre Halifax'da alıkonacağımız ümidini belirtmiştir. «Yani, diyor Buchanan, bu tutsaklığın bu kadar uzamasının sorumlusu yalnız geçici hükûmettir.»

Bunların hepsi doğrudur. Yalınız Buchanan bir şeyi unutuyor. Anılarında, Almanlardan geçici hükûmeti devirmek için kaç para almış olduğumu yazmıyor. Buna şaşmamak gerekir : ama Petrograd'a varıp da köşeye sıkıştırdığım zaman, Buchanan, benim Almanlardan para aldığım konusunda hiç bir şey bilmediğini basında açıklamak zorunda kalmıştır.

Yalanın bu kadar büyüğü yalnız «büyük kurtuluş savaşı» döneminde söylenebilir. Eğer yalan bomba gibi patlar birşey olsaydı, yeryüzünde, Versailles anlaşmasından çok daha önce toztopraktan başka bir şey kalmazdı.

En sonunda Sovyetler işe karıştılar ve Milliyukov artık

karşı duramadı. Bizi kamptan bıraktıkları tarih 29 nisandır. Bu sefer de zora baş vurdular. Bize sadece, askeri kordon altında gönderileceğimiz, bunun için eşyalarımızı toplamamız bildirilmişti. Nereye ve niçin götürüyorsunuz, dedik. Cevap vermediler. Ortalık karıştı, bizi bir kaleye kapatacakları sanılıyordu. En yakındaki Rus konsolosunun çağırılmasını istedik. Olmaz dediler. Bu açık deniz sefercisi bayların iyi niyetlerine kanmamak için yeteri kadar nedenimiz vardı. Nereye gideceğimizi bilmeden yola çıkmayız, dedik. Komutan zorla alın götürün emrini verdi. Askerler eşyalarımızı alıp gittiler. Biz yere yatmış, kımıldamadan öyle duruyorduk. Bir ay önce gemiden nasıl karga tulumbayla çıkardılarsa gene aynı şeyi yapacaklardı. Ama bu sefer durum bir az değişikti; askerlerle aramızda ayranı kabarmış yüzlerce Alman denizcisi vardı, önce onları yarıp geçmek gerekiyordu... Komutan boyun eğdi : kendine, yani bir İngiliz sömürgecisine özgü uslubu ile, bizi bir Danimarka gemisine yükleyip Rusya'ya göndereceklerini bildirdi. Kırmızı yüzü daha da kızarmıştı, yanakları titriyordu. Bizi elinden kaçırmış olmayı bir türlü içine sindiremiyordu. Ah, Güney Afrika'da düşmeliydik onun pençesine ki...

Kamptan çıkarıldığımız zaman, esir arkadaşlarımız, bize iyi yolculuklar dilediler. Subaylar içeri kapanmışlardı, yalnız bir ikisinin burnu görünüyordu kapının arasından. Ama denizciler ve işçiler iki yana dizilmişlerdi, derme çatma bir orkestra kurmuşlar devrimci bir hava çalıyor, bize dost eller uzatıyorlardı. İçlerinden biri kısa bir söylev verdi : Rus Devrimine selâm, Alman monarşisi yerin dibine batsın. Bu savaş günlerinde, Amherst'deki Alman denizcileri ile aramızda doğmuş olan bu sıcak

kardeşliği bu gün anıyorum. İçlerinden pek çoğu, sonraları bana Almanya'dan dostluk mektupları göndermişlerdir.

İngiliz jandarma subayı Macken'de gelmişti gemiye bineceğimiz sırada; kendisine çattım, İngiliz - Kanada polisinin Rus yurttaşlara çektirdiklerini burnunuzdan getireceğim, dedim, Kurucu Mecliste Dışişleri Bakanı Milliyukov'u sıgaya çekeceğim dedim.

Jandarma şıppadak cevabı yapıştırdı,

«İnşallah siz o mecliste bulunmazsınız» dedi.

HAYATIM

L. TROÇKİ

Birinci baskı : Mayıs 1970

KÖZ YAYINLARI :

Başmusaip Sok. Tan Ap. Cağaloğlu İstanbul
P.K. 40 — BEYAZIT

Dizgi, baskı, cilt: FONO tesislerinde yapılmıştır.
Cağaloğlu — İSTANBUL

HAYATIM

L. TROÇKİ

TÜRKÇESİ
Müntekim ÖÇMEN

(Tam metin, II Cilt)

★ **KÖZ YAYINLARI**

XXIV

PETROGRAD'DA

Halifax ile Petrograd arasındaki yolculuk bizde bir tünelden geçtiğimiz izlemini bırakmıştır. Ucu devrime açılan bir tünelde idik gerçekten: hatırladığım şey yalnız ekmeğin İsveçte karneye bağlanmış olduğu idi. Böyle bir şeyi ömrümde ilk olarak görüyordum.

Finlandiyadan geçerken trende Vandervelde ile de Man'a rasladık, onlar da Petrograd'a gidiyorlardı.

«Bizi tanımadınız mı?» dedi de Man.

«Tanıdım, dedim, savaştan beri insanlar hayli değiştiler ama gene de tanıdım.»

Ve konuşma bu kaba karşılıkla kesilmiş oldu.

De Man, gençliğinde Marksist olmıya heveslenmişti, hatta Vandervelde'yi de epeyce hırpalamıştır. Savaş sırasında, bir politikacı olarak, gençliğinin mâsum çılgınlığını inkârdan geldi; savaştan sonra teoriyi de inkârdan gelmiştir. Artık hükûmetinni bir ajanından başka bir şey değildi.

Vandervelde, Enternasyonalin yönetici grubunun en önemsiz kişisi idi. Başkan oluşu başkanlığa bir Alman ya da bir Fransızın getirilemeyişindendir. Teoride bir derlemeciden başka bir şey olmamıştı. Sosyalizmin ideolojik akımları açısından ise, ülkesinin büyük devletler karşısındaki tutumuna göre yelken tutardı. Rus marksistleri üzerinde hiç bir etkisi olmamıştır. Hatib olarak da ortanın üstüne çıkamamıştır. Savaş yıllarında başkanlık postunu kralın bakanlığı postu ile değiştirmişti. Kendisine karşı Paristeki gazetemde amansız bir savaş açmıştım. Van-

dervelde'nin buna verdiği cevap, Rus devrimcilerini Çarizmle bağdaşmıya çağırmak olmuştur. Şimdi de Rus Devrimini, Alliés safında, Çarizmden boşalan yere oturtmak için Petrograda gidiyordu. Birbirimize söyliyecek bir sözümüz yoktu.

Biyeloostrov'da Birleşik Enternasyonalcilerin ve bolşeviklerin Merkez Komitesinin gönderdikleri delegeler tarafından karşılandık. Menşevikler, hatta «Enternasyonalci» olanları (Martov ve öbürleri) ortalıkta görünmüyorlardı.

İlk olarak yüzyılın başlarında Sibiryada tanımış olduğum eski dost Uriçki'le sarmaştık. Uriçki, Pariste yayınladığımız Naşe Slovo'ya Skandinavyadan yazdığı yazılarla katılmış ve savaş yıllarında Rusya ile aramızdaki bağlantıyı sağlamıştı. Bu karşılaşmamızdan bir yıl sonra genç bir Sosyalist - Devrimcinin eliyle öldürülmüştür.

Sonraları bir Sovyet diplomatı olarak ün yapmış olan Karahan'ı da, ilk olarak bu delegeler arasında görüyordum. Az sonra Petrograd Sovyetinin işçi kesimi başkanı olan maden işçisi Fedorov'da bolşevikleri temsil ediyordu.

Daha Biyeloostrov'a varmadan, gazetede Çernov, Tseretelli ve Skobelev'in geçici hükûmete girdiklerini okumuştum. Politik grupların durumları bir bakışta ve açıkça belli oluyordu. Daha ilk günden, bolşeviklerle birlikte, menşevik ve halkçılara karşı amansız bir savaş açmak gerekmekte idi.

Petrogradın Finlandiya garında bizim için büyük bir tören hazırlanmıştı. Uriçki ve Fedorov söylevler verdiler. Ben cevap verdim ve bir başka devrim için, bizim devrimimiz için hazırlık yapmak zorunluluğunu belirttim.

Birden beni havaya kaldırdılar, aklıma Halifax geldi, orada da böyle yapmışlardı. Ama şimdi beni tutup kaldıran eller dost ellerdi. Çevremizde bir çok bayrak dalgalanıyordu. Karımın yüzü heyecanlı, çocuklarımın yüzleri solgun ve tedirgindi, bana yapılan gösterinin iyiye mi kötüye mi alınması gerektiğini kestirememişlerdi: devrimin onları ilk yanıltmasıydı bu.

Arkalarda bir yerde Vandervelde ve de Man duruyorlar-

dı. Bilerek ve istiyerek alargada kalmışlardı, kalabalığa karışmayı gözleri kesmemişti. Rusyanın yeni sosyalist bakanları, Belçikalı arkadaşlarını karşılamak zahmetine katlanmamışlardı. Daha bir gün önce Vandervelde'nin neler yaptığını pek iyi biliyorlardı.

Gardan çıkar çıkmaz kendimi, içinde insanların ve olayların, selde sürüklenen yongalar gibi akıp geçtiği bir burgaç içinde buldum. En büyük olaylar, kişisel anılar bakımından en yoksun olanlardır: hafıza kabı, dolup taşmaktan böyle korur kendisini. Galiba dosdoğru İcra Komitesi toplantısına gitmiştim.(1) Zamanın değişmez başkanı Çikeidze soğuk bir selâmla karşıladı beni. 1905 Sovyetinin başkanı olduğumu ileri süren bolşevikler İcra Komitesine alınmamı istediler. Bu öneri üzerine ortalık şöyle bir bulandı. Menşevikler ve Halkçılar aralarında fısıldaşmıya başladılar. Bütün devrimci kurumlarda ezici çoğunluğu henüz ellerinde tutuyorlardı. Benim, oy hakkı olmadan, aralarına katılmama karar verdiler. Bir bardak çay ve bir parça kara ekmekle beraber aldım komite üyeliği kartımı.

Petrograd sokaklarında konuşulan Rusçayı dinlemek, sokaklarda Rusça yazılar görmek, yalnız çocuklarımızı değil, karımla beni de şaşırtmış gibiydi. Başkentten ayrılalı on yıl olmuştu, büyük oğlum bir yaşındaydı o zaman, küçüğü Viyanada doğmuştu.

Garnizon mevcudu pek kabarıktı, ama asker artık o eski asker değildi. Caddelerden devrimci türküler söyliyen, göğüsleri kırmızı şeritli askerler geçiyorlardı. Rüya gibi inanılmaz bir şeydi bu. Tramvaylar askerlerle dolup taşıyordu. Bâzı büyük caddelerde hâlâ tâlim yapılıyordu. Askerler avluya dağılıyor, yatıyor, birden fırlıyor, sonra gene yatıyorlardı. Savaş canavarı devrimin arkasında boy veriyor, gölgesi her şeyin üstüne düşüyordu. Ama halk yığınları artık savaşın sürüp gideceğini sanmıyordu, ve bu tâlimler, tersine bir emir verilmediği

(1) Petrograd Sovyeti İcra Komitesi.

için durmamışa benziyordu. Artık imkânsızdı savaş. Yalnız Kadet'lerin değil «Devrimci Demokrasi» denilen şeyin liderlerinin de bir türlü anlıyamadıkları şey bu idi. Entente'ın eteğini elimizden kaçıracağız diye ödleri kopuyordu.

Tseretelli'yi pek tanımazdım, Kerenski'yi ise hiç tanımıyordum; en iyi bildiğim Çikeidze idi; Skobelev öğrencimdi; Çernov ile yabancı ellerdeki toplantılarda kaç kez karşılaşmış ve ağzının payını vermiştim; Gotz'u ilk olarak görüyordum. Ve demokrasinin yönetici Sovyet grubu da işte bunlardı.

Tseretelli'nin başı, öbürlerinin hepsinin üstündeydi, açıkça belli oluyordu bu. Daha önce, 1907 Londra kongresinde görmüştüm, ikinci Dumanın Sosyal Demokrat kesimini temsil ediyordu. O günden bu yana, genç yaşında, iyi bir hatib olarak ve iç âleminin zenginliğiyle göz alıyordu. Zindanda geçen yılları politik otoritesini arttırmıştı. Devrim alanına en olgun çağında giriyor ve kendi gibi düşünenlerin ön safına geçiyordu. Hasımlarımız arasında ciddiye alınabilecek bir tek o vardı. Ama tarihte çok görülmüştür, Tseretelli'nin devrimci olmadığının anlaşılabilmesi için devrimin gelmesi gerekecekti. Olayların karmaşıklığı içinde aklını şaşırmak istemiyen bir kimse, Rus Devrimini yalnız Rusya açısından değil, tüm dünyayı kapsıyan perspektifi içerisinde görmek zorundadır. Oysa, Tseretelli, imparatorluğun ikinci dumasında ne öğrendi ise yalnız onu biliyor ve konuyu sadece Gürcistan sınaması açısından görüyordu. Politikada görüşleri korkunç derecede dar kalıyordu; öğreniminin pek sığ ve kitabî olduğu ortaya çıkıyordu. Liberalizme derin bir saygısı vardı. Devrimin acımasız dinamizmine, uygarlık için içi titriyen bir yarı aydın burjuvanın gözleriyle bakıyordu. Uyanan yığınlar, onun gözüne gittikçe, baş kaldırmış ayak takımı gibi görünmiye başlamışlardı. Bize düşman olduğu bir kaç kelimede ortaya çıkıvermişti. Lenin onun için «küt kafa» demiştir. Sert, ama doğru bir sözdür. Tseretelli'de bir küt kafanın yetenekleri ve namusu vardı.

Kerenski için Lenin «küçük farfara» demişti. Buna ekle-

necek pek bir şey yoktur. Kerenski tarihe kazara girmiş ve girdiği yerde kalmıştır, tarihin bir an için yüzüne güldüğü adamlardandır. Yeni devrim dalgası taze yığınları, iyisine kötüsüne bakmadan, bütün gücüyle kapıp kaldırmış, ve zorunlu olarak, arada ne oldum delisine dönen bir saatlik kahramanlar da yaratmıştır. Kerenski, Gapon ve Khrustalev'in devamıdır. Tarih yasası içinde rastlantının örneğidir. En iyi söylevleri havanda su dövmekten ibarettir. 1917 de bu su kaynar bir suydu ve buğular saçıyordu. Bu buğulardan da başının çevresinde bir ermiş halkası doğmuştu.

Skobelev, Viyanada öğrenci iken politikaya benim yanımda adım atmıştı. Dördüncü Dumaya seçilmek için Viyana Pravda'sını bırakmış, Kafkaslara dönmüş ve seçilmişti. Parlamentoya girince menşeviklerin etkisinde kalmış ve şubat devrimine onlarla beraber girmiştir. Aramızdaki ilişki çoktan kopmuştu. Şimdi onu Petrograd'da çalışma bakanı olarak buluyordum. İcra Komitesinde yanıma gelip ne düşündüğümü sordu.

«Az zamanda hesabınızı göreceğiz, onu düşünüyorum» dedim.

Skobelev'in altı ay içinde gerçekleşen bu dostça öngörüyü bana hatırlatması üzerinden çok zaman geçmemiştir.

Oktobr zaferinden hemen sonra Skobelev de bolşevik olmuştur. Lenin ve ben o zaman onu partiye almak istememiştik. Şimdi de pek tabii Stalincidir. Bu da şaşılacak bir şey değildir.

Karım ve çocuklarımla Kiyevskiye Nomera diye bir yerlerde yerleşmiştik; bir tek odamız vardı, buluncaya kadar canımız çıkmıştı.

Yerleştiğimizin ertesi günü, pırıl pırıl üniformalı bir subay dayandı kapıya.

«Beni tanımadınız mı?»

Hayır, tanımıyordum.

«Loginov.»

Evet, tanıyordum, bu şatafatlı subay üniformasının arka-

sında 1905 de tanıdığım genç bir çilingir vardı. Bir işçi savaş bölüğüne katılmış, polislere karşı çarpışmış ve gençliğinin verdiği bütün içtenlikle bana bağlanmıştı. 1905 den sonra gözden kaybetmiştim. Şimdi, 1917 de öğreniyordum ki, o hiç bir zaman proleter Loginov olmamıştı, asıl adı Serebrovski idi, zengin bir aileden gelme bir teknoloji öğrencisi idi, ve pek genç yaşından beri işçi çevrelerine girmişti. Reaksiyon yılları boyunca öğrenimini bitirmiş, mühendis olmuş, uzun süre devrimci işlerden uzak kalmış, ve savaş sırasında hükûmet onu Petrogradın en büyük fabrikalarından ikisinin başına getirmişti.

Şubat devrimi, içinde bir yerleri uyandırmış, geçmişi hatırlatmış olacaktı. Gazetelerde yurda döndüğümü görmüştü. Ve işte karşımda idi, ve benden ısrarla kendi evine taşınmamızı ve hemen toparlanmamızı istiyordu.

Biraz duraksadıktan sonra olur dedik.

Bir tek karısı ve kendisi, dayalı döşeli koskoca bir müdürlük katında oturuyordu. Çocukları yoktu.

Önceden her şeyi hazırlamışlardı bizim için. Bu yarı aç ve altı üstüne gelmiş kentte kendimizi bir cennet içinde buluyorduk.

Ama söz politikaya gelince durum değişti. Serebrovski bir yurtseverdi. Sonradan anlıyacağımız gibi, bolşeviklerden nefret ediyor, Lenini Alman casusu sayıyordu.

Daha ilk kelimede düşüncelerimiz çatışınca daha bir ölçülü olmıya başladı. Ama bizim için böyle bir adamla beraber yaşamanın imkânı yoktu. Bizi candan karşılamış olan, ama aramızda hiç bir bağ bulunmıyan bu insanların evinden ayrılıp gene Kiyevskiye Nomera'daki odamıza döndük. Serebrovski, bundan sonra da, bir defa bizim oğlanları evine çağırdı. Onları çayla, pastayla ağırladı. Ve bizim oğlanlar ona Lenin'in bir mitingte söylediği son söylevinden söz açtılar. Kıpkırmızı kesilmişlerdi, hayatlarından pek memnundular, pasta yiyor, ve konuşuyorlardı.

«Ama Lenin Alman casusu» dedi ev sahibi.

Ne? Aman?.. Doğru mu işitmişlerdi. Bizim oğlanlar pastayı, çayı bıraktılar. Ayağa fırladılar ve büyüğü bağırdı:

«Bu, bu domuzluk bu..»

Duruma daha uygun bir söz bulamamıştı kafasında.

Artık öfke sırası ev sahibine gelmişti. İlişkilerimiz de o noktada kesilmişti.

Oktobr zaferinden sonra Serebrovski'ye Sovyetlere bağlı kurumlardan birinde görev vermiştim. Başka bir çokları gibi o da partiye geçti. Şimdi Stalin Partisinin Merkez Komite üyesidir, rejimin direklerinden birisi olmuştur. 1905 de proleter geçinebildiğine göre, bu gün kendisini bolşevik diye yutturabilmesi elbetteki daha kolaydır.

İlerde anlatacağımız Temmuz Günleri'nden sonra sokaklar bolşeviklere yağdırılan hakaretlerle dolup taşmıştı. Kerenski hükûmeti beni de tutuklamıştı. Yurda döndükten iki ay sonra, kendimi tekrar, çok iyi bildiğim «Kresty» hapishanesinde buluyordum. Albay Morris, Amherst kampı komutanı, sabah gazetesinde bu havadisi okurken pek keyiflenmiştir. Ve böyle keyiflenen yalnız o da değildir. Ama bizim oğlanlar durumdan hoşnut değildiler.

«Bu ne biçim devrim, diye âdeta azarlıyorlardı analarını, babayı kâh kampa kapatıyorlar, kâh hapishaneye.»

Anaları da öyle düşünüyordu, ve onlara bunun gerçek devrim olmadığını söylüyordu. Ama şüphenin acı yaşları dolduruyordu gözlerini.

«Devrimci demokrasi» hapishanesinden çıktıktan sonra, küçük bir daireye yerleştik, koskoca bir burjuva evinin bu küçük bölüğünü bize bir liberal gazetecinin dul karısı kiralamıştı. Oktobr darbesi hazırlıkları canla başla yürüyordu. Petrograd Sovyeti başkanı olmuştum. Bütün gazetelerde adım geçiyordu. Oturduğumuz koca evde, çevremize yavaş yavaş bir düşmanlık, bir kin duvarı örülüyordu. Aşçımız Anna Ossipovna, ekmek almak için ev yönetim komitesine gittiği zaman öbürlerinin saldırısına uğruyordu. Oğlumu okulda hırpalıyorlar, benden kina-

ye «başkan» diye çağırıyorlardı. Karım memur olarak çalıştığı sendikadan eve döndüğü zaman, kapıdan girerken kapıcı kötü kötü bakıyordu. Merdivenden çıkmak bir işkence oluyordu. Ev sahibi kadın sık sık telefon ediyor, eşyalarının yağma edilip edilmediğini soruyordu. Evimizi değiştirmek istiyorduk, ama nereye gidebilirdik? Koca kentte bir tek ev yoktu. Durum dayanılır olmaktan çıkıyordu.

Bir güzel gün —sahiden güzel bir gün— çevremizi çeviren duvar yıkıldı, sanki birisi gelmiş duvarı devirmişti. Karım eve döndüğünde, kapıcı kendisini en hatırlı kiracıları selâmladığı gibi selâmlıyordu. Ev yönetim kurulu ekmeği hemen ve hiç ses etmeden veriyordu. Hiç kimse kapıyı küt diye suratımıza kapamıyordu.

Kim yapmıştı bunu? Hangi büyücü?

Nikolai Markin'di. Şimdi onu anlatmalıyım, çünkü onun sayesinde, Markin'in işbirliği sayesinde, Oktobr Devrimi zafere ulaşmıştır.

Markin bir Baltık denizeriydi, topçu ve bolşevik. İlk bakışta ne olduğu anlaşılır olanlardan değildi. Yaradılışında kendini göstermek diye bir şey yoktu. Hatip değildi, kolay konuşamazdı. İçgücü geri tepilmiş bir insan olarak, sıkılgan ve içine kapanık bir adamdı. İyi bir maddeden işlenmiş yekpâre bir insandı. Bizim ailenin işlerini yoluna koyduğu sırada ben henüz kendisini tanımıyordum. Bizim oğlanlarla tanışmış, onlara Smolni Enstitüsünde çay ve tereyağı ikram etmiş, gönüllerini almış, o zor zamanlarda pek raslanır şeyler değildi bunlar. Sonra haber vermeden gelmiş, bizim oralarda işler nasıl gidiyor diye bir göz atmış. Benim haberim yoktu bunlardan. Çocuklardan ve Anna Ossipovnadan öğrenmiş, bizim bir düşman kampı içinde yaşamakta olduğumuzu. Bunun üzerine kapıcıya ve ev yönetim kuruluna şöyle bir görünmüş, sanırım yalnız da değilmiş, denizci arkadaşlarını da getirmiş. Ve pek inandırıcı sözler söylemiş her halde ki, çevremizde her şey çabucak değişivermişti. Böylece daha Oktobr Devriminden önce, diyelim, bir prole-

tarya diktatoryası kurulmuş oluyordu bizim oturduğumuz burjuva evinde. Bunu bir Baltık denizcisine, çocuklarımızın ahbabı olan bir denizciye borçlu olduğumuzu sonradan öğrenecektik.

Bize düşman olan Merkez İcra Komitesi, basımevlerinin sahipleriyle anlaşarak, Petrograd Sovyetinin, bolşeviklerden yana geçen gazetesini elinden almıştı. Yeni bir gazete çıkarmamız gerekiyordu. Markin'e baş vurdum. Hemen ortadan kayboldu, nerelerde neler yapabileceğini araştırdı, bir yerlere girdi çıktı, mürettiplerle konuştu ve iki üç güne kalmadı bizim gazete basılıp yayınlandı. Gazeteye Raboçi i Soldat adını vermiştik. Markin gece gündüz gazeteden ayrılmıyor, her işine yetişiyordu.

Oktobr günlerinde, bu sağlam yapılı yağız ve suratsız adam, nerede işler sarpa sarmışsa orada ve de tam zamanında ortaya çıkmıştır. Bana yalnız her işin yolunda gidip gitmediğini anlamak ve yapılacak bir iş var mı diye sormak için gelirdi. Tecrübesi artıyordu: Petrograd'da Proleterya diktatoryasını kuruyordu.

Bir takım serseriler başkentin şarap depolarına ve sarayların zengin şarap mahzenlerine dadanmışlardı. Bu işin arkasında devrimi ispirto alevinde yakıp kavurmak istiyen birileri vardı hiç şüphesiz. Markin tehlikeyi gördü ve hemen kolları sıvadı. Mahzenlerin güvenliğini sağladı ve daha iyisini yapamıyacağını anlayınca depoları boşalttı. Ayağında uzun çizmeler, şişelerden boşalan mis gibi şarap denizi içinde, dizlerine kadar batmış dolaşıyordu. Şarap, beyaz, karı kırmızıya boyuyarak, Neva'ya doğru dereler gibi akıyordu. Sarhoşlar şarap denizinde yüzüyorlardı. Markin, elinde tabanca, Oktobrun lekesiz kalması için savaşıyordu. İliklerine kadar ıslanmış ve içki kokusuna batmış halde eve dönüyor, kendisini merakla bekliyen çocuklarla buluşuyordu. Karşı-devrimcilerin alkol saldırısını püskürtüyordu Markin.

Ben Dışişleri Komiserliğine geldiğim zaman, burada bir iş görülemiyeceği anlaşılmıştı. Bakanlığın eski memurları ve dak-

tiloları her işi engelliyorlardı. Dolaplar kilitliydi. Anahtarlar ortada yoktu. Her şeyin dosdoğru üstüne yürümenin sırrını bilen Markin'e başvurdum. İki üç diplomat yirmidört saat içeri tıkıldılar, ve ertesi gün Markin anahtarları getirip beni komiserliğe buyur etti. Ama ben devrimin daha önemli işleri için gene Smolni enstitüsüne geçmiştim. Markin geçici olarak dışişleri bakanı oldu, eksiği yalnız adının dışişleri bakanı olmamasıydı. İlk iş olarak üst basamaktaki diplomatları kapı dışarı etti, komiserliği pisliklerden arındırdı, ve işleri kendi yöntemince yoluna koydu. Diplomatik valizler içerisinde kaçak sokulmuş eşyaları fakir fıkaraya dağıttı. Gizli belgeleri bir bir elden geçirerek en önemlilerini ayırdı, şurasına burasına kendi kaleminden çıkma notlar ekledi ve kendi sorumluluğu altında yayımladı. Markin doğru dürüst bir öğrenimden geçmemişti, hatta yalnışsız üç beş satır bile yazamazdı. Koyduğu çoğu notlar şaşırtıcı idi. Ama bütünü ile diplomat Markin, çiviyi tam yerine oturtuyor ve sağlam çakıyordu. Baron von Kühlmann ve kont Czernin, Brest-Litovsk'da, Markin'in sarı kâğıtlara basılmış broşürleri üstüne aç kurtlar gibi atılmışlardır.

Sonra sivil savaş geldi. Markin gedik tıkıyordu, gediklerin de haddi hesabı yoktu. Diktatoryayı oldukça uzakta, doğuda kurmaya çalışıyordu. Volgada bir flotillaya kumanda ediyor ve zaferler kazanıyordu. Tehlikeli bir noktada onun bulunduğunu öğrendiğim zaman içim rahat ediyor, güvenim artıyordu. Ama onun da saati geldi. Kama üzerinde bir düşman güllesi gelip buldu Nikolay Georgiyeviç Markin'i, sağlam denizci bacaklarını biçti. Ölümünü bildiren telgrafı aldığım zaman önümde koskoca bir granit sütun yıkılır gibi olmuştum.

Çocukların küçük masası üstünde resmi duruyordu. Uçuşan kordelalarıyla denizci beresi vardı başında.

«Çocuklar, çocuklar, Markin ölmüş».

Ve çocuklar soluverdiler, acıyla kasıldılar.

Nikolay bizim çocuklara akran muamelesi yapardı. Onlardan gizlisi yoktu, derdlerini açar, niyetlerini anlatırdı. Bizim o

zaman dokuz yaşında olan Seryoja'ya, nicedir tutkunu olduğu kadının kendisini bırakıp gittiğini, yüreğinin kararmış olduğunu söylemişti. Seryoja'da gözünde yaşlarla, bu sırrı anasına emanet etmişti. Çocuklara kendi akranı imişler gibi dert döken, niyetlerini açan bu yakın dost eski bir deniz kurdu ve devrimci idi, masalların en güzellerinde anlatılanlar gibi gerçek bir kahramandı. Ölümü akla gelir miydi, bakanlığın bodrumunda bize tabanca ve tüfekle atış yapmayı öğreten Markin'in? Kötü haberi öğrenen iki küçük insan, örtülerin altında ve gecenin sessizliği içinde titreşip kalmışlardı. Avunulmaz hıçkırıklarını dinliyen yalnız analarıydı.

Bir miting kasırgası içinde yaşıyordum. Petersburga geldiğim zaman bütün hatiblerin sesleri kısılmış ya da hiç çıkmaz olmuştu. Ben 1905 de gırtlağımı idare etmesini öğrenmiştim. Ve bunun için sonuna kadar dayanabildim. Fabrikada, okulda, tiyatroda, sirkte, sokakta, meydanda, her yerde miting vardı. Gece yarılarından sonra, canım burnumdan gelmiş dönüyordum eve, ve politik düşmanlarımıza karşı kullanacağım en iyi delilleri tedirgin bir yarı-uyku arasında yakalıyordum. Sabahın yedisinde, hatta çoğu zaman daha da önce kapıya inen sert, acımasız yumruklarla uyanıyordum: Cronstadt denizcileri gelmiştir, beni alıp Peterhof'daki mitinge götüreceklerdir. Her seferinde artık dayanamam diyordum. Ama sinir sistemimin bilmem neresinde kalmış yedek bir güç imdadıma yetişiyor, bir saat iki saat konuşuyordum, ve ben konuşurken çeşitli fabrikalardan ve çeşitli mahallelerden gelmiş delegeler sıraya giriyor, sımsıkı sarıyorlardı çevremi. Üç, dört, beş yerde binlerce işçinin beni bekledikleri, bir, iki, üç saat sabırla bekledikleri oluyordu. Uyanmış yığınlar, o günlerde yeni sözler dinlemek için ne kadar çok şeye katlanmakta idiler!

Modern sirkte yapılan mitinglerin yalnız benim için değil düşmanlarım için de özel bir önemi vardı. Bunlar sirki benim kalem sayıyor ve orada konuşmaya yanaşmıyorlardı. Sovyet'de ne zaman uzlaşmacılarla çatışsam, düşman sesler yükseliyor

«kendini modern sirkte mi sanıyorsun» diye bağırıyorlardı. Adeta nakarat haline gelmişti bu söz. Sirkte genellikle akşam üstü, bâzan da gece söz alıyordum. Beni dinliyenler, işçiler, askerler, emekçi aile anaları, sokaktan gelmiş gençler, ezilenler, başkentin ayak takımı idi. Sımsıkı doluşurlardı, iğne atsan yere düşmezdi. Babalarının omuzlarına oturmuş küçük çocuklar vardı. Analarının memesini emen bebekler vardı. Üst galeriler yıkılacak gibi olurdu. Kürsüye ulaşabilmek için insan gövdeleri arasından, daracık bir yerden süzülmek zorunda idim, bâzan da elden ele havadan uçururlardı kürsüye kadar. Hava uzun uzun bekliyenlerin nefesleriyle ağırlaşırdı, haykırmalar duyulurdu, ve bu haykırmalar modern sirke özgü bir şeydi. Sağımda, solumda, altımda, üstümde birbirine yapışmış dirsekler, göğüsler, başlar... İnsan gövdeleriyle dolu sıcak bir mahzenin dibinde konuşuyormuş gibiydim. Bir az elimi kolumu sallasam mutlaka birisine çarpıyordum ve çarptığım dinleyici aldırma, bir şey yok, sen konuşmana bak, gibilerden bir şeyler söylüyor ya da yapıyordu. Bu kalabalıktan yükselen elektrik gerilimine hiç bir yorgunluk karşı duramazdı. Kalabalık, bilmek, anlamak, tutacağı yolu bulmak istiyordu. Zaman zaman bir tek gövde haline dönüşmüş olan bu binlerce insanın bir tek şeyi bilmek istedikleri anlaşılıyordu. O zaman düşünülmüş deliller, hazırlanmış sözler, sevgi gösterilerinin baskısı altında bir kenara atılıyor, daha kuvvetli deliller, hatibin hemen o anda aklına geliveren, ve yığınların istediği ve beklediği sözler dökülüyordu ağzından. Böyle hallerde hatibin kendisine de, taa yakınında, düşüncelerini izliyemediği bir başkası konuşuyormuş gibi geliyor, ve kendi sesiyle uyanan bir uyur-gezer gibi anfiden düşeceği korkusuna kapılıyordu.

Modern sirk böyleydi işte. Kendine özgü bir hali vardı, alevli, sevgili ve öfkeli. Olur ya da olmaz diye bağıran sesler arasında bebekler meme emiyorlardı. Kalabalığın kendisi de kuru dudaklarıyla devrimin memelerine asılmış bir bebekti. Ama bu bebek hızla büyüyordu.

Sirkten çıkmak girmekten de zordu. Önümdeki insan duvarı açılmak istemiyordu. Yerlerinden kımıldamıyorlardı. Akıl fikir dağılmış, gövde güçten düşmüş bir halde, havaya kalkmış ellerin ve başların üzerinde kapıya kadar yüzmek gerekiyordu. Kimi zaman kalabalık arasında iki kızımın yüzlerini görüyordum: yakınlarda bir yerde analarıyla beraber oturuyorlardı. Büyüğü onaltısına geliyordu; küçüğü onbeşine basacaktı. Bir baş işareti yapacak, ya da uzattıkları sıcak ve sevgili eli şöyle bir sıkabilecek kadar zamanı ancak bulabiliyordum. Ve kalabalık ayırıyordu bizi.

Dışarıya çıktığım zaman bütün sirk ayaklanıyordu. Karanlık sokak insan sesleriyle canlanıyordu. Büyük bir kapı açılıyor, beni içine alıyor ve arkamdan gümm diye kapanıyordu. Dostlar beni İkinci Nikola'nın balerin Ksesinzka için yaptırmış olduğu saraya sokuyorlardı. Bolşevik kurmayı burada sipere girmişti, ipek kaplama koltuklarda gri kaputlar oturum yapıyorlar, çoktan beri cilâlanmamış parkeler üzerinde ağır çizmelerini sürüyorlardı. Burada bir az bekliyorduk, kalabalık akıp geçsin diye, sonra tekrar yola koyuluyorduk.

Bir akşam, bir miting sonrası boş sokaklardan dönerken, peşimde bir ayak sesi duydum. Dün akşam da ve galiba evvelki akşam da duymuştum bu sesi. Browning avucumda sıkılı, birden döndüm, ve geriye doğru bir kaç adım attım; ürkütücü bir sesle,

«Ne istiyorsun?» dedim.

Genç, candan bir adam duruyordu önümde.

«İzin verin de size göz kulak olayım; sirke düşmanlar da geliyorlar.»

Bu, öğrenci Poznanski'dir. O günden beri yanımdan ayrılmamıştır. Bütün devrim yıllarında benimle beraber olmuştur. Pek çeşitli işler görmüş, her zaman sorumluluğunu bilerek çalışmıştır. Benim özel korunmamı o almıştı üzerine, askeri seferlerim için bir sekretarya kurmuş, kıyıda köşede unutulup kalmış silâh depolarını meydana çıkarmış, gerekli kitapları bulmuş, hemen hiçten atlı birlikler yaratmış, siperde ve sonra

da muhalefette dövüşmüştür. Şimdi sürgündedir. Bir gün genc bir araya gelmeyi umarım.

3 Aralıkta modern sirkte, Sovyet Hükûmetinin işleri hakkında bir konferans verdim. Çarlığın ve Kerenski'nin diplomatik yazılarının yayınlanmasının önemini anlatıyordum. Sadık dinleyicilerime halkın ne gereğini bildiği, ne de görüp okuduğu anlaşmalar yüzünden dökeceği artık bir damla kanı kalmadığını söylediğimde Sovyetteki uzlaşmacıların, «bırak bu lâfları, burası modern sirk değil.» diye bağırdıklarını, benim de buna karşı, «benim bir tek sözüm, bir tek dilim var, o da devrimin sözü ve dilidir; mitinglerde halkın karşısında bu dille konuşuyorum, Entente'la ve Almanlarla da bu dille konuşacağım» cevabını verdiğimi söyledim.

Haberi veren gazeteler sözün burasında kıyamet gibi alkış koptuğunu yazmışlardı.

Modern sirk ile ilişkim şubatta Moskovaya gidinceye kadar devam etmiştir.

XXV

KARAÇALICILAR

Mayıs 1917 başında Petrograda döndüğümde, Lenin'in «kurşunlu vagon» la gelişi konusunda koparılan patırdı her yanı sarmıştı. Çiçeği burnunda zıpçıktı sosyalist bakanlar, Lloyd George'un müttefiki idiler, Lloyd George'da Lenin'in Rusyaya dönmesine razı değildi. Ve işte bu baylar Lenin'i, Almanya üstünden geldiği için kötülemeye çalışıyorlardı. Rusyaya gelirken benim başımdan geçmiş olanlar, Lenin'e hak vermiş ve başka türlü yapamıyacağını göstermişti. Ama bu, aynı suçlamanın bana da yapılmasına engel olmuyordu. İlk başlıyan Buchanan' dı. Dışişleri bakanına —ki mayısta artık Tereçenko idi, Milliyukov çekilmişti— yazdığım bir açık mektupla Atlantik Odise' mi anlatıyor, sonunda şu soruyu dayıyordum:

> Nasıl kabul ediyorsunuz bay bakan, İngilterenin, böylesine bir karaçalma ile kendisini kirletmiş ve sonra yaptığını temizlemek için küçük parmağını bile kıpırdatmamış olan birisi tarafından temsil olunmasını?

Cevap çıkmamıştı. Zaten beklemiyordum, ama Milliyukov'un gazetesi, büyük elçiden yana çıkarak, bana yöneltilen iftiralara sahip çıktı. O zaman karaçalıcıları açıkça ve elden geldiğince rezil rüsvay etmiye karar verdim. Birinci Rusya Sovyetleri Kongresi yeni açılmıştı. 5 Haziranda salon ağzına kadar doluydu. Oturumun sonunda kişisel bir konu üzerinde söz istedim.

O zamanlar bolşeviklere karşı olan Gorki'nin gazetesi, ertesi gün, olanı biteni ve vardığım sonucu şöyle anlatıyordu:

> Milliyukov, bizi Alman hükûmetinin paralı ajanları olmakla suçluyor. Bu devrimci demokrasi kürsüsünden sesleni-

yorum, şerefli Rus basınına (Troçki gazetecilerin oturdukları masaya döndü) ve şu sözlerimi yaymalarını rica ediyorum: Milliyukov, bu suçlamayı geri almadığı sürece, alnında bir alçak iftiracı lekesini taşıyacaktır.

Troçkinin ağırbaşlı ve kuvvetli sözleri büyük alkış topladı. Bütün kongre, bütün kesimleri dahil, dakikalarca ve şiddetle alkışladı.

Unutmamalı ki kongrenin onda dokuzu bize karşı idi. Ama bu başarı, sonraki olayların da gösterdiği gibi, geçici idi. Bu, kendine özgü parlamento tuhaflıklarından biriydi.

Rietch, tabancayı alnıma dayamak istedi, ertesi gün, gûya ben New Yorkda Deutscher Patriotischer Verein'dan onbin dolar almışım, geçici hükûmete teslim edilmek üzere. Neyse, hiç olmazsa bu açık bir suçlama idi. Gerçeği de şu idi: Avrupaya hareketimden iki gün önce, Alman işçileri, ki kendilerine Amerikalı, Rus, Letonyalı, Yahudi ve Litvanyalı dostlarım ve partizanlarla beraber bir kaç konferans vermiştim, benim için bir ayrılış mitingi tertiplemişler ve bu arada Rus Devrimi için de para toplamışlardı. Toplanan para üçyüzon dolardı. Üstüne Alman işçileri de yüz dolar kattılar, bunu da başkanları getirip verdi. Para bana teslim edilmiş, ertesi gün bu parayı, miting tertipçilerinin olurunu da alarak, benimle beraber Rusyaya dönmekte olan ve yol paraları bulunmıyan beş arkadaş arasında bölüştürmüştüm. «Onbin dolar» hikâyesi bu idi.

Hikâyeyi Gorki'nin gazetesi Novaya Jizn (27 haziran) de anlatıyor ve şu dersle bitiriyordum:

Kadet gazetelerinin yalancı, karaçalıcı, kalem kâtibi kılıklı baylarının ve bütün öbür alçakların hakkımda uydurdukları ipe sapa gelmez lâkırdıları toptan boşa çıkarmak için şunu söyliyeyim ki, ben ömrümde, değil onbin dolar, bunun onda birini bile bir arada görmüş insan değilim. Böyle bir iftira, Kadet'lerin gözünde, beni Milliyukov'un sinsi iftiralarından daha çok düşürebilir. Ama ben çok zamandan beri ömrümü, liberal burjuvaların gözüne hoş gö-

rünmeden geçirmiye karar vermiş bir adamım.

Bundan sonra patırdı bir az yatıştı. Olup bitenleri, **Karaçalıcılara** başlığı altında bir broşürde toplayıp baskıya vermiştim. Sekiz gün sonra Temmuz Günleri patladı ve ayın 23 ünde geçici hükûmet beni hapse attı, suçum Kaiser'in adamı olmaktı. Sorguyu çarların kaşarlanmış yargıçları yapıyorlardı: Olaylara, belgelere bakmak zahmetine katlanmıyorlardı, böyle şeylere alışkın değillerdi. Zaten ortalık çok karışıktı. Dosyayı gördüğüm zaman bu alçakça suçlama o kadar betime gitmişti ki, gülmekten başka yapacak şey bulamamıştım.

İşte 1 eylül günü sorgu tutanağına yazdıklarım:

İlişik belgelerin (asteğmen Ermolenko'nun ifadesi) —ki partime ve bana karşı, bâzı adliyecilerin de yardımıyla yürütülen işkencenin dayatıldığı belli başlı belge şimdilik yalnız budur— her halde bile bile yapılan bir fabrikasyon işidir, amacı olayları meydana çıkarmak değil, kötü yürekle allak bullak etmektir; sorgu yargıcı M. Alexandrov, tanımadığım bu Ermelenkonun söylediklerinin baştan sona yanlışlığını ortaya çıkaracağını önceden hesab ederek, temeldeki soru ve olayların üzerinde durmamış, atlayıp geçmiştir; böyle bir sorguya razı olmak gerek politika ve gerek ahlâk bakımından aşağılatıcı bir şey olacaktı benim için, bu suçlamayı kamuoyu önünde ve elimdeki bütün imkânları kullanarak reddetmek hakkımı saklı tutuyorum.

Suçlama, az sonra yalnız sorgu yargıçlarını değil, Kerenski tipi «zıpçıktı» kahramanlarıyla birlikte bütün eski Rusyayı da yerle bir eden büyük olaylar arasında kaynayıp gitmiştir.

Ben bu konuya bir daha döneceğimi sanmıyordum. Ama 1928 de bu eski iftiraları diline dolayan bir yazar peydahlandı. Adı Kerenski. 1928 de, yani kendisini haklı olarak silip süpüren devrim olaylarından onbir yıl sonra Kerenski, Lenin'in ve öbür bolşeviklerin Alman hükûmetinin ajanı olduklarını, Alman genel kurmayı ile ilişkileri bulunduğunu, Rus ordusunu bozguna sürüklemek ve Rusyayı parçalatmak için Almanlardan

para yediklerini söylemektedir. Maskara kitabının bir çok sayfalarında, özellikle 290 dan 310 a kadar, bunları anlatmış. 1917 olaylarından sonra Kerenski'nin kafa ve ahlâk yapısı hakkında yeterince açık bir fikre ulaşmıştım, bununla beraber, bütün bu olanlardan sonra böylesine bir «suçlama» tehlikesini göze alabileceğini sanmazdım. Sanmalı imişim.

Kerenski şöyle yazıyor:

«Savaşın en civcivli zamanında Lenin Rusyaya ihanet etmiştir, bu tarihsel bir olaydır, kesindir, reddi kabil değildir. (sayfa 293)».

Kim vermiş ona bu reddi kabil olmıyan delilleri, ya da nerede bulmuştur?

Kerenski geniş çaplı bir kehânetle başlıyor: anlattığına göre genel kurmay, esirler arasından bir takım casus adayları seçmiş, bunları Rus ordusu içerisine katıştırmış. Bu casuslardan birisi, belki sahici, belki yalancı bir casus (çoğu zaman kendileri de bilmiyorlar hangisinden olduklarını) dosdoğru Kerenski'ye gidip Alman casusluk işlerini baştan sona anlatıyor. Ama zavallı Kerenski bakıyor ki bu «söylenenler» in «pratik bir değeri yok» (sayfa 295).

İşin doğrusu bu işte! Kerenski'nin kendisi söylüyor, basit bir maceracı onu burnundan yakalayıp sürümiye çalışmıştır. Bu hikâyenin Lenin'le ve genel olarak bolşeviklerle bir ilintisi var mıdır? Yoktur. Kerenski de itiraf ediyor, hikâyenin tutar tarafı olmadığını. Öyleyse neye anlatıyor? Söylediklerini daha geniş bir plâna aktarmak, arkadan yumurtluyacağı kehanetlerin önemini arttırmak için. Casusun ona yaptığını yapacak, okuyucuyu burnundan tutup sürüyecek aklınca.

Evet, diyor, bu ilk olayın önemi yoktu, ama buna karşılık, bir başka haber kaynağından «üstün değerde» bir haber aldık, bu haber «bolşeviklele Alman genel kurmayı arasında bir bağlantı bulunduğunu kesin olarak ispat ediyordu» (sayfa 295). Bunu bir kenara yazınız: «kesin olarak ispat ediyordu». Sözün arkasına bakalım: «Ayrıca bu bağlantının sağlanacağı araçlar

ve yollar kurulabilirdi» (sayfa 295). Kurula**bilir**di, mi? Bu açık değil. Kurulmuş **mudur?** Bakalım kurulmuş mu? Bir az sabır: onbir yıl geçmesi gerekecektir, bu «kehânet» in, sahibinin kafasında olgunlaşabilmesi için.

«Nisanda, general Alekseyev'in karargâhına Yarmolenko adında Ukraynalı bir subay geldi». Bu adı daha önce duymuştuk. İşin göbeğindeki adam şimdi önümüzde. Burada ayrıca not etmemizin gereği yok ki Kerenski, kendi çıkarının gerektirdiği yerde bile işin gerçeğine pek kulak asmıyor. Öne sürdüğü küçük düzenbazın adı Yarmolenko değil Ermolenko'dur, hiç olmazsa, kendi sorgu yargıçlarının kâğıtlarında öyle yazılıdır. Bu asteğmen Ermolenko (Kerenski mahsustan üstü kapalı olarak, bir subay, diyor) genel karargâhta kendisini Alman ajanı diye tanıtmış, Kerenski söylüyor bunu, amacı da asıl Alman ajanlarını haber vermekmiş. Bolşeviklere diş biliyen burjuva basınının bile az sonra şüpheli ve karanlık birisi diye nitelendirmek zorunda kaldıkları bu büyük yurdsever, en küçük şüpheye yer kalmıyacak bir şekilde ve kesin olarak ispat ediyor ki Lenin tarihin yazdığı en büyük insanlardan biri değil, sadece Ludendorfun parayla tutulmuş ajanlarından biridir. Peki, asteğmen Ermolenko bu büyük sırrı nasıl öğrendi, ve buna Kerenski'yi de inandırabilmek için hangi belgeleri verdi? Ermolenko, kendisine inanmak gerekirse, Alman genel kurmayından, Ukraynada bölücü propaganda yapmak görevi almıştır.

> Ona, diyor Kerenski, Alman yöneticiler(!)le nasıl ilişki kuracağına, hangi banka(!)lardan para alabileceğine, aralarında Ukraynalı bölücülerin ve Lenin'in de bulunduğu en önemli ajanların kimler olduğuna dair bütün bilgileri vermişlerdir.

Bunlar büyük eserin 295 ve 296. sayfalarında aynen yazılı. Bugün hiç olmazsa, Alman büyük karargâhının, casuslarını nasıl kullandığını biliyoruz. İşe bakınız, ne idüğü belirsiz ve doğru dürüst okuma yazması bile olmıyan bir asteğmen gizli servise baş vuruyor, başındakiler onu, Alman karşı casusluk örgütü-

nün gözü altına koyacak yerde, hemen kendi ülkesindeki «yöneticiler» le bağlıyor, bütün örgütün girdi çıktısını anlatıyor, ve gizli Alman ödeneklerinin akıtıldığı bankaların (bir bankanın değil bütün bankaların) listesini veriyor eline! Kim ne derse desin, Alman genel kurmayının böyle bir budalalık yapması düşünülemez. Şu da sadece bir izlenim: bütün bunlardan çıkan şu ki, o genel kurmayı, bu olayda bize gerçekte olduğu gibi değil, iki asteğmenin, Max ve Morits'in(1), anlattıkları gibi takdim edilmektedir, ordunun asteğmeni Ermolenko, ve politikanın asteğmeni Kerenski.

Belki de, pek tanınmış olmasa bile, Ermolenko'nun Alman casusluk işlerinde önemli bir yeri vardı. Kerenski de bizi buna inandırmak istiyor.

Ama ne yazık ki biz Kerenski'nin kitabındakilerden başka şeyler de biliyoruz; onun suyunu taşıdığı kaynaklar şimdi bizim elimizde.

Ermolenko, aslında, Kerenski'den daha basit bir yoldan gidiyor. Basit ve hayvan bir maceracının sözleriyle verdiği ifadede hizmetinin karşılığını da söylüyor: Almanlardan bütün hizmetlerine karşılık alacağı para, hepsi hepsi binbeşyüz ruble, yani o zamanın değeri hemen hiç kalmamış rubleleri, işte bu para ile adam bulacak, örgütleyecek de Ukraynayı Rusyadan ayıracak ve Kerenski'yi devirecek. Sonradan yayınlanmış olan ifadesinde Ermolenko açıkça itiraf ediyor ve acı acı yakınıyor Alman cimriliğinden, ama eline bir şey de geçmiyor. «Çok az» diye sızlanmış. Almanlar o kadar diye dayatmışlar.

Üstelik Ermolenko, bu pazarlığı kiminle yapmış, onu da söylemiyor, doğrudan doğruya Ludendorf'la mı, yoksa Hindenburg'la, ya da Kronprinz'le mi, ya da eski Kaiser'le mi... Ermolenko, kendisine yolda harcamak, tütün ve içki almak, ve Rusyanın altını üstüne getirmek için verilecek binbeşyüz rubleyi «kimden» alacağını söylemekten de inatla kaçınıyor. Bu düğü-

(1) Max ve Moritz, Alman çocuk edebiyatının iki gülünç kahramanı.

mü çözmeyi de gene biz üzerimize alalım, ve diyelim ki, Alman paraları içkiye gitmiştir ve asteğmenin cepleri boşalınca, kendisine Berlin'de listesi verilen bankalara gitmek istememiş, gelmiş Rus genel kurmayından Rus parası istemiş, yiğitlik etmiş. Çok akla yakındır ki, daha yolda iken bolşevikleri sevmiyen bir Rus karşı casusluk subayının eline düşmüş olsun. Ve belki de gene bu subay Ermolenko'yu bu yola sürüklemiştir. O zaman asteğmenin pek geniş olmıyan kafası, iki ayrı felsefe gibi, şöyle düşünmüş olmalıdır: bir yanda suratına binbeşyüz ruble fırlatıp başka bir kopek bile vermiyen Alman teğmenine karşı duyduğu hınç; öbür yanda, yöneticileri, ajanları ve bankalarıyla bütün Alman casusluk sistemini bilmekte oluşu. Ermolenko'nun Kerenski'ye ihbar ettiği «bir sürü Ukraynalı bölücü» kimlerdir? Kerenski'nin kitabında bu da yok. Ermolenko'nun içler acısı yalanlarına bir az ağırlık katabilmek için Kerenski kendiliğinden de bir şeyler uydurmuştur. Ermolenko, ifadesinde görüleceği gibi, bölücüler arasında Skoropis diye bilinen Yoltukovski'nin adını vermiştir. Kerenski buna hiç dokunmuyor, çünkü pek iyi bilir ki, bu adı yazarsa eğer, Ermolenko'nun yeni hiç bir şey söylemediğini kabul etmek zorunda kalacaktır. Yoltukovski adını bilmiyen yoktur. Savaş boyunca gazeteler bir çok defa bu adamdan söz etmişlerdir. Yoltukovski Alman genel kurmayına bağlı olduğunu inkâr etmemişti. Pariste Naşe Slovo'da, 1914 sonlarından bu yana, Alman askeri otoritelerine bağlanmış olan Ukraynalı bölücüleri açıklamıştım. Bunları isimleriyle teker teker yazmıştım, Yoltukovski de bunların arasındaydı.

Ama Berlinde Emolenko'ya yalnız «bir çok Ukraynalı bölücü» nün değil, Lenin'in de adı veriliyor. Ermolenko'ya bölücülerin adlarının verilmiş olması gene anlaşılır bir şeydir, çünkü Rusyaya o da aynı şeyi yapmak için dönmektedir. Ama Lenin'in adının verilmesinden maksat nedir? Kerenski bu soruya cevap vermiyor. Ve bu bir rastlantı değildir. Gerçek şudur ki, Ermolenko, abuk sabuk ifadesinde, Lenin'in adını rasgele sallamıştır.

Kerenski'ye ilham veren bu adam, ben diyor. yurtsever amaçlarla alman casusu oldum; ve kendisine yapacağı iş, casusluk yapmak, köprü uçurmak v.b. anlatılınca, ama diyor, bu para az (binbeşyüz ruble), bir az daha veriniz. Ayrıca kendisine denilecektir ki (ama kim dedi bunu ona?) Rusyada «yalnız» çalışacak değildir. «Lenin ve Lenin'in adamları da aynı amaç(!) için çalışmaktadırlar».

İşte ifade bu.

Yani köprülere kundak sokmakla görevli bu küçük casusa, hiç gereği yokken, Lenin'le Ludendorf arasındaki sözde ilişkiler de bildirilmiş oluyor...

Sözlerinin sonuna doğru, oraya kadar yapmış olduğu gevezeliklerle hiç bir ilgisi olmadığı halde, ve anlaşılan şiddetli bir tokat yedikten sonra, Ermolenko, hemen şunları ekliyor:

«Bana denildi ki (kim dedi?) Lenin, Berlinde genel kurmayla görüştü ve Skoropis - Yoltukovski'nin evinde kaldı, bunun böyle olduğuna ben de kanaat getirdim».

Nokta. Tamam.

Nasıl kanaat getirmiş? Tek kelime söylemiyor. Ermolenko'nun ifadesinde ele alınması gereken tek nokta bu, ama sorgu yargıcı Alexandrov bunu sormuyor. Pek basit bir soruyu sormaktan kaçınıyor. Lenin'in savaş yılları içinde Berline gittiğini ve Skoropis-Yoltukovski'nin evinde kaldığını asteğmen Ermolenko'nun nasıl öğrenmiş olduğunu sormuyor. Ya da belki Alexandrov bu soruyu soruyor da (sormadan edilemiyecek bir soru çünkü) aldığı cevap bir gevelemeden ibaret kalıyor, onun için de tutanağa geçirmiyor. Böyle olması pek mümkün!...

Şimdi böyle bir durumda sormalı değil miyiz, bunu hangi enayi yutar, diye.

Ama, işte, bu çeşit hikâyelere inanmış gibi görünen ve okuyucularını da inandırmak istiyen «devlet adamları» da varmış.

Hepsi bu kadar mı? Evet, asker asteğmeni için bu kadar...

Ama... Politika asteğmeninin başka varsayımları, başka sanıları da var. Bakalım neler.

Geçici hükûmet, diyor Kerenski, güç bir ödevle karşılaşmış oluyordu, Ermolenko'nun ihbarını ele almalı, Lenin ile Ludendorf arasında gidip gelen ajanları izlemeli, onları belgeleriyle birlikte suç üstü yakalamalıydı. (sayfa 296).

Bu tumturaklı cümlenin sadece iki tek sonucu vardır: yalan ve alçaklık. Ludendorf'un adı ilk olarak burada geçiyor. Ermolenko'nun ifadesinde bir tek Alman adı yoktur: asker asteğmenin kafası minnacıktır. Lenin ile Ludendorf arasına gidip gelen ajanlar konusunda Kerenski mahsustan ikili konuşmaktadır. Bir yandan akla gelir ki bu ajanlar zaten bilinen kişilerdir ve yapılacak şey bunları suç delilleriyle beraber kıskıvrak yakalamaktır. Öbür yandan belki de Kerenski'nin kafasında ajanlar diye bir platonik düşünceden başka bir şey yoktur. Eğer bunların izleri peşine düşmek niyetinde ise, yapılacak şey nedir, kimin peşine düşecektir, hiç birini bilmiyor, hepsi de isimsiz ve gökten inme. Karaçalıcı, sözlerindeki bütün kötülüklerle yalnız kendi Aşil topuğunu ya da, daha klâsik bir deyimle, kendi eşek nalını meydana vurmuş olmaktadır.

Kerenski'ye göre soruşturma o kadar gizli yürütülmüş ki, bakanlardan yalnız dördünün haberi olmuş. Adalet bakanı Pereverzev zavallısının bile bir şeyden haberi yokmuş. Devlet işleri işte böyle yürütülüyor. Alman genel kurmayı, bankaların listesine kadar, en büyük devrimci partinin liderleri ile olan bağlantılara kadar bütün gizlilerini, karşısına ilk kez olarak çıkan bir adama teslim ediyor, buna karşılık Kerenski, Ludendorf'un ajanlarının izlerini sürebilecek üç bakancık bulabiliyor.

Daha da sızlanıyor:

«Son derece güç bir işti, karmakarışık ve uzun süreli. (sayfa 297)».

Doğru, bu noktada ona inanıyoruz.

Üstelik yurtseverin başı zafer tacı ile süslenecektir. Kerenski açık açık söylüyor:

«Başarı Lenin'in işini bitirdi. Lenin'in Almanya ile ilişkisi kesin olarak ortaya çıktı. (sayfa 297)».

Okuyucudan bu «kesin olarak ortaya çıktı» sözünü hatırlamasını rica ederiz.

Kim çıkarmış, nasıl çıkarmış? Burada Kerenski romanına, oldukça tanınmış iki Polonyalı devrimciyi, Ganetski ve Kozlovski'yi ve bir de madam Sumenson adında, sahiden var olup olmadığı isbat edilemiyecek bir üçüncü kişiyi sokuyor. İrtibatı bu üç ajan sağlıyormuş. Ölü Kozlovski ve hâlen hayatta bulunan Ganetski'nin Ludendorf ile Lenin arasında aracılık yaptığını neye dayanarak söylüyor Kerenski? Belli değil. Ermolenko bu isimleri ağzına almamıştır. Bunlar Kerenski'nin sayfalarında ortaya çıkacaklardır, tıpkı 1917 Temmuz Günleri'nde, bu isimlerin, Çar karşı-casusluk örgütünün mârifeti olarak, hiç beklenmedik şekilde, tepeden inme (dei ex machina) ortaya atılmış olduğu gibi.

Kerenski şöyle diyor:

> Stokholmdeki bolşevik Alman ajanı, ki Lenin'in Alman komutanlığı ile olan bağıntısını kesin olarak ispat eden belgeleri getiriyordu, Rus - İsveç sınırında yakalanacaktı. Belgelerde yazılı olanları harfi harfine biliyorduk. (sayfa 298).

Anlaşıldığına göre bu ajan Ganetski'dir.

Demek ki dört bakan, ki içlerinde en akıllısı şüphesiz başbakandı, boşuna uğraşmamışlardı: bolşeviklerin ajanı Kerenski'ye Stokholmden (içlerine ne yazılı olduğu) önceden bilinen (harfi harfine bilinen) belgeler ve, Lenin'in, Ludendorf'un ajanı olduğunu hiç bir şüpheye yer bırakmıyacak şekilde doğrulayan kâğıtlar getiriyordu.

Peki, bu belgeleri Kerenski niçin açıklamıyor? Niçin belgelerdeki yazıların üstüne bir azıcık ışık tutmuyor? Belgeleri getirmekte olan adamı, nasıl olup da önceden bildiğini bir parçacık olsun söylemiyor? Daha doğrusu bolşevik Alman ajanının, bolşeviklerin Alman ajanı olduklarını doğruluyan belgeleri,

hangi maksatla Rusyaya getirmekte olduğunu niçin açıklamıyor?

Kerenski bunlara dokunmuyor. Bir kez daha sorulabilir, bütün bunlara inanacak enayinin kim olduğu?

Ama işe bakın ki Stockholm ajanı yakalanmıyor. Kerenski'nin 1917 de «harfi harfine bildiği», ama 1928 de okurlarına bildiremediği önemli belgeler ele geçirilemiyor. Bolşevik ajan Stockholmden yola çıkmış ama Rus sınırına kadar gitmemiş. Neden?.. Sırf şundan ki, adamın izini süren adalet bakanı Pereverzev dilini tutamamış, asteğmen Ermolenko'nun büyük sırrını vaktinden evvel gazetelere duyurmuş. Oysa mutluluk ne kadar kolay, ne kadar yakındı...(1)

Geçici hükûmetin (en başta Tereçenko'nun) bolşeviklerin oyunlarını meydana çıkarmak için ik ay boyu harcadığı çaba boşa gitti (sayfa 298).

Evet, Kerenski diyor bunu, boşa gitti, diyor.

297. sayfada bu çalışmanın başarı ile sonuçlanması «Lenin'in işini bitirdi» demişti. Ludendorf ile olan bağıntısı «kesin olarak ortaya çıktı» demişti.

298. sayfada ise «iki aylık çaba boşa gitti» diye yazıyor. Maskaralık değil mi?

Kimsenin bilmediği bayan Sumenson'un peşine düşmüş olan dört bakanın umduklarını bulamamalarına rağmen Kerenski cesaretini kaybetmiyor. Bolşeviklerin Ludendorf'la ilişkileri konusunda göğsünü gere gere şöyle yazıyor:

Tarih karşısındaki sorumluluğumun bilinci içinde, Petrograd mahkemesinde söz alarak... (sayfa 298).

Boyu bosu bu sözlerden belli oluyor. Böyle dinlediler kaç defa 1917 de, aldatılmış olanlar, solun küçük rütbelileri, lise öğrencileri ve demokrat madmazeller kendisini: «Tarih karşısındaki sorumluluğumun bilinci içinde..». İşte bu kıratta bir

(1) Puşkin'in Yevgeni Oyenegininden alınma bir sözdür, Rus dilinde tatlı bir alay olarak kullanılır.

adam, politikanın eşsiz asteğmeni Narcisse Kerenski! Ama bu şatafatlı sözlerden bir kaç sayfa ötede, ağır bir itiraf geliyor:

> Biz, geçici hükûmet, Lenin'in ihanetini delilleriyle ispat etme olanağını, böylece ve oldum olası kaybettik (sayfa 305).

«Oldum olasa kaybettik...» Ermolenko'nun omuzları üzerine kurulan şeylerden, hiç bir şey kalmadı sonunda, tarih karşısında verilmiş olan şeref sözünden gayrı.

Ama daha bitmedi. Kerenski'nin yalancılığı ve alçaklığı, söz bana gelince daha açık olarak ortaya çıkmaktadır. Yakalanmasını emrettiği Alman ajanlarının listesini verdikten sonra,

> Bir kaç gün sonra da Troçki ve Lunaçarski yakalandılar (sayfa 309), diyor.

Kerenski'nin beni de Alman casusluk servisine sokan tek sözü budur. Bunu söz şaklabanlığına sapmadan, «şeref sözleri» ni ağzına almadan üstü kapalı bir yoldan yapıyor. Böyle yapması için yeteri kadar nedeni de var. Benden söz etmeden geçemez, zira onun hükûmetidir beni tutukluyan ve Lenin'i suçladıkları aynı şeyle beni de suçluyan. Ama suçlamayı o kadar ileri götürmüyor, götüremiyor, çünkü bana karşı yaptıkları, budalalıktan başka bir şey değildir. Sorgu yargıcı Alexandrov'un bana yüklediği tek suç Rusyaya benim de Lenin'le beraber, kurşun mühürlü vagon içinde Almanyadan geçerek geldiğim olmuştur. Çar adliyesinin bu dişleri dökülmüş köpeği Lenin'le birlikte kurşunlu vagonla gelenin ben değil menşeviklerin lideri Martov olduğunu bilmiyordu. Ben Lenin'den bir ay sonra gelmiştim, New York'tan geliyordum, Kanada'da bir toplama kampında kalmıştım, İskandinavya üzerinden geçerek gelmiştim. Bolşeviklere yöneltilen suçlamalar işte böyle bayağı ve alçak kalpazanlardan geliyordu ve bunlar Troçki'nin ne zaman, hangi yoldan geldiğini, hiç olmazsa gazetelere bakarak öğrenmeyi bile akıl edemiyorlardı. Sorgu yargıcını burnundan yakalamıştım. Kirli kâğıtlarını buruşturup yüzüne fırlattım ve arkamı döndüm, artık verilecek bir cevabım kalmamıştı. He-

men bir protesta yazısı yazıp geçici hükûmete gönderdim.

Kerenski'nin ne kadar suçlu olduğu ve okuyucuyu nasıl kabaca ve alçakça aldatmıya kalkıştığı, şimdi, sanırım daha iyi anlaşılmaktadır. «Adliyesi» nin beni suçlamaya kalktığı zaman ne hale düşmüş olduğunu pek iyi bilmektedir. İşte bunun içindir ki arada beni de Alman casusları arasına katarken, Kanada'da toplama kampında kapalı olduğum bir sırada, nasıl olup da kendisinin ve öbür üç bakanın Almanya içinde benim izimi sürmüş olduklarına dair tek kelime söyliyememektedir.

Düşüncelerini genişleterek şöyle ekliyor karaçalıcı:

Eğer Lenin Alman propagandasının bütün teknik ve maddi desteğine dayanmasaydı, Rusyayı hiç bir zaman batıramazdı (sayfa 299).

Kerenski, eski rejimi (ve onunla beraber kendisini) alaşağı eden devrimci halk değil Alman casusları olduğunu söylemek istiyor. Koskoca bir ülkenin kaderini, komşu bir ülkenin casusluk teşkilâtı elinde bir oyuncak gibi görebilen bir tarih felsefesi ne kadar avutucu olurdu. Almanyanın askeri ve teknik gücü Kerenskinin demokrasisini bir kaç ay içinde yıkıp yerine yapma bir bolşevizm kurabildiği halde, nasıl oluyor da bütün Entente devletlerinin maddi ve teknik gücü, oniki yıl uğraştığı halde, o yoktan yaratılmış yapma bolşevizmi yıkamıyor?

Ama biz bırakalım şimdi işi tarih felsefesine kadar uzatmayı. Olaylar çerçevesi içinde kalalım.

Almanyanın teknik ve para yardımı denilen şey nedir? Kerenski söylemiyor ne olduğunu. Bolşevikler 1917 de Petrogradda küçük boy bir gazete yayınlıyorlardı, savaştan önce 1912 de yayınladıklarından daha da küçük bir gazete. Küçük broşürler çıkarıyorlardı. Ajitatörleri vardı. Başka bir deyimle, bir devrimci parti idik. Alman casusları bunun neresinde idiler? Bunun için de bir tek söz yok. Zaten ne söz olabilir ki?

Tiksintimizi bastırarak, ve kurtuluşu, gönlü bulananlara limon verir gibi alaya vurmakta bularak, Kerenski'nin söylediklerini «tarih huzurunda» çözümledik. Delillerinin hiç birini at-

lamadık, düşüncelerinin hiç birini atmadık, ama bütün bu çalışma boyunca da kendi kendimize hep, değer mi bu pislikle bu kadar uğraşmıya, diye sorduk. Zira Ludendorf, Hindenburg ve Alman genel kurmayının bütün öbür yöneticileri ve onların işbirlikçileri henüz yaşıyorlar. Hepsi de bolşeviklere düşman. Eski bir gizliyi açığa vurmaktan onları alakoyabilecek ne vardır? Bugün Almanyada Sosyal Demokratlar iş başındadırlar ve bütün belgeler ellerindedir. Ludendorf, Lenin'le olan sözde ilişkilerini bir Ermolenko'dan gizlemediğine göre, Almanyada, bir Rus asteğmenine açıklanabilen bir gizliyi bilen daha ne kadar çok insanın bulunması gerekir. O halde neden, hepsi de bolşeviklerin ve Oktobr Devriminin amansız düşmanı olan bu insanlar ağızlarını açmıyorlar? Evet, Kerenski Ludendorf'un anılarına dokunuyor. Ama bu anıların açıklıyabildiği tek nokta şudur: Ludendorf, devrimin Çar ordusunu dağıtacağını umuyor, önce Şubat Devrimine, sonra Oktobr Devrimine bel bağlıyordu. Ludendorf'un plânı açık, anılarına bakmaya bile değmez. Sadece şunu bilmek yetiyordu, bir grup Rus devrimcisinin Almanyadan geçmesine izin verilmiştir. Almanyanın içerisinde bulunduğu ağır askeri durum karşısında, Ludendorf için bu da bir şeydi. Lenin Ludendorf'un hesaplarından kendi hesabına yararlanmıştır. Ludendorf'un hesabı şuydu: Lenin yurtseverleri devirecek, arkasından da ben Lenin'i ve arkadaşlarını devireceğim. Lenin'in hesabı da şöyleydi: Ludendorfun vagonu ile geçeceğim ve bunun karşılığını işime geldiği gibi ödiyeceğim.

Birbirine ters bu iki tarihsel plân bir noktada kesişiyordu, ve bu nokta da «kurşunlu vagon» du, bunu anlıyabilmek için Kerenski gibi polis yeteneklerine sahip olmak da gerekmez. Bu bir tarih olayıdır. Ve bundan sonra tarihin bu ters hesapların değerini ölçüştürecek zamanı olmuştur. 7 kasım 1917 de bolşevikler iktidarı almışlardır. Bundan tastamam bir yıl sonra da, Rus devriminin güçlü etkisi altında, Alman devrimci yığınları Ludendorf'u ve onun patronlarını alaşağı etmişlerdir. Ama on yıl sonra, tarih karşısında küçük düşmüş olan demokrat Nar-

cisse, bir çeşit karaçalıcılıkla yüreğini soğutmak istemiştir, bu suçlama Lenin'e ulaşamamış, ama koskoca bir halka ve onun devrimine karşı yöneltilmiştir.

XXVI

TEMMUZDAN EKİME

4 haziranda (1), bolşevik kesimi, Sovyetler Kongresinde, Kerenski'nin hazırladığı askeri saldırıya dair, benim ağzımdan bir demeç okudu. Diyorduk ki, bu saldırı bir maceradır ve ordunun tümünü tehlikeye atmaktadır. Ama geçici hükûmet yararsız bir lâkırdı sarhoşluğuna kaptırmıştı kendisini. Bakanlar, devrimle iliklerine kadar sarsılmış olan orduyu istedikleri gibi yoğurabilecekleri bir hamur sanıyorlardı. Kerenski cephede dört dönüyor, yalvarıyor, korkutuyor, diz çöküyor, toprağı öpüyor, kısacası soytarılık ediyor, ama askerin kafasında düğümlenen sorulara cevap veremiyordu. Sonunda kolay sonuçlara kanarak ve Sovyetler Kongresinin desteğinden de güç alarak saldırı emrini verdi. Vaktaki bolşeviklerin daha önce haber vermiş oldukları felâket başladı, suç gene bolşeviklere yüklendi. Önüne gelen onları suçluyordu. Kadet partisi çarşafına bürünmüş olan gericilik gemi azıya almıştı, baş istiyordu.

Geçici hükûmete güvenen kalmamıştı. Devrimin bu ikinci döneminde, Petrograd hâlâ ve pek uzaktan öncü durumunda idi. Temmuz Günleri'nde bu ileri karakol ile Kerenski hükûmeti arasında bir çekişme çıktı. Henüz bir ayaklanma değildi bu, sadece bir yoklama idi. Bu açık çatışmadan sonra anlaşıldı ki Kerenski'nin elinde «demokratik» ordu diye bir şey yoktur ve bize karşı onu tutan kuvvetler sadece karşı-devrimin kuvvetleridirler.

---

(1) Burada ve bundan sonra, tarihler eski Rus takvimine göredir. Birinci Sovyet Kongresi 3/16 Haziranda açılmış ve 4/17 de Troçki'nin anlattığı olay olmuştur.

Tauride sarayındaki toplantıdaydım, 3 temmuz günü, haber verdiler, mitralyözcüler alayı sokağa dökülmüş, öbür birlikleri ve fabrikaları da yanına çağırıyormuş. Böyle bir şey beklemiyordum. Hareket kendiliğinden başlıyordu, temelden geliyordu, kimsenin kışkırtması yoktu. Ertesi gün daha da genişledi, bizim parti de yanındaydı artık. Halk Tauride sarayını doldurmuştu. Bir tek söz vardı: «İktidar Sovyetlere!». Sarayın önünde kim olduğu bilinmiyen ve kalabalıktan uzak duran küçük bir grup tarım bakanı Çernov'u yakaladı ve bir otomobile tıktı. Binlerce insan vardı orada, kimsenin kılı kıpırdamadı. Çernov'un yakalandığı ve başına tatsız bir şeyler gelebileceği haberi sarayda duyuldu. Halkçılar, zırhlı otomobillerle liderlerinin imdadına koşmıya karar verdiler. Halkın kendilerine karşı olan sevgisinin azalmasından sinirleniyorlardı: kendilerinin de bir kuvvet olduklarını göstermek istiyorlardı. Çernov'u tıktıkları otomobile girmiye, onu oradan ve hatta kalabalıktan çekip çıkarmıya ve serbest bırakmıya karar verdim. Ama gösterilere katılmak üzere Cronstadt denizcilerini getirmiş olan Baltık Filosundan komünist teğmen Raskolnikof, bakanın hemen serbest bırakılmasını istedi, bu işi denizciler yaptı denilmesini istemiyordu. Ben Raskolnikof'a yardımcı oldum.

Arkasını o anlatsın:

«Patırdı kim bilir daha ne kadar sürecekti, diye yazıyor açık yürekli teğmen anılarında, eğer Troçki yoldaş yetişmeseydi. Az raslanır bir enerji ile, bir sıçrayışta arabanın kaputu üzerine fırladı ve durun diye bağırdı. Bir saniye içinde her şey durdu, ortalığı bir ölüm sessizliği kapladı. Kuvvetli, açık, çivi gibi bir sesle... Lev Davidoviç kısa bir nutuk çekti «(ki bu nutuk şöyle sonra eriyordu «Çernov'a kötülük etmek istiyen kim ise elini kaldırsın!»).» kimse kaldırmadı, diye devam ediyor Raskolnikof, kimse ağzını açmıya cesaret edemiyordu, kimse itiraz edemiyordu. - Yurttaş Çernov, serbessiniz!, diye seslendi Troçki bakana dönerek, ve ininiz anlamına bir işaret yaptı. Çernov, ölü mü diri mi, belli değildi. İnmesine yardım ettim, su-

ratı allak bullak olmuş, kararsız, sarsak adımlarla merdivenleri tırmandı ve sarayın koridorlarında kayboldu. Başarısından hoşnut, Lev Davidoviç de onunla beraber uzaklaştı.»

Hikâyenin dokunaklı yanı bir tarafa, olay tıpkı böyle geçmiştir. Ertesi gün karşı gazeteler, Çernov'u linç ettirmek için benim yakalattırdığımı yazdılar. Çernov, sıkkın, ağzını açamıyordu, tatsız bir durumdu. Sahiden «halkçı» bir bakanın canını, hükûmetin sayesinde değil bir bolşeviğin sayesinde kurtarmış olduğunu itiraf etmesi güç bir şeydi.

Gösterilere katılanlar, içeriye peşpeşine adamlar gönderiyor, İcra Komitesinin iktidarı almasını istiyorlardı. Çikeidze, Tseretelli, Dann ve Gotz, masanın başına geçmişler, belden aşağısı olmıyan tanrı heykelleri gibi öyle duruyorlardı. Gelenlere bir şey söylemiyorlar, donuk donuk bakıyorlar, ya da sinirli ve esrarlı gözler atıyorlardı birbirlerine. Bolşevikler işçi ve asker delegelerini destekliyorlardı. Büro üyelerinden ses çıkmıyordu. Bekliyorlardı. Ne bekliyorlardı?.. Saatler geçti böylece. Gecenin epeyce ilerlemiş bir saati idi, sarayın kubbeleri birden boru sesleriyle, zafer sesleriyle çınlamıya başladı. Büro, elektrik akımı dokunmuş gibi hemen kımıldadı. Birisi geldi, gösterişli bir tavırla haber verdi, Volhynien alayı geliyordu cepheden, İcra Komitesi emrine girecekti. Yani koskoca Petrograd garnizonunda «demokrasi», güvenebileceği bir tek birlik bulamamıştı. Cepheden silâhlı kuvvetlerin gelmesini beklemek zorunda kalmıştı. Durum bir anda değişti. Delegeler kapı dışarı edildiler, bolşeviklere söz verilmedi. Demokrasi liderleri yığınlardan gördükleri muamelenin acısını bizden çıkarmak istediler. İcra Komitesi kürsüsünden nutuklar atıldı, ayaklanan silâhlı kimselerin devrime sadık birlikler tarafından ezildikleri söylendi. Bolşevikler karşı-devrimcidir denildi. Bunların hepsi bir alayın, Volhynien'lerin gelmesiyle oluyordu. Oysa bu aynı alay, üçbuçuk ay sonra Kerenski hükûmetini devirenlere katılacaktı.

5 temmuz sabahı Lenin'le buluştuk. Ayaklanma bastırılmıştı.

«Şimdi hepimizi kurşuna dizecekler, dedi Lenin, onlar için tam zamanı.»

Lenin, düşmanın, hıncını değilse bile, karar gücünü ve iş yeteneğini olduğundan çok fazla görüyordu. Her şey onlardan yana olduğu halde düşmanlarımız bizi kurşuna dizmediler. Sokaklarda bolşevikleri vuruyor, öldürüyorlardı. Junker'ler Kszesinska sarayının ve Pravda basımevinin altını üstüne getirmişlerdi. Yapının önündeki sokak baştan sona elyazılarıyla dolmuştu. Bir çok yazı arasında benim **Karaçalıcılar** broşürü de kayıplara karıştı. Temmuz sınaması tek yönlü bir savaşa dönüşmüştü. Düşman kolay yeniyordu, çünkü biz savaşa girmemiştik daha. Parti bunun acısını fena çekti. Lenin, Zinovyef saklanmak zorunda kaldılar. Çok kimse içeri atıldı, dövüldü, hırpalandı. Kazaklar ve Junker'ler içeri atılanların paralarını çalıyor, «Alman» parası onun için alıyoruz, diyorlardı. Yarı yarıya bizden görünen yol arkadaşlamızın ve dostlarımızın çoğu bize sırt çevirmişlerdi. Tauride sarayında karşı-devrimci ilân edildik ve yasa dışı sayıldık.

Partinin üst basamaklarında durum parlak değildi. Lenin ortalıktan çekilmişti. Kamenef grubu baş kaldırdı. Bir çokları ve bu arada Stalin bir kenara çekilmişlerdi, sesleri çıkmıyordu, meydana çıkmak için uygun bir zaman kolluyorlardı. Merkez İcra Komitesinin bolşevik kesimi, Tauride sarayında yetim kalmıştı. Bana haber gönderdiler, parti üyesi değilse de, gelip bize yeni durumu açıklasın, dediler, birliğimizi resmiyete dökecek anlaşma yakında toplanması düşünülen parti kongresine kadar ertelenmişti. Tabii gidip konuşmayı kabul ettim. Bolşeviklerle yaptığım konuşma ancak düşmanın en ağır vurduğu zamanlarda doğabilen mânevi bağların kurulmasını sağlamıştır aramızda. Bu sarsıntıdan sonra, dedim, hızla toparlanmalıyız; bizim doğruluğumuzu denemiş olan yığınlar bizi öncekinden iki kat bir bağlılıkla tutacaklardır; bugünlerde devrimcilere daha

yakından bakmak gerekmektedir, çünkü insanın nc olduğu böyle zamanlarda meydana çıkar. Ve, bugün de hatırlıyorum, bolşeviklerin o gün bana göstermiş oldukları sıcak ve güler yüzlü ilgiyi.

«Lenin orada değildi, diyor Muralov, ve pusulayı şaşırmıyan tek kişi Troçki idi».

Bu anıları başka koşullar içerisinde yazsaydım —ki, durumlar başka türlü olsaydı sanmıyorum ki bunları yazabilmiş olayım— bu sayfalara geçirdiğim çok şeyi anlatmak bana pek ağır gelecekti. Ama geçmişi safsataya boğmak epigonların hesap kitapla yaptıkları belli başlı işlerdendir, ben de bunu görmeden geçemem. Arkadaşlarım hapse atılmışlardır, sürgüne yollanmışlardır. Başka bir durumda hiç yapamıyacağım bir şeyi yaptırmışlar, beni kendimden söz etmiye zorlamışlardır. Benim için mesele sadcce tarihsel doğruluk meselesi değildir; sürüp giden bir politika çatışmasıdır.

Muralov ile silâh ve politika arkadaşlığım o günlerden başlar. Bu adam hakkında kısa bir şeyler söylemeliyim. Eski bir bolşevik, 1905 de Moskovada katılmış .1906 da, Serpukhovda her zaman olduğu gibi polisin önayak olduğu bir yüzkara kıyımına uğramış. Muralov, şanlı, şöhretli, iri yarı bir adamdır, gönlü yüce, gözü pektir. Bir kaç solcu ile beraber bulundukları evi sardılar. O, elinde tabanca evden çıktı, düzgün adımlarla ve hiç duraksamadan kalabalığn üstüne yürüdü. Ama bir yüz-kara grubu, bir şok birliği yolunu kesti, arabacılar sövüp saymıya koyuldular.

«Geri!» diye bağırdı dev, tabancayı kaldırmış, öyle yürüyordu.

Üstüne atıldılar. O tabancayı ateşledi, birini vurdu, birini yaraladı. Kalabalık açıldı. O hiç acele etmeden, bir buz kıran gibi kalabalığı yardı çıktı, ve yürüye yürüyc Moskovaya ulaştı.

Mahkemesi iki yıl sürdü, ve zamanın gerici havasına rağmen beraatle sonuçlandı.

Tarımcı olarak yetişmişti, emperyalist savaşta bir otomo-

bil birliğinde askerdi, Moskovada Oktobr çarpışmalarını yönetti, ve zaferden sonra Moskova askeri bölgesinin ilk komutanı oldu. Devrim savaşının gözünü daldan sakınmaz, hep öyle her zamanki gibi, kurulup kurumlanmıyan mareşali olmuştur. Kırda durup usanmadan propaganda yapıyor, yararlı işler görüyordu: çiftçilere öğütler veriyor, insanlara bakıyor, hayvanları ilâçlıyordu boş zamanlarında. En zor anlarda çevresine soğuk kanlılık, güvenlik ve sıcak duygular yayıyordu.

Savaş bitti, Muralov ve ben serbest günlerimizi beraber geçiriyorduk. İkimiz de av delisi idik. Kâh kuzeye, kâh güneye koşuyor, yukarıda ayı ve kurt, aşağıda sülün ve toy avlıyorduk. Muralov şimdi Sibiryada avlanmaktadır, çünkü orada sürgündür.

Temmuz Günleri'nde Muralov hiç sarsılmamıştır, aramızda çok tutulmuştur. Çoğumuzun da buna ihtiyacı vardı, çünkü Tauride sarayının koridorlarından ve salonlarından eğilmeden, boynunu bükmeden mertçe ve yiğitçe geçmek gerekiyordu, çünkü kinli ve öfkeli bakışlarla çevrilmişti her yanımız, düşmanla sarılıydık, «Şuna bak hele» diyorlar, diş biliyorlardı. En öfkelileri de, kendini beğenmiş, kibirle şişmiş «devrimci» filistendi, onu bir anda en yüksek noktaya ulaştıran devrimin, şimdi kendisini ve geçici refahını tehdide başladığını görüyor, küplere biniyordu. İcra Komitesinin büfesine gidebilmek için, o günlerde bir küçük Calvaire yolundan geçmek gerekiyordu.

Büfede çay, tereyağ, kara ekmek, peynir ve kırmızı havyar verilirdi: Smolni'de havyar çoktu, sonraları Kremlinde de öyle olacaktı. Yemek olarak bir parça sığır eti ve Çişi (lahana çorbası) vardı.

Büfeyi Grafov adında bir asker tutuyordu. En çok hırpalandığımız ve Alman casusu olarak ilân edilen Lenin'in bir kulübede gizlendiği sırada, dikkat ettim, Grafov hiç yüzüme bakmıyor, ama çayın sıcağını, yağın ekmeğin iyisini bana veriyordu. Durum belliydi, Grafov bolşeviklere yakınlık duyuyor, ama bunu üstlerinden saklıyordu. Yakından izliyordum bu işi. Böyle olan yalnız o değildi. Smolni'nin bütün küçük personeli —mu-

hafız, haberci, nöbetçi— hiç şüphesiz bolşeviklerden yanaydılar. Kendi kendime dâvayı yarı yarıya kazanılmış sayıyordum. Ama, sadece yarı yarıya.

Basın, bolşeviklere karşı o güne kadar görülmemiş bir bayağılıkla, dolu dizgin saldırıya geçmişti, daha da beterini görecektik, yıllarca sonra, Stalin'in muhaliflerine karşı açılan kampanyada.

Lunaçarski, temmuzda bir çok demeçler verdi, iki yana da çekilebilen demeçler ve bunlar basında haklı olarak onun bolşevizmden yüz çevirdiği yolunda yorumlandı. Kimi gazeteler benim de aynı durumda olduğumu yazdılar. 10 temmuzda geçici hükûmete bir mektup yolladım, Lenin'le tamamen aynı görüşte olduğumu açıkladım. Şöyle bitiyordu mektup:

«Beni, Lenin, Zinovyef ve Kamenef haklarındaki tutuklama kararından ayrı tutmıya hakkınız yoktur. Geçici hükûmetin politikasına bu arkadaşlar derecesinde karşı olduğumdan şüpheniz olmasın...»

Ve, haaa öyle mi, dediler bay bakanlar, ve ben de Alman casusu diye içeri atıldım.

Mayısta Tseretelli, denizcileri hırpalarken ve mitralyözcülerin elinden silâhlarını alırken kendisine hatırlatmıştım, devrimi asacak ipi yağlıyan bir generale karşı denizcilerden yardım istiycceği günlerin belki de o kadar uzak olmadığını.

Bu general ağustosta ortaya çıktı: bu Kornilov'dur. Tseretelli Cronstadt denizcilerinden yardım istedi. İsteği kabul edildi. Avrora zırhlısı Neva sularına girdi. Kehânetimin bu kadar çabuk gerçekleşmiş olduğunu öğrendiğim zaman, ben Kresty zindanındaydım. Avrora denizcileri bana adam gönderip danışmışlardı, kışlık sarayı koruyalım mı, yoksa ona karşı saldırıya mı geçelim diye. Kerenski ile sonra hesaplaşırsınız, dedim, önce Kornilov.

«Bir şey kaybetmeyiz, dedim.

— Hiç mi?

— Hiç!».

Karım ve çocuklarım ziyaretime geliyorlardı. Bizim çocuklar da artık politikada pişmiye başlamışlardı. Yazı bir villada, tanıdık bir emekli albay olan V. nin yanında geçiriyorlardı. Subay misafirler geliyor, votka içiyorlar, bolşeviklere sövüyorlardı. Temmuz Günleri'nin baskının son kertesine vardığı zamanlarıydı. Subaylardan biri, geleceğin beyaz ordularının kurulmakta olduğu güneye gidecekti, az zaman sonra. Bir başkası, genç bir yurtsever, yemek masasında Lenin ve Troçki'nin Alman casusu olduklarını söyledi. Büyük oğlan sandalyayı kaptığı gibi subayın üstüne yürüdü, küçüğü sofra bıçağını yakalayıp atıldı. Büyükler araya girdiler. Bizim çocuklar ağlıya ağlıya odalarına kapandılar. Gizlice kaçıp yayan Petrograda gitmeyi ve orada bolşeviklere neler yapıldığını gözleriyle görmiye kalktılar. Bereket versin anaları yetişti, yatıştırdı ve alıp götürdü.

Ama kentte de durum iyi değildi. Gazeteler bolşeviklere atıp tutuyorlardı. Baba içerde idi. Doğrusu bu devrim umutlarını boşa çıkarmıştı. Ama gene de, anaları demir parmaklıkların arasından elime gizlice bir çakı tutuşturduğu zaman pek sevinmişlerdi... Onlara güç vermiye çalışıyor, gerçek devrimin geleceğe ait bir iş olduğunu söylüyordum.

Kızlarım artık politikanın içindeydiler. Modern sirkteki mitinglere ve gösterilere katılıyorlardı. Temmuzda bir patırdının ortasına düştüler, hırpalandılar, biri gözlüğünü kaybetti, ikisinin de şapkası gitti. Ve ikisi de üzüntülü idi, uzaktan da olsa görebildikleri babalarını artık göremedikleri için.

Kornilov'un başkente saldırdığı günlerde, hapishanedeki durum da pek kötüydü. Herkes biliyordu ki, Kornilov kente girdi mi, ilk işi Kerenski'nin hapse tıkmış olduğu bolşevikleri boğazlatmak olacaktı. İcra Komitesi ayrıca kentteki beyaz muhafızların hapishaneyi basmasından korkuyordu. Kuvvetli bir birlik gönderilmişti Kresty'yi korumak üzere. Bu birlik «demokratik» değil bolşevik fikirlerle beslenmişti, ve zamanı gelince hepimizi salıverecekti. Ama, bu ayaklanmanın başlaması demekti, bunun zamanı ise henüz gelmemişti .

Kışlık sarayı korumak için bolşevik denizcilerden yardım istemek zorunda kalan geçici hükûmet, bizi kendiliğinden serbest bırakmaktan başka çıkar yol bulamadı.

Hapishaneden çıkar çıkmaz doğru, yeni kurulmuş olan Devrimi Savunma Komitesine gitmiş, orada beni Hohenzollern'lerin ajanıdır diye hapse tıkmış olan baylarla beraber toplantıya oturmuştum.

Doğrusunu söylemek gerekirse, halkçıların ve menşeviklerin bütün istedikleri Kornilov'un kendilerini yakalarından tutup sarsalamasından ibaretti. Ama bu yakışık almaz bir istekti, hiç politik değildi.

Bolşevikler savunmıya geçmişlerdi ve her yana ileri kollar çıkarmışlardı. Kornilov isyanı sınamasıyla, Temmuz Günleri tamamlanmış oluyordu. Kerenski ve kumpanyasının, gerçekten kendilerine bağlı bir güce sahip olmadıkları bir kez daha meydana çıkmıştı. Kornilov'a karşı çıkan ordu, geleceğin Oktobr Ordusu idi. Biz de o günkü tehlikeden yararlanarak daha önce Tseretelli'nin büyük bir gayretle silâhlarını elinden almış olduğu işçiyi yeniden silâhlandırmaya koyulmuştuk.

O günlerde kentte çıt çıkmıyordu. Kimisi umut, kimisi korku ile Kornilov'u bekliyordu.

Bizim çocuklar «yarın gelebilir» diye duymuşlardı. Ertesi sabah daha üstlerini giymeden pencereye koştular, geldi mi, gelmedi mi?

Gelmemişti. Yığınların devrimci gücü büyüktü, generalin isyanı kendiliğinden eriyip gitmişti. Ama bir işe yaramamış da değildi: durum bolşeviklerden yana gelişiyordu.

Kornilov işi sıralarında yazmıştım:

Karşılığı gecikmiyecektir. Sıkıştırılmış, hırpalanmış, karaçalınmış olan partimiz, hiç bir zaman şu son günlerdeki kadar hızla gelişmemiştir. Bu hızlı gelişme başkentten öbür kentlere, kentlerden köylere ve orduya yayılacaktır... Partimiz Proletarya sınıfının örgütü olmaktan bir dakika bile ayrılmadan, baskı ateşi altında, bütün hırpalanan, ezilen, aldatılan yığınların ger-

çek yöneticisi olacaktır.

Dalga yükseliyor, biz bile zor yetişiyorduk. Petrograd Sovyetindeki sayımız gün günden artıyordu. Şimdiden mevcudun yarısına ulaşmıştık. Ama gene de büroda tek üyemiz yoktu. Yeni bir seçim yapılsın dendi. Menşevik ve halkçılara, koalisyon bürosu kuralım, dedik. Lenin, sonradan bundan hoşlanmadığını bildirtti, bunun arkasında bir uzlaşma eğiliminin bulunmasından çekiniyordu.

Anlaşma olmadı. Daha dün Kornilova karşı birlikte çarpışmış olmamıza rağmen, Tseretelli koalisyon bürosu istemiyordu.

Bizim istediğimiz de buydu.

Oylamadan başka yapılacak şey kalmamıştı.

Sordum,

«Sizin listede Kerenski var mı, yok mu?»

Resmen büro üyesi idi, ama Sovyeti küçümser, adımını atmazdı.

Soru büro üyelerinin rahatını kaçırdı.

Kerenski'nin seveni sayanı yoktu. Ama başbakandı, kendi listelerinde bulunduğunu itiraf etmemeleri imkânsızdı.

Aralarında fısıldaştılar, sonra cevap verdiler:

«Tabii, elbette o da var...»

İstediğimiz bu idi.

İşte tutanaktan bir parça:

«Biz sanıyorduk ki Kenrenski artık Sovyet üyesi değildir (şiddetli alkışlar). Meğer aldanıyormuşuz. Çikeidze ile Zavadiye arasında Kerenski'nin gölgesi dolaşmaktadır. Büronun politikasına oy vermenizi istedikleri zaman, aklınızda olsun, Kerenski politikasına oy vermenizi istemektedirler (şiddetli alkışlar)».

Bunun üzerinedir ki, arada ikircikli kalmış olan yüz üye bizden yana geçti. Sovyetin üye sayısı binin çok üstünde idi. Oylama birer birer kapıdan çıkılarak yapılıyordu. Salonda coşkunluk son kertesine varmıştı. İş artık büro işi olmaktan çıkmıştı.

Bu artık devrimdi. Yanımda arkadaşlar, küçük bir grup halinde koridorlarda dolaşıyorduk. Oyların yarısını bile tutabileceğimizi sanmıyorduk ve bu kadarını tutabilseydik ne iyi olacaktı. Oysa Sosyalist-Devrimciler ve Menşevikler koalisyonundan yüzden fazla oy almıştık. Kazanmıştık. Ben Sovyet Başkanı oldum. Tseretelli başkanlığı devrederken, bakalım bizim kaldığımızın yarısı kadar kalabilecek misiniz, dedi. Yani bize en çok üç ay tanıyorlardı. Ve fena halde yanılıyorlardı. Biz, sağlam adımlarla iktidara doğru yürüyorduk.

XXVII

ÖLÜM KALIM GECESİ

Devrim saati onikiye yaklaşıyordu. Smolni bir kale haline gelmişti. Eski İcra Komitesinden kalma yirmi tane makineli tüfek vardı. Smolni komutanı yüzbaşı Grekov, tanınmış bir düşmandı. Buna karşılık mitralyöz birliği komutanı bana gelip, kendi adamlarının bolşevikleri tuttuklarını bildirdi. Birini gönderip baktırdım (belki de Markin'i), makinelilerinin durumu nedir diye. Durumları iyi değildi, temizlenmemişlerdi, kimsenin aldırdığı yoktu. Askerler bu işe aldırış etmemiştiler, çünkü Kerenski'yi savunmıya niyetleri yoktu. Smolni'ye, güvenebileceğimiz yeni bir birlik getirttim. Güneşsiz bir ekim sabahı idi, 24 ekim(1). Katları dolaşıyordum, her işin yolunda olup olmadığını görmek ve kafası bozulanları güçlendirmek için. Uçsuz bucaksız koridorlarda, sabahın alaca karanlığı içinde, askerler çizmeleriyle küt küt karoları döverek makineli tüfekleri taşıyorlardı. Getirttiğim yeni birlikti bu. Salonun kapısında, henüz Smolni'de bulunan Sosyalist-Devrimciler ve Menşevikler birikmişlerdi, uykulu yüzleri allak bullak olmuştu. Bu müzik kulaklarına hoş gelmiyordu. Birbiri ardından acele çıkıp gittiler. Kısa sürede kentin ve ülkenin üstünde bolşevik başını yükseltecek olan bu binanın sahipleri bizdik artık.

Erken saatlerde merdivende bir kadın ve bir erkek işçiye rasladım, partinin basımevinden geliyorlardı, soluk soluğa idiler. Hükûmet parti merkezinin ve Petrograd Sovyetinin gazete-

---

(1) Eski takvime göre. O zaman Rusyada bu takvim yürürlükteydi. Şimdikine göre 6 kasım. Bazan Ekim bazan Kasım Devrimi denilmesi bundandır. — Troçki'nin notu.

lerini kapatmıştı. Hükûmetin ajanları junkerleri de peşlerine takıp gelmişler basımevinin kapısını mühürlemişlerdi. Haber ilk ağızda etkili olmuştu: formaliteler ne de olsa etkili oluyorlardı.

«Bu mühürler sökülüp atılamaz mı? dedi işçi.

— Atılır, dedim, bir şey yapamazlar, arkanızda biz varız.

— Az ötemizde istihkâm birlikleri var, bizi korurlar,».

İşçinin sesinde güven vardı.

Devrimci Savaş Komitesi hemen şu kararları aldı:

«1) Devrimci gazetelerin basımevleri açılmıştır. 2) Yazı kurulları ve basımevi işçileri görevlerine dönmelidirler. 3) Devrimci basımevlerini karşı-devrimcilere karşı korumak şerefi, Litovski alayının ve 6 ıncı İstihkâm taburunun yiğit askerlerine verilmiştir.».

Artık basımevi rahat çalışabilir, iki gazete de çıkabilirdi.

24 ekimde telefon santralinde güçlükler çıkarmıya başladılar. İçerde junkerler vardı, telefoncu bayanlar Sovyetlere karşı idiler. Bağlantıları kesmişlerdi. Bu olay ilk sabotajı teşkil ediyordu. Devrimci Savaş Komitesi telefon santraline bir deniz birliği gönderdi, birlik santralin kapısı önüne iki küçük top yerleştirdi. Telefonlar çalışmıya başladı. Yönetimi böylece ele almıya başlamış oluyorduk.

Smolni'nin üçüncü katında, köşeye raslıyan küçük bir odada Devrimci Savaş Komitesi sürekli oturum halindeydi. Birliklerin hareketleri, askerin ve işçinin ruhsal durumu, kışlalarda olup bitenler, pogrom (kıyım) kışkırtıcılarının niyetleri, burjuva politikacıların ve yabancı elçiliklerin çevirdikleri dolaplar, kışlık sarayın durumu, eski Sovyet partilerinde neler olup bittiği v.b. ile ilgili haberler burada toplanıyordu. Haberciler geliyordu her yandan. Aralarında işçiler, askerler, subaylar, saray garsonları, sosyalist junkerler, hizmetçiler, küçük memur kadınlar vardı. Çoğu gülünç şeyler söylüyorlardı, ama arada ciddi ve değerli haberler de geliyordu. Bir haftadan beri Smolni'den hemen hiç çıkmamıştım, deri bir divan üzerinde soyunmadan

yatıyordum, kısa uykular uyuyordum, haberciler, keşiften dönenler, şoförler, telgrafçılar, ve ard ara vermiyen telefonlarla ikide bir uyanıyordum. Kesin dakika yaklaşıyordu. Artık dönülemezdi.

24 akşamına doğru, Devrimci Komite üyeleri birliklerin başlarına gittiler. Tek başıma kaldım. Sonradan Kamenef geldi. Ayaklanmıya karşı idi. Ama o geceyi benimle beraber geçirmek istemişti, ve devrimin bu ölüm kalım gecesinde, bir geminin kaptan köşküne benziyen bu üçüncü kattaki köşe odasında ikimiz beraber bulunuyorduk. Telefon yanımızdaki büyük odadaydı. Durmadan çalıyor, önemli önemsiz haberler veriyordu. Telefon zilleri bu pusu sessizliğini dahi iyi vurguluyordu. Petersburgu böyle bir gecede, yolları, ölü ışıkları ve sonbahar rüzgârının kaldırdığı denizi ile göz önüne getirmek güç değildir. Burjuvalar ve yüksek memurlar yataklarında döneniyorlar, esrarlı ve tehlikeli sokaklarda neler olup bittiğini kestirmiye çalışıyorlardı her halde. İşçi mahalleleri, savaşa hazır bir ordugâh gibi tetikte uyuyor olmalıydı. İçinde, demokrasinin canlı hortlaklarının ayakları, monarşinin henüz büsbütün ortadan kalkmamış ölü hortlaklarının ayaklarına dolandığı Çar saraylarında hükûmet partilerinin komisyonları, artık bir şey gelmiyen ellerini oğuşturuyorlardı. Salonların ipekleri, sırma işlemeleri karanlığa boğulmuştu: kömür yoktu. İşçi, denizci, asker birlikleri nöbette idiler. Genç proleterler, göğüslerinde çapraz fişeklik, silâh omuzda hazırdılar. Sokakları kollıyan müfrezeler açıkta ateş yakmışlar ısınıyorlardı. Yeni bir döneme açılan geçidi aramakta olan ve bu sonbahar gecesinde baş kaldıran kentin ruhsal yaşamı, yirmi telefon makinesinde yoğunlaşıyordu.

Üçüncü kattaki odaya, kentin kıyısından bucağından ve birliklerden haberler ulaşıyordu. Her şey önceden tasarlandığı gibiydi, şefler yerlerindeydiler, bağlantılar güvenlik altındaydı, unutulan hiç bir şey yoktu. Her şey kafada toplanıyordu. Bu gece ölüm kalım gecesidir. Bir gün önce İkinci Sovyet Kongresi delegelerine tam bir inançla söylemiştim: «Sıkı durursanız sivil

savaş olmıyacaktır, düşmanlarımız hemen teslim olacaklardır, ve sizler hakettiğiniz yerleri alacaksınız». Zaferden şüphe edilemezdi. Bir ayaklanmanın başarıya ulaşabilmesi için genellikle düşünülen her şey düşünülmüş, her tedbir alınmıştı. Ve bütün bu saatler, alârm ve gerginlik içinde geçiyordu, zira ne olacaksa bu gece olacaktı.

Hükûmet junkerleri seferber etmiş ve Avrora zırhlısına Neva sularından çıkması için emir vermişti. Bunlar, Skobelev'in ağustosta, ayaklarına gidip, şapkası elinde, kışlık sarayı Kornilov'a karşı korumaları için dil döktüğü aynı bolşevik denizcilerdi. Denizciler Devrimci Savaş Komitesine danışmışlardı o zaman ne yapalım diye. Ve Avrora bu gece de dünkü yerinde duruyordu. Pavlosk'dan telefon ettiler, hükûmet oradan topçu birlikleri getirtmiş; Çarskoye Selo'dan telefon ettiler, oradan da bir tabur istemiş; Peterhof'dan asteğmen okulunu getirtiyormuş. Kerenski kışlık sarayda junkerleri, subayları ve asker karılarını toplamıştı. Komiserlere Petrograda gelen yollara güvenilir birlikler çıkarmaları, ve hükûmetin istediği birliklere bizden de adamlar göndermeleri emrini verdim. Bütün konuşmalar telefonla oluyordu ve bunlar pek âlâ hükümetin adamları tarafından da dinlenebilirdi. Ama acaba bunu yapabilecek durumda mıydılar? «Eğer sözle durmazlarsa silâhla durdurun, yoksa kafanız kopar». Bu cümleyi bir çok kez tekrarladım. Ama verdiğim emrin geçerliliğinden o kadar emin değildim. Devrim henüz çok güvenli, çok cömert, çok iyimser ve gafildi. Karşısındakilere ateş açacağı yerde ateş açarım diye korkutmaya kalkışıyordu. Daha hâlâ her işin lâkırdı ile yoluna konabileceğini sanıyordu. O an için yoluna koyabildi de. Düşman birlikler devrimin yakıcı soluğunu yüzlerinde duydukları an geri bastılar. 24 ünde, sokaklarda girişilecek ilk kıyım (pogrom) yeltenmesinde, silâh kullanılması ve kimsenin gözünün yaşına bakılmaması için emir verilmişti. Oysa düşmanın sokakta hiç sesi çıkmıyordu. Düşman sinmişti. Sokak bize kalmıştı. Petrograda ulaşan bütün yollarda komiserlerimiz nöbet tutuyorlardı. Asteğmen okulu ve

topçu birlikleri hükûmetin çağırısına kulak asmıyordu. Yalnız bir bölük Oranienbaum junkeri, gece aradan sızabilmiş, onu da sonradan öğrenmiştim. Sonunda milletvekillerini Smolni'ye yolladılar. Geçici hükûmet destek arıyordu, ama bulamıyordu. Ayaklarının altındaki toprak kaymakta idi.

Smolni'yi dıştan koruyan birlikler yeni makineli tüfeklerle güçlendirilmişlerdi. Garnizonun bütün birlikleriyle bağlantı tamamdı. Hizmet bölükleri bütün alaylarda nöbetteydiler. Komiseler yerlerindeydiler. Bağlantı kesilirse eğer, kendilerinden yararlanmak üzere, her kuruluştan delegeler Devrimci Savaş Komitesi emrinde bekliyorlardı. Silâh elde, caddeleri, sokakları tarıyorlar, büyük kamu yapılarının kapılarını çalarak, ya da çalmıyarak içeri giriyor, hepsini teker teker işgal ediyorlardı. Girdikleri yerlerde kendilerini sabırsızlıkla bekliyen arkadaşlar buluyorlardı. Tren istasyonlarında, özel olarak yerleştirilmiş komiserler, trenlerin, özellikle asker taşıyan trenlerin geliş gidişlerini izliyorlardı. Önemli hiç bir şey olmuyordu. Kentin bütün önemli noktaları, karşı durulmadan, kayıp vermeden, teker teker elimize geçiyordu. Yalnız telefon çalıyor, buradayız, diyorlardı, o kadar.

Her şey yolundaydı. Bundan iyisi düşünülemezdi. Sinirler yatıştı. Telefonu bırakabilirdim artık. Ve tam işte bundan ötürüdür ki sağır bir yorgunluk sıçradı tepeme. «Bana bir cıgara veriniz» dedim Kamenef'e. O yıllarda henüz tek tük cıgara içiyordum. İki nefes çektim çekmedim, «Bu yetmiyormuş gibi...» demişim, ötesini bilmiyorum, kendimi kaybetmişim. Anamdan kalma idi bana bu, canım yandığı, ya da derinden üzüntü duyduğum zaman bayılırdım. Amerikalı bir hekimin benim için, saralıdır, demesi bundandır. Kendime geldiğim zaman, ilk gördüğüm üzerime eğilmiş olan Kamenef'in altüst olmuş yüzüydü.

«İlâç getireyim, dedi.

— En iyisi, dedim bir az düşündükten sonra, yiyecek bir şeyler getirseniz».

En son ne zaman yemek yemiştim, hatırlıyamıyordum,

ama her halde dün değildi.

Gün ışıdı, burjuvaların ve uzlaşmacıların gazetelerine kapandım. Kudurmuşlardı, yakında silâhlı kuvvetlerin saldırıya geçeceklerinden, yakıp yıkmadan, dereler gibi kanlar akacağından, hükûmet darbesinden filân söz ediyorlardı, oysa olan çoktan olmuştu, ve bu bayların bu olanlardan haberleri bile yoktu. Bizim, genel kurmayla görüşmelerimizi dile doluyorlar, diplomatik demeçlerimizi kararsız buluyorlardı. Bu süre içinde ise çıt çıkmadan, sokaklarda tek patırdı kopmadan, ne bir tüfek sesi, ne bir damla kan, bütün kamu kuruluşları, yapılar, Smolni Enstitüsünün emirlerine uygun olarak, kara ve deniz birlikleri ve kızıl muhafızlar tarafından ele geçiriliyordu.

Küçük burjuvalar, korkudan akılları sıçramış, bu yeni rejim karşısında gözlerini oğuşturuyorlardı. Nasıl olurdu bu? Bolşevikler iktidara gelebilirler miydi? Belediye dumasından bir delege grubu gelip beni buldu ve bir sürü soru açmıya başladı: acaba harekete geçecek miydik, nasıl ve ne zaman geçecektik? Duma, «yirmidört saat içinde» bunları bilmek istiyordu. Sovyet, düzeni ve güvenliği korumak için ne gibi tedbirler almıştı? v.b. Devrim hakkında az «diyalektik» bilgi verdim, ve Devrimci Savaş Komitesine delege gönderin, bizimle beraber çalışın, dedim. Ödleri koptu, bu onlara hükûmet darbesinden bile daha korkunç geliyordu. Sözü her zamanki gibi silâhlı savunma fikrine bağladım:

«Hükûmet üzerimize demirle gelirse biz de ona çelikle cevap vereceğiz».

«İktidarın Sovyetlere geçmesine karşıyız diye bizi dağıtacak mısınız?»

Cevap verdim:

«Bu günkü Duma dünün Dumasıdır; eğer bir çatışma olursa halkı yeni bir Duma seçmiye çağırırız».

Bir şey elde edemeden gittiler. Ama arkalarında bize bir şey bırakmışlardı, bu tam bir zafer duygusu idi. Bu gece bir şeyler değişmişti. Üç hafta önce, Petrograd Sovyetinde çoğun-

luğu almıştık. O zaman bir bayraktan başka bir şey değildik: ne basımevimiz, ne paramız, ne de iş görecek adamımız vardı. Daha bu gece, hükûmet Devrimci Savaş Komitesinin tutuklanmasını emretmişti. Şimdi ise, belediye dumasının delegeleri geliyor «hakkında tutuklanma kararı verilmiş olan» Devrimci Savaş Komitesinden, kendilerinin ne olacağını soruyorlardı.

Hükûmet gene kışlık sarayda oturum halinde idi, ama artık hükûmet değil, gölge gibi bir şeydi. Politik bakımdan artık hükûmet yoktu. 25 ekim günü kışlık sarayı bizim birlikler kuşattı. Öğleden sonra saat birde Petrograd Sovyetine durum hakkında rapor veriyordum. Bu rapor gazetelere şöyle geçmiştir:

«Devrimci Savaş Komitesi adına ilân ediyorum. Geçici hükûmet artık yoktur (alkışlar). Bâzı bakanlar tutuklanmışlardır (bravo), öbürleri de bir iki saat içinde, ya da pek yakında yakalanacaklardır (alkışlar). Devrimci Savaş Komitesi emrindeki devrimci garnizon, parlamentoyu dağıtmıştır (şiddetli alkışlar). Devrimci asker birliklerinin ve işçi muhafızların ödevlerini nasıl çıt çıkmadan başardıklarını, bu gece burada izledik. Herkes evinde sessizce uyuyor, bu arada iktidarın el değiştirdiğinden haberi olmuyordu. Tren istasyonları, posta, telgraf, Petrograd telgraf ajansı ve devlet bankası elimizdedir (şiddetli alkışlar). Kışlık saray henüz alınmamıştır, onun sonu da bir kaç dakika içinde belli olacaktır (alkışlar).»

Bu kuru tutanak, topluluğun durumu hakkında yanlış bir fikir verebilir. Benim hatırladıklarım da şöyle: geceki iktidar değişmesi üzerine raporumu verirken, bir kaç saniye ortalıkta çıt çıkmadı. Sonra alkışlar başladı, ama öyle gürültülü değil, daha çok tutuk. Salon coşkunluğunu belli etmiyor, bekliyordu. İşçi sınıfı, savaş hazırlığında iken kalemle anlatılmaz bir coşku içinde idi. Ama vaktaki iktidar eşiğini aştık, hesapsız coşkunun yerini kuşku aldı. Ve bunda bir doğru tarihsel içgüdü dile gelmiş oluyordu. Zira eski dünyanın korkunç karşı koyuşu ile karşılaşabilirdik. Boğuşma, açlık, soğuk vardı göze alınması gereken, yıkım, kan ve ölüm vardı işin ucunda. Çok kişi, o kadar güçlü

müyüz, diye soruyordu kendi kendine. Bunu düşünüyor, çekiniyordu. Ama işte meydana çıkmıştı ki o kadar gücümüz vardı. İlerisi, epeyce ilerisi için yeni tehlikeler yok değildi. Ama şu an için büyük bir zafer duygusu doğmuştu ve bunu herkes canında kanında duyuyordu. Bu duygu, Lenin, aşağı yukarı dört ay saklandıktan sonra ilk olarak bu toplantıda ortaya çıktığı zaman boşandı, büyük bir coşku gösterisi haline geldi.

Akşamın geç saatleri, toplantı salonunun yanında boş bir oda, bir kaç sandalye, Leninle ben dinleniyoruz, az sonra Sovyetler Kongresi açılacak, onu bekliyoruz. Biri geldi, yere bir yaygı yaydı; birisi —galiba Lenin'in kız kardeşiydi— iki yastık buldu getirdi. Yanyana yatıyorduk, vücud ve ruh aşırı gerilmiş bir yay gibi usuldan boşalmıya başlıyordu. Hakkedilmiş bir dinlenmeydi. Uyuyamıyorduk. Yavaştan konuşuyorduk. Lenin, bir aralık, ayaklanmanın ertelenmesi fikrini kabul etmişti. Ama artık kaygıları dağılmıştı. Sesinde az raslanır bir içtenlik vardı. Bana sorular soruyor, her yanı tutan kızıl muhafız, deniz ve kara birliklerinin durumlarını öğrenmek istiyordu.

«Ne yüce bir tablo: işçi, elinde tüfek, askerin yanında, yollarda ateşin başına toplanmışlar, beraber ısınıyorlar! Asker ve işçi, nihayet bir araya gelebildi».

Hep bunu tekrarlıyordu, sesi derinden duygulu idi.

Duruyor, sonra birden,

«Ya kışlık saray? daha alınmadı mı? Bir şey olmasın sakın?»

Kalkıp telefona gitmek istiyorum, durumu öğrenmek için, ama o beni önlüyor,

«Yatın yatın, birisini gönderip sordururum».

Uzun boylu yatamadık. Bitişik odada Sovyetler Kongresi açılıyordu. Ulyanova, Lenin'in kız kardeşi koşup geldi,

«Dann konuşuyor, dedi bana, sizi çağırıyorlar».

Kırık bir sesle konuşuyordu Dann, hükûmete karşı çıkanların defteri dürülecek, ayaklanma mutlaka bastırılacak, diyordu. Sosyalist-Devrimciler ve menşeviklerle koalisyon yapma-

mızı öneriyordu. Daha dün iktidarda iken bize yapmadığını komayan partiler, bizim elimizle alaşağı edilince, bizimle işbirliği yapmak istiyorlardı.

Dann'a ve onun şahsında devrimin dününe cevap verdim:

«Bu bir komplo değil başkaldırmadır. Halk yığınlarının başkaldırması, başkalarının onu doğrulamalarına da muhtaç değildir. Biz işçinin ve askerin devrimci gücünün çeliğine su verdik. Başkaldırma için yığınların iradesini açıkça pekiştirdik. Başkaldırmamız zafer kazanmıştır: ve şimdi bizden bu zaferi geri tepmemizi ve kendileriyle anlaşmamızı istiyorlar. Kiminle anlaşacağız? Siz bir hiçsiniz, siz hileci müflislersiniz, işiniz bitmiştir. Yeriniz neresi ise oraya, tarihin sepetine gidip kapanınız».

3 nisanda Lenin'in Petrograda gelişi ile başlıyan büyük diyalogun son sözüydü bu.

XXVIII

1917 DE TROÇKİZM

1904 den beri sosyal demokrasinin iki kesiminin de dışında idim. Birinci Devrim (1905 - 1907) yıllarını bolşeviklerle yanyana yaşamıştım. Reaksiyon yıllarında, menşeviklere karşı devrim metodlarını savunmuştum, uluslararası marksist basında. Menşeviklerin sola açılacakları umudunu besliyor, iki tarafı birleştirmiye uğraşıyordum. Bütün bu çabaların boşuna olduğu sonucuna ancak savaş yılları içinde ulaşabildim. New Yorkda mart başında sınıf güçlerini ve Rus Devriminin enini boyunu inceliyen bir sıra yazı yazmıştım. Aynı günlerde, Lenin de, Cenevreden Petrograda **Uzaktan mektuplar** gönderiyordu. Dünyanın, Okyanus deniziyle ayrılmış bu iki uzak noktasında yazılan bu yazılar, durumu aynı şekilde görüyor, ilerde olacaklar için aynı görüşü yansıtıyorlardı. Bütün temel formüller köylü, burjuvazi, geçici hükûmet, savaş, uluslararası devrim karşısında tutulacak yollar, birbirinin tastamam aynı idi. Troçkizm ve Leninizmin doğrulanması, tarihin bileyi taşı üzerinde, o zaman yapılmıştır. Bu doğrulanma, bir kimya deneyi koşulları altında olmuştur. Ben Lenin'in yargılarını bilmiyordum. Kendi varsayımlarından, kendi devrimci görgülerimden hareket ediyordum. Ve Lenin'in ulaştığı sonuca, onun gösterdiği strateji çizgisine varıyordum.

Belki de o dönemde sorun, herkesin kolaylıkla görebileceği kadar açık, ve çözüm herkesin kestirebileceği kadar belliydi. Hayır !Tersine! Lenin'in yargısı o dönemde - 4 nisan 1917 ye, yani Petrograd arenasında meydana çıkmadan önce - kişisel, bireysel yargısı idi. Partinin Rusyadaki yöneticileri arasında, proletarya diktatörlüğüne, sosyalist devrime doğru yürü-

meyi düşünen bir kişi - bir tek kişi! - yoktu. Lenin'in dönüşünden hemen önce toplanmış olan parti konferansında, düzinelerle bolşevikten bir tekinin düşüncesi demokrasinin ötesine geçmemiştir. Bu konferans tutanaklarının hâlâ kilit altında tutulması sebepsiz değildir. Stalin geçici Guçkov - Milliyukov hükûmetini tutmak ve bolşeviklerle menşevikleri birleştirmek fikrinde idi. Rikov, Kamenef, Molotov, Tomski, Kalinin ve bu günün bütün öbür yönetici, ya da yarı yöneticileri aynı tutumu (ya da daha oportünist bir tutumu) benimsemişlerdi. Yaroslavski, Orconikidze, Ukrayna merkez icra komitesi başkanı, Petrovski ve başkaları, şubat devrimi sıralarında, Yakutsk'da menşeviklerle birlikte **Sosyal Demokrat** adında bir gazete çıkarıyorlar, en bayağı tertip taşra oportünizmi yapıyorlardı. Eğer Yaroslavski'nin baş yazarlığını yaptığı ve Yakutsk'da yayınlanan **Sosyal Demokrat** isimli gazetenin yayınladığı bazı yazılar bu gün tekrarlanacak olsa, bir adamın ideoloji bakımından da öldürülebileceği kabul edilir ve bu adam ideolojik bakımdan öldürüldü.

«Leninizm» in bu günkü koruyucuları işte böyle idiler. Bu adamlar, her fırsattan yararlanarak, Leninin sözlerini ve jestlerini taklid etmişlerdir, bunu ben bilirim. Ama 1917 başlarında, kendi başlarına idiler. Durum güçtü. Lenin okulundan ne öğrenmiş olduklarını ve Leninsiz ne yapabileceklerini göstereceklerı zaman o zamandı. Aralarından bir kişi göstersinler yalnız, durumu aynen Lenin'in Cenevrede, benim New Yorkda gördüğüm gibi görebilmiş olan. Tek isim veremezler. Petrograd Pravdası, ki Lenin'in gelişinden önce, başında Stalin ve Kamenef bulunuyordu, dar kafalılığın, körlüğün ve oportünizmin anıtı olarak kalmıştır. Ama, bereket versin, işçi sınıfı gibi, partiye bağlı yığınlar da kendiliklerinden iktidar mücadelesine yönelmekte idiler. Başka çıkar yol da yoktu zaten, ne parti için, ne de yurdumuz için.

Reaksiyon yıllarında sürekli devrim görüşünü savunmak için bir teorik öngörü gerekmekte idi. İktidar için mücadelede

günlük emri çıkarabilmek için 1917 martında, bana öyle görünür ki, politik havayı kestirebilmek yeterdi. Olacakları önceden görebilmek, hatta o günkü havayı koklayabilmek yeteneği, bu günkü yöneticilerin hiç birinde —bir tekinde bile— görülmemiştir. İçlerinden hiç biri 1917 martında, sol burjuva demokratı durumunu aşamamıştır. Bir teki bile tarih karşısındaki sınavını doğru dürüst verememiştir.

Ben Petrograda Leninden bir ay sonra gelmiştim. Lloyd'un George'un emriyle Kanadada tutulduğum zamandır bu tastamam. Partideki durumu adam akıllı değişmiş buluyordum. Lenin parti kadrolarını, bu içler acısı liderlere karşı uyarmıştı. «Karşılarına çıkan yeni durumun özelliklerini inceliyecek yerde —diye kendisi yazıyor— bir türlü iyice belliyemedikleri formülleri boyuna tekrar ederek, partimizin tarihinde birden fazla acıklı rol oynamış olan bu eski bolşevikler» e karşı sistemli bir mücadele açmıştı.

Kamenef ve Rikov karşı durmıya kalkıştılar. Stalin sesini kısıp kenara çekildi. Bunun, dünkü politikasını değerlendiren ve Leninin tutmuş olduğu yola uyan o zaman yazılmış bir tek yazısı yoktur. Sadece susmuştur, o kadar. Devrimin ilk ayındaki yıkıcı yönetime fazlaca bulaşmıştı. Gölgeye çekilmeyi daha uygun buldu. Hiç bir yerde çıkıp Lenin'in düşüncelerini savunmamıştır. Kaytarmış ve beklemiştir. Oktobr'un teorik ve pratik hazırlıklarının görüldüğü ve sorumlulukların en ağır olduğu aylar içinde Stalin, politik olarak düpedüz nâmevcuttu (yoktu).

Bu gün Komünist Enternasyonali'nin —İskandinavya Komünist gençliği ve Avustralya piyoniyeleri için— çıkardığı el kitaplarında boyuna, Troçki'nin 1912 de bolşeviklerle menşevikleri birleştirmek için uğraştığı yazılıyor. Buna karşılık Stalin'in 1917 martında Tseretelli'nin partisiyle uzlaşmayı vaazettiğinden söz edilmiyor, Leninin temmuz ortalarına kadar partiyi, bu günün epigonları olan o günün geçici yöneticilerinin sokmuş oldukları bataktan çekip çıkaramadığı hiç ağıza alınmıyor. Devrimin anlamı nedir, nasıl yönetilir, devrimin başında bunu anlı-

yabilmiş tek kişi yoktur aralarında, ve şimdi bunlar, sadece dünün olaylarını anlamıya değil, yarın olacakları da kestirmiye kalkışmış olan Troçkizm zındıklığına karşı, derin diyalektik görüşler ileri sürerek, açıklamalar yapmaktadırlar.

Petersburga geldiğim zaman Kamenefe, Lenin'in partinin tutacağı yeni yolu gösteren ünlü nisan tezlerine hiç bir itirazım olmadığını söylediğim zaman, Kamenef

«İnanırım» cevabını vermişti.

Daha partiye girmeden önce, bolşevizmin en önemli belgelerinin hazırlanmasına ben de katılıyordum. O zamanlar «Troçkizm» den vaz mı geçtiğimi sormak kimsenin aklına gelmiyordu, oysa ondan bu yana, epigonların yıldızı söndüğü dönemde, Cachin'ler, Thaelmann'lar ve Oktobr Devriminin bütün öbür parazitleri, belki bin defa bunu sormuşlardır. Eğer o dönemde Troçkizm Leninizme karşı görülebiliyor idi ise bundan çıkabilecek tek sonuç, nisanda Lenin'in de parti üst basamaklarında Troçkistlikle suçlanmış olduğudur. Kamenef bunu açıkça ve inatla söylüyordu. Aynı şeyi öbürleri de söylüyorlar, ama daha yumuşak bir dille söylüyorlardı. Düzünelerle «eski bolşevik» Rusyaya döndükten sonra bana

«Bu sizin sokağın bayramı!..» demişlerdir.

İspat etmek zorunda kalmıştım ki, Lenin bana uymuş değildir, o sadece kendi düşüncelerini belirtmiştir, ve bu, devrimden sonra, yani cebir denkleminin çözülmesi kolaylaştıktan sonra, düşüncelerimiz arasındaki özdeşlik ortaya çıkmıştır. Olan bundan başka bir şey değildi.

Daha ilk buluşmalarımızda, hatta Temmuz Günleri'nden sonra bile Lenin telâşsız görünüşü ve gösterişsiz donukluğu arkasında, son kertesine kadar götürülmüş bir iç yoğunlaşma, son kerteye kadar dayatılmış bir kendi kendini toparlama izlenimi veriyordu. Kerenski rejimi o günlerde her şeyi yapabilir gibi görünüyordu. Bolşevizm, «önemsiz bir küçük çete» tarafından temsil ediliyordu. Resmi görüş buydu. Yarınki gücünün ne olacağını partinin kendisi bile kestiremiyordu. Ve bu böyle oldu-

ğu halde, Lenin partiyi, büyük bir güvenlikle en yüksek görevlere doğru yürütüyordu. Ben de canla başla Lenin'e yardım ediyordum.

Oktobr'dan iki ay önce şöyle yazıyordum:

Enternasyonalizm, bizim için (bir Tseretelli ve bir Çernov için olduğu gibi) ilk fırsatta ihanet edilecek soyut bir düşünce değildir; bu bize bu günkü yolumuzun ne olacağını gösteren son derece yararlı bir ilkedir. Bir Avrupa devrimi dışında sürekli bir başarı bizim için kabul edilebilir bir şey değildir.

Tseretelli ve Çernov isimleri yanına, bir tek ülkede sosyalizm filozofu Stalinin adını da ekliyemezdim o zamanlar. Yazıya şu sözlerle son veriyordum:

Sürekli kan akıtıcılığa karşı **sürekli devrim!** İnsanlığın kaderini ortaya koyan mücadele işte budur.

Bu yazı partimizin merkez organında yayınlanmış, 7 eylülde ayrıca broşür olarak basılmıştır. Beni bu gün eleştirenler o zaman niçin sürekli devrim diye ortaya attığım sapkın şiar karşısında ses çıkarmamışlardır? O zaman neredeydiler? Stalin gibileri sağı solu gözleyip olayların gelişmesini bekliyor, Zinovyef gibileri ise masanın altına saklanıyorlardı.

Ama asıl büyük soru şu: benim sapkın propagandamı Lenin nasıl oluyor da hoş görüyordu? Lenin, teoride hatır gönül tanıyan adam değildi. «Troçkizm» in parti merkez organında vaazedilmesine nasıl oldu da göz yumabildi?

Petrograd Komitesinin 1 kasım 1917 oturumunda (her bakımdan tarihsel değeri olan bu oturumun tutanakları, hâlâ gizli tutulmaktadır) Lenin demişti ki, Troçki, menşeviklerle anlaşmanın mümkün olmadığını anladığı günden beri «en iyi bolşeviktir». Burada açıkça, hem de birinci defa değil, göstermiştir ki, bizi ayıran şey sürekli devrim teorisi değil, daha önemli olmakla beraber, daha sınırlı bir sorun olan, menşeviklerle bağları koparıp koparmamak sorunudur.

Geriye doğru göz atarak, Lenin'in Oktobr Devriminden iki

yıl sonra yazdıklarına bakalım:

«İktidar ele geçirildiği ve Sovyetler Cumhuriyeti kurulduğu zaman, bolşevizm sosyalist düşüncenin kendine en yakın bulduğu en iyi yönsemelerini kendi çevresinde toplamıştır».

Sosyalist düşüncenin bolşevizme en yakın yönsemeleri gibi pek belirgin bir dil kullanırken, Lenin'in her şeyden önce bu gün «tarihsel Troçkizm» denilen şeyi kasdetmiş olduğundan şüphe ediliebilir mi? Gerçekte bolşevizme, benim temsil ettiğimden daha yakın hangi yönseme vardır? Lenin, beni değil de, kimi kastediyordu? Marcel Cachin'i mi? Thaelmann'ı mı? Partinin gelişimini, bütünü içinde incelediği zaman, Lenin için, Troçkizm yabancı ya da düşman bir şey değildi; tersine sosyalist düşüncenin bolşevizme en yakın akımı idi.

Görülüyor ki, düşüncelerin gerçek yüzü ile, epigonların, Lenin'in ölümünden ve gerici dalgadan yararlanarak yaptıkları aldatıcı karikatür arasında hiç bir benzerlik yoktur.

XXIX

İKTİDARDA

Olağanüstü günlerdi onlar, hem yurdumuz için, hem benim için. Sosyal atılımların ve kişisel güçlerin gerilimi son kertesine ulaşmıştı. Yığınlar yeni bir dönem açıyor, yöneticiler adım adım tarihle beraber yürüdüklerini duyuyorlardı. Halkın kaderini uzun bir süre için belirliyecek olan kararlar ve emirler veriliyordu. Kararlar üzerinde tartışma olmuyordu. Bu kararların iyice düşünüp taşınılarak alınmış olduklarını söylemek bana güç gelecektir. Düşünecek zaman yoktu. Pek fena da olmuyordu. Olayların baskısı ağırdı, görev açıkça belliydi ,en ağır sorumlulukları gerektiren kararlar hiç duralamadan verilebiliyordu, sanki kendiliğinden yürüyen bir şeymiş gibi, arada şu şöyle olsun deniyor ve hemen öyle yapılıyordu. İzlenecek yol önceden belliydi. Yapılacak şey yalnız her işin adını bulmaktı, açıklamalar yapmanın, çağırılarda bulunmanın gereği yoktu. Yığınlar, hiç şaşırmadan, duraksamadan, durumun kendilerinden beklediği işi görüyorlardı. «Liderler» olayların yükü altında, sadece yığının gereklerine ve tarihin istemlerine cevap verebilecek olan şeyleri formüle ediyorlardı.

Marksizm, bilinçsiz bir tarihsel süreci bilinçli bir deyim (expression) olarak almaktır. Ama «bilinçsiz» süreç —tarih ve felsefedeki anlamıyla, psikolojideki anlamıyla değil— bilinçli deyimi ile yalınız en yüksek tepelerde, yığınların kendi basit güçlerinin dürtüsü ile toplumsal gidişin kapılarını zorladığı ve tarihsel gelişimin en derin gereksinmelerine zaferle bezenmiş bir deyim verdiği zaman, bir araya gelebilir. Çağın yüksek teorik bilinci, en alttaki tabakaların, teoriden uzak düşmüş, ezilen yığınların dolaysız eylemine böyle anlarda etkili olur. Bilinçli ile

bilinçsizin yaratıcı birleşmesi genellikle esinlenme denilen şeydir. Devrim, tarih içinde coşkun bir esinlenme ânıdır.

Her gerçek yazarın, elini kendinden daha güçlü birinin yürüttüğü yaratıcı anları olmuştur. Her gerçek hatibin ağzından, kendinden daha güçlü birinin sözlerinin döküldüğü anlar olmuştur. «Esinlenme» budur işte. Güçlerin en yüksek yaratıcı gerilime ulaşmasından doğar. Bilinçaltı derinliklerden yükselir ve düşüncenin bilinçli çabasına yardımcı olur, ikisi birden bir çeşit üstün birlik içinde kaynaşır.

Ruhsal güçler, çoğu zaman, geriliminin en üst noktasına ulaştığı zamanlarda, bireysel eylemi önüne katıp götürür, zira o yığınların hareketine bağlıdır. Oktobr günleri de «liderler» için böyle olmuştur. Yaradılışın gizli güçleri, derinlerdeki içgüdüler, yaban cedlerimizden kalma kuşku, hep birden hareketc geçer, psişik alışkanlığın parmaklığını kırar ve —en üstün tarihsel filozofik genellemelerle beraber— devrimin hizmetine girer.

Bu iki süreç, bireylerin süreci ve yığınların süreci, bilinçli ile bilinçsizin, içgüdünün denk düşmeleri temeline dayanır, bu da düşüncenin en üstün düzeylerde genellemesi ile, iradeye destek olur.

Dıştan bakınca, bunun hiç de dokunaklı bir yanı yoktu: insanlar akıp gidiyorlardı, yorgun, aç, kirli, sakalları uzamış, kirpileşmiş. Bunların, sonradan o tehlikeli günler için anlatacakları pek az şeyleri vardır.

İşte karımın, daha sonra not ettikleri:

Ekim hazırlıklarının son günlerini Tauride sokağında geçirdik. L. D.(1), Smolni enstitüsünden hiç çıkmıyordu(2). Ben de yöneticileri bolşevik olan doğramacılar sendikasındaki işime gidip geliyordum, ortalık kaynıyordu. İş saatleri, ayaklanma üze-

---

(1) Lev Davidoviç Troçki.

(2) Pek büyük bir yapı. Petrograd soylularının kızları okurlarmış burada. 1917 de bolşeviklerin genel karargâhı idi.

rine tartışmalarla geçiyordu. Sendikanın başkanı «Lenin - Troçki kafasında» idi (o zamanlar öyle denirdi), bizde onunla beraber katılmıştık harekete. Sokakta, yemekhanede, Smolni'nin merdivenlerinde, her yerde ayaklanmadan söz ediliyordu.

Yemek şöyle böyle yeniliyor, uyku az uyunuyordu. Hemen hemen yirmidört saat çalışılıyordu. Çocuklardan ayrı kalmıştık, halleri ne olacak diye üzüntüler içindeydim. Gittikleri okulda yalnız iki bolşevik vardı, biri bizim Liyova, öbürü bizim Seriyoja, bir de «sempatizan» varmış, öyle diyorlardı. Bu üç çocuğa karşı Kadet ve sosyalist-devrimcilerin çocukları yekpare dikilmişlerdi. Çekişme uzadı mı iş dövüşmiye varıyordu. Müdür, benimkileri kaç kez, üzerlerine yığılan demokratların altından çekip çıkarmıştı. Aslında çocuklar da babalarının yaptığını yapıyorlardı. Müdür Kadet partisindendi. Bundan ötürü de en çok cezaya çarpılanlar bizimkiler oluyorlardı,

— Şapkanı giy evine git, diyordu.

Darbeden sonra çocukları gene burada tutamazdık. Bir halk okuluna yazdırdık. Daha basit, daha zor bir yerdi, ama hiç olmazsa rahat nefes alınabiliyordu.

L. D. ve ben eve uğramaz olmuştuk. Çocuklar gelip bizi bulamayınca, demek dört duvar arasına kapanılacak zaman değil, diyorlar, kendileri de soluğu dışarda alıyorlardı. Sokak karışıktı, herkes birbirine girmişti, havada kurşunlar uçuşuyordu ve biz çocukları düşünüp meraka düşüyorduk, onlar da kıpkızıl devrimci kesilmişlerdi... Kısacık buluşmalarımız oluyordu, sevinç içindeydiler, tramvayda kazaklara raslamışlar, kazaklar Papanın çağırısını okuyorlarmış: **Kazak kardeşler!..**

— Sonra?

— Okuyorlardı işte, ne iyi.

— İyi mi?

— Elbette iyi.

L. D. nin bir tanıdığı, mühendis K. çocuklar bizde kalsınlar, göz kulak oluruz, demiş. Kalabalık bir aile, irili ufaklı bir sürü çocuk, hizmetçileri de var. Cana minnet bildik. L. D. ba-

na da işler veriyordu, günde beş kez Smolni enstitüsüne girip çıkıyordum. Geç vakit Tauride sokağına dönüyor, sabah erken gene işe koşuyorduk. L. D. Smolni'ye, ben sendikaya gidiyorduk. İşler kızışmaya başlayınca artık Smolni'den hiç çıkmaz olduk. Günler boyunca L. D. uyumak için olsun Tauride sokağına uğrayamadı. Benim de Smolni'de kaldığım oluyordu. Geceler, soyunmadan, divanların, koltukların üstünde geçiriyordu. Havalar oldukça serindi ama yağış yoktu, sonbahar vakti, kapalı, rüzgârlı. Kentin göbeğindeki sokaklar sessiz ve tenha idiler. Bu durgunluk içinde müthiş uyanık bir şeyler vardı. Smolni kaynıyordu. Koskoca bayram salonu, binlerce kristalin yansıttığı ışıklarla pırıl pırıldı, gece gündüz tıklım tıklım insanla dolup taşıyordu. Fabrikalarda ve bütün işyerlerinde yaşam yoğun bir hale gelmişti. Ama sokaklara sanki halı yayılmıştı, sessiz öyle bekliyordu, koca kent, başını omuzları arasına çekmiş, korkular içinde duruyordu...

Darbenin ertesi ya da daha ertesi günüydü, sabah Smolni'de bir odaya girdim, hatırlıyorum, Vladimir İliç, Lev Davidoviç ve galiba Dzerjinski, Yoffe ve daha başkaları vardı içerde. Yüzleri kirli yeşil bir renk bağlamıştı, uykusuz kalmışların rengi, gözleri içeri çökmüş, gömleklerinin yakaları kir içinde; cıgara dumanından göz gözü görmüyordu... Birisi bir masaya oturmuş, çevresini talimat bekliyen bir kalabalık çevirmişti. Lenin ve Troçki'nin çevresinde adamlar kaynaşıyorlardı. Talimatlar sanki rüyada gibi veriliyordu. Hareketlerde, sözlerde uyurgezerce bir şey vardı; bir an acaba rüyada olan ben miyim diye düşündüm, eğer bunlar rahat bir uyku uyumazlar ve kirli yakalarını değiştirmezlerse devrim gürültüye gidecekti... Gene hatırlıyorum, ertesi sabah Mari İliinişna'ya, Lenin'in kız kardeşine, rasladığımda, aman Vladimir İliç'e temiz bir yaka verin demiştim. Mari İliinişna gülmüş, olur olur, demişti. Ama benim gözümde de artık temiz yakalık önemini yitirmişti.»

İktidar ele geçmişti, ama şimdilik yalnız Petrograd'da Lenin yakalığını değiştirecek zamanı bulamamıştı henüz. Her şeye

göz kulak olan, Lenin'in yorgun yüzünde parlıyan gözleriydi. Bana dostça bakıyor, dolu bir bakış, bir az sıkıntılı, bir az da katı, bu haliyle bana içten içe daha yakın.

«Ne dersiniz, diyor hafiften duraksıyan bir sesle, bu kadar taakibat, gizli yaşamak... ve iktidara gelmek..»

Bir söz arıyor gibi, ve birden Almancaya dökerek, elini başının çevresinde gezdiriyor,

«Es schwindelt(1)».

Dudaklarımızda belli belirsiz bir gülümseyiş, birbirimize bakıyoruz, bir iki dakika öyle kalıyoruz, bir iki dakika, fazla değil, sonra gene işler..

Hükûmeti kuracaktık. Merkez Komitenin bir kaç üyesi bir arada idik. Odanın bir köşesine çekilip kısa bir konuşma yaptık.

«Ne isim verilecek? Lenin yüksek sesle düşünüyordu. Bakan demek hiç olmaz. Aşağılık bir söz bu, cıcığı çıkmış bir söz.

— Komiser desek, dedim, ama o aralık bir çok komiser vardı. Belki yüksek komiser olabilir. Yok, yüksek komiser kulağa kötü geliyor, ama Halk Komiseri, ne dersiniz?

— Halk komiseri? İyi, şimdi oldu, dedi Lenin. Ya hükûmet, ona ne diyeceğiz?

— Sovyet, evet sovyet (2)... Halk Komiserleri Sovyeti, Haa?

— Halk Komiserleri Sovyeti mi? dedi Lenin. İşte bu iyi. Adamakıllı devrim kokuyor bu!.

Lenin devrimin estetik yönü ile pek az ilgileniyor, romantizmine aldırış etmiyordu. Devrimi sadece bütünü ile ve derinden duyuyor, ve yalnız o bütünün kokusunu alıyordu.

Bir seferinde birden bire şöyle dedi.

«Eğer beyaz muhafızlar bizi ikimizi ödürürlerse Sverdlov ve Bukharin bu işi yürütebilirler mi, ne dersiniz?

---

(1) Başım dönüyor.

(2) Sovyet, kurul, meclis demektir, bizde eskiden meşveret (danışma, görüşüp, konuşma) yeri anlamına şûra denilirdi. t.ç.n.

— Eh, dedim gülerek, belki öldürmezler.

— Onun orasını şeytan bilir, cevabını verdi Lenin, kendisi de gülerek.(1)

Bunu ilk olarak Lenin'le ilgili hatıralarım arasında, 1924 de anlatmıştım(2). Sonradan öğrendiğime göre zamanın «Triumvirat» sı Stalin, Zinovyef ve Kamenef, bunu açıkça yapılmış kanlı bir hakaret olarak almışlar, ama doğruluğunu inkâra da kalkmamışlardır. Olay olaydır, Lenin yalnız Sverdlov ile Bukharin'in adını anmıştır. Aklına başka isim gelmemiştir.

İki kez yurt dışına göçmüş ve kısa bir aralık hesaba katılmazsa, onbeş yılını dışarda geçirmiş olan Lenin, partinin yurt içindeki belli başlı kadrolarını yalnız yazışma yoluyla ve bunların arada bir dışarıya çıktıkları zamanki kısa buluşmalarıyla tanımıştı. Ancak devrimden sonradır ki bunları iş üstünde ve yakından tanımak olanağını bulabilmiştir. O zaman her biri için başkalarından dinlediklerine göre edinmiş olduğu yargıları yeni baştan eleyerek değiştirmek ve düzeltmek gereğini duymuştur. Son derece sağlam ahlâklı bir insan olarak, hiç kimseye karşı ilgisiz kalamazdı. Gözlemci ve stratejici bir düşünürdü, yaradılışında insanlara karşı yakınlık duygusu vardı. Bunu, Krupskaya'da belirmiştir anılarında.(3) Hiç kimse için acele ve üstünkörü bir yargı ile yetinemezdi. Gözü mikroskop gibiydi. Görüş açısı içine düşen her çizgiyi son kerteye kadar büyütürdü. Çoğu zaman bâzı kimseleri çok tuttuğu olurdu. Böyle zamanlarda kendisine takılır,

«Belli, derdim, belli, yeni bir romana başlamışsınız...»

Kendisinin bu huyunu bilmiyen Lenin yarı şaşkın yarı öfkeli güler geçerdi.

Lenin'in 1917 de bana karşı tutumu bir çok evreden geçmiştir. Önceleri ölçülü ve temkinliydi. Temmuz Günleri bizi bir-

---

(1) Şeytan bilir, belli olmaz anlamına Rusçada çok kullanılan bir deyim.

(2) Leon Troçki: **Lenin** (Fransızca baskısında, sayfa 121; Librairie du travail, 1925).

(3) Lenin'in karısı.

den yakınlaştırmıştı. Bolşevik yöneticilerin çoğunluğunun oyuna rağmen, parlamentonun boykot edilmesi için günlük emir çıkarttığım zaman, gizli yaşadığı yerden bana «Bravo Troçki yoldaş» diye yazmıştı. Bâzı âni ve yanıltıcı görünüşlere bakarak, benim silâhlı ayaklanmayı daha uygun bir zamana ertelemek ve sürüncemede bırakmak istediğim sanısına kapılmıştı. Bu kuşkuya Lenin'in ekim ayı boyunca yazdığı mektuplardan çoğunda raslanır. Bana karşı duyguları, o gece boş bir odanın alaca karanlığı içinde yanyana yattığımız sırada en sıcak, en içten bir sevgi haline dönüşmüştü.

Ertesi sabah, parti merkez komite toplantısında, Halk Komiserleri sovyeti başkanlığına benim getirilmemi önerdi Lenin. Olmaz diye yerimden fırladım, hiç beklemiyordum böyle bir şeyi, öneri bana yersiz görünüyordu.

Lenin dayattı,

«Neye? İktidarı alan Sovyetin başkanı siz değil misiniz?»

Önerinin görüşme açılmadan reddedilmesini istedim. Öyle yapıldı. 1 Kasım günü parti Petrograd komitesinin toplantısında, Lenin, kızgın bir tartışma sırasında «Troçki'den daha iyi bolşevik olamaz» diye bağırmıştı.

Böyle bir söz Lenin'in ağzından çıktığı zaman çok şeyi dile getirmiş olur. Bu sözlerin söylenmiş olduğu toplantı tutanaklarının hâlâ yayınlanmamasının nedeni de budur.

İktidarı aldıktan sonra benim hükûmetteki görevimin ne olacağı sorusu çıktı ortaya. Bunu ben hiç düşünmemiştim. 1905 sınamasına rağmen, kendi geleceğimi iktidara bağlamak düşüncesi bir tek defa olsun aklımdan geçmemişti. Gençlik yıllarımdan beri, hatta çocukluğumdan beri hep yazar olmayı kurardım. Sonraki yıllarda, her şeyi olduğu gibi yazarlığımı da devrim amaçlarına yöneltmiştim. Amacım her zaman partinin iktidara gelmesi olmuştu. Devrimci hükûmet konusunda düzinelerle yazı yazmış, yüzlerce konuşma yapmıştım. Ama iktidara geçince kendimin ne iş göreceğimi düşünmüş değildim. Şimdi fenersiz yakalanıyordum. Darbeden sonra hükûmet dışında ka-

lıp partinin basın işlerini çevirmek istedim. Belki de başarıya ulaşmış olmaktan doğan bir çeşit sinirsel tepkinin etkisi altında kaldığım için böyle düşünüyordum. Son aylar darbe hazırlıklarıyla geçmişti. Sinirlerimin her teli sonuna kadar gerilmişti. Lunaçarski, bir yerlerde yazmıştı bir zaman, Troçki o günlerde bir Leyde şişesi gibi dolaşıyordu, hiç dokunmıya gelmiyordu, demişti. 7 kasımda her şey olup bitti. Güç ve tehlikeli bir ameliyattan çıkmış bir cerrah gibiydim, ellerimi yıkamak, gömleğimi çıkarmak ve gidip yatmak istiyordum.

Lenin benim gibi değildi, üçbuçuk aydır gizli yaşadığı yerden yeni çıkmıştı, günlük işlerden uzak kalmış olmaktan sıkılmıştı. Onun gelişi benim en yorgun olduğum zamana raslıyordu ve ben bir zaman için kenara çekilmekten başka bir şey istemiyordum. Ama Lenin bunun lâfını bile ettirmedi. İç işlerini almamı istiyordu; temel görev karşı-devrimi alt etmekti. Ben itiraz ettim ve başka nedenler arasında yahudiliğimi de öne sürdüm, bu dedim, düşmanların elinde bir silâh olur.

Lenin bu söze pek gücendi.

«Biz uluslararası çapta büyük bir devrim yapıyoruz. Böyle bir şeyin önemi olur mu?..»

Bu tema üzerinde oldukça gülünç bir çekişme başladı aramızda.

«Devrim büyük ama daha bir sürü budala var ortalıkta..

— Peki biz budalaların istediklerini mi yapacağız?

— Onların istediklerini yapmak değil elbette! Ama bazan budalaları da hesaba katmak gerekir. Niçin daha ilk ağızda önemsiz şeyleri mesele haline getirelim?..»

Daha önce de yazmıştım, milliyet meselesi Rusyanın yaşamında pek önemli olsa bile, benim yaşamımda hiç bir rol oynamış değildi. Milliyet üzerine önyargılar, ilk gençliğimden beri bende, çoğu zaman bir iğrentiye, hatta mânevi bir tiksintiye kadar uzanan bir sıkıntı uyandırmıştır. Aldığım Marksist eğitim bu ruhsal duruma bir derinlik kazandırmış, bundan da canlı bir enternasyonalizm doğmuştu. Çeşitli ülkelerde yaşamış olmak,

onların dillerini, politikalarını ve kültürlerini öğrenmek, benim iliklerime kadar enternasyonalist olmama yardım etmişti. 1917 de ve daha sonraları zaman zaman bana verilecek görevler konusunda yahudiliğimi öne sürmüş olmam, sadece politik hesaplarla ilgilidir.

Sverdlov ve öbür bâzı merkez komite üyeleri de beni haklı buldular. Lenin azınlıkta kaldı. Omuzlarını kaldırdı, içini çekti, yazık der gibilerden başını salladı, ve görev ayrılığı gözetmeden karşı-devrime karşı hep beraber çalışmamız şartıyla razı oldu.

Ama Sverdlov benim basın işlerini almamı da kesin olarak istemedi,

«Bu işi Bukharin'e vereceğiz, dedi. Lev Davidoviç'i Avrupanın karşısına çıkaralım, Dışişlerini alsın...

— Bizim şimdi Dışişlerinde ne işimiz var ki?» dedi Lenin.

Ve istemiyerek razı oldu. Bende istemiyerek razı oldum. Böylece ve Sverdlov'un isteği ile ve üç ay için Sovyet diplomasinin başına geçmiş oluyordum.

Dışişleri komiserliğine getirilmemin tek anlamı, bana bir bakanlık görevi verilmek istenmesinden ibaretti. Benimle beraber çalışmak istiyen arkadaşlara, hep kendilerini gösterebilecekleri daha az nankör bir iş tutmalarını salık veriyordum. Bunlardan biri, hükûmetin kuruluşundan hemen sonra aramızda geçen konuşmayı, sonradan yazdığı hatıralarında anlatmıştır,

«Bizim diplomatik ne işimiz olabilir ki? demişim ben, bir kaç devrimci bildiri yayınlayıp dükkânı kapatacağım, hepsi bu.»

Ve zavallı pek şaşmış, benim diplomaside bu kadar yetersiz oluşuma. Şüphesiz ben düşüncemi söylerken işi biraz abartıyordum ve bunu bilerek yapıyordum, maksadım ağırlık merkezinin dışişlerinde olmadığını göstermekten ibaretti.

Asıl iş Oktobr Devrimini geliştirmek, bütün ülkeye yaymak, Kerenski'nin ve Petrograd üzerine yürümekte olan general Krasnov'un yolunu kesmek, karşı-devrimle dövüşmekti. Ba-

kanlık sıfatlarına filân aldırmadan başardık gene de bu işleri ve Lenin'le işbirliğimiz her zaman ve aralıksız olarak ve sımsıkı sürüp gitti.

Lenin'in çalışma odası Smolni Enstitüsünün bir ucunda, benimki taa öbür ucunda, iki odayı bir koridor bağlıyor, daha doğrusu ayırıyor, koridor öyle uzun ki Lenin birer bisiklet edinsek diye şakalaşıyordu. Aramızda telefon vardı. Her zaman karınca yuvası gibi kaynıyan bu uçsuz bucaksız koridoru günde kaç kez geçiyor, Lenin'le görüşmiye gidiyordum. Genç bir deniz eri, Lenin'in sekreteri, aramızda durmadan mekik dokuyor, bana şefin sağlam ifadeli ve önemli kelimelerinin altları iki üç kez çizilmiş notlarını getiriyordu; her not açık bir soru ile bitiyordu. Çoğu zaman bu küçük notlar, acele fikrimi istediği karar taslaklarına eklenmiş olarak gelirdi. Sovyet Halk Komiserleri arşivinde, o zamanlara ait böyle çok kâğıt vardır, Lenin'in yazdıkları, benim yazdıklarım, üzerinde benim yaptığım düzeltmelerle Lenin'in el yazıları ve Lenin'in tamamladığı benim önerilerim.

Birinci dönemde, aşağı yukarı 1918 ağustosuna kadar, Halk Komiserleri meclisi toplantılarına katılıyordum. Smolni'de kaldığımız sürece Lenin her işe yetişiyor, ekonomi, politika, yönetim ve kültür konularında üst üste kararnameler yayınlıyordu, sabırsızdı, açtı, yorulmak nedir bilmiyordu. Klavuzu, işleri bürokratik bir düzenlemeye yöneltme tutkusu değildi; parti programına iktidar dilinin gerektirdiği genişliği kazandırma isteği idi. Devrimci kararların pek küçük ölçüde uygulanabileceğini biliyordu. Ama yürütmeyi ve denetlemeyi sağlama almak için, tıkır tıkır işliyen bir çarka, sınamaya ve zamana ihtiyaç vardı. Ne kadar zaman gerekiyordu, bunu kimse bilemezdi. Yönetimle ilgili metinler ve propaganda yazıları ne kadar önemli ise, ilk zamanlarda kararnameler de o kadar önemli idi. Lenin halka yeni iktidarın ne olduğunu, neyi istediğini ve istediklerini nasıl gerçekleştireceğini söylemekte acele ediyordu. Bir sorudan öbürüne atlıyor, bıkıp usanmadan küçük konferanslar topluyor, uzman-

lardan raporlar istiyor, kendisi de boyuna kitap karıştırıyordu. Ben de yardım ediyordum.

Lenin bir konuyu bir kez ele aldı mı bir daha bırakmazdı. Büyük devrimci olarak, bir tarihsel geleneğin ne olduğunu anlamıştı. İktidarda kalacak mıyız, gidecek miyiz, bunu kestirebilmenin yolu yoktu. Her iki halde de insanlığın devrimci deneyine elden gelen aydınlığı sağlamak gerekli idi. Başkaları gelir, bizim gösterdiğimiz ve başladığımız işden yararlanır, ileriye doğru yeni bir adım atarlardı. İlk dönemin yasama işlerine hâkim olan ruh buydu.

Aynı düşünce ile Lenin sosyalizm ve materyalizm klasiklerinin Rusça olarak yayınlanması için acele ediyordu. Her yer devrimci anıtlarla donatılsın, hatta en basitinden büstler, anma plâkları kente, köye yayılsın istiyordu; ne olup bittiği yığınların kafasına iyice yerleşsin, halkın hafızasında elden geldiğince derin bir iz bırakılsın.

Halk Komiserleri Meclisinin, ki ilk zamanlarda oldukça sık değişikliklere uğramıştır, her toplantısı, çabucak yasalar çıkarıverme işlerine sahne oluyordu. Her işi baştan almak gerekiyordu. «Daha öncesine bakmak» diye bir şey yoktu, zira tarihte bunun öncesi yoktu. Lenin yorulmuyor, her gün bu toplantılara beş altı saat başkanlık ediyordu. Sorunlar, genellikle, hiç bir ön çalışma yapamadan ortaya konuluyordu ve hemen hepsi de acele çözüm bekliyordu. İşin aslından, toplantıdan önce, çoğu zaman ne başkanın ne de üyelerin haberi oluyordu. Görüşmeler için ayrılan zaman sınırlı idi, ilk rapor oniki dakikayı geçemezdi. Lenin, el yordamıyla, her zaman tutulacak yolu bulur çıkarırdı. Vakitten kazanmak için, toplantı boyunca, komiserlere kısacık puslalar verir, falan iş üzerinde bilgi isterdi. Bu puslalar Lenin'in yönettiği toplantılardaki yasama çalışmaları üzerine çok geniş bir belgeler yığını halindedir. Ne yazık ki büyük bölümü ziyan olmuştur; sorulan sorunun cevabı puslanın arkasına yazılır, başkan okur, sonra yırtar atardı. Zamanı gelince Lenin kasıtlı bir katılıkla yazılmış kararı bildirirdi; o

zaman görüşme sona erer, ya da kararın nasıl uygulanacağı üzerinde pratik önerilere geçilirdi. Normal olarak, kararnamenin özeti Lenin'in gösterdiği noktalara dayanırdı.

Bu işleri yönetebilmek için öbür yetilerin yanında, çok büyük bir yaratıcı hayal gücü de gerekli idi. Böyle bir hayal gücünün en değerli niteliklerinden birisi de, insanları, şeyleri ve olayları, daha önce hiç karşılaşmış olmasa bile, gerçekte nasıl iseler öyle görebilmektir. Ömür boyunca edinilmiş olan deneyler, ve ayrıca teori temelleri ele alınacak, aralarındaki ortak çizgiler yakalanıp birbirine eklenecek, aralarında bulunan ama henüz söze dökülmemiş olan bağlar ve benzerlikler meydana çıkarılacak ve bunlar kullanılarak ona göre tekmillenecek, eni boyu belli bir insan yaşamı çizgisi, iyi anlaşılabilecek açıklıkta yeniden yaratılacak, bir başka yasa koyucu, bir yönetici, bir lider için gerekli olan hayal gücünün işte böyle olması gerekir. Lenin'in gücü, çok büyük bir yönü ile, gerçekçi hayal gücünden geliyordu.

Yeni yasalar koyma işi acele bir işti, arada bir çok yanlış yapılmış, birbirine uymıyan yollara baş vurulmuş olduğunu söylemenin hiç gereği yok. Smolni döneminde, yani devrimin en karışık günlerinde, Lenin'in elinden çıkmış olan kararnameler, bütünü ile yeni bir dünyanın kuruluşunun bildirisi olarak tarih tarafından da doğrulanmış olacaktır. Yalnız sosyologlar ve tarihçiler değil, geleceğin yasa koyucuları da bir çok kez bu kaynağa eğileceklerdir.

Pratik işler, özellikle sivil savaş, halkın yiyeceği ve ulaştırma işleri en önde geliyordu. Bu zorunlu işlerden olağanüstü komisyonlar doğmuştur. Bunlar yeni görevlere yönelecekler, işin içinden çıkamıyan, ayak sürüyen idareyi harekete geçireceklerdi. Bu komisyonların bir çoğunun başına ben geçmek zorunda kalıyordum: İaşe komisyonları, göreve yeni çağırılmış olan Tsiyurupa ile benim üzerimdeydi, ulaştırma komisyonları, basımyayım komisyonları ve daha bir çokları da benim üzerimdeydi.

Brest-Litovsk görüşmeleri bir yana, diplomasi işleri pek

az vaktimi alıyordu. Ama iş benim sandığım kadar kolay değildi. Daha ilk günlerde hiç umulmadık bir yerle, Eiffel kulesi ile başım derde girmişti.

Ayaklanma günlerinde, yabancı radyolarla ilgilenecek vaktimiz olmamıştı. Ama Dışişleri Halk Komiseri olunca, bakalım, dedim, kapitalist âlem, bizim işler için neler söylüyor. Tabii âferin diyen yoktu. Benim, Kerenski'ye karşı kazandığımız başarıyı anlatan bildirimi Çarskoye Selo istasyonu yayınlar yayınlamaz, Berlin hükûmeti, bolşeviklere göz kırpmaya hazır olmasına rağmen, Nauen istasyonundan ateş püskürmüye başlamıştı. Ama Berlin ve Viyana, devrime karşı duydukları kinle, işlerine yarayacak bir barış umudu arasında bocalamakta olsalar bile, yalnız savaşan devletler değil, tarafsızlar da, çeşitli dillerden, bizim eski Rusyada başaşağı getirmiş olduğumuz yönetici sınıfların duygu ve tepkilerini yansıtıyorlardı.

Bu koronun en öfkeli sesi Eiffel kulesininki idi; hatta Rusça konuşmaya da başlamıştı; herhalde Rus halkına sesini doğrudan doğruya duyurabileceğini sanıyordu. Paris radyolarını okurken Clemenceau kulenin tepesine kendi çıktı diyordum. Gazeteci olduğu için neyi söyliyeceğini bilirdim. Kendi kini içinde boğulacak gibi oluyordu, öfkesi tepesine sıçramıştı. Kulenin tepesinde, kuyruğunun ucundaki zehiri kendi kafasına boşaltacak bir akrep döneniyordu sanki.

Bizim de bir radyo istasyonumuz vardı Çarskye Selo'da ve susup oturmamız için bir neden de yoktu. Clemenceau'nun hakaretlerine cevaplar yetiştiriyordum. Belli başlı Fransız politikacılarının Panama işinden beri unutulmuş olan hikâyelerinden tatsız örnekler verebilecek kadar iyi biliyordum Fransız politikasının geçmişini. Eiffel ve Çarskoye Selo kuleleri arasında, bir kaç gün süren çetin bir kapışma oldu, esir, aramızdaki bu tarafsız iletken, iki yanın kanıtlarını ulaştırıyordu birbirine. Peki sonra? Benim bile beklemediğim bir sonuca ulaştık, Paris birden bire ağız değiştirdi, gene düşmandı ama, artık terbiyeli idi. Sonraları çoğu kez zevkle hatırlamışımdır, diplomatlığa Eiffel

kulesinden öğrenmiş olduğum şeylerle başlamış oluyordum.

18 kasım günü Amerikan misyon şefi general Judson birden bire Smolni'ye, beni görmiye geldi. Henüz Birleşik Devletler adına konuşma olanağına sahip değilse de, her şeyin allright gideceğini umduğunu söylemekle başladı lâfa. Sovyet hükûmetinin acaba savaş ortaklarıyla anlaşıp savaşa son vermek gibi bir niyeti var mıydı? Cevabımda yapılacak görüşmelerin her yanıyla açıklanacağını, ve savaş ortaklarının gelişmeleri izliyerek istedikleri karara varabileceklerini söyledim. Sonuç olarak barışçı general bana,

«Sovyet Hükûmetine karşı protestolar ve tehdidler zamanı artık geçti, dedi, ya da belki böyle bir şey hiç olmamıştı».

Ama, omuzlarında general apoletleri de olsa, bir kuşla bahar olmazdı elbette.

Aralık ayı başındaydı, Fransız büyük elçisi Noulens ile ilk ve son görüşmemi yapıyordum, eski radikal milletvekillerindendi, şubat devrimi ile bir yakınlaşma aramak için gönderilmişti, o zamanlar, Paléologue'un yerine, çünkü bu Paléologue, yalnız adı ile değil her şeyiyle tam bir bizanslı idi, Çarla ahbablığından yararlanma amacıyla gönderilmiş azılı bir monarşistti. Bunun yerine neden bir başkasını değil de Noulens'i seçtiler bilmiyorum. Ama insanlığın kaderini elinden tutanlar hakkındaki düşüncelerim kendisini tanıdıktan sonra da değişmemiştir. Görüşmeyi kendisi istemişti ve bu görüşmeden bir şey çıkmamıştı. Clemenceau dikenli tel rejiminden vaz geçmiyordu.

Fransız misyon şefi general Niessel ile, Smolni'de, dostça olmaktan uzak bir görüşme yaptık. Bu yüksek rütbeli subay, saldırı zevkini cephe gerisi harekâtı ile bastırmak istiyordu. Kerenski zamanında zart zurt etmiye alışmıştı, ve kötü alışkanlıklarını bırakmıya niyeti yoktu. Karşılıklı ilişkilerimize başlangıç olarak kendisini Smolni Enstitüsünden çıkmıya davet etmek zorunda kaldım, Ondan sonra Fransız misyoniyle ilişkilerimiz daha çapraşık hale geldi. Misyonun elinde bir haber alma bürosu vardı, burası devrime karşı alçakça dolapların döndürüldü-

ğü bir yer haline getirilmişti. Düşman gazeteler, Stockholm'den aldıkları uydurma, hınçlı ve kötü haberler yayınlıyorlardı her gün. Bu Stockholm haberlerini nereden aldıklarını sorduğumuz zaman Fransız askerî misyonunu gösteriyorlardı. General Niessel'e resmen soru açtım. 22 kasımda bana sahiden ilginç bir yazı ile cevap verdi:

Çeşitli eğilimlerdeki gazeteciler misyondan haber isterler. Ben kendilerine batı, Selânik ve Asya cephelerine ve Fransadaki duruma ait haberleri ulaştırma yetkisine sahibim. Bu ziyaretlerden birinde (?), genç bir (?) subay, Stockholm'den gelmiş ve şimdi bütün kente (?) yayılmış olan bir haberden söz etmiştir...

Sonuç olarak, general bir daha böyle düşüncesizlikler (?) yapılmaması için tedbir alacağına söz veriyordu.

Bu kadarı fazlaydı. Eiffel kulesi ile yeteri kadar uğraşıyorduk zaten. Bir de general Niessel'in Moskova'da ikinci bir kalpazanlık kulesi kurmasına göz yumamazdık.

Niessel'e şunları yazdım:

1) Fransız askeri misyonunun information bürosu denilen propaganda bürosu, kamu oyunu sarsmak ve bulandırmak amacıyla göz göre bir yalan haberler kaynağı haline getirilmiştir, derhal kapatılmalıdır. 2) Yalan haberler uyduran bu genç subay Rusyadan hemen çıkmalıdır. Bu subayın adının bana en kısa zamanda bildirilmesini rica ederim. 3) Misyonun radyodan haber alan görevlisi görevinden alınmıştır. 4) Sivil savaşı cephelerde izliyen Fransız subayları, basınla yayınlanacak özel bir emirle derhal Moskovaya çağırılacaklardır. 5) Bu mektuptan ötürü misyonun yapacağı her işten bana bilgi verilmesini rica ederim.

Dışişleri Halk Komiseri L. Troçki

Genç subayın adı bildirildi, suç onun üzerine atıldı ve Rusyadan gitti. Radyodaki memurun yeri değiştirildi. Enformasyon

bürosu kapatıldı. Her yana dağılmış olan Fransız subayları merkeze çağırıldılar. Ama bütün bunlar işin başlangıcı idi daha.

Az sonra Savaş Komiserliğine geçtiğim zaman oynak bir mütareke başladı. Aksi tabiatlı general Niessel'i yerine, insanın damarına girmesini pek iyi bilen general Lavergne getirildi. Mütareke pek ömürlü olmadı. Fransız askeri misyonu da, öbürleri gibi, Sovyet iktidarına karşı silâhlı komplolar yuvası haline geldi. Ama bu, Brest'ten sonra Moskova döneminde(1), 1918 ilkbahar ve yazlarında olacaktı.

(1) Bu dönem için Troçki'nin Lenin kitabına bakınız. Sayfa 91 ve sonrası. (Librairie de Travail)

XXX

MOSKOVADA

Brest-Litovsk barış andlaşmasının imzalanmasından sonra Dışişleri komiserliğinde artık bir işim kalmıyordu.

Çiçerin bu arada Londradan gelmişti, benim yerime o getirildi. Birinci Devrim zamanında dışişlerinde görevli idi, sosyal demokrasiye katılmış, bir menşevik olarak partinin dışardaki gruplarında çalışmıştı. Londradan gönderdiği mektuplardan anlaşılacağı gibi, savaşın başında açıkça patriyotik bir durum takınmıştı. Bu mektuplardan bir ikisi de bana yazılmıştı. Ama hızla enternasyonalistlere doğru kaymış ve Pariste başyazarlığını benim yaptığım Naşe Slovo ile birlik çalışmıya başlamıştı. En sonunda İngilterede tutuklandı. Serbest bırakılmasını istedim. Görüşmeler uzadı. Ben de aynı şeyi İngilizlere karşı yaparım diye dayattım.

İngiliz büyük elçisi Buchanan, günlüğünde şunları yazıyor: Troçki'nin söylediklerinde doğru şeyler vardı: savaşa devam etmek istiyen bir ülkede biz nasıl barış propagandası yapan Rusları tutuklamıya hakkımız olduğunu iddia ediyorsak, o da barışın özlendiği bir ülkede savaş propagandası yapmakta devam eden İngiliz yurttaşlarını tutuklama hakkına sahipti.

Çiçerin serbest bırakıldı. Moskovaya tam zamanında geliyordu. Ben rahat bir soluk alarak diplomasi dümenini ona emanet ediyordum. Bakanlığa artık adımımı bile atmaz olmuştum. Pek seyrek olarak telefonu açar bana danışırdı. 13 martta ancak basın benim Dışişlerinden ayrıldığımı ve Savaş Komiseri olduğumu haber veriyordu, aynı zamanda, gene benim isteğim üzerine kurulmuş olan ordu meclisinin de başkanı oluyordum.

Lenin, böylece amacına ulaşmış oluyordu. Ben, Brest görüşmelerinden sonuç alınamamasını ileri sürerek Dışişlerinden ayrılmamı istemiştim, o da sırf ilk düşüncesini, bir az değişik olarak, gerçekleştirmek isteği ile bundan yararlanmış oluyordu. İç düşmana karşı cepheler ve ordular meydana getirmek, askerlik işlerinin başına beni geçirtmek istiyordu. Sverdlof'u da bu düşünceye yatırmıştı. Ben itiraz etmek istedim. Hemen sertleşti,

«Ya kime verelim bu işi? Bir isim veriniz!»

Düşündüm, ve olur dedim.

Ordu işleri için hazırlıklı mıydım? Değildim elbette! Çar ordusunda askerlik yapma fırsatı bile bulamamıştım. Askerlik hizmetimi yapabileceğim yıllar, hapishanede, sürgünde ve dış göçte geçmişti. 1906 da, sivil, asker bütün haklarım elimden alınmıştı.

Askerlik işlerini Balkan savaşı sırasında, Sırbistan, Bulgaristan ve Romanyada geçirdiğim aylar içerisinde yakından izliyebilmiştim. Ama o zamanlar her şeyi genel politik açıdan görüyordum, askerlik açısından değil. Dünya savaşı, herkesi, bu arada beni, askerlik işlerine alıştırmıştı. Naşe Slovo'daki her günkü işim ve Kiyevskaya mysl'daki çalışmalarım, beni son haberleri değerlendirmeye ve kendi görüşlerimi metotlu bir biçimde incelemiye yöneltmişti. Ama gene burada da savaş bir politikanın devamı, ordu da bu politikanın aracı olarak alınıyordu. Askerlik tekniği ve örgütü benim için arka plânda kalmakta devam ediyordu. Buna karşılık, ordunun psikolojik yönü —kışlalar, siperler, çarpışmalar, hastahaneler— beni çok ilgilendiriyordu. Sonraları bundan çok yararlanmışımdır.

Parlamenter devletlerde de, savaş ve donanma bakanlıklarına benim gibi silâhlı kuvvetleri rahat bir odanın penceresinden seyreden avukatların, gazetecilerin getirildikleri çok görülmüştür. Ama gene de aramızdaki fark çok bellidir. Kapitalist ülkelerde iş, mevcut bir orduyu tutmak, yani aslında kendi başına buyruk olan askerlik sistemine politik bir kılıf geçirmek-

tir. Bizde ise eski ordudan kalanları atmak ve bundan, düşman ateşi altında, taslağı hiç bir kitapta bulunamıyacak olan yeni bir ordu çıkarmak zorunluluğu vardı. Savaş Komiserliğini, kendime güvenemeden ve salt bu görevi başaracak başka birisi bulunamadığı için yüklenmemin nedeni budur.

Stratejiden bir şey anlamıyordum, devrimin parti içinde uyandırdığı strateji heveslerini hoş karşılamıyordum. Doğrudur, üç kez —Denikin'e karşı verilen savaşta, Petrograd savunmasında ve Pilsudski'yle yapılan savaşta— strateji bakımından bağımsız durumda idim, bağımsızlığımı koruyabilmek için hem ordu şefleriyle hem de İcra Komitesi üyelerinin çoğunluğu ile didiştiğim olmuştu. Ama bu olaylarda ben politik ve ekonomik noktaları göz önünde tutuyordum, öz stratejik noktaları değil. Üstelik şunu da söylemek gerekir: yüksek strateji sorunları zaten başka türlü çözülemez.

Benim işimin değişmesiyle hükûmetin yer değiştirmesi aynı zamana rastlamıştı. Hükûmetin Moskovaya taşınması Petrogradın ağırına gidiyordu. Genel bir itiraz yükseldi, o günlerde Petrograd Sovyeti Başkanlığına seçilen Zinovyef de bu itirazda başı çekmekte idi. Moskovadaki Saint-Basile kilisesinin (sözde) yıkılışının sorumluluğunu yüklenemem diyerek, Oktobr Devriminden az sonra işinden ayrılmış olan Lunaçarski'de Zinovyef' le birlik olmuştu; göreve yeniden başladıktan sonra da «devrimin sembolü» saydığı Smolni Enstitüsünden ayrılmak istemiyordu. Öbürleri daha gerçekçi nedenler gösterdiler. Çoğunluk özellikle Petrograd işçilerinin alınmalarından çekiniyordu. Düşman da ortalığı karıştırıyor, bizim başkenti Wilhelm'e(1) bırakmıya söz vermiş olduğumuzu yayıyordu. Oysa Lenin'le ben tersine, hükûmeti Moskovaya taşımayı, yalnız hükûmetin değil, Petrogradın da güvenliğinin garantisi sayıyorduk. Acele bir saldırı ile devrimci başkenti ele geçirmek ve hükûmeti yakalamak isteği, hem Almanlar, hem de Entente için pek büyük bir iş olur-

(1) Alman İmparatoru. t. ç. n.

du. Ama artık hükûmeti barındırmıyan kıtlık içinde bir Petrogradı ele geçirmek bambaşka bir şeydi.

Sonunda karşı görüş çözüldü, Merkez Komite çoğunluğu taşınma kararı verdi ve 12 mart 1918 de hükûmet Moskovaya hareket etti.

Ben ortalığı yatıştırmak için sekiz on gün daha Piter(1) de kalmıştım. Moskovaya hareket edeceğim zaman Demiryolları idaresi, beni saatlerce garda bekletti: sabotajlar epeyce azalmıştı ama, gene de oldukça çoktu. Savaş Komiseri olduğumun ertesi günü Moskovaya varıyordum.

Orta çağdan kalma surları ve yaldızlı kubbeleriyle Kremlin devrimci diktatoryanın kalesi haline geliyordu, pek tuhaf bir şeydi bu. Ama Smolni de soyluların kızlarını okutmak için yaptırılmıştı, işçi, asker ve köylü delegeleri için değil...

Ben 1918 martına kadar Kremline adım atmış değildim; zaten Moskovayı pek bilmezdim, burada bildiğim tek yer Buturki hapishanesi idi, 1898 - 1899 un o berbad kışında altı ay burada kalmıştım.

Kremline sadece gezmek için gelen bir kimse eskiden kalma şeyleri, Korkunç İvan sarayını ve Granovitaya sarayını görür ve hayran kalır. Ama biz burada uzun kalacaktık. Birbirinin karşıtı olan iki tarihsel kutbun, birbiriyle bağdaşamıyacak iki kültürün iç içe girişi bizi şaşırtıyor ve eğlendiriyordu. Nikola sarayının önündeki tahta kaldırımdan araba ile geçerken başımı kaldırıp Çar Top'a ve Çar Çan'a bakıyordum(2). Ağır Moskof yabanlığı çanın kırık yerinde ve topun ağzında meydana vuruyordu kendisini. Prens Hamlet burada tekrarlıyabilirdi: «Zaman param parça olmuş; eklemek için benim dünyaya gelmem gerekiyordu!» Ama biz Hamlet değildik. En önemli konularda bile Lenin kimseyi iki dakikadan çok konuşturmu-

(1) Petersburg'un halk dilinde alışılmış adı.

(2) Kremlindeki çok büyük top ve çok büyük çan. Bunlara Ruslar Çar Top ve Çar Çan diyorlar.

yordu. Kremlinin eski zamanlarını teğet geçerek bir toplantıdan çıkıp acele öbürüne koşarken, bu geri kalmış ülkenin gelişimindeki karşıtlıklar üzerine düşünmek için, belki de bir dakikadan daha uzun zaman bulabiliyorduk, ama işte bir dakika, daha çoğu yoktu.

Potiyeçni sarayının karşısındaki «Şövalyeler» bölümünde, devrimden önce Kremlinin memurları otururlarmış. Zemin katının bütünü mevki komutanına aitmiş. Burası bir çok bölümlere ayrıldı. Lenin ve ben buraya yerleştik, aramızda yalnız bir koridor vardı. Yemekler yemek odasında yeniyordu. O zamanlar Kremlinde yenen yemek berbattı. Taze et yoktu, tuzlusu pişiriliyordu. Un ve irmik kumla karışıktı. İstediğin kadar kırmızı havyar vardı, çünkü artık dışarıya gönderilmiyordu. Devrimin ilk yıllarını her öğün yediğimiz havyarın renginden ayrı hatırlıyamıyan çok kişi vardı benim gibi.

Spaski çan kulesinde değişiklik yapılmıştı. Artık bir dizi çan, «Boje, Çarya Khrani!» yerine, her çeyrek başı, hafif ve rüyalı seslerle enternasyonal çalıyordu. Otomobiller bu kapıdan ve bu tünelden geçerlerdi. Kapının üstünde camı kırılmış eski bir ikon duruyordu. Resmin önündeki ışık çoktan beri yanmıyordu. Kremline girerken insanın kulakları enternasyonal dinler, bakışları da bu ikona takılırdı. Çan kulesinin üstündeki yaldızlı ve iki başlı kartal yerinde duruyordu. Ama artık başında tacı yoktu. Kartalın bir kafasına orak, öbürüne çekiç koyun dedim, böylece «zamanın paramparça oluşu» Spaski kulesinin tepesinde görülebilecekti. Ama bunun için bile zaman yoktu.

Leninle günde belki on kez koridorda karşılaşıyorduk, o bana gelir ben de ona giderken raslaşıyorduk, gözlerimizi aktarıyorduk birbirimize; bu ziyaretler kimi zaman on, onbeş dakikayı bulurdu, önemli bir bir zaman bizim için. O zamanlar Lenin konuşmayı severdi, tabii bir ölçüye kadar. Çevremizde bizim için yeni olan çok şey vardı; tanımadığımız çok kişi vardı; hem kendini, hem başkalarını yeni bir çizgi üzerinde toparlamak gerekiyordu. Özelden genele, genelden özele geçmek gereği

bundan doğuyordu. Brest-Litovsk müzakereleri üzerindeki anlaşmazlığın aramıza çekmiş olduğu küçük bulut iz bırakmadan dağılmıştı. Bana ve aileme karşı özellikle gönül alıcı idi, âdeta üzerimize titrer bir hali vardı. Bizim oğlanları sık sık koridorda yakalar, şakalaşırdı.

Odamdaki eşyalar Kareliden gelme kayın ağacından yapılma idiler. Şöminenin üstünde duran saati bir Amor ve bir Psyché tutuyordu, sesi gümüş gibiydi. Hiç de bir çalışma odası değildi. Koltuklardan uçucu bir aristokrat koku yayılıyordu. Ama, ben burada da bütün bu şeylerin uzağında kalıyordum, zaten bu ilk yıllarda, cephe dönüşlerinde geçirdiğim kısa süreler dışında evde kaldığım yoktu.

Piter'den döndüğüm gündü her halde, Leninle bu lüks eşya ortasında durmuş bir şeyler konuşuyorduk. Amor ve Psyché tatlı şarkılarıyla araya girdiler. Ben Lenin'e baktım, o bana baktı; aynı şeyi duyar gibiydik: geçmiş zaman bir köşeye sinmiş bizi dinliyordu. Bu geçmiş, bizi kandırmak için elinden geleni yapıyordu, biz ona saygılı değildik, ama kin de beslemiyorduk, olsa olsa bir az alay vardı bakışlarımızda. Kremlinin iç düzenine uyabilmiş olduğumuzu söylemek doğru olmaz: varlık şartlarımız içinde ortaya sürmüş olduğumuz pek çok güç vardı. «Uymak» için zamanımız yoktu. Çevremizdeki şeylere göz atıyor, sanki kendimizi güçlendirmek ister gibi, ve biraz da alay ederek ,Amor ve Psyché ile konuşuyorduk: «hey buraya bakın, sesimizi duyuyor musunuz? Teslim olun, artık elinizden bir şey gelmez...» Uyacak olanlar onlardı.

Kremlin'in küçük personel kadrosu yerinde kalmıştı. Bizi korku içinde karşılamıştılar. Sarayların yönetimi, toprak köleliği zamanındaki gibi sertti; işleri babadan oğula kalıyordu. Her sınıftan sayısız uşak ve hizmetçi arasında, birçok imparatora hizmet etmiş bir çok ihtiyar vardı.

Bunların arasında saçı sakalı kesik küçük bir ihtiyar, Stupuçin, vardı ki, öbürlerinin hepsini yıldırmıştı, kendisine karşı eskiden beri besledikleri saygıyı şimdi bir az da kışkırtıcı biçim-

de açığa vuruyorlardı. Yorulmak nedir bilmez, koridorları arşınlar, koltukların yerini düzeltir, tozlarını alır, eski düzeni korumaya çalışırdı. Yemeğimiz sade suya lahana çorbası ve kabuksuz kara buğdaydan yapılma kaşa'dan ibaretti; ama imparatorluk kartalı ile markalı saray tabaklarında getiriliyordu önümüze.

«Bak ne yapıyor» diye fısıldıyordu anasına Seryoja.

İhtiyar, bir gölge gibi koltukların arkasında dolanıyor, tabakları çeviriyor, düzeltiyordu.

İşi ilk anlıyan Seryoja olmuştu: saray adetlerine göre iki kafalı kartal, yemek yiyenin tam karşısında olmalı idi.

«Görüyor musunuz, ne yapıyor? dedim Lenin'e.

— Görmez olur muyum!» dedi tatlı bir alayla.

Bu kökünden kopmuş ihtiyarlara acırdık çoğu zaman. Stupiçin kısa zamanda Lenin'e bağlandı ve, Lenin Halk Komiserleri toplantılarının yapıldığı yere daha yakın bir başka daireye taşındığı zaman aynı sevgiyi karıma ve bana aktarmıştı, düzeni bozmayışımızı, kaygılarını saygıyla karşılamamızı beğeniyordu.

Saray personeli kısa zamanda değişti. Gençler yeni düzene çabuk alıştılar. Stupiçin emekliye çıkmak istemiyordu. Büyük saray müze olmuş, onu da oraya gözcü vermişlerdi, sık sık şövalyeler bölümüne uğrar, «ortalığı kolaçan ederdi». Sonraları, Saint André salonunu, kongreler ve konferanslar toplandığı zamanlarda, gene o koruyordu. Şimdi gene çevresinde her şey düzene girmişti, ve eskiden çarın ya da büyük düklerin kabul törenlerinde yapmış olduğu görevi yapıyordu, ama arada küçük bir değişiklik vardı, şimdi Komünist Enternasyonali hizmetinde çalışıyordu. O da Spaski çan kulesinin kaderini paylaşmış oluyordu, kulede bir zaman çar havası öttürürken şimdi devrim türküsü çağırıyordu.

İhtiyar Stupiçin, 1926 da, bir hastahane köşesinde yavaş yavaş söndü. Karım ona ufak tefek hediyeler gönderir, o da minnet yaşları dökerdi.

Sovyet Moskovasında durum karışıktı. Burada da bir Halk Komiserleri Meclisi vardı, başında, yer yüzünün bu iş için en

akla gelmiyecek adamı olan tarihçi Pokrovski bulunuyordu.

Bu meclisin yetkileri Moskova bölgesini kapsıyordu ama bölgenin sınırları belli değildi. Kuzeyde Arkanjele, güneyde Kursk'a kadar uzanıyordu. Moskova'da böylece, Sovyetler ülkesinin belli başlı bölgelerini sınırları içerisine alan bir devlet, aslında şüpheli bir devlet keşfetmiş oluyorduk. Oktobr Devrimi Moskova ve Petrograd arasındaki tarihsel çekememezliği hortlatmıştı. Moskova bir büyük köy sayılıyordu, Petrograd ise bir kentti. Moskova soylu mülk sahipleri ve tüccarlar kenti idi. Petrograd askerlerin ve memurların oturdukları yerdi. Moskova sahiden Rus olan, Slavsever merkezdi, konukların ekmek ve tuzla ağırlandıkları yerdi, Rusyanın yüreği idi. Petrograd Avrupalı idi, kişiliği yoktu, bencildi, ülkenin bürokratik beyni idi. Moskova dokuma endüstrisi merkeziydi, Petrogradda mâden endüstrisi vardı. Edebiyat çerçevesi içinde abartılmış olan bu çekişmenin arkasında gerçek başkalıklar da yok değildi. Bunu bir bakışta anlamıştık. Bölgesel patriyotizm Moskova bolşeviklerini bile sarmıştı.

Moskova Halk Komiserliği ile ilişkileri düzenlemek için, benim başkanlığım altında özel bir komisyon kuruldu. Meraklı bir çalışma oldu bu. Sabırla çalıştık, bölge komiserlerinin yetkilerini sınırlıyor, merkeze ait olanları ayırıyorduk. İş ilerledikçe iyice belli oldu ki Moskovada iki hükûmet bulundurmak olacak şey değildir. Moskovalılar da anladılar bunu.

Rusya tarihinde ikinci kez bir Moskova dönemi açılıyor, devletin «toparlanması» na ve hükûmet örgütlerinin kurulmasına girişiliyordu. Daha şimdiden Lenin'in, her soruya genel propaganda formülleri ile cevap yetiştirmiye çalışanları dinlerken sabrı taşıyor, inceden eğlenerek, hatta kimi zaman açıktan alaya alarak, böylelerinin lâflarını ağızlarına tıkıyordu. Öfkeyi saflığa vurarak bu gibilerin üzerine yürüyor, «Nedir bu babacığım, kendinizi hâlâ Smolni'de mi sanıyorsunuz?» diyordu.

Birisi bir gaf yaptığı zaman gene sözünü keşiyordu:

«İşte gene Smolni ağzı. Aklınızı başınıza devşiriniz, Smol-

ni'de değiliz artık, bu kadar yol aldık...»

Lenin yarını hazırlarken dün için ağır sözler kullanmazdı. Ve yarını hazırlamak için elele çalışıyorduk. Lenin kılı kırk yarıyordu. Ben işi hatta belki de ukalâlığa kadar bile vardırıyordum. Kimse gevşemesin, işler oluruna bırakılmasın diye yorulmaz bir savaş yürütüyorduk. Gecikmelere karşı ve olmıyacak saatlerde oturum açılmasına karşı bir karar çıkarttırdım. Kargaşalık, düzenin karşısında adım adım geri basıyordu.

Prensip sorunlarının, ya da komiserlikler arasında çıkan bir çekişme yüzünden önemi artan konuların konuşulacağı toplantılardan önce, Lenin bana telefon açar, konuyu iyice öğrenip toplantıya hazırlıklı gelmemi isterdi.

Lenin ve Troçki arasındaki çekişmeler üzerine bu gün yazılıp çizilen şeyler düzmece belgelerle doludur. Ama, bir telefon görüşmesi ile mutabık kaldığımız, ya da önceden konuşmadığımız halde aynı düşünceye vardığımız zamanlar da çok olmuştur, hem de pek çok. Filân konuyu aynı biçimde ele aldığımız ortaya çıktı mı istediğimiz kararı kabul ettireceğimize şüphemiz kalmazdı. Lenin kendi projelerine karşı, her hangi birisi tarafından ciddi bir itiraz yapılacağını sezdiği zaman bana telefonu açar,

«Toplantıyı kaçırmayınız. İlk sözü size vereceğim» derdi.

Ben bir kaç dakika konuşurum, ben konuşurken o bir kaç kez «doğru..» der, ve istediği karar alınırdı.

Bizden korkulduğu için değil, o zamanlar kimse ille de şeflerin dediğini demeği aklından geçirmezdi, hiç kimse, bir kelime fazla söyledi, ya da oyunu şöyle ya da böyle kullandı diye gözden düşeceği gibi iğrenç bir kuşkuya kapılmazdı. Ama bürokrasi köleliği çok az olduğundan, yöneticilerin otoritesi de çok güçlü idi. Leninle mutabık olmadığım zamanlarda büyük tartışmalar patlıyabilirdi, patlamıştır da. Ama bizim mutabık olduğumuz konularda görüşmeler çabucak biterdi. Eğer daha önceden anlaşıp gelmemiş isek, toplantı sırasında birbirimize küçük puslalar yazardık. Eğer anlaşamazsak, Lenin konuşmaları, işi erte-

liyecek bir yola dökerdi. Onun fikrini kabul etmediğimi kimi zaman şaka yollu yazardım, Lenin okuyunca boylu boyunca sıçrardı. Onu güldürmek çok kolaydı, hele yorgun olduğu zamanlarda çocuk gibiydi. Herkesten daha erkek olan bu insanın çocuksu bir karakteri vardı. Bir yandan ciddiyetini bozmadan toplantıyı yönetirken, bir yandan da bir gülme nöbetini savuşturmak için ne hallere girdiğini görür sevinirdim. Kasılan yüzünde elmacık kemikleri daha da çıkıntılı olurdu.

Savaş Komiserliği, ki yazı yazma gibi işleri hesaba katmazsak, yalnız ordu ile değil parti ile de ilgili bütün işlerimi orada toplamıştım, Kremlin duvarlarının dışında idi. Şövalyeler sarayında yalnız evim vardı. Eve kimse gelmezdi bizi görmiye. İşler için komiserliğe gidilirdi. Dostluk ziyaretleri kimsenin hatırından geçemezdi, işlerimiz o kerte başımızdan aşkındı. İşten saat beşe doğru dönüyorduk. Yediye doğru akşam toplantıları için yeniden komiserliğe gidiyordun. Devrim yerleştikten sonra, yani hayli zaman sonra, gecelerimi teori çalışmalarına, okuyup yazmaya ayırabilmiştim.

Karım eğitim komiserliğinde çalışıyordu. İşi müzeler ve tarihsel anıtlardı. Sivil savaş döneminde eski anıtları korumak için çok şey yapmıştır. İş kolay değildi. Beyaz olsun kızıl olsun, hiç kimse konakları, taşra kremlinlerini ve eski kiliseleri yakıp yıkmadan, kırıp dökmeden kullanmıya hazırlıklı değildi. Savaş Bakanlığı ile Müzeler İdaresi arasında çok çekişme olmuştur. Saray ve tapınakların koruyucuları kültüre karşı saygılı olmamakla suçluyorlardı askerleri; Savaş Komiserleri ölüleri canlılardan daha önemli tutmakla suçluyorlardı koruyucuları. Yani karımla boyuna çekişip duruyorduk. Bu konu üzerine hayli şaka yapılmıştır.

Artık Leninle hep telefonla görüşüyorduk. Sık sık ya o beni arar, ya ben onu ararım, çeşitli konuları görüşürüz. Öbür komiserlikler kızıl ordudan dert yanmışlardır. Lenin hemen telefona sarılır. Beş dakika geçmez, Tarım komiserliği için, ya da işçi ve köylü denetlemeleri için yeni bir aday vardır bu adayı

tanıyor muyum, ya da hemen görüp tanıyıp fikrimi söyliyebilir miyim, bunu sorar. Bir saat geçer, bir telefon daha, acaba proleterya kültürü üzerindeki tartışmayı izliyor muydum, ve acaba Bukharin'e oyun oynamış olmak için bu tartışmaya ben de karışsam nasıl olurdu. Daha sonra bambaşka bir soru, Savaş Bakanlığı acaba Güney Cephesinden kamyon verebilir miydi tren istasyonlarından zahire çekmek için. Yarım saat sonra gene telefon, İsveç Komünist Partisindeki geçimsizlikten haberim var mı diye. Moskovada olduğum zamanlar bu her gün böyle idi.

Son Alman saldırısı sırasında Fransızların tutumu birden değişmişti: Bizim Hohenzollern'lerle gizli anlaşmamız olduğu hakkındaki söylentilerin ne kadar budalaca bir şey olduğunu anlamışlardı. Bizim savaşa devam edemiyeceğimizi de görüyorlardı. Hatta kimi Fransız subayları vakit kazanmak için barış imzalamamız üzerinde ısrar bile etmişlerdi. Bu noktada en çok ayak direyen de bir Fransız casusu idi, bir aristokrat, kralcı, bir gözü cam, ve bu adam benim hizmetimde en tehlikeli işlere atılmıya hazır olduğunu bildirmişti.

Niessel'in yerine gelen general Lavargne, bana pek işe yaramıyan, ama ölçülü, inandırıcı ve besbelli iyi niyetli tavsiyelerde bulunuyordu. Ona göre Fransız hükûmeti artık Brest-Litovsk andlaşmasını kabul ediyor ve kendi çıkarına hiç bir şey düşünmeden bizim yeni bir ordu kurmamıza yardımcı olmak istiyordu. Romanyadan dönmekte olan kalabalık Fransız subaylarını sizin emrinize vereyim, diyordu. İçlerinden ikisi, bir albay ve bir yüzbaşı, tam Savaş Komiserliğinin karşısında oturuyorlardı, ha deyince emrime gireceklerdi. Ama büyük esefle itiraf edeyim ki, bunların ordu işlerinde, askerî casusluk işlerinde olduğu kadar becerikli olduklarına güvenim yoktu. Bana yazılı raporlar da getirmişlerdir, ama o günlerin patırdılı havası içinde bunları inceliyecek zaman bulamamıştım.

Bu kısa «mütareke» deki olaylardan biri de Entente'ın askeri misyonları ile aramızda geçmiştir. Bir çok misyon vardı ve her misyon da hayli kalabalıktı. Benim çalışma odası küçük,

onlar en az yirmi kişi. Lavergne getirip tanıştırıyordu bunları. Kimileri gönül alıcı sözler söylüyorlardı. Miskin bir İtalyan generali, Moskovayı haydutlardan temizlediğimizden ötürü bizi kutluyordu, «şimdi, diyordu en sevimli gülücüğü ile, Moskovada da öbür başkentlerde olduğu kadar rahatça yaşanabilir».

Bir az abartıyordu bence. Bu sözlerden sonra konuşacak bir şey yoktu. Ama misafirler bir türlü kalkıp gitmiyorlardı. Ben bunları başımdan nasıl savacağımı bilemiyordum. Sonunda general Lavergne, acaba, dedi, ataşemiliterlerin sizi işlerinizle başbaşa bırakmaları uygun olur mu? Çok üzülüyorum, dedim, böyle seçkin bir topluluktan ayrılacağım için, ama olmaz demiye de cesaret edemiyorum. Hepimizin ömründe böyle sıkıntılı bir gülüşle andığı sahneler geçmiştir. Entente askeri misyonlarıyla yaptığım görüşme de bunlardan biridir.

Vaktimin en büyük bölümünü savaş işleri alıyordu, hatta daha da çoğunu istiyordu, çünkü ben kendim de mesleğin a b c sini öğrenmekteydim. Teknik bakımdan ve harekât bakımından benim görevim her şeyden önce, gerekli yere gerekli adamı getirmek ve göster kendini demekten ibaretti, öyle sanıyordum. Ordunun kurulması, politik görevim ve örgütleme işlerim, parti işleriyle de karışıyordu. Başarı ancak böyle sağlanabilirdi.

Savaş Komiserliğinde, öbür partililer arasında doktor Skliyanski'de vardı. Pek gençti (1918 de yirmialtı yaşında), ama çok çalışkan, becerikli, insanları ve olayları doğru değerlendirir, tek kelimeyle iyi bir yönetici için gerekli bütün yetilere sahip bir adamdı. Bu gibi durumlarda eşi bulunmaz bir adam olan Sverdlov'a da danıştıktan sonra, Skliyanski'yi komiser yardımcısı olarak seçtim. Hiç bir zaman da pişman olmadım. Benim vaktimin çoğu cephelerde geçiyordu, komiser yardımcısının sorumlulukları bundan ötürü çok ağır oluyordu. Ben olmadığım zamanlar, Devrimci Savaş Sovyeti'ne başkanlık ediyor, komiserliğin bütün günlük işlerini yönetiyordu, yani temel iş olarak cephe için çalışıyordu; Lenin'in başkanlığı altındaki Savunma Meclisinde de Savaş Komiserliğini temsil ediyordu. Fransız dev-

riminde Lazare Carnot ne idi ise, bizde de Skliyanski o olmuştur. Her zaman doğru, yorulmaz ve uyanıktı. Savaş Komiserliğinden çıkan emirlerin çoğunda onun imzası vardır. Emirler merkez organlarında ve taşra gazetelerinde yayınlandıkları için Skliyanski adını duymayan kalmamıştı. Ciddi ve kararlı bir yönetici olarak düşmanı da az değildi. Bu genç adamın az rastlanır yetenekleri, kendinden daha yaşlı ama sıradan kişilerin rahatını kaçırıyordu. Stalin de kuliste bu gibileri kışkırtırdı. Hele ben olmadığım zamanlarda el altından saldırılara uğruyordu. Lenin kendisini Savunma Meclisinde görüyor, tanıyordu, gerektiği zaman da üstüne kol kanat geriyordu.

«Bulunmaz bir iş adamı, müthiş çalışkan..» diyordu hep.

Skliyanski entrikadan uzak dururdu. O iş görüyordu, raporları, endüstri hakkındaki haberleri toplar, cephenin sayısız isteklerini karşılıyabilmek için mermi hesapları yapardı; cıgarası bir saniye ağzından düşmez, direk telefonla şeflerle konuşur, Savunma Meclisi için dosyalar hazırlardı. Gecenin ikisinde, üçünde telefonu açsanız onu komiserlikteki odasında, işinin başında bulurdunuz. «Ne zaman uyuyorsunuz?» dedim bir gün. Şakaya vurup cevap vermedi.

Şimdi iç rahatlığıyla anımsıyorum, öbür komiserliklerde acı etkileri görülmüş olan gruplaşmalara Savaş Komiserliğinde hiç rastlanmamıştır. Arı gibi çalışmak, yöneticilerin otoritesi, adam seçmekte hatır gönül dinlememek, titiz bir doğruluk duygusu, işte koskoca bir makinanın, hiç duraksamadan tıkır tıkır işlemesini sağlayan şeyler bunlardı. Ve bunda Skliyanski'nin rolü pek büyüktü.

Sivil savaş beni Halk Komiserleri Meclisinin işlerinden ayırıyordu. Ömrüm vagonda, otomobilde geçiyordu. Haftalar, aylar boyu uzak kaldıktan sonra Moskovaya gelip kalabildiğim kısa süreler içerisinde, devlet işlerinde neler olup bittiğini çabucak kavrıyabilmek zor işti.

Önemli işler, politik büroda öncelikle karara bağlanıyordu. Arada bir Lenin haber gönderir, acele atlayıp toplantıya yetişir-

dim; ya da tersine, cepheden bir sıra prensip sorusunu yüklenip gelir, Sverdlov'un aracılığıyla politik büroyu ben olağanüstü toplantıya çağırırdım.

Bu yıllar boyunca Lenin'le yazışmalarımız, özellikle sivil savaşın gündelik işleri üzerinde oluyordu: kısa puslalarla, uzun telgraflarla, daha önce konuştuklarımızı tamamlardık. Bu belgeler ne kadar kısa olurlarsa olsunlar, bolşevik liderler arasında o zaman mevcut olan ilişkileri en iyi onlar gösterebilir. Bu yığınla yazıyı, gerekli yorumlarıyla birlikte, pek yakında yayımlıyacağım. Bunlar Stalin okulunda yetişme tarihçilerin söylediklerini kökünden silip süpüreceklerdir.

Wilson, öbür hayalleri arasında, bir de Rusyanın bütün hükûmetlerinin konferans masasına oturup uzlaşmaları düşüncesini ortaya attığı zaman Lenin, 23 Ocak 1919 da güney cephesine bir şifre çekti: «Wilson mütareke istiyor, ve Rusyanın bütün hükûmetlerinin katılacağı bir konferans toplansın diyor... Wilson'la siz gidip konuşsanız diye düşünüyorum...»

Brest-Litovsk zamanındaki çekişmelerimize rağmen, Lenin büyük bir diplomatik iş ortaya çıkınca gene bana koşuyordu, hem de cephede işim başımdan aşkın olduğu halde. Wilson'un öbür plânları gibi, bu barış isteği de sonuç vermemiş, ben de bu yolculuktan kurtulmuştum.

Lenin'in bir savaş eri olarak yaptıklarımı nasıl değerlendirdiğini bilmek istiyenler için, kendisinin yüzleri geçen tanıklığına ek olarak, Maksim Gorki'nin renkli anlatışına bakmak yeter:

«Lenin yumruğunu masaya indirdi:

— Bana bir başkasını gösteriniz, onun gibi, böyle askerlik san'atı uzmanlarının bile bayıldıkları örnek bir ordu kurabilecek. Bizim böyle bir adamımız var. Her şeyimiz var. Ve bunlarla mucizeler yaratacağız.»

Aynı görüşmede, Gorki'ye göre, Lenin ona şunları da söylemiştir:

«Evet evet, biliyorum, onunla ilişkilerim üzerine türlü lâf-

lar uyduruyorlar, bir sürü masallar anlatıyorlar, hele benim için ve Troçki için neler neler söylüyorlar.»

Olaylara, belgelere ve mantıka rağmen, bu gün onunla olan ilişkilerimiz üzerine uydurulan yalanların, âdeta bir hükûmet dini haline getirildiğini Lenin görseydi, kimbilir ne derdi!

Devrimden sonra İçişleri Komiserliğini reddederken, öbür nedenler arasında, Yahudiliğimi de ileri sürmüştüm. Bu, ordu işlerinde sivil işlerden daha da ağır karışıklıklara yol açabilirdi. Ama gördük ki Lenin'in hakkı vardır. Devrimin **yükseldiği** dönemde bu sorunun hiç bir önemi olmamıştır. Beyazlar, evet, kızılordu içinde Yahudi düşmanlığını körüklemiye uğraşmışlardır, ama hiç bir başarı elde edememişlerdir. Yahudiler her yerde vardılar, hatta beyazların basınında bile. Berlinde basılmış **Rus Devrim Arşivi**nde bir karşı-devrimci yazar şu dikkat çekici olayı anlatıyor:

Ziyaretimize gelen bir Kazağa, bir **Yahudi**ye hizmet ettiği, savaşa bir **Yahudi** olan Troçki'nin emri altında girdiği söylenince Kazak öfkelendi. Büyük bir inançla şöyle cevap verdi:

«Öyle şey olmaz... Troçki Yahudi değildir !Troçki bir savaşçıdır... O bizdendir... Rustur... İşte Lenin, o komünist. Yahudi!. Ama Troçki bizimdir... Bir savaşçı... Bir Rus.. Bizimkilerden!..»

Aynı şeye Babel'de, bizim Kızıl Süvari'yi yazan, çok yetenekli yazarımızda da rastlanabilir.(1)

Benim Yahudi asıllı oluşum sorunu, bana karşı açılan politik kampanya ile başlamıştır. Yahudi düşmanları da Troçki düşmanlarıyla beraber başlarını kaldırmışlardır. Her ikisi de aynı kaynaktan, küçük burjuvazinin Oktobr Devrimine karşı tepkisinden beslenmişlerdir.

---

(1) Fransızca çevirisi, Maurice Parijanine, Editions Rieder.

XXXI

BREST-LİTOVSK GÖRÜŞMELERİ

26 Ekimde Sovyetler kongresi barış kararını onaylamıştır, o zaman yalnız Petrograddı elimizde olan. 7 Kasımda radyodan Alliés devletlerine(1) ve merkez Avrupa imparatorluklarına sesleniyor, genel barış çağırısında bulunuyordum. Entente hükûmetleri, başkomutan Dukhonin'e ajanlarını gönderdiler ve ayrı barış anlamına çekilebilecek çıkışların «çok ağır sonuçlar» doğurabileceğini bildirdiler. Bu göz dağına bütün işçilere, askerlere ve köylülere seslenen bir bildiri ile cevap verdim. Çağırı kesindi: biz burjuvaziyi, ordumuz yabancı burjuvazinin sopası altında kanını akıtsın diye devirmemiştik. 22 kasımda Baltıktan Karadenize kadar bütün cephelerde mütareke yaptık. Alliés devletlerine yeniden baş vurup barış konuşmalarına bizimle beraber katılmalarını istedik, cevap çıkmadı ama, tehdid de gelmedi. Ententes hükûmetleri bir şeyler anlamıştılar.

Barış görüşmeleri, 9 aralıkta, barış kararından altı hafta sonra açıldı; Ententes devletlerinin bir tutum takınmalarına kadar bir süre geçmiş oluyordu.

Bizim delegasyon en önce demokratik bir barışın ilkeleri üzerindeki görüşlerini açıkladı. Karşı taraf görüşmelerin ertelenmesini istedi. Yeni toplantı tarihleri git gide daha uzağa atılıyordu. Dörtlü ittifakın delegeleri bizim bildirimize cevap hazırlarken çeşitli zorluklara çatmışlardı. Cevap 25 Aralıkta geldi. Dörtlü ittifak hükûmetleri demokratik barış formülüne «katılı-

(1) Alliés, birinci büyük savaşta Almanya, Avusturya - Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan. Ententes, İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Japonya ve Amerika.

yorlardı»: bir şey eklemiyor, bir şey katmıyorlar, halkların tasarruf hakkına karışmak istemiyorlardı.

28 Aralıkta Petrogradda demokratik barış için görülmemiş bir gösteri yapıldı. Almanların cevabına güvenmiyen yığınlar anlamışlardı ki devrimin en önemli manevi başarısı bu noktada idi.

Ertesi sabah bizim delegasyon Brest-Litovsk'dan, Kühlmann'ın, merkez imparatorlukları adına tertiplediği korkunç istekleri getiriyordu.

«Oyalamak için, dedi Lenin, bir oyalayıcı gerek».

Israrları üzerine Brest-Litovsk'a hareket ettim.

İtiraf ederim ki bu benim için bir işkence idi. Bilmediğim, tanımadığım ve hele aramızda ortak bir şey bulunmıyan adamlardan ve çevrelerden her zaman ürkmüşümdür. Gönül rızasıyla elçiliğe giden devrimcileri hiç bir zaman anlıyamamışımdır, bunlar yeni çevrelerinde, bir havuza atılmış balıklar gibi yüzmek zorunda kalırlar.

Yoffe'nin başkanlığındaki birinci Sovyet delegasyonu Brest-Litovsk'da çok aldatılmıştı. Bavyera prensi Leopold arkadaşlarımızı kendi «misafirleri» olarak karşılamıştı. Bütün delegasyonlar bir arada yemek yiyorlardı. General Hoffman, bir zamanlar general Sakharov'u öldürmüş olan Bitsenko'yu merakla süzüyordu. Sofrada Almanlar bizimkilerin arasına dağılıyor, ahbaplık ediyor, ağızlarından lâf kapmıya çalışıyorlardı. İlk delegasyonda bir işçi, bir köylü, ve bir asker vardı. Bir rastlandı sonucu düşmüşlerdi buraya, böyle entrikalara hazırlıklı değildiler. Köylü bir seferinde bir az çokça kaçırmıştı, zaten yaşlı bir adamdı.

General Hoffman'ın kurmayı esirler için Ruski Vestnik adında bir gazete çıkarıyordu: bu gazete ilk zamanlar bolşevikleri göklere çıkarmaktaydı.

«Okuyucularımız, diye yazıyordu Hoffman, bizden Troçki'nin kim olduğunu soruyorlar...» Ve insanın yüreğine işliyen sözlerle benim Çarlığa karşı verdiğim savaşı anlatıyor, Almanca

kitabım Russland in der Revolution'u anıyordu. «Devrim dünyası mutlu kaçışını büyük bir coşku ile öğrenmişti.» Ve daha ötede şunlar yazılıyordu: «Çarizmin devrilişinden sonra, Troçki uzun yıllar kaldığı sürgünden döndü ve az sonra da Çar rejiminin gizli taraftarları onu hapse attılar.»

Sözün kısası, Prusyada Bavyera prensi Leopold ile Hoffmann'dan daha coşkun devrimci bulunamazdı.

Bu sevgi uzun sürmiyecekti.

7 Şubat toplantısında, ki hiç de dostça bir toplantı değildi, şunları söyledim:

«Alman ve Avusturya-Macaristan resmi basınının bize vaktinden önce övgüler düzmüş olmasından üzüntü duymaya başladık. Barış görüşmelerinin iyi yürümesi için hiç de zorunlu değildi bu».

Sosyal demokrasi de bu konuda Hohenzollern ve Habsbourg hükûmetlerinin gölgesinden başka bir şey değildi. Scheidemann, Ebert ve öbürleri başlangıçta bizi korumak istiyorlarmış gibi omuzlarımızı okşamışlardı. Viyanada çıkan Die Arbeiter Zeitung 15 Aralıkta, dokunaklı kelimelerle bir yazı yayınlamış, Troçki ile Buchanan arasındaki «düello»nun, zamanımızın büyük mücadelesinin imgesi olduğunu söylemiş ve «proletaryanın sermayeye karşı mücadelesi» demişti. Kühlmann ve Czernin'in Rus devriminin gırtlağına sarıldıkları bir günde Avusturya marksistleri, sadece Troçki ile Buchanan arasındaki «düello»yu görebiliyorlardı.

Habsbourg'ların marksistleri, «Troçki, diye yazıyorlardı, İngiliz sermayesinin üzerine attığı demir ve altın zinciri kırmıya çalışan Rus işçi sınıfının barış iradesini temsile yetkisi olan kişidir».

Sosyal demokrasinin liderleri Avusturya-Alman sermayesinin kendi ayaklarına takmış olduğu kösteği gönül hoşluğu ile kabul ediyor ve Rus devrimini de aynı zincirlerle bağlamak için kendi hükûmetlerine yardımcı oluyorlardı.

Barış görüşmelerinin en zahmetli olduğu bir dönemde, Ber-

linin Vorwaerts, Viyananın Arbeiter Zeitung gazeteleri gelir, bazı yazıları renkli kalemle işaretler, tek kelime söylemeden birbirimize uzatırdık Leninle; o bana ben ona çabucak bir göz atar ve başımızı çevirirdik, utançlar içindeydik çünkü, bu baylar daha düne kadar Enternasyonalde bizim arkadaşlarımızdılar. Bu hali bilinçli olarak yaşamış olan bir kimse, kesinlikle anlardı ki, genel durumdaki çalkanmalar nasıl olursa olsun, sosyal demokrasi tarihsel olarak ölmüştür artık.

Bu densiz ve iki yüzlü duruma bir son vermek için bizim basında şu soruyu attım: Alman genel kurmayı, Alman askerlerine Karl Liebknecht ve Rosa Luxembourg hakkında bir şeyler anlatılmasına da razı olacak mıdır?

Alman askerleri için bu konuda küçük bir kitap çıkarttık. General Hoffmannın gazetesi dilini yuttu sanki. Ben Breste varır varmaz generalin ilk işi bizim Alman birlikleri arasında yaptığımız propagandayı protesto etmek olmuştu. Ben Hoffmann'ı Rus ordusu içersindeki propagandasına devama davet ederek bu konuda konuşmayı kabul etmedim: şimdi eşit koşullar içerisinde idik, aramızdaki fark sadece propagandalarımızın karakterinde idi. Bu arada şunu da belirttim, bazı önemli konularda görüşmelerimizin birbirine uymaması zaten bilinen bir şeydir, ve bunun bir delili de savaş sırasında benim bir Alman mahkemesi tarafından gıyaben hapse mahkûm edilmiş olmamdır. Böyle usule erkâna uymayan bir hatırlatma büyük skandal yarattı. Kelli felli adamların solukları kesilmişti.

Kühlmann, Hoffman'a sordu,

«Söz almak istiyor musunuz?

— Hayır, bu kadarı yeter».

Birinci dönemde hiç çaktırmadan bizim delegasyonla pek içli dışlı olmuşlardı, Sovyet delegasyonu başkanı olarak bu duruma son vermek istedim. Askeri temsilcimizle haber göndcrip Bavyera prensine takdim edilmek niyetinde olmadığımı bildirdim.

Not alındı. Kendi aramızda konuşabilmek için yemeğimi-

zi de ayrı yiyeceğiz, dedim. Hiç ses etmeden peki dediler.

7 Ocakta Czernin özel günlüğüne şunları yazıyor:

«Yemekten önce Ruslar, başlarında Troçki olduğu halde geldiler. Özürler diliyerek bizimle beraber yemek yiyemiyeceklerini bildirdiler. Ve artık kendilerini pek görmez olduk. Şimdi yeni bir rüzgâr esmişe benzer, hiç de bundan öncekine benzemiyen bir rüzgâr».

Düzmece dostluk ilişkileri yerini kaskatı resmi ilişkilere bırakmıştı. Tam zamanı idi, çünkü ilk akademik hazırlıklardan sonra sıra şimdi barış andlaşmasının somut koşullarına gelmişti.

Kühlmann, Czernin'den ve sanırım savaş sonrası yıllarında karşılaşmış olduğum öbür diplomatlardan çok üstündü. Kişilik sahibiydi, alışılmışın çok üstünde pratik zekâsı vardı, kötü yürekliydi, hem yalnız bize karşı değil (ki biz ondan baskın çıkıyorduk bu noktada) kendi sevgili müttefiklerine karşı da.

İşgal altındaki topraklar işi konuşulduğu sırada Kühlmann şöyle bir doğruldu, ve sesini yükselterek adeta böğürdü:

«Tanrıya şükür, bizim topraklarımızın hiç bir yeri hiç kimse tarafından işgal edilmiş değildir».

Kont Czernin olduğu yerde büzüldü, suratı yemyeşil oldu. Kühlmann bu taşı ona atıyordu. İlişkileri gölgesiz bir dostluk olmaktan çok uzaktı.

İrana iki yandan da yabancı birlikler girmişler, topraklarını işgal etmişlerdi, bu konu görüşülürken, bir sırasını düşürüp dedim ki, İran Avusturya-Macaristan gibi kimsenin müttefiki değildir, bundan ötürü onu da toprakları işgal altında bulunmıyan her hangi bir ülke gibi görmemiz, ve toprakları işgal altındadır diye alaya almamamız gerekir.

Czernin yerinden hopladı, «Unerhört (olur şey değil)» diye haykırdı.

Görünüşte bana söylüyordu ama asıl söylediği Kühlmann'dı. Ve böyle durumlar çok oluyordu.

Kühlmann uzun süre oyunu kendisi kadar iyi bilmiyen oyuncularla oynamak zorunda kalmış bir satranç ustası duru-

munda idi, savaş boyunca Almanyanın dümen suyundaki Avusturya-Macaristan, Türk, Bulgar ve tarafsız diplomatlar içinde at oynatmıştı, bu kez karşısına çıkan devrimcilere karşı da başlangıçta öbürlerine yaptığını yapmıya kalkmış, oyuna gereği kadar önem vermemişti; ama şimdi bocalamıya başlamıştı. Çoğu zaman, hele ilk başlarda, davranışlarındaki ilkel kabalığa şaşıp kalmıştım: karşısındakilerin psikolojisinden hiç bir şey anlamıyordu.

Diplomatlarla ilk karşılaşmam bende tatsız duygular uyandırmıştı. Vestiyerin önünde birden Kühlmann'la karşılaştım. Tanımıyordum, o bana takdim etti kendisini ve hemen beni görmekle «çok mutlu» olduğunu söyledi, el ulağı ile görüşmektense evin beyi ile karşılaşmanın çok daha iyi olacağını anlattı. Bir «zıpçıktı»ya karşı önceden hazırlanmış «ince» bir manevra idi bu, suratından akıyordu böyle bir manevra çevirmiş olmaktan duyduğu sevinç. Bir pisliğin üzerine basmış gibi oldum. Hatta elimde olmıyarak bir adım geri çekildim. Kühlmann yaptığı beceriksizliği anladı, toparlandı hemen ve katılaştı. Ama ihtiyar bir saray diplomatı olan Türk delegasyonu başkanını karşıladığı sırada aynı duruma düşmekten kurtulamadı, kendilerini benimle tanıştırırken, Kühlmann Türkün bir adım geri çekilmesinden yararlanarak kulağıma fısıldıyormuş gibi «Avrupanın en iyi diplomatıdır» dedi, asıl istediği bu sözünü doğulu diplomatın işitmesi idi ve öyle de olmuştu.

Hikâyeyi Yoffe'ye anlattığım zaman güldü,

«Benimle ilk karşılaşmasında bana da aynı şeyi söylemişti».

Anlaşılan Kühlmann, «en iyi diplomatlar»a platonik ödünler veriyordu önce, daha sonra onlardan hiç de platonik olmıyan şeyler koparmak için. Belki ikinci bir şey de vardı kafasında, Czernin'e onu diplomatların en iyisi (tabii kendi dışında) saymadığını da göstermek istiyordu.

Czernin'in yazdığına göre Kühlmann kendisine 28 Aralıkta «Almanyada aklı başında tek adam imparatordur» demiş.

Bu sözün muhatabı elbetteki imparatordu, Czernin değil. Böyle sözleri sahibine yetiştirmekte diplomatlar, karşılıklı olarak birbirlerine hizmet ederlerdi. Flattez, flattez, il en restera quelque chose!.(1)

Böyle bir dünyanın insanları ile ilk olarak karşılaşıyordum. Önceden bir hayale kapılmış olmadığımı söylemenin gereği yok. Bunların toprak çanak pişiren tanrılar olmadıklarını bilirdim(2). Ama doğrusu kafaca daha üstün bir düzeyde olduklarını sanırdım. İlk karşılaşmada edindiğim izlenimi şöyle özetliyebilirim: bunlar başkalarına pek az değer veriyorlar, hatta kendilerini bile beğenmiyorlar.

Bu konuda şu hikâyeyi anlatmak yararsız olmıyacaktır:

Kont Czernin, o günlerde bana karşı duyduğu sevgiyi belirtmek için çırpınan Victor Adler'in tavsiyesine uyarak, ama onun adını anmıyarak, benim savaşın başında Viyanada bırakmak zorunda kalmış olduğum kitaplarımı Moskovaya göndertebileceğini söyledi. Bu kitaplar benim için önemli idi, zira dışarda geçirdiğim uzun yıllar boyunca devrimci Rus yayınlarından pek çok kitap toplamıştım.

Teşekkür ederim, dedim demedim, benden bizdeki iki Avusturyalı tutsağa iyi davranılmadığını ileri sürerek, bunların korunmaları için ricada bulundu. Kitaptan başlayıp bir tutsak hikâyesine atlıyordu, pek yersiz bir şeydi bence. (Tabii bu iki tutsak asker değil kont Czernin'in çevresine yakın iki subaydı). Sertçe karşılık verdim, eğer dedim, bu iki tutsak hakkında aldığınız haberler doğru ise, görevim itibariyle gerekeni yaparım, ama bunun kitaplarımla ilgisi yoktur.

Czernin'in anılarında olayı nasıl oldu ise aşağı yukarı öyle anlatmış ve bu tutsak işi ile kitap işini birbirine bağlamış olduğunu inkâr etmemiştir. Tersine o bu iki işi birbirine bağla-

---

(1) Asıl metinde Fransızcadır. (Pohpohlayın, bir gün işinize yarar. t.ç.n.)

(2) Bir Rus halk sözüdür. Diplomatlık mesleği pek öyle büyülü bir meslek değildir, anlamına alınmalıdır.

makta bir aykırılık görmemektedir. Hikâyeyi iki yana da çekilebilir bir cümle ile bitirmiştir:

«Kitaplarını almak istiyordu».

Kitaplar geldi, hepsini Moskova Bilim Enstitüsüne gönderdim.

Tarihsel raslantı öyle getirmişti ki insanlığın şimdiye kadar gördüğü en devrimci rejimin delegeleri, yönetici sınıfların en gerici tabakalarından çıkma diplomatlarla yeşil çuhalı masa başına oturmak zorunda kalmışlardı. Hasımlarımızın, bolşeviklerle görüşmenin yapacağı büyük etkiden ödleri kopuyordu. O kadar ki, bizimle tarafsız bir ülkeye geçmektense konuşmaları kesmeyi yeğ bulacaklardı.

Czernin anılarında açıkça belirtiyor, tarafsız bir ülkede bolşeviklerin, enternasyonal dostlarının da yardımıyla, oyunu istedikleri gibi yürütmeleri önlenemiyecekti. Ama resmi görünüş altında bu aynı Czernin tarafsız bir çevrede, İngiltere ve Fransanın «açık ve kapalı» entrikalarının daha çok etkili olabileceğini ileri sürüyordu. Buna verdiğim cevapta «bizim politikamız kuliste yürütülmez, Rus halkı zafere ulaştığı 25 Ekim ayaklanması ile, eski diplomasinin bu kaynağını da, diğer bir çok şeyler gibi kökünden söküp atmıştır» dedim. Ama, ültimatom karşısında baş eğmek ve... Brest-Litovsk'ta kalmak zorunda kaldık.

Alman genel kurmayının yerleşmiş olduğu az ötedeki birkaç yapıdan başka, Brest-Litovsk diye bir şey kalmamıştı. Çar askerleri geri basarken, bir kudurganlık nöbeti içinde her şeyi yakıp yıkmışlardı. Belki de asıl bundan ötürü, ve her zaman elinin altında bulundurmak amacıyla, kurmayını burada kurmuştu general Hoffmann.

Yerleşme ve beslenme pek gösterişsizdi. İşleri Alman askerleri görüyorlardı. Biz onların gözünde barış habercileriydik. bize umutla bakıyorlardı.

Genel kurmayın bulunduğu yapıları yüksek tel örgüler çevreliyordu. Sabah gezintimi yaparken karşıma levhalar çıkıyordu. «Burada görülen her Rus vurulur». Tabii bu tutsaklar için-

di. Ama, belki bizim içindir de, diyordum kendi kendime (zira biz de yarı tutsak gibi idik) ve hemen geri dönüyordum.

Brest'in içinden pek güzel stratejik bir yol geçer. İlk günler genel kurmayın otomobilleri ile bir kaç gezinti yapmıştık. Ama bizim delegelerden biri ile bir Alman assubayı arasında bir ağız dalaşması oldu. Hoffmann bana bir mektup yazıp şikâyette bulundu. Cevap verdim, bize otomobil verdiğiniz için teşekkür ederim, ama bu otomobilleri artık kullanmıyacağız, dedim.

Konuşmalar sürüncemeye giriyordu. Her iki taraf da direk telle hükûmetlerine danışıyorlardı. Çoğu zaman tel kesiliyordu. Acaba tel mi kopuyordu, yoksa karşı taraf vakit kazanmak için mahsus mu yapıyordu? Bir türlü anlıyamıyorduk.

Seanslar sık sık erteleniyordu, arada günler geçtiği oluyordu. Bir kez bundan yararlanarak Varşovaya kadar uzanmıştım. Kent Alman süngüsü altında idi. Halk Sovyet diplomatlarına büyük ilgi duyuyor, ama açığa vuramıyordu: işin sonu nereye varacak, daha belli olmamıştı.

Konuşmaların yavaş gitmesi işimize yarıyordu. Zaten ben de Breste bu amaçla gelmiştim. Ama bunu ben sağlamış olmakla övünemezdim. Arkadaşlarım da ellerinden geldiğince bana yardımcı oluyorlardı.

Czernin, pek üzgün, şunları yazıyor günlüğünde:

«Burada zaman bol: kâh Türkler hazır değildir, kâh gene Bulgarlar; sonra Ruslar da işi ağırdan alıyorlar, ve seanslar erteleniyor, ya da başlar başlamaz kesiliyor».

Avusturyalılar da başladılar sonunda işleri geri bırakmıya, Ukrayna delegelerinin çıkardıkları zorluklara çarpmışlardı.

Ama, Kühlmann ve Czernin, bütün bu gecikmelerin sorumluluğunu alenen Rus delegelerinin sırtına yüklüyorlardı. Israrla itiraz ediyordum, ama boşuna.

Görüşmelerin sonuna doğru, artık Alman resmi basınında bolşevikler için yazılan beceriksiz övgülerden eser kalmamıştı, —ve gizli yayınlanan küçük kâğıtlar bir yana bırakılırsa— bü-

tün Alman basını zaten yarı resmi nitelikte idi. Örnekse, Tagliche Rundschau «Troçki, Brest-Litovskda bir kürsü kurmuş bütün dünyaya sesini dinletiyor» diye yakınıyor, ve bu hale hemen bir çare bulunmasını istiyordu; ayrıca «Ne Lenin barış ister ne de Troçki, çünkü öyle anlaşılıyor ki, barış olursa ikisi de soluğu darağacında ya da hapishanede alacaklardır» diye kesin bir yargıda bulunuyordu. Sosyal-Demokrat basın da işte bu durumdaydı. Scheidemann'lar, Ebert'ler, Stampferlere göre bizim en büyük suçumuz bir Alman devrimine bel bağlamış olmamızdı. Bu baylar, devrimin yakalarına yapışıp, üç beş ay içinde kendilerini iktidara getireceğini akıllarından geçiremiyorlardı.

Çoktan beri Alman gazetelerini okuyamamıştım; Brest'de büyük bir ilgi ile yeniden başladım, yaptığımız barış görüşmelerini inceden inceye ve maksatlı bir şekilde izliyor, inceliyorlardı. Ama gazeteler vaktimi doldurmuyordu. Zorunlu olarak boş geçmekte olan zamanımı daha iyi kullanmıya karar verdim, bu fırsat bir daha ne zaman elime geçerdi!

Yanımızda imparatorluk dumasından kalma bir kaç stenodaktilo vardı. Oktobr Devrimi üzerine bir tarih denemesi dikte etmiye başladım. Bir kaç seansta, amacı özellikle yabancı işçilere seslenmek olan bir broşür çıktı ortaya. Olan biteni onlara da anlatmak çok önemli idi. Lenin'le bu işi bir kaç kez görüşmüştük, ama, ikimizin de serbest bir dakikası yoktu bu işe ayıracak. Brest'de yazı yazmıya zaman bulabileceğim aklımın ucundan geçmezdi. Kendisine, baskıya hazır bir Oktobr Devrimi broşürü verdiğim zaman Lenin pek sevindi. Bu broşürü ikimiz de, topyekûn barış uğruna ileride yapılacak devrimci revanşın gösterişsiz garantilerinden biri sayıyorduk. Bu küçük kitap çabucak bir düzine dile çevrildi. Bütün komünist enternasyonali partileri, en başta Rus partisi, bu kitabı çok sayıda basıp yaydıkları halde, epigonlar 1923 den sonra, bunun zararlı Troçkist bir eser olduğunu söylemekten sıkılmamışlardır. Bu gün Stalin'in yasakladığı kitaplar arasındadır. Thermidor'un ideolojik hazırlığı, başka bir çok örneğin yanında, bu ikinci sıradan olayda da

bulunmaktadır. Zafere ulaşmalarının çaresi Oktobr ile bağı koparmalarında idi.

Karşı tarafın diplomatları da Brestin kendilerine sağladığı boş zamanı kullanmanın yolunu bulmuşlardı. Kont Czernin, özel günlüğünden öğrendiğimize göre ava gidiyor, Fransız Devrimine ait anıları okuyarak ufuklarını genişletiyordu. Bolşevikleri Jakobenlerle ölçüştürüyor, avutucu sonuçlara ulaşıyordu.

Habsbourg'ların diplomatı şöyle yazıyor:

«Charlotte Corday diyor ki: Ben yabani bir hayvan öldürdüm, insan değil - bu bolşevikler de ortadan kalkacaklar, ve bir Troçki için de elbet bir Corday çıkacaktır (sayfa 310)».

Tabii bu hayır sahibi kontun bu hayırlı dileklerinden, o günlerde haberim yoktu. Ama, inanırım, bunlar içten gelme dileklerdi.

Az zamanda içinde kurt iştahını göstermek maksadıyla, 25 Aralıkta demokratik formüller tezgâhlıyan Alman diplomasisinin meramı nedir diye soruyordu insan kendi kendisine. Alman hükûmeti ulusların kaderlerini kendileri tayin etme hakkı üzerinde, büyük bölümü ile Kühlmann'ın sebep olduğu, teori tartışmalarına girişmekle en azından kendi başını derde sokmuş oluyordu. Hohenzollern diplomasisinin eline bu yoldan hiç bir şey geçemezdi, ve bunu en önce anlaması gereken de kendisiydi. Ve Kühlmann ne bahasına olursa olsun ispat etmek istiyordu ki Almanya, eğer Polonyayı, Letonyayı, Litvanyayı, Baltık ülkelerini ve Finlandiyayı ele geçirirse, yapacağı tek şey ulusların kaderlerini kendileri tayin etme hakkını ne yapıp yapıp sağlama bağlamak olacaktır. Halkın iradesi ise bu ülkelerde Alman işgal kuvvetlerinin icad ettikleri «milliyetçi» organların ağzından çıkacaktı. Ama ispat kolay değildi. Bununla beraber Kühlmann işin ucunu bırakmak istemiyordu. Israrla soruyordu bana, örnekse Haydarâbâd Nizamının, Hintlilerin iradesini temsil ettiğini kabul etmez miyim, diye. Ben de önce İngiliz askeri Hindistandan çıksın, bakalım o zaman Nizam yirmidört saat daha yerin-

de kalabilir mi, cevabını veriyordum. Bu karşılık üzerine Kühlmann kabaca omuz silkiyordu. General Hoffmann «hum!.. hum!..» diye sesler çıkarıyor, bütün salon duyuyordu. Tercüman tercüme ediyordu. Stenolar yazıyorlardı. Ve çekişme bitip tükenmek bilmiyordu.

Kühlmann bizim dört elle kendisine sarılacağımızı sanmıştı, Alman diplomasisinin tutumunun nedeni buydu. Aşağı yukarı şöyle düşünmüş olmalıydı: bolşevikler iktidara barış diyerek geldiler. Yerlerinde ancak barış andlaşmasını imzalıyarak kalabilirler. Doğru, demokratik bağlarla da bağlamışlardır kendilerini. Ama diplomasi diye de bir şey vardı. O, Kühlmann işte buradaydı ve duruma uygun bir diplomat üslûbu içinde, bolşevikleri kendi devrimci formülleri ile vuracaktı. Bolşevikler ona, üstü kapalı yoldan, ülkeler ve halklar kazanmak olanağını sağlıyacaktı. Alman başarısı bütün dünyanın gözünde, Rus Devriminin kabulü anlamına gelecekti. Bolşevikler barışı elde edeceklerdi.

Kühlmann'ın düştüğü aynı yanlışa hiç şüphesiz bizim liberaller, menşevikler ve halkçılar da düşmüşler, ve sırası gelince, Brest konuşmalarını, rolleri önceden dağıtılmış bir komedi gibi göstermişlerdir.

Vaktaki biz, iki bir demeden ve açıkça ortaya koyduk ki mesele bir kulis işini örtbas etmek değil, halkların bir arada barınabilme ilkeleridir, hâlâ daha başlangıçtaki tutumuna sarılıp kalmış olan Kühlmann, bizim bu çıkışımızı, sanki, kendi hayalinden başka bir yerde mevcut bulunmıyan sessiz bir anlaşmayı bozuyormuşuz gibi aldı. 25 Aralık demokratik ilkelerini bir türlü elinden bırakmak istemiyordu. İnsanın içini okumaktaki ustalığına, ki gerçekten ustaydı, güvenerek, bütün dünyaya karşı akla karanın aynı şey olduğunu isbata çalışıyordu.

Acemi kont Czernin, Kühlmann'ın dümen suyunda idi, ve zora düştükleri her zaman, Kühlmann'ın itişi ile, en nâdan, en iki yüzlü konuşmaları yapıyordu. İşe yaramazlığını bununla kapatabileceğini umuyordu.

Buna karşılık general Hoffmann'ın konuşmaları, havaya serinletici bir nota getiriyordu. Diplomasinin kötü yollarını sevmiyordu, tartışmaların ortasına çok kez asker çizmesini koymuştu.

Bize gelince, biz bir saniye bile şüphe etmiyorduk ki, bütün bu palavralar arasında tek gerçek Hoffmann'ın çizmesidir.

Ama kimi zaman da küt diye salt politik tartışmaların ortasına da giriverirdi. Ne var ki bunu da kendisince yapardı. Halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkı üzerindeki bitmez tükenmez gevezeliklerden bunalmış, bir sabah (14 Ocak sabahı) koltuğuna, içi Rusça gazetelerle, çoğu sosyalist-devrimcilere ait olan gazetelerle dolu bir çanta sıkıştırmış olarak geldi. Hoffmann, Rusçayı su gibi okuyordu, birbirini tutmaz kısacık cümlelerle, bolşevikleri söz ve toplanma özgürlüğünü yıkmakla, demokrasi ilkelerini bozmakla suçladı, Hoffmann gibi düşünen pek çok kişiyi 1902 den beri öbür dünyaya göndermiş olan bu yıldırmacı partinin yazılarından bir çok örnekler çıkarıp ortaya yaydı. Bizim hükûmeti küçümsüyor, zora dayanmakla suçluyordu. Dinlemesi pek hoştu doğrusu...

Czernin'in özel günlüğünden :

«Hoffmann zavallı söylevini verdi. Kaç gün çalışmıştı bunu hazırlamak için ve kazandığı başarıdan koltukları kabarıyordu.»

Hoffmann'a cevap verdim, dedim ki, sınıflara ayrılmış bir toplumda her hükûmet kuvvete dayanır. Arada bir tek şu değişiklik vardır, general Hoffmann büyük mülk sahiplerini savunmak için baskı yapar, oysa bizim zora baş vurmamızın amacı emekçileri savunmaktır.

Barış konferansı, bir kaç dakika için marksizmi yeni öğrenenler için yapılan bir propaganda ortamı haline gelmişti.

Yaptığımız işler arasında, öbür hükûmetlere en çok dokunan şey, bizim grev yapan işçiyi tutup içeri atacak yerde, lokavt yapan kapitalistin yakasına yapışmamız, toprak istiyen köylüyü

kurşuna dizecek yerde mal sahiplerini, ve köylüyü kurşuna dizen subayları yakalamamızdı.

Hoffmann'ın yüzü pembeden kırmızıya dönüyordu. Bu çeşit olaylardan sonra hep, Kühlmann, karşısındakini sarakaya alan bir tatlılıkla Hoffmann'a sorar, gene söz istiyor mu diye, General de kabaca, «Hayır! Yeter!» derdi. Ve öfkeli başını pencereden yana çevirirdi.

Hohenzonllern'lerin, Habsbourg'ların, Cobourg'ların ve Sultanların diplomatları, generalleri, amiralleri oturmuşlar, devrimci zorun rolü üzerinde tartışmalar yapıyorlardı, tadına doyulmaz şeydi doğrusu. Bu baylardan bir ünvan ve bir nişan sahibi olamamış olan bazıları öyle otururlar, konuşmalar boyunca bir Kühlmann'a ya da Czernin'e, bir de bana bakarlardı şaşkın gözlerle. Allah rızası için birisi çıksa da ne olup bittiğini kendilerine açıklasa ne iyi olacaktı. Hiç şüphesiz Kühlmann kuliste kendilerine, bizim zaten bir kaç haftalık ömrümüz olduğunu, bu kısa süreden yararlanarak, sonuçları bolşeviklerden sonra gelecek olanların sırtına çökecek bir «Alman» barışını çabucak elde etmek gerektiğini söylemekte idi.

İlkeler üzerindeki tartışmada benim durumum Kühlmann'ın durumundan daha elverişli idi, savaşa değinen konularda ise Hoffmann'ın durumu benimkinden daha elverişli idi. İşte bunun içindir ki, Kühlmann, askeri haritaya dayanan bir barışa, kimsenin akıl erdiremediği bir takım ilkelere dayanan bir barış kılıfı geçirmiye çabalarken, general işi hep askeri güce getirip dayamak için sabırsızlanırdı. General Hoffmann'ın sözlerinin etkisini hafifletmek istiyen Kühlmann, bir gün bir askerin, düşüncelerini, zorunlu olarak, bir diplomattan daha kuvvetli dile getirdiğini söylemişti.

Dedim ki «biz Rus delegasyonu üyeleri de diplomasi okulundan değiliz, ve kendimizi daha çok devrim askerleri gibi görmekteyiz»; yani, bir askerin kaba dilini öbüründen yeğ tutarız.

Ayrıca şunu da eklemek gerekir ki, Kühlmann'ın diplomat inceliği de çok gelenekseldi, ortadaki sorunun çözümü yoktu...

Ya da bizim yardımımız olmadan çözülemezdi... Ama işi aksatan da zaten buydu.

«Biz devrimciyiz, diyordum Kühlmann'a, ama gerçekçiyiz de, her şeyi kendi sahici adıyla söylememektense, açıkça ilhaklardan söz açmayı yeğ buluruz».

Kühlmann'ın da zaman zaman suratındaki diplomatik maskeyi atarak bize hırçın cevaplar verdiği oluyordu. Almanyanın, doğudaki **güçlü** komşusu ile dostluk ilişkileri kurmak için içtenlikle ve var gücü ile çabaladığını söylerkenki ses tonunu hatırlarım. «Güçlü» sözünü öylesine insanın tepesini attıracak bir alayla söylemişti ki, Kühlmann'ın kendi müttefikleri bile hafiften bir titreme geçirmişlerdi. Üstelik Czernin'in görüşmeler kesilecek diye ödü kopuyordu.

Silâhı doğrulttum, ve 10 Ocakta yapmış olduğum ilk konuşmamda söylediklerimi bir daha hatırlattım:

Ülkemizin, daha düne kadar kendisini yöneten sınıf politikası yüzünden gücünün azalmış olduğunu yadsımak niyetinde değilim, böyle bir olanağım yoktur. Ama bir ülkenin dünya karşısındaki durumu, sadece bu gün elinde bulunan teknik araçlarla ölçülemez; onun olanaklarını da hesaba katmak gerekir; Almanyanın ekonomik gücünün, zahire ambarlarının bu günkü haliyle ölçülemiyeceği gibi. Geniş ve ilerisini gören bir politika, gelişme olanaklarına ve, bir kez canlandı mı gücünü er geç gösterecek olan iç kuvvetlere dayanır.

Üzerinden dokuz ay geçmeden, 3 Ekim 1918 de, Kühlmann'ın Brest-Litovskda bize meydan okuyuşunu hatırlatarak, Panrus merkez icra komitesinde şöyle diyordum:

Almanyayı, başına çöken büyük belâ yüzünden hor görmek hiç birimizin aklından geçmez.

İspata bile değmez, Almanyanın başına bu çorap, büyük bölümü ile Brest'de, asker ve sivil Alman diplomasisi eliyle örülmüştür.

Sorularımız açık ve belirgin olduğu ölçüde, Hoffmann da

Kühlmann'dan geri kalmıyordu. İkisi de, özellikle general, artık sıkıntılarını gizlemiyorlardı. Bir seferinde Hoffmann'ın bilinen çıkışlarından birine cevap verirken, bir kastım olmadan Alman hükûmetinden söz etmiştim, general öfkeden kısılmış bir sesle sözümü kesti:

«Ben burada Alman hükûmetini değil Alman ordusu yüksek komutanlığını temsil ediyorum».

Bir taş atılmış, bir cam kırılmış gibi oldu. Karşımda oturanları bir bir süzdüm. Kühlmann'ın suratı allak bullak olmuştu, gözlerini yerdeki halıya dikmişti. Czerninin suratında hem utanma hem de oh olsun diyen bir şeyler vardı.

Verdiğim cevapta, Alman imparatorluğu hükûmeti ile, onun yüksek askeri komutanlığı arasında bulunan ilişkilerin üstüme vazife olmadığını, ama benim yalnız Alman hükûmeti ile işim olduğunu söyledim.

Kühlmann, dişlerini gıcırdata gıcırdata benim sözlerimi doğruladı.

Şüphesiz diplomasi ile asker şef arasındaki didişmeyi gözde büyütmek saflık olurdu. Kühlmann, işgal atındaki bölgeler, yetkili milli organların ağzından, Almanyayı tuttuklarını zaten bildirmişlerdir, diyordu. Hoffmann da kendi açısından, işgal altındaki böglelerde böyle bir organ yoktur diye Alman kuvvetlerinin o bölgeleri boşaltmaları gerekmez diyordu. Taban tabana zıt görüşlerdi; ama ikisi de bir kapıya çıkıyordu.

Kühlmann, bu noktada, insana ilk bakışta olmaz gibi görünen bir kurnazlığa baş vurmıya kalkıştı. Ortaya koyduğumuz bir sıra soruya verdiği ve von Rosenberg'in okuduğu yazılı cevapta, Alman birliklerinin, işgal ettikleri toprakları, batı cephesinde savaş sona ermeden boşaltamıyacaklarını bildiriyordu.

Ben bundan tahliyenin savaş bittikten **sonra** yapılacağı sonucunu çıkararak, mühletin daha kesin olarak belirtilmesini istedim.

Kühlmann köpürdü. Bizi uyutacağını sanmıştı her halde. Başka bir deyişle, bir kelime ile oynayıp, ilhak niyetini gizle-

miye çabalamıştı. Tutmadığını görünce, Hoffmann'ın da yardımı ile açıkladı ki Alman birlikleri savaşın bitişinden ne **önce** ne de **sonra** çekilmiyeceklerdir.

Ocak sonunda Avusturya-Macaristan hükûmetinden, kabul edilmiyeceğini bile bile, Avusturya proleteryası temsilcileriyle görüşmeler yapmak üzere Viyanaya gitmek izni istedim. Avusturya sosyal demokrasisinin etekleri tutuştu. Görünüşte hiç olmıyacak bir nedenle, böyle bir görüşmiye yetkili olamıyacağım nedeniyle, olmaz dediler.

Czernin'e şu mektupla cevap verdim:

«Bay bakan,

Orta elçilik müsteşarı kont Czakki'den aldığım, ve size ilişikte kopyasını gönderdiğim, ve benim 24 câri tarihli telgrafıma sizin cevabınız olduğu anlaşılan, 26 câri tarihli mektuba cevap olarak, şu elinizdeki mektubumla bildiririm ki, benim, demokratik bir barış sağlamak amacıyla, Avusturya proletaryası temsilcileriyle görüşmelerde bulunmak üzere Viyanaya gitmek için istediğim iznin reddedildiğini not etmiş bulunuyorum. Belirtmek zorundayım ki, cevabınızdaki salt formaliteye değgin düşünceler, Rusya İşçi ve Köylü Hükûmeti temsilcileriyle Avusturya proletaryası temsilcileri arasında yüz yüze görüşmeler yapılmasının istenmediğini maskelemeye yaramaktadır. Mektupta gösterilen nedene, benim böyle bir görüşme için gerekli olan yetkiye sahip olamıyacağım nedenine (hem şekil hem de öz bakımından kabul edilemiyecek olan nedene) gelince, bay bakan, şu noktaya dikkatinizi çekerim ki benim yetkilerimin sınırını ve konularını belirleme hakkı yalnız benim hükûmetime aittir».

Görüşlerin son döneminde Kühlmann ve Czernin'in ellerindeki belli başlı koz, Kiyef **Rada**sının(1) Moskovaya karşı takındığı bağımsız ve düşman tutum oldu.

Bu Radayı yönetenler Kerenskiciliğin bir çeşit Ukraynalı temsilcileriydiler. Örnek aldıkları büyük Rusyalıdan pek farkları

(1) Rada: Meclis, parlamento, hükûmet.

yoktu. Ya da ondan daha taşralı olmak gibi bir farkları vardı. Brest'teki delegeleri, her hangi bir kapitalist diplomatın burnundan yakalayıp sürükliyebileceği bir yaratıktı. Yalnız Kühlmann değil Czernin bile hoşgörülü bir iğrentiyle kullanıyordu kendisini. Bizim Ukraynalı demokrat dangalakların Hohenzollern ve Habsbourg gibi sağlam firmaların kendilerini ciddiye almalarından akılları karışmıştı. Rada delegasyonu şefi Golubovič'in, kalkıp bir kaç söz söyledikten sonra siyah redingotunun eteklerini dikkatle toplayıp bir oturuşu vardı, içinde kaynayan sevincin sıcağı ile neredeyse eriyip su gibi akacağı sanılırdı.

Czernin özel günlüğünde anlattığı gibi, Ukraynalıların, Sovyet delegasyonuna açıkça düşman bir demeç verdiğini söyler. Ukraynalılar gayretkeşliği ileri götürüp ölçüyü aşmışlardı. Sözcüleri bir çeyrek saat boyunca kaba, küstah sözler sıraladı, vicdan sahibi Almanca tercümanı sıkıntı içerisinde kalmıştı, bu diyapozondan çıkan ses tonuna uyduramıyordu bir türlü kendisini.

Habsbourg'un büyük elçisi olan kont, bu sahneyi anlatırken, benim çılgına döndüğümü, rengimin attığını, altüst olduğumu, alnımdan soğuk terler boşandığını filân yazmıştır.

Abartmaları bir yana bıraksak bile, itiraf ederim ki, bu sahiden en ağır sahnelerden birisiydi. Ama, bana en çok dokunan, Czernin'in yanlış olarak söylediği gibi, yurttaşlarımızın dili ile yabancılar önünde hakarete uğramış olmamız değildi. Hayır, asıl dayanılmaz olanı, ne de olsa devrimi temsil eden insanların, kendilerini adam yerine koymıyan bu aristokrat önünde böyle deliler gibi ve bile bile bayağılaşmaları idi. Kendini beğenmişlik, alçaklık, başkalarına kul köle olmak için çırpınan uşak davranışı; işte bu halde idiler, bir an için kendilerini iktidarda bulan bu alçak nasyonalist demokratlar.

Kühlmann, Czernin, Hoffmann ve öbürleri soluklarını kesmişler, kelime sektirmeden dinliyorlardı, iyi bir ata oynamış at yarışı kumarbazları gibiydiler.

Ukrayna temsilcisi, her lâfın başı gözlerini kaldırıp efendilerine bakıyor, onlardan yüreklendirme bekliyor, arkadaşları-

nın kırksekiz saat uğraşıp hazırladıkları kâğıttan okumaya devam ediyordu, yüz karası sözlerdi hepsi de.

Evet, bütün ömrümce başıma gelen en kötü işti bu. Ama bir yandan bu sövüp saymalar, öbür yandan alaylı bakışlar, bu çapraz ateş altında, bir tek dakika şüpheye düşmemiştim ki, göze girme telâşındaki bu uşakları, pek yakında kendi efendileri kapı dışarı edecek, sonra o efendilere de sıra gelecek, yüzyıllardan beri kurulmuş oldukları yerlerden onlar da sökülüp atılacaklardır.

Bu arada Sovyet devrimci birlikleri Ukraynada ileri harekete başarıyla devam ediyor, Dinyeper yolunu açıyorlardı. Tam yaranın deşileceği gün, yani Ukrayna delegelerinin Kühlmann'la ve Czernin'le kendi öz ülkelerinin satış sözleşmesi üzerinde anlaşmış olduklarının açıkça belli olduğu gün, Sovyet orduları Kiyef'e girdiler.

Radek, direk telle, Ukrayna baş kentinin durumunu sorduğu zaman, kiminle konuştuğundan haberi olmıyan bir Alman ara istasyonunun telgrafçısı,

«Kiyef öldü» demişti.

7 Şubatta, merkez imparatorlukları delegasyonlarına Lenin' in bir radyo telgrafını sunuyordum; Lenin, Sovyet birliklerinin 29 Ocakta Kiyefe girdiklerini, Rada hükûmetinin her şeyi bırakıp çekildiğini, Ukrayna Sovyetleri Merkez İcra Komitesinin yönetimi ele alarak Kiyefte yerleşmiş olduğunu, Ukrayna hükûmetinin federatif birlik içinde Rusya ile birleştiğini ve iç ve dış politikada tam birlik halinde olduklarını bildiriyordu.

Hemen açılan oturumda Kühlmann ve Czernin'e, sınırı Brest-Litovsk'un sınırından ibaret kalan bir ülke ile sözleşme imzalamak üzere olduklarını bildiriyordum (Brest-Litovsk Ukraynaya bağlanıyordu, öyle anlaşmışlardı). Ama Alman hükûmeti, daha doğrusu Alman başkomutanlığı, zaten Ukraynayı işgale karar vermişti. Merkez imparatorlukları diplomasisi, sadece Alman birlikleri için bir pasaport hazırlamışlardı. Ludendorf

çok iyi çalışıyordu, Hohenzollern ordusunun sonunu hazırlamakta idi.

İşte bu günlerde, bir Alman hapishanesinde bir adam yatıyordu, sosyal demokrat politikacıların çılgın bir ütopyacı saydıkları, yargıçların ihanetle suçladıkları bir mahpus. Bu mahpus şöyle yazıyordu:

> Brest görüşmelerinin sonucu boş değildir, hatta barış şimdi insafsız bir teslim sayesinde elde edilmiş olsa bile. Rus delegeleri sayesinde, Brest uzaklardan dinlenen bir devrimci kürsü oldu. Bu kürsü merkez Avrupa devletlerinin ipliğini pazara çıkarmıştır, Almanyanın eşkiyalığını, yalanını, iki yüzlülüğünü ve çevirdiği dolapları yüzüne çarpmıştır. Alman çoğunluğunun (sosyal demokrasinin) yüzsüz ve iki yüzlü barış politikasının ne mal olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çeşitli ülkelerde önemli halk hareketlerine hız kazandırmıştır. Vardığı acılı sonuç, devrime müdahale, sosyalizmin her telini ayrı ayrı sızlatmıştır. İlerde görcceğiz, bu gün başarı sağlamış olanların ektiklerinden neyi biçeceklerini. O zaman hiç de hoşnut kalmıyacaklardır.
> (Karl Liebknecht: **Polotische Aufzeichnungen aus seinem Nachlass.** Verlag Die Aktion, 1921, sayfa 51).

XXXII

BARIŞ

Bütün sonbahar boyunca, cephe delegeleri her gün Petrograd Sovyetine geliyor ve eğer barış 1 Kasımdan önce sağlanamazsa, asker cephe gerisine yürüyecek, barışı kendi eliyle yapacak, diyorlardı. İleri hatlardaki birliklerin günlük emri haline gelmişti bu. Asker yığın halinde siperleri boşaltıyordu. Oktobr Devrimi bir ölçüde önlemişti bunu, ama şüphesiz uzun sürcmezdi.

Şubat devrimi, savaşanlara kendilerini şimdiye kadar Rasputin çetesinin yönettiğini, onları bu saçma ve utanılacak savaşa onun sürdüğünü söylemişti: şimdi aynı savaşa Kerenskinin kara gözleri için devam etmek istemiyorlardı. Evine dönmek, ailesine, yurduna kavuşmak, devrimin kendisine vaad etmiş olduğu toprağı ve özgürlüğü görmek ve tatmak istiyorlardı, ve bu arada hâlâ aç ve bitli, cephenin siperlerinde tutunuyorlardı. Kerenski, asker, işçi ve köylülerin tutumlarından tepesi atmış, bir gün onlar için «âsi köleler» demişti. Onun anlamadığı küçük bir şey vardı: devrim zaten, artık kölelikten kurtulmak istiyen kölelerin baş kaldırması demekti.

Kerenski'nin koruyucu meleği ve akıl hocası Buchanan, kendisi ve benzerleri için savaşın ve devrimin ne olduğunu, anılarında anlatmak sakarlığında bulunmuştur. Ekimden aylarca önce şu sözlerle çiziyor Rus 1916 sını - Çar ordusunun çözülmüş ve ekonomik sıkıntının dayanılmaz hale gelmiş olduğu, yiyecek için kuyrukların uzayıp gittiği, yöneticilerin Rasputin'in değneği altında birdir bir oynadıkları o korkunç yılı:

«Yolumuzun düştüğü güzel villardan birinde (Buchanan 1916 da Kırıma yaptığı bir yolculuğu anlatıyor) yalnız, gümüş

tepsi içinde sunulan ekmek ve tuzla karşılanmakla kalmadık, ayrılırken otomobilde düzinelerle yıllanmış Bourgogne şişeleri bulduk, tadına doyamadık. Bir daha geri gelmemek üzere kaybolmuş olan bu mutlu(!) günleri hatırlamak, bizi o kadar güler yüzle ağırlamış olan insanları, kaderin içine atmış olduğu yoksulluğu ve acıyı düşünmek insanın içini ürpertiyor».

Buchanan'ın sözünü ettiği acı, siperlerdeki askerin, ve dükkân kapılarında kuyruk olan aç asker analarının çektiği acı değildir; o, güzel villaların eski sahiplerinin acısını dile getiriyor, gümüş tepsiler ve bourgogne şarapları için, onların hesabına üzülüyor. Böylesine soğuk kanlı bir densizlik karşısında insan kendi kendisine, hayır, diyor, Oktobr Devrimi boşuna olmamış! Yalınız Romanov'ları değil, bir Buchanan'ı ve bir Kerenski'yi de boşuna ezip geçmemiş!

Brest-Litovsk'a giderken cephe çizgisini ilk olarak geçiyordum, siperlerde bulunan ve bizim gibi düşünen arkadaşlar, Almanyanın korkunç isteklerine karşı, pek önemli olmasa bile, bir gösteri düzenliyecek durumda değildiler: siperler hemen hemen boştu. Buchanan - Kerenski sınamasından sonra, kimse savaş hazırlığı sözünü ağzına almıyordu artık. Barış, nasıl olursa olsun barış!. Sonraları, bir aralık, Brest'ten Moskova'ya dönerken, Panrus merkez icra komitesinin cephedeki temsilcisine rastladık.

«Olamaz, diyordu, hiç olmaz... Artık siperlere dönemeyiz, bizi dinlemezler. Bizim de Kerenski gibi kendilerini kandırdığımızı söylerler...»

Besbelli artık savaşa devam edilemezdi. Leninle aramızda bu noktada bir anlaşmazlığın gölgesi bile yoktu. Bukharin'i ve «Devrimci Savaş»ın öbür havârîlerini aynı şaşkınlıkla seyrediyorduk.

Ama, daha az önemli olmıyan bir başka sorun vardı: Hohenzollern'lerin hükûmeti, bize karşı mücadelesinde hangi noktaya kadar gidebilecekti? Kont Czernin o sıralarda bir arkadaşına yazdığı mektupta, eğer, diyor, elimizdeki kuvvet yetişseydi, bolşeviklerle anlaşmıya oturacağımıza gider Petrograd'ı alır-

dık. Kötü niyetten yana eksikleri yoktu. Ama güçleri var mıydı? Hohenzollern, barış istiyen bir devrimin üzerine ordularını sürebilecek miydi? Şubat Devriminin, sonra Oktobr Devriminin Alman ordusu üzerindeki etkisi neydi? Bu etki bir gün gelir ortaya çıkmaz mıydı? Bunların cevabı yoktu. Cevabı, yapılan görüşmelerden çıkarmak gerekiyordu. Bunun için de görüşmeleri uzatmak gerekiyordu.

Avrupa işçilerine, bir tek Sovyet Devriminin bile kendileri için ne kadar yararlı olduğunu ve özellikle onun barış politikasının ne olduğunu anlıyabilecekleri kadar bir zaman bırakılmalıydı. Bu o kadar önemli idi ki, Entente ülkelerinin basını, Rus uzlaşmacı ve burjuvalarının basını ile birlikte, barış görüşmelerini, rolleri önceden dağıtılmış bir komedi gibi göstermek telâşına düşmüşlerdi.

Almanyada bile, zamanın sosyal demokrat muhalefeti içinde, bolşevikleri Alman hükûmetinin suç ortağı sayan söylentiler çalkanıyordu, bunlar kendi miskinliklerinin cezasını bizim üstümüze yıkmak istiyorlardı. Bu yorum, Fransa ve İngilterede haydi haydi kabul edilmekte idi. Besbelliydi ki Entente burjuvazisi ve sosyal demokratları, eğer işçi yığınlarının şüphesini çekebilirlerse üzerimize, Entente'ın bize karşı askeri müdahalesi son derece kolaylaşmış olacaktı. Eğer, ayrı barışı nasıl imzalamak zorunda kalacaksak, daha önce Avrupa emekçilerine, Almanya hükûmetleriyle bizim aramızdaki kıyasıya nefretin, yadsınamıyacak kadar açık bir kanıtını vermek zorunluluğu vardır, diye düşünüyordum. Brest-Litovsk'a işte bu düşüncelerle ve şöyle özetlenebilecek bir formülle geliyordum: savaşı keseceğiz, askere tezkere vereceğiz, ama barışı imzalamıyağız(1). Eğer, diyordum, Alman emperyalizmi üzerimize asker sürecek durumda değilse, bu bizim için, çok sonuçlar verebilecek, yaman bir zafer olur .Yok eğer, Hohenzollern'in bize yeni bir yumruk vuracak kadar gücü hâlâ varsa, o zaman teslim olurduk. Delegasyonun öbür üyelerine, bu arada Kamenef'e de danıştım, tamam,

(1) 10 Şubat 1918.

dediler, ve Lenin'e durumu yazı ile bildirdim.

«Moskovaya geldiğinizde görüşürüz» diye cevap verdi.

Kanıtlarımı ortaya koyduğum zaman da şöyle dedi:

«Eğer general Hoffmann üzerimize yürüyebilecek durumda değilse pek âlâ. Ama bu umut azdır. Bavyera kulak'ları(1) arasından seçme alaylar çıkarabilirler. Bize karşı bu kadarı yetmez mi? Siz kendiniz söylüyorsunuz ki siperler boşalmıştır. Ya Almanlar saldırıya geçerlerse?

— O zaman barışı imzalamak zorunda kalırız. Ama herkes anlar ki başka çaremiz kalmamıştır. Bizim Hohenzollern'le gizli ilişkilerimiz masalı da böylece ortadan kalkmış olur.

— Doğru, bunun da yararları var elbet. Ama çok tehlikeli. Alman devriminin zaferi için bizim mahvolmamız gerekiyorsa, bunu yapamayız. Alman devrimi bizimkinden çok daha önemli olacaktır. Ama ne zaman olacak bu devrim? Kimse bilmez. Bu gün için dünyada bizim devrimimizden daha önemli bir şey yoktur. Ne yapıp yapıp onu kurtarmak gerekir».

Bu güçlüklere bir de parti içi çekişmeler ekleniyordu. Partide ya da hiç olmazsa yöneticiler arasında, Brest şartlarına göre barış imzalamayı kimse istemiyordu. Brest görüşmelerinin gazetelerimizde yayınlanan tutanakları da, bu havayı besliyor, ağırlaştırıyordu. Bu hava en şiddetli deyimini, küçük bir grup olan sol komünistlerin devrimci savaş sloganında buluyordu.

Parti içinde çekişme günden güne kızışıyordu. Sonradan yayılan sözlerin tersine, çatışma benimle Lenin arasında değil, Lenin'le partinin yönetici örgütünün ezici çoğunluğu arasında idi. Tartışma konusu olan belli başlı sorular şunlardı: Bu gün için bir devrim savaşı yapabilir miydik, ve genel olarak devrimci bir hükûmetin emperyalistlerle bir anlaşma yapması doğru olur muydu? Bu iki noktada tastaman ve aynen Lenin'in yanında idim, ikimiz de birinci soruya hayır, ikincisine evet diyorduk.

İlk geniş tartışma 21 Ocakta parti toplantısında açıldı. Üç

(1) Zengin köylü.

görüş belirdi. Lenin barış görüşmelerini uzatmak, ama bir ültimatom verilmesi halinde hemen teslim olunması fikrindeydi. Ben konuşmaları çıkmaza sokmak ve kesmek zorunludur, diyordum; hatta yeni bir Alman saldırısını bile göze almalıyız, eğer bu saldırı olursa, o zaman —en kötüsü— kuvvet karşısında teslim olmak zorunda kaldık deriz. Bukharin, devrim alanını genişletmek amacıyla, savaş istiyordu.

Bu 21 Ocak toplantısında Lenin, devrimci savaş taraftarlarına adam akıllı yüklenmiştir, benim önerimi sadece bir kaç sözle eleştirmiştir, o kadar.

Devrimci savaş taraftarları otuz iki oy aldılar, Lenin on beş oy aldı, ben on altı.

Bu oylama partinin fikrini yeterince belirtmekten uzaktı. Partinin üst sıralarında «sol kanat» bu toplantıdakinden daha da güçlü idi. Benim geçici başarımı sağlıyan da bu olmuştu. Bukharin taraftarları, benim düşüncemi kendi yönlerinde atılmış bir adım gibi görmüşlerdi. Lenin buna karşılık, kesin karara varmayı geciktirmek suretiyle, kendi görüşünün başarı elde edeceğini umuyordu, ve bunda haklı idi. Bizim kendi partimizin de, bu dönemde, batı Avrupa işçileri kadar ihtiyacı vardı her şeyin doğrusunu görmiye. Lenin, partinin ve devletin bütün kuruluşlarında azınlıkta idi. Halk Komiserleri Meclisinin savaş mı, barış mı sorusuna, iki yüzden aşkın Sovyet 5 Marttan önce cevap verdi. En önemli Sovyetlerden yalnız ikisi, Petrograd ve Sivastopol barış diyordu, (o da bir takım şartlar ileri sürerek). Buna karşılık bir sıra büyük işçi merkezi (Moskova, Ekaterinburg, Kharkov, Ekaterinoslav, İvanovo-Voznessenk, Cronstadt, v.b.) ezici çoğunlukla görüşmelerin kesilmesini istiyordu. Aynı hava parti içinde de esiyordu. Sol Sosyalist-Devrimcilerin adını anmak bile fazla. O sıralarda Lenin'in görüşünü kabul ettirebilmek için parti içinde bir bölünmeden ve bir hükûmet darbesinden başka çare yoktu. Ama beri yandan her geçen gün Lenin'i tutanların sayısı artıyordu. Bu koşullar altında «ne savaş, ne barış» formülü, Lenin'e ulaşan somut bir köprü oluyordu. Parti çoğunlu-

ğu, hiç olmazsa parti yöneticilerinin çoğunluğu bu köprüden geçmiştir.

Lenin beni sıkıştırıyordu:

«Pekâlâ, diyelim ki barışı imzalamadık ve Almanlar da saldırıya geçtiler. Ne yaparsınız o zaman?

— Barışı süngü zoruyla imza ederiz. Bütün dünya da anlar durumu.

— Ve siz de o zaman devrimci savaş görüşünü desteklemiyeceksiniz, öyle mi?

— Hayır, hiç bir suretle.

— O zaman tehlike epeyce azalıyor demektir. Estonya ve Letonyayı kaybetmeyi göze alıyoruz».

Ve muzip bir gülüşle ekledi:

«Troçki ile barış için doğrusu Letonya ve Estonyayı feda etmiye değer».

Bu cümleyi günlerce dilinden düşürmedi.

Merkez Komitesinin 22 Ocak toplantısında benim önerim kabul edildi: görüşmeler sürüncemiye sokulacaktı; Almanlar ültimatomu dayarlarsa savaşın bittiği ilân edecek, ama barış imzalanmıyacaktı; sonrası duruma göre idare edilecekti.

25 Ocakta akşam geç vakit bolşevik merkez komitesiyle o zamanki müttefikimiz sol sosyalist-devrimci merkez komitesi ortak bir toplantı yaptı; aynı formül ezici çoğunlukla onaylandı. Bu iki merkez komitesi kararının, bir Halk Komiserleri Meclisi kararı gibi sayılması da kabul edilmişti (o sıralarda çok zaman böyle yapılırdı).

31 Ocakta, Brest'den Smolni'yi aradım, direk telle Lenin'e şunları bildirdim:

Alman basınının yaydığı bir sürü sözler ve haberler arasına şöyle saçma bir dedikodu da sızmış: gûya biz barışı imzalamak niyetinde değilmişiz ve bolşevikler arasında bu noktada görüş ayrılığı varmış falan filan. Politiken gazetesinden alındığı bildirilen bir Stockholm telgrafı gördüm. Yanılmıyorsam, Politiken, Hoeglund'un organıdır. Kendi-

sinden öğrenemez miyiz acaba, nasıl oluyor da yazı kurulu böyle budalalıkları basabiilyor, tabii eğer böyle bir haber yayımlamışlarsa. Alman burjuva basını zaten böyle dedikodularla dolu olduğu için, belki Almanlar buna da pek kulak asmıyacaklardır. Ama burada söz konusu olan Petrograd'da da bir yazar bulunduran sol bir gazetedir. Bu da haberin önemini arttırır, ve buradaki konuşmalarımıza etki yapar.

Alman ve Avusturya basını, Petrograd'da, Moskova'da ve bütün Rusyada tüyler ürpertici olaylar olduğuna dair hikâyelerle doludur: yüzlerce, binlerce adam öldürülüyormuş, makineli tüfekler ölüm saçıyorlarmış filan. Petrograd ajansında ve radyoda her gün ülkenin durumu hakkında haberler yayma işini aklı başında bir arkadaşa havale etmek gerekiyor, Zinovyef yoldaşın bu işi üzerine alması çok iyi olur. Çok önemlidir. Bu haberler, özellikle Vorovski ve Litvinofa da ulaştırılmalıdır, bunu Çiçerin sağlıyabilir.

Şimdiye kadar doğru dürüst bir tek seans yapabildik. Almanlar çok ağırdan alıyorlar, her halde bir iç bunalımları var. Alman basını, bağıra çağıra bizim barış istemediğimizi, devrimi başka ülkelere de sıçratmaktan başka bir şey düşünmediğimizi yazıyor. Oysa salt Avrupa devriminin gelişmesi bakımından bile, barışı bir an önce elde etmenin bizim için ne kadar büyük önem taşıdığını bu eşekler anlamıyorlar.

Romen heyetini kapı dışarı etme işi ne oldu? Romanya kralı galiba Avusturyada. Bir Alman gazetesine göre, Moskovada saklanan Romen paraları milli hazinenin değil, Romanya milli bankasının altınları imiş. Resmi Alman sempatisi, şüphesiz Romanyaya yönelmiştir. Troçki.

Burada bir açıklama gerekiyor. Kullandığımız tel yalnız bize ayrılmıştı. Ame Brest'de Almanların bu direk teli dinlediklerinden şüphemiz yoktu: tekniklerinin ne kadar ileri olduğunu biliyorduk. Her şeyi şifreye dökemiyorduk, zaten buna da

güvenilemezdi. Oysa Hoeglund'un gazetesi **Politiken**in hiç yoktan ve birinci elden bir haberi yayınlamış olması bizim işimizi bozmuştu. İşte bundan ötürü, bu notu, bizim gizli kararlarımızın yabancıların eline geçmiş olduğunu Lenin'e haber vermekten çok, Almanları şaşırtmak için göndermiştim. Gazeteciler için kullandığım eşek lâfı, metne tabii bir hava vermek isteğinden doğmuştu.

Bu oyun Kühlmann'ı yanıltabildi mi, bilmiyorum. Ama 10 Şubatta yaptığım konuşma, beklenmedik bir etki yaptı. 11 Şubatta Czernin özel günlüğüne «Troçki imzayı reddetti. Savaş bitti, ama barış olmadı (sayfa 337)» diye yazıyordu.

İnanılır gibi değil ama, Stalin - Zinovyef okulu, 1924 de, benim Brest'de partinin ve hükûmetin kararlarına aykırı hareket ettiğimi yaymıştır. Zavallı kalpazanlar eski tutanaklara bakmak, ya da kendi demeçlerini bir daha okumak zahmetine bile sokmamışlardır kendilerini. 11 Şubatta, yani benim Brest'de demecimi okumuş olduğum günün ertesi günü, Petrograd Sovyetinde konuşan Zinovyef, «Bu günkü durumdan kurtulmanın tek isabetli yolunu bizim delegasyonumuz bulmuştur» diyordu. Barışı imza etmiş olmamızın, bir kararla onaylanmasını öneren de gene aynı Zinovyef'tir, ve karar, menşevikler ve sosyalist-devrimciler çekimser kaldıkları için, bir tek olumsuz oya karşı çoğunlukla onaylanmıştır.

14 Şubatta, Panrus merkez icra komitesinde verdiğim rapor üzerine, Sverdlov, bolşevik kesimi adına bir karar taslağı sundu ki şöyle başlıyordu:

«Panrus merkezi icra komitesi, barış delegasyonunun raporunu dinledikten ve üzerinde gerekli tartışmayı yaptıktan sonra, Brest'deki temsilcilerinin davranışlarını tam olarak onaylar».

Partinin 11 - 15 Şubat tarihleri arasında Sovyet delegasyonunun tutumunu açıkça doğrulamıyan bir tek örgütü çıkmamıştır.

Parti kongresinde, Mart 1918, Zinovyef şöyle dedi:

«Yetkisini merkez komiteden alan çoğunluğun kararına

tastamam uygun hareket etmiş olduğunu söylemekte Troçki haklıdır. Bunun tersini kimse söylememiştir...»

Nihayet Lenin, kendisi, bu kongrede «Merkez Komitenin... barışı imzalamamak kararını nasıl almış olduğunu» açıklamıştır.

Bu da engel olamamıştır Komünist Enternasyonalinde, Troçki'nin Brest'de barışı imza etmemesi kendi başına yaptığı bir iştir gibi yeni bir hikâyenin uydurulmasına.

Almanya ve Avusturyadaki Ekim grevlerinden sonra Alman hükûmetinin saldırıya geçip geçmiyeceğini kimse kestiremiyordu: ne biz ne de Alman hükûmetinin kendisi, bu gün bu kadar zaman geçtikten sonra fikir beyan eden aklı evveller kadar kesindik bu noktada. 10 Şubatta, Brest'teki Alman ve Avusturya delegasyonları «Troçki'nin demecinde ortaya koyduğu durumun kabul edilmesi gerektiği» kararına vardılar. Bir tek general Hoffmann karşı çıktı. Czernin'e göre, Kühlmann, ertesi günü kapanış konuşmasında barışın de facto (fi'len) alınmasının zorunlu olduğunu söylemiştir. Bu görüşlerin yankıları bize de ulaşmıştır. Bütün delegasyonumuz, Brest'den Moskovaya Almanların saldırıya geçemiyeceği sanısı ile dönmüştür. Alınan sonuçtan Lenin de hoşnut kalmıştı.

«Ama sakın bizi aldatmasınlar?»

Olamaz dedik.

«Öyleyse iyi, dedi Lenin, böylesi daha iyi, görünüş kurtuldu ve işte savaştan da çıktık».

Ama, bize verilen bir haftalık sürenin bitmesinden iki gün önce, Brest'de kalmış olan general Samoilo'dan bir telgraf aldık. General Hoffmann, 18 Şubat öğle vaktinden başlıyarak, Almanların kendilerini bizimle savaş halinde sayacaklarını bildirmiş ve Samoilo'nun Brest'den çıkmasını istemiş. Telgraf doğrudan doğruya Lenin'e gelmişti. Ben de yanında idim, sol sosyalist - devrimcilerle konuşuyorduk. Lenin bir şey demeden telgrafı bana uzattı. Hemen anladım bakışından, iş fena idi. Lenin devrimci - sosyalistlerle sözü kısa kesti ve başından savdı.

« İşte aldattılar bizi, dedi, beş gün kazandılar... Hayvan

pençesindekini kaptırmıyor. Şimdi demek ki eski şartları kabul edip imzayı basmak kalıyor, eğer Almanlar razı olurlarsa».

Ben gene de ayak diredim, bırakalım Hoffmann saldırıya geçsin, Almanya ve Entente ülkeleri işçileri anlasınlar ki bu saldırı göz dağı vermek için değildir, dedim.

«Olmaz, dedi Lenin, kaybedecek bir saatimiz bile yoktur. Olan oldu. Hoffmann savaş istiyor, ve istediğini de yapar. Erteleme zamanı geçti. Hayvan saldırıyor».

Mart'ta Lenin parti kongresinde şunları söyledi:

> Aramızda (yani Leninle benim aramda) kararlaştırmıştık, Almanların ültimatomuna kadar dayanacaktık, ültimatom verirlerse teslim olacaktık.

Bu anlaşmamızı yukarıda anlatmıştım. Lenin, partide benim formülüme karşı konuşmamayı 'salt benim devrimci savaş taraftarlarını tutmıyacağıma söz vermem üzerine razı olmuştu. Bu grubun resmi temsilcisi Uritski, Radek ve galiba bir de Ossinski, bana gelip «tek cephe» yapalım dediler. Tutumlarımızın bir tek ortak yanı bulunduğunu düşünmiye bile bırakmadım. Alman komutanlığı mütarekeyi bozduğu zaman Lenin bana aramızdaki anlaşmayı hatırlattı. Mesele sözle verilen bir ültimatomda değildi, dedim gerçek bir Alman saldırısıdır, o zaman kendileriyle ilişkilerimizin aslı astarı üzerinde kimsenin kuşkusu kalmaz.

17 Şubatta merkez komite toplantısında Lenin oylama yaptı: «Bir Alman saldırısı karşısında kalırsak ve Almanyada bir devrimci ayaklanma olmazsa, barış yapacak mıyız?»

Böyle temel bir soruda, Bukharin ve taraftarları çekimser oy kullandılar. Kretinski de onlara katıldı. Yoffe hayır dedi. Lenin ve ben evet dedik.

Ertesi sabah, Lenin'in barışı imzalamıya hazır olduğumuzu bildiren bir telgraf çekilmesi için yaptığı öneriye karşı oy kullandım. Almanların saldırıya geçtiklerini, savaş araçlarımızı ele geçirdiklerini ve Dvinsk üzerine yürüdüklerini bildiren telgraflar gelmiye başladı. O akşam Lenin'in telgrafının gönderilmesi

için oy verdim: zira artık Alman saldırısı haberinin bütün dünyaya yayılmış olduğundan şüphe edilmezdi.

21 Şubatta, yeni barış şartlarını öğreniyorduk, sanki barışın imzalanması olanağını kökten yok etmek için hazırlanmışlar gibiydi. Delegelerimiz Brest'e vardıkları zaman, Alman istekleri, daha da sertleşmişti. Hepimiz, ve bu arada belli bir noktaya kadar Lenin de, Almanların Sovyetleri devirmek ve devrimin kemikleri üzerinden batı cephesi barışını hazırlamak için Entente devletleriyle anlaştıkları kanısında idik. Bu gerçekten böyle ise, artık ne ödün verirsek verelim durum düzelemezdi. Olayların Ukrayna ve Finlandiyada aldığı gidişat teraziyi savaş yönüne yatırmıştı. Her saat başı kötü haberler geliyordu peş peşe. Almanların Finlandiyada ilerledikleri ve Fin işçi hareketini ezmiye başladıkları öğrenilmişti.

Koridorda Lenin'le karşılaştım, odasının hemen orada. Çok heyecanlı idi. Ne o zamana kadar ne de ondan sonra hiç bir zaman onu bu halde görmemişimdir.

«Evet, dedi, elimizde savaşmak için bir şeyimiz olmasa bile, galiba gene de savaşmak zorunda kalacağız. Şimdi başka bir çıkış yolu bulunabileceğini sanmıyorum».

Ama, on dakika, belki onbeş dakika sonra odasına girdiğim zaman,

«Hayır politikamızı değiştiremeyiz, dedi. Saldırıya geçmekle devrimci Finlandiyayı kurtaramayız, biz de batarız. Finlandiya işçisine elden gelen her yardımı yaparız, ama barışı elden bırakmadan. Bilmem şimdi bu bizi kurtarır mı? Ama her halde, kurtuluş için tutulabilecek olan tek yol da budur».

Kökten teslim olsak bile, barışı sağlıyabilecek miydik, çok şüphede idim. Ama Lenin, sonuna kadar bu yolu denemek kararında idi. Merkez komitede çoğunlukta değildi, karar benim oyuma bağlıydı. Lenini'n bir oy farkla çoğunluğu alabilmesi için ben çekimser kaldım. Davranışım böyleydi. Şöyle düşünüyordum: eğer teslim olmakla barışı elde edemezsek, biz de düşmanın bizi baş vurmıya zorlamış olacağı devrimin silâhlı savunusu

için parti cephesini doğrulturuz.

Aramızdaki özel bir konuşmada «galiba, dedim, politik açıdan, benim Dışişlerinden çekilmem uygun olacak.

— Neden? Bunlar parlamentoculuk işleri, bizde mi bu yollara gireceğiz..

— Ama ben çekilirsem Almanlar politikamızda bir değişiklik olduğu kanısına varırlar, bizim gerçekten barışı imzalamıya niyetli olduğumuzu anlarlar.

— Olabilir, dedi Lenin düşünceli. Bu ciddi bir politik neden olabilir».

22 Şubatta merkez komite toplantısında, Fransız askeri misyonunun Fransa ve İngiltere adına, Almanyaya karşı savaşta bize destek olmayı önerdiklerini bildiriyordum. Bu öneri kabul edilmelidir, dedim, yalnız dış politikada bağımsızlığımızı hiç bir suretle zedelememek şartiyle. Bukharin, emperyalistlerle hiç bir anlaşmıya girilemez diye kesip attı. Lenin bütün gücüyle beni tuttu, ve merkez komite beşe karşı altı oyla benim dediğimi kabul etti. Lenin'in kararı şöyle yazdırdığını hatırlıyorum:

«Troçki yoldaşa, Alman eşkiyasına karşı Fransız emperyalizmi eşkiyasının yardım önerisini kabul etme yetkisi verilmiştir.»

Lenin açık ve kesin formülleri severdi.

Toplantıdan çıktığımızda, Smolni'nin uzun koridorunda Bukharin beni yakaladı, kollarını boynuma dolayıp boşandı, hüngür hüngür ağlamıya başladı.

«Biz ne yapıyoruz! diyordu, partiyi tezek yığını haline getirdik!»

Gözü suludur Bukharin'in genellikle, natüralist deyimleri de sever. Ama bu sefer durum sahiden kötüydü. Devrim örsle çekiç arasında kalmıştı.

Delegelerimiz 3 Martta barış andlaşmasını okumadan imza etti. Clemenceau'nun düşündüğünden de beter bir şeydi bu Brest barışı, darağacı düğümü gibi bir şey. 22 Martta Reich-

stag andlaşmayı onayladı. Alman sosyal demokratları, kısa bir süre sonra kendilerinin de Versailles'da karşılaşacak oldukları ilkeleri, şimdiden kabul ediyorlardı. Bağımsız sosyal demokratlar karşı oy kullandılar; kendilerini çıkış noktalarına geri götürecek olan kısır döngüye ayak basmış oluyorlardı böylece.

VII. parti kongresinde (Mart 1918), geçtiğimiz yola bir göz atarak, durumumu oldukça açık ve bütün olarak ortaya koydum:

«Eğer barışı Kasımda imza etseydik şartlar çok daha iyi olurdu bizim için. Ama (Zinovyef dışında) hiç kimse bundan söz etmemiştir: hepimiz ajitasyon yapmak, Alman, Avusturya - Macaristan işçi sınıflarını, bütün Avrupanın işçi sınıfını devrime yöneltmek istiyorduk. Almanlarla yaptığımız görüşmelerin ancak bu açıdan bir anlamı vardır. Daha önce Sovyetlerin III. Panrus kongresinin bolşevik kesiminde eski Avusturya - Macaristan elçisi Gratz'ın nasıl Almanların bize ültimatom çekmek için bahane aradıklarını söylediğini anlatmıştım. Bizim böyle bir ültimatom beklediğimizi... her şeyi imzaya hazır olduğumuzu, sadece arada devrimcilik komedisi oynadığımızı sanıyorlardı. Bu durumda eğer imzalamazsak Reval'i ve başka yerleri kaybedersiniz diğe göz dağı veriyorlardı; imzalarsak eğer bu sefer de dünya proletaryasının bütününün ya da bir bölümünün gözünden düşmeyi göze almış olacaktık. Ben de Almanların saldırıya geçmiyeceklerini sananlar arasında idim; ama eğer saldırıya geçerlerse, daha ağır şartlarla da olsa barışı imzalıyacak zamanı bulabileceğimizi düşünüyorduk. Zaman, diyordum kendi kendime, başka bir çıkış yolu olmadığını hepimize gösterecektir».

Dikkat çekici bir olaydır, aynı dönemde Liebknecht'de hapishane köşesinde şöyle yazıyordu:

«Bu gün varılmış olan sonucun, ilerdeki gelişmeler için, Brest'de Şubat başındaki tutumdan daha beter olduğu düşüncesini çok uzaklara atmak gerekir. Doğru olan bunun

tersidir. Böylesine bir tutum son saldırıyı bir vis haud ingrata(1) imiş gibi göstermek suretiyle, daha önceki diretme ve dayatmaların üstüne daha kötü bir ışık tutmak olur. Sonunda Almanların sahneye girmiş olmaları gibi bir hayvanlık, bu bas bas bağıran utanmazlığın üstündeki bütün şüpheleri silip süpürmüştür».

Liebknecht, savaş yılları süresinde, ve hele cibilliyetsizliğini kendi de gizlemiyen Haase ile ilgisini kesin olarak kestikten sonra epeyce yol almıştı. En korkusuz devrimcilerden biri olduğunu söylemenin gereği yoktur. Ama yalnız strateji yeteneklerini geliştirmekle başlamıştır. Bu, devrimci politikasında olduğu kadar kendi kişisel kaderi sorununda da belli oluyordu. Yarın başına neler geleceği hiç umurunda olmamıştır. Hapsedildiği zaman bir çok dost onun yiğitliğini ve özverisini yüceltmiştir. Buna karşılık Lenin, yöneticilerin güvenliğini her zaman kendisine iş edinirdi. O genel kurmay başkanı idi ve savaşta baş komutanlık görevinin kendi omuzlarında olacağını unutmuyordu. Liebknecht askerini savaşa kendisi sokan bir kaptandı. İşte asıl bunun içindir ki bizim Brest-Litovsk stratejimizi anlamakta bu kadar zorluk çekmiştir. Bizim de kadere meydan okumamızı ve ne olursa olsun deyip yürümemizi istiyordu. Bu dönemde kaç kez, «Lenin ve Troçki politikasını» mahkûm etmiştir, bu temel konuda Lenin'in izlediği çizgi ile benimki arasında, haklı olarak bir ayırım yapmamaktaydı.

Daha sonra Liebknecht, Brest politikasını başka türlü yargılamıştır. Mayıs başlarında şunları yazmıştır:

«Rusya Sovyetleri için gerekli olan şey, her şeyden önce ve her şeyden çok gerekli olan şey, —törenler, gösteriler filan değil, ağır, sağlam bir güçtür. Bunun için, her hal ve durumda, enerjiden gayrı zekâ ve zaman— en büyük ve en zeki enerji için vaz geçilmez olan bu zamanı kazanabilmek için zekâ gereklidir».

---

(1) Can sıkmıyan, istiyerek katlanılan, keşki olsa gibilerden bir zorlama.

Böylece Liebknecht, Lenin'in zaman kazanmayı öngören Brest politikasının doğruluğunu tanımış oluyordu.

Doğru, başarıya ulaşır. Ama kötü söz uzun ömürlü olur. Fisher adında Amerikalı bir profesör, Sovyet devriminin ilk ilk yıllarına ayırdığı kocaman kitabında (The Famine in Soviet Russia), benim Sovyetlerin asla savaşmıyacakları ve burjuva hükûmetleriyle hiç bir suretle barış andlaşması imzalamıyacakları düşüncesinde olduğumu yazmıştır. Fisher bu zırva formülü, daha bir çokları gibi, Zinovyef'ten, daha genel olarak epigonlardan aktarmıştır. Fisher'in buna eklediği şey, kendisinin de hiç bir şey anlamamış olmasından ibarettir.

Brest'de yapmış olduğum öneri konusunda, sonraları bana karşı yöneltilmiş olan eleştiriler, bu önerinin yapıldığı yeri ve zamanı kasten görmezden gelerek, ondan zırvaya kadar varan evrensel bir formül çıkarmışlardır. «Ne barış ne savaş», daha doğrusu «Ne barış sözleşmesi ne savaş» sözleriyle anlatılmak istenilen durumda, tabiat dışı bir şey bulunmadığına dikkat etmemişlerdir. Bizim, bu gün bile, dünyanın en büyük devletlerinden bir ikisi ile, bu arada Birleşik Devletler ve Büyük Britanya ile durumumuz böyledir. Evet, böyle olmasını istiyen biz değiliz, ama ister bizden ister karşıdan gelsin, durum budur. Üstelik «barışsız ve savaşsız» bir tutumu kendi isteğimizle sürdürdüğümüz Romanya gibi bir devlet de var ortada. Bana, kendilerine çok zırva gibi gelen evrensel bir formülü yakıştırarak beni eleştirenler, şaşılacak bir şey, U.R.S.S. in bu gün bir çok ülkeyle arasındaki ilişkileri belirliyen «zırva» formülü tekrarlamaktan başka bir şey yapmadıklarını anlamamaktadırlar.

Brest aşamasını Lenin, sonraları nasıl görüyordu? İkimiz arasında bu konuda ortaya çıkmış olan önemsiz anlaşmazlığa dönmekte bir yarar bulmuyordu. Buna karşılık, «Brest görüşmelerinin propaganda açısından büyük öneminden» söz açıyordu (örnekse 17 Mayıs 1918 söylevi). Brest'den bir yıl sonra, parti kongresinde Lenin şu gözlemde bulunmuştur:

Batı Avrupadan ve bütün öbür ülkelerden bıçak gibi kop-

muş, ayrılmıştık, tek başımıza kalmıştık, batıda proletarya devriminin ne halde bulunduğuna dair açık bir bilgimiz yoktu. Bu karışık durum yüzünden Brest barışı partimizde birden artık çekişmelere yol açmıştır (18 Mart 1919 söylevi).

Şimdi de bakalım, sonradan beni eleştirmeye kalkışanlar o günlerde neler yapıyorlardı. Bukharin, hemen hemen bir yıl boyunca Lenin'e (ve bana) karşı amansız bir savaş yürütmüş ve partiyi böleceğim diye göz dağı vermiştir. Kuybişev, Yaroslavski, Bubnov, ve şimdi Stalinizmin direkleri haline gelmiş olan daha bir çokları da onunla birlik olmuşlardır. Zinovyef, tersine Brest'in bir kürsü olarak kullanılmasından vaz geçip, hemen barışın imzalanmasını istiyordu. Zinovyef'in durumunu Lenin de ben de suçluyorduk. Kamenef Brestde benim formüle evet demiş, Moskovaya dönünce de Lenin'e katılmıştı. Rykov o zaman merkez icra komitesi üyesi değildi, kararın verildiği toplantıya katılmamıştı. Dzerjinski Lenin'e karşı çıkmış, ama son oylamada ona oy vermişti. Stalin'in tutumu neydi? Her zaman olduğu gibi, bir tutumu yoktu. Bekliyor ve bir şeyler tasarlıyordu.

Bana başıyla Lenin'i gösterip «İhtiyar barış sevdasında, ama yapamıyacak» diyordu.

Sonra Lenin'e koşuyor, şüphesiz onun için bana söylediklerini benim için de ona söylüyordu.

Stalin hiç bir yerde ağzını açmıyordu. Sözüne kulak asılmazdı. Benim baş kaygım, yani bu barış işindeki tutumumuzun dünya proletaryası tarafından iyice anlaşılması noktasındaki didinişim, onun gözünde ikinci sıradan bir işti. Onu ilgilendiren «bir tek ülkede barış»dı, nitekim sonraları da «bir tek ülkede sosyalizm» diyecekti. Son oylamada Lenin'e oy vermişti. Ancak bir kaç yıl sonradır ki, Troçkizme karşı daha iyi savaşabilmek için, Brest olayları üzerine bir «görüş» edinmek gereğini duymuştur.

Elbette üzerinde durulmıya değer bir şey değildir bu. Brest anlaşmazlıkları üzerine zaten bir şeyler söylemiştim, ama olan-

ların gerçekte nasıl olduğunu ve sonradan ne biçime sokulduğunu göstermek için, üzerinde bunca itirazın ileri sürüldüğü konulardan hiç olmazsa birini bütün kapsamı ile meydana koymanın yararlı olacağını sanıyorum. Bu arada epigonları da yerlerine oturtmuş oluyorum.

Lenin'e gelince, benim kendisine karşı, Almanların Rechthaberei(1) dedikleri bir duygu ile davranmış olduğum kuşkusunu ileri sürebilecek bir tek aklı başında adam bulunamaz. Ben Lenin'in Brest günlerindeki rolünü herkesin duyabileceği şekilde ve herkesten önce övdüm. 3 Ekim 1918 de Sovyetlerin üst örgütlerinin olağanüstü genel kurulunda şunları söyledim:

«Bu büyük yetkili toplantıda söylemeyi ödev sayarım ki, bir çoklarımızın, ve bu arada benim, Brest-Litovsk'da barış imzalansın mı, imzalanmasın mı diye kararsızlık içinde bocaladığımız günlerde, bir tek Lenin yoldaş, eşsiz bir kavrayış ve güvenle, ve dünya çapında proletarya devrimine geçmeyi kuran bir çoklarımızın görüşüne karşı çıkarak, evet imzalansın, demiştir. Ve işte şimdi de açıkça söylemek zorundayız ki haklı olan biz değildik, oydu».

Brest günlerinde, proletarya diktatoryasını Lenin'in politik dehasının kurtarmış olduğunu anlamak için epigonların geç kalmış açıklamalarını beklemiş değilim. Şu yukarıya geçirmiş olduğum sözlerde, üzerime çok büyük ölçüde sorumluluk almış oluyorum, oysa başkalarının düştükleri yanlışları bu kerte paylaşmıya da hakkım yoktur. Bunu örnek vermiş olmak için yapıyorum. Stenografi tutanakları bu sözlerimin «uzun alkışlarla» karşılandığını yazıyorlar. Parti, böylece, benim Lenin'e karşı, her türlü bayağılıktan ve kıskançlıktan arınmış tutumumu anladığını ve değerlendirdiğini göstermiş oluyordu. Lenin'in devrim için, tarih için ve bizzat benim için ne demek olduğunu çok iyi

(1) Önemsiz noktaları parmağına dolayıp mızıkçılık yapmak.

anlamış bir insandım. O benim üstadım olmuştu. Bu, sonradan onun sözlerini ve davranışlarını tekrarlamış olduğum anlamına gelmez. Ama ben onun yanında öğrenmiştim, onun vardığı sonuçlara kendi başıma varabilmeyi.

XXXIII

SVİİAJSK'DA BİR AY

1918 baharı ve yazı en güç zamanlarımız oldu. Savaşın ne demek olduğu ortaya çıkmıya başlamıştı. Zaman zaman her şey elden kayıyor, duman olup uçuyor, tutunacak bir yer, dayanacak bir şey kalmadı sanısı uyanıyordu. İnsanın kendi kendine soracağı geliyordu, acaba, bu bitmiş, yıkılmış, umudunu yitirmiş ülkede yeni rejimi koruyacak ve bağımsızlığını kurtaracak özsu kalmış mıdır, diye. Ambarlar boşalmıştı. Ordu diye bir şey yoktu. Demiryolları karmakarışıktı. Devlet işleri yeni yeni görülmiye başlamıştı. Her yanda komplolar patlak veriyordu.

Batıda Almanlar Polonyayı, Litvanyayı, Letonyayı, Beyaz Rusyayı ve büyük Rusyanın önemli bir parçasını ele geçirmişlerdi. Pskov ellerindeydi. Ukrayna bir Avusturya - Alman kolonisi olmuştu. İngiliz ve Fransız ajanları yazın, Volgada, eski savaş tutsaklarından bir Çekoslovak kolordusu kurmuşlardı. Alman başkomutanlığı bana ataşemiliterini gönderiyor, ve eğer beyazlar doğrudan Moskova üzerine yürürlerse, Alman ordusunun da, yeni bir doğu cephesinin açılmasını önlemek üzere, batıdan Orcha ve Pskov üzerinden başkente doğru yürüyeceğini bildiriyordu. Örsle çekiç arasındaydık. Kuzeyde Fransızlarla İngilizler Murmansk ve Arkhangel'i almışlardı, Vologda'ya doğru ileri harekete geçmeleri bekleniyordu. Yaroslavda beyaz muhafızlar ayaklanmışlardı, Savinkov düzenlemişti bu ayaklanmayı, bunun için kendisine emir verenler de Fransız büyük elçisi Noulens ile Büyük Britanya elçisi Lockhard'dı, amaçları kuzeydeki müttefik ordularıyla Volga üzerindeki Çekoslovaklar ve beyaz muhafızlar arasında, Vologda ve Yaroslav üzerinden bağlantı kurmaktı. Uralları Dutov çeteleri kesmişti, güneyde Don'

da, o zaman doğrudan doğruya Almanlara bağlı olan Krasnovun yönettiği ayaklanma patlamıştı. Temmuzda sol sosyalist-devrimciler başkaldırmışlar, kont Mirbach'ı(1) öldürmüşler, doğuda karışıklık çıkarmıya kalkışmışlardı. Bizi Almanlarla savaşa tutuşturmak istiyorlardı. Sivil savaş cephesi Moskovayı, her gün biraz daha daralan bir halka gibi sarmakta idi.

Simbirsk düştükten sonra, benim tehlikenin en ağır olduğu yere Volga'ya gitmeme karar verildi. Önce bir tren hazırlatmak istedim. Kolay bir iş değildi bu o zamanlar. Elde hiç bir şey yoktu. Daha doğrusu neyin nerede bulunabileceğini bilen yoktu. En basit iş çabucak karmakarışık oluyordu. İkibuçuk yılımın bu tren içinde geçeceği o zaman aklıma gelemezdi. 7 Ağustosta Moskovadan yola çıktım: Kazan bir gün önce düşmüştü, ama benim haberim yoktu. Kötü haberi yola çıktıktan sonra aldım. Çarçabuk kurulmuş olan kızılordu birlikleri hiç çarpışmadan kaçmışlar, Kazanı bırakmışlardı. Kurmayın bir bölümü düşmanın eline düşmüştü; öbür bölümü gafil avlanmış ve şefleri kurşun yağmuru altında basıp kaçmışlardı. Ordunun başkomutanı ve öbür yöneticileri ne olmuştu? Bilen yoktu. Benim tren Kazandan önceki en önemli istasyon olan Sviiajsk'da durdu. Devrimin geleceği bir kez daha, burada ve bir ay içinde düğümlenecekti. Bu zaman süresi benim için büyük bir okul olmuştur.

Sviiajsk önlerindeki ordu, Simbirsk ve Kazandan kaçan, ya da onun yardımına koşan birliklerden kurulmuştu. Her birlik kendi başına buyruk yaşıyordu. Tümü de basıp kaçmaktan gayrı bir şey düşünmüyordu. Düşman, örgüt ve deney bakımından çok üstündü. Beyazların kimi bölükleri sırf subaylardan kurulmuştu, olağanüstü başarılar kazanıyorlardı. Panik âdeta yerden kaynıyordu. Neş'e ve sevinç içinde gelen yeni kızıl birlikler çabucak durgunlaşıyorr, ağırlaşıyorlardı. Sovyetlerin uzun süre tutunamıyacakları söylentileri köylere yayılmıştı. Papaslar ve esnaflar başkaldırıyorlardı. Köylerdeki devrimci kişiler kaçacak

(1) Moskova'daki Alman büyük elçisi.

delik arıyorlardı. Her şey toza dumana bulanmıştı, işe neresinden başlamak gerektiğini bilen yoktu. Durum içinden çıkılmaz gibi görünüyordu.

Burada, Kazanın burnunun dibinde, ve küçük bir alan içinde, insanlığın kaderi ile oynıyan bir çok etkeni enine boyuna düşünmek, ve her belli ve özel durum karşısında, asıl güvenmesi gereken şeyi, yani canlı ve hareket halindeki insanı bir yana bırakıp kadere boyun eğen ve dört elle genel yasalara sarılan tarihsel kadercilik ödlekliğine karşı kanıtlar bulmak gerekmekte idi.

Bu günlerde devrimi devirmek için çok şey gerekir miydi? Devrimin elindeki topraklar, eski Moskova Büyük Dükalığının topraklarından ibaret kalmıştı. Silâhı hemen hiç yoktu. Dört yanı düşmanla çevriliydi. Kazandan sonra düşme sırası Nijni-Novgorod'da idi. Ondan sonra Moskova yolu açılmış demekti. Devrimin kaderi şimdi Sviiajsk'da belli olacaktı. En çok bunaldığımız zamanlarda, her şey bir tek tabura, bir bölüğe, hatta bir komiserin dayanma gücüne bağlı kalıveriyordu.. Yani kıl kadar bir şeye. Ve her gün başa gelen bir şeydi bu.

Ama devrim gene de kurtulmuştur. Ne idi bunun için gerekli olan? Az bir şey. Yığınlara yol gösterenlerin, işin ucunda ölüm bulunduğunu anlamaları gerekiyordu. Başarının temel koşulu, hiç bir şeyi örtbas etmemek, her şeyden önce güçlü olmadığımızı gizlememek, yığınlarla oynamamak, her şeyi kendi adıyla anmaktı. Devrim henüz işin farkında değildi. Oktobr zaferi kolay kazanılmıştı. Peşinden sürüklenen büyük belâları henüz ortadan kaldıramamıştı. Eskisi kadar güçlü de değildi. Düşman bizde eksik olan şeyi, askeri örgütü ele geçiriyordu. Devrim, örgütlenme sanatını Kazan önlerinde öğrenmiştir.

Sviiajsk'dan çekilen bir telgraf bütün ülkeyi ayağa kaldırdı. Sovyetler, Parti, Sendikalar yeni birlikler kuruyor, Kazan çevresine binlerce komünist gönderiyordu. Genç partililerin çoğu daha eline silâh almamıştı. Ama ne olursa olsun yenmek istiyorlardı. En önemlisi de bu idi. Bunlar ordunun gevşemiş belini

doğrultan demirden bir bel kemiği olmuşlardır.

Doğu cephesi komutanı, daha önce bir Letonya avcı tümenine komuta etmiş olan albay Vazetis'di. Eski ordudan kalma tek birlik buydu. Letonyalı yoksul işçi ve köylüler, Baltık ülkelerinin barınlarından yaka silkiyorlardı. Çarlık rejimi, bu toplumsal kini kullanmıştı Almanlara karşı yaptığı savaşta. Çar ordusunun en iyi birlikleri Letonya alayları idiler. Şubat devriminden sonra hemen bütünüyle bolşevik oldular ve Oktobr Devriminde önemli rol oynadılar.

Vazetis becerikli, çalışkan ve kafası işliyen bir adamdı. Sol sosyalist-devrimcilerin ayaklanması sırasında kendini göstermişti. İsyancıların karşısına top diken oydu. Asilerin çil yavrusu gibi dağılmaları için iki üç el ateş etmek yetmişti, kimsenin de burnu kanamamıştı.

Muraviyef serserisi bize ihanet edince, doğu cephesinde onun yerini Vazetis aldı. Öbür akademililerden(1) başkaydı, devrimin kargaşalığı içinde bocalamıyor, soluyarak, tükürerek, onun içinde, şen şâtır yüzüyordu; çağırılar, emirler çıkarıyordu, yerine getirilip getirilmediğini uzun boylu aldırış etmiyordu, ama çevresini yüreklendiriyordu. Öbür «uzman» ların(2) yetkilerini aşmamak için göstedikleri titizliğe karşılık o, gerekli gördüğü anlarda kararlar çıkarıyor, Halk Komiserleri Meclisi varmış, Panrus merkez yürütme kurulu varmış, hiç kulak asmıyordu.

Bir yıl kadar sonra Vazetis hakkında kuşkular belirdi, değiştirilmesi gerekli görüldü. Ama suçlamaların elle tutulur yanı yoktu. Belki uykudan önce Napolyonun hayatından bir kaç sayfa okuyor ve iki üç genç subaya taşkın düşünceler açıyordu... Vazetis şimdi askeri akademide profesördür.

6 Ağustos akşamı beyazlar Kazan'a girerken yerinden en

(1) Yüksek Savaş Okulu.

(2) Rus devrim lûgatinde «spetz» dedikleri, spesyalist, uzman anlamına. Eski rejimin subay, mühendis ve görevlilerinden olup da yeni rejimde komünistlerin denetimi altında çalışmıya razı olanlara spetz diyorlardı.

son ayrılan o olmuştu. Paçayı kurtarmış ve çapraz yollardan dolanarak Sviiajsk'a ulaşabilmişti; Kazanı kaybetmişti, ama iyimserliğini korumuştu. En önemli konuları gözden geçirdik birlikte, Letonyalı bir subayı, Slavin'i beşinci ordunun başına geçirdik ve ayrıldık. Vazetis kendi kurmayına gitti, ben Sviiajsk'da kaldım.

Benim trenle gelenler arasında Gusev de vardı. 1905 devrimine katılmış olduğu için «eski bolşevik» lerden sayardı kendisini. Oniki yıl bir burjuva olarak yaşamış, ve daha bir çokları gibi, 1917 de devrime dönmüştü. Dolaplar çevirmiye başladığı için Leninle ben onu ordudan uzak tutuyorduk, o da Stalin'e kapılandı. Bu gün sivil savaş tarihini karman çorman etme uzmanı olmuştur. Bu noktadaki en belirgin özelliği de kös dinlemiş bir utanmaz oluşudur. Stalin okulunun bütün çömezleri gibi o da daha dün ne yazmış olduğuna bir göz atmak zahmetine katlanmaz. 1924 başında bana karşı kampanya açıldığı zaman hemen o da tezvirciliğe girişmişti; aradan altı yıl geçmişti ama, Sviiajsk günlerinin anıları henüz taze idi, ve bir noktaya kadar Gusev'i tedirgin ediyordu. Kazan önlerinde geçen olaylar için anlattıklarına bakınız:

«Troçki yoldaşın gelişi durumu kökünden değiştirdi. Troçki yoldaşın, bozkırın ortasında kaybolmuş bu küçük Sviiajsk istasyonunda duran treni zafer iradesini getirmiş, kollar sıvanmış, ordunun bütün işlerini etkiliyen kararlı bir hava esmişti. Daha ilk günden, peşpeşe gelen alayların doldurduğu, hem politik işlerinin hem de erzak işlerinin bir arada barındığı bu kalabalık istasyonda, bir şeylerin değişmiş olduğunun hemen farkına varılmıştı. Değişiklik en önce disiplinde görüldü. Kendi başına buyruk partizanlar halinde dövüşüldüğü o günlerde Troçki yoldaşın sert tutumu, amaca en uygun düşen yöntem olmuştu ve başka çare de yoktu. Lâfla vakit kaybedilecek sıra değildi. Troçki yoldaşın Sviiajsk'da kaldığı yirmi beş gün içinde müthiş işler başarılmıştır, darma dağın olmuş birlikler toparlanmış, savaşçı bir V. ordu kurulmuş ve Kazan'ın kurtuluşu hazırlanmıştır».

Her yanda, kurmayda, komuta basamaklarında ve bütün çevrede ihanet vardı. Düşman vuracağı yeri biliyordu, ve hemen her zaman güvenle vuruyordu. Herkes tedirgindi. Daha ilk günlerdeydi, cephedeki bataryaları geziyordum. Suratını sam yeli vurmuş, gözlerine göz işlemez, görmüş geçirmiş bir subay önüme düşmüş, topların yerlerini gösteriyordu. Telefonla bir emir vereceğim diye izin alıp uzaklaştı yanımdan. Bir kaç dakika sonra elli adım ötemde iki obüs patladı, üçüncüsü yanı başıma düştü. Kendimi yere atmıştım, üstüme taş toprak yağıyordu. Subay ötede öyle dimdik duruyordu, yanız yüzü sapsarı olmuştu. Gariptir ki içime hiç şüphe düşmemiş, bunu bir raslantı saymıştım. Aradan iki yıl geçtikten sonradır ki birden işin farkına vardım, ve anladım o subayın bir düşman olduğunu. Beyaz topçuya nereye ateş edeceğini o bildirmişti telefonla. Kendini çifte tehlikeye atıyordu: kendi mermileriyle ve benimle beraber ölebilir, ya da kızıllar eliyle kurşuna dizilebilirdi. Sonra ne oldu bu adam bilmiyorum.

Vagona adımımı attım atmadım her yandan kurşun yağmıya başladı. Arabanın sahanlığına dar attım kendimi. Tepemizde beyazların uçağı döneniyordu. Benim tren için geldiği besbelliydi. Üç bomba düştü havayı yırtarak, ama kimsenin burnu kanamadı. Bizim vagonlardan üçü düşmana tüfek ve makineli tüfek ateşi açmıştı. Uçak yükseldi, ateşimizin menzilinden çıktı, ama bizimkiler hâlâ veriştiriyorlardı. Sarhoş olmuşlardı sanki. Ateşi kestirinciye kadar epeyce zorluk çektim. Her halde vagona döneceğim saati düşmana gene o topçu subayı bildirmişti.

İhanet, devrimin askeri durumunu ümitsiz hale getirecek kadar etkili oluyordu. Derlenip toparlanmak, düşmanın önüne yeniden dikilmek ve cepheden saldırıya geçmek kimsenin aklına gelmez olmuştu. Bu bozgun havasına bir çare bulmak gerekiyordu.

Moskova partisinden elli kadar genç partili getirmiştim gelirken. Her biri dört kişiye bedeldi, en önde delice, kahramanca çarpışıyorlar, gözlerimin önünde eriyorlardı. Onlardan sonra 4.

Letonya alayı geliyordu. Dağılan tümenin en kötü alayıydı bu. Bardaktan boşanırcasına yağmur iniyordu, boylu boyunca çamurun içinde siperlenmişlerdi, bizi buradan alın diyorlardı. Ama yerlerine koyacak adam yoktu. Komutan ve alay komitesi bana haber gönderdi, eğer alay hemen oradan geri alınmazsa «doğacak sonuçlar devrim için tehlikeli olacaktır» dedi. Göz dağı veriyorlardı. Alay komutanını ve alay komitesi başkanını vagona getirttim. Suratları bir karış asılmış, dediğim dedik diyorlardı. İkisini de tutuklattım. Trenin irtibat subayı alıp götürdü, kendi kompartımanında silâhlarını aldı. Bütün trende ikimizden başka kimse yoktu. Yanımdaki koruma birlikleri cepheye gitmişlerdi, orada çarpışıyorlardı. Tutuklattığım adamlar karşı koysalardı, ya da alay emir dinlemeyip siperleri bıraksaydı durum pek kötü olabilirdi. Sviiajsk'ı ve Volga üzerindeki köprüyü bırakmak zorunda kalırdık. Ayrıca benim tren de elden gidebilirdi, ve bunun ordu üzerindeki etkisi de kimbilir ne olurdu. Moskova yolu da açılmış olurdu. Ama adamlar gık demeden teslim oldular. Çıkardığım bir ordu emriyle alay komutanını devrim mahkemesine verdim. Alay yerinde kaldı. Komutanı sadece hapse hüküm giydi.

Komünistler herkesi yüreklendiriyor, herkese örnek oluyorlardı. Ama kafaları yalnız bununla düzeltmenin yolu olmadığı belli idi, ayrıca, durum sıkışıktı, hiç vaktimiz yoktu. Sertliğe baş vurmaktan başka çare kalmamıştı. Bir günlük emir yazdım, bizim trenin baskı makinesinde basıldı ve bütün birliklere okutturuldu:

«Herkesin haberi olsun: bir birlik emir almadan geri çekilirse, önce birlik komiseri, sonra komutanı kurşuna dizilecektir. Yerlerine mert ve yiğit askerler geçecektir. Alçaklar, can derdine düşenler ve hâinler kurşundan kurtulamıyacaklardır. Bu işi bütün kızılordu önünde ben üstüme alıyorum».

Değişiklik, tabii, öyle çabucak olmadı. Kimi birlikler, hiç gerekli olmadığı halde yerlerini bırakmıya, ya da ilk patırdıda değilmiya devam ettiler. Biraz zorlasalar belki Sviiajsk da elden

gidecekti. Volga üzerinde kurmayın bir vapuru vardı. İskele ile aramızda bulunan ve kurmayın gidip geldiği keçi yolunu, benim trenden on kişi, otomobille korumaktaydı. V. ordu savaş meclisi benim gemiye geçmemi istedi. Aslında doğrusu buydu, ama sinirli bir halde bulunan ve kendine güvenemiyen bir ordu üzerinde bunun ters etki yapmasından çekiniyordum.

O aralık cephede durum birden ağırlaşmıştı. Daha yeni gelmiş bir alay, hem de pek güvendiğimiz bir alay, başta komiseri ve komutanı olduğu halde geri basmış, süngü zoruyla vapuru ele geçirmişti, maksatları Nijni'ye savuşmaktı.

Bir sıkıntı havası kapladı bütün cepheyi. Bütün gözler Volgadan yana çevrilmişti. Durum ümitsize yakındı. Düşman bir iki kilometre ötemizdeydi, yanımızda, yöremizde obüsler patlıyordu, ama kurmay yerinden kımıldamadı.

Bizim eşsiz Markin'i çağırttım. Yanına yirmi kişi alıp bir topçeker motora atladı, kaçakların vapuruna yetişti, silâhlarını üzerine çevirip teslim olun dedi. O anda her şey bu hareketi sonucuna bağlı idi. Bir tek tüfek patlasa felâket olabilirdi. Kaçaklar gık demeden teslim oldular. Vapur iskeleye yanaştı, kaçaklar indiler. Hemen bir askeri mahkeme kurdurdum, komutan, komiser ve bir kaç asker ölüm cezasına çarptırıldılar. İrinleşmiş yarayı kızgın demirle dağlamıştık. Alaya durumu olduğu gibi, hiç bir şeyi gizlemeden, hiç bir gerçeği hafifletmeden anlattım. Komünistler askerlerin arasına dağıldılar. Yeni bir komuta ve yeni bir mânevi güç altında alay eski siperlerini tutmaya gönderildi. Bütün bunlar o kadar çabuk oldu ki, düşman sarsıntının farkına varıp yararlanabilecek zamanı bulamadı.

Hava işini baştan ele almak gerekiyordu. Mühendis pılot Akaşev'i getirttim. Anarşistti, ama bizimle çalışıyordu. İşe koyuldu ve çabucak küçük bir hava filosu kuruverdi. Bu filo sayesinde nihayet düşman cephesinin haritasını çıkarabildik. V. ordu artık körlemeden atış yapmıyacaktı. Uçaklarımız her gün Kazan üzerine savaş uçuşları yapabiliyorlardı. Kentte bunalım başlamıştı. Sonraları Kazanlı genç bir burjuva bayanın o gün-

lere ait notlarını getirdiler. Kızcağız, oynaşına ayırdığı sayfalardan sonra, uçaklarımızın ortalığa saldığı paniği anlatıyordu. Yaşam durmuş değildi. Çek subayları Rus subaylarıyla yarışıyorlardı. Salonlarda açılan romanlara bombalardan kaçmak için sığınılan bodrumlarda devam olunuyor ve orada bitiriliyordu.

28 Ağustosta beyazlar bir kuşatma manevrasına giriştiler. Sonradan beyaz ordunun ünlü bir generali olan albay Kappel kuvvetli bir birliğin başına geçmiş ve gece karanlığından yararlanarak arkamıza düşmüş, bize en yakın istasyonu basıp ele geçirmiş, telgraf direklerini sökmüş, ve böylece arkamızı keserek Sviiajsk üzerine saldırıya geçmişti Yanılmıyorsam Savinkov'da Kappel'in kurmayında idi. Gafil avlanmıştık. Zaten zayıf olan cephemizi bozmamak için yalnız iki üç bölük çekebildik. Benim trenin komutanı, bir kez daha, trende, istasyonda kim varsa, benim ahçıya kadar, eline geçen herkesi toparladı. Elimizde bol tüfek, makineli tüfek ve bomba vardı. Trendeki ekip iyi savaşçılardan kuruluydu. Bulunduğumuz yerden bir verst kadar ötede sipere girdi, çarpışma sekiz saat sürdü, iki yandan da ölenler oldu, düşmanın soluğu tükendi ve geri bastı.

Sviiajsk ile bağlantının kesilmiş olması Moskovayı telâşa vermiş ve bütün demiryolu ağı üzerinde heyecan uyandırmıştı. Hemen küçük birlikler çıkarılmış imdat için. Yol kısa sürede açıldı. Yeni gelen birlikler ordumuza katıldılar. Öbür yandan Kazan gazeteleri bağlantılarımın kesildiğini, esir düştüğümü, öldüğümü, uçakla kaçabildiğimi ama köpeğimin ganimet olarak ellerinde kaldığını yazıyordu. Bu sadık hayvan, sonradan bütün sivil savaş cephelerinde boyuna esir olacaktır. Genellikle çikolata renginde bir dog'dur bu hayvan, kimi zaman da bir Saint-Bernard'dır. Esir olması beni ziyana sokmuyordu, çünkü zaten köpeğim yoktu.

Sviiasjk'ın en tehlikeli gecelerinden birinde, sabahın üçünde ortalığı kolaçan ederken, harekât vagonundan tanıdık bir ses çarptı kulağıma :

«Oyunu çok ileri götürüyor. Sonunda enselenecek, kendi-

siyle beraber bizi de sürükliyecek...»

Eşikte durdum. Üzerine harita yayılı masanın başına genel kurmayın iki genç subayı vardı. Konuşan subayın arkası bana dönüktü, masaya doğru eğilmişti. Karşısındakinin yüzünden bir şeyler sezinlemiş olacak ki birden döndü. Blagonravov'du bu, Çar ordusunda teğmen, sonradan genç komünist. Yüzünde korku ve utanç taşıyordu.

Komiser olarak görevi uzman (spetz) lara göz kulak olmaktı. İşine bakacağı yerde, hem de böyle tehlikeli bir zamanda, onları bana karşı kışkırtıyor, kaçmıya teşvik ediyordu, suç üstünde yakalamıştım. Gözlerime kulaklarıma inanamıyordum. Blagonravov 1917 de bir devrim savaşçısı idi. Hükûmet darbesi yaptığımız günlerde Peter ve Pol kalesi komiseri olmuştu. Arkasından baş kaldıran junkerlerin bastırılması işine katılmıştı. Smolni döneminde ağır sorumluluk taşıyan işler vermiştim kendisine. Hepsinden de yüzünün akıyla çıkmıştı.

Bir gün Lenin'e şaka yollu şöyle demiştim:

«Böyle bir teğmenden bir Napolyon çıkabilir... Adı da uyuyor, Blagonravov, hemen hemen Buonaparte gibi..(1)».

Lenin önce güldü, sonra biraz düşündü, ve elmacık kemiklerini daha sivrilterek, şakaya gelmez, hatta korkutan bir tavırla şöyle cevap verdi:

«Ama biz Bonaparte'ların da hakkından geliriz, ha?

— İnşallah» diye cevap verdim gene şaka yollu.

Muraviyev'in gözümüzü dört açmadığımız için meydana gelen ihâneti üzerine doğu cephesine gene bu Blagonravov'u göndermiştim. Kremlinde, Lenin'in, kabul salonunda görevinin ne olduğunu anlatıyordum Blagonravov'a. Suratı beş karış asık şu cevabı vermişti.

«Asıl önemi olan, devrim artık hızını kaybediyor».

1918 ortalarında idik daha. Gücenmiştim bu söze.

---

(1) Blagonravov, iyi huylu demektir, Buonaparte ile anlam yakınlığı var.

«Bu kadar çabuk mu tükendiniz, nasıl oldu?»

Blagonravov hemen toparlanmış, lâfı değiştirmiş ve verilecek her işi yapmıya hazır olduğunu söylemişti. Ben de rahatlamıştım.

İşte şimdi en tehlikeli bir anda, onu ihanetin eşiğinde yakalıyordum. Subayların önünde konuşmuş olmamak için koridora çıktık. Blagonravov, yüz göz beyaza kesmiş, eli kasketinde selâm duruyor, tir tir titriyordu.

«Beni mahkemeye vermeyiniz» diyordu, ümitsizlikten bitkin bir haldeydi. «Beni en öndeki siperlere yollayınız, er olarak çarpışayım».

Yanıltmıştı beni: Napolyon adayı gibi gördüğüm adam bir ıslak tavuktan başka bir şey değildi. Yerinden alındı ve daha az sorumluluk taşıyan bir başka yere verildi. Devrim, insanları ve karakterleri öğüten büyük bir değirmendir. En gözü pek olanları en uca kadar sürer, dayanıksızları harcayıverir.

Blagonravov şimdi GEPEUdadır, rejimin direklerinden birisidir. Sviiajsk'dan beri de «sürekli devrim» in can düşmanıdır.

Devrimin kaderi Sviiajsk ile Kazan arasında çırpınıp duruyordu. Geri çekilmek için Volgadan başka yol yoktu. Ordu devrimci sovyeti, beni Sviiajsk'da güvenlik altında tutma sorununun, ordunun serbest hareket olanaklarını daralttığını ileri sürerek ırmak üstüne geçmemi istiyor, ve bunda ısrar ediyordu. Bu, sovyetin hakkı idi. Daha baştan, benim Sviiajsk'da bulunuşumun birlik komutanlarının serbest hareketini engellememesi ilkesini koyan bendim. Cephelere yaptığım bütün ziyaretlerde bu ilkeye bağlı kalırdım. Olur, dedim ve benim için hazırlanmış olan vapura değil, bir torpidoya yerleştim. Dört küçük torpido, büyük güçlüklerle ve «Marie» sistemi denilen kanallar yoluyla Volgaya yollanabilmişti. Bir çok vapura da toplar ve makineli tüfekler yerleştirilmişti.

O gece küçük filo Raskolnikov komutasında Kazan üzerine saldırıya geçiyordu. Kıyıda dik yarlar vardı, üzerlerine beyazlar toplar yerleştirmişlerdi, bunların altından geçilecekti. Yar-

ları dolanır dolanmaz ırmak kıvrılıyor, genişliyordu. Düşman filosu oradaydı. Kazan tam karşı yamaca düşüyordu. Hesapça karanlıkta göze görünmeden yarları geçecek, düşman filosunu batıracak, kıyı bataryalarını susturup Kazana çıkacaktık. Bizim filo karanlıkta bütün ışıklar söndürülmüş, tek sıra halinde ilerliyordu. Tüyü ağarmış yoluk keçi sakallı iki eski kılavuz kaptan, bizim kaptanın yanındaydılar. Zorla getirmişlerdi, korkudan ödleri kopuyordu, bizden nefret ediyorlardı ve dünyaya geldiklerine bin pişmandılar, tirtir titriyorlardı. Şimdi her şey bunlara bağlıydı, Kaptan, eğer gemi bir sığlığa filân otururşa ikinizi de vurdururum, diyordu.

Karanlıklar arasında belli belirsiz yükselen bir yarın önüne gelmiştik ki, bir makineli tüfek ateşi kamçı gibi yırttı suları, arkadan bir top patladı. Biz ses etmeden ilerliyorduk. Geriden, dümen suyumuzdan karşı ateşler başlamıştı. Kaptan köprüsünün bizi yarı belimize kadar koruyan zırhı üzerinde kurşunlar sekiyordu. Yere eğildik. Kılavuzlar vaşak gözleriyle karanlıkları tarıyor, kaptana hararetli hararetli bir şeyler söylüyorlardı duyulur duyulmaz bir sesle.

Yarları dolanır dolanmaz geniş bir boğaz içerisinde bulduk kendimizi. Karşı kıyıda Kazanın ışıkları parlıyordu. Arkamız alttan üstten ateş altındaydı. Sağımızda, pek pek ikiyüz adım ötede ve dağlık kıyının gölgesinde düşman filosu duruyordu. Bir araya toplaşmış gemiler seçiliyordu. Raskolnikov bu gemilere ateş açılmasını emretti. İlk atışta bizim gemi inim inim inledi. Seke seke yol alıyorduk; demirden bir karın acılar, iniltiler içinde gülleler doğuruyordu. Gece karanlığı birden bire bir alevle soyunuverdi. Bizim obüslerden birisi akaryakıt yüklü bir kayığı tutuşturmuştu. Beklenmedik, ve istenmedik, ama görülmiye değer bir meşale yükseliyordu Volganın üzerinde. Şimdi artık limana ateş ediyorduk. Toplar vardı orada, görüyorduk ama ateş etmiyorlardı. Belki de tabanları yağlayıp kaçmışlardı. Irmak boylu boyunca aydınlanmıştı. Arkamızda kimseler yoktu. Yalnız kalmıştık. Anlaşılan düşman topçusu bizim öbür gemile-

rin yolunu kesmişti. Bizim torpido bir beyaz tabak üzerindeki bir sinek gibi, boğazın ortasında kala kalmıştı. Yarların üzerindeki bataryalarla limanın bataryaları arasında iki ateş ortasında kalacaktık. Durum hoş değildi. Üstüne, üstelik gemimiz dümen de tutmaz olmuştu. Dümen zinciri kırılmıştı, her halde bir mermi raslamış olacaktı. El dümenini denediler. Ama kırılan zincir dümen çubuğuna dolanmış, ne sağa ne sola döndürmenin yolu kalmamıştı. Makineleri durdurduk. Yavaş yavaş Kazana doğru sürükleniyorduk, ama az sonra tekne yarı batık bir leşe bindirdi. Çevrede ses kesilmişti, çıt çıkmıyordu, top tüfek atışları birden durmuştu. Ortalık gün gibi aydınlık, gece gibi sessizdi. Bir sıçan kapanı içine düşmüştük. Neden ateş etmiyorlardı? Yaptığımız akının bir panik yaratmış olabileceği aklımızdan bile geçmiyordu.

Sonunda genç komutanlar kıyıdan ayrılmıya, biraz sağ, bir az sol uskuru çalıştırarak yol almıya karar verdiler. Manevra başarıldı. Akaryakıt meşalesi alev alev yanıyordu. Gemimiz yarlara doğru ilerliyordu. Kimse ateş etmiyordu. Yüksek yarların dibindeki gölgeye sokulabildik. Kazan dairesinde bayılan bir gemiciyi yukarı çıkardılar. Üstümüzdeki bataryaların sesi çıkmıyordu. Besbelli bizi görmemişlerdi. Belki de görecek kimse yoktu oralarda. Kurtulmuştuk. Bu, kurtulmuştuk sözü burada dile geliyor şimdi. Cigara ateşleri belirmiye başladı. Topçeker gemilerimizden birinin kömür haline gelmiş artığı kıyıda yatıyordu. Öbür gemilerde epeyce yaralı bulduk. Bizim geminin zırhına da yer yer mermi işlemiş olduğunun da ancak orada farkına varabildik. Tanyeri atmak üzereydi. Herkes dünyaya yeni baştan gelmiş gibiydi.

Bir mutluluk hiç bir zaman tek başına gelmez. Bir havacı getirdiler karşıma, yeni inmişti, güzel bir haber getiriyordu. Kazak Azin'in komutasındaki II. Ordudan bir birlik kuzey doğudan gelip Kazan kapılarına dayanmıştı. İki zırhlı oto ele geçirmiş, iki topu vurup kırmış, düşmanı kaçırtmış ve Kazanın oniki verst yakınındaki iki köyü almıştı. Havacı yeni talimat ve

bildiriler alarak geri döndü. Kazan kıskaç içinde idi. Bizim gece akını, sonradan casuslarımızın söylediklerine göre, beyazların belini kırmıştı. Düşman filo hemen hemen kökünden temizlenmişti, kıyı bataryaları susturulmuştu. Volga üzerinde «torpido» sözü, tıpkı sonraları Petrograd önlerinde, genç kızılordu birlikleri üzerinde «tank» sözünün yaptığı etkiye benzer bir hava uyandırmıştı. Almanlar da bolşeviklerle birlik olmuşlar diye lâkırdılar dolaşmıştı. Kazanın hali vakti yerinde ahalisi selâmeti kaçmakta bulmuş, işçi mahalleleri baş kaldırmış, cephanelikte ayaklanma olmuş. Bizim birlikler saldırıya geçmek için sabırsızlanmaya başlamışlardı.

Bu arada Kazan önlerinde durum değişiyordu. Başka başka yerlerden gelme birlikler düzenli birlikler haline dönüşüyorlardı. Petrogradın Moskovanın ve başka yerlerin komünist işçileri karışıyordu aralarına. Alaylarımız güçleniyor, yürekleniyordu. Komiserler devrimci kılavuzlar haline geliyorlar, diktatörlüğün doğrudan temsilcileri oluyorlardı. Mahkemeler, devrimin ölüm tehlikesiyle karşılaştığı zaman, herkesten en yüksek fedakârlığı istediğini ispat etmişlerdi. Propaganda, örgütlenme, devrimci tutum, baskın, bunların hepsi, bir kaç hafta içinde kaçınılmaz dönüşüme ulaştırmıştı durumu. Sonunda ne olacağı belirsiz karmakarışık bir yığından, gerçek bir ordu çıkmıştı. Topçumuz elle tutulur bir üstünlük kazanmıştı. Irmak filomuzun elindeydi. Gök yüzü bizim havacılarındı. Kazan da artık bizim demekti, bundan şüphem kalmamıştı.

Derken Moskovadan şifreli bir tel aldım 1 Eylülde:

> Hemen geliniz. İliç(1) yaralı, belki de tehlikede. Ortalık sâkin. 31 Ağustos 1918, Sverdlov.

Hemen yola çıktım. Moskovada parti çevrelerinde suratlar asık ve kederli idiler, ama sarsıntı yoktu. Sağlamlığın en iyi örneği de Sverdlov'du.

---

(1) Vladimir İliç Lenin. Sosyalist-Devrimci Fanya Kaplan Lenin'in canına kasdetmişti.

Hekimler Lenin'in tehlikede olmadığını, yakında ayağa kalkacağını bildirdiler. Partiye doğuda kısa zaman içinde zafer ümidi verip hemen tekrar Sviiajsk'a döndüm.

10 Eylülde Kazanı aldık. İki gün sonra yanımızdaki I. Ordu Simbirsk'i alıyordu. Zaten bekliyorduk. Tukhaçevski, bu I. Ordunun komutanı, Ağustos sonunda söz vermişti, en geç 12 Eylülde Simbirsk'i alacağım diye. Bana çektiği telgraf şöyleydi:

Emir yerine getirildi. Simbirsk alındı.

Lenin iyileşiyordu. Heyecanlı bir kutlama telgrafı gönderdim. Bütün cephe boyunca durum düzeliyordu.

V. Ordunun temel direği İvan Nikitiç Smirnov'du. Önemli bir şeydir, Smirnov kusursuz, örnek bir devrimcidir, kavga safına katılalı otuz yılı geçmiştir, o günden bu güne bir tek defa of dememiş, yüksünmemiştir. Reaksiyonun en zahmetli yıllarında o gene temel kazmıya devam etmiştir. Her şeyin yıkıldığı anlarda korkmazlığını yitirmemiş, sil baştan yeniden başlamıştır. İvan Nikitiç her zaman bir görev adamı olmuştur. Devrim zaten iyi savaşçıyı bu noktada bulur, ve işte bir devrimci böyle olduğu zaman iyi bir savaşçı olabilir. İvan Nikitiç sadece yaradılışına uyarak sağlamın ve korkmazın örneği olmuş, çoğu zaman bunlarla beraber bulunan sertliğe de düşmemiştir. Ordunun en iyi savaşçıları hep bu örneğe benzemek istemişlerdir.

Larissa Reissncr, Kazan kuşatması konusunda şöyle yazmıştır:

«İvan Nikitiç kadar saygı gören kimse yoktu. Herkes bilirdi ki en kötü anda, en güçlü ve en yiğit kişi o olacaktır».

Smirnov'da ukalâlığın zerresi yoktur. Onun kadar insancıl, neş'eli, sözü sohbeti tatlı insan az bulunur. İnsanlar farkında olmadan otoritesini kolaylıkla kabul ederlerdi. V. Ordu komünistleri onun çevresinde bir tek politik aile gibi toplaşmışlar, ve bu güne kadar, yani orduları dağıldıktan sonra da ülkenin yaşamında etkili olmuşlardır. «Piyato-Armeetz - Beşinci Ordulu» olmak devrim lûgatinde özel bir anlam taşır, bu gerçek

devrimci demektir, görev adamı, özellikle hiç bozulmamış, temiz adam demektir.

Sivil savaş son bulunca V. Ordunun savaşçıları, başlarında gene İvan Nikitiç olduğu halde kahramanlıklarını ekonomik çalışma alanına aktardılar, ve hemen hepsi de muhalefete geçtiler. Smirnov savaş endüstrisinin başına getirildi, sonra P.T.T. Halk Komiseri oldu. Şimdi Kafkasyada sürgündedir. V. Ordudaki arkadaşlarının çoğu hapishanelerde, ya da Sibiryadadır... Ama devrim insan ve karakter göçüren bir büyük değirmendir. Son haberlere bakılırsa Smirnovda şimdi baş eğmeyi vaaz etmektedir.

İvan Nikitiç'den «Sviiajsk'ın iradesi» diye söz eden Larissa Reissnerin kendisi de, devrimde olduğu kadar V. Orduda da önemli bir yer tutuyordu. Çok erkeğin başını döndürmüş olan bu genç ve güzel kadın, olayların içinden alev alev yanan bir göktaşı gibi geçmiştir. Bir Olympos tanrıçası görünüşü arkasında inceden alaylı bir zekâ ve yiğit bir savaşçı ruhu taşıyordu. Kazan beyazların eline geçtiği zaman, köylü kadın kılığına bürünüp haber toplamak üzere düşman safları arasına sızmıştı. Ama göze çarpmaması olanaksızdı. Yakalandı. Casusluk servisinde çalışan bir Japon subayı sorguya çekiyordu kızı. Kapı iyi tutulmamıştı, verilen bir aradan yararlanarak süzüldü kaçtı, çabucak gözden kayboldu. O günden sonra keşif işlerinde çalıştı. Daha sonra savaş gemilerinde çarpışmalara katıldı. Sivil savaş üzerine yazdığı incelemeler literatürde kalacaktır. Urallardaki endüstri ve Ruhr işçilerinin ayaklanmaları üzerine yazdıkları da az önemli değildir. Her şeyi görmek, her işe koşmak, her şeyi bilmek isterdi. Kısa bir kaç yıl içinde birinci sıradan bir yazar olmuştu. Türlü belâlardan burnu kanamadan geçmiş olan bu devrim Pallas'ını tifüs aldı götürdü Moskovada, hiç bir yankı yapmadan. Daha otuzuna basmamıştı.

Emekçiler geliyorlardı; düşman ateşi altında sekiz günde öğreneceklerini öğreniyorlardı, ordu kuruluyordu, en iyi ordu. Devrimin kötü günleri —ki Kazanın düştüğü sıralara rastlar—

atlatılmıştı. Buna denk olarak köylü sınıfında da büyük bir dönüşüm başlamıştı. Beyazlar müjiklere bir kaç politika dersi vermişlerdi. Gelen yedi ay içinde kızılordu, üzerinde kırk milyon insanın yaşadığı bir milyon kilometre kare toprağı kurtarmıştır. Devrim vuruyordu. Beyazlar Şubat ayında, Hoffmann'ın saldırıya geçtiği sırada, Kazana taşınmış olan cumhuriyetin altınlarını da götürmüşlerdi kaçarlarken. Bunun zararını taa Kolçak'ı enselediğimiz zaman çıkarabildik ancak.

Sviiajsk'dan baş alıp gözlerimi başka yerlere de çevirebildiğim zaman, Avrupadaki değişikliği gördüm: Alman ordusu perişan olmuştu.

XXXIV

TREN

«Devrimci savaş sovyeti başkanının treni» denilen şeyi anlatmanın sırası geldi artık. Devrimin en sarp yıllarında benim kişisel yaşantım bu konvoyun yaşantısı ile, bu konvoyun yaşantısı da Kızıl Ordunun yaşantısı ile iç içe geçmiş durumda idi. Tren, cephe ile cephe gerisi arasında bağlantı oluyor, acele sorunları hemen ayak üstü çözümlüyor, emirler veriyor, cezalar veriyor, çağırılar yayımlıyor, eksikleri tamamlıyor, ödüller dağıtıyordu.

Bir ordu zora baş vurmadan ayakta tutulamaz. Eğer komuta basamakları ölüm cezası veremezlerse insan yığınları ölüme gönderilemez. İnsan denilen ve sahib olduğu teknikle burnu büyümüş olan bu kötü ve kuyruksuz maymun sürülerinden ordular kurulduğu sürece, komutanlar askeri, ileri gidersen belki ölürsün, ama geri kalırsan mutlaka ölürsün ikilisi arasında tutacaklardır.

Ama orduları meydana getiren yıldırma da değildir. Çar ordusu, yönetimin gevşekliğinden dağılmış değildi. Orduyu, ölüm cezasını yeniden koyarak kurtarabileceğini sanan Kerenski, işi belli sonuca ulaştırmaktan başka bir şey yapmış değildir. Büyük savaşın sıcak külleri üzerinde bolşevikler yeni bir ordu yaratmışlardır. Tarihten azbuçuk bir şeyler anlıyabilen kimseler için bu olayın anlaşılmadık bir yanı yoktur. Bizim ordumuzun etkin gücü Oktobr düşünceleri olmuştur. Tren bu düşünceleri götürüyordu cephelere.

Kaluga, Voronej ya da Riyazan bölgelerinde onbinlerce genç köylü, sovyetlerin çağırılarına kulak asmamışlardı önceleri. Savaş onlardan uzakta idi, asker toplama işi iyi gitmiyordu,

çağırılara aldırış eden yoktu. Askere gitmiyenlere kaçak deniliyordu. Asker kaçaklarına karşı sıkı bir savaş açıldı. Riyazan Savaş Komiserliğinde onbeş bin kadar «asker kaçağı» toplandı. O sırada Riyazandan geçiyordum, bunları görmek istedim. Yapma, gitme, «belki bir şey olur» dediler. Ama bir şey olmadı. Yattıkları barakaların önünde kendilerine sesleniyorlardı: «Asker kaçağı yoldaşlar, toplanın, miting yapılacak. Troçki yoldaş geldi sizi görmiye!»

Hep birden koşuştular, okul çocukları gibi, meraklı, canlı, fıkır fıkır kaynıyarak. Onlara kafamda pek kötü biçimler vermiştim. Onlar da beni kimbilir ne korkunç bir şey sanıyorlardı. Üç beş dakika içinde çevremde toplandılar, başı bozuk, dağınık, kımıl kımıl bir halleri vardı, ama hiç de düşmanca değildi. Öyle dik dik bakıyorlardı ki suratıma bu «asker kaçağı yoldaşlar», sanki gözleri yerinde uğrayacaklardı. Bir masanın üstüne çıktım ve birbuçuk saat konuştum. İyi dinleyiciydiler. Onları göklere çıkaran sözler söyledim ve en sonunda, devrime bağlı olanlar ellerini kaldırsınlar, dedim. Yeni fikirleri gözümün önünde benimseyivermişlerdi. Gerçek bir coşkuya kaptırmışlardı kendilerini. Beni otomobile kadar selâmetlediler, gözlerini üzerimden ayırmıyorlardı, ama artık korkmuyorlardı; kendilerinden geçmişlerdi, gırtlakları paralanırcasına bağırıyorlar, beni bırakmak istemiyorlardı. Sonradan, biraz da göğsüm kabararak öğrendim ki, bunlara karşı kullanılan en etkili söz «Troçki yoldaşa verdiğin sözü unuttun mu?» sözü oluyormuş. Riyazanlı «asker kaçakları» ndan derlenen alaylar cephelerde çok iyi çarpışmışlardır.

Odesadaki Saint-Paul real okulunun ikinci sınıfı geliyor aklıma. Kırk oğlan, başka bir kırk oğlandan ayrı bir yanları yok. Ama o alnı esrarlı bir X ile damgalı Burnand, mubassır Mayer, mubassır Wilhelm, müfettiş Kaminski, ve müdür Schwanebach, sınıfın en çok çekiştirilen, en atılgan grubunu ezmiye kalktıkları zaman, sınıfın kıskanç hamam böcekleri (söz taşıyıcıları) ve kaz kafalıları, peşlerindeki yardakçılarla beraber he-

men başlarını kaldırmışlardı.

Her alay, her bölükte boy boy insanlar vardı. Bilinçli ve serdengeçti olanlar azınlıktaydılar. Buna karşılık, ahlâksız, ödlek, vicdansız olanları da vardı, pek azdılar ama vardılar. Bu iki azınlık arasındaki büyük çoğunluk hangi yanı tutacağını bilemiyordu. Yiğitler öldüğü, ya da azaldığı zaman, ve düşman üste çıktığı zaman çözülme başlıyordu. Bu ortadakiler, böyle zamanlarda ne yapacaklarını şaşırıyor, tehlike anında korkuya kapılıyorlardı.

24 Ocak 1919 da Moskovanın büyük sütünlu salonunda genç komutanlara şöyle diyordum:

Bana üçbin asker kaçağı veriniz ve buna bir alay deyiniz: başlarına savaşçı bir komutan, iyi bir komiser ve ona göre tabur, bölük ve manga komutanları koyayım, bu üç bin kaçak, bizim devrimci ülkemizde mükemmel bir alay olup çıkar... Bu son haftalar içinde, Narva ve Pskov bölgelerinde, buna bir kez daha deneyip inandık, silâh artıklarından kurulmuş mükemmel birlikler kazandık.

Eskiden yol ve ulaştırma işleri bakanının özel vagonu imiş, kısa aralıklar dışında, ikibuçuk yılım bu vagonda geçmiştir. Araba bir bakana lâyık rahatlıktaydı, ama çalışma yeri olarak yapılmış değildi, yolda gelen raporları orada dinliyor, geçtiğim yerlerin sivil, asker yetkilileriyle orada konuşuyor, şifreleri orada çözüyor, emirlerimi, yazılarımı orada yazdırıyordum. İş arkadaşlarımla beraber cepheye çıkmak için otomobile oradan biniyordum. Kautsky'ye karşı hazırladığım kitabı(1) ve başka kitaplarımı, boş zamanlarımda, gene orada yazdırıyordum. Pullman yayları ve tekerlekler eşliğinde yazmıya ve düşünmiye o yıllarda alışmışımdır.

Bu tren 7/8 Ağustos gecesi, Moskovada çabucak hazırlanıvermişti. Çekoslovakyadan gelip hemen ertesi sabah Sviiajsk'a doğru yola çıkıyordum. Elimdeki araçlar sonradan gözden geçi-

(1) Terrorisme et Communisme. (Librairie de l'Humanité).

rilmiş, geliştirilmiş, düzeltilmiştir. 1918 den sonra, bu artık uçan bir devlet aracı olmuştur. Bir yazı işleri bürosu, bir basım evi, telgraf bürosu, elektrik jeneratörü, kitaplık, garaj, banyo, hepsi vardı.

Tren çok ağırdı, iki lokomotif anca çekiyordu. Sonraları ikiye bölmek zorunda kaldık. Cephenin bir bölümünde bir süre kalmak gerektiği zamanlar, lokomotiflerden biri arada bağlantı kurmak için çalıştırılır, öbürü islim üstünde tutulurdu. Cephede her an beklenmedik şeyler olabilirdi, işin şaka kaldırır yanı yoktu.

Trenin tarihi eliminde altında değildir. Savaş arşivinin bir yerlerinde saklı olsa gerektir. Genç arkadaşlar yazarlardı. Trenin geçtiği yerleri gösteren çizelge, sivil savaşı gösteren bir belge olarak hazırlanmış ve gazetelerin yazdığına göre büyük ilgi toplamıştır. Bu belge sonradan savaş müzesine konulmuştu. Bu gün bir yerlere tıkıştırılmış olmalıdır, afişler, bildiriler, emirler, bayraklar, fotoğraf, filim, kitap, söylev gibi, sivil savaşın benim de katılmış olduğum coşkun olaylarını yansıtan daha yüzlerce, binlerce belge gibi.

Ordu ve sivil savaş için yaptığım çalışmaları kapsıyan yazıları, 1922-1924 arası, beş cild halinde yayınlıyacak zamanı bulabilmiştir Savaş Komiserliği. Trenin tarihi yoktur bunların içinde, Ben bile bu gün trenin ne zaman nereden geçmiş olduğunu ancak trenin V. Puti (yolda) adındaki gazetesinin başyazılarından çıkarabilirim: Samara, Çelyabinsk, Viyatka, Petrograd, Balaşov, Smolensk, gene Samara, Rostov, Novoçerkask, Kiyef, Jitomir, ve öteleri. Bütün sivil savaş süresinde ne kadar yol yaptığımı şimdi bulup çıkaramam. Savaş üzerine yaptığım incelemelerde bulduğum bir not, otuzaltı yolda yüzbeş bin kilometreden artık yol yaptığımı göstermektedir. Eski yol arkadaşlarımdan birinin hesabına kalırsa dünya çevresini beşbuçuk kez dolaşmış oluruz ki, benim hesabımın iki katı demektir. Demiryolu dışında cephelere gidiş geliş için otomobille yaptığımız on binlercc kilometre bunun içinde değildir tabii. Tren hep en belâlı

yerlerc koştuğu için, çizdiği şema harita üzerine dökülünce oldukça doğru bir tablo elde edilmiş ve çeşitli cepheler arasındaki önem değişiklikleri meydana çıkmış olmaktadır. 1920 de, sivil savaşın son yılında, yolculuklar daha da artmıştır. En çoğu, en çok dayanan, en inatçı ve en korkulu olan güney cephesine yapılmıştır bu yolculukların.

Peki, «Devrimci Savaş Sovyeti Başkanının treni» sivil savaş cephelerinde ne arıyordu? Belli bir anlamda bunun cevabı açıktır: zaferi arıyordu. Ama cepheye ne götürüyordu? Eylem yöntemi ne idi? Ülkenin bir ucundan öbür ucuna koşup durmasının amacı ne idi?

Bunlar teftiş yolculuklarından ibaret değildi. Hayır! Tren ordunun kuruluşu, yetiştirilmesi, yönetilmesi ve beslenmesi ile uğraşıyordu. Biz, ateş altında, yeni bir ordu kuruyorduk. Bu yalnız trenin ilk ayını geçirmiş olduğu Sviiajsk'da böyle olmuş değildir. Bütün cephelerde olan buydu. Partizan kesimlerden, beyazlardan kaçan halktan, yakın çevrelerden derlenen köylülerden, endüstri merkezlerinden gelen işçi, komünist, ve sendikalı gruplarından, cephede ayak üzeri bölükler, taburlar, alaylar, hatta kimi zaman bütün bir tümen çıkarılıyordu. Bir yenilgi, bir bozgun ile perişan olan yığınlar, iki üç haftada savaşçı birlikler haline getiriliyordu. Bunun için gerekli olan ne idi? Çok bir şey ve az bir şey. İyi komutanlar; bir kaç düzine tecrübeli savaşçı; bir düzine becerikli komünist; yalın ayaklar için çizme; yıkanacak yer, kuvvetli propaganda; yiyecek, giyecek, tütün ve kibrit. Bütün bu işlerle tren uğraşıyordu. Yedeğimizde her zaman bir kaç aklı başında komünist, yüz, ikiyüz güvenilir savaşçı, az, biraz çizme, deri ceket, ilâç, makineli tüfek, dürbün, harita, saat ve başka buna benzer şeyler bulunduruyor, bunlarla gedikleri tıkıyorduk. Trenin gelir kaynakları, ordunun istekleri karşısında, besbelli, pek sudan kalıyordu. Ama, kaynaklar sürekli olarak yenileniyordu. Önemli olan bu kaynakların yüzlerce kez, ateşin sönmesini önliyen bir kürek kömür yerine geçmiş olmasıdır.

Trende telgraf vardı. Direk telle Moskovaya bağlı idik. Yardımcım Skliyanski, benim, ordu için, kimi zaman bir tümen, hatta bir tek alay için istediğim şeyleri not ediyordu. Bunları o kadar çabuk gönderiyordu ki, ben işe karışmasam, bunların bu kadar çabuk gelebilmesi umut edilemezdi. Elbette bunun doğru bir yol olduğu söylenemezdi. Bir ukalâ için, savaşla ilgili her şeyde olduğu gibi, ikmal işinde de en önemli şey metoddur, doğru. Ben de yatkınımdır ukalâlığa oldukça. Ama biz şöyle dört başı mâmur bir sistem kuralım derken, arada hapı yutabilirdik, ve bunu da hiç istemiyorduk. İşte bundan ötürüdür ki, ilk zamanlar, ön plana metodlu çalışmayı alamadık, işin gereğine en uygun sistemi bulabilelim diye.

Bütün yolculuklarımda, ordunun belli başlı bütün yöneticilerini ve özellikle ikmal(levazım ve donatım) servislerini de yanımda taşıyordum. Levazımcılarımız eski ordudan kalmaydılar. Dededen görme usullerle çalışıyorlar, ve fena çalışıyorlardı. Çünkü durumlar pek güç durumlardı. Yeniler kendilerini yetiştirirlerken bu eski uzmanlar da yeni şeylere alışıyor, öğreniyorlardı.

Bir tümeni gördükten ve eksiklerini ayak üstü öğrendikten sonra kurmayda, ya da yemek vagonunda bir toplantı düzenler, toplantının elden geldiğince kalabalık olmasını, Kızıl Ordunun küçük rütbelilerinin ve askerlerin temsilcilerinin, bulunduğumuz yerin parti görevlilerinin, Sovyet ve sendika örgütlerinin de katılmalarını isterdim. Gerçek durum ne ise böylece ortaya çıkmış olurdu. Bu konferanslardan, başka sonuçlar yanında, en önemlisi, kestirmeden sonuçlara ulaşılabilmesiydi. Yerli yönetim, ne kadar yoksul olursa olsun, ordu için bir şeyler bulup çatıyordu. En çok iş çıkaranlar komünistlerdi. Çeşitli servislerden bir düzine yeni savaşçı ayrılıyor, durumu belirsiz alaylara veriliyordu. Gömlek ve ayak bezi(1) yapmak için bezler, pabuçlara

(1) Portiyanki. Köylülerin ve askerlerin ayaklarına çorap yerine sardıkları bezler.

pençe vurmak için kösele, bir kental yağ, bir yerlerden bulusturuluyor, orduya getiriliyordu. Ama o arada bulunuveren bu gibi şeyler, istekleri karşılıyamazdı elbette. Her toplantıdan sonra direk telle Moskovaya baş vuruyor, isteklerimi bildiriyordum, böylece tümen, en acele isteklerini zamanında elde etmiş oluyordu. Cephedeki komutanlar ve komiserler, bir kez tren deneyinden geçtikten sonra, görevlerini —şef olarak, öğretmen, levazımcı ve yargıç olarak görevlerinin ne olduğunu— artık üstlerinden, bağlı oldukları kurmaydan değil, ilk basamaklardan, bölük ve takımlardan, yeni seferber edilmiş acemi erlerden öğreniyorlar, görevlerini bunlardan edindikleri görüşlere göre yerine getiriyorlardı.

Cephenin ve ordunun beslenme işleri, gitgide bir merkezde toplanan servislere bağlanıyor, şöyle böyle yürüyordu. Ama bu servisler gerekli olan her şeyi tek başlarına yapmıyorlar, yapamıyorlardı. Savaş zamanında, hele neyin nereden geleceğinin hiç belli olmadığı bir manevra savaşında, en mükemmel çalışan bir servisin bile bocaladığı zamanlar olur.

Üstelik unutmamak gerekir ki biz elimizde hiç bir stok olmadan dövüşüyorduk. Merkez depoları 1919 dan beri bomboştu. Cephede giyilen gömlek doğrudan doğruya terzinin elinden çıkıp geliyordu. Tüfek ve fişek işinde durum büsbütün berbattı. Tula fabrikaları günü gününe ancak yetişebiliyordu. Hiç bir fişek vagonu Başkomutanın imzası olmadan gönderilmiyordu. Silâh ve cephane işinde akla karayı seçiyorduk. Kimi zaman da hiç seçemiyorduk. Ve böyle zamanlarda adam ve toprak kaybediyorduk.

Hiç bir noktada önceden hazırlıklı değildik, başımıza gelen şeylere hemen bir çare bulmak durumunda idik. Bu konuda en büyük iş trene düşüyordu, ve her şeyi yoluna koyan da o oluyordu Cephenin ve cephe gerisinin kendi başına giriştiği işlere destek olurken, öte yandan da bunları yavaş yavaş genel bir sistemin kanalları içine sokmuş olmaktan korkuyorduk. Ama sivil savaş sonucunun da gösterdiği gibi temel amaca, zafere u-

laşmıştık.

İhanet olayları vardı, kimi zaman bunlar sasıntılara yol açıyordu, en önemli yolculuklarımız bunlar için yaptıklarımızdı. 23 Ağustos 1918 de, Kazan önlerindeki en kötü günlerimizde, Lenin ve Sverdlov'dan kapalı bir tel almıştım:

> «Sviiajsk - Troçki. Saratov cephesinde ihanet. Zamanın da meydana çıkarılmış ise de durum çok tehlikeli. Hemen oraya gitmelisiniz diye düşünüyoruz, cephede görünmeniz asker ve bütün ordu üzerinde çok etkili olacaktır. Öbür cepheler için de anlaşırız. Hareket gününüzü kapalı olarak bildiriniz. No. 80. 22 Ağustos 1918. Lenin. Sverdlov».

Sviiajsk'dan ayrılamazdım, burada durum zaten berbattı, tren de kalkıp gitti mi Kazan cephesi büsbütün sarsılacaktı. Lenin ve Sverdlov da anladı durumu. Saratov'a Kazan alındıktan sonra gittim. Ama böyle telgraflar artık üst üste gelmiye başlamıştı. Kiyeften, Viyatkadan, Sibiryadan, Kırımdan, aynı sesler yükseliyor, hepsi de trenin acele yetişmesini istiyordu.

Savaş ülkenin her yanını sarmıştı, cephenin bir ucu öbür ucundan sekizbin kilometre çekiyordu. Alaylar ve tümenler, aylarca tek başlarına kalıyorlardı. Korkuya kapılıyorlardı. Çoğu zaman telefon gereçleri bulunmuyordu. Böyle birlikler için tren, onları dünyaya bağlıyan bağ yerine geçiyordu. Elimizde her zaman bir telefon makinesi ve tel stoku bulunduruyorduk. Özel bir vagonun üstünde bir anten vardı, Eiffel kulesini, Nauen'i, yani hepsi onüç istasyonu ve tabii en başta Moskovayı dinliyebiliyorduk. Dünyanın neresinde ne olduğundan trenin haberi vardı. En önemli haberler trenin gazetesinde basılıyor ve gereken ölçüde, gazete yazıları ve günlük emirler halinde yorumlanıyordu. Kapp hikâyesi, iç suikasdlar, İngiliz seçimleri, buğday stoklama işleri, İtalyan faşizminin gidişatı, sıcağı sıcağına anlatılıyor, bir yandan da Astrakhan, ya da Arkhangel cephelerine dair haberler veriliyordu. Yazılar direk telle hemen Moskovaya ulaştırılıyor, ve oradan radyo ile bütün ülkenin gazetelerine verili-

yordu. En uzakta ve en yalnız kalmış olan bir birlik, trenin gelmesiyle ordunun bütününe, ülkenin ve tüm dünyanın yaşamına bağlanıvermiş oluyordu. Karanlık söylentiler, şüpheler yatışıyor, moral yükseliyordu. Haftalar boyu, hatta kimi zaman trenin bir dahaki gelişine durumu tutacak bir hız verilmiş oluyordu. Arada, cephe ve ordudaki Devrimci Savaş Sovyeti üyeleri de birlikleri boş bırakmıyorlar, onlar da, daha ufak araçlarla da olsa aynı tertip ziyaretler yapıyorlardı.

Trendeki işlerimi; hem de yalnız yazarlık işlerimi değil, tekmil işlerimi, stenograf yardımcılarım olmadan yapamazdım: bunlar Glasmann, Sermux ve genç Neçayev'di. Tren, savaş nöbeti içinde, demiryolu traverslerinin kırık olup olmadığına aldırmadan saatte yetmiş kilometre hızla koşarken, vagonun tavanına asılı harita bir o yana bir bu yana salıncak gibi gidip gelirken, onlar gece gündüz çalışırlardı. Yazarlarken ellerine bakıp şaşardım, vagonun hoplayıp zıplamasına bakmadan incecik harflerle durmadan yazarladı. Yarım saate kalmaz, yazdıklarını, hiç bir yanlış yapmadan daktilo etmiş, tertemiz getirirlerdi. Bu her hangi bir çalışma değildi, görülmemiş bir şeydi. Glasmann ve Sermux devrimdeki kahramanlıklarını pek ağır ödediler. Glasmann'ı Stalinciler kendi canına kıymıya zorladılar, Sermux ise, Sibiryanın kaybolmuş bir deliğinde tutukludur şimdi.

Trenin, akaryakıt için bir sarnıç vagonu, bir de içinde bir çok otomobil taşıyan bir garaj vagonu vardı. Demiryoluna yüzlerce verst uzak düşen yerlere de gidebiliyorduk. Yirmi otuz keskin nişancı, ellerinde tüfekler ve makinelilerle kamyonlara ve hafif arabalara bindiriliyordu. Ayrıca benim arabada da iki makineli vardı. Manevra savaşlarında ne olacağı hiç belli olmaz Stepte keşfe çıkmış kazakların üstüne düşmek her günkü işlerdendi. Otomobillerde makineli taşımak iyi akıldı, hiç olmazsa stepler çamur deryası olmadıkları sürece. Bir seferinde, 1919 sonbaharında, Voronej bölgesinde, saatte üç kilometre yol alabilmiştik. Suya batmış çernozyom içinde(1), adam akıllı gömü-

(1) Çernozyom. Karatoprak. Bu bölgelere zenginliğini sağlayan hümüs.

lüyordu arabalar. Otuz kişi ikide bir yere atlayıp arabaları itiyorlardı. Tam bir suyu geçerken orta yerde çakılıp kaldık. Ben bu araba çok alçak diye alaya kalktım. Benim eşi bulunmaz şoförüm, Estonyalı Püvi'ye göre ise dünyanın en iyi arabasıydı bu. Hemen bana dönüp askerce selâm verdi, eğri doğru Rusçası ile,

«İzin verirseniz hatırlatayım, mühendisler bu arabayı sudc yüzmek için yapmadılar» dedi.

Durumun kötülüğüne rağmen, bu soğuk ve alaylı cevaptan ötürü şoförü öpesim gelmişti.

Tren sadece askeri ve politik bir yönetim merkezinden ibaret değildi; aynı zamanda bir savaş aracı idi. Bir çok özellikleri nedeniyle tekerlek üzerindeki bir kurmay topluluğundan çok, bir zırhlı tren demek daha doğru olurdu. Zaten lokomotifler ve makineli tüfeklerin bulunduğu vagonlar zırhlıydılar. Trende çalışanların içinde silâh kullanmasını bilmiyen tek kişi yoktu. Hepsinin sırtında deri ceketler vardı, bu da onları daha ağır, daha sözünü dinletir hale sokuyordu. Sol kollarında, omuzun altında büyük mâdeni bir işaret taşıyorlardı ki orduda ün salmıştı. Vagonlar birbirlerine telefonla ve özel bir işaret tertibatı ile bağlıydılar. Dikkatleri uyanık tutmak için, gece gündüz demeden alârm verilirdi. Silâhlı birlikler hemen yere atlarlar, «iniş» harekâtına geçerlerdi. Tehlikeli bir duruma girmiş olan bir bölgede deri ccketliler görünür görünmez, her şey, birden değişirdi. Trenin ateş hattının bir kaç kilometre ötesine kadar yanaşmış olması, sinirleri bozulmuş birliklerin, başta komutanları olmak üzere, bütün güçlerini toparlamalarına yetiyordu. Bir terazinin kefeleri oynuyorsa birinin ağır çekmesi için küçücük bir ağırlık yetişir. İşte, haydi yüzlerce demiyelim, ama pek çok kez tren kesin sonucu sağlıyan bu ağırlık olmuştur ikibuçuk yıl süresincc. «İniş» harekâtına katılanlar trene döndükleri zaman aralarından bir ikisinin eksilmiş olduğu görülürdü. Doğrudan doğruya cepheye katılıp orada kalanlar dışında, ölü ve yaralı olarak onbeş kadar adamını kaybetmiştir bu tren. Ayrıca bi-

zimkilerden bir bölüğü, Lenin adıyla tertiplenen bir zırhlı trene katılmıştı; başka bir bölüğü de Petrograd savunmasına gitmişti. Yudeniç'e karşı verilen savaştaki yararlığından ötürü tren kızıl bayrak nişanı da verilmişti.

Trenin haberleşme araçlarının işlemediği, ateş altında kaldığı, hava saldırısına uğradığı zamanlar olmuştur. Kazandığı zaferlerden dokunmuş bir örtü ile kaplanmış ve buna hayalin de eklenmiş olmasına şaşmamalıdır. Tümen komutanları, tugay, hatta alay komutanları yarım saat daha kalınız, derlerdi, sadece konuşmak için, ya da onlarla birlikte, atla arabayla sapada kalmış bir sipere gitmemizi isterlerdi, ya da hiç olmazsa trenin adamlarından bir kaçı bizimkilerle beraber gitsinler, oralara bir şeyler götürsünler derlerdi; istedikleri sadece trenin geldiği duyulsun, her yana yayılsın, o kadardı. Ordu komutanları, trenin gelişinin «yedek bir tümen yerine geçtiğini» söylerlerdi. Trenin gelişi besbelli düşman saflarına da yayılırdı. Düşman, bu esrarlı konvoya, gereğinden çok fazla bir ürküntü ile bakardı. Moral etkisi çok büyüktü.

Tren düşmanın kinini kazanmıştı ve bununla övünüyordu. Sosyalist-Devrimciler bir çok kez onu parçalamıya kalkmışlardır. Sosyalist- Devrimciler dâvasında Semenev, Volodarski'nin öldürülmesiyle sonuçlanan hareketi ve Lenin'e yapılan suikasti tertipliyen adam, trene karşı girişilen saldırıları ayrıntılarıyla açıklamıştır. Aslında treni vurmak o kadar zor bir iş de değildi. Ama o sıralar Sosyalist-Devrimcilerin politik güçleri azalmıştı, kendilerine güvenleri kalmamıştı, gençler üzerindeki etkilerini büsbütün yitirmişlerdi.

Bir seferinde güneye doğru yol alırken Gorki'de tren ravdan çıktı. Geceydi, bir yandan öbür yana savrulmuştum, içimde bir deprem sıkıntısı duyuyordum, yer yerinden oynuyordu. Tutunacak, dayanacak bir şey yoktu. Uyku sersemi, yatağın iki yanına yapışmıştım sımsıkı. Trenin yürürken çıkardığı her zamanki gürültü birden durmuş, vagon devrilmiş ve hareketsiz kalmıştı. Gece sessizliğinde bir tek inilti duyuluyordu, o kadar. Vago-

nun ağır kapıları sıkışmış açılmıyordu, dışarı çıkmanın yolu yoktu. Kimsenin sesi duyulmuyordu, ve en kötüsü de buydu. Düşman yanımızda mıydı? Elimde tabanca pencereden dışarı fırladım, ve elinde fener bir adamın üstüne düştüm. Tren şefiydi, beni aramıya çıkmıştı.

Vagon yarı yarıya yan yatmıştı, üç tekerleği balastların arasına gömülmüştü, öbür üçü de rayların üstündeydi. Ön ve arka sahanlıklar parçalanmıştı. Öndeki korkuluk nöbetçi sahanlığının üzerinde ezilmişti. Gece karanlığında çocuk ağlaması gibi yansıyan inilti oradan geliyordu. Adamcağızı üzerine yığılan demirlerin altından çekip çıkarmak kolay olmadı. Bu patırtıdan bir kaç ezik çürükle kurtulmuştu, korkusu yanına kâr kalıyordu.

Hepsi sekiz vagon parçalanmıştı. Trenin klübü olan yemek vagonu bir cilâlı yonga yığınından ibaret kalmıştı. Bu vagonda oturup okuyarak, ya da satranç oynıyarak nöbet saatlerini dolduranlar tam gece yarısı, yani felâketten on dakika önce vagondan ayrılmışlardı. Tren adamlarının eşyalarını, kitapları ve cephe için toplanan hediyeleri taşıyan yük vagonları berbad olmuşlardı.

Ağır yaralanan kimse yoktu.

Makas yanlış açılmış, tren bundan ötürü yoldan çıkmış. Bilerek mi, bilmiyerek mi oldu bu yanlışlık, anlaşılamadı. Bereket versin istasyondan geçtiğimiz için hız azaltılmış, otuz kilometreye indirilmişmiş.

Trenin gördüğü ufak tefek başka işler de vardı: hele açlık ve salgın hastalıklar yıllarında, kışkırtma kampanyalarında ve Enternasyonal kongreleri zamanlarında. Tren bir Bucak'ın(1) ve bir çok çocuk barınağının şefiydi(2). Trenin komünist hücresi,

---

(1) Rusçası Volost. Fransızcaya yaklaşık olarak canton diye çevrilmiş. İlçe ile nahiye arası bir yönetim merkezi.

(2) Babalık. Oktobr'dan sonra şef sözü bu anlamda kullanılmıya başlanmış, hatta bir de Şefstvo sözü icad edilmiştir. Fabrikalarda ve benzeri yerlerde kimi örgütler kuruluyor, bunlar yoksul ve yardıma muh-

kendi özel gazetesini Na Strajiye (Hazırol) i yayınlıyordu. Bu gazetede savaşa dair bir çok hikâyeler anlatılıyordu. Ne yazık ki bu gazete de daha bir çok belge gibi, şimdi elimin altında değildir.

Kırımda siperlenmiş olan Wrangel'e karşı saldırı hazırlıkları yaptığımız sırada, 27 Ekim 1920 de, trenin gazetesi V Puti (Yolda) de şunları yazmıştım:

Kafilemiz cephenin yolunu tuttu.

Bizim trenin savaşçıları 1918 in güç haftalarında, Volga için dövüşüldüğü sıralarda, Kazanın duvarları dibinde idiler. Bu savaş bitti, üzerinden bunca zaman geçti. Sovyetlerin gücü artık neredeyse pasifik okyanusuna ulaşacak.

Trenimizin savaşçıları Petrograd önlerinde de şanla, şerefle dövüştüler... Petrograd kurtarıldı, ve şu son yıllarda dünya proletaryasının temsilcileriyle doldu taştı.

Bizim tren batı cephesinde de göründü kaç sefer. Ve şimdi Polonya ile barış imzalanmış bulunuyor.

Krasnov, onun arkasından Denikin güneyde, Sovyetler Rusyasına karşı saldırıya geçtikleri zaman, bizim trenin savaşçıları da Don steplerindeydiler. Krasnov ve Denikin'in günleri geçeli çok oluyor.

Şimdi Fransız hükûmetinin kalesi olan Kırım kalıyor. Bu Fransız kalesinin beyaz garnizonuna yarı Rus, yarı Alman bir general, parayla tutulmuş bir asker, baron Wrangel kumanda ediyor.

Trenimizin bir ailenin üyeleri gibi birleşmiş insanları yeni bir savaşa giriyorlar. Bu savaşın sonuncu savaş olmasını diliyoruz.

Kırım, sivil savaşın son savaşı olmuştur. Bir kaç ay sonra tren dağıtıldı. Şimdi eski silâh arkadaşlarıma buradan kardeş selâmı yolluyorum.

---

taç yerlerin koruyuculuğunu «babalığını» alıyorlardı üstlerine, onlara maddi mânevi yardımlar yapıyorlardı. Kızılordunun bir çok birlikleri böyle çeşitli «şeflik»ler almışlardı üstlerine.

XXXV

PETROGRAD SAVUNMASI

Sovyet Cumhuriyetinin devrim cephelerinde onaltı ordu vardı. Fransız Devriminin ki de aşağı yukarı o kadardı, yani ondört tane idi. Bu onaltı ordudan her birinin, kısa da olsa şanlı bir hikâyesi vardır. Bunlardan birini hatırlamak daha bir düzinesini hatırlamak olur. Her ordunun değişken, kendine özgü, canlı, parlak bir yüzü olmuştur.

Petrogradın batıyà düşen kenar mahallelerinde VII. Ordu vardı. Uzun süre yerinden kımıldamamış, ağırlaşmıştı. Bağrındaki en iyi savaşçılar, hatta kimi birliklerinin tümü çekilmiş, başka cephelere, daha hareketli yerlere gönderilmişti. Belli bir coşku ortamında tutulması gereken bir ordu için yerinde saymak, hemen her zaman yenilgiye, hatta kimi zaman felâkete yol açar. Bu kez de böyle oldu.

Haziran 1919 da Finlandiya koyundaki önemli bir kale, Krasyana Gorka beyaz muhafızların eline düştü. Bir kaç gün sonra kızıl filo denizcileri burasını geri aldılar. VII. Ordu kurmay başkanı albay Lundquist'in, beyazlar hesabına çalıştığı meydana çıktı. Başkaları da vardı onun gibi. Bütün ordu sarsılmıştı.

Temmuzda kuzey batıdaki beyaz ordunun komutasını Kolılların da yardımlarıyla, kendisine kuzey batı Rus hükûmeti diye çak'ın temsilcisi Yudeniç'e vermişlerdi. İngilizlerin ve Estonya bir ad yakıştıran bir hükûmet de kuruldu Ağustosta. Finlandiya koyundaki İngiliz filosu da Yudeniç'e yardım edecekti.

Yudeniç'in saldırısı, bizim ağır güçlükler içerisinde çırpındığımız bir zamana raslatılmıştı. Denikin, Orel'i ele geçirmişti ve savaş endüstrisi merkezi olan Tulayı baskı altına almıştı. Ora-

dan Moskova bir adımlık yerdi. Güneyde durum büsbütün berbattı. Bu durumda batıdan inen kuvvetli bir yumruk VII. Orduyu bozdu. Ordu hemen hiç karşı koymadan, varını yoğunu düşman eline bırakıp çekildi. Petrograddaki yöneticiler, en başta Zinovyef, Lenine haberler uçuruyor, düşmanın silâh gücünün üstünlüğünü bildiriyorlardı: otomatik silâhları, tankları, uçakları vardı, İngiliz filosu da oradaydı v.b. Lenin şu sonuca vardı ki öbür cephelerden, özellikle güneyden, yardım almadan, yani o cepheleri zayıflatmadan Yudeniç'in son model silâhlarla donatılmış subay ordusu ile başa çıkılamıyacaktır. Başka cephelerden yardım alınamazdı. Şu halde yapılacak tek şey kalıyordu: Petrogradı vermek ve cepheyi daraltmak. Bu acı karara vardıktan sonra Lenin öbürlerini de kendi fikrine yatırmaya girişmişti. Hemen güneyden kopup geldim Moskovaya. Ve bu plana şiddetle karşı koydum. Yudeniç ve patronları Petrogradda kalmaz, Moskovada Denikin ile buluşmıya çalışırlardı. Petrogradda Yudeniç pek büyük endüstri ve insan kaynakları ele geçirmiş olacaktı. Ayrıca Moskova ile Piter(1) arasında yol dümdüzdü. Petrogradı savunmaktan gayrı çaremiz yoktu.

Benim görüşümü herkesten önce Petrogradlı yoldaşlar desteklediler. O zaman politik büro üyesi olan Krestinski benden yana çıktı. Galiba Stalin de beni tuttu. Yirmidört saat üst üste Lenin'in üstüne yürüdüm bu konuda. Sonunda,

«Pekâlâ, bir kere deneyelim» dedi.

15 Ekimde politik büro cephelerdeki durum üzerine verdiğim karar önerisini kabul etti:

«Cephelerdeki ağır durum göz önüne alınarak, Sovyet Rusyanın bütünüyle bir ordugâh haline getirilmesi için her şey yapılacaktır. Parti ve sendika örgütleri, parti ve sendika üyeleri ve sovyet emekçileri arasından, orduda görev alabilecek herkesi seçip ayıracaklardır».

Arkadan pratik çareler geliyordu. Petrograd için «teslim

(1) Petrograd.

edilmiyecek» deniyordu.

Aynı gün Savunma Meclisine bir karar taslağı veriyordum: «Petrograd kanımızın son damlasına kadar savunulacak, bir karış yer verilmiyecek, gerekirse sokak sokak dövüşülecektir».

Beyaz ordu, yirmibeş bin askeri ile, milyonluk bir kenti ele geçirse bile ciddi ve iyi örgütlenmiş bir dayanma karşısında eriyip gitmek tehlikesini göze alamazdı, hiç kuşkum yoktu bundan. Ayrıca ordunun ve işçinin güney doğuya çekilebilmesi için bir plan hazırlamak da gerekiyordu, hele Estonya ve Finlandiyada da seferberlik ilân ederlerse kaçınılmaz bir şey olacaktı bu. Baştan aşağı kılıçtan geçirilmek tehlikesi ile karşı karşıya kalacak olan Petrograd işçi sınıfının çiçeğini kurtarmanın başka çaresi yoktu.

Ayın 16 sında Petrograda hareket ettim. Ertesi gün Leninden bir mektup geldi:

«17 Ekim 1919. Troçki yoldaş. Dün gece size bir şifre gönderildi... Savunma Meclisinin kararı. Göreceğiniz gibi plânınız kabul edilmiştir. Ama Piter işçilerinin güney doğuya çekiliş plânından vaz geçilmiştir (bu fikrinizden Krasin ve Rykov'un da haberi olduğu söyleniyor); çekilmeden, zamanından önce söz açmak sonuna kadar dayanmak kararına yararlı olmıyacaktır. Piteri kuşatmak, dışarıyla bağlantılarını kesmek, yeni tedbirlere baş vurmamızı gerektirecektir. Savunma Meclisinin benden istediği bildiri ilişiktir. Aceleye geldi, iyi olmadı, en iyisi siz bir yenisini yazıp altına benim imzamı koyunuz. Selâmlar (1). Lenin».

Kendisiyle beraber bu kadar büyük bir işe girişmişiz, aramızda elbetteki anlaşmazlıklar olacaktır, ama bu anlaşmazlıkların en ağırlarının bile kişisel ilişkilerimizde ve ortak çalışmalarımızda hiç bir iz bırakmadan, nasıl geçip gittiğini işte şu yukardaki mektup açıkça göstermektedir.

---

(1) Selâmlar sözü tam düşmüyor, Rusçadaki kelime daha dostçadır.

Şimdi düşünüyorum, 1919 Ekiminde, Petrogradın bırakılması fikrini savunan Lenin olmasaydı da, bu fikri ona karşı ben ileri sürseydim, bu gün her dilden bir yığın söz söylenecek, ve bu, «Troçkizm» in yıkıcılığına örnek olarak gösterilecekti.

1918 yılı boyunca Entente Wilhem'e karşı zaferini sağlama bağlamak bahanesiyle bizim başımıza sivil savaşı sarmıştı. Ama şimdi 1919 daydık. Almanya yenileli çok olmuştu. Entente, devrim ülkesine ölüm saçmak, açlık ve salgın hastalıklar salmak için hâlâ yüzlerce milyon harcıyordu. İngiltere ve Fransanın bize karşı tuttuğu paralı askerlerden birisi de Yudeniç'di. Sırtını Estonyaya dayamıştı; solunu Finlandiya tutuyordu. Entente istiyordu ki devrimin bağımsızlığına kavuşturduğu bu iki ülke devrimin gırtlağının sıkılmasına yardımcı olsun. Helsingfors'da, Reval'de sürekli görüşmeler yapılıyordu, terazinin kefesi kâh bu yana kâh öbür yana iniyordu. Petrogradı kıskaç gibi iki yandan tutan bu iki küçük düşmana üzülerek bakıyorduk.

1 Eylülde Pravda'ya yazdığım bir yazı ile haber vermiştim: «Petrograd cephesine sürdüğümüz tümenler arasında Başkırt süvarileri de var, eğer Fin burjuvaları Petrograda saldırmıya kalkacak olurlarsa, kızıl Başkırtlar da, istikamet Helsingfors, diye bağırarak savaşa gireceklerdir».

Başkırt süvari tümeni yeni kurulmuştu. Bunları bir kaç ay için Petrograda göndermek isterdim hep. Bu step adamları bir az kentte yaşasınlar, uygar çevrenin tadını tatsınlar, işçilerle tanışsınlar, klüplere, mitinglere, tiyatrolara gitsinler diye. Şimdi bu amaca, Finlandiya burjuvazisinin gözünü Başkırt istilâsı ile korkutmak gibi bir başka düşünce de eklenmiş oluyordu.

Ama Yudeniç'in ileri hareketi bizim göz dağından baskındı. 13 Ekimde Luga'yı aldı; 16 da Krasnoye Selo'ya ve Gaçina'ya girdi, askerlerini Petrograd üzerine sürmiye başladı, şimdi Petrograd - Moskova demiryolunu kesmiye çalışacaktı. Saldırısının onuncu günü Çarskoye Selo (Diyetskoye) ya(1) ulaşmışıt

(1) Çarskoye Selo, Çar kenti. Çar sarayları vardı burada, sonradan çocuklar yerleştirildi bu saraylara, adı onun için Diyetskoye Selo oldu.

bile. Keşif kolları bir tepenin üzerinde Saint-İsaac katedralinin yaldızlı kubbelerini görebiliyorlardı.

Fin radyo istasyonu sabredememiş, Yudeniç Petrogradı aldı, diye yayın yapmıştı. Helisigforstaki Entente elçileri, haberi resmen hükûmetlerine ulaştırmışlardı. Bütün Avrupa, bütün dünya kızıl Petrograd düştü haberiyle çalkanıyordu. Bir İsveç gazetesi «yer yüzünü saran Petrograd humması»ndan söz ediyordu.

En büyük kaynaşma Finlandiya yönetici çevrelerindeydi. Yalnız subaylar değil hükûmet de hemen müdahale etmekten yanaydılar. Kimse ganimetten geri kalmak istemiyordu. Finlandiya sosyal demokrasisi, pek tabii, «tarafsızlık» istiyordu. «Müdahale sorunu, diye yazıyor bir beyaz tarihçi, artık yalnız para bakımından tartışılıyordu». İş sadece garantiyi resmen belirlemiye kalmıştı: elli milyon frank; Entente borsasında Petrograd'ın kanı bedeli işte bu paraydı.

Estonya sorunu da daha az can sıkıcı değildi. 17 Ekimde Lenin'e şöyle yazmıştım:

«Eğer, umduğum gibi Petrogradı koruyabilirsek, Yudeniç'in köküne kibrit suyu ekeriz. Zorluk Yudeniç'in Estonyaya sığınma hakkından yararlanabilmesindedir. Bu ülkenin sınırlarını Yudeniç'e kapaması gerek. Kapamazsa, biz de Yudeniç'in izini sürüp Estonyaya girmek hakkını elimizde tutmalıyız».

Birliklerimiz Yudeniç'i bozguna uğrattıkları zaman, bu önerim de kabul edildi, ama birliklerimiz ilk ağızda yerine getiremediler bunu.

Petrograd'ı berbat bir halde bulmuştum. Tuttuğumuz her şey elimizde kalıyordu. Alaylarımız geri basıyor, dağılıyorlardı. Komutanlar komünistlerin, komünistler de Zinovyef'in ağzına bakıyorlardı. O ise asıl kargaşalığın merkeziydi. Sverdlov bana söylemişti bir seferinde

«Zinovyef demek panik demektir».

Adamını iyi tanıyordu Sverdlov. İşler tıkırında gittiği zamanlar, Lenin'in deyişi ile «korkacak bir şey olmadığı» zaman-

lar, Zinovyef yedi kat gök yüzüne çıkardı. Ama kötüsü geldi miydi sırt üstü uzanır yatardı, benzetme olarak söylemiyorum, sahiden boylu boyunca divana serilir, kıvranmıya başlardı. Daha 1917 de anlamıştım bunu, ya yedi kat gök yüzü, ya da kanape, Zinovyef için ikisi ortası yoktu.

Şimdi de kanapede buluyordum kendisini. Çevresinde, Laşeviç gibi korkusuzlar da vardı. Ama tümünün kolu kanadı kırıktı. Herkes bunu biliyor, nereye baksan belli oluyordu. Smolniden ordu garajına telefon edip bir otomobil istedim. Araba dediğim saatte gelmedi. Kulağıma çarpan seslerden belli, korku, yılgınlık, kadere boyun eğme, yönetimin alt basamaklarına kadar her yanı sarmıştı. Olağanüstü çarelere baş vurmak gerekiyordu, düşman kapımıza dayanmıştı. Her zaman olduğu gibi gene bizim trenin adamlarına baş vurdum. Bunlar güç zamanların güvenilir insanlarıydılar. İşleri ele alır, bağlantıları pekiştirir, işe yaramazların yerine geçer, gedikleri kapatırlardı. Artık bir işe yaramıyan üst resmi basamaklardan umudu kesip iki üç kat aşağıya indim: parti saflarına, fabrikalara, kışlalara gidiyordum. Kent teslim edilecek diye bekledikleri için kimse burnunun ucunu göstermiyordu. Ama vaktaki taban Petrogradı bırakmıyacağımızı anladı, ve anladı ki, gerekirse sokak sokak savunma yapılacaktır, her şey bir anda değişiverdi. En yiğit, en fedakâr olanlar ortaya çıkıverdiler. Kadın, erkek, eline kazma kürek ne geçerse, gruplar halinde yola çıktılar. Petrograd işçisinin görünüşü o zamanlar hiç de iyi değildi, yüzleri toprak rengine çalıyordu, açtılar, çıplaktılar, üstleri başları yırtık pırtıktı, pabuçları delikti, paramparçaydı.

«Petrogradı vermiyoruz değil mi yoldaş?

— Hayır, vermiyoruz.»

Kadınların gözlerinde bambaşka bir ışık yanıyordu. Analar, avratlar, kızlar aile ocağından ayrılmıyacaklardı, bu ocaklar o kadar iyi değildiler ama sıcaktılar hiç olmazsa.

«Vermiyeceğiz!.» kuvvetli kadın sesleri duyuluyordu, ellerindeki kazmaların sapına sıkıca sarılmışlardı, kazma değil tü-

fekmiş gibi.

Kadınların epeycesi tüfek atmasını ve makineli başında iş görmesini biliyordu. Başkent, birliklere ayrılmıştı, bunları işçi kurmayı yönetiyordu. En önemli stratejik noktalar dikenli tellerle korunmaya alındı. Topçu siperleri belirlendi, ateş açacağı yerler gösterildi. Büyük meydanlara ve belli başlı kavşaklara aşağı yukarı altmış top yerleştirildi ve iyice gizlendi. Kanallar, duvarlar, evler iyice pekiştirildi. Fırdolayı çevrede ve Neva boyunda siperler kazıldı. Kentin bütün güneyi bir kale haline getirildi. Yollarda, meydanlarda üst üste bir çok barikat kuruldu. Yeni bir rüzgâr esiyordu yüreklerde, ve bu rüzgâr işçi mahallelerinden başlıyarak kışlalara, cephe gerisine ve orduya yayılıyordu.

Yudeniç Petrogradın on, onbeş verst ötesindeydi. Pulkovo sırtlarını tutmuştu, ben iki yıl önce ilk zaferini yeni kazanmış olan devrimin Kerenski ve Krasnov'un birliklerine karşı kendini savunmakta olduğu bir sırada oralarda bulunmuştum. İşte şimdi gene Petrogradın kaderi kıl kadar bir şeye kalmıştı. Geri çekilmekte olan birliklerimizin gevşekliğini kırmak, ne pahasına olursa olsun kırmak gerekiyordu.

18 Ekimde bir günlük emir yazdım: «şiddetli savaşlar olduğuna dair haberler yayılmasını» yasak ettim. «Her yalan ihanet gibi ceza görecektir, savaşta yanlış yapılabiilr, ama yalan, aldatma olmaz; insan kendini aldatamaz».

Her zaman olduğu gibi belâlı saatlerde gerçeği bütün acılığı ile orduya ve bütün ülkeye bildirmenin gerekli olduğuna inanıyordum. Aynı gün hiç yoktan ve gereksiz bir geri çekilme olduğunu da kamu oyuna açıklamıştım:

«Avcı alayının bir bölüğü, bir düşman dizisi göründü diye korkuya kapılmıştır. Alay komutanı çekilme emri vermiştir. Alay koşa koşa kaçmıya başlamış. Aleksandrovska'ya doğru sekiz on verst geri çekilmiştir. Oysa gördükleri, düşmanın askerleri değil, bizim askerlerimizdi... Aslında geri çekilen alay hiç de kötü bir alay değildi. Kendine güvenini yeniden bulunca geri dönüp cebri

yürüyüşle, hatta koşarak ve soğuğa rağmen ter içinde kalarak, sekiz versti bir saatte almış, ve az sayıdaki düşmanı atarak eski siperlerini tutmuştur».

Bu küçük olay nedeniyle ilk olarak alay komutanlığı yapmıştım. Kaçanlar Aleksandrovnadaki tümen kurmayının üstüne düşmüşlerdi. Bir at çekip üstüne atladım, kaçanları geri çevirdim. Baştan bir şaşalama oldu, adamlar neye uğradıklarını anlıyamamışlardı, hatta kimisi hâlâ kaçıyordu. Ama ben at sırtında yetişiyor, geri döndürüyordum. Moskova dolaylarından gelme bir köylü olan posta erim eski asker Kozlov da peşim sıra at sürüyordu. Tam bir savaş sarhoşluğuna tutulmuştu. Eli tabancasının tetiğinde, safların arasında dolanıyor, dediklerimi tekrarlıyor, silâhını doğrultup bütün gücüyle bağırıyordu:

«Korkmayın çocuklar, başımızda Troçki yoldaş var».

Ne kadar çabuk kaçtılarsa, karşı saldırıları da o kadar çabuk oldu. Kızılordunun bir tek eri geride kalmıyordu. İki verstten kurşunların lânet sesleri vızıldamıya, ilk yaralılarımız düşmiye başladı. Alay komutanı tanınacak halden çıkmıştı. En açık yerlere dalıyordu, bırakılan siperler geri alındığı sırada iki bacağından birden yaralandı. Ben kamyona binip kurmaya döndüm. Yolda yaralıları topladık. Harekete hız verilmişti. Bütün varlığımda duyuyordum, Petrogradı vermiyecektik.

Şimdi burada durup, okuyucunun belki de ikidir aklına gelen bir soruyu ele almalıyım: bütün bir orduyu yöneten bir adamın, herhangi bir birlikte beraber savaşa girip kendini tehlikeye atması doğru mudur? Ben derim ki, ne savaşta ne de barışta kesin kural diye bir şey yoktur. Her şey duruma bağlıdır. Cepheyi dolaşırken yanımdaki subaylar bana çoğu kez «tümen komutanları bile buralara kadar sokulmazlar» demişlerdir. Bu noktada burjuva gazeteciler, akıllarının ermediği bir şeyi kendi dillerine göre tercüme edip «reklâm» peşinde koşulduğundan söz ederler.

Gerçekte Kızılordunun kuruluşu, birliklerinin seçilişi, hatta sivil savaşın özellikleri, başka hiç bir yolu değil, bir tek bu yolu

gerektiriyordu, çünkü her şey, disiplin, savaşçı geleneği ve askeri otorite, her şey yeni kuruluyordu. Nasıl orduyu, özellikle ilk dönemde, plânlı bir biçimde, her şeyi tek merkezden sağlıyarak donatamadı isek, onun gibi, böyle düşman ateşi altında çarçabuk kurulmuş olan bu orduya da yalnız, emirler, çağrılar çıkararak devrimci bir atılım veremezdik. Askere göre, Başkomutanlığın ciddi isteklerini karşılıyabilecek otoritenin daha ilk günden elde edilmesi gerekiyordu. Bu noktada henüz bir gelenek yoktu, gözle görülür bir örnek verilmesi gerekiyordu. Zafer yolunda kişisel tehlike ikinci sıradan bir şeydi.

Komuta basamakları talihsizliğe alışmıştı. Bunları sarsalamak, kendine getirmek, yenilemek gerekiyordu. Komiserler arasında büyük değişiklikler yapıldı. Her basamak, yerleştirilen komünistlerle güçlendirildi. Yeni kuvvetler geldi. Askeri okul öğrencileri ilk saflara alındılar. Kökünden laçka olan ikmal işleri iki üç günde yoluna konuldu. Kızılordu askeri artık daha iyi yemek yiyor, çamaşır değiştirebiliyor, yeni pabuçlar giyiyor, söylev dinliyordu, bambaşka bir insan olmuştu.

Kesin gün 21 Ekim günüydü. Birliklerimiz Pulkovo sırtlarına çekilmişlerdi. Bu noktayı bırakmak demek, savaşı başkentin duvarları içinde kabul etmek demekti. Bu güne kadar beyazlar doğru dürüst bir dayatmayla karşılaşmadan ilerlemişlerdi. 21 günü bizim ordu Pulkovo çizgisi üzerinde siperlenmiş, düşman saldırısına karşı koyuyordu. Düşman durdu. 22 de Kızılordu karşı saldırıya geçti. Yudeniç, yedeklerini ileri sürecek ve saflarını güçlendirecek zamanı bulabilmişti. Şiddetli çarpışmalar oldu. 23 akşamı Diyetskoye Selo'ya ve Pavlovsk'a girdik. Bu arada, yakınımızda bulunan XV. Ordu da, güneyden bindirmiş, beyazları hem güneyden hem de sağdan bastırmaya başlamıştı. Bir değişiklik oluyordu. Saldırıya geçen bizim ordumuzdu. Askerlerimiz fedakârlık ve kahramanlık örnekleri vermekte birbirleriyle yarışıyorlardı. Çok kurban verilmişti. Beyazların başkomutanlığı bizim daha çok kayıp verdiğimizi söylemiştir. Olabilir, onların tecrübesi ve silâhı daha çoktu. Bizde

daha çok olan şey fedakârlıktı. Genç işçiler ve köylüler, Moskova ve Piter'in kurs öğrencileri kendilerini o kadar iyi koruyamamışlardı. Elleri tetikte makinelerin üstüne yürümüşler, tanklara karşı çıkmışlardı. Beyazların kurmayı «kızılların kahramanca deliliği»nden söz açmışlardı.

Bundan önceki günlerde hemen hiç esir alınmamıştı. Beyaz ordu kaçakları tek tüktü. Şimdi kaçak ve esir sayısı birden artmıştı. Çarpışmaların şiddetini göz önünde tutarak 24 Ekimde çıkardığım bir günlük emirde,

«Bir esire, bir kaçağa silâh çekecek olan şerefsiz asker»in en ağır cezaya çarptırılacağını bildiriyordum.

İlerliyorduk. Estonyalılar ve Finlandiyalılar artık müdahaleden söz açmaz olmuşlardı. Beyazlar, berbat ve perişan, onbeş günde Estonya sınırına ulaştılar. Estonya hükûmeti silâhlarını aldı. Ne Londrada ne de Pariste onları düşünen kalmıştı. Daha düne kadar Entente'ın kuzey batı ordusu denilen şey soğuk ve açlık içinde eriyip bitmişti. Ondört bin hasta barakalarda tifüsten yatıyordu. «Yer yüzünü saran Petrograd humması» böylece sona ermiş oluyordu.

Şimdi beyaz ordu komutanları acı acı yakınıyorlardı, İngiliz amirali Cowan sözünü tutmamış, Finlandiya körfezi yönünden yeterince destek sağlamamıştı. Bu yakınmalarda abartma vardı. Bir gece akınında, torpidolarımızdan üçü mayına çarpıp batmış, beşyüzelli genç denizci sulara gömülmüştü. İngiliz amirali hiç olmazsa bu kadarını başarmış oluyordu. Bu yası orduya ve donanmaya bildiren günlük emir şöyle idi:

«Kızıl savaşçılar!

Bütün cephelerde İngiliz entrikası ile karşılaşıyorsunuz. Karşı-devrim orduları İngiliz toplarıyla donatılmıştır. Onega ve Schenkursk depolarında, güney ve batı cephelerinde İngiltereden gelme cephanelere rastladınız. Elinize düşen esirlerin üzerinde İngiliz üniforması var. Arkhangel ve Astrakhan'da İngiliz uçaklarının attığı İngiliz dinamitleriyle kadınlar ve çocuklar öldüler. Kıyılarımızı İngiliz gemileri bombardıman ediyor...

«Ama İngilterenin para ile tutulmuş askeri olan Yudeniç ile savaştığımız bu gün sizden, iki İngilterenin bulunduğunu hiç bir zaman unutmamanızı isterim. Çıkarından başka şey düşünmiyen, zor kullanan, canavar ve kokuşmuş İngilterenin yanında, bir de çalışan, kafası işliyen, uluslararası dayanışma idealine bağlı bir İngiltere daha vardır. Bizim karşımıza dikilen alçak, şerefsiz borsalar İngilteresidir. Emekçi İngiltere, halk bizimledir. (Ordu ve Donanmaya günlük emir, 24 Ekim 1919, No. 159)».

Sosyalist öğretim işleriyle askeri işleri sıkıca birbirine bağlamıştık. Ateş altında edinilen düşünceler, kafalara sağlam yerleşir, hiç bir zaman unutulmazlar.

Shakespeare'in dramlarında, trajik ile komik birbirini kovalar çünkü hayatta büyükle küçük ve bayağı birbirine karışır.

Bu arada kanapeden kalkacak zamanı bulan ve ikinci üçüncü kat gökyüzüne tırmanmak üzere olan Zinovyef, Komünist Enternasyonali adına bana şu belgeyi göndermişti:

«Kızıl Petrograd savunması, dünya proleteryasına, yani Komünist Enternasyonaline yapılmış çok değerli bir hizmettir. Petrograd savunmasında baş yer elbette sizindir sevgili Troçki yoldaş. Komünist Enternasyonali İcra Komitesi adına, size gönderdiğim bayrakların, yönetiminiz altındaki muzaffer Kızılordunun en değerli birliklerine, sizin elinizle verilmesini rica ederim. Komünist Enternasyonali İcra Komitesi başkanı G. Zinovyef».

Petrograd Sovyetinden, Sendikalardan, ve başka kuruluşlardan da buna benzer yazılar aldım. Bayrakları alaylara verdim; Belgeleri sekreterlerim arşivlerdeki yerlerine koydular. Bu mektuplar, ancak çok sonra, Zinovyef büsbütün değişik bir sesle, büsbütün değişik bir hava tutturduktan sonra yerlerinden çıkarıldılar.

Petrograd önlerinde kazanılan zaferin uyandırdığı coşkunluğu hatırlatmak, hatta hatırlamak şimdi zordur. Zaten güney cephesindeki kesin başarıların başlangıcıyla aynı zamana rast-

lamıştı. Devrim artık yeniden başını yükseltiyordu. Ekim ortalarına doğru hemen hemen olanaksız gördüğü şeyin, yani Yudeniç'in yenilmesinin gerçekleşmiş olması, Lenin'in gözünde çok önemli bir olaydı. Politik büro, Petrograd savunmasından ötürü bana kızıl bayrak nişanı verme kararı almıştı. Bu karar beni zor duruma sokuyordu. Bir devrimci nişan çıkarılması kararını kolay kabul etmiş değildim, eskilerin şatafatlı nişanlarını kaldırmamızın üzerinden çok zaman geçmemişti. Devrimci ödevin bilincine ermiş olmak yetmiyordu, öyleleri vardı ki ayrıca dürtüklenmek istiyorlardı, yeni bir nişan çıkarmakla böylelerini dürtüklemiş oluruz diye düşünmüş razı olmuştum. Lenin de beni tutmuştu bu konuda. Yeni nişan kabul edildi. O yıllarda bu nişan hiç olmazsa savaşa girmiş, ateş altında yararlık göstermiş olanlara veriliyordu. Şimdi bana da veriliyordu. Reddedemezdim, çünkü daha önce başkalarına kendi elimle vermiştim. Kabulden başka çarem yoktu.

Aslını esasını çok sonraları öğrendiğim bir hikâyesi de vardır bu işin. Politik büro toplantılarından birinin sonunda Kamenef, biraz da can sıkıntısıyla, bir öneri yaptı, Staline de nişan verilsin dedi.

«Niçin?»

Kalinin'di bunu soran, besbelli içdenlikle ve gücenik bir sesle soruyordu.

«Niçin veriliyor bu nişan Stalin'e?».

İşi şakaya vurdular, Kalinin'i yatıştırdılar ,öneri kabul edildi.

İki oturum arası, Bukharin, Kalinin'in üstüne yürüdü,

«Nasıl olur da anlamazsın? İliç düşündü bunu, Stalin başkasında olan bir şey kendisinde de olmazsa yaşıyamaz, böyle bir şeye dayanamaz».

Lenin'i çok iyi anlamış, yaptığını doğru bulmuştum.

Nişanlar büyük tiyatroda takıldı, şatafatlı bir tören yapıldı, o gün orada yönetici sovyet kuruluşları genel toplantısında askeri durum üzerine bilgi vermiştim. Sözün sonunda başkan,

Stalin'in adını söylediği zaman alkışlamak istedim. Gevşek iki üç el daha katıldı alkışa. Az önce tutulan alkışlar yanında hiç kalıyordu, salonda buz gibi bir hava esti. Stalin, pek tabii ortalarda görünmüyordu.

Kızıl bayrağın, kollektif hizmetleri karşılığı benim trene de verilmesi beni daha çok sevindirmişti.

«VII. Ordunun kahramanca savaşında, diye yazıyordu 4 Kasım günlük emri, bizim trenin savaşçıları 17 Ekimden 3 Kasıma kadar, şerefle çarpıştılar. Kliger, İvanov ve Zastar yoldaşlar düştüler. Prede, Droden, Purin, Çermiyavttsev, Kupriyeviç, Tesnek yoldaşlar yaralandılar. Adamson, Purin, Kilelis yoldaşlar hafif yaralar aldılar. Öbürlerinin adlarını yazmıyorum, çünkü herkesin adını yazmak gerekecektir. Cephede durumun değişmesini sağlıyanların son safında olmamıştır bizim trenin savaşçıları».

Aradan bir kaç ay geçmişti, bir gün Lenin telefon etti,

«Kirdetsov'un kitabını okudunuz mu?»

Adını bile bilmiyordum.

«Beyazlardan biri, bir düşman. Yudeniç'in Petrograd seferini anlatıyor...»

Lenin beyazların yayınlarını çok daha yakından izlerdi.

Ertesi gün gene sordu,

«Okudunuz mu?

— Hayır.

— İsterseniz size göndereyim».

Ama kitap bende de olmalıydı, aynı yayınlar Berlinden ikimize de geliyordu.

«Son bölümünü mutlaka okuyunuz, bir düşmanın yargısı, size ait».

Ama vaktim yoktu okuyacak.

Bu kitap şimdi İstanbulda clime geçmiştir. Son bölümünü okumam için Lenin'in ne kadar ısrar ettiğini hatırlıyorum.

İşte Yudeniç'in bakanlarından birinin, Lenin'i o kadar ilgilendirmiş olan değerlendirmeleri:

«Troçki 16 Ekimde Petrograd cephesine geldi. Taşkın enerjisi kızıl kurmaydaki şaşkınlığı giderdi. Gaçina'nın düşmesinden bir kaç saat önce bile, beyazların saldırısını durdurmaya çalıştı, sonra bunun olmıyacağını anlayınca, Çarskoye Selo'ye koştu. Beklediği yedeklerin büyük bölümü daha gelmemişti, ama o bütün askeri okulların öğrencilerini seferber etti, Petrograd'daki bütün erkekleri silâh altına aldı ve Kızılordu birliklerini makineli tüfeklerle korkutarak (?!) siperlerine geri gönderdi; enerjik çarelere baş vurarak bütün Petrograd bölge ve dolaylarını savunmaya hazırladı... Troçki ayrıca Petrograd içinde de çok iyi yetiştirilmiş komünist işçi birlikleri kurdu ve savaşa sürdü. Yudeniç kurmayının dediğine göre arslanlar gibi dövüşenler Kızılordu birlikleri değil (?) bu dediğimiz işçi birlikleri, deniz erlerinden ve askeri okullardan kurulan taburlardır. Tankların karşısına süngü ile çıkıyorlar, bu çelik canavarların ateşi altında sıra sıra dökülüyorlardı, ama gene de dayanıyor, siperlerini bırakmıyorlardı».

Kızılordu askerleri makineli tüfek ateşi altında yürütülmemiştir. Ama Petrograd kurtarılmıştır.

XXXVI

ASKERİ MUHALEFET

Proletarya ile köylü sınıfı arasında doğru ilişkiler kurmak, Kızılorduyu başarı ile kurmanın temel sorunu idi. Sonraları 1923 de, sersemce hikâyelerden biri uydurulmuştur: iddia edildi ki ben köylü sınıfını «gereğince önemsememişim». Oysa 1918 - 1923 arası, Rus köylü sorununu hiç kimsenin yapamadığı kadar yakından, dolaysız ve pratik olarak inceleme fırsatı bulmuştum: Ordunun en büyük bölümü köylü idi ve hareket alanımız kırlık yerlerdi. Bu büyük sorunu burada işliyemem. Sadece yeteri kadar anlamlı iki üç sahne vermekle yetineceğim.

22 Mart 1919 da, «Volga bölgesi merkez icra komitesi sorununun bir çözüme bağlanmasını ve merkez icra komitesi ile merkez komitesinin yetkilerine sahip bir komisyonun iş başına getirilmesini «merkez komiteden direk telle istemiştim.» Bu komisyonun görevi, Volga bölgesi köylüleri arasında merkez Sovyet iktidarına karşı güveni sağlamak, karışıklıkları önlemek, suçlu sovyet temsilcilerini cezalandırmak, orta halli köylünün durumunu düzeltecek kararlara temel teşkil edecek yakınma ve belgeleri toplamak» olacaktı.

Burada belirtmek isterim ki, direkt telle yapılan bu konuşma Stalin ile benim aramda geçmiştir, ve orta halli köylü sorununun önemini ısrarla belirttiğim adam kendisidir.

Gene bu 1919 yılında, Kalinin, benim isteğimle, merkez icra komitesi başkanlığına getirildi, kendisinin orta halli köylüye yakınlığı ve onların ihtiyaçlarını bileceği düşünülmüştü. Daha da önemlisi, 1920 Şubatında, Urallarda yaşama koşulllarını gözümle gördükten sonra, yeni bir ekonomi politikası uygulanması için ayak direyen de bendim. Merkez komitede onbire kar-

şı dört oy sağlıyabildim. O sıralarda Lenin, yiyecek dağıtımında değişiklik yapılmasını istemiyordu. Stalin de, elbette bana karşı oy kullanmıştı. Oysa bir yıl sonra, yeni ekonomi politikası kabul edilecekti, hem de oy birliği ile, ama ayaklanan Cronstadt'ın homurdanması sonucu olarak ve ordunun tümünün zorlaması ile.

Arkadan gelen yılların ilke sorunları ve Sovyetlerin kurulmasıyla ilgili güçlükler, bütünü ile değilse eğer, bütüne yakını ile ve son kertede yoğun olarak önümüze çıkmışlardır, özellikle askerlik alanında. Bu noktada, genellikle hiç zamanımız yoktu. Yanlış bir adım hemen cezasını bulurdu. Falan ya da filân karara karşı çıkmanın doğru mu yoksa eğri mi olduğunu olaylar kısa sürede meydana çıkarıyordu. Bütünü ile alınınca, Kızılordunun kuruluşundaki iç mantıkta bir tutarsızlık yoktu. Eğer düşünecek, tartışacak vaktimiz olsaydı belki daha çok yanlış yapacaktık.

Bununla beraber parti içindeki çekişme zaman zaman çok kızışıyordu. Başka türlü olabilir miydi? Daha dün başlamıştık bu işe, büyük güçlükler vardı önümüzde.

Eski ordu bütün ülkeye dağılmış, savaşa karşı kin kusuyordu, biz ise yeni alaylar kuruyorduk. Eski ordunun Çar subayları kapı dışarı ediliyordu, kimi yerlerde iki bir demeden defterleri dürülüyordu. Oysa biz Çarın subaylarından istiyorduk yeni orduyu kurmalarını. Eski alaylardaki komiteler, hiç olmazsa ilk zamanlarda devrimin somut belirtileri olarak kurulmuştu. Bir çözülüp dağılma ilkesi olduğuna göre, komite ilkesinin yeni alaylarda lâfı bile hoş karşılanmıyordu. Eski disipline karşı savrulan ağız dolusu küfürler henüz ortalığı inletirken, biz bir yenisini kurmıya çalışıyorduk. Önceleri yalnız gönüllü toplarken, kısa süre içinde, zorla asker toplamıya başlamıştık; partizan birliklerinden sonra doğru dürüst bir askeri örgüt kurmak gereği ile karşılaşıyorduk. Partizanlığa karşı gün be gün ve aralıksız sürdürdüğümüz mücadelenin ucunu bırakmamak, dört elle sarılmak, hatta sert çarelere baş vurmak zorunda kalıyorduk. Parti-

zanların becerdikleri işlerden doğan karışık hava devrimin kırlarda yarattığı tepkiyi belirtmekte idi. Partizanlığa karşı girişilen mücadele, bundan ötürü proletarya politikası anlayışının, yıkmak istediği anarşist küçük burjuvaya karşı yürüttüğü bir savaş oluyordu. Bununla beraber, partizanların yöntemleri parti saflarında bile yankılar buluyordu.

Askerlik işlerindeki muhalefet Kızılordunun ilk kuruluş aylarında başlamıştı. Muhalefet belli başlı olarak, komutanların seçimle gelmesini istiyor, uzmanların (spetz) kullanılmasına, sağlam bir disiplin kurulmasına, ordu gücünün bir merkezde toplanmasına v.b. karşı çıkıyordu. Muhalifler, bir de genel teorik formül bulmayı denemişlerdi. Bir merkezden yönetilen ordu, diyorlardı, bir emperyalist devlet ordusu olur. Devrim, yalnız savaşı değil, bir merkezden yönetilen orduyu da reddetmelidir. Devrim sadece kendi öz hareketliliğine, vuracağı yumruğun etkililiğine ve yapacağı manevralara dayanır. Devrimin dövüşçü gücü, pek kalabalık olmıyan bağımsız birliklerden oluşur, bu birlikler her çeşit silâhla donatılmış olur, bir üsse bağlı değildir, gücünü sadece halkın sevgisinden alır, düşmana geriden saldırır, nasıl uygun görürse öyle hareket eder v.b. Tek kelime ile devrimin taktiği **küçük savaş** taktiği olmalıdır. Bunlar akıl almaz şeylerdi ve aslında güçsüzlüğümüzün ülküleştirilmesi idi. Sivil savaştan elde edilen ciddi deneyler, bu önyargıları kısa sürede silip attı. Yer yer küçük ve kendi başına buyruk askeri güçler kurmaktansa, bir merkezden yönetilen bir ordunun ve stratejinin daha iyi olduğu, savaş içinde açıkça meydana çıkmıştır.

Eski ordudan kalma binlerce subay vardı Kızılordu saflarımda görmeseydik, kendimizin, partimizin, bağlı olduğumuz kendi dediklerine göre, daha iki yıl öncesine kadar liberalleri aşırı devrimci diye bilirmiş; bolşevikleri de dördüncü boyutta sayarlarmış.

«Eğer kendimizi, binlerce ve binlerce uzmanı güdecek durumda görmeseydik, kendimizin, partimizin, bağlı olduğumuz

düşüncenin ve devrimciliğimizin mânevi gücünün ne kadar büyük olduğunu anlıyamamış olacaktık», zamanın muhalefetine karşı böyle yazmıştım.

Bu noktaya çabucak ve kolaylıkla gelebilmiş değildik.

Komünistler kolay kolay ordu hizmetine girmiyorlardı. Seçme yapmak, adam yetiştirmek gerekiyordu. Daha 1918 Ağustosunda, Kazan önlerindeyken, Lenin'e telgraf çekmiştim:

«Buraya emir dinlemesini bilen, yoksunluklara katlanan, ölümü göze alabilen komünistler gönderiniz. Burada ajitatörler değildir gerekli olan.»

Bir yıl sonra anarşinin ordu safları içerisine bile sızmış olduğu Ukraynada, XIV. ordu için çıkarttığım bir günlük emirde şöyle yazmıştım:

«Haberiniz olsun, partinin Kızılordu saflarına göndermiş olduğu her komünist de, her asker gibi bir askerdir, Kızılordunun öbür askerleri hangi haklara sahip ve hangi ödevlerle yükümlü iseler, onlar da aynı haklara sahip ve aynı ödevlerle yükümlüdürler. Emirlere karşı gelen, devrimci ödevlerini yapmakta kusur işliyen komünistler iki kat ceza göreceklerdir. Bilinçsiz birisine bağışlanabilen bir şey, bütün dünya işçi sınıfının başında bulunan bir partinin üyesine bağışlanamaz».

Tabii bu noktada kıyamet kadar çatışma olmuş, hoşnutsuzlukların arkası gelmemiştir.

Örnekse, şimdi devlet bankası müdürü olan Piyatakov da askeri muhalefette idi. Onun tutumu genellikle budur, muhalefette olsun da hangisinde olursa olsun, ve her seferinde, bir devlet hizmeti alır, muhalefetten öyle ayrılır. Üç dört yıl önce de, benimle aynı grubun içinde bulunmuştu, o zaman söylemiştim şaka yollu, bir Bonapartçı hükûmet darbesi olsa, ertesi güne kalmaz gider başkomutanlık koltuğuna yerleşir, demiştim. Şimdi buna daha ciddi olarak şunu eklemeliyim, bu dediğim olmadı ise, Bonapartçı hükûmet darbesi yapılmadığı için olmamıştır; yani suç Piyatakov'un değildir.

Ukraynada Piyatakov bayağı sözü geçer bir adamdı ve bu

öyle durup dururken olmuş bir şey de değildir, özellikle ekonomi dalında iyi yetişmiş bir marksisttir, tuttuğunu koparır bir yönetici olduğu da hiç söz götürmez. İlk yıllarda, Piyatakov'un devrimci gücü de vardı, ama bu güç çabucak kalem efendiliği tutuculuğuna doğru soysuzlaştı. Piyatakov'un ordu kuruluşu üzerine yürüttüğü yarı anarşist düşüncelere karşı şöyle bir yol tutmuştum: kendisine sorumluluk taşıyan bir görev veriyor, lâfı bırakıp işe sarılmaya zorluyordum. Bu bilinmedik bir yol değildi ama böylesi hallerde daha iyisi düşünülemezdi. İş bir kez üzerine yıkıldı mı, eskiden demediğini bırakmadığı işleri kendisi de yapmıya başlıyordu.

Böyle değişiklikler sık sık görülmüştür. Askeri muhalefetin bütün elinden bir iş gelir adamları kısa sürede lâftan işe geçmişlerdir. Bu arada en çok dayatanlara da, istediğiniz gibi istediğiniz kadar alaylar kurunuz, ben de size elimden gelen yardımı yaparım diyordum. Bir tek grup çıktı, Volga bölgesinde, bir alay tertipliyebildiler, ama bunun da öbür birliklerden üstün bir yanı görülemedi. Kızılordu bütün cephelerde zaferden zafere koşuyordu, muhalefet sonunda hiçe inmişti.

Kızılorduda ve askeri muhalefette Çariçin'in (1) özel bir yeri olmuştur. Ordu emekçileri orada Voroşilof'un çevresinde toplanmışlardı. Devrimci birliklerin başında çoğunlukla kuzey Kafkas köylüklerinden gelme eski assubaylar bulunuyordu. Bu köylülerle kazaklar arasındaki çekişme, güney steplerinde sivil savaşa görülmemiş bir yırtıcılık veriyor, bu hal bütün köyleri sarıyor, kimi zaman bir çok ailenin topyekûn öldürülmesine kadar varıyordu. Kökleriyle bütün toprağı sarmış tastaman bir köylü savaşıydı bu ve köylülerin korkunç öfkesi devrimci mücadeleyi yurdun başka yerlerinde raslanmıyan bir dehşete büründürüyordu. Bu savaş, kendi bölgelerinin sınırlarına göre sağlam, ama daha geniş askeri görevler için çok yetersiz partizanlar yetiştirmiştir.

(1) Sonra Stalingrad, şimdi Volvograd. t.ç.n.

Devrimci işçinin yaşamı için Voroşilof'un biyografisi örnek alınabilir: grevcilik, gizli çalışma, mahpushane, sürgün. Ama bu günün başka bir çok yöneticisi gibi Voroşilof da, işçi çevrelerinden yetişme bir milli demokrat devrimcidir, o kadar. Bu, özellikle emperyalist savaşta ve daha sonra Şubat devriminde açıkça belli olmuştur. Voroşilof'un resmi biyografilerinde 1914-1917 arası boş bırakılmıştır; bu günkü yöneticilerin pek çoğu için de böyledir. Çünkü bunlar savaş yıllarında yurtsever kesilmişler, devrimci eylemden ellerini çekmişlerdir. Şubat devriminde, Stalin gibi Voroşilof da Guçkov - Milliukov hükûmetine sol kanaddan destek olmuşlardır. Bunlar aşırı devrimci demokratlardı, ama hiç bir zaman enternasyonalist olmamışlardı. Genel bir kural olarak şöyle bir şey söylenebilir, bolşeviklerin savaş yıllarında yurtsever ve Şubat devriminden sonra demokrat olanları şimdi Stalin nasyonal sosyalizminin partizanları olmuşlardır. Voroşilof da bunlardan birisidir.

Gerçi, yetiştiği yer olarak, emekçiler âleminin ayrıcalı bir çevresi olan Luga işçilerindendir, ama alışkanlıkları, zevkleri ve her türlü davranışıyla bir proleterden çok bir küçük patronu andırır. Oktobr Devriminden sonra, kendiliğinden, assubaylar muhalefetinin ve savaş san'atında bilgi ve geniş görüşlü olmayı isteyen merkezi ordu kuruluşuna karşı açılan muhalefetin odağı haline gelmiştir. Çariçin muhalefeti böyle çıkmıştır.

Voroşilof'un çevresinde askeri uzmanlardan ve Moskova büyük kurmayının harp akademisinden yetişme subaylarından iğrenti ile söz edilirdi. Ama komutan olarak askerlik san'atından haberleri yoktu, hepsi de elinin altında bir «spetz» bulundururdu, en yetkin ve en bilgili olanları kenara iterek yerlerine kene gibi yapışırlardı. Çariçin partizanlarının komutanları, güney sovyet cephesi komutanlığını beyazlardan bir gömlek farklı sayarlardı, o kadar. Moskovadaki merkezle ilişkileri boyuna cephane istemekten ibaretti. Bizde her şey kıtı kıtına idi. Fabrikadan çıkan her şey çıkar çıkmaz ordulara gönderiliyordu. Ordulardan hiç biri Çariçin kadar çok tüfek ve cephane alma-

mıştır. Bir kez yok dense Çariçin kıyametleri koparır, Moskovadaki «spetz» leri ihanetle suçlardı. Çariçin ordusu başkentte, görevi elimizdeki cephaneyi çekip almak olan özel bir temsilci bulundururdu: deniz askeri Jivoder. Disiplin ağlarını sıkılaştırdığımız zaman bu Jivoder eşkiya olmuştur, ve sanırım yakalanıp kurşuna dizilmiştir.

Stalin Çariçinde aylarca kalmıştır. Voroşilof muhalefeti ile ve en yakın rakibleriyle işbirliği yaparak, o zamanki belli başlı işi olan, bana karşı kulis mücadelesini hazırlamıştır. Bununla beraber işi hep gerektiği anda işin içinde sıyrılıverecek gibi tutmasını da becermiştir.

Gün geçmezdi ki büyük kurmaydan ve cephe komutanlarından Çariçin hakkında bir yakınma gelmesin. Emir dinlemiyorlardı; orada olup bitenlerden haber alma olanağı yoktu; hatta bir tek sorunun bile cevabı alınamıyordu. Lenin çekişmeyi üzüntüler içinde izliyordu. Stalin'i benden daha iyi tanırdı ve olaki, Çariçinin kafa tutmasını rejisör Stalinin perde arkası manevralarına bağlamakta idi. Durum dayanılır olmaktan çıkıyordu. Sonunda Çariçini bir hale yola koymaya karar verdim. Komutanlıkla aralarında çıkan yeni anlaşmazlıktan hemen sonra Stalinin geri alınmasını istedim. Sverdlov özel bir trene atlayıp Stalini bulmaya gitti. Lenin anlaşmazlığı gidermiye çabalıyordu ve böyle davranmakta yerden göğe kadar haklıydı. Bana gelince, benim Stalini düşündüğüm yoktu. 1917 de önümden belirsiz bir gölge gibi geçip gitmişti. Savaş ateşi içinde bir tek kez aklımdan geçmemişti. Ben Çariçin ordusunu düşünüyordum. Güney cephesinin solunda güvenilebilir bir kanad gerekiyordu. Ne yapıp yapıp bu kanadı sağlamak için Çariçine gittim. Sverdlof ile yolda raslaştık. Niçin gidiyorum gibilerden hafif tertip ağzımı aradı, sonra ne hikmetse tam o sırada çıkagelen Stalinle konuşmamı saalık verdi.

«Hepsini kovacakmışsınız, doğru mu?» diye sordu Stalin bana. Kadere baş eğmiş bir hava vardı sesinde. «Bunlar mert çocuklardır» dedi.

«Devrimin bu mert çocukların çocukluk çağından çıkmalarını bekliyecek zamanı yoktu, diye cevap verdim. Benim istediğim tek şey Çariçini Sovyet Rusyaya bağlamaktır».

Bir kaç saat sonra da Voroşilofu gördüm. Bütün kurmay ayaklanmıştı. Troçki eline koca bir süpürge almış geliyor, diye ortalığı telâşa veren söylentiler çıkmıştı, peşime iki düzine Çar generali takmışım, partili komutanları çekip yerlerine bunları koyacakmışım, (arada şunu bildireyim), bu haberler üzerine partili şefler çabucak alay, tugay ve tümen komutanı unvanları takınıvermişler.

Voroşilofdan cephe günlük emirleri için ve başkomutanlık emirleri için ne düşündüğünü sordum.

Açık açık söyledi: Çariçin yalnız doğru bulduğu emirleri yerine getirebilirdi.

Bu kadarı çoktu artık. Eğer harekât emirlerini dinlemez ve ödevlerini tam olarak yerine getirmeyi kabul etmezse, kendisini yakalatacağımı ve hemen şimdi Moskovaya gönderip mahkemeye vereceğimi bildirdim.

Kimseyi yerinden oynatmadım, emirlerin tam olarak uygulanmasını sağlamıştım çünkü.

Çariçin ordusundaki komünistlerin çoğunluğu, bilinçli olarak beni tuttular. Bütün birlikleri dolaştım, partililerden çok iyi, dokunaklı karşılamalar gördüm, içlerinden pek çoğu doğru dürüst bir komutandan başka bir şey istemiyen kusursuz askerlerdi. Moskovaya böyle bir sonuçla dönüyordum.

Bütün bu işde benden yana bir adam kayırma, ya da düşmanlık diye bir şeyin gölgesi bile olmamıştır. Şunu söyliyebilirim, benim politik eylemimde kişisel görüşlerimin hiç bir rolü olmaz. Ama içinde bulunduğumuz bu büyük çatışmada ortaya konan şey sağıma soluma göz kulak olmama fırsat vermiyecek kadar önemli idi. Hemen her adımda bir nasıra basıyor, kişisel tutkuların, dostlukların, öz saygıların üstünde yürüyordum. Stalin bu ayak altında ezilen nasırları tek tek ve dikkatle topluyordu. Yeteri kadar zamanı vardı, kişisel çıkarı bunda idi. Çariçin

komutanlığı, o günlerden başlıyarak, clindeki belli başlı araç olmuştur. Lenin hasta düşer düşmez, kendisiyle birlik olanların aracılığı ile, Çariçine Stalingrad adı verilmesini sağlamıştır. Oysa halk yığınlarının bu isimden haberi bile yoktu. Ve eğer bu gün Voroşilof politik büro üyesi ise bunun tek nedeni, 1918 de benim kendisini, tutuklayıp Moskovaya göndermekle gözünü korkutmuş ve böylece itaat altına almış olmamdır (ben başka bir neden göremiyorum).

Bizim bu askerlik işlerini, daha doğrusu bu yüzden parti içinde çıkan çekişmeleri yansıtan ve şimdiye kadar hiç bir yerde yayımlanmamış olan bir yazışmadan özetler vermek ilginç olur sanıyorum.

4 Ekim 1918, Tambov'dan direk telle Lenin ve Sverdlov'a şunları söylüyordum:

«Stalinin geri alınmasını kesin olarak istiyorum. Ellerinde pek çok kuvvet bulunduğu halde Çariçinde işler yürümüyor. Onu (Voroşilof'u) X. Ordu (Çariçin ordusu) komutanlığında bırakıyorum, yeter ki güney cephe komutanlığının emirlerini dinlesin. Çariçindeki komutanlar bu güne kadar Kozlov'a harekât raporu göndermemişlerdir. Kendilerini günde iki kez rapor vermeleri ve keşif raporlarını da bildirmeleri zorunluluğuna bağladım. Eğer yarın bu emir yerine getirilmezse Voroşilof'u mahkemeye vereceğim, ve bunu bir günlük emirle orduya duyuracağım. Yollar kapanmadan önce saldırı için, hem piyade, hem süvari için, pek az zaman kalmıştır, diplomatik görüşmelerle kaybedecek zamanımız yoktur».

Stalin geri alındı. Benim pratik düşüncelerden gayrı bir kaygım olmadığını Lenin pek iyi biliyordu. Ayrıca, pek tabii olarak bu çatışma canını sıkıyor, güçlükleri ortadan kaldırmaya çalışıyordu. 23 Ekimde bana, Balaşov'a, şöyle yazıyordu:

«Stalin bu gün geldi; Çariçindeki birliklerimizin kazandıkları üç büyük zaferin haberlerini getirdi(1). Stalin üstün değerde

(1) Bu «zaferler» gerçekte ikinci sıradan başarılardan başka bir şey değildi. Troçki'nin notu.

ve eşsiz savaşçılar saydığı Voroşilof ve Minin'i yerlerinde kalmıya ve merkezin emirlerini tamamiyle uymaya razı etmiştir; bunların hoşnutsuzluklarının tek nedeni, Stalin'e göre, fişek ve cephane gönderilmesinde görülen gecikmeler ya da bunların hiç gönderilmemesidir, mâneviyatı pek iyi olan ikiyüzbin kişilik güçlü bir ordu olan Kafkas ordusu da sırf bu yüzden kaybedilmiştir(1).

«Stalin güney cephesinde çalışmayı çok istiyor. Düşüncesinin doğruluğunu iş başında isbat edebileceğini umuyor. Stalinin bütün bu söylediklerini size aktarırken, Lev Davidoviç, yanınıza geldiği takdirde Stalinle karşı karşıya oturup konuşmayı kabul edip etmiyeceğinizi ve bundan sonra da, eğer sizce olmıyacak bir şey değilse, ve belli şartlar içinde, daha önceki çekişmelere bir daha meydan vermeden kendisiyle beraber çalışıp çalışamıyacağınızı —ki Stalinin isteğidir bu— bana bildirmenizi rica ediyorum. Bana sorarsanız, ben Stalinle beraber çalışmak için her çabanın harcanması gerektiği kanısındayım. Lenin».

Dediklerini yapmıya hazır olduğum cevabını verdim ve Stalin güney cephesi devrimci savaş komitesi üyeliğine getirildi.

Ama ne yazık ki bu uzlaşma da işe yaramadı. Çariçin'de işler bir adım yürümüyordu.

14 Aralıkta Kursk'tan Lenin'e şu telgrafı çektim:

«Voroşilof'u daha fazla tutmanın imkânı yok, uzlaşma çabaları havaya gidiyor. Voroşilof'u Ukraynaya geri gönderip Çariçine yeni bir devrimci savaş komitesi ve yeni bir komutan göndermekten başka çare göremiyorum.»

Öneri itirazsız kabul edildi. Ama Ukraynada da aynı şeyler başladı. Ortalığı saran anarşi havası ordunun elini kolunu bağlıyordu. Voroşilof'un muhalefeti, ve onun arkasında, daha önce olduğu gibi Stalinin bulunuşu, bir iş görme olanağını kaldırmaktaydı.

---

(1) Bu partizan ordusu dövüşecek halde değildi ve ilk yumrukta dağılıvermişti. Troçki'nin notu.

10 Ocak 1919 da, Griyazi İstasyonundan, o zaman merkez icra komitesi başkanı bulunan Sverdlof'a telgraf çektim:

«Kesin olarak bildiriyorum, Çariçin ordusunun altını üstüne getiren, Çariçin yönetimini Ukraynaya aktarmak olmaz... Stalin, Voroşilof ve ortakları kumpanyası demek mahvolmak demektir. Troçki».

«Çariçin adamları» nın işlerini uzaktan izlemekte olan Lenin ve Sverdlof gene ara bulmıya çalıştılar. Aksi gibi telgrafları elimde değil. 11 Ocakta Lenin'e cevap verdim:

«Elbette uzlaşma gerekir, ama çürük bir uzlaşma değil. Bütün Çariçinliler şimdi Kharkov'da toplandılar... Stalinin yön verdiği Çariçin akımını felâketlerin en ağırı sayıyorum, asker uzmanların her çeşit ihanet ve hıyanetinden de ağır... Troçki».

«Uzlaşma gerekir, ama çürük bir uzlaşma değil». Dört yıl sonra Lenin, bu aynı cümleyi, hemen hemen aynı kelimelerle, genc bu Stalin için bana geri göndermiştir. Partinin XII. kongresi arifesindeydi. Lenin Stalinci grubu yıkmıya hazırlanıyordu. Çatışmayı milli mesele üzerinde açmıştı. Ben uzlaşmadan söz açacak oldum, Lenin

«Stalin uzlaşmış gibi görünecek, ama sonra bizi aldatacaktır» dedi.

Mart 1919 da merkez komiteye yazdığım mektupta, askeri muhalefetle iki yüzlü bir oyun oynıyan Zinovyefe şu karşılığı verdim:

«Voroşilofa bağlı olan muhalefet grubunun hangisi olduğunu anlamak için bireysel psikoloji araştırmalarına girişecek değilim, ama şunu belirteceğim ki, bütün bu işte kendimi suçlu gördüğüm tek nokta, davamızın yararı kesin karar almamızı gerektirdiği bir yerde, benim iki üç ay boyunca işleri görüşüp konuşarak, inandırarak, kişisel çarelere baş vurarak çözmeye çalışmış olmamdır. Zira önünde sonunda X. Orduya düşen ödev, Voroşilofu dediğinden döndürmek değil, en kısa sürede askeri başarılar elde etmekti».

30 Mayısta Kharkov'dan Lenin'e bir istek ulaştırıldı, Uk-

raynalı birliklerden özel bir grup kurmak ve bunu Voroşilof'un komutasına vermekti istenilen. Lenin, bunu o sırada bulunduğum Kantemirovka istasyonuna bildirdi. 1 Haziranda Lenin'e cevap verdim:

«Bazı Ukraynalıların, II. ve XII. ve VIII. orduları birleştirip Voroşilof'un eline vermek için öne sürdükleri isteğin hiç bir anlamı yoktur. Bizim için gerekli olan Donetz'de harekât beraberliği değil, Denikin'e karşı bütün kuvvetlerin bir araya getilmesidir... Ukraynada savaş ve ikmal işleri için Voroşilof diktatörlüğü kurmak düşüncesi Donetz'in özerkliği düşüncesinden doğmaktadır ki, bu da Kiyef'e, yani Ukrayna hükûmetine ve güney cephesine karşı bir tutumdur... Hiç kuşkum yoktur ki bu plânın gerçekleşmesi karışıklığı arttırmaktan başka bir sonuç vermiyecek ve hareketin yönetimini hiçe indirecektir. Voroşilof ve Mejlauk'dan sadece kendilerinden istenilen ödevi yerine getirmelerini istemenizi rica ederim. Troçki».

1 Haziranda Lenin Voroşilof'a tel çekiyordu:

«Miting palavralarına hemen son veriniz, yalnız ve yalnız askeri işlerle uğraşınız, Ukrayna cephesi kurmak için ayrı gruplar toplamak heveslerini ve buna benzer bütün çabaları bırakınız.. Lenin».

Ukraynanın özerkliğini istiyen bu lâf anlamaz insanlarla anlaşmanın ne kadar zor olduğunu kendi sınamalarıyla öğrenmiş olan Lenin, aynı gün Politik büroyu toplamış ve çarçabuk Voroşilofa ve öbür ilgililere ulaştırılan şu kararı geçirtmişti:

«Merkez komite politik bürosu 1 Haziranda toplanmış, Troçki ile tamamen mutabık olarak, Ukraynalıların Donezt'de ayrı bir birlik kurulmasını gözeten plânlarını reddetmiştir. Voroşilof ve Mejlauk'un kendilerine verilmiş olan görevi yapmalarını isteriz... Aksi takdirde, Troçki sizi İzyum'a çağıracak ve daha ayrıntılı emirler verecektir. Merkez komite bürosu adına, Lenin».

Ertesi gün merkez komite bir başka işi ele alıyordu: Komutan Voroşilof, düşmandan alınan materyellin en büyük bö-

lümünü kendi birliklerine ayırmıştı. Merkez komite şu kararı verdi:

«İzyum'da bulunan Troçki yoldaşa telgraf çekerek, bu materyelin Cumhuriyet devrimci savaş meclisinin emrine verilmesi için en etkili tedbirleri almasını rica etmek görevi Rakovski yoldaşa verilmiştir».

Aynı gün Lenin direk telle bana şunu bildirdi:

«Dibenko ve Voroşilof savaş malzemesini yağma ediyorlar. Tam bir kargaşalık. Donetz havzasına hiç bir ciddi yardım yapılmasın. Lenin».

Bir başka deyişle, Ukraynada olup bitenler, Çariçinde beni onca uğraştırmış olan şeylerin yeni baştan tezgâhlanmasıydı.

Savaş zamanında yaptıklarım bana çok düşman kazandırmıştı, bunun şaşılacak yanı yoktur. Sağıma soluma göz kulak olamıyordum, ordunun başarısını güçleştirenleri bir dirsekte kenara atıyordum, işim acele idi, yürürken bir sürü sersemin ayaklarına basıyordum, dönüp özür diliyecek zamanım yoktu. Bunlara mim koyuyorlardı. Hoşnutsuzlar, küçük düşenler Staline, bazıları da Zinovyefe kapılanıyorlardı. Çünkü onlar da kendilerini küçük düşmüşler arasında görüyorlardı. Cepheden bir başarısızlık haberi geldi mi, hoşnutsuzlar Leninin başının etini yiyorlardı. Bütün bu dolapları perde arkasından çeviren Stalindi. Savaş politikasının doğru olmadığını, benim «spetz» lere kol kanat gerdiğimi, komünistlere çok sert davranıldığını filân ileri süren notlar gönderiliyordu. Kızılordunun açığa çıkarılmış komutanları, beceriksiz mareşalleri rapor üstüne rapor yağdırıyor, strateji plânlarını yeriyor, komutanlığın savaşı kundakladığını ileri sürüyor, daha bir sürü şey söylüyorlardı.

Lenin genel yönetim işleriyle yüklüydü, cepheleri dolaşacak, günlük savaş işlerini yakından izliyecek zamanı yoktu. Benim vaktimin çoğu orduda geçiyor, bu da Moskovada perde arkasında gevezelik edenlerin işine yarıyordu. Aralıksız sürdürülen fısıltılar arada bir Leninin içine de kurt düşürmüyor değildi. Moskovaya her gelişimde bana açacağı bir çok kuşkusu

ve soracağı bir çok sorusu oluyordu. Ama karşılıklı anlayış ilişkilerinin ve tam bir dayanışmanın yeniden elde edilmesi için yarım saatlik bir konuşma yetiyordu. Kolçak Volgaya yürüyor, biz doğuda geri çekiliyorduk, Lenin Halk Komiserleri meclisinin toplantısında —trenden inip doğru bu toplantıya koşmuştum— küçük bir pusla gönderdi bana,

«Bütün "spetz" leri kapı dışarı edip Laşeviç'i başkomutan yapsak?»

Laşeviç eski bolşeviklerdendi, «Alman» savaşında assubay olmuştu.

Aynı kâğıda,

«Çocukluk olur» diye yazıp verdim.

Lenin kötü kötü baktı, şöyle alttan doğru «doğrusu benimle pek ciddisiniz» diyen bir bakışla. Ama aslında hiç bir duraksamaya yer vermiyen sert cevapları yeğ tutardı. Toplantıdan sonra buluştuk. Lenin cephelerden haber sordu.

«Bana bütün eski subayları kovsak daha iyi olmaz mı, diye soruyorsunuz. Ama bunların ordudaki sayısını biliyor musunuz?

— Bilmiyorum.

— Ne kadar olabilir sizce?

— Bilmiyorum.

— En az otuzbin.

— Ha? Ne?

— En az otuzbin. Bir haine karşılık yüz tane iyi subay çıkar aralarından, bir kaçağa karşılık iki üç tane gözünü budaktan sakınmıyan çıkar. Bunların yerine kimleri koyacağız?»

Lenin bir kaç gün sonra Sosyalizmin Kuruluşu üzerine bir söylev veriyordu. Başka şeyler arasında şunları da söyledi:

«Bir kaç gün önce Troçki yoldaş, ordumuzda bir kaç bin düzine subay bulunduğunu söylediği zaman, düşmanımızdan yararlanmanın gizli yolları üzerine açık seçik bir fikir edinebilmiş oldum... (Bu) komünizmi, kapitalistlerin bize karşı yığmış oldukları tuğlalardan (yararlanarak) kurmaktır».

Gene o günlerde toplanmış olan parti kongresinde Lenin, uyguladığım savaş politikasını, muhalefetin eleştirilerine karşı şiddetle savunmuştur —ben o toplantıda yoktum, cephedeydim—. VIII. Parti kongresinin, askerlik konularını kapsıyan bölümlerinin hâlâ yayınlanmamış olmasının nedeni budur.

Günün birinde Menjinski kalkıp güney cephesine geldi beni buldu. Eskiden tanırdım. Reaksiyon yıllarında solun en uç grubuna, dergilerinin kendileri için kullandığı ada göre «Vperedovsti» ye bağlıydı (Bogdanov, Lunaçarski ve öbürleri). Üstelik Menjinski Fransız sendikacılığını da tutuyordu. Vpered'ciler Bologne'da, on, onbeş işçi için bir marksist okul açtılar, işçiler gizlice Rusyadan gelmişlerdi. Yıl 1910. Bu okulda onbeş gün kadar gazetecilik dersleri verdim ve parti taktiği konusunda konuşmalar yaptım. Paristen gelmiş olan Menjinski'yi de orada tanımıştım. Bende bıraktığı izlenimin ne olduğunu en doğru belirtebilecek olan söz, onun bende hiç bir izlenim bırakmış olmadığıdır. Gerçekte var olmıyan bir başkasının gölgesi gibi bir şeydi, ya da yarıda bırakılmış başarısız bir portre taslağı. Bu çeşit adamlar vardır. Kimi zaman sokulgan bir gülümseyiş, gizli bir bakış fark edersiniz, bu size adamcağızın adam yerine geçme hırsı ile yanıp tutuştuğunu anlatır. Oktobr günlerinde ne yaptığını bilmiyordum, belki de hiç bir şey yapmış değildi. Ama iktidar alındıktan sonra kader kısmet kendisini maliye bakanlığına doğru sürükledi. Orada bir işe yaradığı yoktu, ya da sadece elinden bir iş gelemiyeceğini göstermiş oluyordu. Sonra Dzerjinski yanına aldı.

Dzerjinski, irade sahibi, hırslı bir adamdı, üstün ahlâklıydı. Olağanüstü komisyonun bütün işlerine yetişiyordu. Menjinski, gölgede, kâğıtların arasında eşelenip duruyordu. Dzerjinski, yardımcısı Unschlicht'den ayrıldığı zamandır ki, o da son dönemde, başkasını bulamadığı için Merjinski'nin adaylığını ileri sürmüştü. Ve her kes de şaşıp kalmıştı bu işe.

«Ya kimi alsaydım? diyordu Dzerjinski kendini haklı göstermek için. Var mı başka adam?»

Ama Stalin Menjinski'yi tutmuştur. Genellikle Stalin politik bakımdan sadece örgüt sayesinde ayakta kalabilenleri tutardı. Menjinski de Gepeu'da Stalin'in sâdık gölgesi olmuştur. Dzerjinski öldükten sonra yalnız Gepeu'nun başına geçmekle kalmadı, merkez komiteye de gidi. Varlığı ile yokluğu bir olan bir adam, işte böylece, bürokrasi içinde adam sırasına geçmiş oluyordu.

Bununla beraber, on yıl önce başka cksenler çevresinde dönmeyi de denemiştir. Geldi beni vagonumda buldu, ordunun bilmem hangi özel bir bölümü üzerine bir rapor getirmişti. Resmi konuşma bittikten sonra olduğu yerde dönenmiye başladı, kâh bir ayağı üzerinde, kâh öbürü üzerinde, suratında tuhaf bir gülümseme, insanı bir yandan şaşırtan, bir yandan da içini sıkan bir gülümseme. Sonunda baklayı çıkardı ağzından:

«Stalinin bana karşı dolaplar döndürdüğünden haberim var mıydı acaba?

— Ne? diye bağırdım, çok şaşmıştım, bu tertip düşünce ve üzüntülerden çok uzaktaydım.

— Evet, siz çevrenize Lenine karşı adam topluyormuşsunuz, Stalin Lenine ve öbürlerine bunu işliyor...

— Siz çıldırmışsınız Menjinski, lütfen aklınızı başınıza devşiriniz, ben böyle lâkırdıları sevmem».

Eğik omuzu ile ve hafiften öksürerek çıkıp gitti. O günden sonradır ki kendisine kapılanacak bir başka yer aramaya başladı.

Ama bir iki saat çalıştıktan sonra baktım bir iş çıkaramıyorum. Bu usuldan konuşan ve söyledikleri sözler pek iyi anlaşılamıyan adam canımı sıkmıştı; sanki yemekte bir cam parçası yutmuştum. Bazı anılarımı toparladım, bazılarını bir araya getirdim, Stalin bana bir başka yanıyla gözüktü. Çok sonraları Krestinski bana onun için,

«Fena adamdır, demişti, gözleri sarı».

Menjinski gittikten sonra gözümün önüne gelen ilk şey Stalinin **mânevî sarılığı** olmuştu. Moskovaya bundan sonraki ilk

gidişimde, her zamanki gibi, en önce Lenin'i gördüm. Cepheden konuştuk. Lenin, iki bir demeden kendisini doğrudan doğruya konunun en can alacak noktasına ulaştıran ayrıntılara, küçük olaylara, küçük çizgilere pek meraklı idi. İnsan varlığına, gerçek yaşama teğet geçilmesine göz yummazdı. İkinci derece konulardan geçerek bana sorular açar, burgu gibi, girdiği yerden sökülmiyen ısrarına hayran kalarak cevaplar yetiştirirdim. Gülüşürdük. Lenin çoğunlukla güler yüzlüydü. Ben de öyle pek asık suratlı sanmıyorum kendimi. Sonunda Menjinski'nin güney cephesine gelişine getirdim sözü.

«Bunda bir gerçek payı var mı acaba?»

Hemen farkettim Lenin'in heyecanını. Hatta yüzüne kan yürümüştü.

«Saçma» dedi, ama sesi güvenli değildi.

«Beni bir tek şey ilgilendirir, dedim, size karşı adam toplıyacağımı bir an için olsun kabul edebilir misiniz?

— Saçma bunlar» dedi Lenin, ama bu sefer sesinde kesnilik vardı, yüreğim rahat etmişti.

Üstümüze gelen küçük bir buluttu bu, dağılmıştı şimdi, ve her zamankinden daha sıcak ayrılmıştık birbirimizden.

Ama besbelli Menjinski havaya konuşmamıştı. Lenin'in kendi düşüncesini açıklamadan sadece bilmezden gelmesi, kişisel bir anlaşmazlıktan, çatışmadan ve çarpışmadan çekinmesindendi. Bu noktada ben de tamamen onun gibi düşünüyordum. Ama Stalin besbelli kötü tohumlar saçıyordu. Ne kadar sistemli çalışmış olduğunun farkına pek geç vardım. Yaptığı tek iş hemen hemen bundan ibaretti. Zira Stalin ciddi hiç bir işi sonuna kadar vardırmamıştır.

«Stalinin birinci özelliği miskin oluşudur, demişti bana bir gün Bukharin, ikinci özelliği de hasettir, kendinden daha çoğunu bilen, kendinden daha çoğunu yapabilen herkesi kıskanır. Lenin'e karşı bile sinsice davranır».

XXXVII

SAVAŞ STRATEJİSİ ÜZERİNDE ANLAŞMAZLIKLAR

Bu sayfalarda ne Kızılordunun tarihini, ne de verdiği savaşların hikâyesini anlatıyorum. Devrim tarihinin ayrılmaz parçaları olan ve bir otobiyografinin sınırlarını aşan bu iki tema, belki bir başka kitabın konusu olacaktır. Ama burada sivil savaş döneminin stratejik ve politik anlaşmazlıklarını bir kenara bırakamam.

Devrimin geleceği, askeri harekâtın gelişmesine bağlı idi. Parti merkez komitesi savaş sorunlarına, özellikle strateji sorunlarına gitgide daha çok eğiliyordu. Belli başlı komutanlıklar eski okuldan gelme asker uzmanların üzerindeydi. Sosyal ve politik koşullardan haberleri yoktu. Parti merkez komitesindeki devrimcilerin de askerlik işlerine akılları ermiyordu. Geniş kapsamlı bir strateji kavramı, her zaman olduğu gibi, bir ortak çalışma ürünü idi, ve bu gibi hallerde hep görüldüğü gibi, anlaşmazlıklara, çatışmalara yol açıyordu.

Strateji konularındaki anlaşmazlıklar dört sefer merkez komiteye kadar gelmiştir; yani demek ki belli başlı cephelerde o kadar anlaşmazlık çıkmıştır. Bunları burada ancak kısaca verebilirim ve, okuyucuya sadece askerlik işlerinin yönetiminden doğan sorunların aslını astarını gösterecek ve bu arada benim için neler uydurduklarını meydana çıkarabilecek kadarını anlatabilirim.

Merkez komitesinde ilk tartışma, doğu cephesindeki durum nedeniyle 1918 yazında koptu. Başkomutanlık henüz Vazetis'in üzerindeydi. Sviiajsk bölümünde anlatmıştım kendisini. Vazetis'i gerek kendine olan güveni, gerekse hakları ve otoritesi

bakımından kuvvetlendirmek istiyordum. Böyle olmazsa bir komutanlık yüklenilemezdi. Kolçak üzerine kazanılan ilk büyük zaferlerden sonra Vazetis, doğuya doğru daha fazla ilerlemek, Uralların öbür yakasına inmek istemiyordu. Kışı yukarılarda geçirmeyi düşünüyordu. Güneyde Denikin'in yarattığı tehlike artıyordu, böyle yapılırsa doğu cephesinde bir kaç tümen çekip güneye vermek olanağı da elde edilmiş olacaktı. Ben bu planı destekledim. Ama, doğu cephesine komuta eden ve genel kurmayda albay olan Kamenev(1) ile savaş meclisi üyelerinden eski bolşevik Smilga ve Laşeviç bu plana şiddetle karşı çıktılar.

Dedikleri : Kolçak adam akıllı ezilmiştir, peşine düşmek için artık büyük bir kuvvet gerekmez; önemli olan ona soluk alma fırsatı vermemektir; peşine düşülmezse kışın yeniden toparlanır, bahara doğru doğuda gene başımıza bela olur. Sorun Kolçak ordusunun ve gerisinin durumunu doğru olarak değerlendirmekten ibaretti. Ben güney cephesideki durumu doğudan çok daha ciddi ve tehlikeli görüyordum. Sonraki olaylar da bana hak vermiştir. Fakat Kolçak ordusu hakkındaki yargısında haklı çıkan da doğu cephesi komutanlığı olmuştur. Merkez komite, benim Vazetis'i bu stratejik denklemde bir çok bilinmez bulunması nedeniyle olduğu kadar, asıl, daha pek yeni olan başkomutanın otoritesini pekiştirmek zorunluluğu yüzünden desteklemek te olduğumu göz önünde tutarak, başkomutanlığa, ve dolayısıyla bana karşı bir karar kabul etti. Merkez komite kararında haklıydı. Doğu cephesi birlikler ayırıp güneye gönderdi, bir yandan da Kolçak'ın peşinde Sibiryanın içerlerine doğru zaferler kazanarak yürüdü. Bu anlaşmazlık başkomutanın görevinden alınmasıyla sonuçlanmış, yerine Kamenev getirilmiştir.

Aslında anlaşmazlık tamamen pratik nitelikteydi. Leninle benim aramdaki ilişkilere dokunmamıştır. Ama ara sıra ortaya çıkan bu ikinci sıradan anlaşmazlıklar üzerinde dolaplar döndü-

(1) Bu Kamenev başkadır. Çar ordusunda Kurmay albaydı, sonra Kızılorduya katılmıştır. t.ç.n.

rülmüştür. 4 Haziran 1919 da Stalin Lenine güneyden haberler uçurmuş, askerlik işlerinin bu yönetimle bir felaketle sonuçlanacağını bildirip, Leninin yüreğine korku salmıştır.

«Bütün mesele, diye yazmıştır, şimdi merkez komitenin gerekeni yapacak kadar yürekli olup olmadığına kalmıştır. Merkez komitede o kadar yürek ve güç var mı?»

Bu satırların anlamı açıktı. Böyle konuşabildiğine göre Stalin daha önce de kimbilir kaç kez bunu denemiş ve kimbilir kaç kez karşısında Lenin'i bulmuştu. Benim henüz bir şeyden haberim yoktu. Ama mide bulandırıcı bir şeyler döndüğünü seziyordum. Ve bu tertip işlerle uğraşmıya ne vaktim, ne de hevesim vardı, işi kökünden kesip atmak için merkez komiteye istifamı gönderdim.

5 Temmuzda merkez komite şu kararla cevap verdi:

Merkez komite örgüt bürosu ve politik bürosu Troçki yoldaşın bildirdiklerini enine boyuna inceleyip görüştükten sonra, Troçki yoldaşın istifasını kabul etmemiye oy birliğiyle karar vermiştir. Merkez komite örgüt ve politik büroları, Troçki yoldaşın bugün için en ağır, en tehlikeli ve en önemli yer saydığı güney cephesindeki işlerini kolaylaştırmak ve bu işleri Cumhuriyete en yararlı hale getirmek için kendilerine düşen her şeyi yapacaklardır. Troçki yoldaş Savaş Halk Komiseri ve Devrimci Savaş Sovyeti Başkanı sıfatıyla olduğu kadar, bizzat kendisinin seçtiği ve Merkez Komitenin de olur dediği güney cephesi devrimci savaş komitesi üyesi sıfatıyla da hareket edebilir. Merkez Komite örgüt ve politik büroları askeri konularda genel olarak kendisince gerekli gördüğü işleri yapmakta Troçki yoldaşı serbest bırakmaktadır, ve eğer isterse acele parti kongresini de toplantıya çağıracaktır. Lenin, Kamenev, Krestinski, Kalinin, Serebriyakov, Stalin, Stassova».

Görüldüğü gibi kararda Stalin'in de imzası vardır. Perde arkasında dolaplar döndürüyor, Lenin'i yüreksiz olmakla suçluyor, ama Merkez Komiteye açıkça karşı çıkamıyordu.

Daha önce de söyledik, sivil savaşın en önemli yeri güney

cephesi olmuştu. Düşman kuvvetleri iki ayrı elden kurulmuştu: bir yandan Kazaklar, özellikle Kuban Kazakları, öbür yandan, bütün ülkeden devşirilmiş gönüllülerden kurulu beyaz ordu Kazaklar, işçi ve köylü istilâsına karşı kendi öz sınırlarını savunmak derdindeydiler. Gönüllülerin işleri, Kafkasların kuzeyinde Kuban Kazaklarıyla beraber cephe tuttukları zaman iyi gidiyordu. Ama Denikin için Kazakları Kubanın ötesine yürütmek zor işti, daha doğrusu olacak iş değildi. Bizim başkomutanlık güney cephesindeki durumu soyut bir strateji konusu olarak ele alıyordu. Sosyal durumdan haberi yoktu. Kuban, gönüllülerin belli başlı üssü idi. Bunu göz önünde tutan genel kurmay, bu üsse Volga yöresinden kesin sonuçlu bir yumruk vurmıya karar verdi. Denikin varsın durumunu düzeltsin ve Moskovaya doğru uzanmakta serbest kalsındı. Arkasında kalan Kuban üssü temizlenecek, o zaman Denikin dımdızlak ortada kalacak, biz de onu armut gibi devşirecektik. Stratejik tasarı, genel çizgisiyle buydu. Sivil savaş dışındaki haller için doğru bir tasarlama. Güney cephesi için bu program salt akademik bir programdı, ve düşmana çok yararlı oldu. Kazakları uzak bir kuzey seferi için yerinden kımıldatamıyan Denikin'e biz, Kubandaki Kazak yuvalarını vurmak suretiyle yardım etmiş oluyorduk. Bundan sonra Kazaklar artık sadece kendi toprakları için dövüşmekle yetinmiyeceklerdi. Onların geleceklerini, biz kendi elimizle, gönüllüler ordusunun (beyazların, t.ç.n.) geleceğine bağlamış oluyorduk.

Harekâtı o kadar özenle hazırlamış ve bunca kuvveti ve malzemeyi yığmış olmamıza rağmen başarı kazanamadık. Kazaklar Denikin'in gerilerini kale gibi tutuyorlardı. Ayakları kendi toprakları üzerindeydi, tırnaklarını geçirmişler, bırakmıyorlardı. Saldırımız bütün Kazak milletini ayağa kaldırmıştı. Bunca gücü ve bunca zamanı, eli silâh tutabilen bütün Kazakların beyazlara katılmalarını sağlamak için harcamış oluyorduk. Bu arada Denikin Ukraynaya yayılmış, kadrolarını tamamlamış, kuzeye yürüyerek Kursk'u almış, Orel'i almış, Tulayı tehdide baş-

lamıştı. Tula'nın elden gitmesi, en büyük felâketti, belli başlı tüfek ve fişek fabrikalarını kaybetmekti.

Benim savunduğum plân bunun tam tersiydi. Ben önce Kazaklarla gönüllüler arasındaki yolların kesilmesini, sonra gönüllü ordusu üstüne yüklenmeyi istiyordum. Bu plâna göre, büyük saldırı Volgadan Kuban üzerine değil, Voronej'den Kharkov'a ve Donetz havzasına yöneltilecekti. Kafkasların kuzeyini Ukrayna'dan ayıran bu bölgenin işçi ve köylü halkı, tamamen Kızılordudan yanaydı. Bu yönden harekete geçecek olan Kızılordu, tereyağına giren bıçak gibi ilerlemiş olacaktı. Kazaklar sınırlarını savunmak için yerlerinde kalacaklar ve biz onlara dokunmıyacaktık. Kazak sorunu kendi başına ayrı bir sorun olarak, bir askeri sorun değil, sadece politik bir sorun olarak kalacaktı. Ama her şeyden önce strateji bakımından, bu sorun ile, en önce Denikin'in gönüllü ordusunu ezmek görevini birbirinden ayırmak gerekmekteydi. En sonunda gene bu plâna gelindi, ama Denikin, bizim için Moskova'dan daha önemli olan Tula'yı tehdide başladıktan sonra. Aylarca zaman yitirmiştik, üste bir çok kayıp vermiştik, ve diken üstüne nice haftalar geçirmiştik.

Arada şunu da belirteyim, güney cephesi üzerine strateji tartışmaları, köylü sınıfının doğru değerlendirilmesi, ya da olduğundan «daha az değerlendirilmesi» sorunu ile doğrudan doğruya ilgiliydi. Ben plânımı, bir yandan köylülerle işçiler arasındaki ilişkilere, bir yandan da Kazaklara göre hazırlamıştım, ve başkomutanlığın merkez komitede çoğunluğu sağlıyan soyut ve akademik niyetlerine sırf bu çizgi üzerinden karşı çıkmıştım. Benim köylü sınıfını «gereğince değerlendirmiş olmadığımı» kanıtlamak için harcanan çabanın binde birini ben harcamış olsaydım eğer, aynı çeşitten, yani onun kadar saçma bir suçlamayı, güney cephesi konusundaki anlaşmazlığımıza dayanarak, değil yalnız Zinovyef ve Staline karşı, hatta Lenin'e karşı bile ileri sürebilirdim.

Stratejik çatışmaların üçüncüsü Yudeniç'in Petrograd üze-

rine yönelttiği sefer yüzünden çıkmıştır. Bu hikâyeyi okudunuz, yeniden vermenin gereği yok. Yalnız bir şeyi hatırlatacağım, en tehlikeli yer olan güneyde durumun kötüye sarmasının ve Yudeniç'in elinde olağanüstü silâhlar bulunduğuna, malzeme ve erzak anbarlarının tıklım tıklım dolu olduğuna dair Petrograddan uçurulan haberlerin etkisi altında Lenin, Petrograd'ı bırakarak cepheyi daraltmak düşüncesine varmıştı. Zinovyev ve Stalinin Lenin'e karşı benden yana çıktıkları tek olay galiba budur, zaten Lenin de yanlışlığı pek belli olan plânından bir kaç gün sonra vaz geçmişti.

En ağır anlaşmazlık, hiç şüphesiz 1920 yazında Polonya cephesi yüzünden çıkan anlaşmazlıktır.

Zamanın İngiliz başbakanı Bonar Law, avam kamarasında benim Fransız komünistlerine seslenen bir mektubumu okudu, maksadı da güya bizim 1920 sonbaharında Polonyayı ezmiye hazırlandığımızı kanıtlamaktı. Böyle bir ulamayı, eski Polonya savaş bakanı Sikorski de yapmıştır kitabında, ancak o bu mektubu değil, 1920 Temmuzunda Enternasyonal kongresinde verdiğim söylevi ele almıştır. Bunların tümü de baştan sona budalalıktır. Elbette ki ben Pilsudski Polonyasına, yani yurtseverlik edebiyatına ve kahramanlık türkülerine bürünmüş olan baskı ve zulüm Polonyasına sevgi gösterilerinde bulunmak fırsatını elde edememişimdir. Söylevlerimin içinde, Pilsudski'nin bizi savaşa zorlaması halinde yarı yolda duramıyacağımızı belirten parçalar bulmak zor değildir. Durum o zamanlar böyle konuşmayı gerektiriyordu. Ama bunlara bakıp bizim Polonyaya savaş açmıya hazırlandığımıza hükmetmek olaylar ve sağduyu karşısında düpedüz yalan söylemek olurdu. **Biz bütün gücümüzle bu savaştan kaçınmak istiyorduk.** Bunun için her fırsattan yararlanmak istemişizdir. Sikorski bizim barışçı propagandamızı son kertede «ustalıkla» yürüttüğümüzü doğruluyordu. Ama anlamıyordu ki, ya da anlamazdan geliyordu ki, bu ustalığın bir gizlisi kapaklısı yoktur; biz her çareye başvurarak barışı kazanmak istiyorduk. Hatta ciddi ödünler vermiye bile

hazırdık. Bu savaşı en istemiyen adam belki de bendim, çünkü üç yıl süren bir sivil savaştan sonra bu işin bize ne kadar güç geleceğini çok iyi görüyordum. Polonya hükûmeti bizim barış için yılmadan, usanmadan harcadığımız ve dış politikamızı bir çeşit sabır taşı ve eğitici bir ısrar haline sokan çabalara karşın, Sikorski'nin kitabından da anlaşılacağı gibi, savaşa bilerek ve istiyerek girmiştir. Biz içtenlikle barış istiyorduk. Bizi savaşa Pilsudski zorladı. Eğer geniş halk yığınları Polonya ile aramızdaki diplomatik düelloyu günü gününe izlemiş olmasaydı ve bizim savaşa zorla sürüklendiğimize yüzde yüz inanmasaydı, biz bu savaşı yürütemezdik, halk yığınları bu inancında yerden göğe kadar haklı idiler.

Ülke gerçekten kahramanca bir çaba daha yaptı. Polonyalıların Kiyef'e girmeleri çok işimize yaradı: bütün ülke ayaklanmıştı. Ben yeniden yollara düştüm, orduları, kentleri dolaştım, insan ve ikmal kaynaklarını seferber ettim. Kiyef'i geri aldık. Başarılar kazandık. Tersyüz eden Polonyalıların bu kadar hızlı kaçacaklarını düşünememiştim, savaşı kendi yöneten Pilsudski'nin böylesine hoppalık yapabileceğine inanamıyordum. Ama bizim yanda da, ilk büyük zaferler kazanıldığı sırada, önümüzdeki olanaklara fazlaca güvenmiş olduğumuz ortaya çıkmıştı. Bir fikir çıktı ortaya ve çabucak tutuldu, bu savaş başlangıçta bir savunma savaşıydı, ama şimdi devrimci bir saldırı savaşına dönüşmeliydi. Şüphesiz ben böyle şeylere kulak asmazdım. Bütün mesele kuvvetler arasındaki ilişkiyi bilmekteydi. Bir bilinmiyen vardı: Polonyalı işçinin ve köylünün iç havası nasıldı? Polonyalı arkadaşlarımızdan, Rosa Luxembourg'un yoldaşı olan rahmetli J. Marchlewski gibi bazıları, soruyu pek çekingen karşılıyorlardı. Savaştan elden geldiğince çabuk sıyrılmak gerektiği fikrine gelişimde Marchlewski'nin görüşü çok etkili olmuştur. Ama başka görüşler de vardı. Kimileri, Polonya işçisi mutlaka ayaklanacaktır diyorlardı. Lenin açık bir plân çizdi: işi sonuna kadar götürmek, yani Varşova'ya girmek, Pilsudski hükûmetini devirmek ve Polonya işçisinin iktidarı almasına yardımcı ol-

mak. Hükûmet çevrelerinde tasarlanan bu plân başkomutanlığın ve doğu cephesi komutanlığının fikirlerini de kolayca çelivermişti.

Moskovaya dönüşümde, baktım ki merkez savaşı «sonuna kadar» götürmiye pek yatkın. Ben buna kesin olarak karşı çıktım. Polonyalılar barış istemişlerdi. Bence zaferin en yüksek noktasına ulaşmıştık, ve eğer, kuvvetlerimizi ölçüp biçmeden daha ileri gidersek, bu gün kazanmış olduğumuz zaferi elden kaçırmak ve bozguna uğramak tehlikesiyle karşılaşabilirdik.

IV. Orduya beş haftada altıyüz elli kilometre yol aldıran dev güç durulmuştu, bundan sonra ancak bir süre daha kendi hızıyla yürüyebilirdi. Artık iş sinir gücüne kalmıştı, sinirler ise çok ince şeylerdi. Oysa cephemizi sarsmak, ve bir örneği daha görülmemiş olan saldırıyı (Foch bile kabul etmek zorunda kalmıştı bunu) bozguna çevirmek için bir tek kuvvetli vuruş yeterdi. Ordu, soluğunu büsbütün yitirmeden hemen çabucak barış kararı verilmesini istedim. Beni destekliyen galiba bir tek Rikov oldu. Öbürlerini, ben burada değilken, Lenin kendi görüşüne yatırmıştı. **İlerleme** kararı verildi.

Brest dönemiyle karşılaştırınca roller kökünden değişmişti: ben **o zaman** barış kararı için acele etmiyelim diyordum, hatta toprak kaybı bahasına da olsa Alman proletaryasına durumu anlamak ve kendi sözünü söylemek için zaman kazandıralım istiyordum. **Şimdi,** ordularımızın ilerlemesini ve bu suretle Polonya proletaryasına durumu anlıyacak ve baş kaldıracak kadar zaman bırakılmasını istiyen Lenindi.

Beri yandan, Brestteki çatışmaların kanıtladığı şeyi, şimdi Polonya savaşı da doğrulamış oluyordu: savaş başka devrim başka şeydi. Orduların hareketleri günler ve haftalarla ölçülür, ama halk yığınlarının hareketleri, aylarla yıllarla hesap edilir. Eğer bu hız farkı doğru hesaplanmazsa savaş dışlisi devrim dişlisini harekete geçirmez, kırar atar. Kısacık Brest savaşında başa gelen budur, koskoca Polonya savaşında başımıza gelen de budur. Kendi öz başarımızı aşıp ağır bir bozguna koştuk.

Varşova önünde uğramış olduğumuz bozgunun böylesine görülmemiş kertede büyümesinin nedenlerinden biri de Lvov (Lemberg) yönünde ilerliyen sovyet orduları güney grup komutanlığının tutumu olmuştur, bunu burada belirtmek gerekmektedir. Bu grubun devrimci savaş meclisinin belli başlı kişisi Stalindi. Smilga ve Tukhaçevski Varşovaya girerlerken, o da ne yapıp yapıp Lvov'a girmek istiyordu. İnsanların kimi zaman böyle hırslara kaptırdıkları olur kendilerini. Tukhaçevski ordularını tehdid eden tehlike ortaya çıktığı ve başkomutanlık güney batı cephesine yön değiştirip hemen Varşova önündeki Polonya ordularının üzerine yürümeyi emrini verdiği zaman, güney batı komutanlığı, Stalinden cesaret alarak, batıya doğru yürüyüşüne devam etti: «başkaları» nın Varşovayı almalarına yardım etmektense, kendisinin Lvov'u alması daha önemli değil miydi? Ancak üst üste emirler ve tehditlerden sonradır ki, güney batı cephesi komutanlığı yürüyüş yönünü değiştirebilmiştir .Ama arada kaybolan günler felâkete yol açmıştır.

Ordularımız dörtyüz kilometreden fazla geri basmışlardır. Daha dün kazanılmış olan parlak zaferlerden sonra böyle bir sonuca kimse razı olmak istemiyordu. Wrangel cephesinden döndüğüm zaman Moskovada herkesi ikinci bir Polonya seferine hazır bulmuştum. Şimdi Rikov da öbür kampa geçmişti:

«Başladık bir kez, bitirmeliyiz» diyordu.

Batı cephesi komutanlığı ortalığa ümit veriyordu: yeterince yedek birlik gelmişti, topçumuz güçlenmişti v.b. İstek düşüncenin babasıydı.

Ben karşı koydum:

«Batı cephesinde ne işimiz var? Mâneviyatı bozulmuş kadroları şimdi mayasız bir insan hamuru ile dolduruyoruz. Böyle bir ordu ile ancak geriye çekilerek ve arkada başka bir ordu hazırlıyarak bir savunma savaşı verilebilir, ama bu ordunun toparlanıp, kendi artıklarını bıraktığı yoldan geçerek yeni bir saldırıya kalkabileceğini düşünmek tamamen saçmadır».

İşlenen yanlışlığın bize on kat ağıra oturacağını, ileri sürü-

len kararı kabul etmiyeceğimi ve meseleyi partiye götürceğimi bildirdim. Lenin, kesin olarak, savaşa devam kararını savunuyordu, ama ilk seferdeki kadar güvenli değildi, ayak diremiyordu. Bizim için ne kadar ağır olursa olsun mutlaka barışa karar verilmesi yolunda harcadığım çaba gereken etkiyi yaptı Leninin üzerinde. Benim gidip batı cephesini görmemi ve, ordularımızın geri çekilişten sonraki durumları üzerine vereceğim direk rapordan sonra karara geçilmesini istedi. Bence bu Leninin şimdiden benim safıma geçmesi demekti.

Cephe kurmayını yeni bir savaştan yana buldum. Ama güvenleri yoktu: bu sadece Moskovadaki düşüncelerin yankısından ibaretti. Orduda basamakları indikçe —ordudan tümene, alaya ve tabura— bir saldırı savaşı yapılamıyacağı açıkça anlaşılıyordu. Kendi elimle bir mektup yazıp Lenine gönderdim, kopyasını bile çıkarmadım, ve kendi başıma teftişlerime devam ettim. Cepheye gelirken düşündüklerimin ne kadar doğru olduklarını anlamak için iki üç gün yetip artmıştı. Moskovaya döndüm ve politik büro hemen hemen oybirliğiyle acele barış yapılmasına karar verdi.

Polonya savaşındaki stratejik hesap yanlışlığının ağır tarihi sonuçları olmuştur. Pilsudski Polonyası savaştan hiç beklenmedik biçimde güçlenmiş olarak çıktı. Buna karşılık Polonya devrimine ağır bir yumruk inmiş oldu. Riga anlaşmasına göre çizilen sınırlar Sovyet Cumhuriyetini Almanyadan ayırıyordu, sonraları bu durum her iki ülke için de özel bir önem kazanacaktı... «Varşova yanlışı» nın ne demek olduğunu şüphesiz Lenin herkesten çok daha iyi anlıyordu, sonradan gerek düşünce ve gerekse söz olarak bu konuya dönecekti.

«Epigonların» yazılarında Lenin hemen hemen Souzdal'in İsa ve Ermişler tablolarındaki gibi gösterilir: kusursuz bir yüz yerine bir karikatür olarak. Tanrı ressamlarının kendilerini aşmak için harcadıkları çaba ne olursa olsun, önünde sonunda ancak kendi zevklerini dile getirebilirler, yani kendi portrelerini verebilirler, sadece biraz yüceltmiş olurlar.

Epigonların müdürü, Lenin'in yanılmazlığından şüphe edilmesini yasakladığı için epigon edebiyatında Lenin, durumu deha düzeyinde çözümliyen bir devrim stratejicisi olarak değil, makine gibi hiç bir yanlış yapmıyan bir otomat olarak işlenmiştir. Lenin için **dâhî** sözü ilk olarak benim ağzımdan çıkmıştır. Evet, Lenin insanca bir dehâ ile dâhî idi. Ama hiç yanlış yapmıyan mekanik bir hesap makinesi değildi. Onun yerinde bulunacak herhangi bir adamdan çok daha az yanlış yapıyordu. Ama yanlış yaptığı zaman da yanlışın en büyüğünü yapıyordu: elinden çıkan her iş dev ölçüsünde bir işti.

XXXVIII

YENİ EKONOMİ POLİTİKASI VE LENİN'LE İLİŞKİLERİMİZ

Leninle birlikteki çalışmalarımızın son dönemine yaklaşıyorum. Bu dönemin kendine özgü bir önemi vardır, çünkü epigonların Leninden sonra kazanacakları zaferin bazı öğelerini taşımaktadır.

Leninin ölümünden sonra, onunla benim aramdaki karşılıklı ilişkiler üzerine masallar uydurmak için karmakarışık bir örgüt ve buna bağlı bir sürü tarihî-edebî dallar çıktı ortaya. Tutulan en geçerli yol geçmişimizin yalnız anlaşma halinde olmadığımız zamanlarını ele almak ve yazılı tartışmalardaki kimi sözleri dile dolayarak, ya da düpedüz uydurarak, iki «ilke» arasında durdurak bilmiyen devamlı bir çatışma tablosu çizmekti. Kilise tarihi, orta çağ savunucularının yazdığı haliyle, epigon okulunun tarihsel şaklabanlıkları yanında bir bilim örneği olur. Yalnız epigonların işi, öbürlerinden daha kolaydır, çünkü ben Lenin'le anlaşamadığım zaman, bunu yüksek sesle söyler ve baktım ki olmuyor, işi partiye götürürdüm. Bu günün epigonları ise, Lenin'le bir meselede anlaşamadıkları zaman, ya hiç seslerini çıkarmazlar, ya da, Stalin'in yaptığı gibi, surat asarak gider Moskova çevresindeki köylerden birine çekilirlerdi bir kaç gün için. En çok görüleni bir soru üzerinde Lenin'le benim kendi başımıza aynı karara varmış olmamızdı. O zaman çarçabuk anlaşıverirdik. Politik büroda, ya da halk komiserleri meclisinde bir kararın tam ve doğru olarak yazıldığından kuşkulandığım zaman, bir kâğıt parçası çeker Lenine bir not yazardım. «Çok doğru, bir öneri yapınız» diye cevap verirdi. Bazan o bana bir şey sorardı, aynı şekilde, yaptığı öneriye katılıyor mu-

yum diye, ve kendisini desteklememi isterdi. Çoğu zaman bir iş üzerinde görüşmek için telefon açar, mesele önemli ise,

«Hemen geliniz, hemen» diye ısrarla yanına çağırırdı.

İlke sorunlarının pek büyük çoğunluğunda hep olduğu gibi bir konu üzerinde biz ikimiz düşüncemizi söyledikten sonra, alınan karardan hoşnut kalmıyanlar ve bu günün epigonları, yerlerinde sus pus otururlardı. Kaç defa başımıza gelmiştir, en önemli bir konuda bana karşı çıkmış olan Stalin, Zinoviev ya da Kamenev, Lenin'in benden yana olduğu belli olunca birdenbire sesini kesivermiştir. Bu «çömez»lerin Lenin'in fikrini kabullenmek için kendi görüşlerini inkâr etmeleri nasıl istenirse öyle değerlendirilebilir. Ama bundan şu çıkar ki, herhangi bir konuda, Lenin olmadan Lenin gibi düşünüp onun vardığı kararа varabilecek güçte insanlar değillerdi. Lenin'le aramızda çıkmış olan anlaşmazlıkların tuttuğu yer, gerçekte, bu kitapta tuttuğu yer kadar değildir. Bu iki türlü açıklanabiilr. Bizim aramızda anlaşmazlık her zaman olan bir şey değildi, ve işte bundan ötürüdür ki o kadar dikkati çekerdi. Bir de Lenin'in ölümünden sonra, epigonların elinde astronomik ölçülere çıkarılmış olan bu çeşit anlaşmazlıklar ne benimle ne de Lenin'le ortak hiç bir yanı olmıyan bir bağımsız politika etkeni niteliği almıştır.

Brest barışı konusunda, Lenin'le aramızda kopan patırtının aslını astarını ve nasıl geliştiğini daha önce en küçük ayrıntılarına kadar anlatmıştım. Şimdi de yeni ekonomi politikasının uygulanmasından kısa bir süre önce, 1920 sonu ve 1921 başlarına rastlıyan dönemde, iki ay süre ile bizi birbirimizin karşısına çıkaran bir başka anlaşmazlık üzerinde duracağım.

Sendikalar tartışması diye bilinen olay bir süre için aramızı açmıştır. Her ikimiz de bireysel ile genel olanı birbirinden ayırabilecek ölçüde birer devrimci ve politikacı idik. Stalin ve Zinovyev bana karşı perde arkasında yürütmekte oldukları savaşı, bu tartışmadan yararlanarak, sahneye, herkesin gözü önüne aktarmak fırsatını bulmuş oldular. Durumdan yararlanmak

için ellerinden geleni artlarına koymamakta kusur etmediler. Bu ileride «Troçkizm» e karşı açacakları savaşın bir provası olmuştur. Ama işte Lenin'in canını en çok sıkan şey de işin bu yanı idi ve onların ellerini kollarını bağlamak için elinden gelen her şeyi yapmıştı.

Tartışmanın özü üzerine o kadar çok pislik yığılmıştı ki, ilerde bu işi köküne kadar deşip araştıracak olan tarihçiye hiç de imrenmiyorum. Lenin'in ölümünden sonradır ki epigonlar, benim «köylü sınıfını önemsemediğimi» ve yeni ekonomi politikasına düşman olduğumu keşfetmişlerdir. Sonraki mücadele işte bu iki nokta üzerine oturtulmuştur. Oysa, aslında tartışmanın nedenlerini bambaşka bir yanda aramak gerekir. Bunun ne olduğunu anlamak için biraz daha yukarlara çıkmalıyım.

1919 sonbaharında, lokomotiflerin yüzde altmışının kötü durumda olduğu bir sırada düşünüldü ki önümüzdeki ilkbaharda bu oran yüzde yetmişbeşe fırlayacaktır. En iyi uzmanların söyledikleri bu idi. O zaman demiryolu işletmesi diye bir şey kalmamış olacaktı: gerçekten, eğer eldeki lokomotiflerin yalnız yüzde yirmibeşi, o da oldukça kötü durumda, kalacaksa demiryollarının ancak pek az bir bölümü çalıştırılabilecek demekti. O aylarda ulaşımı yönetmekte olan mühendis Lomonosov lokomotiflere bulaşan salgın hastalığı hükûmete bildirdi. Bir matematikçi kesinliği ile 1920 nin belli bir tarihini söyliyerek,

«Bu iş bu noktada ölür, dedi.

— Ne yapmalı? diye sordu Lenin.

— Mucize yapılamaz, cevabını verdi Lomonosov. Bolşevikler bile mucize yapamazlar».

Birbirimize baktık. Ezilmiş gibiydik, ulaştırma işlerinden anlıyan bir kişi yoktu içimizde, bu kadar kötümser hesaplardan haberimiz yoktu.

«Pek âlâ, dedi Lenin dişleri arasından, kuru, soğuk; biz de bir deneyelim bakalım mucizeyi».

İlerki aylarda durum daha da kötüleşti. Nedenleri açıktı. Ama gene de akla gelir ki, kimi mühendisler, ulaşımı kendi di-

yagramlarına göre yapma bir tarzda düzenlemekteydiler.

1919 - 1920 kışında Urallardaydım, ekonomik işlere bakıyordum, Lenin telgraf çekerek, ulaştırma işlerine elkoymamı ve özel tedbirlerle düzeltmemi istedi. Olur dedim.

Urallardan oldukça yüklü ekonomik gözlemlerle dönüyordum, ki bunların hepsini tek bir genel sonuçta toplamak mümkündü: savaş komünizminden vazgeçmek gerekiyordu. Pratikte açıkça gördüğüm şu idi: iç savaş olaylarının bizi her bakımdan uygulamaya zorladığı savaş komünizmi metodları artık sökmez olmuştu ve ekonomiyi kalkındırmak için başvurulacak tek çare, ne pahasına olursa olsun, ekonomiye birey çıkarı öğesini katmak, yani şu ya da bu ölçüde iç pazarı yeniden kurmaktır. Merkez komiteye yiyecek maddelerinin zoraki üleştirilmesinden vazgeçilmesini, alış verişin tahıl vergisi konularak serbest bırakılmasını içeren bir önerge sundum.

«... bu günkü yiyecek maddeleri normlarına göre eşit salma (tekâlif-i harbiye) politikası, teslim işlerindeki karşılıklı sorumluluk ve endüstri ürünlerinin eşit üleşimi, tarımın düşmesine ve endüstri proletaryasının yok olmasına yol açmakta, ve ülkenin ekonomik yaşamını kesin olarak yıkıntıya götürmektedir».

1920 Şubatında merkez komiteye verdiğim önergede böyle söylüyordum. Ve şöyle geliyordu arkası:

«... yiyecek maddeleri kaynakları kısa sürede tükenebilir; bu, karşısına düzeltilmiş bile olsa bir salma aracı ile çıkılamıyacak bir tehlikedir. Bu ekonomik düşüşe şu yollarla karşı çıkılabilir:

«1. (Gelirdeki) artıklar üzerinden bir toplama yerine yüzde şu kadarını almak —tabiattan elde edilen gelirlere artan (müterakki) oranda vergi koymak gibi bir şey— ve en yaygın ve en çok gelir sağlıyan tarımı böyle hesaplamak daha yararlı olacaktır.

«2. Köylüye verilecek endüstri ürünleri ile ondan alınacak

tahılı daha doğru, hatta kasaba, bucak filân değil ev ev belirlemek».

Bu öneri, görüldüğü gibi, son derece ihtiyatlı bir öneri idi. Ama unutulmamalıdır ki, bundan bir yıl geç uygulanmış olan yeni ekonomi politikası ilkelerinde de, ilk zamanlar için daha uzağa gidilmemiştir.

1920 başlarında Lenin bu karara kesinlikle karşı çıktı ve merkez komite dörde karşı onbir oyla reddetti. Sonradan görüleceği gibi merkez komite kararı yanlıştı. Meseleyi baştan sona savaş komünizmi ile markalanmış olan kongreye de götürmedim. Ekonomi, bir yıl boyunca bir çıkmazın içinde çırpındı. Lenin'le aramızdaki bozuşma da bu çıkmazdan çıktı. Pazar şartlarına dayanan bir ekonominin reddedildiği bir zamanda ben, ekonomide gerçek başarılara ulaşabilmek için savaş metodlarının doğru ve sistemli olarak uygulanmasını istiyordum. Bütün kaynakların, hiç olmazsa prensip bakımından, millileştirilmiş olduğu ve her şeyin devlet eliyle dağıtıldığı savaş komünizmi sisteminde, sendikaların bağımsız rolü için bir yer görmüyordum. Endüstri, en gerekli ürünleri elde edecek olan işçiye devletin sağladığı güvene dayandığına göre, sendikalar da, endüstriyi kendisi yöneten, ürünleri kendi eliyle üleştiren devletçi sistemin içine girmiş olacaklardır. Savaş komünizmi sisteminin zorunlu bir sonucu olan ve benim de bu anlamda savunduğum sorunun, sendikaların **devletleştirilmesi** sorununun kökü işte buradaydı.

IX. Parti kongresinde kabul edilmiş olan savaş komünizmi ilkelerini göz önünde tutarak ulaştırma işlerini düzenlemeye koyulmuştum. Demiryolcular sendikası, yönetici kadroya sıkı sıkıya bağlı idi. Bütün ulaştırma işlerinde askerce sıkı bir disiplin vardı. Ben zamanın en güçlü ve en disiplinli yönetimi olan askerî yönetimle ulaştırma yönetimi arasında bir yakınlaşma kurdum. Bunun çok yararları vardı, Polonya savaşı patlak verdiğinden beri demiyorllarında en büyük yeri gene askerlik işleri tutmaktaydı. Her gün işleri gereği demiryollarına zarar veren sa-

vaş servislerine, ulaştırma komiserliğine gidiyor ve demiryollarını harap olmaktan kurtarmakla kalmıyor, durumlarının düzelmesine de çalışıyordum.

Ulaştırma işlerine bir yıl emek verdim, bu benim için büyük bir okul yılı oldu. Sosyalist ekonomi kuruluşunun bütün ilke sorunları, ulaştırma alanında en yoğun deyimini bulmuştur. Büyük sayıda lokomotif ve vagon, yolları ve atölyeleri dolduruyordu. Devrimden önce yarısı devletin, yarısı özel teşebbüsün elinde olan ulaştırma işlerinin yoluna girmesi büyük hazırlık çalışmalarına konu olmuştu. Lokomotifler çeşitlerine göre ayrılıp numaralandılar, onarım işleri belli bir plâna bağlandı, atölyeler görecekleri işleri açıkça belirten emirler aldılar. Dört buçuk yıl içinde, deniliyordu, demiryolları savaş öncesi haline ancak getirilebilir. Alınan tedbirler tartışılamıyacak sonuçlar verdi. 1920 baharında ve yazında, ulaştırma inmeli halinden kurtulmaya başladı. Lenin demiryollarının uyanmakta oluşunu belirtmek için fırsatı kaçırmadı. Eğer, en önce ulaştırma araçlarımızı yıkmayı hesaplıyan Pilsudski'nin açtığı savaş, Polonyaya beklediği sonuçları sağlamadı ise bu, demiryolları çalışmalarına ait eğrinin birden ve kuvvetle yükselmiye başlamış olmasındandır. Bu sonuçlar, ulaştırma işlerindeki ağır durum ve hatta savaş komünizminin almaya zorladığı aşırı yönetim tedbirleri sayesinde elde edilebilmiştir.

Bununla beraber, üç yıl iç savaşta dövüşmüş olan işçi yığınlarına askerî metodlar artık ağır gelmiye başlamıştı. Lenin, hiç yanılmayan politik sezgisi ile, güç bir anın gelmekte olduğunu sezinlemişti. Benim savaş komünizmi temellerine dayanan salt ekonomik düşüncelerle, sendikalardan daha kuvvetli bir destek istediğim bir anda Lenin, politik düşüncelere dayanarak, bizim askerî cepheden gelen baskının azaltılmasını istiyordu.

X. Kongre arifesinde, tuttuğumuz çizgiler ters yönden kesişiyorlardı. Tartışma konu üzerinde değildi. Günlük ekmeğin, yakacak kömürün ve, endüstri için ham maddenin derdine dü-

şülmüş olduğu bir zamanda parti, sendikaların devletleştirilmesinin hangi tempo ile yürümesi gerektiğini düşünmekte idi. Ekonomik felâket burnumuzun dibine gelmiş dayanmış, parti hâlâ «Komünizm Okulu» nu tartışıyordu. Cronstadt ve Tambov ayaklanmaları bu tartışmaların ortasına son bir uyarma olarak düştüler. Lenin, bir yeni ekonomi politikasının kabulüne ilişkin olarak oldukça ılımlı ilk tezleri ortaya koydu. Ben de hemen kendisine katıldım. Bu benim için bir yıl önce yapmış olduğum işin tekrarından başka bir şey değildi. Sendikalar üzerindeki tartışma hemen bütün anlamını yitirdi. Kongrede Lenin, bu konuda yan tutmadı, bu arada Zinovyevi de eline geçirdiği boş bir fişek kovanı ile oyalanmakta serbest bırakmıştı.

Kongrede, sendikalarda çoğunluğun almış olduğu kararın, gelecek kongreye kadar devam edemiyeceğini söyledim, çünkü dedim, yeni ekonomik uygulama, profesyonel stratejinin baştan aşağı yeniden gözden geçirilmesini gerektirecektir. Öyle de oldu, bir kaç ay sonra Lenin, sendikaların rolü ve görevleri hakkında, yeni ekonomi politikası gereklerine göre, yeni ilkeler geliştirdi. Kendisine ben de katılıyordum. Aramızda dayanışma yeniden kurulmuştu. Ama Lenin iki ay süren bu çekişmeden sonra parti içersinde iki ayrı grubun ortaya çıkmasından, karşılıklı ilişkilerin içine zehir katılmasından, işlerin aksamasından çekinmekte idi. Ama ben sendika konusunda benim gibi düşünenlerle kongreden beri görüşmüyordum. Kongreden bir kaç hafta sonra Lenin, kendisi gibi benim de, hiç bir ilkeden güç almıyan küçük geçici grupların ortadan kaldırılmasını istediğimi fark etti. Yüreğine su serpilmişti. Merkez komiteye yeni seçilmiş olan Molotov'un bana karşı hayli nobran bir dil kullanmasını fırsat bilerek,

«Troçki yoldaşın parti içi ilişkilerdeki dürüstlüğü için hiç bir şey söylenemez» dedi.

Bu cümleyi ısrarla tekrar etti. Besbelli bu sözü yalnız Molotov'a söylemiyordu. Tartışmalı konuları Stalin ve Zinovyevin körükledikleri bilinen bir şeydi.

Stalin, X. kongrede, Zinovyev'in çabası ile ve Lenin'in isteği dışında, parti genel sekreterliğine aday gösterilmiştir. Kongre bunu, merkez komitenin önerisi sanmıştır. Zaten bu seçimi kimsenin önemsediği de yoktu. İlk olarak X. kongrede kurulmuş olan genel sekreterliğin Lenin zamanında ancak teknik bir görevi olabilirdi; politik bir yanı olamazdı. Ama Lenin'in Stalin hakkında içi rahat değildi:

«Bu ahçı bize biberli yemekler yedirecek» diyordu.

İşte asıl bundan ötürü idi ki merkez komitenin kongreden sonraki ilk toplantılarından birinde Lenin «Troçki'nin doğruluğunu» böyle ısrarla söylemişti: entrikacıların sabırsızlığına karşı ateş açıyordu.

Lenin'in sözü ara yerde söylenivermiş bir söz değildi, basit bir gözleme dayanmıyordu. İç savaş zamanında bir gün, bana ne kadar inanı olduğunu sözle değil olaylarla göstermiştir: öylesine bir manevî güven ki daha fazlası ne istenebilir, ne de verilebilirdi. Gene Stalin'in perde arkasından yönettiği askerî muhalefet zamanında idi. Savaş boyunca, elimdeki güç o kadar büyüktü ki buna sınırsız denebilirdi. Trenimde bir devrim mahkemesi vardı; cepheler bana bağlı idi; cephe gerileri cephelere bağlı idi; ve zaman oldu ki cumhuriyetin beyazlar elinde bulunan bölgeler dışında, bütün toprakları cephe gerisi oldular. Savaş arabasının tekerlekleri altına düşenlerin akrabaları, dostları vardı, onları kurtarmak, durumlarını hafifletmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Moskovaya ve özellikle merkez icra komitesine çeşitli yollardan dilekçeler, yakınmalar, protestolar yağdırılıyordu. Bu çeşitten ilk olaylar Sviiajsk olayları yüzünden ortaya çıkmıştır. Epeyce önce anlatmıştım, alayı ile birlikte mevzilerini bırakma tehdidinde bulunan IV. Letonya alayı komutanını nasıl mahkemeye verdiğimi. Mahkeme suçluyu beş yıla mahkûm etti. Ve üstünden bir kaç ay geçmeden iltimas istekleri yağmıya başladı. En çok Sverdlov'u sıkıştırıyorlardı. O da meseleyi politik büroya götürdü. Kısaca anlattım, alay komutanının beni «devrim için iyi olmaz» diye tehdit ettiği zamandaki duru-

mu. Ben anlatırken Lenin'in yüzü kararıyordu. Sözümü bitirir bitirmez çok sinirlendiği zamanlardaki o kısık, boğuk sesiyle,

«Bırakın içerde kalsın bu adam, dedi, içerde kalsın!..»

Sverdlov Lenin'e bir göz attı, sonra bana baktı ve,

«Ben de o fikirdeyim» dedi.

Bir başkası daha oldu, daha anlamlı ve daha önemli. Bir komutan ve bir komiser kurşuna dizilmişlerdi. Bunlar alayları ile birlikte siperlerini bırakıp kaçmışlar, silâh zoru ile bir vapur ele geçirmişler ve Nijni-Novgorod'a savuşmaya kalkmışlardı. Bu alay Smolensk'de tertiplenmişti ve Smolensk benim savaş politikamı beyenmiyen ama sonradan beni desteklemiş olan kimselerin yönetimi altında idi. O zamanlar henüz bana karşıydılar ve epeyce patırtı yapıyorlardı. İsteğim üzerine merkez komiteden bir komisyon işi inceledi, askerî otoritelerin yaptığını oybirliği ile doğruladı, yani durumun gereklerine uygun buldu. Ama dedikodunun arkası gelmiyordu. Çoğu zaman bana öyle gelirdi ki bütün bunların kaynağı burnumuzun dibinde, politik büronun hemen yanındadır. Ama işin aslını arıyacak, dolabı döndüren eli meydana çıkaracak zamanım yoktu. Yalnız bir sefer, bir politik büro toplantısında anlattım ki, eğer Sviiajsk'da bu kadar yaman tedbirlere baş vurmuş olmasaydık orada tutunamazdık.

«Çok doğru» dedi Lenin, ve hemen halk komiserleri meclisi başlıklı bir kâğıt çekti ve kırmızı mürekkeple, çabuk, her zaman olduğu gibi çok çabuk bir şeyler yazmıya başladı. Toplantı kesilmişti, iki dakika sonra yazdığı kâğıdı bana verdi. Kâğıt şöyle idi:

R.S.F.S.R.
Halk Komiserleri Meclisi Başkanı
Moskova, Kremlin
... Temmuz 1919
Yoldaşlar,

Troçki yoldaşın emirlerinin sertliğini bilerek, Troçki yoldaşın verdiği emrin doğruluğuna ve aklın gereği olduğuna tam ve

mutlak surette inanıyor ve kararını tamamen destekliyorum.

V. Ulyanov Lenin

«Size bunun gibi istediğiniz kadar açık imza verebilirim» dedi Lenin.

İç savaş zamanlarıydı, zor zamanlardı, acele kararlar almak gereken zamanlardı, bu kararlardan geri de dönülemezdi, kararlarda yanlışlıklar da yapılabilirdi, ilerde gerekli görüp alacağım kararlara Lenin önceden imzasını koyuyordu. Üstelik bu kararlar bir çok kimsenin ölümüne kalımına değinen kararlardı. Bir adam, bir başka adama bundan daha çok güvenebilir mi!

Bana böyle olağanüstü bir belge vermek fikri Lenin'e şundan gelebilirdi ki, entrikanın kaynağını benden daha iyi biliyor ya da seziyordu ve buna kesin olarak karşı durmak gereğini duyuyordu. Ama bunu yapabilmesi için benim böyle bir güveni kötüye kullanmıyacağıma, yolsuz bir iş yapmıyacağıma da inanması gerekirdi. Bu güveni az sözle ama en büyük güçle dile getirmiş oluyordu.

Epigonların kendi dosyalarında böyle bir belge aramaları boşunadır. Stalin arşivlerde Lenin'in sadece, Stalin'in iktidarı kötüye kullanmıya yatkın bir dalavereci olduğunu yazdığı ve partide gizli tutulan **vasiyet**'ini bulabilir.

Bu iki belgeyi karşılaştırmak yeter: Lenin bana verdiği kâğıtla beni sınırsız bir manevî destekle kendi vekili yapıyordu, öbür yandan **vasiyet** ile Stalin için namusa dokunur bir tanıklık yapıyordu; Lenin'in benimle ve Stalin ile olan ilişkileri, bunun içinde her yanı ile belli olmaktadır.

XXXIX

LENİN'İN HASTALIĞI

1920 baharı idi, komünist enternasyonali ikinci kongresinden önce ilk iznimi almıştım. İki ay Moskova yörelerinde kaldım. Üç şeyle vakit geçiriyordum, önce tedavi ediliyordum —o sıralarda kendime iyi bakmıya başlamıştım— ikincisi komünist enternasyonale ilk yıllar için bir program yerine geçecek olan bildiriyi hazırlıyordum inceden inceye, ve üçüncüsü de av. İki yıl süren aşırı sinir gerginliğinden sonra dinlenmiye ihtiyacım vardı. Ama ben dinlenmiye alışık değildim. Gezinti benim için bir dinlenme değildir, bu gün de değildir. Avda hoşuma giden şey insanın kafasında, ağrılı yere hardal yakısı yapıştırmak gibi bir rahatlık yaratmasıdır.

Mayıs 1922 başlarında bir Pazar Moskova suyunun eski kollarından birinde ağ ile balık avlıyordum. Hava yağmurluydu, otlar ıslanmıştı, düştüm ve bir yerim burkuldu. Ağır bir şey değildi, sadece bir kaç gün yatmam gerekiyordu. Ertesi gün Bukharin geldi.

«Sizde mi yatıyorsunuz?» diye bağırdı.

— Kim var başka yatan?

— İliç iyi değil; beyin kanaması. Ne yürüyebiliyor, ne de konuşabiliyor. Hekimler ne yapacaklarını şaşırdılar...»

Lenin iş arkadaşlarının sağlıkları ile yakından ilgilenirdi ve sık sık, eski bir arkadaşın söylemiş olduğu sözü tekrarlardı: «eskiler birbiri peşine ölecekler, gençler de mirası yüzüstü bırakacaklar».

«Aramızda, derdi, Avrupanın ne olduğunu, dünya işçi hareketinin ne halde bulunduğunu bilen kaç kişi var? Kendi devrimimizle yalnız kaldığımız sürece, uluslararası tecrübe bakı-

mından bizim partimizdeki yönetici grubun yerini kimse tutamıyacaktır».

Lenin'e gürbüz bir adam gözü ile bakılırdı. Onun sağlığı, devrimin yıkılmaz temellerinden birisi gibi gelirdi herkese. Her zaman çalışkan, uyanık, iyi huylu, neş'eli idi. Önemli bir keyifsizliğini pek az görmüşümdür. Komünist enternasyonali ikinci kongresi döneminde yorgun hali, sesinin tuhaflığı ve hasta gülüşü bana dokunmuştu. Kendisini ikinci sıradan işlerle fazla yoruyordu, kaç defa söylemiştim bunu ona. Doğru, derdi, ama başka türlü de yapamazdı. Arada bir baş ağrılarından yakınırdı, o da pek belli etmeden, üstünde durmadan. Ama iki üç haftalık bir dinlenme kendisini toparlamasına yeterdi. Hiç yıpranmıyacak gibi gelirdi insana.

1921 sonunda durumu kötüleşmişti. 7 Aralıkta politik büro üyelerine bir pusla gönderdi:

«Bugün hareket ediyorum. İş saatlerimi azaltmış ve dinlenme saatlerimi arttırmış olmama rağmen, son günlerde gözüme hiç uyku girmez oldu. Parti konferansında ve sovyetler kongresinde konuşabilecek durumda olamamaktan korkuyorum».

Ondan sonra epeyce bir süre Moskova yakınlarında bir köyde kaldı. Ama oradan da işleri, gidişatı büyük bir dikkatle izlemekte idi. Cenova konferansı için hazırlıklar yapılıyordu. Lenin 23 Ocak 1922de politik büro üyelerine şöyle yazıyordu:

«Çiçerin'den 20 ve 22 tarihli iki mektup aldım. Uygun bir ödün (münasip bir ta'viz) karşılığında anayasamızda bir iki küçük değişiklik yapamaz mıyız, yani Sovyetlerde bir takım parazitlerin de temsil edilmelerini kabul edemezmiyiz, diye soruyor. Amerikalılar bundan hoşnut kalacaklarmış. Çiçerin'in bu önerisinden benim anladığım, kendisinin acele bir sanatoryuma yatırılması gerektiğidir; bu noktada en küçük savsaklama, en küçük erteleme bence görüşmeler için büyük tehlikedir».

Bu pusulanın her bir kelimesindeki saflığa vurulmuş zekâ ile birlikte beliren politik kararlılıktan anlaşılıyordu ki Lenin yaşamakta, soluk almaktadır.

Sağlığı gittikçe bozuluyordu. Martta baş ağrıları artmaya başladı. Ama, hekimler organik bir belirti bulamıyorlar, biraz daha dinlensin diyorlardı. Lenin köyde yerleşti ve artık oradan çıkmaz oldu. Mayıs başındaki ilk sarsıntı da oradayken geldi.

Benden iki gün önce hastalanmıştı. Bana haber vermemişlerdi, neden? O sıralar içime bir kuşku düşmemişti.

«Sizi rahatsız etmek istemediler» diye cevap vermişti Bukharin; işler nasıl gelişecek diye bekliyorlardı.

Bukharin içtenlikle konuşuyordu, sözleri kendisine «yukardakiler»in sindirdikleri sözlerdi. O sıralar tastamam «Bukharin»ce bir eğilimle bana bağlanmıştı, yani yarı isterik yarı çocuksu bir bağlanışla. Lenin'in başına gelenleri anlattıktan sonra, kendini yatağıma atmış, örtüler arasından bana sarılarak ağlayıp sızlamıya başlamıştı:

«Hastalanmayınız, yalvarırım size, hasta olmayınız... Ben yalnız iki kişinin ölmesinden korkarım... Biri İliç biri de siz...»

Ayıp dedim dostça, kendinize geliniz dedim. Canımı sıkıyordu. Ben duyduğum haberle dağılan düşüncelerimi toparlamak istiyordum. İnen yumruk sersemleticiydi. Sanki devrim bile soluğunu tutmuş bekliyordu.

N. İ. Sedova anılarında şöyle diyor:

«Lenin'in hastalığı haberi önce kulaktan kulağa duyuldu. Lenin'in hastalanabileceğini kimsenin aklı almıyordu. O başkalarının sağlığı için çok dikkatli idi, bunu herkes bilirdi, ama kendisi hasta düşemezdi. Devrimin bütün eski kuşaklarında çok uzun çabalarla yorulmuş olan yürek artık dayanamıyordu. Hekimler «hemen herkesin motoru bozuluyor» diye yakınıyorlardı. Profesör Guétier, Lev Davidoviç'e «yalnız iki kişinin yüreği doğru dürüst çalışıyor, biri Vladimir İliç'in öbürü de sizin. İnsanın yüreği bu kadar dayanıklı oldu mu yüz sene yaşar» derdi. Yabancı hekimler gelmişti Moskovaya, o kadar insanın göğsünü dinledikten sonra en iyisi Lenin'in ve Troçki'nin demişlerdi. Lenin'in sağlığında meydana gelen bu birden ve beklenmedik değişiklik geniş çevrelerce, hatta devrim için bir sarsıntı gibi

görülmüştü. Lenin de herkes gibi hastalanır, ölür müydü? Lenin'in kımıldamadan ve konuşmadan yatmakta oluşunu kimsenin aklı almıyordu. Ve herkes kuvvetle inanıyordu ki o bunun da üstesinden gelecek, ayağa kalkacak, iyileşecektir».

Bütün partide durum böyleydi.

Lenin'in hastalığının bana bir gün geç haber verilmiş olması, çok sonra zihnimi kurcalıyacak ve beni yeniden şaşırtacaktı. Önceleri bunun üstünde durmamıştım. Ama bu bir rastlantı olamazdı. Epeyce zamandır bana karşı çıkmak için hazırlanmakta olanlar, ve en başta Stalin, zaman kazanmıya bakıyorlardı. Lenin'in hastalığı birden bir felâketle sonuçlanabilecek cinsten bir hastalıktı. Hemen ertesi günü, hatta daha o günün içinde yönetimin ne olacağı sorunu ortaya çıkabilirdi. Karşımdakiler hazırlanmak için bir gün kazanmayı kâr saymışlardı. Aralarında fiskos ediyorlar, el yordamıyla savaş araçları arıyorlardı. Bana karşı koymak için, Stalin, Zinovyev ve Kamenev'in bir «troyka» kurmaları fikri o zaman ortaya çıkmış olmalıdır. Ama Lenin iyileşti. Sarsılmaz bir iradenin hükmüne boyun eğen gövde bir dev gücü gösterdi. Duyduğu sesleri toparlayamaz ve harfleri seçemez hale gelmiş ve kanı çekilmiş olan kafa birden canlanıvermişti.

Mayıs sonunda Moskovadan seksen kilometre öteye balığa gitmiştim. Çocuklar için bir sanatoryum vardı gittiğim yerde, Lenin sanatoryumu. Çocuklarla beraber göl kenarında dolaşıyordum, bana Vladimir İliç'in sağlığı üzerine haberler soruyorlar, kendisine götürmem için çiçekler toplayıp getiriyorlardı, bir de mektup vermişlerdi. Lenin daha kendisi yazmıyordu. Sekreterine bir kaç cümle yazdırdı:

«Vladimir İliç, Podsolneçnaya istasyonundaki sanatoryumda bulunan çocuklara, kendi adına bir hediye gönderilmesi hakkındaki düşüncenizi hararetle karşıladığını size bildirme görevini bana verdi. Vladimir İliç, kendisine gönderdikleri güzel mektuptan ve çiçeklerden ötürü çok teşekkür ettiğinin, davetlerinden yararlanamadığına pek üzüldüğünün, eğer aralarına katılabil-

seydi iyileşeceğinden hiç şüphesi olmadığının da çocuklara iletilmesini sizden rica etmektedir»

Temmuzda Lenin yataktan kalktı. Ekime kadar işinin başına resmen dönmemekle beraber, olan biteni yakından izliyor, her işe giriyordu. Bu düzelme ayları içinde, başka olaylar arasında Sosyalist-Devrimciler davası ile de yakından ilgilenmişti. Sosyalist-Devrimciler Volodarski'yi öldürmüşlerdi, Uritski'yi öldürmüşlerdi, Lenin'i tehlikeli surette yaralamışlardı, benim treni iki defa havaya uçurmıya kalkmışlardı. İşi hafiften alamazdık. Her ne kadar düşmanlarımız gibi meslcyi idealist görüş açısından almıyor idiysek de, genc de, «bireyin tarihteki rolü»nü tanıyorduk. Düşmanlarımızın yöneticilerimizi birbiri peşi sıra öldürmek suretiyle devrime karşı yönelttikleri tehdide göz yumamazdık.

Ne kokar ne bulaşır takımından bazı insansever dostlarımız bir ayaklanmayı bastırmanın ne kadar belâlı bir zorunluk olduğunu genellikle bilip anladıklarını bize kaç defa söylemişlerdir; ama onlara göre ele geçen düşmanı kurşuna dizmek meşru savunma sınırlarını aşmaktadır. Bizden «gönül yüceliği» istiyorlardı. O zamanlar, düşündüklerini —bana ve Lenin'e karşı— söylemek cesaretini henüz yitirmemiş olan Clara Zetkin ve öbür Avrupalı komünistler, sanıklar öldürülmesin diye ayak diriyorlardı. Hapisle yetinmemizi istiyorlardı. Görünüşte basit bir şeydi bu. Ama devrim zamanında bir adamın cezasını vermek büsbütün ayrı bir iştir, böyle zamanlarda insanseverlik gibi şeylere ister istemez yer verilemez. Dosdoğru iktidar için dövüşülmektedir, bu bir ölüm kalım dövüşüdür, devrimlerde böyle olur; bu koşullar içinde ,bir kaç haftada iktidarı ele geçirmeyi ve hükûmette bulunanları içeri atmayı ya da öldürmeyi kuran kimselere hapis cezası vermenin ne etkisi olabiilr? Soruyu tek başına (mücerred) insan varlığının değeri denilen şey açısından ele alınca, devrimi de savaşı da hatta bütün insanlık tarihini de mahkûm etmek gerekir. Ama öbür yandan insan kavramı da bir çok devrimler sonucu gelişmiştir, ve bu süreç sona ermekten

henüz çok uzaktır. Kişilik kavramının gerçek bir kavram haline gelmesi ve yarı küçültücü bir kavram olan «yığın» kavramının, bir imtiyazlılar felsefesinde görüldüğü üzere «birey» kavramının antitezi olmaktan çıkması için, yığının kendisinin bir devrim krikosunun yardımıyla, daha doğrusu bir sıra devrimin yardımıyla, tarih içinde üstün bir düzeye yükselmesi gerekir. Normative felsefe açısından bu yol iyi midir kötü müdür, bunu ben bilemem ve itiraf ederim ki bununla hiç ilgilenmem. Ama buna karşılık şunu çok iyi bilirim ki insan oğlunun bugüne kadar tanıyabildiği tek yol budur.

Bu düşüncelerin konusu devrimci yıldırı'nın «haklı gösterilmesi» değildir. Eğer böyle bir işe sıvanılsaydı suçlayıcıların görüşleri dikkate alınmış olurdu. Ama kimdir bu insanlar? Dünya çapındaki büyük salhâneyi kurup işletenler mi? «Meçhul asker» onuruna kilisede günlük yakar gibi yemek üstüne tüttürdükleri purolarını yakan yeni zenginler mi? İlân edilmeden önce savaşa karşı çıktıkları halde bu gün bile aynı iğrenç soytarılığı yapmıya hazır olan barışçılar mı? Hohenzoller'nin (ve bizzat kendilerinin) işlediği suçun cezasını, açlıktan öldürdükleri Alman çocuklarına çektirme hakkını kendilerinde gören Lloyd George, Wilson ve Poincaré mi? Rusyada alttan alta iç savaşı tutuşturan ve kendilerini en ufak bir tehlikeye atmadan Rus kanı ile para basmaya sıvanan İngiliz muhafazakârları ve Fransız cumhuriyetçileri mi? Bu sıralamanın arkası gelmez. Burada benim için bir felsefî doğrulama değildir söz konusu olan, politik bir açıklamadır. Devrim devrimdir, çünkü o kendi gelişimindeki bütün karşıtlıkları getirip bir yere dayar: ya ölüm ya kalım. Her elli yılda bir, bir Alsace-Lorraine işini tazeleyip dağlar gibi insan ölüleri yığan adamların, sosyal durumları sadece parlamento şaklabanlıklarıyla düzeltebileceklerine inanılabilir mi? Kim ne derse desin bunun nasıl olacağını bugüne kadar gösteren birisi çıkmamıştır. Biz kırılmam diyen taşları çelikle ve dinamitle kırdık. Düşman bize en uygar ve demokratik uluslardan edindiği tüfeklerle ateş ettiği zaman, bizde ona aynı şe-

kilde cevap verdik. Bernard Shaw bu hallere bakıp azarlar gibi sakalını sallıyordu her iki yana da. Ama bu kiliselere lâyık gösteriye aldırış eden yoktu.

1922 yazında bu iş çok daha ağırlaştı, bu sefer daha önce bizimle birlikte Çar rejimine karşı devrimci savaşa katılmış ve Oktobr Devriminden sonra yıldırma silâhını bize çevirmiş olan bir partinin liderleriydi söz konusu olan. Sosyalist- Devrimcilerin karşı safa geçişleri ile anlıyorduk ki, en ağır yıldırı hareketlerinin tertipçileri, başlangıçta inanmak istediğimiz gibi, tek tek kişiler değil bizzat parti idi, ama resmen ortaya çıkıp işlediği cinayetlerin sorumluluğunu üstüne almıyordu. Mahkemenin ölüm hükmü vermemesi olacak iş değildi, ama hükümleri yerine getirmek ister istemez aynı şekilde karşılık verilmesine yol açacaktı. Getirmemek, yani uzun da olsa yalnız hapis cezalarıyla yetinmek yıldırıcılara cesaret verecekti, zira Sovyet yönetiminin bugün yarın düşeceğini sanıyorlardı. Onun için kararların uygulanmasını, Sosyalist-Devrimci partinin tutumuna göre ayarlamak gerekiyordu, yani mücadeleyi bu çeşit yollarla yürütmekten vazgeçerlerse başka, yok aynı şekilde sürdürürlerse başka şekilde davranılacaktı. Başka bir deyişle bu partinin liderleri rehin tutulacaklardı.

Lenin iyileştikten sonra kendisiyle ilk görüşmem tam bu Sosyalist-Devrimciler davası zamanına rastlar. Yaptığım öneri yüreğine su serpmiş ve hemen kabul etmişti: «Doğru, başka çıkış yolu yok».

Hastalıktan kurtulmuş olması Lenin'i göz göre güçlendirmişti. Ama bir tuhaf sıkıntı içindeydi. Pek keyifli değildi.

«Biliyorsunuz, diyordu, ne konuşabiliyordum, ne de yazabiliyordum... Yeni baştan alışmam gerekecek...»

Ve ne dersin gibilerden yüzüme bakıyordu dikkatle.

Ekimde Lenin resmen iş başına dönmüş bulunuyordu, politik büro ve halk komiserleri toplantılarına başkanlık ediyordu, Kasımda, damar sistemine pahalıya oturduğu belli olan program-söylev'ler veriyordu.

Lenin'in hastalığını fırsat bilenler onun ve benim arkamda, şimdilik göze çarpmıyan bir komplonun ağlarını örmüşlerdi, Lenin bunu seziyordu. Epigonlar henüz gemileri yakmamış, köprüleri atmamışlardı. Ama şimdiden, bazı yerlerde direkleri kesiyor, dinamitler yerleştiriyorlardı. Her fırsatta bana karşı çıkıyorlar, bu çeşitten çıkışlar hazırlıyarak, sanki bağımsızlığa alıştırıyorlardı kendilerini. İşinin başına dönüp de, on ayda olup bitenleri görerek canı sıkılan Lenin, durumu daha da ağırlaştırmamak için işi yavaştan alıyordu. Ama «troyka»nın önünü kesmiye hazırlanıyordu, ayrıntılar üzerine bilgi almıya başlamıştı.

Partide bir düzüne işi ben çekip çeviriyordum, yani baktığım işler arasında resmen bana ait olmıyanlar da vardı, bunların birisi dine karşı propaganda idi ki Lenin bu işle pek ilgilenirdi. Benden kaç defa bu işi gözden kaybetmememi rica etmişti. Daha iyileşme döneminde iken Stalin'in dine karşı propaganda aracına el atıp beni bu işten uzak tutarak, bu noktada da bana karşı dalaverelere giriştiğini haber verirler Lenin'e. Lenin politik büroya köyden bir mektup yolladı. İlk bakışta hiç de gereği yok iken benim Kautsky'e karşı yazdığım kitaptan söz ediyor ve kitabın yazarını, adını anmadan göklere çıkarıyordu. İtiraf ederim ki, bunun, Stalin'in bana karşı yönelttiği manevraları durdurmak için Lenin'in baş vurduğu dolaylı bir yol olduğunu ilk anda anlıyamamıştım. Bununla beraber, dine karşı propaganda işlerinde bana yardımcı olmak üzere sanırım Yaroslavski'ye görev verildi. İşin başına dönüp de bunu öğrenen Lenin, bir politik büro toplantısında bir hışım Molotov'a, yani gerçekte Stalin'e çıkıştı:

«Yaroslavski mi? Yaroslavski'nin ne olduğunu bilmiyor musunuz? Tavukları bile güldürür kendisine. Nasıl kalkar bu işin altından?»

Lenin'in haddini bilmezlere karşı öfkesi aşırı gibi gelebilir. Ama burada söz konusu olan Yaroslavski değildi, Lenin'i asıl üzen partinin yönetimi idi. Bu çeşit olaylar kaç sefer olmuştur.

Sözün kısası Stalin, Lenin'le daha sürekli beraber olmıya

başladığından beri, yani Oktobr darbesinden bu yana sağır, güçsüz, ama kendi bakımından öfkeli bir muhalefet sürdürüyor, hiç peşini bırakmıyordu. Gözü çok yükseklerde idi, içi çekememezlikle doluydu. Her adımında kafaca ve ahlâkça ne kadar aşağılarda olduğunu belli etmeden edemiyordu. Önceleri açıkça bana yanaşmak istemişti. Benimle içli dışlı olmak için yaptıklarının çok geç farkına vardım. Ama düşüş dönemi içinde ona güç kazandıran karakter çizgileri benim yaradılışıma uymuyordu: dar kafalıydı, alaydan yetişmeydi, bayağı idi, az rastlanan bir taşralı utanmazlığı vardı, marksizm, kafasını bir çok ön yargıdan kurtarmış, ama yerine genel bir felsefe içinde derinden derine düşünülmüş ve sindirilmiş başka şeyler koymamıştı. O zamanlar birer rastlantı imiş gibi yaptığı ama gerçekte hiç de öyle olmayan bazı çıkışlarına bakılırsa, Lenin'in o hiç katlanamadığı kontrolüne karşı, benden bir destek ummuş olduğu düşünülebilir. Böyle zamanlarda içgüdü ile hemen geri çekilir, öbür yana geçerdim. Kaynağını burada aramak lâzım diye düşünüyorum, Stalin'in bana karşı beslediği düşmanlığın, ilk zamanlar korku ile karışık, ama derinden derine kalleşçe düşmanlığın. Bilerek ve düşünerek, yanına hep kendisi gibi olanları, işin aslını araştıramıyan saf yüreklileri ve küçük düşmüş olanları topluyordu. Birinci çeşitten, ikinci çeşitten ve üçüncü çeşitten olanlar da, sürüsüne bereket epeyce çoktu.

Hiç şüphe yok ki günlük işlerde Lenin çok zaman Stalin, Zinovyev ve Kamenev'i bana tercih ederdi. İçteki güçlüklerin üstesinden gelmek söz konusu olduğu zaman, Lenin kendisinin ve çevresinde bulunanların zamanını boşa harcamamak için çırpınır, en küçük enerjinin ziyan olmamasına çalışırdı. Benim kendi düşüncelerim, kendi çalışma metodlarım vardı, kararları nasıl uygulayacağımı kendim düşünürdüm, Lenin bunu bilir ve beğenirdi. Ve tastamam bundan ötürüdür ki, benim başkasının havale edeceği işleri görmek bakımından işe yaramadığımı da çok iyi anlamıştı. Böyle işlerde başkalarını çalıştırırdı. Bu hal bazı dönemlerde, özellikle Lenin'le anlaşmazlık halinde olduğu-

muz zamanlarda, yardımcılarında Lenin'le çok yakınlaştıkları sanısını uyandırabiliyordu. Lenin'in halk komiserleri meclisi başkanlığında kendisine vekâlet etmek üzere önce Rikov ve Tsiyurupa'yi adaması sonradan Kamenev'i de onlara katması böyle olmuştur. Bu seçiş bence doğruydu. Günlük işlerde Lenin'e uysal yardımcılar gerekliydi, ben bu bakımdan işe yaramazdım. Lenin'in kendisine vekâlet etmek için beni seçmemiş olmasından ancak hoşnutluk duyabilirdim. Bunda bana karşı bir güvensizlik görmüyordum, tersine karşılıklı ilişkilerimiz ve karakterim açısından açık bir beğenme görüyordum.

Bunu daha sonraları çok daha açıkça görmek fırsatı da çıkmıştı. Birinci ve ikinci hastalıkları arasındaki dönemde Lenin eski gücünün ancak yarısı ile çalışabiliyordu. Damar sisteminde hemen her zaman sarsıntılar oluyordu, o kadar ağır olmasa bile tehlikeli sarsıntılardı bunlar. Politik büro toplantılarından birinde birisine bir pusla vermek için (Lenin vakit kazanmak için hep böyle yapardı) kalktığı zaman hafifçe sendeledi. Bunu sadece yüzünün değişmesinden anlamıştım. Yaşama merkezlerinden gelme uyarmalardan biriydi bu gene.

Lenin bu konuda hayale kapılıyor değildi. Kendisi olmadan ve kendisinden sonra işlerin nasıl yürüyeceğini araştırarak hep bunu düşünüyordu. Sonradan **vasiyet** adı ile ün kazanacak olan belge kafasında o dönemde belirlenmiye başlamıştı.

Aynı dönemde, ikinci nöbetten bir kaç hafta önce, Lenin benimle ilerde göreceğim işler üzerine uzun bir konuşma yaptı. Bu görüşme politik bakımdan önemliydi, onun için bundan bir çok kişiye (Rakovski, İ. N. Smirnov, Sosnovski, Preobrajenski ve başkaları) söz etmiştim. Bundan ötürü bu konuşma aklımda çok iyi kalmıştır.

Bakınız nasıl olduydu :

Öğretim emekçileri sendikası merkez komitesi Lenin'le bana bir heyet göndererek nasıl bir yıl boyunca ulaştırma komiserliğini üzerime almış idiysem, halk eğitimi komiserliğini de ek görev olarak benim almamı istemişlerdi. Lenin bana sordu, ne

dersin diye. Halk eğitimi konusunda da öbür bütün işlerde olduğu gibi, zorluk devlet çarkından gelecekti, Lenin'e bunu söyledim.

«Evet, dedi, bürokrasi canavar gibi, işe döndüğüm zaman gördüklerimden ödüm koptu. Savaş komiserliğinde zaten dünya kadar işiniz var, bence öbür komiserliklerin işlerini de yüklenmeniz uygun olmaz.»

Ve plânını anlatmıya koyuldu, hararetle, ısrarla, coşkuyla konuşuyordu. Yönetimi güçlendirmek için çok bir şey yoktu elinde. Yerine geçebilecek üç kişi vardır.

«Bunları bilirsiniz. Kamenev, şüphesiz, zeki bir politikacıdır, ama yönetici olarak? Tsiyurupa hasta. Rikov'a gelince, diyelim ki o bir yöneticidir, ama onu da ulusal ekonomi yüksek meclisine vermek gerekiyor. Sizin benim yardımcım olmanızdan başka çare yok. Durum, radikal bir grup gerektiriyor.»

Bir daha anlattım ki «aparat (1)» gittikçe daha çok canımı sıkmaktadır, hatta savaş komiserliğinde bile.

«O halde aparatı sarsalayınız» dedi, benim daha önce söylemiş olduğum bir söze dokunuyordu böylece.

Benim kasdım sadece devletteki bürokratizm değildir, dedim, partideki bürokratizmi de kasdediyorum; zorlukların kökü her iki aparatın kuruluşundadır ve parti sekreterinin çevresinde yoğunlaşan hatırlı (nüfuzlu) grupların karşılıklı suç ortaklığındadır, dedim.

Lenin dikkatle dinliyordu, ve konuşmanın resmi havasını kenara atarak, en önemli ve en acele konulara geçerek, sesinin söylediklerini karşısındakinin iyice anlamış olduğuna inandığı zamanlarda aldığı tonla, düşündüklerimi doğru bulduğunu söylüyordu.

Bir an düşündükten sonra Lenin soruyu açıkça ortaya attı:

---

(1) Aparat (appareil) Rusçada âlet, araç anlamınadır, burada devletin ve partinin yönetimine hâkim olan çark, yani bürokrasi usulleri ve kadroları. Troçki'nin sözünü aynen aldık. t.ç.n.

«Yani siz sadece devlet bürokratizmine karşı değil, merkez komite örgütlenme bürosuna karşı da mücadele açılmasını istiyorsunuz, öyle mi?»

Gülmiye başladım, o kadar beklenmedik bir şeydi bu. Merkez komite örgütlenme bürosu Stalinin yuvasıydı.

«Öyle diyelim.

— Peki, dedi Lenin, soruya açıklık verilmiş olması hoşuna gitmişti, ben de ikimiz bir blok kuralım diyorum, genellikle bürokratizme karşı, ve özel olarak örgütlenme bürosuna karşı.

— Güzel bir şey, dedim, namuslu bir adamla namuslu bir blok kurmak».

Konuyu yeniden ele almayı kararlaştırdık. Lenin örgütlenme işlerini düşünmemi istemişti. Bürokratizme karşı mücadele etmek için merkez komiteye bağlı bir komisyon kurmayı tasarlıyordu. Bu komisyona o ve ben de katılmalıydık. Bu komisyon bürokrasinin bel kemiği olan Stalinci fraksiyonu yıkmak ve Leninden sonra yerine benim geçmemi sağlıyacak koşulları yaratmak için bir araç görevi yapacaktı; yani Lenin Halk komiserleri meclisi başkanlığı için beni düşünüyordu.

Bunlar bilindiği zamandır ki ancak, **vasiyet** iyice anlaşılmış olur. Bu belgede Lenin sadece altı kişinin adını anar, ve her birinin ne olduğunu, her kelimeyi tartarak açığa koyar. Vasiyetin amacının bana yönetim işlerinde kolaylık sağlamak olduğundan şüphe edilemez. Lenin bu amaca elbetteki kişisel sürtüşmelere pek fazla yol açmadan ulaşmak istemişti. Her şeyden büyük bir dikkatle söz etmiştir. Gerçekte ağır olan yargılarına yumuşak bir görünüş vermiştir. Aynı zamanda benim için açıkça baş yeri gösterirken de ihtiyatı elden bırakmamıştır. Yalnız Stalin hakkındaki düşüncelerini söylerken bu tonu bırakmış, vasiyete daha sonra eklediği bir metinde düpedüz ezici bir tona geçmiştir.

Zinovyev ve Kamenev'e gelince, Lenin bunların 1917 de teslim oluşlarının beklenmedik bir şey olmadığını, pek belli etmeden, söylemektedir; başka bir deyişle bu onların kanına işle-

miştir. Bu tertip adamların bir devrimi yönetemiyecekleri belli bir şeydir. Bununla beraber kendilerine geçmişlerinden ötürü sitem edilemez. Bukharin, bir marksist değil bir sosyalisttir; ama pek sevimlidir. Piyatakov iyi bir yöneticidir, ama politikadan anlamaz. Bununla beraber bunların, yani Bukharin ve Piyatakov'un yetişmeleri mümkündür. En yeteneklileri Troçkidir; kusuru kendisine fazla güvenmesiidr. Stalin yontulmamış, dalavereci ve partinin kendisine emanet edeceği iktidarı kötüye kullanabilecek bir adamdır. Parçalanmayı önlemek için Stalinden kurtulmak gerekir. Vasiyetin aslı esası işte budur. Son konuşmamızda Lenin'in bana yaptığı öneriyi tamamlayıp açıklamaktadır.

Zaten Lenin Stalini Oktobrdan sonra yakından tanımıştır. Sıkı tutumunu ve dörtte üçü kurnazlık olan pratik kafasını beyenirdi. Lenin aynı zamanda, her adımda Stalinin ne kadar câhil bir adam olduğunu, politik görüşlerinin ne kerte dar olduğunu, görülmemiş nobranlığını, işlerinde ne kadar dikkatsiz olduğunu da görmüştü. Stalin parti genel sekreterliğine Leninin isteğine rağmen getirilmişti, ve Lenin buna ancak kendisinin partinin başında bulunduğu sürece razı olabilirdi. Birinci hastalığından sonra yorgun argın iş başına döndüğü zaman yönetim sorununu bütünüyle kendi kendine düşünmiye başlamıştır. Sonra benimle konuşmuştur. **Sonra** vasiyet'e gelmiştir. Son satırlar 4 ocakta yazılmıştır; bundan sonraki iki ay içerisinde durum kesinlikle belli olmuştur, Lenin Stalini sadece genel sekreterlikten ayırmak için değil, onu parti içinde itibardan düşürmek için de hazırlanıyordu. Dış ticaret tekeli konusunu, ulusal sorunu, parti iç yönetimini, işçi ve köylü denetlemesini, ve kontrol komisyonu işini ele alan Lenin, parti XII. kongresinde, Stalinin şahsında bürokratizme, memurların suç ortağı dayanışmasına, iktidarın kötüye kullanılmasına, keyfi ve kaba yönetime karşı sistemli bir şekilde ve adam akıllı yüklenmiştir.

Lenin parti yönetiminde tasarladığı gruplaşmayı başarabilir miydi? O zaman için evet, hiç şüphesiz başarırdı. Bu çeşit-

ten şeyler daha önce de olmuştu; daha dün, hem de pek karakteristik bir tanesi geçmişti. Lenin düzelme dönemindeydi, henüz köyde oturuyordu, ben de Moskovada değildim, merkez komite 1922 Kasımında dış ticaret tekeline giderilmesi imkânsız zararlar verebilecek bir karar almıştı oy birliğiyle. Lenin ve ben, birbirimizden habersiz, telâşa düştük; o bana ben ona mektuplar yazarak aramızda anlaştık. Bir kaç hafta sonra merkez komite, gene oy birliğiyle ilk kararını kaldırdı.

21 aralıkta Leni başarıdan duyduğu hoşnutlukla bana şunları yazıyordu:

«Troçki yoldaş, tek kurşun atmadan basit bir manevra ile başarıya ulaştık. Durmıyalım, devam edelim».

Eğer merkez komitede birlik hareketimiz 1923 başında başlasaydı, hiç şüphesiz başarıya ulaşırdı. Hatta daha da fazlası olurdu. Eğer XII. Kongre arifesinde Stalinci bürokratizme karşı Lenin - Troçki «blok»u kafasıyla davransaydım, hiç şüphem yoktur ki zafere ulaşırdım, hem Lenin'in yardımı olmadan. Bu zafer ne kadar sürebilirdi, o ayrı bir konu. Bunu bilebilmek için ülkede, işçi sınıfında ve partinin kendi içinde geçen bir çok objektif süreci görüp bilmek gerekir. Bu çok özel ve çok geniş bir temadır. Krupskaya 1927 de bir gün, eğer Lenin sağ olsaydı belki Stalin onu da hapse atardı, demiştir. Ben de ona hak veririm. Çünkü burada söz konusu olan Stalinin şahsı değil, onun şahsında dile gelen güçlerdir. Bununla beraber, gene de mümkündü, 1922 - 1923 lerde, temel stratejik noktayı ele geçirmek; bunun için açık bir saldırıya geçmek yeterdi, yerden biter gibi ortaya çıkmış olan memur fraksiyonlarına karşı, aparatı ele geçiren kapkaççılara karşı, Oktobr mirasına hırsızlama el atanlara, ve bolşevizm epigonlarına karşı. Ama bu yolun üzerindeki en büyük engel Leninin sağlık durumuydu. İlk hastalıktan sonra olduğu gibi gene ayağa kalkacağı, ve nasıl onbirinci kongreye katıldı ise onikinciye de öyle katılacağı umuluyordu. Kendisi de güveniyordu buna. Hekimler de cesaret veriyorlardı. Aparata ve bürokratlara karşı «Lenin ve Troçki» blokunu Le-

ninle benden başka bilen yoktu; politik büro üyeleri bir şeyler sezinliyorlardı. Leninin ulusal sorun ve vasiyet mektuplarından kimsenin haberi yoktu. Benim uğraşmalarım, Leninin partideki ve devletteki yerini almak için giriştiğim kişisel bir mücadele gibi gelebilir, daha doğrusu öyle gösterilebilirdi. Bu aklıma geldiği zaman tüylerim ürperiyordu. Bunun saflarımızda çözülmelere yol açabileceğini ve zafere ulaşsam bile çok acı çekilebileceğini düşünüyordum. Tutulacak yol kesin bir şeye bağlıydı: o da Lenin'in sağlık durumuydu. Konuşabilecek, düşüncelerini söyliyebilecek miydi? Buna vakti olacak mıydı? Bu mücadelenin Lenin ve Troçki tarafından, devrimin geleceği adına verilen bir mücadele olduğunu, yoksa hasta döşeğinde yatan Leninin yerini kapmak için Troçkinin kendi başına atıldığı bir mücadele olmadığını parti anlıyabilecek miydi? Leninin parti içindeki yerinin özelliği yüzünden, durumunun ne olacağının bilinememesi, bütün partide şaşkınlık yaratıyordu. Ne olacağı belli değildi, ve iş uzuyor, Stalin bu arada genel sekreter olarak aparata el koyuyor, zaman epigonların yararına işliyordu.

1923 Martının ilk günleriydi. Lenin adalet sarayının bir büyük odasında yatıyordu. Bir sıra belirti ikinci nöbetin yaklaşmakta olduğunu gösteriyordu. Ben de lumbago olmuştum, haftalardan beri yataktan çıkamıyordum. Bizim oturduğumuz, yani benim yattığım yer şövalyeler dairesiydi; Leninle aramızda Kremlinin uçsuz bucaksız avlusu uzanıyordu. O da ben de telefona kadar gidecek halde değildik; ayrıca hekimler Vladimir İliç'i yerinden kıpırdatmıyorlardı. Leninin iki sekreteri Fotiyeva ve Glasser sağlıyorlardı bağlantıyı. Onların bana ilettiklerine göre Stalinin önümüzdeki parti kongresi için giriştiği hazırlıklar, ayrıca Gürcüstanda işlettiği bölücülük makinesi Vladimir İliç'in çok canını sıkıyordu.

«Vladimir İliç, kongre için, Staline karşı bir bomba hazırlıyor».

Fotiyeva böyle söylüyordu. «Bomba» sözü Leninindi.

«Vladimir İliç Gürcüstan işini ele almanızı rica ediyor;

ancak o zaman içi rahat edebilecek».

5 Martta Leninden bir pusla aldım,

«Aziz Troçki yoldaş, çok rica ederim, parti merkez komitesinde Gürcüleri savununuz. Bu iş şimdi Stalinin ve Dzerjinskinin ele aldıkları «kovuşturma» konusudur, oysa ben onların tarafsızlıklarına güvenemiyorum. Hatta tersine inanıyorum. Eğer davanın savunmasını üzerinize alırsanız içim rahat edebilecektir. Şu ya da bu nedenle kabul etmezseniz dosyayı olduğu gibi bana geri gönderiniz. Kabul etmediğinizi bu suretle anlamış olurum. En iyi yoldaş selâmlarıyla. Lenin».

Ya bu iş neye bu kerteye geldi? diye soruyordum kendime. Oysa Stalin Lenini gene aldatmış: Gürcistanda sırtını dayayabileceği bir destek bulmak istemiş, bunun için de Orconikidze ve Dzerjinski'nin de yardımıyla Leninin ve merkez komitesinin haberi olmadan ve sanki merkez komite adına hareket ediyormuş gibi, partinin en iyi adamlarına karşı bir darbe hazırlamış. Zaten hasta döşeğinde olan Leninin arkadaşlarıyla görüşemiyeceğini de hesab ederek yalan haberler yaymış ortalığa.

Lenin Gürcü sorunu hakkında bir dosya hazırlamasını istemişti sekretaryasından ve bu konu üzerinde ısrarla durmak kararındaydı. Stalinin yolsuzluklara sapmış olmasına mı, ulusal sorun politikasındaki katı, bürokratik tutumuna mı daha çok canı sıkılıyordu, bunu kestirmek güçtü. Belki de her ikisi de. Lenin mücadeleye hazırlanıyordu. Ama bizzat kendisinin konuşamıyacağından korkuyordu, ve çok üzülüyordu.

«Zinovyev ve Kamenev'le anlaşamaz mısınız?» diyorlardı sekreterleri.

Ama Lenin istemiyordu. Açıkça görüyordu ki, kendisi çekilirse Zinovyev ve Kamenev Lenine ihanet edecek, ve Stalinle bir «troyka» kuracaklardır.

«Gürcü sorununda Troçki ne düşünüyor acaba, biliyor musunuz diye sormuş Lenin.

— Troçki plenum'da(1) aynen sizin düşündüğünüz şeyleri söyledi, cevabını vermiş o toplantının sekreteri olan Glasser.

— Yanılmıyorsunuz ya?

— Hayır, Troçki, Orconikidzeyi, Voroşilofu ve Kalinini ulusal sorunu anlamamakla suçladı.

— Bir daha bakın bakalım».

Ertesi gün benim evde yapılan merkez komite toplantısında Glasser bana bir kâğıt uzattı, bir gün önce verdiğim söylevin özetiydi ve bu şu soru ile bitiyordu,

«Doğru yazmış mıyım?

— Neden icab etti bu?

— Vladimir İliç istiyor.

— Doğru yazmışsınız» dedim.

Sahneyi izleyen Stalin kuşkulanmıştı. Ama ben meselenin ne olduğunu daha anlamamıştım.

Biraz sonra Glasser elime bir kâğıt daha tutuşturdu:

«Sözlerinizi okuyunca Vladimir İliç'in yüzü güldü, tamam şimdi iş değişti, dedi, ve size onikinci kongre için hazırladığı bombaya girmesini gerekli bulduğu elyazılarını vermemi söyledi».

O zaman anladım Leninin neler kurduğunu: Stalin örneğini ele alacak, diktatörlüğün bürokrasi içinde çürümesi tehlikesini partinin önüne çıkaracaktı.

Fotiyeva'ya,

«Kamenev yarın Gürcistana hareket ediyor, dedim, parti konferansına katılacak, orada uygun bir hava içinde çalışmasını sağlamak için Lenin'in yazılarını verebilirim kendisine. Olur mu diye sorunuz İliç'e».

Fotiyeva bir çeyrek sonra soluk soluğa döndü:

«Sakın vermeyin.

— Neden?

---

(1) Merkez komite genel toplantısı. (Merkez komitenin bütün bürolarının katıldığı toplantılar, t.ç.n.)

— Vladimir İliç diyor ki: Kamenev kâğıtları doğru Staline götürür, o da bizimle anlaşıyormuş gibi yapar, sonra da aldatır.

— Demek ki İliç, Stalinle doğru bir çizgi üzerinde bile anlaşmamızı olanaksız sayıyor, öyle mi?

— Evet, İliç'in Staline güveni yoktur, parti önünde ona karşı konuşmak istiyor. Bir bomba hazırlıyor».

Bu konuşmanın üstünden bir saat kadar geçmişti ki, Fotiyeva Leninin bir kâğıdı ile geri döndü, Lenin eski devrimci Mdivani'ye ve Stalinin Gürcistan politikasına karşı olan öbürlerine şunları yazmıştı:

«Dâvanızla yürekten ilgileniyorum. Orconikidzenin kabalığından ve Stalinle Dzerjinski'nin suçortaklığına kadar varan hoşgörülerinden çok sıkılıyorum. Sizin için notlar ve bir de söylev hazırlıyorum».

Bu satırların bir kopyası da bana gönderilmişti, ama bir tane de Kamenev için vardı. Şaşırmıştım.

«Vladimir İliç fikrini değiştirdi demek?

— Evet, durumu saatten saate ağırlaşıyor. Hekimler boşuna konuşuyorlar; İliç doğru dürüst konuşamamıya başladı... Gürcistan işine çok canı sıkıldı; bir şey yapamadan durumunun ağırlaşmasından korkuyor. Bu kâğıdı verirken, büsbütün geç kalmaktansa vaktinden önce açıkça harekete geçmek daha iyi, dedi.

— Şu halde ben şimdi Kamenev'le konuşmalıyım, öyle mi?

— Evet, tabii.

— Söyleyiniz gelsin öyleyse».

Kamenev bir saat sonra geldi. Şaşkın bir hali vardı. Stalin - Zinovyev - Kamenev troykası çoktan hazırdı. Üçgenin sivri ucu bana yöneltilmişti. Fesadçılar için iş sadece teşkilâtta Leninin meşru mirasçıları olarak taç giyebilmelerini sağlıyacak bir dayanak hazırlamıya kalmıştı. Bu plânı boşa çıkartmak için minnacık bir kâğıt parçası yeterdi. Kamenev ne yapacağını bilemiyor ve bunu bana açıkça itiraf ediyordu.

Leninin gönderdiği kâğıtları verdim eline oku, diye. Kamenev Leninin yalnız Gürcistanı değil Stalinin parti içinde oynadığı rolü kasdettiğini bir bakışta anlıyabilecek kadar tecrübeli bir politikacıydı. Kamenev bana tamamlayıcı bilgiler verdi. Nadejda Konstantinovna Krupskaya çağırtmış kendisini, ordan çıkıp doğru buraya gelmiş. Çok telâşlı bir hali varmış, Kamenev'e,

«Vladimir şimdi steno ile bir mektup yazdırdı Staline, kendisiyle bütün ilişkilerini kestiğini bildirdi» demiş.

İşin bir de kişisel yönü olsa gerekti, Stalin Lenini haber kaynaklarından uzak tutmak için elinden geleni yapıyor ve bu konuda Nadejda Konstantinovnaya karşı son derece kaba davranıyordu. Krupskaya demiş ki,

«İliç'i bilirsiniz, Stalini politik bakımdan yıkmak gereğini duymasaydı kişisel ilişkilerini kesmeye kadar gitmezdi».

Kamenev çok telâşlı ve bitik bir haldeydi. Bastığı yerin sallandığını duyuyordu. Hangi ayağı üzerine basacağını, hangi yanı tutacağını bilemiyordu. Belki de sadece benden bir kötülük gelmesinden ürkmekteydi kendisine. Görüşümü açıkladım:

«Kimi zaman insan hayalindeki tehlikeden ürküp gerçek bir tehlikeyi çeker üstüne. Teşkilâtta değişiklik yapılması için kongrede mücadele açmıya niyetim yok, bunu hem kendiniz biliniz hem öbürlerine anlatınız. Ben statu quo'nun korunması fikrindeyim. Eğer Lenin kongreden önce ayağa kalkabilirse, ki hiç sanmıyorum, bu konuyu yeniden ve birlikte ele alacağız Ben ne Stalinle ipi koparmak, ne Orconikidzeyi atmak, ne de Dzerjinski'yi ulaştırmadan almak fikrindeyim. Ama gerçekte Leninle beraberim. Ulusal politikanın kökten değiştirilmesini istiyorum, Gürcüstanda Staline karşı olanlara yapılan baskının hemen durdurulmasını ve parti kanalından yapılan idarî baskının kaldırılmasını, endüstri işlerinin daha ciddi tutulmasını ve bir de yöneticiler düzeyinde daha namuslu bir işbirliğinin kurulmasını istiyorum. Stalinin ulusal sorun hakkındaki görüşünün iler tutar yanı yoktur. Büyük bir devletin kaba ve hoyrat baskısına

uğrayan bir yerde güçsüz ve geri kalmış ulusların protestosu ve direnmesi de olur. Ben görüşüme, onun görüşünü düzeltici bir biçim verdim, yönetimde gerekli değişikliği sağlamak için. Ama bu değişiklik hemen ve açıkça yapılmalıdır. Ayrıca Stalin Krupskayaya hemen bir mektup yazıp yaptığı kabalıklardan ötürü özür dilemeli ve tutumunu düzeltmelidir. Kaypaklığa kalkmasın. Dolap döndürmekten vaz geçsin. Namuslu bir işbirliği gerek. Size gelince, dedim Kamenev'e, Tiflis konferansında ulusal politikada Lenini tutan Gürcülerle yapılan muamelenin değiştirilmesine çalışmalısınız.»

Kamenev rahat bir soluk aldı. Bütün dediklerimi kabul etti. Sadece Stalinin dik kafalılık etmesinden korkuyor,

«Kaba ve huysuzdur, diyordu.

— Hayır dik kafalılık etmez, çünkü bu gün için başka çaresi yoktur».

Gece geç vakit Kamenev geri geldi, Stalinin yanına, köye gitmiş, Stalin bütün dediklerime olur demiş. Özür dileme mektubu Krupskayaya ulaşmış bile. Ama Lenine göstermemiş mektubu, zira durumu daha da ağırlaşmış.

Kamenev'in dili sanki bir kaç saat önce yanımdan ayrılırkenki dili değildir gibi geldi bana. Bu değişikliğin nedenini daha sonra anlıyacaktım: o da Leninin hastalığının ağırlaşmasını bekliyordu. Yoldayken, ya da Tiflise vardığı zaman Stalinden kapalı bir tel alır, Lenine bir daha inme inmiştir, konuşacak, yazacak halde değildir. Gürcü konferansında Kamenev Lenine karşı olan Stalin politikasını savunur. «Troyka» bir ihanetle güçlenmiş olarak ve o andan başlıyarak ortaya çıkmış oluyordu.

Leninin yumruğu, yalnız Stalinin şahsına değil, onun bütün kurmayına ve en başta ona yardım eden Dzerjinski ve Orconikidze'ye de yöneltilmişti. Leninin Gürcüstan konusundaki yazışmalarında hep bu iki isim geçer.

Dzerjinski bomba gibi bir adamdı. Enerjisini sürekli elektrik deşarjlarıyla ancak zaptedebilirdi. Her soruda, hatta ikinci sıradan olanlarında bile çabucak parlar, ince burun delikleri

titremiye başlar, gözlerinde şimşekler çakar, sesi yükselir, sık sık da kırılırdı. Son kerteye kadar gerilmiş sinirlerine rağmen hiç bir zaman kendini kaybetmemiştir. Her zaman tam seferber halde bulunurdu. Lenin onu bir günn haşarı bir safkan (at)a benzetmişti. Her işe dört elle deli gibi sarılır, çalışma arkadaşlarını her çeşit eleştriye ve herkese karşı ihtirasla, azimle, taassupla savunurdu, ve kişisel çıkar gözetmezdi: Dzerjinski dâvanın içinde iz bırakmadan erimişti.

Ama kendine özgü bir düşüncesi yoktu. Politika adamı saymazdı kendisini, hiç olmazsa Lenin zamanında öyle idi. Çeşitli fırsatlarda bana kaç kez söylemiştir:

«Belki fena bir devrimci değilim, ama bir lider, bir devlet adamı, bir politika adamı değilim».

Bu bir alçak gönüllülükten ibaret değildi. Aslında doğru bir yargıydı. Politik bakımdan Dzerjinski, her zaman kendisini yönetecek birisine ihtiyaç duymuştur. Uzun yıllar Rosa Luxembourg'un peşinden gitmiş ve onun gösterdiği mücadeleyi, yalnız bir çeşit Polonyalı yurtseverliğiyle değil bolşevik duygularıyla da yürütmüştür. 1917 de bolşevizme katılmıştır. Lenin bana ondan coşkunlukla söz açmış,

«Eski didişmelerden hiç bir iz kalmamış» demişti.

İki üç yıl bana özellikle yakın oldu. Son yıllarında Stalini tuttu. Stalin ekonomik işlerde onu zayıf yanından tutuyordu: kışkırtıyor, coşturuyor, yüreklendiriyordu. Ekonomik gelişme üzerine düşünüp taşınmış, belli bir düşünceye varmış değildi. Stalinin bütün yanlışlarını paylaşmış ve bunları bütün gücüyle savunmuştur. Ve ayakta öldü denilebilir; muhalefete dolu dizgin yüklendiği kürsüden inebilecek zamanı ancak bulabilmiştir.

Stalinin öbür müttefiki Orconikidzeye gelince, Lenin bunu Kafkaslardaki keyfi bürokrasiden sorumlu tutuyor ve partiden kesin olarak atmak istiyordu. Ben itiraz ettim. Lenin sekreteriyle cevap verdi: «Hiç olmazsa iki yıl için». O zamanlar Lenin onun kontrol komisyonunun başına geçeceğini aklına getir-

mekten ne kadar uzaktı, oysa o Stalinci bürokrasi ile başa çıkmak için bu komisyona güvenir, onu partinin bilinci olarak görürdü.

Leninin açtığı açık kampanyanın, genel politik konular dışında birinci amacı, işleri benim yürütmem için en uygun koşulları yaratmaktı: eğer kendisi iyileşirse onun yanında, yok hastalık yakasını bırakmazsa onun yerine. Ama bu mücadele sonuna kadar yürütülemedi, hatta yarısına kadar bile getirilemedi ve tam tersi sonuçlar verdi. Lenin ancak Staline ve ondan yana olanlara karşı savaş ilân edebilecek kadar zaman bulabildi, ve bu savaş ilânından yalnız ilgililerin haberi olabildi, partinin haberi olmadı. Stalin fraksiyonu —ki o zaman «troyka» fraksiyonundan ibaretti— safını daha da sıkıştırdı. Geçici durum tutunmuş oldu. Stalin aparatın sapını elinde tutuyordu. Yöneticiler arasındaki gereksiz ayıklamıya hız verildi. «Troyka» kendini ideoloji açısından zayıf gördüğü ölçüde benden daha çok çekiniyordu (daha doğrusu benden korktuğu için beni devirmek istiyordu) ve parti içinde ve devlet içinde cıvataların somunlarını daha da sıkmak zorunda kalıyordu. Epeyce zaman sonra 1925 de, Bukharin'le yaptığımız özel bir konuşma sırasında, parti içindeki baskıyı kınadığım zaman bana,

«Bizde demokrasi yoktur, çünkü biz hepimiz sizden korkarız, demiş, ben de ona öğüt verir gibi,

— O korkuyu üstünüzden atın da hep beraber güzel güzel çalışalım, cevabını vermiştim.»

Ama bunun bir yararı olmamıştı.

1923 zorlu bir savaş yılıydı, ama şimdilik gürültüsüz, patırtısız bir savaş, bolşevik partisini boğmak ve yıkmak için. Lenin korkunç bir hastalıkla cenkleşiyordu. «Troyka» partiyi vuruyordu. Hava iyicene gerilmişti ve sonbahara doğru muhalefete karşı bir «elektri» ile sonuçlanmıştı. Devrimin BÖLÜM II si açılıyordu: Troçkizm'e karşı savaş. Bu aslında Leninin ideolojik mirasına karşı açılmış bir savaştı.

XL

EPİGONLAR KOMPLOSU

1923 ün ilk haftalarıydı. Onikinci kongre yaklaşıyordu. Leninin kongreye katılması umudu hemen hemen kalmamıştı. Genel politik raporu kim verecek sorusu çıkmıştı ortaya politik büro toplantısında, Stalin

«Elbette Troçki» dedi.

Kalinin ve Rikov da hemen ona katıldılar, Kamenev de öyle, ama besbelli istemiyerek. Ben itiraz ettim. Partinin gücüne giderdi içimizden birisinin hasta yatağında yatan Leninin şu ya da bu şekilde yerine geçmiye kalkması. Bu seferlik açış konuşmasından vazgeçelim dedim. Söylenecek şeyleri herkes kendi adına söylesindi. Ayrıca, dedim, kimi ekonomik konularda sizinle anlaşmış durumda da değiliz.

«Nedir bu anlaşmazlıklar?» diye sordu Stalin. Kalinin de,

«Politik büro hemen her konuda siz ne derseniz onu kabul ediyor» dedi.

Zinovyev Kafkasyada dinlenmekteydi. Bir karar alınmadı. Yalnız endüstri hakkındaki raporu ben verecektim.

Stalin, Lenin yönünden esecek fırtınanın kendi kafasında patlıyacağını biliyor ve beni koltuklamak için elinden geleni yapıyordu. Politik rapor, merkez komitenin Leninden sonra en sözü geçer ve en tanınmış üyesi tarafından, yani Troçki tarafından yapılmalı diye ayak diriyor, partinin de bunu beklediğini ve başka türlüsünü anlamıyacağını söylüyordu. Bu sahte dostluk gösterileri beni, hıncını açıkça gösterdiği zamanlardakinden daha çok tiksindiriyordu.

Zinovyev Kafkaslardan döndü. Ense kökümde ardı arkası tükenmez fraksiyon konuşmaları vardı, o sıralar hepsi de sım-

sıkı birbirine sarılmıştı. Zinovyev politik raporu ben yapacağım diyordu. Kamenev en çok güvendiği, ve çoğunluğu partiden on on beş yıl uzak kaldıktan sonra yeniden katılmış olan «eski bolşevikler»le görüşüyor,

«Troçkinin parti ve devletin tek yöneticisi olmasına göz mü yumacağız?» diyordu.

Sık sık kıyı köşeyi karıştırmıya, eskileri didiklemiye başlamışlardı, eskiden Leninle aramızda çıkmış olan çekişmeleri ortaya sürüyorlardı. Zinovyev bu işte uzman olmuştu.

Leninin durumu çok ağırlaşmıştı, ve bu yandan bir korkuları kalmamıştı. «Troyka» politik raporu Zinovyev'in yapmasına karar verdi. İşi kuliste hazırladıktan sonra politik büroya getirdikleri zaman ben hiç bir itirazda bulunmadım .Her şey geçiş dönemi damgasını taşıyordu. Hoşnutsuzluklar açığa vurulmuş değildi henüz, çünkü «troyka»nın tutacağı yol belli olmamıştı. Endüstri hakkındaki tezlerim önce tartışmasız kabul edilmişti. Ama Leninin görevine dönemiyeceği kesin olarak meydana çıkınca, kongrenin pek barışçı bir hava içinde hazırlanmasından çekinen «troyka», hemen kendini açığa vurdu. O andan başlıyarak partinin yönetici çevrelerinde bana karşı çıkmak için fırsat kollamıya başladı. Kongreden önceki son dakikada benim daha önce kabul edilmiş olan görüşlerime, köylü sınıfı hakkında bir ek katmak istedi. Politik ve teorik hiç bir anlamı bulunmıyan ve sadece beni kışkırtmak amacı güden bu düzeltme üzerinde durmanın aslında bir yararı yok. Bu metin, perde arkasında, beni köylü sınıfı «iyi değerlendirmemekle» bir kez daha suçlamak içindi. Stalinle bozuştuktan üç yıl sonra Kamenev, o kendine özgü edepsiz yabanlığıyla, hiç bir müellifin ciddiye almadığı bu suçlamayı nasıl hazırlamış olduğunu itiraf edecekti bana.

Politikada soyut ahlâk ölçülerine göre davranılmaz. bilinen bir şey. Politik ahlâk da politikadan çıkar ve onun görevlerinden biridir. Ancak bir büyük dâvânın hizmetine konulan bir politikadır ki, ahlâk açısından toz kondurulamıyacak olan ey-

lem metodlarına güvenebilir. Buna karşılık politik amaç aşağılara düştüğü zaman ahlâk da ister istemez aşağılara düşer. Figaro politika ile entrika arasında bir ayırım yapmayı reddediyordu. Ama o parlmantarizm çağından önce yaşamıştır. Kötü politik geleneklerin kaynağı, şu içinde bulunduğumuz haliyle, devrimci diktatörlüktedir diyen burjuva demokrasisi ahlâkçılarına şaşmak ve acımak gerekir. Çağdaş parlmantarizmin hiç olmazsa bir yılını filme çekmek pek öğretici olurdu. Yalnız film çekme makinesini meclisteki başkan koltuğunun yanına değil, bankacıların, sanayicilerin bürolarına, gazete yazı kurullarının gizli köşelerine, kilise prenslerinin evlerine, politikayla uğraşan sayın bayanların salonlarına, bakanlıklara koymalıdır; bir de parti liderlerinin gizli yazışmalarının fotoğrafları alınmalıdır.

Ama öbür yandan şunu söylemek de doğru olacaktır ki, bir devrimci diktatorya politikası gelenekleri açısından, parlmantarizm geleneklerinde olduğundan çok daha değişik istemleri deyimlendirmek gerekir. Diktatörlüğün elindeki araçlar ve metodlar çok keskindir, çok temiz tutulmaları gerekir. Kirli bir terlikten zarar gelmez ama pis bir ustura çok tehlikelidir. «Troyka»nın metodları bence, politik bakımdan, temiz tutulmıyan bir ustura gibiydi.

Karşımdakiler için belli başlı güçlük, yığın karşısında bana karşı açıkça harekete geçememekti. İşçiler Zinovyev ve Kamenev'i tanır ve dinlerlerdi. Ama bunların 1917 deki tutumları henüz unutulmamıştı. Parti içinde mânevi bir güçleri yoktu. Stalini ise, eski bolşeviklerin dar çevresi dışında tanıyan bilen yoktu. Kimi dostlarım diyorlardı ki, «Size karşı açıkça harekete kalkamazlar. Halkın kafasında sizin adınız Lenin adıyla bitişiktir. Ne Oktobr Devrimi, ne Kızılordu, ne sivil savaş bir kalemde silinip atılabilir». Ben öyle düşünmüyordum. Politikada, özellikle devrimci bir politikada, bireysel otoritenin rolü büyüktür, hatta dev ölçüsündedir, ama gene de sonucu belli edebilecek kadar değil. Daha derindeki süreçler, yığın süreçleridir, önünde sonunda belirliyen bireysel otoritenin geleceğini. Dev-

rim sularının yükselme döneminde, bolşevizmin liderlerine karşı yöneltilen karaçalmalar bolşevikleri güçlendirirdi. Aynı kişilere devrim sularının çekilmiye başladığı bir dönemde atılacak iftiralar thermidor'cu reaksiyonun elinde zafer aracı yerine geçecekti.

Ülkede ve dünya çapında olup bitenler düşmanlarımın işine yarıyordu. Ama gene de kolay değildi işleri. Parti edebiyatı, basın, propagandacılar henüz Lenin ve Troçki imzalarından edinmiş oldukları dünkü etki altında çalışıyorlardı. Bunların tümüne yüzseksen derecelik bir dönüş yaptırmak gerekiyordu, tabii bir seferde değil, yavaş yavaş. Dönüşün bi! üklüğünü göstermek için burada bazı metinler vermek gerekiyor, parti basınında devrimi yönetmiş olanlar için nasıl bir dil kullanılmış olduğunu belirtmek için.

14 Ekim 1922, yani Lenin ilk nöbeti atlatmış, işinin başına dönmüş, Pravda'da Radek yazıyor:

«Nasıl Lenin yoldaş devrimin irade ile güçlendirilmiş aklı olduysa, Troçki yoldaş da devrimin akılla dizginlenmiş çelik iradesi olmuştur. Troçkinin sözü işbaşı saatini bildiren çan gibi çınlamaktaydı. Bu sesin yankıları, anlamı ve hatta gelecek yıllardaki görevlerimizin anlamı onda aydınlanıyor...» v.b. Radek'in coşkun yaradılışı dillere destandır, doğru; bunu yazabilir, ama başka türlüsünü de yazabilir. Burada önemli olan bu satırların partinin merkez gazetesinde ve Leninin sağlığında basılmış olmasıdır, ve kimsenin de bunu fena karşılamamış olmasıdır.

1923, «Troyka» komplosu kurulmuş artık, Zinovyev'e övgüle düzenlerin başında Lunaçarski geliyor. Ama söze nasıl girecek?

«Şüphesiz, diyor Zinovyev'in portresini çizmek için yazdığı yazıda, Lenin ve Troçki, üzerlerine çektikleri sevgi ve nefret bakımından, çağımızın bütün dünyada en çok tanınan kişileri olmuşlardır. Zinovyev biraz geride kalmıştır, ama gözden uzak tutmamak gerekir ki Lenin ve Troçki uzun zamandan beri saf-

larımızda eşsiz yetenekleriyle önder olarak yer almışlardır, devrim sırasında olağanüstü yükselişleri kimseyi şaşırtmamıştır».

Şüpheli bir zevkin ürünü olan bu pohpohlayıcı sözleri buraya alışımın nedeni, çizeceğim tablonun çizgileri olarak, ya da bir dâvânın tanıkları olarak, bunları gereksinmiş olmamdır.

Bir üçüncü tanık daha var, Yaroslavski; insana bunun diliyle övgüler düzüleceğine küfür etsinler daha iyidir, bunu da tiksine tiksine vermek zorunda kalıyorum. Bu adam şimdi partide çok önemli bir rol oynuyor, buna bakıp yöneticiliğin nerelere kadar düştüğü anlaşılabilir. Yaroslavski bana karaçaldığı ölçüde ve salt bu yüzden bugünkü durumuna yükselebilmiştir. Parti tarihinin resmi kalpanazı olarak, geçmişi Troçkinin Leninc karşı açtığı ardsız arasız bir savaş gibi göstermektedir. Troçki köylü sınıfını «iyi değerlendirmemiş» tir, bu sınıfın «câhil»idir, onu «dikkat»e almamıştır. Aynı zamanda Yaroslavski, benim Leninle ilişkilerimi ve köylü sınıfı hakkındaki görüşümü yeteri kadar bildiği bir sırada, 1923 Şubatında, yazdığı koskoca bir yazıda benim geçmişimi ve edebiyattaki ilk adımlarımı (1900 - 1902) şu sözlerle veriyordu:

«Edebiyatçı ve gazeteci olarak yaptığı parlak eylem Troçki yoldaşa dünya çapında «yergi kralı» adını kazandırdı, tıpkı İngiliz yazarı Bernard Shaw gibi. Çeyrek yüzyıldan beri bu yazıları bilenler, bu özellikle parlak yeteneğin...» v.b.

«Genç Troçkinin her yana dağılmış olan fotoğrafını görmüş olanlar çoktur şüphesiz... v.b. Bu yüksek alnın arkasında, daha o zamandan bir imgeler, düşünceler ve duygular seli kaynıyordu, bunlar kimi zaman Troçki yoldaşı büyük tarihsel yoldan uzaklaştırıyor, bazan pek belli sapmalara, bazan da ulaşılamıyacak bir noktaya doğru yol almıya zorluyordu. Ama bütün bu araştırmaların içinde hep kendini derinden derine devrime adamış bir adam görüyoruz, bir halk hatibi olmak için yetişmiş son derece keskin ve çelik gibi esnek dili ile düşmanı...» v.b.

Yaroslavski, kelimelerin sarhoşluğuna kapılmış devam ediyor:

«Sibiryalılar bu parlak yazıları coşkuyla okuyorlar ve sabırsızlıkla bekliyorlardı. Yazarı bilenler çok değildi, ve o zamanlar Troçkiyi tanıyanların da dünyada akıllarından geçmezdi onun en devrimci ordunun ve dünyanın en büyük devriminin yöneticilerinden biri olacağı».

Benim köylü sınıfının «câhil»i olduğumu söylerse Yaroslavski daha da kötü duruma düşer, tabii daha kötüsü olabilirse. Benim yazı hayatımın başlangıcı köylerle bağlıdır. İşte Yaroslavski'nin söyledikleri:

«Troçki bir Sibirya köyünde, köyün yaşamına bütün ayrıntılarıyla girmeden yaşıyamazdı. Ve her şeyden önce dikkati Sibirya köyünün yönetim çarkına çevrilirdi. Bir sıra yazışmalarında bu çarkı pek güzel anlatmıştır...» Daha ötede: «Troçkinin gözü köyden gayrı bir şeyi görmüyordu. Yalnız köyle uğraşıyordu. Kırda eli kolu bağlı kalmak gücüne gidiyordu».

Yaroslavski o zamanlar benim köy yaşamına ait yazılarımın klasik seçmeler arasına girmesini isterdi. Hep bunlar 1923 de, Şubat ayında yani benim köyle ve köylü ile hiç uğraşmadığım masalının uydurulduğu ayda. Ama Yaroslavski o sıralar Sibiryadaydı, henüz «Leninizm» den haberi yoktu.

Vereceğim son örnek Stalindir. Daha Oktobr Devriminin birinci yıldönümünde, üstü kapalı bir şekilde bana yöneltilmiş bir yazı yazmıştı. Yalnız bunu anlamak için hatırlamak gerekir ki, Oktobr hazırlıkları döneminde Lenin Finlandiyada gizleniyordu, Kamenev, Zinovyev, Rikov ve Kalinin ayaklanmanın karşısındaydılar, Stalinden ise kimsenin haberi yoktu. Parti Oktobr darbesini benim adıma bağlamıştı. Devrimin birinci yıldönümünde Stalin, olayları merkez komitenin yönettiğini ileri sürmek suretiyle bu izlenimi silmek istemişti. Ama söylediklerine az çok kabul edilebilir bir hava versin diye şunu da belirtmek zorunda kalmıştı:

«Ayaklanmanın teşkilât işlerini pratikte hep doğrudan doğ-

ruya Petrograd Sovyeti başkanı Troçki yönetiyordu. Her türlü şüpheden arınmış olarak söylenebilir ki Parti, Sovyet garnizonunun çabuk hareketini, ve devrimci savaş komitesinin ustaca kuruluşunu herkesten önce ve özellikle Troçki yoldaşa borçludur».

Stalin böyle yazmıştı, çünkü o dönemde hiç kimse, hatta Stalin bile başka türlü yazamazdı. Stalinin,

«Troçki yoldaşın parti içinde ve Oktobr Devriminde özel hiç bir rolü olmamıştır, olamazdı da» diye bağırabilecek kadar yüreklenmesi için yılların geçmesi gerekmiştir.

Eskiden söylediklerinin şimdi tersini söylediği hatırlatılmıştır kendisine, ve sadece katmerli bir kabalık olmuştur cevabı.

«Troyka» bana karşı kendisi çıkamazdı. Elinden gelebilecek olan yalnız bana karşı Lenini çıkarmaktı. Ama bu da Leninin troykaya karşı çıkmamasına bağlıydı. Başka bir deyişle troykanın açtığı kampanyanın başarıya ulaşabilmesi için Leninin iyileşmesinden umut kesilmesi, ya da tahnit edilmiş cesedinin bir anıtkabirde yatması gerekirdi. Hatta bu da yetmezdi, kampanya sırasında benim saftan çıkmış olmam da gerekirdi. 1923 sonbaharında olan buydu.

Ben burada bir tarih felsefesi yapmıyorum; sadece başımdan geçen olayların perdesinde ömrümün nasıl geçmiş olduğunu gösteriyorum. Ama bu arada nasıl tesadüfün doğru kurala yardımcı olduğunu belirtmeden geçemem. Daha geniş bir deyişle her tarihsel süreç doğru kuralın prizmasıdır, içinden tesadüf görülür. Biyoloji diline dökersek, tarihin akla uygun kuralı, rastlantı olayların tabii ayıklanmasıyla gerçekleşebilir. Rastlantıyı kendi eliyle ayıklayıp arındıran bilinçli insan eyleminin üzerinde geliştiği temel budur.

Ama bu konuyu burada kesmeliyim, şimdi dostum İvan Vasilyeviç Zaytsev'den konuşacağım, Dubna ırmağı üzerindeki Kaloşino köyünden olur kendisi. O bölgeye Zabolotiye derler, adından da anlaşıldığı gibi av hayvanı boldur. Dubna ırmağı oralarda taşar, çok geniş bir alana yayılır. Bataklıklar, göller,

küçük birikintiler, sazlıklar geniş bir kordela gibi kırk kilometre kadar uzar gider. Baharda yaban kazı, turna, ördeğin her çeşidi, çulluk, su çulluğu, yani bataklığı seven her çeşit kuşla dolar. İki kilometre ötede orman sıklaşır, yosunlar arasında kırmızı mersinler vardır, yaban horozları tok tok ederler üzerlerinde. İvan Vasiliyeviç ağaç kütüğünden oyulma hafif sandalını tek kürekle yürütür batak kıyılar arasındaki dar kanallarda. Geçit eskiden açıkmış, kimbilir ne zaman, belki iki üç yüzyıl önce, belki de daha önce, şimdi her yıl çamur tıkamasın diye tarakla temizlemek gerekiyor. Koloşino'dan gece yarısı çıkacaksın ki seherden önce tam zamanında kulübeyi tutabilesin. Her adım başında taşkömürü yataklarının çizgili karınları yükselir suyun üzerinde. Eskiden korkardım bunlardan. Ama İvan Vasiliyeviş daha ilk seferde,

«Korkma yürü, demişti, göle düşüp boğulan olmuştur ama, bataklıkta kimseye bir şey olmamıştır şimdiye kadar».

Kayık o kadar hafif ve oynak, en iyisi sırtüstü yatıp hiç kımıldamamak, hele hava rüzgârlıysa. Kayıkçılar bile, daha sağlam olsun diye dizleri üzerinde dururlar. Yalnız İvan Vasiliyeviç, topal olduğu halde ayakta durabilir, buraların büyük ördek avı ustası odur. Babası, büyük babası hep ördek uzmanıydılar. Yani korkunç İvan'ın masasını kaz, ördek ve kuğularla doldıranlar da onun dedeleriydiler. Zaytsev yaban horozu, dağ tavuğu ve çullukla ilgilenmezdi, benim işim değil, diye keser atardı.

Ama ördeği iyi bilirdi, tüyünü, sesini ve ruhunu. Küçücük kayığın içinde ayakta durur, arada bir suyun üzerinde bir tüy, sonra bir tüy daha görür, alır evirir çevirir,

«Guçşino yörelerine gidelim, derdi, ördek dün akşam buraya konmuş...

— Nereden biliyorsun?

— Tüy, görüyorsun, suyun üstünde, ıslanmamış, bu yeni düşmüş bir tüy, dün akşam uçmuş, Guçşinodan başka yana uçmaz».

Ve sonuç, başkaları bir, bilemedin iki çift ördekle döner-

ken biz, yani İvan Vasiliyeviç ve ben bir düzine, hatta bazan onbeş ördek götürüyorduk. Hüner onun övünmesi benim. Dünya böyledir zaten. Saz kulübede İvan Vasiliyeviç avucunu ağzına kapar, dişi ördek sesiyle vakvaklamıya başlar, öyle sevdalı sesler çıkarır ki en çekingen erkek bile, hatta bir kaç kez üstüne ateş edildiği halde dayanamaz, kulübenin çevresinde dönenmeye başlar, gelir beş adım ötemize suyun yüzüne konar, o kadar yakına ki insan ateş etmiye utanır. Zaytsev her şeyi bilir, her şeyi görür, her şeyin kokusunu alır.

«Tetik ol, der bana usulca, işte tam üstüne geliyor».

Taa uzakta, ormanın üzerinde iki kanat virgülü görürüm, ama bu erkek, İvan Vasiliyeviç'in dediği cinsten mi bilemem; hayır, bir tek o, ördek derneğinin büyük üstadı bilebilir bunu. Ördek dosdoğru üstüme gelmektedir. Eğer vuramazsam, hafifften, duyulur duyulmaz homurdanır kibarca. Ama ense kökünde bu gıcırtılı sesi duymaktansa dünyaya hiç gelmemek daha iyidir.

Savaştan önce Zaytsev dokumada çalışıyordu. Şimdi de kışın gider Moskovada demirci ocağında, ya da bir elektrik santralında çalışır. Devrimden sonraki ilk yıllarda İvan Vasiliyeviç'in yurdunda çarpışmalar oldu; ormanlar ve taşkömürü ocakları yanıyorlardı; tarlalar çıplak kalmışlardı; ördekler artık gelmiyorlardı. Ve Zaytsev yeni rejimden hoşlanmıyordu. Ama 1920 den sonra ördekler yeniden göründüler, göründüler değil sürülerle gelmiye başladılar, ve İvan Vasiliyeviç de o zaman ancak Sovyet hükûmetini resmen tanıdı.

Evinin iki kilometre ötesinde lâmba fitili yapan küçük bir işyerinde çalışıyordu. Müdürü eskiden benim trenin ocakçısıydı. Zaytsev'in karısı ve kızı buradan ayda otuzar ruble kazanıyorlardı. Görülmemiş bir varlıktı bu. Ama fabrika bölgedeki bütün lâmbaları fitille donattıktan sonra kapanmak zorunda kaldı. O zaman ailenin geçimi yenidcn ördeğe dayanır oldu.

1 Mayıs günü İvan Vasiliyeviç Moskova büyük tiyatrosundaydı, şeref misafirlerine ayrılan birinci kat localarından birinde; topal bacağını sürüyerek gelmiş ön sırada oturuyordu,

azıcık tedirgin, ama ağır başlı, yaptığım konuşmayı dinliyordu. Onu oraya Muralov getirmişti, biz ava çoğu zaman onunla beraber çıkar, safasını birlikte sürer, zahmetini birlikte çekerdik. İvan Vasiliyeviç yaptığım raporu beğendi; söylediklerimden tek kelime kaçırmamış, hepsini anlamıştı ve Koloşinoda da kendine özgü diliyle anlatmıştı. Üçümüz arasındaki dostluk bununla güçlenmiş oluyordu. Bu arada şunu söylemeliyim, bu yaşlı avcılar, hele Moskova çevresindekiler, ahlâkı bozulmuş kimselerdir; beylerle fazlaca sürtünmüşlerdir, dalkavukluğa, yalana, yanlışa ve övünmiye yatkındırlar, ama İvan Vasiliyeviç onlardan değildir. Görünüşü gösterişsizdir, gözlem gücü büyüktür ve kişiliği, onuru vardır. Çünkü o bir sanayici değil, yaratılıştan ve sahici bir artisttir.

Zaytsev'e Lenin de giderdi av için ve İvan Vasiliyeviç onun ağaç bir hangarda kuru otlar üzerinde yatıp uyuduğu yeri gösterirdi. Ava Lenin de çok düşkündü, ama her zaman çıkamazdı. Büyük işlerde çok ölçülü olmasına karşılık, ava dehşetli meraklıydı. Bakarsınız büyük strateji ustaları iyi satranç oynıyamazlar; bunun gibi, adam politikada nişan almakta dahidir de avcılığı şöyle böyle olur. Lenin, bir seferinde yirmibeş adımdan bir tilkiyi vuramamış, bunu anlatırken ne kadar üzgündü, ne kadar ümitsiz bir hali vardı, sanki düzeltilmesi imkânsız bir kusur işlemişti. Çok iyi anlıyordum onu ve yüreğim sevgi ile doluyordu.

Leninle birlikte ava çıkmak kısmet olmadı; kaç sefer kararlaştırdık, hazırlık yaptık, ama olmadı. Devrimden sonraki ilk yıllarda zaten vaktimiz yoktu. Lenin biraz hava alabilmek için bile Moskovadan pek seyrek ayrılabiliyordu; ben ise vagonumdan, kurmaydan ve otomobilden ötesini bilmiyordum, elime av tüfeği almak fırsatı çıkmıyordu. Son yıllarda, sivil savaş bittikten sonra, hep bir şeyler girdi araya, bir türlü beraber çıkamadık. Sonra Lenin hastalandı. Yatağa düşmeden kısa süre önceydi, Tver bölgesindeki Şoşa ırmağında buluşmak üzere sözleştik. Ama yolda Leninin arabası bozulmuş, gene olmadı. İlk

hastalığı atlattıktan sonra ava çıkmasına izin vermeleri için çok ayak diredi. Sonunda hekimler razı oldular, yalnız kendini yorma diyorlardı. Galiba tarım işleri konferansı sırasındaydı, Lenin gidip Muralov'un yanına oturdu.

«Gene ava çıkıyor musunuz Troçkiyle?

— Çıkıyoruz.

— Nasıl iyi av oluyor mu?

— Oldukça.

— Beni de götürün, ha?

— Ama siz...

— Evet, evet ava izin verdiler... Nasıl, beni de götürecek misiniz?

— Aman Vladimir İliç, götürmez olur muyuz!..»

Ama İliç gelemiyecekti. Hastalık ikinci kez bastırmıştı. Arkasından da göçüp gidecekti.

Konunun dışına çıktım epeyce, ama gerekliydi benim için, neden, nasıl 1923 Ekimi, bir Pazar sabahı Zabolotiyedeki bataklıkta bulunduğumu açıklıyabilmek için. Geceydi, hava hafifçe dona çekiyordu, ayağımda keçe çizmeler, kulübede oturuyordum. Sabahleyin güneş çıktı, ortalık ısındı, batağı tutan buzlar eridi. Az yukarda otomobil bekliyordu. Sivil savaş yıllarını dirsek dirseğe geçirmiş olduğum şoför Davidov, her zamanki gibi nereye gideceğimizi merak ediyordu. Kayıkla otomobilin arası bilemedin yüz adım. Kayıktan adımımı attım atmadım, bacaklarım buz gibi suyun içine daldı. Ben zıplıya zıplıya arabaya koşuncaya kadar bacaklarım donmuştu bile. Davidov'un yanına oturdum, pabuçlarımı çıkarıp motorun sıcağında ısınmıya çalıştım. Ama nezle yapışmıştı. Yatağa düştüm. Arkadan enflüenza (grip), sonra da tehlikeli bir ateş başladı. Hekimler yataktan çıkamazsın diyorlardı. Bütün sonbahar ve kış boyunca yatmak zorunda kaldım. Yani «Troçkizm»e karşı yürütülen bütün 1923 tartışmaları süresince ben hasta yatağındaydım. Bir devrim, bir savaş önceden kestirilebilir, ama bir sonbahar günü çıkılan ördek avının ne sonuçlar doğurabileceğini önceden kes-

tirmek mümkün değildir.

Lenin Gorki'de yatıyordu ben Kremlinde. Epigonlar komployu genişletiyorlardı. İlk zamanlar usuldan, alttan alta çalışıyorlar, düzdükleri övgü kasidelerinin içine kattıkları zehirin dozunu azar azar arttırıyorlardı. En sabırsızları olan Zinovyev bile iftirayı binbir örtüye sararak atıyordu:

«Troçki yoldaşın otoritesini tanımıyan yoktur, diyordu 15 Aralık 1923 de Petrograddaki bir parti toplantısında, yeteneklerini de hepimiz biliriz. Bizim çevremizde bu konuda daha fazla konuşmak gerekmez. Ama yanlış yanlıştır. Ben bir yanlış adım attım mı parti beni adam akıllı sarsalar...»

Ve uzun süre hep bu ödlek ağızı kullandılar. Zemini yoklayıp elverişli durumlar yakaladıkları ölçüde ve giderek yüreklendiler.

Yepyeni bir bilim dalı çıkmıştı ortaya: uydurma şöhretler tezgâhlamak, fantezi biyografiler yazmak, belli liderlerin reklâmını yapmak. Şeref prezidyomu konusunu incelemek üzere özel bir disiplin kuruldu. Oktobr'dan beri âdet olmuştu, toplantılarda Lenin ve Troçki şeref üyesi seçilirlerdi. Konuşmalarda, yazılarda, şiirlerde, türkülerde bu iki isim birarada anılırdı. Şimdi bu iki ismi ayırmak istiyorlardı, daha sonra politik plânda bu iki ismi karşı karşıya getireceklerdi. Önce şeref üyeliklerine politik büronun bütün üyelerini yazdılar. Arkadan listeler alfabe sırasına göre yazılsın dediler. Daha sonra liderler arası yeni sıralamıya göre yazıldı. Listenin başına Zinovyev geçirildi. Örnek Petrograddan verilmişti. Bir süre sonra şeref üyeleri arasında artık Troçki yoktu. Toplantılarda şiddetli protestolar yükseliyordu. Başkanın açıklama yaparak adımın bir yanlışlık sonucu yazılmadığını bildirmesi sıksık görülen şeylerdendi. Ama basın tek kelime yazmıyordu. Daha sonra listelerde baş yer Staline verilir oldu. Eğer bir genel kurul başkanı kendisinden istenen yapmayıverirse, onun ihmalini basın hemen düzeltiyordu. Şeref büroları listelerine göre belli oluyordu insanların gelecekleri, iyi tertipliyenler sivriliyor, öbürleri gürültüye gidiyorlardı.

Sistemli bir şekilde ve aralıksız yapılan bu işe neden olarak «liderlere tapma» ile savaşmak zorunluğu gösteriliyordu. Moskova konferansında, Ocak 1924, Preobrajenski epigonlara «Evet, liderlere tapmanın karşısındayız, ama tek şefe tapma yerine, daha az yetenekli bir sürü şefe tapmayı da istemiyoruz» demişti.

«Güç günlerdi bunlar, diyor karım anılarında, politik büronun bağrında giriştiği zorlu bir mücadeleydi L. D. nin bütün büro üyelerine karşı. Herkese karşı tek başınaydı ve hastaydı. Hasta olduğu için toplantılar bizim evde yapılıyordu, ben yandaki yatak odasında bekler ve söylediklerini duyardım. Bütün ruhuyla konuşuyordu; sanki sözlerine kanı da karışıyormuş gibi, her seferinde gücünden de bir şeyler yitiriyordu. Ve cevap olarak soğuk ve duygusuz sözler duyuyordum. Çünkü her şey önceden kararlaştırılmıştı. Şaşacak ne vardı bunda? Toplantılardan sonra L. D. nin ateşi yükseliyordu, toplantı odasından, sağnak altında kalmış gibi, iliklerine kadar tere batmış, çamaşırları ıslanmış olarak çıkıyordu. Sık sık toplanıyorlardı L. D. nin odasında. Yerdeki solgun halı bütün gece rüyama giriyordu, canlı bir yaban kedisi gibi, gündüzki toplantı gece bir karabasana dönüyordu. Mücadelenin dışarıya vurulmadan önceki birinci dönemiydi bu...»

Sonradan Zinovyev ve Kamenev, Stalinle çatıştıkları zaman bu birinci dönemin gizlisini, bu komploya katılmış olanlar kendileri açıklamışlardır. Evet bu bir komployduy. Gizli bir politik büro (Semiyorka) kurmuşlar, politik büronun benden gayrı bütün üyeleri bunun içindeymişler, ayrıca şimdi ekonomi yüksek kurulu başkanı olan Kuybiçef de aralarındaymış. Bütün işler birbirlerine karşılıklı sorumluluk bağı ile bağlı olan bir gizli merkezde görüşülüyormuş. Kendi aralarında birbirlerine düşmemiye ve bana karşı çıkışlar yapmak için fırsat aramıya karar vermişler. Teşkilâtın alt basamaklarında da aynı tertip gizli yuvalar varmış, bunlar sıkı bir disiplinle Moskova Semiyorka'sına bağlıymışlar. Yazışmalarını özel bir şifreyle yapıyorlarmış. Bu, parti içinde kurulmuş gizli bir örgüttü ve başlangıçta yalnız bir

kişiye karşı kurulmuştu. Parti ve devlet teşkilâtındaki sorumlular sistematik olarak yalnız bir ölçüye göre seçiliyorlarmış, o ölçü de «Troçki'ye karşı olmak» mış. Leninin hastalanmasıyla ortaya çıkan uzun ara-yönetim süresince hiç yorulmadan bu işe sarılmışlar, ama ihtiyatı elden bırakmadan, örtülü olarak, mayın yerleştirdikleri köprüleri, yarın öbür gün Lenin iyileşiverirse, ellerinde tutabilsinler diye. Çapraşık yollardan dolanıyorlardı. Adaylardan, kendilerinden bekleneni çakması isteniyordu. «Çakan» kazanıyordu o yeri. Bir çeşit «yer edinme» yolu açılmış oluyordu böylece ve bu yola ilerde «antitroçkizm» denilecekti açıkça. Önce Leninin ölmesi gerekiyordu bu fesadın ellerinin serbest kalması ve ortaya çıkabilmesi için. Adam kayırma en küçük basamaklara kadar inmişti. Antitroçkizmden tavsiyeli olmıyan bir kişi fabrika müdürü, korporasyon sekreteri, bölge icra komitesi başkanı, muhasebeci, daktilo olamıyordu.

Bunlara karşı senini yükselten parti üyeleri kalleşçe saldırıların kurbanı oluyorlar, hiç ilgisi olmıyan noktalardan, ya da düpedüz uydurma bahanelerle hırpalanıyorlardı. Buna karşılık beş yılı bulan sovyet yönetimi zamanında, partiden kesin olarak atılmış bazı ahlâkı şüpheli kimseler bir yerlerde Troçkiye karşı olduklarını söyleyip eski yerlerine dönebiliyorlardı.

1923 sonundan beri aynı çalışma komünist enternasyonalinin de bütün bölümlerinde yürütülüyordu: liderler işlerinden atıldılar, bir takımı yerinde kaldılar, Troçkiye karşı takındıkları tavırlara bakılarak. Emekçiler arasında sıkı bir ayıklamıya girişildi, iyiler açığa çıktılar, baş eğenler yerlerinde kaldılar. Genel akım bağımsız ve iş başarır kişilerin yerine sıradan adamların getirilmesi oldu. Kadrodaki değer düşüşünü en iyi gösteren örnek de Stalinin yükselişiydi.

XLI

LENİN'İN ÖLÜMÜ VE İKTİDARIN EL DEĞİŞTİRMESİ

Çok sorulmuştur bu soru bana, hâlâ da sorulur, iktidarı nasıl kaybettiniz, diye. Bu soruyu soran kimse, çoğunlukla, iktidarı cepten düşüp kaybolan saat, defter gibi maddi bir şey sanmaktadır. Gerçekte iktidara geçme sürecini yöneten devrimciler, sonradan, iktidarı «dövüşmeden», ya da belli bir dönemde bir felâket sonucu kaybederlerse, bu demektir ki devrimin yönetici çemberinde kimi düşüncelerin ve kimi ruh hallerinin etkisi azalmaktadır, ya da yığınların kendisinde devrimcilik gerilemektedir, nihayet ya da her ikisinde de aynı şey olmaktadır.

Gizli eylemden gelen bu partinin yönetici kadrosu devrimin ilk dönem önderlerinin en açık ve en iyi şekilde dile getirdikleri ve başarıyla uyguladıkları devrimci eğilimlerle yetişmiştir. Onları partinin önderleri durumuna getiren, ve parti aracılığı ile işçi sınıfının önderleri durumuna getiren, işçi sınıfı aracılığı ile de ülkenin yöneticileri durumuna getiren şey de işte budur. Kimileri iktidarı bu yoldan almışlardır avuçları içine.

Ama devrimin birinci dönemindeki düşünceler, ülkeyi doğrudan doğruya yönetmekte olan çemberin kafasındaki etkisini, göze çarpmadan kaybediyorlardı. Ülkede reaksiyon denilebilecek süreçler bile yer almıya başlamıştı. Bu süreçler az çok işçi sınıfına da, özellikle partinin işçi kesimine de uzanmıştı. İktidar çarkını oluşturan çevre o zaman yeni ve belli niyetlere kapıldı. Bunlara öncelik verip devrimi onun buyruğu altına koydu. Sınıfın tarihsel çizgisini çizen ve aparatı üstten görmesini bilen önderler arasında ve bizzat bu —muazzam, zor kullanılır ve birbirine hiç benzemiyen elemanlardan kurulu olan ve dişlileri

arasında orta komünisti kolayca öğütcn— çarkın kendi içerisinde bir ayrılaşma başladı. Başlangıçta bu ayrılaşma politik olmaktan çok psikolojik nitelikteydi. Önceki günler henüz çok yakındaydı. Oktobr parolaları kafalardan henüz silinmemişti. İlk dönem önderlerinin kişisel otoriteleri büyüktü. Ama geleneksel biçimler örtüsü altında yeni bir psikoloji biçimlenmiye başlamıştı. Enternasyonal perspektifler gölgeleniyordu. İnsanlar günlük işlerden baş alamıyorlardı. Önceden kararlaştırılmış amaçlara ulaştırması gereken yeni metodlardan, yeni niyetler, ve hepsinden önce, yeni bir psikoloji doğuyordu. Sayısız ve sayısız insanlar, bir ara durağı son durak sanıyorlardı. Yeni bir tip çıkıyordu ortaya.

Devrimciler de, önünde sonunda, öbür bütün insanlarla aynı sosyal hamurdan yoğrulmuşlardır. Ama onların, tarih süreci içinde, kendilerini öbür insanlardan ayıran ve ayrı bir grup içinde toplıyan belirgin, kişisel özelliklere sahip olmaları gerekir. Ortak yaşama, teorik çalışma, bir belli bayrak altında dövüşme, ortak disiplin, ateş altında edinilen iç yapısı gibi şeylerden oluşur devrimci tipi, yavaş yavaş. Diyelim, bir menşevik tipin tam karşıtı olarak bir bolşevik tipten söz edilebilir. Yeteri kadar bir tecübeyle, hatta bir adam menşevik mi, bolşevik mi bir bakışta kestirilebilir, yüzdeye vurulursa pek de yanılmaz insan.

Ama bu demek değildir ki bir bolşevikte her şey bolşevikliktir. Eti ve kemiğiyle bir belli dünya görüşünü kabul etmiş olmakla, bilincini her yönüyle onun buyruğuna vermiş olmak ve onunla kişisel bir duygu dünyası kurmuş olmak - bunu herkes yapamaz, bu az insana vergi bir şeydir. İşçi sınıfında sınıf içgüdüsü tutar bunun yerini, ve bıçak sırtı dönemlerde iyice keskinleşir.

Partide ve devlet teşkilâtında çok sayıda devrimci gösterilebilir ki, yığının içinden geldiği halde ondan kopmuştur, ve durumu gereği ona karşıdır. Sınıf içgüdüsü çoktan uçup gitmiştir. Öbür yandan, teorik kararlılıktan ve geniş görüşten de yok-

sundur, süreci, bütünü içinde kucaklıyamaz. Psikolojisinde savunamıyacağı çok boşluk vardır, —durumda değişiklik olduğu zaman— bu boşluklara birbiriyle bağdaşamıyan ve birbirine düşman bir çok ideolojik etki doluşur.

Gizli çalışma, ayaklanma ve sivil savaş dönemlerinde bu tertip insanlar sadece partinin askerleriydiler. Vicdanlarında bir tek tel ses seriyordu, o ses partinin sesiydi. Ama vaktaki coşku azaldı, vaktaki devrim göçebeleri düze inip bir yere kondular, kendilerinde bir yere yerleşmiş adamların karakter çizgileri, kendinden hoşnut görevlilerin zevkleri ve sevgileri uyanmıya, canlanmıya ve gelişmiye başladı.

Sık sık rastlıyorduk; Kalinin'de, Voroşilof'da, Stalin'de ve Rikov'da, öyle şeyler görüyorduk ki bayağı can sıkıcıydı. Nereden geliyor bu? diye soruyordum kendi kendime. Bu hangi delikten çıkıyor? Toplantılara geliyorum, bakıyorum bir takım gruplar aralarında konuşuyorlar, ben içeri girdim mi susuyorlar. Bu konuşmalarda bana karşı bir şey yoktu. Parti ilkelerine aykırı bir şey de yoktu. Ama bu ruh durumu, manevi yatışma, kendini beğenme ve bayağı tertip bir hoşnutluk haliydi. İnsanlar bu yeni ruh halini birbirlerine açmak gereğini duyuyorlardı, arada kötü yürekli gevezelikler de geniş bir yer tutuyordu. Bu adamlar bu hallerinden yalnız benim ve Leninin önünde değil, kendi kendilerine de utanırlardı eskiden. Ortaya bir bayağılık çıktığı zaman, diyelim Stalinin bir sözünden, Lenin başını önündeki kâğıttan kaldırmadan, alttan doğru bir bakışla çevresini süzerdi, Stalinin konuşmasının ne kadar dayanılmaz olduğunu başka anlıyan var mı gibilerdir. Bu gibi hallerde bir küçük kaçış, ya da ses tonunda bir değişiklik, Leninle benim psikolojik yargılarımızın birbirine ne kadar denk düştüğünü açıkça göstermiye yeterdi.

Yeni yönetici çevrenin alışkanlıkları arasına gitgide daha çok giren bu eğlenceli havaya ben de katılmadıysam, bu ahlâk yönünden değildir; bu sadece sıkıntının daha beterine katlanmıya hiç de niyetim olmamasındandır. Birbirinin evine misafir

gitmek, bale gösterilerine devam etmek, başkalarının çekiştirildiği içki alemlerine katılmak hoşlandığım şeyler değildi. Yeni üst çevre bu çeşit yaşamanın beni açmadığını anlıyordu. Bundan ötürü gel diyen de olmuyordu. Gene bu nedenledir ki birbirleriyle konuşmaya dalmış olan gruplar, beni görünce konuşmayı kesip dağılıyorlar ve biraz da bana kızaraktan, kendi bu hallerini yadırgıyorlardı. Ve bu da, diyelim, benim iktidardan uzaklaşmıya başladığımı gösteriyordu.

Ben burada sorunun psikolojik yanıyla yetiniyorum, sosyal nedenlere, yani devrimci toplumun anatomik değişikliklerine dokunmuyorum. Hiç şüphesiz, önünde sonunda bu değişikliklerdir sonucu belli eden. Ama doğrudan doğruya bunların psikolojik yansılarına değinmek zorunluluğu vardır. İç olaylar, üst çevrenin yozlaşmasındaki tek tek süreçleri kolaylaştırmak, ve uyuşması imkânsız iki tutumun halk önünde çatışmasına hemen hiç yer vermemek suretiyle, oldukça yavaş gelişiyorlardı. Buna bu yeni ruh halinin uzun süre, ve bugün de geleneksel formüllerle gizlenmiş olarak kaldığını da eklemek gerekir. Yozlaşma sürecinin nerelere kadar ineceğini kestirmek mümkün değildi. Onsekizinci yüzyıl sonunda, devrimin kendi gidişi içinde hazırlanmış olan Thermidor komplosu bir tek vuruşla patlamış ve kana batarak bitmişti. Bizim Thermidor sürüncemede kalmıştır. Giyotinin yerini, ne kadar süreceği kestirilemiyen bir zaman için yalan almıştır. Geçmişi, «Çete» nin usullerine uygun olarak sistemli ve teşkilâtlı bir şekilde bozup değiştirmek, partinin ideolojik silâhlanmasında başlıyan bir dönüşümün aracı hâline geldi. Leninin hastalığı, ve bir gün iyileşip yeniden işin başına geçmesi ümidi, ortaya, ne kadar süreceği belli olmıyan geçici bir durum çıkarttı, ve bu, iki seferde iki yıl kadar sürdü. Eğer devrim yükseliş döneminde olsaydı, bu süreden muhalefet yararlanacaktı. Ama devrim artık yükseliş döneminde değildi, enternasyonal alanda bozgun üstüne bozgun geliyordu, ve işlerdeki ertelemeler, bana ve yakınlarıma karşı Stalin bürokrasisini güçlendirmek suretiyle ulusal reformizmin işine yarıyor-

du. Sürekli devrim kuramına karşı açılan kampanya, gerçek filistenlerin ve bilgisizlerin açtığı bu kampanya, bu düpedüz hayvanca zulüm, işte bu psikolojik kaynaklardan çıkıyordu. Bir şişenin başına geçip gevezeliğe dalan, ya da bir bale seyrinden dönmekte olan, rahata ermiş falanca görevli, kendinden daha az rahat olmıyan filân arkadaşına «Bu Troçki de sürekli devrim diye bir şey dolamış diline, hep bunu söylüyor» diyordu. Buna bir takım suçlamalar da ekleniyordu, bende takım duygusu yokmuş, bireyci imişim, aristokratmışım filân gibi. «Boyuna devrim mi yapacağız, insan biraz da kendisini düşünmeli» - bu ruh durumu şöyle tercüme olunuyordu: «Kahrolsun sürekli devrim!». Marksizmin teorik gereklerine ve devrimci politikanın gereklerine karşı yükseltilen protestolar, bu adamlar için, gitgite Troçkizme karşı bir mücadele biçimine giriyordu. Bu bayrak altında ayrılıyordu küçük burjuva bolşevikten. İşte bana iktidarı kaybettiren şey, ve bu kaybın içinde oluştuğu koşulları belirliyen şey buydu.

Anlatmıştım, Leninin ölüm döşeğinde, Stalin ve müttefikleri Dzerjinski ve Orconikidze'ye vuracağı yumruğu nasıl hazırladığını. Lenin Dzerjinskiye çok değer verirdi. Lenin Dzerjinskiyi bir ekonomik işi yürütecek çapta görmemiş, Dzerjinski bunu farketmiş, aralarında soğukluk başlamıştı. Dzerjinskiyi Stalinin eline düşüren buydu. O zaman Lenin Dzerjinskinin şahsında Stalini vurmayı gerekli gördü. Orconikidzeyi ise Lenin, başyönetmenin kendisi olduğunu göstermek için partiden atmak istiyordu. Leninin Gürcüstan bolşeviklerine, kendilerini Stalin, Dzerjinski ve Orconikidzeye karşı sonuna kadar destekleyeceğini bildiren mektubu Mdivani'ye yazılmıştı. Stalinci fraksiyonun parti içinde nasıl bir sapma yapmış olduğu bu dört kişinin bugünkü durumlarından pek güzel anlaşılmaktadır. Lenin öldükten sonra Dzerjinski yüksek ekonomi kurulunun, yani bütün devlet endüstrisinin başına getirilmiştir. Leninin partiden atmayı kurduğu Orconikidze merkez kontrol komisyonunun başına geçmiştir. Stalin Lenine rağmen ele geçirdiği parti genel sekre-

terliğinden başka büyük yetkiler de elde etmiştir. Nihayet Leninin Staline karşı birlik olmak istediği Budu Mdivani, bu gün Tobolsk mahpushanesinde kapalıdır. Böyle «gruplaşmalar» yukardan aşağı bütün parti yönetim basamaklarında görülmüştür. Dahası enternasyonale bağlı partilerin tümünde aynı şey olmuştur. Leninin zamanı ile epigonların zamanını ayıran şey yalnız ideolojik uçurum değildir, hiç bir noktası gözden kaçırılmamış bir teşkilât değişikliği de vardır.

Bu değişikliğin baş aracı Stalin olmuştur. Eli işe yatkındır, tuttuğunu kolay kolay bırakmaz, gözettiği amaçları hiç bir zaman gözden kaybetmez. Politik görüş alanı çok dardır. Teorideki düzeyi çok ilkeldir. Şuradan buradan derlenmiş ve partideki teori geleneğine uymuş olmak için yazılmış olan **Leninizmin temelleri** adındaki kitabı, ancak bir okul çocuğunun yapabileceği yanlışlarla doludur. Yabancı dil bilmediği için başka ülkelerdeki politika hakkında kendine ne söylenirse yalnız onu bilir. Bu kendini beğenmiş ve dediği dedik adam. kafa yapısı bakımından yaratıcı muhayyileden yoksundur. Parti yüksek çevrelerince (daha geniş çevrelerde pek tanınmazdı) ikinci üçüncü sıradan roller için yaratılmış gözüyle bakılırdı. Bugün baş rolü oynamakta oluşu karakteristik bir olaydır, ama politik kaymaların yer aldığı geçiş döneminde oynadığı rol daha da karakteristiktir. Helvétius bir zamanlar söylemişti: «Her çağın büyük adamları vardır, olmasa bile icad eder». Stalinizm her şeyden önce, devrim ışığının sönmiye yüz tuttuğu çağdaki kişilikten yoksun bir çarkın otomatik işleyişidir.

Lenin 21 Ocak 1924 de son nefesini verdi. Ölüm, maddi ve manevi üzüntülerinden kurtulmaktı onun için. Aklı yerinde olduğu halde konuşamamak dayanılır şey değildi. Hele o hekimlerin koruyucu halleri, bayağı şakaları, ümit verelim diye söyledikleri sözler çok ağırına gidiyordu. Konuşabildiği kadarıyla, ve sanki önemsiz şeylerden söz ediyormuş gibi, hekimlere bir şeyler sorar, onları kendi sözlerindeki çelişkilerle şaşırtır, geniş açıklamalar edinir, tıp kitaplarını getirtir ve okur-

du. Her işte olduğu gibi tam bir açıklığa varmak istiyordu. Hoş tuttuğu tek hekim Fedor Aleksandroviç Guétier idi. İyi bir hekimdi, dalkavukluk bilmezdi, Lenin ve Krupskaya'yı canı gibi severdi. Leninin, yanına başka hekim sokmadığı dönemde Guétier istediği gibi girip çıkardı. Guétier bütün devrim yıllarında bizim ailemizin de yakın dostu ve hekimi olmuştur. Vladimir İliç'in sağlık durumu hakkındaki en doğru raporları ondan alır, resmi bültenlerin kapanık sözlerini onun sayesinde tekmillemiş ve düzeltmiş olurduk.

Bir kaç kez sormuştum Guétier'ye, eğer Lenin iyileşirse kafası gene eskisi gibi işler mi diye. Guétier aşağı yukarı şu cevabı veriyordu: pek çabuk ve çok yorulur, eskisi gibi çalışamaz, ama virtüöz, virtüöz olarak kalır.

İki hastalık nöbeti arasındaki dönem bu teşhisi doğrulamıştı. Politik büro toplantılarından bitkin çıkıyordu. Yüzü sarkıyor, gözlerinin ışığı sönüyor, hatta o güçlü alnı kararıyor, omuzları çöküyordu; - yüzünden okunan ve bütün varlığından yansıyan izlenim bir tek kelimeye sığabilirdi: yorgunluk. Bu anlarda Lenin bana hüküm giymiş gibi görünürdü. Ama iyi bir gece geçirdi mi kafası bütün gücünü toparlayıverirdi. İki nöbet arasında yazdığı yazılar en iyi yazıları arasındadır. Kaynağı besliyen kan aynıydı, yalnız eskisi kadar güçlü değildi. Böyle olduğu halde Guétier, hatta ikinci darbeden sonra bile elimizden son umudu almıyordu. Ama söyledikleri giderek iç karartıcı olmıya başlamıştı. Hastalık uzuyordu. Kinsiz ve acımasız yaradılışın kör kuvvetleri, büyük hastayı tüketiyordu. Lenin sakat olarak yaşıyamazdı ve yaşamamalıydı. Gene de hiç birimiz umudumuzu kesmiş değildik.

Ama bir türlü iyileşemiyordu.

«Hekimlerin dayatması üzerine, diye yazıyor N. İ. Sedova, L. D. köye götürüldü. Guétier sık sık gelir bakar, ilâçlarını verir ve pek içten davranırdı. Guétier politika ile ilgilenmezdi, bizim için çok üzülür, sevgisini nasıl göstereceğini bilemezdi. Bize karşı yürütülen zulüm onu da şaşırtmıştı. Bir şey

anlamıyor, bekliyor, aklı fikri birbirine karışıyordu. Arkhangelskoye'de L. D. yi ille Sokhum'a götürmeli diye, âdeta heyecanlanarak, ayak diremişti. Sonunda razı olduk. Uzun yol, Bakû, Tiflis, Batum üzerinden geçilecek; daha da uzun sürdü, çünkü demiryolunu kar kapatmıştı. Bununla beraber yolculuk yatıştırıcı bir ilâç etkisi yapıyordu. Moskovadan uzaklaştıkça son zamanlarda içinde yaşadığımız ağır havadan da sıyrılıyordu. Ama ben sanki büyük bir hastayı götürüyormuş gibi bir duygu içindeydim. Ezici bir kararsızlık vardı üstümde, Sokhum'da ne yapacağız diyordum, çevremizde dostlar mı, düşmanlar mı bulacağız, bilemiyorum».

21 Ocak günü Tiflis garındaydık. Karım, ben vagonumdaki çalışma kompartımanındaydık, her zaman olduğu gibi gene ateşim vardı. Sadık iş arkadaşım Sermux ki, o da benimle Sokhum'a geliyordu, kapıyı vurup içeri girdi. Kapıdan girişi, yüzünün yeşile çalan solgunluğu, benden kaçırdığı camlaşmış gözleri, elindeki kâğıdı uzatışı bir felâketin izlerini taşıyordu. Telgraf Stalinden geliyordu, şifreliydi ve Leninin ölüm haberini getiriyordu. Kâğıdı zaten durumu anlamış olan karıma verdim...

Tiflisteki resmi görevliler de az sonra haber aldılar. Ölüm haberi çabuk yayıldı. Direk telle Moskovayı buldum. Şu cevabı aldım: «Tören Cumartesiye, siz gelmeyiniz, tedavinize devam etmenizi tavsiye ederiz». Bir seçme yapacak durumda değildik. Gerçekte cenaze töreni Pazar günü yapılacaktı ve ben zamanında yetişebilecektim. Görünüşte ne kadar inanılmaz gibi gelse de, cenazenin kaldırılacağı tarihte aldatılmıştım. Fesatçılar, benim doğru mu diye başka yerden sormayı aklımdan geçirmiyeceğimi, sonradan da nasıl olsa bir şey uydurulabileceğini hesaplamışlardı. Leninin ilk hastalığı da bana bir gün geç haber verilmişti. Bu bir usuldü. Amaç vakit kazanmaktı.

Tiflisli yoldaşlar, Leninin ölümü hakkında söyliyeceğim sözü hemen süylememi istiyorlardı. Ama benim bir tek şeye ihtiyacım vardı, o da yalnız kalmaktı. Elime kalem alacak ha-

lim yoktu. Telgrafın kısa sözleri kafamın içinde uğulduyordu. Ama arkadaşlar toplanmışlar, bir şey dememi bekliyorlardı. Hakları da vardı. Son ayrılık üzerine bir şeyler yazdım: Lenin öldü. Lenin artık yok... Elle yazılı bu bir kaç satırı direk telle ulaştırdım.

«Sokhum'a bitkin bir halde vardık, karım yazıyor, ilk gelişimizdi buraya. Her yer çiçek açmış mimozalarla doluydu. Yüksek palmiyeler, kamelyalar. Aylardan Ocak, ve Moskovada şimdi don vardı, ayaz vardı. Abazalar bizi pek dostça karşıladılar. Dinlenme evinin yemek salonunda yanyana iki resim asılıydı, biri Vladimir İliç'in, öbürü L. D. nin. Leninin resmi siyah tüllerle örtülmüştü. L. D. nin resmini kaldırtmayı düşündük, ama gösterişli bir şeyler yapmış olmaktan çekinip vaz geçtik».

Sokhum'da denize bakan bir balkonda günlerce yattım. Ocak ayında olduğumuz halde gök yüzü güneşliydi, sıcak, aydınlık. Pırıl pırıl denizle balkon arasında palmiyeler yükseliyordu. Ateşler içinde yanan kafamda Leninin ölümü uğulduyordu. Hayatım yaprak yaprak açılıyordu gözlerimin önünde, Leninle karşılaşmalarım, çekişmeler, tartışmalar, azarlamalar, beraber çalışmalarımız. Zamanımızda önemsenmemiş kimi olaylar acayip bir aydınlıkla geri geliyorlardı. Azar azar her şey daha belirli çizgiler alıyordu. Gözlerimin önünde daha iyi beliriyorlardı şimdi, ustalarına küçük şeylerde bağlı kalan, ama büyük şeylerde bağlı kalmıyan «çömezler», Epigonlara karşı tuttuğum tarihsel görüşler doğruydu, denizden esen rüzgârla beraber, buna olan güvenim de bütün varlığıma işliyordu...

27 Ocak 1924. Palmiyelerin üstünde, denizin üstünde ve mavi gökkubbenin altında her şey sessizdi. Birden top sesleri doldurdu havayı. Aşağıdan bir yerlerden, deniz yönünden geliyordu sesler. Şu anda cenaze töreni yapılmakta olan şefi selâmlıyordu Sokhum. Onu düşünüyordum, ve yıllar yılı onunla beraber yaşamış ve bütün her şeyi yalnız onun gözüyle görmüş olan kadını düşünüyordum; şimdi o Lenini toprağa veriyordu

ve milyonlarca insanın ortasında o yapayalnız duyabilirdi ancak kendisini. Çünkü öbürlerinin çektiği acı kendi çektiği acıdan başkaydı, onunki gibi değildi. Evet, Nadejda Konstantinovya Krupskaya'yı düşünüyordum. Bulunduğum yerden ona dostça, sıcak bir selâm, gönül okşayıcı bir şeyler söylemek istiyordum. Ama elim varmıyordu. Olayın ağırlığı karşısında her söz hafif kalıyordu. Söyliyeceğim sözün uygun bir söz olamamasından korkuyordum. Ama bir kaç gün sonra, hiç beklemediğim halde, Nadejda Konstantinovna'dan bir mektup geldi, içim minnetle, heyecanla doldu:

«Aziz Lev Davidoviç,

Size şunu bildirmek için yazıyorum, ölümünden bir ay kadar önce Vladimir İliç sizin kitabınızı karıştırırken, Marks ve Leninin bir özelliğini veren parçalar üzerinde durdu ve bu satırları bir daha okumamı rica etti, büyük bir dikkatle dinledi, sonra alıp kendisi de okumak istedi.

«Size bir de şunu söylemek istiyorum: Sibiryadan kaçıp Londrada bize geldiğiniz zaman size karşı duymuş olduğu duygularda ölümüne kadar hiç bir değişiklik olmamıştır.

«Gücünüzü ve sağlığınızı korumanızı dilerim, sizi kucaklarım Lev Davidoviç. N. Krupskaya».

Vladimir İliç'in, ölümünden bir ay önce incelediği küçük kitapta Leninle Marx arasında bir benzerlik kurmuştum. Leninin Marx'a olan ilgisini çok iyi bilirdim. Bu bir öğrencinin sevgi dolu duygusuydu. Öğretmen ve öğrenci ilişkisi, tarihin akışı içerisinde ileriyi gören bir kuramcı ile ilk uygulayıcı arasındaki ilişki haline dönüşmüştü. Tarih bakımından birbirine bu kadar sıkıca bağlı, ama birbirinden o kadar da başka olan Marx ve Lenin, benim için insan kafasının gücünü belirten iki doruk olmuştu. Ve Leninin, göçüşünden az önce, kendisi için yazmış olduklarımı okumuş olmasından mutluluk duyuyordum, zira onun gözünde Marx'ın ölçüleri, bir kişilikle kıyaslandığı zaman bir devin ölçüleriydi.

Krupskaya'nın mektubunu okurken az heyecanlanmamış-

tım. Benim Leninle olan bağımın iki noktasına dokunuyordu: biri 1902 Ekiminde bir sabah erkenden onu yataktan kaldırdığım gün, öbürü 1923 Aralık sonu kendisi için yazmış olduklarımı beğendiği, iki kez okuttuğu gün. Bu iki uç arasında yirmi yıl akıp geçmişti, önce ortak çalışma, sonra amansız bir parçalanma mücadelesi, sonra gene ve daha üstün tarihsel bir temel üzerinde yeniden ortak çalışma. Hegel'e göre, tez, antitez, sentez. Ve Krupskaya diyordu ki, Leninin bana karşı ilgisi, uzun bir antitez dönemine rağmen, Londrada nasıl idiyse öyle, yani dostça bir destek, dostça bir ilgi olarak kalmıştır. Ama artık çok daha üstün bir tarihsel temel üzerinde. Tarihe fesat karıştıranların yığdıkları ciltlerin boşa gitmesi için, başka bir belge olmasa bile Krupskaya'nın, Leninin öldümünden birkaç gün sonra yazmış olduğu bu küçük mektup yeter de artar bile.

Karımın notları arasında şunlar da var:

«Gazeteler oldukça geç geliyordu, yollar kardan kapalıydı, gelen gazetelerde matem söylev ve yazıları vardı. Dostlar L. D. yi bekliyorlardı Moskovada, dönüp gelir diye düşünüyorlardı; Stalinin, çektiği telgrafla dönüş yolunu kestiği kimsenin aklına gelmiyordu. Oğlumdan aldığım mektubu hatırlıyorum. Leninin ölümüyle adam akıllı sarsılmıştı; hastaydı, kırk derece ateşle sütunlu salona gitmiş, Lenini ziyaret için, sırtında iyi ısıtamıyan bir ceket varmış, biz de geliriz diye sabırsızlıkla beklemiş. Mektubunda şaşkınlık vardı, acıydı, azarlar gibiydi».

Merkez komiteden bir delegeler grubu geldi Sokhum'a, savaş komiserliği kadrolarında yapılacak değişiklikleri görüşeceklerdi benimle, kurulda Tomski, Frunze, Piyatakov ve Gusev vardı. Aslında düpedüz bir komediydi bu. Yapacaklarını benden habersiz ve çoktan yapmışlardı, şimdi görünüşü kurtarmıya çalışıyorlardı.

Savaş komiserliğinde ilk yumruk Skliyanski'ye inmişti. Stalin Çariçin önlerindeki başarısızlığını, güney cephesindeki yenilgisini, Lvov önünde başına gelenleri en başta ondan biliyor, şimdi de bunların acısını çıkartıyordu. Tezvir canavarı

baş kaldırmıştı. Skliyanski'nin ve bu arada benim siperlerimizi yıkmak için, savaş komiserliğine bir kaç ay önce, bir işe yaramaz ve aç gözlü bir entrikacı olan Unschlicht yerleştirilmişti. Skliyanski görevinden alındı. Yerine Frunze getirildi. O güne kadar Ukraynadaki birliklere kumanda ediyordu. Ciddi adamdı, yıllarca zindanlarda yatmıştı, parti içindeki otoritesi Skliyanski'nin genç otoritesinden daha büyüktü. Ayrıca savaş sırasında kimsenin yadsıyamıyacağı yararlıklar göstermişti. Asker yönetici olarak ise, Skliyanski ile ölçülemiyecek kadar zayıftı. Soyut şemaların peşinde koşar, adam tanımaz, asker uzmanların, özellikle ikinci sıradan uzmanların etkisine kolay kapılırdı.

Ama ben asıl Skliyanski için bildiklerimi söylemek istiyorum. Kaba davrandılar kendisine, ekonomi işlerine verdiler - kabaca, yani basbayağı Stalinci usuller, kendisine bir şey sorup etmeden. Dzerjinski'nin keyfine diyecek yoktu, bir defa Gepeu' daki yardımcısı Unschlicht'den kurtuluyordu, ayrıca birinci sınıf bir yönetici kazanıyordu endüstri işleri için. Skliyanski'yi dokuma tröstünün başına geçirdi. Skliyanski hiç ses çıkarmadan gitti yeni görevine başladı. Bir kaç ay sonra Amerika Birleşik Devletlerinde dolaşmak, makineleri görüp öğrenmek ve satın almak üzere bir yolculuk yapmak fikrine düştü. Gitmeden önce evime geldi, hoşça kalınız demek ve öğüt almak için. Sivil savaş yıllarında dirsek dirseğe çalışmıştık. Ama, parti işlerinden çok, askerlik işlerinden, savaş endüstrisine gerekli olan bakır ve alüminyum yedeklerinden, askerin üstbaşından ve yiyeceğinden konuşurduk. İkimizin de vakti dardı. Vaktaki Lenin hastalandı, vaktaki epigonlar entrika boynuzlarını savaş komiserliğine kadar uzattılar, parti ile ilgili konular üzerinde kimseyle, özellikle savaş komiserliğinde çalışanlarla konuşmak istemiyordum. Durum henüz belli değildi, anlaşmazlıklar fazla göze batacak hale gelmemişti, orduda bölünmeler yaratmanın büyük tehlikeleri vardı. Sonradan ben de hastalanmıştım. Skliyanski ile 1925 yazında yaptığımız konuşmada, ki o zaman artık sa-

vaş komiserliğinin başında değildim, her şeyden değilse de çok şeyden söz ettik.

«Nedir bu Stalin?» diye sordu Skliyanski.

Skliyanski kendi de bilirdi Stalinin ne olduğunu. Benden bu çeşit bir kişiliğin tanımlamasını ve başarılarını nasıl yorumladığımı öğrenmek istiyordu. Düşündüm.

«Stalin, dedim, bizim partinin en yeteneksiz adamıdır».

Bu tanımlamayı ilk olarak bu konuşma sırasında, yalnız psikolojik değil aynı zamanda sosyal bakımdan da bütün anlamıyla kavramış oluyordum. Skliyanski'nin yüzünden anlaşılıyordu ki, önemli bir şeyleri kavramakta ona yardımcı olmuştum.

«Biliyor musunuz, dedi, son dönemde en çok göze çarpan şey, her alanda kendini beğenmiş yaldızlı orta karar adamların meydana çıkışıdır. En başta da Stalin. Neden böyle oldu bu?»

— Bu, devrimin ilk yıllarındaki büyük sosyal ve psikolojik gerilimden sonra başlıyan karşı-tepki'dir. Başarılı karşı-devrim de kendi büyük adamlarını bulur. Ama Thermidor, başlangıçta burnunun ucundan ötesini göremiyen sıradan adamlar ister. Güçlerini politik körlüklerinden alırlar, hep olduğu yerde döndüğü halde yol gidiyorum sanan dolap beygiri gibi. Gözü bağlı olmıyan beygire bu işi gördüremezsiniz».

Thermidor meselesini de bu konuşma sırasında ilk olarak bütün açıklığı ile ve elle tutulur bir gerçek halinde görüyordum. Amerika dönüşü gene görüşürüz dedik Skliyanski ile bu konuyu. Bir kaç hafta sonra bir telgraf geldi. Skliyanski kayıkla gezerken Amerikada göle düşüp boğulmuştu. Dünya böyle sonsuz kötülüklerle doludur.

Skliyanski'nin külleri Moskovaya getirildi. Kremlin duvarları içinde, devrimin panteonu olan Kızılmeydana konacağından kimsenin şüphesi yoktu. Ama merkez komite sekreterliği bir banliyö mezarlığına konulmasına karar verdi. Gitmeden önce bana uğramış olduğunu unutmamışlardı. Düşmanlık ölünün küllerine kadar uzanıyordu. Ayrıca Skliyanski'yi umursamamak, sivil savaşta zaferi sağlamış olan yönetime karşı yürütülen genel

mücadele plânının içindeydi. Hiç sanmam ki Skliyanski nereye gömüleceğini ömründe bir kez düşünmüş olsun. Ama merkez komitenin kararı politik ve kişisel bir bayağılık örneğiydi. İçimdeki tiksintiye rağmen Molotof'a telefon ettim. Ama yararı olmadı, karar aynen uygulandı. Tarih bu konuya da dönüp gelecektir kendi yolundan, daha bir çok konuya dönüp geldiği gibi.

Ateş 1924 sonbaharında gene üsteledi. O tarihlerde tartışmalar daha bir kızışmıştı. Şimdi önceden hazırlanmış bir plâna göre yukardan yönetiliyordu. Leningrad'da, Moskova'da, illerde yüzlerce, binlerce gizli konferans toplanıyor «tartışma» denilen şeyin, yani sistemli ve metodlu bir zulmün hazırlıkları yapılıyordu. Bu zulüm bu andan başlıyarak artık yalnız muhalefeti değil, bir kişi olarak beni de hedef almaktaydı. Sonunda gizli hazırlıklar tamamlandı ve Pravda'nın verdiği bir işaretle, Troçkizme karşı kampanya, dört yandan, bütün kürsülerden, basının her sayfasından, her sütunundan, köşe bucak her yerden ve her delikten ve bir anda açıldı. Bu kendine özgü ve gösterişli bir seyir (temâşâ) di. İftiralar yanar dağlar gibi püskürülüyordu. Büyük parti yığını sarsıldı. Ben yataktaydım, ateşim vardı, sesim çıkmıyordu. Basın ve hatipler sadece Troçkizmi kınamakla yetiniyorlardı. Ama kelimenin anlamını bilen anlıyan yoktu. Geçmiş didikleniyor, Leninin yirmi yıl önce yazmış olduğu tartışma yazıları, karmakarış edilerek, değiştirilerek, metinler üzerinde oynanarak, ve en önemlisi daha dün yazılmış kanısı uyandıracak şekilde bozularak ortaya çıkarılıyordu. Kimse bir şey anlamıyordu. Bütün bunlar gerçek olsaydı, Lenin de elbet bazı şeyler bilecekti. Oktobr Devrimi bütün bunlardan sonra olmamış mıydı? Ve hükûmet darbesinden sonra bir de sivil savaş yapılmamış mıydı? Troçki, Leninle beraber Komünit Enternasyonalini kurmamış mıydı? Ve Troçkinin resimleri de Leninin resimleri yanında asılmamış mıydı? Daha nice sorular... Ama iftira soğuk bir lav gibi yayılıyordu. Kafaların üzerine ve daha ezici bir şekilde iradeler üzerine çöküyordu.

Lenin şimdi devrimci bir önder gibi değil de bir kilise şe-

fiymiş gibi anılmaktaydı. Kızılmeydanda, bütün direnmelerime rağmen devrimci bilinç bakımından hiç yakışık almıyan, utanç verici bir anıt-kabir yaptılar. Lenin üzerine yayınlanan resmi kitaplar ikinci bir anıt-kabir teşkil ediyordu. Fikirleri yalan yanlış vaazlarda kullanılmak üzere kesilip biçiliyordu. Tahnit edilmiş cesedden kuvvet alınarak Leninin canlısına ve Troçkiye karşı savaş açılmıştı. Yığınlar şaşkınlık içindeydiler, bunalmıştılar, dehşete kapılmıştılar. O kadar çok şey yazılıp söylendi ki, bunlar salt madde ağırlığı ile bir politik değer alır oldular. Bunlar ortalığı sağıra çeviriyor, eziyor, cesaret kırıyor, bu yoldan işlerine yarıyordu. Parti sesini çıkaramıyordu. Parti üzerinde düpedüz bir diktatorya kurulmuştu. Başka bir deyişle parti artık parti değildi.

Sabahleyin gazeteleri getiriyorlardı yatağıma. Haberleri okuyor, yazıların başlıklarına ve imzalara göz atıyordum. Bu adamları yeterince tanıyordum, kafalarından neler geçtiğini bilirdim, neyi diyebileceklerini ve neleri demek için emir aldıklarını. Çoğunluğu devrimin çoktan tükettiği kimselerdi. Aralarında aldatılmış, dar kafalı bağnazlar da vardı. Kendilerine bir yol açmak istiyen, kendilerinin vazgeçilemiyecek kişiler olduğunu göstermek hevesine kapılan gençler vardı. Birinin dediği öbürünün dediğini tutmuyordu, hatta kendilerinin de bir dediği bir dediğini tutmuyordu. Ama iftira öfkeyle kükrüyordu gazetelerde, kuduz gibi uluyor, yazılardaki çelişkileri ve boşluğu örtüyordu. Başarıyı sayı çokluğuyla alıyorlardı.

«L. D. nin ikinci hastalığına rastladı, N. İ. Sedova yazıyor, kendisine karşı açılan bu canavarca zulüm, ve biz en korkunç hastalığı yaşadık. Pravdanın sayfaları kocaman, bitmez tükenmez gibi geliyordu; her satır her harf yalandı. L. D. susuyordu. Ama bu sükût neye mal oluyordu ona? Dostlar geliyorlardı ziyaretine gündüzleri, bazan da geceleri. Birisinin sorduğunu hatırlıyorum L. D. ye sabah gazetesini okudu mu diye. Genellikle gazete okumadığı cevabını verdi. Sahiden de gazeteleri şöyle alır, bir göz atar bırakırdı. O kadarcık bir bakmakla

içlerinde neler yazılı olduğunu anlıyormuş gibiydi. Bu yemekleri pişiren ahçıları çok iyi tanıyordu, zaten hep aynı şeyleri yazıyorlardı. O zamanlar, bir gazete okumak, diyordu, «boğazına lâmba şişesi temizlemek için kullanılan bir fırça sokmak» gibi bir şey. Bu çabayı da harcardı L. D., eğer cevap vermek isteseydi. Ama susuyordu. Sinirleri berbattı, bronşiti bu yüzden geçmiyordu. Adam akıllı zayıflamış, solmuş sararmıştı. Ailece bu zulmün lâfını etmekten kaçınıyorduk, ama başka şey konuşacak halimiz de yoktu. Sabahları kamu eğitimi komiserliğindeki işime ne halde gittiğim geliyor aklıma. Sanki değnekler iniyordu sırtıma. Bununla beraber, bir kez olsun kimse bir şey söylememiş, tatsız bir kinayede bulunmamıştı: yukarıdaki azınlık düşmanca bir sükût ile karşılasa bile, orada çalışanların çoğunluğu, hiç şüphesiz bana sevgiyle bakıyordu. Partide sanki birbirinden ayrı iki varlık vardı: dışarı vurulmıyan bir iç yaşayış, bir de bunun tam tersi göstermelik bir yaşayış. Yekpare oylar arkasında eğilimi belli olmıyan büyük çoğunluğun duyup düşündüğünü ortaya vurabilecek korkusuzlar pek azdı».

Benim Lenine karşı Çekeidzeye yazmış olduğum mektubun yayınlanması da bu zamana rastlar. Hikâye 1913 Nisanına aittir: Petersburgda yayınlanmakta olan legal bolşevik gazetesi, benim Viyana'da yayınlamakta olduğum derginin adını yani **Pravda Raboçaya Gazeta** adını kendine mal etmişti, olayın nedeni buydu. Bu bizi dışarda her zaman olduğu gibi, birbirimize düşürmüştü. Menşeviklerle bolşevikler arasında bir süre aracılık etmiş olan Çekeidze'ye bir mektup yazmış, bolşevik merkezini ve Lenini iyice kınamıştım. İki üç hafta sonra mektubumu gene kendim sansür ederdim şüphesiz. Ve zaten bu mektup bir iki yıl sonra benim için sadece bir merak konusu olarak kalacaktı. Ama bu mektubun bir kaderi oldu, polisin eline geçti. Ve Oktobr Devrimine kadar da polis arşivlerinde kaldı. Bizim hükûmet darbesinden sonra, parti tarihi enstitüsü arşivlerine alındı. Lenin bu mektubu biliyordu. Bu onun için de benim için de geçen senenin karıydı, başka bir şey değil. Göç yıllarında böyle

niceleri yazılmıştı. 1924 de epigonlar bu belgeyi arşivden çıkarıp partinin başına atıyorlardı, partinin başında ise o tarihte yeniler dörtte üç çoğunluktaydı. Bunu ortaya çıkarmak için Leninin ölümünden hemen sonraki ayların seçilmiş oluşu bir rastlantı değildi. Bu iki bakımdan gerekli bir şarttı: birincisi Lenin bu baylara artık lâyık oldukları adı veremezdi, ikincisi de şefin ölümü yığınların yüreğini acıyla doldurmuştu Parti tarihi hakkında hiç bir şey bilmiyen yığınlara Troçki'nin Lenin için yazdığı düşmanca yazılar okutuluyordu. Ve yığınlar bunları okuyor, şaşıyorlardı. Evet, bunların üstünden oniki yıl geçmişti ama, metnin bütünü içinden ayrılmış bir parça için kronolojinin önemi olamazdı. Epigonların benim Çekeidzeye yazdığım mektubu kullanışları, tarihte gelmiş geçmiş en büyük sahtekârlıktır. Dreyfus davası sırasında Fransız gericilerinin tertiplemiş oldukları düzmece belgeler, Stalin ve suç ortaklarının bu düzmece politikası yanında hiç kalır.

İftira ancak tarihsel bir isteği karşıladığı zaman güçlü olabilir. Kendi kendime şöyle diyordum: demek ki sosyal ilişkilerde ya da politik düşüncelerde bir şeyler değişmiş, yoksa iftira bu kadar büyük bir pazar bulamaz. Önce iftiranın ne olduğunu çözümlemek gerekir. Yatakta olduğuma göre, bunun için yeteri kadar vaktim vardı. Troçkinin «mujiği soyup sovana çevirmek» istemekle suçlanmasının nedeni neydi, bu, gerici, çiftçilerin, hıristiyan sosyalistlerin ve faşistlerin sosyalistlere ve komünistlere karşı her zaman yönelttikleri bir formüldü. Marksist bir düşünce olan sürekli devrime karşı, bu kadar öfkenin, bu kadar zulmün nedeni neydi? Sosyalizmi bir tek ülkede kurmak vaadi, bu milliyetçi palavra nereden çıkıyordu? Bu gerici saçmayı istiyen halk tabakaları hangileriydi? Nihayet bu teorik düzey düşüklüğü, bu politik budalalık ne içindi, ve kaynağı neydi? Yatağımda uzanmış eski yazılarımı karıştırıyordum, ve 1909 da Stolipin'ci gericiliğin en civcivli zamanında yazmış olduğum şu satırlar geçiyordu elime:

«Tarihsel gelişme eğrisinin yükselmekte olduğu zamanlar-

da kamuoyu daha kavrayışlı, daha atılgan ve daha zeki olur. Olayları havadan kapar, ve onları genelleştirme ipine dizer... Am politik eğri inişte ise zihinleri budalalık sarar. Politik genelleme denilen o değerli yetenek kaybolur, kimbilir hangi deliğe girer, hiç bir izi kalmaz. Budalalık haddini bilmezliğe dönüşür, dişlerini göstermiye başlar, ve her çeşit genelleme eğilimini alaya alır. Gerisini kuvvetli gördüğü zamanda da kendi araçlarıyla belgeler düzmiye başlar». Araçlarının belli başlılarından biri de iftiradır.

Bir gericilik döneminden geçiyoruz, dedim kendi kendime. Olan şey, sınıfların politik yer değiştirmesiydi, sınıfların bilincindeki bir değişiklikti bu. Büyük gerilimden sonra şimdi sular çekiliyordu. Nereye kadar çekilecekti? Herhalde öbür uca kadar değil. Ama nerede duracağını kimse kestiremezdi. Bunu belirliyecek olan şey iç kuvvetler arasındaki çarpışmaydı. Önemli olan her şeyden önce olan biteni kavramaktı. Reaksiyonun derin moleküler süreçleri gün ışığına çıkıyorlardı. Kamuoyunu Oktobr düşüncelerinden ,amaçlarından ve geleneklerinden ayırmayı, hiç olmazsa güçten düşürmeyi deniyorlardı. İşte olup bitenin anlamı boydu. Sübjektivizme düşmiyelim. Tarih işini karışık ve karmaşık yollardan götürüyor diye telâşa ve öfkeye kapılmıyalım. Olanı biteni anlamak, zaferin yarısı demektir. Son gülen iyi güler.

XLII

PARTİ İÇİNDEKİ MÜCADELENİN SON DÖNEMİ

1925 Ocağında savaş komiserliği görevinden alındım. Bir önceki çatışmada hazırlanmıştı bu karar. Oktobr geleneklerinden ürken epigonlar, özellikle sivil savaş geleneklerinin devamından, ve benim ordu ile olan ilişkilerimden çekiniyorlardı. Askerlik görevinden hiç direnmeden, hatta biraz da rahat bir soluk alarak ayrılıyordum, orduyu kendi çıkarıma kullanmak için plânlar düzenlediğim fısıltıları yayılmıştı, hiç olmazsa bunları önlemiş oluyordum. Yaptıklarını haklı göstermek için epigonlar önce olmıyacak niyetler yüklemişler, sonra buna kendileri de yarı yarıya inanmışlardı. Ama zaten 1921 den beri ben başka bir alanla ilgilenmekteydim. Savaş bitmiş, beş milyon üç yüz bin kişilik ordu altıyüz bine inmişti. Savaş işleri bürokratik havaya girmişti. Ülkede baş yeri şimdi ekonomik konular almıştı. Zaten savaş sona erer ermez benim vaktim ve dikkatim askerlik işlerinden çok bu işlere çevrilmişti.

Mayıs 1925 de imtiyazlar komitesi başkanlığına, elektroteknik işler başkanlığına ve Endüstri teknik ve bilimsel işler başkanlığına getirildim. Bu üç işin birbiriyle hiç bir ilgisi yoktu. Karar haberim olmadan alınmıştı, ve belli nedenlere dayanıyordu: beni partiden ayırmak, günlük işlerden başkaldıramıyacak hale sokmak, özel kontrol altında tutmak v.b. Bense benim için yeni olan bu görevlere dört elle sarılmıya çalışıyordum. Tanımadığım bu üç kurumun işlerine gömüldüm. En çok bilimsel ve teknik enstitülerdi ilgimi çeken, bunlar endüstrinin bir merkeze bağlanması sayesinde önemli bir genişlik kazanmışlardı. Laboratuvarların sayısı pek çoktu, bunları sürekli olarak teftiş

ediyor, deneylere katılıyor, kalbur üstü bilginlerin açıklamalarını dinliyor, boş zamanlarımda kimya ve hidrodinamik kitaplarını inceliyor, kendimi yarı yönetici ,yarı öğrenci gibi görüyordum.

Gençliğimde fen fakültesine girmek isteyişim boşuna değildi. Şimdi fen ve teknoloji kitapları okuyarak, politikadan uzakta bir çeşit dinlenme halindeydim. Elektro-teknik işlerin başında olduğum için, kurulmakta olan elektrik santrallerini geziyordum. Bu arada Dinyepere'e kadar da uzanmıştım. Kurulacak hidro-elektrik santralinin geniş hazırlık çalışmaları yapılıyordu. Hafif bir kayık ve iki kayıkçı beni, suyun hızlı aktığı yerlerden, bir zamanlar Zaporog kazaklarının geçmiş oldukları yoldan geçirdiler. Tabii bu sadece bir spor gezintisiydi. Ama Dinyeper projesi beni ekonomik açıdan olduğu kadar teknik açıdan da iyice sarıyordu.

Bu santralin yapımında hesap yanlışlarını önlemek için bir Amerikalılara, bir de Almanlara, iki ekspertiz yaptırdım. Yeni çalışmamda ekonominin günlük işleri yanında sosyalizmin temel görevlerine de yer vermiye uğraşıyordum. Ekonomik sorunlarda (kendi alınyazısını kendi belirliyen, tek başına «bağımsız» görüşü savunan) küt kafalı ulusal görüşe karşı savaşarak, kendi ekonomimizle dünya ekonomisi arasında bir mukayeseli emsal sistemi uygulanmasını istiyordum. Dünya piyasasına iyi şartlarla çıkma zorunluğunun arkasından bu sorun gelmekteydi, bu da ithalât, ihracat ve imtiyazlar sorunlarının çözülmesinde yararlı olacaktı. Aslında dünya çapındaki üretici güçlerin ulusal üretimin bütününden daha güçlü olduğu itirafına dayanan göreli emsal sorunu benim, tek ülkede sosyalizm gibi reaksiyoner bir teoriye karşı çarpışacağımı göstermekteydi.

Çözmek için çalıştığım yeni sorunlar üzerine konferanslar veriyor, kitaplar, broşürler yayınlıyordum. Karşımdakiler bu alanda çarpışamazlardı benimle ve bunu istemezlerdi. Durumu kendi açılarından şöyle dile getiriyorlardı: Troçki yeni bir doruk halinc gelmektedir. Bir zamanlar nasıl savaş komiserliğinden ve

Kızılordudan korkuyorlardıysa, şimdi de elektro-teknik ve bilimsel enstitüler yönetiminden korkmıya başlamışlardı. Stalinin elindeki aparat beni adım adım izliyordu. Elimi attığım her iş, perde arkasında yeni bir dolabın döndürülmesine yol açıyordu. Her çeşit kuramsal genelleme, kara cahil «Troçkizm» uydurmacılarının dillerine doladıkları masalı besliyordu. Uygulama çalışmalarım ise aşılmaz engellerle önlenmekteydi. Stalin ve yardımcısı Molotov'un işi gücü çevremde bir sabotaj çemberi kurmaktan ibaretti desem abartmaya kaçmış olmam. Bana bağlı olan kuruluşlar için gerekli ödenekleri almak hemen hemen imkânsız hale gelmişti. Buralarda çalışanlar, başlarına bir şeyler gelmesinden korkmıya başlamışlardı.

Politik izin isteğim başarıya ulaşamamış oluyordu. Epigonlar artık yarı yolda duramazlardı. Bu güne kadar yaptıklarından korkuyorlardı. Dünkü iftiralar omuzlarına biniyor, ve onları bu gün katmerli kalleşliğe zorluyordu. Sonunda elektro-teknik ve bilimsel ve teknik enstitüler yönetimlerinin bendan alınmasını istedim. İmtiyazlar komitesi işi entrikaya o kadar elverişli değildi, imtiyazlar kararlarını tek tek politik büro veriyordu.

Bu arada parti yeni bir krizin eşiğine gelmişti. Çatışmanın ilk döneminde karşımda troyka vardı. Ama bu triumvirat da birlik ve beraberlikten uzaktı. Kamenevin hatta Zinovyevin, teorik ve politik alanda Stalinden, diyelim, akılları daha erikti. Ama ne birinde ne öbüründe, şu adına karakter dediğimiz ufaklığın zerresi yoktu. Yurt dışındayken Leninin yönetimi altında edinmiş oldukları ve herhalde Stalinden çok daha geniş olan enternasyonal görüşleri, güçlenecek yerde güçten düşmüşlerdi. Kabul edilen akım bir kendi başına ulusal kalkınmaydı ve eski Rus patriyotizminin tekerlemesi olan «külâhımla kaparım»(1) sözü şimdi yeni-sosyalist dile aktarılmıştı. Zinovyev ve Kamenevin, enternasyonal fikrini hiç olmazsa bir yanından tutmak istemeleri onları da bürokratların gözünde ikinci sıradan Troç-

(1) Kolay haklarım, üstesinden gelirim, anlamına. t.ç.n.

kistler arasına düşürmüştü. O zaman aparatın güvenini yitirmemek telâşıyla bana karşı daha da doludizgin yüklenmişlerdi. Ama bu çabalar boşunaydı. Bürokrasi çarkı, temsilcilerinin en sağlamı olarak Stalini görüyordu artık. Zinovyev ve Kamenev ile Stalin arasına kısa süre içinde düşmanlık girdi ve troyka içindeki tartışmayı merkez komitesine getirdikleri zaman, Stalinin ezici çoğunluğu elinde tuttuğunu gördüler.

Kamenev resmen Moskova yöneticisi olarak geçinirdi. Ama partinin Moskova teşkilâtının yıkılmasından beri, ki 1923 de parti çoğunluğu muhalefetten yana oy verdiği için (Kamenevin de işbirliğiyle) olmuştu bu iş, komünist militan yığınları hırçın bir suskunluk içindeydiler. Kamenev Staline karşı çıkmak istediği anda yerle gök arasında havada kalıverdi. Petrograd'da böyle olmadı. Ora komünistleri 1923 muhalefetinden Zinovyev'in elindeki aparatın ağır çatısı sayesinde korunmuşlardı. Ama şimdi sıra onlara da gelmişti. Leningrad işçileri durumun **kulak**'lardan ve tek ülkede sosyalizm'den yana dönmüş olmasından telâşa düşmüşlerdi. İşçi sınıfından yükselen protestolar Zinovyev yüksek makamından ilân edilen Fronde ile aynı zamana rastlamıştı. Böylece yeni bir muhalefet çıkmış oluyordu ortaya, ve hatta ilk zamanlarda Nadejda Konstantinovna Krupskaya da katılıyordu buna.

Herkesin ve en başta kendilerinin şaşkın bakışları arasında, Zinovyev ve Kamenev birbiri peşi sıra, muhalefetin eleştri kanıtlarını tekrar ele almak zorunda kaldılar, arkasından da hemen Troçkist kampa sürüldüler. Bizim çevremizde Zinovyev ve Kamenevle yakınlaşmanın en azdan aykırı bir şey olarak görülmesine şaşmamak gerekir. Muhalefettekilerin pek çoğu böyle bir bloka karşı çıktılar. Hatta içlerinden kimileri —aslında pek azdılar— Zinovyev ve Kameneve karşı Stalinle birleşmeyi bile düşünmüşlerdi. Yakın arkadaşlarımdan, eski devrimci ve sivil savaşın en iyi ordu komutanlarından biri olan Miraçkovski, kiminle olursa olsun hiç bir bloktan yana olmadığını söylüyor ve klasik bir deyim haline gelmiş olan «Stalin kandırır, Zinovyev

yan çizer» sözünü tekrarlıyordu. Ama bu gibi işler politik değerlendirmelerle çözülür, psikolojik değerlendirmelerle değil. Zinovyev ve Kamenev, Troçkistlerin 1923 den beri kendilerine karşı yürüttükleri savaşta haklı olduklarını açıkça kabul ettiler. Bizim temel görüşlerimize katıldılar. Bu koşullar altında kendileriyle bir blok kurmamak mümkün değildi, ayrıca Leningradın binlerce devrimci işçisi de arkalarındaydı.

Kamenevle resmi toplantılar dışında birbirimizi görmüyorduk, üç yıldan beri bu böyleydi, yani Kamenevin Gürcüstana giderken gelip Leninin ve benim tezlerimizi tutacağına söz verdiği halde, sonradan Leninin ağırlaştığı haberini alınca Stalinden yana çıktığı zamandan beri. İlk görüşmemizde hemen şunu söyledi:

«Siz ve Zinovyev beraber çıkıp aynı kürsüde görünseniz, parti o anda gerçek merkez komitesini bulmuş olur».

Bu bürokratik iyimserliğe karşı gülmekten başka bir şey gelemezdi elimden. Kamenev troykanın partiyi çürütmek için üç yıldır harcadığı çabayı iyi değerlendiremiyordu anlaşılan. Bunu açıkça söyledim kendisine.

Devrimci harekette 1923 sonunda, yani Alman devriminin yıkılışıyla başlıyan gerileyiş enternasyonal bir genişlik almıştı. Rusyada Oktobr'a karşı reaksiyon en azgın dönemindeydi. Parti teşkilâtı günden güne sağa yatıyordu. Bu koşullar içerisinde, zaferin olgun bir yemiş gibi ayaklarımızın altına düşmesi için birleşmemizin yeterli olacağını sanmak çocukluk olurdu.

«Uzağa nişan almalıyız, diyordum hep Kamenev ve Zinovyeve. Ciddi ve uzun süreli bir savaşa hazırlanmamız gerekiyor».

O ilk coşku havası içinde yiğitçe kabul ettiler bunu yeni müttefiklerim. Ama bu onları uzun süre idare edemiyecekti. Güvenleri azaldı, hem de günden güne değil saatten saate. Miraçkovski haklıydı. Sonunda Zinovyev yan çizdi. Ama kendisi gibi düşünenlerin hepsini sürükliyemedi peşinden, hiç sürükliyemedi. Ama ne olursa olsun Zinovyevin çifte dönekliği Troçkizm hikâyesine indirilmiş onarılması mümkünsüz bir yumruktu.

1926 baharında karımla beraber Berline gittik. Yakamı bir türlü bırakmıyan ateş karşısında sıfırı tüketen Moskova hekimleri sorumluluk yüklenmekten kaçıyorlardı, yabancı bir ülkeye gitmem için uzun zamandır ayak diriyorlardı. Ben de artık bu çıkmazdan kurtulmak istiyordum: en önemli zamanlarda bastıran ateş elimi kolumu bağlıyor ve düşmanlarım için en güvenilir bir müttefik oluyordu. Yolculuk işi politik büroda görüşüldü. Büro, elindeki bilgilere ve politik duruma göre yolculuğumun son derece tehlikeli olacağını ileri sürdü ve beni karar vermekte serbest bıraktı. Kararda Gepeu'nun benim yabancı ülkelere gitmemin kesinlikle kabul edilemiyeceğini bildiren bir notu da ekliydi. Politik büro dışarda başıma tatsız bir şeyler gelirse sorumluluğun partiye ve kendisine sıçramasından çekiniyordu. Beni zorla yurt dışına atmak ve İstanbula sürmek fikri, Stalinin polis kafasında henüz belirmiş değildi. Belki de benim dışarda muhalefet saflarını sıklaştırmak için bir şeyler yapacağımdan çekiniyorlardı. Her ne hal ise, ben dostlarıma da danıştıktan sonra gitmiye karar verdim.

Alman büyük elçiliğinden yana bir zorlukla karşılaşmadık, ve Nisan ortasında karımla beraber yola çıktık, cebimde Ukrayna eğitim komiserliği üyesi Kuzmenko adına düzenlenmiş bir diplomatik pasaport vardı. Eskiden benim trenin şefi olan sekreterim Sermux ile Gepeu'nun bir adamı da bizimle beraber geliyordu. Zinovyev ve Kamenevle ayrılışımız pek dokunaklı oldu: Stalinle baş başa kalmak hiç hoşlarına gitmiyordu.

Savaş öncesi yıllarının Hohenzollern Berlinini oldukça iyi tanırdım. Kimsenin hoşlanacağı bir yer değildi ama, haylı oturaklı bir görünüşü vardı. Şimdi Berlin değişmişti. Hiç de eski hali yoktu, ya da bana öyle görünüyordu. Şehir sanki uzun ve ağır bir hastalıktan yeni yeni çıkıyordu, cerrahlar bir çok yerlerini kesip biçmişler gibiydi. Enflasyon durdurulmuştu ama, belli bir noktada duran mark, hâlâ genel kansızlığı belirten bir araç gibiydi. Yollarda, dükkânlarda, sokaklarda dolaşanların yüzlerinde yoksulluk, ve sabırsız hatta yakıcı bir belini doğrult-

ma isteği okunuyordu. Alman temizliği ve titizliği diye bir şey kalmamıştı, ağır savaş yılları ,arkasından bozgun, onun arkasından Versailles talanı ve yoksulluk her şeyi silip süpürmüştü. İnsanlar karıncalar gibi, inadla, ama neş'esiz, savaş çizmeleri altında ezilmiş olan pasajları, koridorları, depoları onarıyorlardı. Sokaktaki tempoda, gelip geçenlerin hareketlerinde, inceden trajik bir kadere rıza duygusu gibi bir hava yayılıyordu: yapacak bir şey yok; yaşamak, ömür boyu zor altında çalışmak; her şeye yeniden ve baştan başlamalı.

Berlinde özel bir klinikte ve hekim bakımı altında haftalarca yattım. Ateşin nedenini çözmek için hekimler beni boyuna birbirlerine aktarıyorlardı. Sonunda bir boğaz uzmanı, bu iş olsa olsa bademciklerdendir, bunları alalım, dedi. Öbürleri bir karar veremiyorlardı, bunlar savaş yıllarında geride kalmış olan yaşlı hekimlerdi. Savaş yıllarında deney sahibi olmuş operatör, bunları adam yerine koymuyordu. Ona göre zamanımızda bademcik almak bıyığını traş etmek kadar kolaylaşmıştı. Olur dedik.

Yardımcıları kollarımı bağlamak istediler, ben sıkı durum diye söz verince operatör bağlamaktan vaz geçti. Bana cesaret vermek için alaylı şakalı bir şeyler söylüyordu, ama asıl, ben farkındaydım, kendi korkusunu yenip bütün dikkatini toplamıya çalışıyordu. En kötüsü sırt üstü yatıp kımıldamadan durmak, kendi kanıyla boğulmaktı. Ameliyat kırk, elli dakika sürdü. Her şey yolunda gitti, ama bir işe yaramadı, bir süre sonra ateş yeniden başladı.

Berlinde, daha doğrusu klinikte geçirdiğim zaman boşa gitmemişti. Kendimi Alman basınına vermiştim, 1914 Ağustosundan beri bundan hemen hemen tamamen uzak kalmıştım. Her gün belki yirmi tane Alman gazetesi, bir kaç tane de başka ülkelerin dergilerini getiriyorlar, bunları okuyor, okuduklarımı yere bırakıyordum. Viziteye gelen profesörler mümkün her çeşit fikirden oluşmuş bir halı üzerinde yürüyorlardı. Sonunda ilk defa olarak Alman Cumhuriyetçilerinin politik gamını kendi

kulaklarımla ve tam olarak duymuş oluyordum. Aslında umulmadık bir şey bulabilmiş değildim bunda. Cumhuriyet, askeri bozgunun ortasında bulunmuş bir çocuk gibiydi; Cumhuriyetçiler Versailles gereği zorunlu olarak vardılar; sosyal demokratlar, kendi elleriyle boğdukları Kasım devriminin evrensel mirasçılarıydılar; Hindenburg demokrat bir başkandı. Durumu aşağı yukarı böyle görüyordum. Bunları böyle yakından görmek az öğretici olmamıştı...

1 Mayıs günü otomobile bindik, karım ve ben, şehri dolaştık, belli başlı mahallelere gittik, alayları, pankartları gördük, söylevler dinledik, Alexander Platz'da kalabalığın arasına karıştık. Şimdiye kadar çok 1 Mayıs alayı görmüştüm, daha büyük, daha kalabalık, daha gösterişli olanlarını, ama ne kadar zaman vardı üzerime dikkati çekmeden halkın arasına karışmıyalı, isimsiz yığınların arasında, görerek ve dinliyerek bulunmıyalı, bir kez yalnız yanımızdaki adam kulağıma eğilip,

«Bakın sizin resimlerinizi satıyorlar» dedi.

Ama kimse tanıyamazdı bu resimlerde, eğitim komiserliği üyesi Kuzmenko'yu.

Belki bu satırları kont Westarpe, Hermann Müller, Stresemann, kont Reventlow, Hilferding ve benim Almanyaya girmemi istemiyen daha başkaları da görecekler, kendilerine şunu bildirmek zorunda olduğumu sanıyorum ki, o gün beğenmiyecekleri her hangi bir şiar atmış değilim ortaya, bozguncu afişler de asmadım, sözün kısası bir kaç gün sonra ameliyat olacak bir gözlemciden başka birisi değildim.

«Şarap bayramı» na da gittik... Hadsiz hesapsız bir kalabalık vardı. Bahar havasına, güneşe ve şaraba rağmen, geçmiş yılların gölgesi vardı bütün bu eğlenen, ya da eğlenmek istiyen insanların üzerinde. Biraz yakından, biraz dikkatli bakmak yetiyordu, hepsinin de yüzleri uzun bir hastalıktan yeni kalkmış gibiydi: neş'elenmek için büyük çaba harcamaları gerekiyordu. Aralarında saatlerce kaldık, konuştuk, kâğıt tabaklarda sucuk

yedik, 1917 den beri tadını unutmuş olduğum biralarından içtik.

Ameliyattan sonra çabuk iyileşiyordum ve dönüş gününü hesaplıyordum. Ama arada beklenmedik öyle bir olay oldu ki aslını astarını hâlâ öğrenebilmiş değilim. Yola çıkmamızdan sekiz gün kadar önce hastahanenin koridorunda polis oldukları her hallerinden belli iki sivil boy gösterdi. Pencereden avluya bir göz attım, bir yarım düzine kadar da aşağıda vardı, birbirlerine benzemiyorlardı ama gene de tastamam birbirleri gibiydiler. O aralık yanımda bulunan Krestinski'ye de gösterdim aşağıdakileri. Bir kaç dakika sonra kapı vuruldu, bir doktor girdi içeriye, şaşkın bir hali vardı bana karşı bir suikast hazırlanmışmış, profesör git haber ver demiş.

«Polis kendi hazırlamış olmasın?» dedim, ve aşağıdaki polisleri gösterdim.

Doktor polislerin suikasti önlemek için gönderilmiş olduklarını söyledi.

İki üç dakika sonra bir komiser geldi; Krestinski'ye anlattığına göre polise, bana karşı bir suikast hazırlandığı haber verilmiş, polis de olağanüstü koruma tedbirleri almış. Bütün hastahane ayaklanmıştı. Hastabakıcılar haberi birbirlerine aktarıyorlar, hastalara duyuruyorlardı, Troçki hastahanedeydi, onun yüzünden hastahaneye bomba atılacaktı. Öyle bir durum oldu ki artık buraya hastahane denilemezdi. Krestinski ile konuştuk, hemen Sovyet büyük elçiliğine geçelim dedik. Hastahanenin önünde polis yolu kesmişti. Beni götüren arabanın çevresini polis otomobilleri almıştı.

Resmi rapor aşağı yukarı şöyleydi: Alman monarşistlerinin yeni bir komplosu meydana çıkarılmış, yakalanan sanıklardan birisi sorgu yargıcına, beyaz Ruslar Berlinde bulunan Troçkiyi vuracaklar demiş. Her halde yolculuğum konusunda anlaşmaya varmış olduğumuz Alman diplomatlar, polisin içinde binlerce monarşist bulunduğunu düşünerek, anlaşmayı polisten gizli tutmuşlardı. Yakaladığı monarşistin sözüne inanamıyan polis de

benim sahiden klinikte olup olmadığımı anlamak istemiş, ihbarın doğru olduğunu görüp şaşırmıştı. Soruşturma profösörlerin odasında yapıldığı için, ben haberi aynı zamanda hem doktordan, hem de polis komiserinden öğrenmiş oluyordum. Hâlâ bilmem sahiden böyle bir suikast hazırlanmışmıdır ve polis benim Berlinde bulunduğumu ele geçirdiği bir monarşistten mi öğrenmiştir. Ama ben işin bu kadar basit olduğuna inanamıyorum. Belki de diplomatlar «gizli»yi saklıyamadılar, ve kendilerine güvenilmemesine kızan polisler gerek Stresemann'a gerek bana, kendi yardımları olmadan bademciklerimin iyi alınamıyacağını göstermek istediler. İster öyle ister böyle, hastahanenin altı üstüne gelmiş, ve ben sahiden var mı yok mu belli olmıyan düşmanlarıma karşı adam akıllı korunmuş olarak Sovyet büyük elçiliğine gidip orada yerleşmiştim. Sonradan Alman basınında ufak tefek yansımaları oldu bu hikâyenin; kimse bir şey anlamıyor, ve besbelli kimse de inanmak istemiyordu.

Berlinde geçirdiğim günler Avrupada büyük olayların geçtiği bir zamana rastlamıştı: İngiltere'de genel grevler, Polonyada Pilsudski'nin hükûmet darbesi. Bu iki olay benim epigonlarla aramdaki çatışmayı son derece ağırlaştırmış ve daha şiddetli gelişmelere yöneltmiştir.

Bu noktada bir kaç kelime söylemeliyim. Stalin, Bukharin ve hatta ilk dönemde Zinovyev, politikalarını, sovyet sendikaları yöneticileriyle İngiliz trade-union'ları genel kurulu arasında kurulacak bir diplomatik blokla taçlandırmayı kuruyorlardı. Stalin dar taşralı kafasıyla sanıyordu ki Purcell ve Trade-union'ların öbür liderleri güç bir anda, Britanya burjuvazisine karşı Sovyetler Cumhuriyetine destek olurlar ve bunu başarabilirler. Kapitalizmin Britanyada düştüğü bunalım ve yığınların artan hoşnutsuzluğu karşısında, Trande-union liderleri de, haklı olarak, kendilerine soldan bir destek bulmakta çıkarları olduğunu düşünüyorlardı, ki bu destek sovyet sendikaları yöneticileriyle kendi aralarında resmi bir dostluk halinde ortaya çıkabilirdi, ama bu dostluk kendilerini bir yükümlülük altına sokmamalıy-

dı. İki taraf da kaçamaklı yollara sapıyor, olayları olduğu gibi ele almaktan çekiniyordu. Bu çürük politika şimdiye kadar kaç defa büyük olaylar karşısında başarısızlığa uğramıştı. 1926 genel grevleri, yalnız İngilterenin yaşamı için değil, partimizin yaşamı için de çok önemliydi.

İngilterenin geleceği savaştan beri özel bir önem taşımaktaydı. Dünya karşısındaki durumunda olacak önemli bir değişikliğin, kendi iç kuvvetleri arasındaki ilişkilerde de belli değişikliklere yol açmaması olamazdı. Açıkça belliydi ki Avrupa uzun ya da kısa bir süre için belli bir sosyal dengeye kavuştuğu zamanda bile, Büyük Britanya böyle bir dengeye ancak bir sıra anlaşmazlıklar ve ciddi sarsıntılar içinden geçerek ulaşabilecekti. Bence İngilterede kömür endüstrisindeki bir anlaşmazlık genel grevle sonuçlanabilirdi. Bundan da şu zorunlu sonuca varıyordum ki, işçi sınıfının eskimiş teşkilâtıyla yeni tarihsel görevi arasındaki karşıtlık yakın bir dönemde ortaya çıkacaktır. 1924 kışında ve 1925 baharında Kafkasyada bu konuyla ilgili olarak (İngiltere nereye gidiyor?) adında bir broşür yazmıştım. Aslında kitap, genel konseyin sola doğru gelişeceğini ve komünizmin Labour Party ve Trade-Union saflarına, azar azar ve kimsenin burnu kanamadan sızacağını sanan politik büro resmi görüşüne karşı yöneltilmişti. Ortalığı boş yere karıştırmış olmamak, ama aynı zamanda hasımlarımın düşüncelerini de yoklamış olmak için müsveddeleri, incelenmek üzere politik büroya vermiştim. Yazı geçmişi eleştirmeyip geleceğin nasıl olabileceğini araştırdığından politik büro üyelerinden hiç biri ağzını açmıya cesaret edememişti. Yazı sansürden kolayca geçmiş ve tek kelimesine dokunulmadan basılmıştı. Az sonra İngilizcesi de yayımlanmıştı. İngiliz resmi sosyalizminin önderleri bu broşürü İngilizler hakkında hiç bir şey bilmiyen ve Büyük Britanya toprakları üzerinde â la russe bir genel grev rüyası gören bir yabancının fantezisi saymışlardı. Bu tertip yargıların, yüzlercesi demiyelim, ama düzinelerlesi ileri sürülmüştü, bunların en başında da politik bayağılıkta birinciliği elhak kimseye bırakmıyan Mac Do-

nald'ın yargısı geliyordu.

Oysa bir kaç ay sonra işte kömürcüler grevi genel greve dönüşmüştü. Görüşümün doğruluğunun bu kadar kısa bir sürede ortaya çıkacağını hesab etmemiştim. Nasıl genel grev, Britanya reformizminin kendi aklınca yaptığı hesapların karşıtı olan bir marksist yargıyı haklı çıkardı ise, genel konseyin bu grev sırasındaki tutumu da, Stalinin Purcell'e bağladığı umutların boş olduğunu isbat etmişti. Hastahanede genel grevin gidişatına ve özellikle önderle yığınlar arasındaki ilişkilere dair olan haberleri, bir tekini sektirmeden topluyor, birbirleriyle karşılaştırıyordum. En gücüme gideni Moskova Pravda'sında çıkan yazılardı. İflâsı gözlerden kaçırmak ve görünüşü kurtarmak için uğraşıyordu. Bunun için de olanları utanıp arlanmadan değiştirmek zorundaydı. Devrimci bir politika adamı için yığınları aldatmadan daha büyük ideolojik düşüş olamaz.

Genel konseyle yapılmış olan blokun hemen bozulmasını istedim Moskovaya döner dönmez. Adeti üzere biraz hıkmık ettikten sonra Zinovyev de bana katıldı. Radek olmaz dedi. Stalin dört elle sarılıyordu bloka. Britanya trade-union'cuları içinde bocaladıkları ağır bunalımın sonunu beklediler, sonra da eli açık ama işe yaramaz müttefiklerine tekmeyi yapıştırdılar.

O sıralarda Polonyada da böyle önemli olaylar vardı. Korku içinde bir çıkış yolu arıyan burjuvazi başkaldırmış, Pilsudski'nin peşine takılmıştı. Komünist parti önderi Warski, «Proletarya ve köylü demokratik diktatoryası» kuruluyor sanarak, komünist partiyi Pilsudski'nin yardımına koşmıya çağırdı. Warski'yi eskiden tanırdım. Rosa Luxemborug'un sağlığında, onun devrim saflarındaki yerini tutabiliyordu. Kendi başına kaldığı zaman ise bu yer boş demekti. 1924 de Warski epeyce bocaladıktan sonra, demokratik diktatorya işinde köylü sınıfının yerini görmiyen Troçkizmin ne kadar zararlı bir şey olduğunu anlamış bulunduğunu ilân etmişti. Uysallığının mükâfatı olarak önder rolünü kazanmıştı, şimdi de epeyce geç elde edebildiği rütbe işaretlerini ilk olarak takma fırsatının çıkmasını bekliyor-

du sabırsızlıkla. 1926 Mayısında Warski, kendini rezil etmek ve parti bayrağını lekelemek fırsatını kaçırmadı. Cezalandırılmadı da, Stalinin elindeki aparat Polonya işçilerinin hakaretlerinden koruyordu kendisini.

Didişme, 1926 boyunca, gitgide kızıştı. Sonbahara doğru muhalefet parti hücre toplantılarında açıktan harekete geçti. Aparat, öfkesi burnunda, karşı koyuyordu. İdeolojik çekişmeyi yönetim mekanizması ele almıştı: işçi hücreleri toplantılarında parti bürokrasisi işçileri telefona çağırıyordu, üstüste yığılan otomobiller, klakson sesleri, mahsustan düdük çalmalar, muhalifler kürsüye çıkınca bağırıp çağırmalar. Yönetici fraksiyon, mekanik güç yoğunluğuyla, tehditle, ağır önleme tedbirleriyle üste çıkıyordu. Parti yığını, daha anlayıp dinlemeden ve konuşmıya fırsat bulamadan bir bölünme, bir felâket korkusuna kapılmıştı. Muhalefet geri basmak zorunda kaldı. 16 Ekimde bir bildiri çıkarttık, özet olarak dedik ki, fikirlerimizin doğruluğunu göz önünde tutarak ve bu fikirler uğruna parti safları içerisinde savaşmak hakkını elden bırakmıyarak, partiyi bölme tehlikesi gösteren davranışları reddediyoruz. 16 Ekim bildirisi bürokrasi aparatına değil, parti yığınlarına sesleniyordu. Bu bizim, parti içinde kalmak ve onun için çalışmak isteğimizin dile getirilişiydi. Daha ertesi sabah Stalinciler mütarekeyi bozmaya başlasalar bile, biz vakit kazanmış olacaktık. 1926-27 kışı bize soluk almak, bir sıra sorun üzerindeki fikirlerimizi teori alanında derinleştirmek olanağını sağlamıştı.

Daha 1927 başında Zinovyev, birden değilse bile yavaş yavaş teslim bayrağını çekmiye hazırdı. Ama o aralık Çinde önemli olaylar çıktı. Stalin politikasının canyakıcı özelliği herkesin gözüne çarpıyordu. Zinovyev'in teslim olmasını bu olay geciktirmiştir.

Epigonların Çinde yaptıkları, bolşevizm geleneklerinin ayaklar altında çiğnendiğini gösteriyordu. Çin komünist partisi, gene kendi isteğine rağmen, burjuva Kuomintag partisine katılmış ve askeri disiplin altına sokulmuştu. Sovyet kurulması ya-

saklanmıştı. Komünistlere tarım devrimini durdurmaları ve burjuvazinin izni olmadan işçileri silâhlandırmamaları saalık verilmişti. Çang-Kay-Şek'in Şanghay işçilerini öldürüp bütün iktidarı askeri çetenin elinde toplamasından çok önce, biz durumun bu sonuca varacağını söylemiştik. 1925 den beri komünistlerin Kuomintag'dan çıkmalarını istiyordum. Stalin - Bukharin politikası, devrimin yıkılışını hazırlıyor ve kolaylaştırıyordu; üstelik, elindeki devlet gücüne dayanarak, Çang-Kay-Şek' in karşı-devrimci eylemini, bizim eleştirimize karşı koruyordu. 1927 Nisanında Stalin, sütunlu salonda yapılan bir parti toplantısında, hâlâ Çan-Kay-Şek'le işbirliği politikasını savunuyor ve ona güvenilmesini istiyordu. Üzerinden beş altı gün geçmeden Çang-Kay-Şek, Şanghay işçilerini ve komünist partisini kan içinde boğacaktı.

Partiyi baştan sonra bir öfke dalgası sarmıştı. Muhalefet baş kaldırdı. Gizlilik kurallarına aldırmayan düzinelerle muhalif evime ve imtiyazlar komitesi lokaline koşmıya başladı —o dönemde Moskovada Çin işçilerini Çang-Kay-Şek'e karşı savunmak için gizli çalışmak zorunda kalmıştık—. Genç arkadaşların büyük bölümü Stalinin politikasının bu kadar açık başarısızlığı, muhalefeti zafere yaklaştırır sanıyordu. Çang-Kay-Şek'in hükûmet darbesinden sonraki ilk günlerde genç dostlarımın başlarından aşağı bir kaç kova soğuk su giydirdim, hem de yalnız bu genç başlara değil. İspat ediyordum ki, muhalefet Çin Devriminin **bozgunundan** yararlanıp ileriye geçemez. Tutalım ki dediklerimiz doğru çıkmış olduğu için bin, beşbin, onbin adam daha kazandık. Milyonlarca insan için önemli olan şey, dediğimizin doğru çıkmış olması değil, devrimci proletaryanın ezilmiş olmasıdır. 1923 de Alman devriminin ezilişi, sonra 1926 İngiliz genel grevlerinin başarısızlığı, nihayet Çin bozgunu, bütün enternasyonal devrim için beslenen umutları tuzla buz etmiştir. İşte Stalinin, milliyetçi reformizmden yapılma politikasının kaynağı bu umutsuzluktur.

Öyle oldu ki, biz fraksiyon olarak, kısa sürede daha da

güçlendik, yani ideoloji bakımından daha derli toplu, daha kalabalık. Ama Çang-Kay-Şek'in kılıcı, bizi iktidara bağlıyan göbek bağını kesmişti. Onun Rus müttefiki ve suç ortağı Stalin de muhalefeti ezecek ve bu suretle, Şanghay işçilerinin ezilişini tekmillemiş olacaktı. Muhalefetin çekirdeği bir eski devrimciler grubuydu. Ama artık yalnız değildik. Çevremizi yeni kuşaklardan yüzlerce, binlerce devrimci kuşatıyordu, bunlar politik yaşama ilk olarak Oktobr Devriminde gözlerini açmış olan insanlardı, sivil savaşı yaşamışlardı, Lenin merkez komitesinin dev otoritesi önünde bütün içtenlikleriye safa girmişlerdi, ve ancak 1923 den sonradır ki kendi başlarına düşünmiye, eleştirmiye, hareketin yeni dönüşlerine marksist metodları uygulamıya başlamışlardı, ve işin daha da güç yanı, bir devrimci davranışın sorumluluğunu yüklenmeyi öğrenmişlerdi. Bu binlerce genç devrimci şimdi politik denemelerini Stalinin mahpushanelerinde ve sürgünlerinde teori öğrenerek derinleştirmektedirler.

Muhalefetin temel grubu, bu sonuca gözü kapalı gitmiyordu. Düşüncelerimizi genç işçi kuşağına kabul ettirmek istiyorsak, bunu öyle diplomasi ile, diller dökerek filân başaramazdık, hiç bir pratik sonuç önünde duraklamadan açıkça savaşmalıydık, bunu çok iyi anlıyorduk. Uzak gelecekteki ideolojik zaferimizi güvenle hazırlıyarak, yakın bir bozguna doğru bile bile gidiyorduk.

Maddi kuvvet kullanmak insanlık tarihinde büyük rol oynamıştır, oynamaktadır: kimi zaman ilericilik uğruna, daha çok da gericilik uğruna; bu, şiddet yolunu tutan sınıfa bağlıdır, güdülen amaca da bağlıdır. Ama şiddete başvurmakla, **bütün** sorunların çözülmesi ve **bütün** engellerin aşılması arasında çok uzun bir aralık vardır. Tarihte ilerici akımların gelişmesi topla tüfekle durdurulabilir, ama yalnız bir süre için durdurulabilir. İlerici düşüncenin önü sürekli olarak kesilemez. İşte bundan ötürüdür ki iş, büyük ilkeler savaşına gelip dayandı mıydı, devrimcinin elinde bir tek kural kalır: «Yapılması gerekeni, ne olursa olsun yap».

1927 sonunda yapılması kararlaştırılmış olan onbeşinci kongre yaklaştıkça, parti de yavaş yavaş önünde bir yol kavşağı açılmakta olduğunu görüyordu. Saflar derin kaygılar içine düşmüşlerdi. Canavar gibi bir yıldırma havası estiriliyordu, ama partide muhalefeti dinleme isteği de uyanmıştı. Bu amaca ancak gizli yoldan ulaşılabilirdi. Moskovanın, Leningradın köşe bucak yerlerinde işçiler ve öğrenciler gizli toplantılar yapmıya başladılar. Muhalefet temsilcilerini dinlemek için, yirmi kişi, yüz kişi, ikiyüz kişi toplanıyordu. Bir günde bu toplantılarından iki, üç, dört tanesine gittiğim oluyordu. Genellikle işçi evlerinde toplanılıyordu. Ağzına kadar dolu iki küçük oda; ve hatip kapı çerçevesi içinde. Çoğu zaman yerde oturuyorlardı; en çoğu yer olmadığından herkes ayakta dururdu. Kontrol komisyonundan temsilciler gelir, toplantının dağıtılmasını isterlerdi. Onlara gelin konuşup tartışalım denilirdi. Ortalığı karıştırmaya kalkarlarsa kapıdışarı edilirlerdi. Moskova ve Leningrad'da bu toplantılardan aşağı yukarı yirmibin işçi geçmiştir. Akım güçleniyordu. Yüksek teknik okulu salonu içerden ele geçirilmişti, muhalefet burada biçimine getirip bir büyük toplantı hazırladı. İkibin kişiden artı insan toplandı. Asıl büyük kalabalık dışarda kalmıştı. Yönetimin konuşmamıza engel olmak için yaptıkları işe yaramadı. Kamenev ve ben aşağı yukarı iki saat konuştuk. Sonunda merkez komitesi, işçilere muhalefet toplantılarını zorla dağıtmak gerektiğini bildiren bir çağırı yayınladı. Bu çağırı Gepeu idaresindeki savaş gruplarının muhalefete karşı inceden inceye hazırladıkları saldırıları örten bir kılıf olacaktı. Stalin kanlı bir son istiyordu. Biz şimdilik büyük toplantılardan vazgeçtik. Ama bu ancak 7 Kasım gösterisinden sonra olmuştur.

1927 Ekiminde merkez icra komitesi Leningrad'da toplanacaktı. Toplantı şerefine bir gövde gösterisi tertiplendi. Bir rastlantı sonucu olarak gösteri beklenmedik bir anlam aldı. Yanımda Zinovyev ve bir kaç kişi daha otomobille çıkıp, kalabalık var mı, yok mu, durum nasıl diye bir dolaşalım dedim. Taurid sarayının önüne geldik, orada kamyonları dizmişler, üst-

lerine merkez icra komitesi üyeleri için tribünler kurmuşlardı. Arada yolu kesmişler, ileriye kimseyi bırakmıyorlardı, biz de durduk. Buradan nasıl çıkacağımızı düşünmiye vakit kalmadan birlik komutanı bizim arabaya doğru koştu ve bizi tribünlere götürmek istedi. Biz daha olur mu olmaz mı diye düşünürken iki sıra milis, kalabalığın arasından henüz boş olan sondaki kamyona doğru bir yol açmıya başladı. Kalabalık bizim sondaki kamyonda olduğumuzu gördükten sonra gösterinin şekli birdenbire değişti. Baştaki kamyonların önünden ilgisiz geçiyorlar, kendilerine verilen selâmlara karşılık vermiyorlar, bizden yana akıyorlardı. Kısa sürede bizim kamyonun çevresinde binlerce insan birikmişti. İşçiler ve Kızılordu askerleri önümüzde duruyor, yaşa diye bağırıyorlardı, arkalarından bastıran öbürlerinin itmesiyledirki ancak ilerliyorlardı. Düzeni sağlasın diye gönderilen bir milis birliği de aynı havaya kapılmış, bir şey yapmadan orada duruyordu. Bürokrasi çarkının en sadık polislerinden yüzlercesi kalabalığın içine daldırlar. Düdük çalmıya başladılar ama, sempatizanların alkışları arasında işittiremediler. Durum, gösterinin resmi yöneticileri için güçleşiyordu. Öbür tribünlerin önünde kimseler kalmamıştı, sonunda panrus merkez icra komitesi başkanı ve gözde üyelerden bir kaçı, kendi tribünlerinden indiler ve aslında ikinci sıradan hatipler için taa dipte hazırlanmış olan bizim tribüne tırmandılar. Ama bu da durumu kurtaramadı: kalabalığın ağzından çıkan isimler, zamanın resmi sahiplerinin isimleri değildi.

Zinovyev hemen büyük bir iyimserliğe kapılmıştı, bu gösteriden çok büyük sonuçlar umuyordu. Ben öyle düşünmüyordum. Petrograd işçisi, muhalefet öncülerine platonik bir sevgi gösterisinde bulunmakla, durumdan hoşnut olmadığını açıklamış oluyordu, evet, ama bizim hesabımızın görülmesine engel olabilecek durumda değildi. Bu noktada hiç hayale kapılmıyordum. Ayrıca bu gösteri, iktidar fraksiyonuna, yığını bir oldu bittiyle karşı karşıya bırakmak için muhalefetin işini çabucak bitirivermek düşüncesini aşılıyacaktı.

İkinci dönem Moskovadaki onuncu Oktobr yıldönümü gösterileri oldu. Bu gösterilerin yöneticileri olarak ortada dolananlar, yazılar yazıp söylevler çekenler, hep Oktobr Devrimi sırasında barikadın öbür keçesinde bulunan, ya da bakalım işler nereye varacak diye aile çatısının altına sinip can derdine düşen ve devrime devrim kesin zafere ulaştıktan sonra katılan kişilerdi. Acı duymaktan çok alay ederek okuyor ve dinliyordum, beni Oktobr Devrimine sırt çevirmekle suçlayan bu asalakların yazılarını ve radyoda yayınlanan söylevlerini. İnsan bir tarihsel sürecin dinamiğini anlar ve hasmının, kimin elinde bulunduğunu bizzat kendisinin de bilmediği iplerle nasıl oynatılmakta olduğunu görürse, en iğrenç alçaklıklara ve kalleşliklere bile aldırış etmez.

Muhalifler geçit alayına kendi pankartları ile katılmıya karar verdiler. Pankartlardaki yazıların hiç birisi partiye karşı değildi: «Sağı, kulağı, nepman'ı, ve bürokratı vuralım», «Leninin vasiyetini yerine getirelim», «Oportünizme karşı, bölünmiye karşı, Lenininst partinin birliği için». Bu gün bu şiarlar, Stalinci fraksiyonun sağa karşı mücadelesinde kullandığı resmi âmentü olmuştur. 7 Kasım 1927 de muhalefetin pankartları ellerinden alındı, parça parça edildi; taşıyanlar, özel olarak bu iş için toplanmış ekiplerin elinde haksız yere hırpalandılar. Leningrad deneyinden iyi ders almıştı, resmi yöneticiler. Bu sefer çok daha iyi hazırlanmışlardı. Halk tedirgindi. Gösteriye sıkıntıyla katılıyordu. Rahatı kaçmış ve kuşkuya düşmüş binlerce insanın üstünde iki canlı grup yükseliyordu: muhalefet ve bürokrasi çarkı. Devrimcilikle hiç bir ilgisi bulunmıyan kimseler, hatta kısmen Moskova sokağının faşist elemanları, Troçkistlere karşı savaşmak üzere aparatın yardımına koştular. Bir milis, uyarma bahanesiyle herkesin içinde otomobilime ateş açtı. Birisi de koluna destek oluyordu. Bir itfaiyeci ekibinden sarhoş bir memur, arabamın üstüne fırlamış, ağıza alınmaz küfürler savuruyordu. Sonunda camlardan birini de kırdı. Görmesini bilen bir kimse için 7 Kasım 1927 Moskovada bir Thermidor

provasıydı.

Bunun gibi bir gösteri de Leningrad'da olmuştu. Zinovyev ve Radek, özel bir birliğin saldırısına uğramışlar, bu birlik kalabalığa karşı korumak bahanesiyle, bütün gösteri boyunca kendilerini bir yere kapatmıştı. Zinovyev aynı gün Moskovaya, bize şunları yazmıştı:

«Gelen bütün haberler bu iğrenç olayların davamıza yararlı olacağını gösteriyor. Sizde acaba neler oldu diye korkuyoruz. **Bağlantılar** (işçilerle yapılan gizli görüşmeler demek istiyor) çok başarılı. Bizim yararımıza büyük değişiklik var. Şimdilik buradan ayrılmak niyetinde değiliz».

Zinovyevin muhalefetteki son parlayışıydı bu. Ertesi gün Moskovaya dönmüş ve teslim olalım diye ayak diremiye başlamıştı.

16 Kasımda Yoffe kendini öldürüyor ve ölümü, gelişmekte olan çarpışmada derin bir iz bırakıyordu.

Yoffe çok hastaydı. Büyük elçi olarak bulunduğu Japonyadan pek kötü durumda getirmişlerdi. Dışarıya gönderilmesini sağlamak çok zor olmuştu. Bu yolculuk çok kısa sürdü. Sonuç iyiydi ama yeterli değildi. Yoffe imtiyazlar komitesinde benim yardımcım oldu. Bütün günlük işler onun üzerindeydi. Partideki bunalım da çok dokunuyordu. En dayanamadığı şey kalleşlikti. Bir çok defa çatışmaya kendisi de karışmak istemişti. Sağlığını düşünerek caydırıyordum. Yoffe'yi en çok çileden çıkaran şey, sürekli devrim teorisine yöneltilen kampanyaydı. Devrimin gidişini ve karakterini uzaktan kestirmiş olanların kahpece canının yakılmasını ve bunu sadece hazır sonuçların üstüne oturan kimselerin yapmasını bir türlü kaldıramıyordu. Yoffe bana Leninle, galiba 1919 da sürekli devrim teması üzerine yaptığı bir konuşmayı anlatmıştı. Lenin,

«Evet, Troçki haklı» demişti.

Yoffe bu konuşmayı yayınlamak istiyordu. Vazgeçirmek için elimden geleni yapıyordum. Biliyordum başına yağmadık alçaklık kalmıyacaktı. Yoffe ayak diremesini bilirdi, onun da

kendine göre bir tutumu vardı, görünüşte yumuşak, aslında sarsılmaz bir huyu vardı. Cahilce saldırılar ve politik nankörlükler üsteledikçe kırgın ve küskün bana gelir,

«Hayır, derdi, bu konuşmayı yayınlamalıyız».

Bir kez daha anlatırdım kendisine ki, bu çeşit bir «tanıklık» hiç bir şeyi değiştirmez, genç parti kuşağını yetiştirmekten ve uzağa nişan almaktan başka yapılacak şey yoktur.

Yoffe tedavisi tamamlanmadan dönmüştü dışardan, sağlığı gün günden kötüye gidiyordu. Sonbahara doğru işten ayrılmak zorunda kaldı, yatağa düştü. Dostlar, bir daha göndersek dışarı, dediler. Ama bu sefer merkez komite olmaz diye kestirip attı. Stalinciler daha şimdiden, muhalifleri bambaşka bir yere göndermek için hazırlık yapmaktaydılar. Benim, önce merkez komiteden, sonra partiden atılışını en çok Yoffe'ye dokundu. Hem kişisel olarak hem de bir politikacı olarak duyduğu öfkeye, fizik güçsüzlüğünden doğan duygular da ekleniyordu. Devrimin geleceğidir söz konusu olan dediği zaman yanılmamıştı. Savaşacak durumda değildi. Oysa onun için savaştan gayrı anlamı yoktu yaşamanın. Ve son durağa ulaşıyordu böylece.

Ben artık Kremlinde oturmuyordum; arkadaşım Biyeloborodov'un evindeydim, kendisi henüz içişleri halk komiseriydi ama Gepeu ajanları peşinden ayrılmıyorlardı. O günlerde Biyeloborodov Urallarda, doğduğu ülkedeydi, aparata karşı savaşında ,işçilere ulaşan bir yol açmıya uğraşıyordu.

Yoffe'nin evine telefon açmıştım, nasılsın demek için. Telefona kendi çıktı, makine başucundaydı. Sesinde bir şeyler vardı —sonradan farkına varmıştım— olağanüstü bir şeyler, gergin, telâşlı. Gidip kendisini görmemi rica etti. Bir aksilik çıktı, gidemedim. En patırtılı günlerdeydik, üstüste arkadaşlar geliyordu Biyeloborodov'un evine bana bir şeyler danışmak için. Bir iki saat sonra tanımadığım bir ses telefonda bana şunları söylüyordu:

«Adolf Abramoviç tabancayla kendini öldürdü. Masasın-

da sizin için bir mektup var».

Biyeloborodov'un evinde ordudaki muhaliflerden arkadaşlar bulunur, nöbet tutarlardı. Sokağa çıktığım zaman da benimle beraber gelirlerdi. Acele Yoffe'nin evine koştuk. Kapıyı çaldık, vurduk, içerden bir ses adımızı sordu ve kapı geç açıldı: içerde bir şeyler oluyordu.

Adolf Abramoviç'in tatlı, sakin yüzü kanlı bir yastık üzerinde yatıyordu. Gepeu'dan B. yazı masasının gözlerini karıştırmaktaydı. Masanın üstünde mektup yoktu. Mektubu veriniz dedim. B. bende mektup filân yok dedi. Hali ve sesi hiç şüpheye yer bırakmıyordu, yalan söylüyordu. Bir kaç dakika içinde Moskovanın her yanından dostlar çıkıp geldiler. Dışişleri komiserliğinin ve partinin resmi temsilcileri muhalifler kalabalığından ayrı duruyorlardı. O gece eve binlerce kişi geldi ziyaret için. Çalınan mektup haberi her yana yayıldı. Yabancı gazeteciler haberi dışarıya uçurdular. Mektubu daha fazla saklamak imkânsız hale geliyordu. Sonunda Rakovski'ye kâğıdın fotokopisi verildi. Yoffe'nin kendi eliyle yazdığı, zarfa koyup kapattığı, üzerine adımı yazdığı bir mektup neden bana değil de Rakovskiye veriliyor, ve neden aslı değil de kopyası, şimdi burada bunu araştırmaya girmek istemiyorum. Yoffe'nin mektubu arkadaşımın tam ve sâdık çizgilerini vermektedir, ama bu çizgiler ölümünden yarım saat öncesinin çizgileridir. Yoffe kendisine ne gözle bakıldığını bilirdi, bana derin bir içgüvenle bağlıydı, ve bana mektubunda fazla ve yayınlanması uygun düşmiyecek yerlerin çıkarılması hakkını tanımıştı. Mektubu saklayamayınca, utanmaz arlanmaz düşman, yayınlanmak için yazılmamış olan satırları boş yere kendi yararına kullanmak istemişti.

Yoffe ölümünün, bütün ömrünü verdiği davada bir işe yaramasını istemişti. Yarım saat sonra tetiğe basacak olan el, son bir tanıklıkta bulunacak satırları yazıyor, bir dosta son öğütlerini veriyordu. Yoffe şahsen bana hitap eden vedâ mektubunda işte şunları yazıyordu:

«Biz, sevgili Lev Davidoviç, siz ve ben, düzinelerle yıl sü-

ren beraber çalışmayla, ve ümit etmek isterim ki, kişisel bir dostlukla, birbirimize bağlıyız. Bu bana, sizi bırakıp giderken, bana sizde yanlış gibi görünen şeyin ne olduğunu söylemek hakkını veriyor. Tuttuğunuz yolun doğruluğundan bir an bile şüphe etmedim, ve bilirsiniz ki yirmi yıldan beri, «sürekli devrim» zamanından bu yana sizinle beraber yürüdüm. Ama her zaman dikkat etmişimdir, sizde eksik olan şeyin ne olduğuna, bu, tuttuğu yolun doğru olduğunu er geç anlaşılacağını ve çoğunluğu sağlıyacağını önceden kestiren ve, doğru bildiği yolda tek başına bile kalmıya her zaman hazır olan Leninin, **dediğinden kıl kadar şaşmıyan inadı ve uzlaşmazlığıdır.** 1905 den beri politikada her zaman siz haklı çıktınız, ve size kendi kulaklarımla duyduğum şeyi kaç kere söyledim: Lenin, 1905 de bile haklı olanın **kendisi değil siz olduğunu** söylemiştir. Ölüm halindeyken yalan söylenmez, işte size bunu bir defa daha söylüyorum... Ama siz çok zaman anlaşmaya, uzlaşmaya gereğinden çok önem verip kendi görüşünüzün doğruluğunu savunmaktan vazgeçtiğiniz. Bu bir yanlıştır. Bir daha söylüyorum, politikada her zaman haklı olan sizdiniz, ama şimdi her zamandan daha da haklısınız. Gün gelecek parti bunu anlıyacaktır ve tarih değerinizi ister istemez kabul edecektir. Bu gün sizi bırakıp gidenler olabilir, ya da size katılanlar çok olmıyabilir ve dilediğimiz kadar çabuk davranmıyabilirler, bu sizi yıldırmamalıdır. Siz doğru görüyorsunuz, ama sizin doğru düşüncelerinizin zafere ulaşabilmesi, dediğinizden kıl kadar şaşmamanıza, davayı elden bırakmamanıza, hiç bir uzlaşmaya yanaşmamanıza bağlıdır, tıpkı İliç'in başarılarının sırrı da bu olduğu gibi. Kaç kez bunu söylemek istedim, ve ancak şimdi veda ederken söyliyebiliyorum».

Cenaze töreni için işyerlerinin açık olduğu bir günü seçtiler, Moskova işçilerinin törene katılmalarını önlemek için. Buna rağmen katılanlar onbin kişiden aşağı değildi ve muhalefetin büyük bir gösterisi olmuştu.

O ara Stalin fraksiyonu kongre hazırlıkları yapıyor ve kongreyi bölünmeden önceye almak için elini çabuk tutmıya

bakıyordu. Kongreye delege yollayacak yersel (mahalli) konferansların yapacakları seçimler, baştan sona uydurma bir resmi tartışmanın ilânından önceye alındı, askeri birlikler gibi örgütlenmiş ıslıkçılar, özbeöz faşist yollara baş vurarak toplantıların doğru dürüst yapılmasını engellediler. Bu onbeşinci kongre hazırlıklarından daha rezil bir şey düşünülemez. Zinovyev grubu hemen tahminlere başladı ve dedi ki, kongre sadece, Oktobr Devriminin onuncu yıldönümü gösterilerinde Moskova ve Leningrad sokaklarında başlıyan maddi ezilişi politik olarak tamamlıyacaktır.

Zinovyevin ve arkadaşlarının tek kaygısı artık, en uygun anı bulup teslim olmaktı. Anlamamış olamazlardı ki Stalinin bürokratları için düşman onlar, ikinci tertip muhalifler değil, bana bağlı olan muhalefet çekirdeği idi. Ya da, kusurlarının bağışlanacağını, hiç olmazsa, onbeşinci kongrede benimle ilişkilerini açıkça kesip kendilerini kurtaracaklarını umuyorlardı. Oysa çifte ihanet, politika hayatına kendi eliyle son vermektir, onlar bunu hesap edemiyorlardı. Arkadan bıçakladılar bizi, grubumuz geçici olarak güçten düştü, ama kendilerini de politik ölüme mahkûm ettiler. Onbeşinci kongre muhalefeti topyekûn partiden attı. Atılanlar Gepeu'ya teslim edildiler.

XLIII

SÜRGÜN

Karım anlatıyor, nasıl sürüldüğümüzü orta Asya'ya:

«16 Ocak 1927, sabahtan başladık bavulları hazırlamıya. Ateşim vardı, başım dönüyor, her yanım kırılıyordu. Kremlinden taşınırken getirdiğimiz eşyalar, öteberiler karmakarışık ortalığı doldurmuştu, yanımıza alacağımız şeyler paket ediliyordu. Eşyalar, sandıklar, çamaşır, kitap ve bize güle güle demek için gelmiş bir dost kalabalığı. Hekimimiz ve dostumuz F. A. Guétier, rahatsızlığımı ileri sürerek yolculuğu ertelememizi istiyordu saf saf. Yolculuğumuzun nasıl bir yolculuk olduğunu anlıyamamış olmalıydı. Vagonda evden daha çabuk iyileşeceğimi umuyorduk, hareketimizden önceki bu «son günler» in koşulları insanın çabuk iyileşmesine hiç de elverişli değildi. Gözlerimin önünden peşpeşe bir takım insanlar geçiyorlardı; ilk olarak gördüklerim pek çoktu aralarında. Kucaklaşmalar, el sıkışmalar, sevgi gösterileri, iyi dilekler... Karışıklık o kerteye vardı ki artık bize çiçekler, kitaplar, şekerlemeler, sıcak giyecekler v.b. taşınıyordu. Son gergin, tedirgin ve telâşlı gün de bitiyordu. Eşyalarımız tren istasyonuna gönderildi. Dostlarımız da bizden önce gittiler istasyona. Ailece yemek salonunda oturmuş, hazır bekliyorduk; Gepeu ajanları geleceklerdi, bizi alıp götürmek için. Gözlerimiz saatteydi... Saat dokuz, dokuzbuçuk... Gelen giden yok. Saat on. Tren onda kalkacaktı. Ne olmuştu acaba? Durumda bir değişiklik mi vardı? Telefon çaldı. Gepeu yolculuğun ertelendiğini bildiriyor, nedenini söylemiyordu.

«Çok bekliyecek miyiz?

— İki gün, öbürsü gün gideceksiniz».

Yarım saat sonra istasyondakiler koşup geldiler, ne oluyor

diye; önce gençler, sonra Rakovski ve öbürleri. Garda büyük gösteriler yapılıyormuş. «Yaşasın Troçki» diye bağırıyorlarmış. Ama Troçki yok ortalıkta. Nerede acaba? Bize ayrılan vagonun önünde gürültülü bir kalabalık. Genç arkadaşlar vagonun üstüne L. D. nin kocaman bir resmini koymuşlar. Coşkunluk içinde herkes hurra diye bağırıyormuş. Tren sarsılmış, bir itme, bir daha... Katar biraz yürümüş ve... birden durmuş. Göstericiler koşup lokomotifin önünü kesmişler, öbürleri vagonlara asılmışlar ve treni durdurmuşlar, Troçkiyi isteriz diye bağırıyorlarmış. Bir lâkırdı yayılmış ortalığa, Gepeu ajanları L. D. yi el altından bir vagona atmışlar, ortaya çıkarmıyorlar diye. Garda taşkınlık son kerteye varmış. Milisler ve Gepeu ajanlarıyla çekişmeler olmuş, iki taraftan da kurbanlar verilmiş, tutuklananlar varmış. Tren birbuçuk saat geç kalkmış. Eşyalarımız gardan geri geldi. Durmadan telefon çalıyor, dostlar evde miyiz, başımıza bir şey mi geldi, istasyonda neler oldu diye soruyorlardı. Gece yarısından çok sonra yatabildik. Son günlerin heyecanıyla yorgun, sabahın onbirine kadar uyumuşuz. Artık zil sesi filân duyulmuyor. Ortalıkta tıs yok. Büyük gelinim kalkıp işine gitti, daha iki günümüz vardı ya. Ama, kahvaltıdan yeni kalkmıştık ki kapı çalındı, gelen F. V. Biyeloborodovaydı; arkasından M. M. Yoffe. Sonra bir daha çalındı ve bütün ev sivil, resmi Gepeu ajanlarıyla doldu. L. D. için tutuklama kararı çıkarılmıştı, tutuklu olarak Alma-Ata'ya götürülecekti, hemen yola çıkılacaktı. Ya, Gepeu'nun daha dün iki gün sonra gideceksiniz demesi? bir yanlışlıkmış o, bir savaş kurnazlığı, hareket zamanında yeniden gösteriler yapılamasın diye.

«Telefon durmadan çalıyordu. Ama telefonun başında aptalca bir polis durmuş bizi konuşturmuyordu. Bir raslantı sonucu ancak Biyeloborodov'a haber verebildik bir tuzağa düşürülmüş olduğumuzu. Sonradan öğrenebildik, meğer L. D. nin sürülmesi işinin «politik yönü» için Bukharin görevlendirilmiş. Bu tastaman Stalin usulü bir dolaptı... Polisler de şaşkına dönmüşlerdi. L. D. gitmiyorum dedi. Durumu iyice aydınlatmak

için kendisine verilmiş olan bahaneden yararlanıyordu. Çünkü politik büro, muhaliflerin hiç olmazsa belli başlılarının sürülüşüne karşılıklı bir anlaşma görünüşü vermek istemişti. Sürgünler işçiye böyle açıklanmıştı. Bu hikâyeye bir son vermek ve işin gerçeğini anlatmak gerekiyordu, ve bu öyle yapılmalıydı ki, hiç bir evirip çevirmiye, doğruyu saptırmaya yer kalmamalıydı. L. D. nin düşmanlarını açıkça zor kullanmıya zorlaması bundandı. Ziyaretimize gelmiş olanlardan ikisiyle beraber bir odaya kapandık. Gepeu ajanlarıyla kilitli kapının arkasından konuşuyorduk. Ajanlar ne yapacaklarını şaşırmışlardı, bir karar veremiyorlardı. Üstlerine telefon ettiler, gereken emri aldıktan sonra, kapıyı kıracağız dediler. L. D. bu arada muhalefetin bundan sonra tutacağı yola dair bir talimat yazdırıyordu. Kapıyı açmıyorduk. Bir çekiç sesi duyuldu. Kapının camı parçalandı, üniformalı bir kol uzandı,

«Vurunuz beni Troçki yoldaş, vurunuz, diyen heyecanlı, sabırsız bir ses duyuldu, bu L. D. nin cephelere yaptığı yolculuklarda bir kaç kez yanında bulunmuş olan eski subay Kişkin'di.

«Saçmalamayınız Kişkin, dedi L. D. hiç kılı kıpırdamadan; burada sizi vurmak istiyen kimse yok; ne yapacaksanız yapınız.

Ajanlar kapıyı açıp içeri girdiler, heyecanlıydılar, şaşkındılar. L. D. nin pabuçları ayağında değildi, hemen koşup getirdiler. Kürkünü, başlığını getirdiler, üstüne giydirdiler. L. D. gene, gitmem, dedi. Belinden yakalayıp götürdüler. Biz de peşleri sıra yürüyorduk. Kürkümü sırtıma, tüylü pabuçlarımı ayaklarıma geçirdim... Kapı arkamdan küt diye kapandı. İçerde gürültü vardı. L. D. yi merdivenlerden indirenlere seslenip durdurdum, bırakınız oğullarım çıksınlar dedim, büyüğü bizimle beraber sürülüyordu. Kapı açıldı, oğullarım ve onlarla beraber içerde kalmış olan Biyeloborodova ve Yoffe dışarıya fırladılar. Kapıdan kendilerine bir yol açmayı başarmışlardı. Seriyoja'nın sporculuğu işine yarıyordu. Lyova merdivenleri inerken bütün

kapıları çalıyor «Troçki yoldaşı götürüyorlar» diye bağırıyordu.

«Korkulu yüzler beliriyordu, evlerin kapılarında ve merdivenlerde. Bu yapıda oturanlar hep sovyetlerde çalışanlardı. Otomobil doldu. Seriyoja pek güçlükle girebilmişti içeriye. Biyeloborodova da bizimle beraberdi. Moskova sokaklarından geçiyorduk. Seriyoja'nın başı açıktı, o telâş arasında başlığını alamamıştı; hiç birimizin ayağında lâstik, elinde eldiven yoktu; ne valiz, hatta ne de el çantası; ne sandık, ne sepet, hiç birimizin hiç bir şeyi yoktu. Kazan garına değil, bambaşka bir yöne, Yaroslav garına doğru gidiyorduk. Seriyoja otomobilden atlamak istedi, çalıştığı yere koşup yengesine haber verecekti. Ajanlar Seriyoja'nın kollarına yapıştılar, ve L. D. den rica ettiler, söyleyiniz oğlunuz rahat dursun diye.

«Boş bir istasyona girdik. Ajanlar L. D. yi gene evdeki gibi taşıyorlardı. Lyova rastladığı demiryolcularına bağırıyor,

«— Yoldaşlar görünüz Troçki yoldaşı nasıl götürüyorlar, diyordu.

Bir Gepeu ajanı Lyova'nın yakasına yapışmış, küstah bir tavırla, «görüyor musun bu tabancayı», diye bağırıyordu, bu ajan eskiden L. D. ava giderken yanında bulunurdu. Ve Seriyoja, tecrübeli atlet, suratının ortası budur deyip tokadı yapıştırdı.

«İşte artık vagondayız. Kompartımanımızın pencereleri önünde ve kapıda polisler. Öbür kompartımanları Gepeu ajanları doldurmuş. Nereye gidiyoruz? Hiç haberimiz yok. Eşyalarımız da gelmedi. Tren yola koyuldu, tren dedimse bir lokomotif bir de bizim vagon, hepsi o. Saat öğleden sonra ikiydi. Gözden uzak bir küçük istasyonda, vagonumuzu Moskovanın Kazan garından kalkan Taşkent posta katarına bağladılar. Saat beşte Seriyoja ve Biyeloborodova ile vedalaştık, onlar, öbür yöne, Moskovaya doğru yol alan trene geçtiler.

«Artık yoldaydık. Gene ateşim vardı. L. D. pek keyifliydi, neş'esi yerindeydi. Artık durum belli olmuştu. Hava durulmuştu. Muhafızlar iyi, terbiyeliydiler. Eşyalarımız arkamızdaki

trendeymiş ve Frunze'de (yolumuzun üstündeki son demiryolu istasyonu) bize yetiştirilecekmiş. Bu, yolculuğun dokuzuncu günü demekti. Yanımızda ne çamaşır, ne de kitap vardı. Oysa Sermux ve Poznanski ne kadar sevgiyle ve dikkatle, inceden inceye ayırmış paket etmişlerdi kitapları, kimisini yolda okumak için, kimisini ilk günlerdeki çalışmalar için. Sermux ne kadar özenip bezenerek sarmış sarmalamıştı L. D. nin yazı takımlarını, zevkini, alışkanlıklarını göz önünde tutarak. Nice yolculuklarda yanında bulunmuştu L. D. nin, devrim yıllarında, stenograf ve sekreter olarak. L. D. yolda üç kat daha hızlı çalışırdı, telefon yoktu, ziyaretçi yoktu; ve bu çalışma önce Glasmann'ın, sonra da Sermux'un omuzlarına yüklenirdi. Şimdiyse çok uzun bir yolculuğa çıkmıştık, elimizde ne kitap, ne kâğıt, ne de kalem vardı. Seriyoja bize Semenev-Tiyanşanski'nin yazdığı Türkistana dair bilimsel bir kitap getirmişti; yeni yerimizin nasıl bir yer olduğunu az çok canlandırabiliyorduk gözlerimizin önünde, yolda oralara dair bilgiler ediniriz demiştik. Ama Semenov-Tiyanşanski'nin kitabı, öbür eşyalarla birlikte Moskovada, bir valizin içinde kalmıştı. Yanımızda tek bagaj yoktu, sanki şehir içinde bir semtten öbürüne gidiyorduk. Akşama doğru oturma yerlerine uzandık. Başımızı kol dayama yerlerine koyduk. Kompartımanın kapısı aralıktı, önünde nöbetçiler bekliyorlardı.

«Sonrası ne olacaktı? Bu yolculuğun âkıbeti ne olacaktı? Sürgün yerimiz neresiydi? Oradaki koşullar nasıl olacaktı? Başlangıç gönül açıcı değildi. Ama telâş etmiyorduk. Vagon hafifçe sallanıyor. Biz uzanmış yatıyoruz. Aralık kapı hapishaneyi getiriyor akla. Son günlerin kararsız havasından, yarın başımıza ne geleceğini bilememekten ve sinir gerginliğinden yorgun düşmüştük, işte şimdi dinleniyorduk. Vagonda çıt çıkmıyordu. Muhafızlar bir şey demiyorlardı. Ben hastaydım. L. D. bana yardım etmek için elinden geleni yapıyordu, ama elinde gönül alıcı neş'esinden başka bir şeyi yoktu. Artık çevremizde olan bitene aldırış etmiyor, dinlenmenin keyfini çıkarıyorduk. Lyova yanımızdaki kompartımandaydı. Moskovada o da var gücüyle mu-

halefete katılmıştı. Şimdi karısına veda edecek zamanı bulamadan bizimle beraber sürgüne gidiyordu. Dış dünya ile bağımızı artık bir tek o sağlıyacaktı. Kompartımanın içi hemen hemen karanlıktı, kapının üstünde yanan mumlardan donuk bir ışık serpiliyordu. Doğuya doğru gidiyorduk.

«Moskovadan uzaklaştıkça muhafızlar daha bir güler yüzlü oluyorlardı. Samarada gidip bize çamaşır, sabun, diştozu, fırça v.b. aldılar. Yemek için önceden tedbir alınmıştı, uğradığımız garların lokantalarında karnımızı doyuruyorduk, muhafızlar da öyle. Her zaman perhizden göz açamıyan L. D. şimdi neş'e içinde, önüne ne getirilse yiyor, bizi, Lyova'yı ve beni yüreklendiriyordu .Şaşkın, biraz da kuşkulu seyrediyordum kendisini. Samarada aldığı eşyalara, kendi aramızda özel isimler takmıştık, şu tuvalet peşkirinin adı Menjinski'ydi, çoraplar Yagoda (Menjinskinin yardımcısı) v.b. Eşyaya böyle isimler vermek acayip bir şey oluyordu.

«Kar yolları kapatıyordu, tren büyük gecikmelerle gidebiliyordu. Gene de her gün biraz daha derinlemesine dalıyorduk Asyanın içerlerine doğru.

«Yola çıkmadan önce L. D. iki eski çalışma arkadaşını da beraber almak istemişti. Kabul edilmedi. O zaman Sermux ile Poznanski kendiliklerinden gelmek istediler, bizim trenle. Başka vagondaki yerlerine oturdular, yapılan gösterileri izlediler, ama yerlerinden kımıldamadılar, bizi de o trende sanıyorlardı. Bir süre sonra anladılar bizim trende olmadığımızı, Arys'de inip bizi beklediler. Orada buluştuk. Yalnız Lyova görebilirdi onları, çünkü bizden biraz daha serbestti, hepimiz pek mutlu olduk kendilerine rastlamakla. Oğlumun hemen o gün yazdığı bir not: «Sabahleyin gara inmiştim, ne oldular diye bütün yol boyu merak içinde kalmış olduğumuz arkadaşlara rastlamayı kuruyordum, bir de baktım, oturmuş satranç oynamıyorlar mı!.. Ne kadar sevindiğimi anlatamam. Uzaktan işaret ettim, yanıma yaklaşmayın diye, çünkü ben trenden inince ajanlar peşime düşerlerdi. Hemen vagona dönüp haber verdim. Hepimizi bir sevinç

havası kaplamıştı, L. D. bile pek fazla kızamadı kendilerine, neye böyle yaptılar diye, aldıkları talimata aykırı hareket etmişlerdi, yollarına devam edecek yerde, kendilerini gereksiz bir tehlikeye atmışlar, herkesin gözü önünde oturup bizi beklemişlerdi. L. D. ile konuşup anlaştıktan sonra bir pusla yazdım, hava karardıktan sonra verecektim. Talimat şuydu: Poznanski arkadaşından ayrılıp Taşkente gidecek, orada bekliyecekti. Sermux, bizimle ilgi kurmadan Alma-Ata'ya kadar gelecekti. Sermux'un yanından durmadan geçtim, garın arkasındaki karanlık bir yere çağırdım. Poznanski geldi, önce göremedik birbirimizi, sonra telâşlı, heyecanlı ve birbirimizin sözünü keserek konuşmaya başladık. Ben boyuna kapıyı kırdılar, zorla götürdüler filân gibi şeyler söylüyordum. Ama o anlamıyordu, kim kırmıştı, kapıyı, L. D. yi niçin götürmüşlerdi. Bunlara anlatacak vaktim yoktu, yakalanabilirdik. Sözün kısası ne o, ne de ben bir şey anlıyamadık...»

«Oğlumuzun Arys'de yaptığı bu keşiften sonra trenimizde sadık bir dostun da bulunduğu duygusuyla devam ettik yolumuza. Pek sevinmiştik. Yolculuğun onuncu gününde eşyalarımıza kavuştuk ve ilk işimiz Semenov-Tiyanşanski'nin kitabına sarılmak oldu. İlgiyle okuduk, tabiat, ahali ve elma bahçeleri üzerine yazdıklarını; en önemlisi oralarda avın bolluğuydu. L. D. Sermux'un yaptığı paketi açıp yazı gereçlerini çıkardı zevkle. Bir sabah vakti erkenden vardık Frunze (Pişpek) ye. Demiryolu burada bitiyordu. Ortalık buz tutmuştu. Güneş ışığı altında, temiz, tadına doyulmaz beyaz bir kar alıyordu gözlerimizi. Valenki'ler ve tulup'lar getirdiler(1). Üstüme geçirdiklerimin ağırlığı altında soluğum kesiliyordu, ve böyle olduğu halde yolda gene de üşütmüştüm. Gıcırdayan karın üzerinde otobüs pek yavaş gidiyor, rüzgâr yüzümüzü deliyordu. Otuz kilometre kadar gittikten sonra durduk. Hava kararmıştı. Bir kar çölü ortasında kalmış gibiydik. Muhafızlardan ikisi (ki hepsi oniki mi, onbeş

(1) Valenki kış pabucu, tulup uzun etekli deri palto.

mi ne adam vardı peşimizde) gelip, biraz da utanır gibi, geceyi geçireceğimiz yerin öyle pek iyi bir yer olmadığını söylediler. Arabadan zorla indik, karanlıkta posta istasyonunun eşiğini ve alçak kapısını el yordamıyla güç belâ bulup kendimizi içeri attık, üstümüzdeki tuluplardan kurtulduk. Ama izbanın içi soğuktu, ısıtılmamıştı. Küçük pencereleri buzla kaplıydı. Köşede koca bir Rus sobası vardı, ama ne yazık ki o da buz gibi soğuktu. Çay içip ısındık. Bir parça bir şey yedik. L. D. istasyonu tutan Kazak karısıyla konuşmaya daldı, buralarda nasıl yaşadığı hakkında sorular soruyordu; avcılıktan anlar mısın, diye de sordu. Her şey merak uyandırıcıydı, ama en önemlisi bu işin sonu nasıl gelecek, onu bilmiyorduk. Yatmak için hazırlık yaptılar. Muhafızlar sağa sola dağılmışlardı. Lyova bir sıranın üzerine uzandı. L. D. ve ben ortadaki büyük masanın üzerine tulupları serip yattık. Bu alçak tavanlı buz kesmiş odada ve karanlıklar içinde hepimiz yerlerimize yerleştik, ve o zaman ben kahkahayı bastım,

«Burası Kremlindeki eve hiç benzemiyor» dedim.

L. D. ve Lyova da benim gibi gülüyorlardı.

Seher vakti yola koyulduk. Yolculuğun en zahmetlisi şimdi başlıyordu. Kurday sıra dağlarını aşacaktı. Ayaz bıçak gibiydi. Sırtımızdakilerin ağırlığı dayanılır gibi değildi, sanki arkamıza bir duvar yıkılmış gibiydi. Bir yerde durup çay içerken, Alma-Ata'dan bizi karşılamak için gelmiş olan şoför ve Gepeu ajanıyla konuştuk. Önümüzde bazı şeyler azar azar... henüz bilmediğimiz hayat, adım adım açılıyordu. Yol otomobil için güçtü, kar yığılı geçitler, kar üstüne yağan karla geçit olmaktan çıkmıştı. Şoför ustaydı, yolu iyi tanıyor, arabasını iyi kullanıyordu, votka içip içini ısıtıyordu. Geceye doğru ortalık büsbütün dona çekti. Bu kış çölünde her şeyin kendine bağlı olduğunu bilen şoför, rejim için, yöneticiler için yüreğinde ne varsa hepsini saydı döktü, hiç bir şeye aldırmadan içinin zehirini akıttı... Alma-Ata'dan gelen hükûmet temsilcisi şoförün yanında oturuyordu ve şoföre yaranmıya çalışıyordu, yeter ki şoför

bizi selâmete çıkarsındı tek istediği oydu. Saat ikiyi geçmişti ki, gece karanlığı içinde araba durdu. Gelmiştik. Nereye gelmiştik? Gogol sokağı imiş burası ve «Djets» oteli, besbelli Gogol zamanından kalma bir han. Küçük iki oda verdiler bize. Öbür odalara muhafızlar ve yerli Gepeu ajanları doluştular. Lyova bagajları saydı, iki valiz yoktu, içlerindeki çamaşırlar ve kitaplarla beraber bir yerlerde karların içinde kalmışlardı. Semenov-Tiyanşanski'yi gene kaybetmiştik. L. D. nin Çin ve Hint için topladığı kitaplar ve haritalar da yoktu; yazı takımları da yoktu. Valizlerimize göz kulak olmak için onbeş çift göz yetmemişti.

«Sabah erkenden Lyova ortalığı keşfe çıktı. Şehri boydan boya dolandı, ilk olarak P.T.T. yi arayıp buldu, bizim için en önemli yer artık orasıydı. Eczaneyi de bulmuştu. Bıkmadan, yorulmadan, kalem, ekmek, tereyağı, mum ve daha neye ihtiyacımız varsa, hepsini sağlamıştı. İlk günler ne L. D. ne de ben dışarı adım attık; sonradan akşamları küçük gezintilere çıkmaya başladık. Dış dünya ile ilgimiz bir tek oğlumuza bağlıydı.

«Yiyeceğimiz yakınımızdaki bir **Stolovaya** (yemekhane) den geliyordu. Lyova bütün gün şuraya buraya koşuşuyordu. Sabırsızlıkla bekliyorduk dönüşünü. Gazeteleri o getiriyordu. Şehrin adetleri, gelenekleri üzerine ilginç havadisler taşıyordu. Sermux ne oldu acaba diye meraktaydık. Ve bir sabah vakti, otele gelişimizden dört gün sonra, koridordan tanıdık sesini duyduk. Ne sevimli geliyordu bu ses şimdi kulaklarımıza! Kapının arkasından, sesini, sözlerini adımlarını duyuyorduk. Bunlar bize yeni ufuklar açıyorlardı. Tam bizim karşımızdaki odayı verdiler. Koridora çıktım, beni uzaktan selâmladı... Konuşmaya cesaret edemiyorduk, ama uzaktan da olsa bir arada bulunmanın sevincini duyuyorduk. Ertesi günü gizliden odamıza aldık, olup bitenleri çabucak anlattık, ilerde ne yapacağını kararlaştırdık. Ama bu ilerisi olamıyacaktı. O günün akşamı saat onda olan oldu. Otelde her yer sessizdi. L. D. ve ben odamızda oturuyorduk, kapımız aralıktı, font sobanın sıcağına dayanılmıyordu, koridor ise buz gibiydi. Lyova kendi odasındaydı. Hafif, belli be-

lirsiz ayak sesleri duyduk, koridordan doğru, keçe çizmeli ayakların çıkardığı sesler; üçümüz de kulak kesilmiştik (yani Lyova kendi odasından). «Geldiler» diye aklımdan geçti çabucak. Sermux'un odasına girdiklerini işittik, kapıyı vurmadan, «çabuk olunuz» diyorlardı, Sermux, «durun, hiç olmazsa valenkilerimi giyeyim» diye cevap veriyordu. Ayağında terlikler vardı. Gene hafif ayak sesleri duyuldu, sonra sessizlik. Arkasından kapıcı gelip içinden Sermux'u alıp götürdükleri odanın kapısını kilitledi. Bir daha da görmedik Sermux'u. Alma-Ata'da Gepeu zindanına kapatılmış, bir kaç hafta adi suçlularla beraber orada tutmuşlar, ölmiyecek kadar yiyecek veriyorlarmış; sonra yirmi kopek gündelik verip, karnını doyursun diye, Moskovaya göndermişler. Oysa bu para ekmeğine bile yetmezdi.

Sonra öğrendik, Poznanski'yi de Taşkentte yakalamışlar, onu da Moskovaya göndermişler. Üç ay sonra haberlerini alabildik, ikisi de sürgün edilmişlerdi. Sürgüne giderken vagonda birbirlerinin karşısına düşmüşler, mutlu bir rastlantı. Bir süre ayrılıktan sonra, yeniden ayrılmak üzere buluşmuş oluyorlardı, sürgün yerleri değişikti.

Böylece L. D. iş arkadaşlarından ayrı kalmış oluyordu. Devrime, L. D. ile dirsek dirseğe yaptıkları hizmetin acısını çıkarıyordu düşman hiç gözünün yaşına bakmadan. Daha 1924 de ince ve alçak gönüllü Glasmann kendini öldürmiye zorlanmıştı. Sermux ve Poznanski sürgün edilmişlerdi. Butov, o sessiz ve çalışkan Butov hapse atılmıştı; yalan tanıklık yapmaya zorlamışlardı, üstüste açlık grevlerine ve sonunda mahpushane revirinde ölüme sürüklemişlerdi. L. D. nin düşmanlarının bütün kötülüklerin kaynağı gibi, adeta bir çeşit mistik kinle baktıkları «sekretarya» böylece yıkılmış oluyordu. Düşmanlar artık L. D. yi uzaklarda, Alma-Ata'da, silâhları elinden alınmış sayıyorlardı. Voroşilov açık açık öğünüyor,

«Orada geberse, kimsenin haberi olmaz» diyordu.

«Ama L. D. silâhsız değildi. Üçümüz elbirliği yapmıştık. Oğlumuz dış dünya ile ilişkimizi sağlamak görevini almıştı. Ya-

zışmaları o yönetiyordu. L. D. oğluna bazan dışişleri bakanı, bazan P.T.T. bakanı diyordu. Yazı işleri kısa zamanda müthiş artmıştı, ve bütün yük Lyova'nın sırtındaydı. Muhafızlığımız da onun üstündeydi. L. D. nin çalışmaları için gerekli bulduğu belgeleri de o topluyordu, kitaplığa dalıyor, eski gazeteleri tarıyor, yazıları kopya ediyordu. Yöneticilerle ilişkileri o yönetiyor, avlar tertipliyor, köpeğe bakıyor, silâhları temizliyordu. Ayrıca ekonomik coğrafyaya ve yabancı dillere de çalışıyordu.

«Gelişimizin üzerinden bir kaç hafta geçmişti ki, L. D. nin bilimsel ve politik çalışmaları tam hızını aldı. Daha sonra Lyova bir de daktilo kız buldu. Gepeu bir şey dememişti, ama besbelli bizde ne yazıyorsa gidip onlara anlatmak zorunda bırakmışlardı. Troçkizme karşı savaşta pek az tecrübesi olan bu küçük hanımın anlattıklarını dinlemek pek ilginç olsa gerekti.

Alma- Ata'da kar güzeldi, beyaz, temiz ve kuru, arabayla olsun, yaya olsun gidip gelen azdır; kar bütün kış taze kalır. İlkbaharda karın yerini gelincikler alır. Ne kadar çok gelincik! Uçsuz bucaksız bir halı, step kilometrelerce onunla örtülüdür kıpkırmızı. Yazın elma vardır, Alma-Ata'nın ünlü elması, kırmızı, kocaman. Şehirde (evlerde akar) şehir suyu, ışık, kaldırım yoktur. Şehrin göbeğinde, çarşıda pazarda, mağazaların merdivenlerinde Kırgızlar oturup güneşlenirler, ısınırlar, bitlenirler, sıtma yaygındır. Hatta veba bile olur, yaz aylarında kuduz köpekler sürüyle dolanırlar. Gazeteler cüzzam haberleri yayarlar... Ve bütün bunlara rağmen biz yazı iyi geçiriyorduk. Bir dağ yamacında bir bahçıvanın izbasını kiralamıştık, karşımızda Tiyan-Şan dağlarının karlı tepeleri yükseliyordu. Malsahibi ve ailesiyle beraber yemişlerin olgunlaşmasını gözlüyor, olanları beraber devşiriyorduk. Bahçe her mevsimi yaşıyordu. Önce beyaz çiçeklerle kaplanıyordu, sonra ağaçlar ağırlaşıyorlardı, alçak dallar destek üstüne alınıyordu. Daha sonra yemişler ağaçların altına serildiler, alacalı bir yaygı gibi. Ve elma ağaçları, yüklerinden kurtulmuş dallarını doğrulttular. Bahçe olmuş elma, olmuş armut kokuyordu; arılar, eşek arıları vızıldıyordu. Biz re-

çeller yapıyorduk.

«Haziran, Temmuz, elma bahçesinde, üstü saz örtülü küçük evde iş duraklamadan yürüyor, yazı makinesi, burada görülmemiş bir şey, durmadan tıkırdıyordu. L. D. Komünist Enternasyonali programı üzerine bir eleştiri yazdırıyor, düzeltiyor, yeniden yazdırıyordu. Posta bereketliydi: günde on onbeş mektup geliyordu, her çeşitten bir yığın tez, eleştiri, kalem tartışmaları, Moskova haberleri, sağlık soruları, politik soruları kapsıyan çok sayıda telgraf. Büyük dünya sorunlarıyla, sanki o kadar önemliymişler gibi görünen yerli sorunlar, küçük sorunlar karmakarışık geliyorlardı. Sosnovski'nin mektupları hep günün sorunlarıyla dolu olurdu ve her zamanki gibi canlı ve keskindiler. Rakovski'nin güzel mektupları çoğaltılır, başkalarına gönderilirdi. Alçak tavanlı küçük oda el yazıları, kartonlar, gazeteler, kopyası çıkarılan yazılar ve küpürlerle tıklım tıklımdı. Lyova'nın ahırın yanındaki odasından günlerce çıkmadığı olurdu: makineyle yazı yazar, daktilo kızın yazdıklarını okur, düzeltir, zarfa koyup kapatır, gelen postayı alır, gideni götürür, yazılardan bir yerde kullanılacak olan yerleri arayıp bulurdu. Postayı şehirden atlı bir malûl getirmekteydi. Akşama doğru L. D., oldukça sık, tüfeği ve köpeği alır dağlara sarardı, bazan ben, bazan Lyova da beraber giderdik. Dönüşte bıldırcınlar, keklikler, yaban güvercinleri getirirdik. Sıtma nöbeti üsteleyinceye kadar her şey yolunda giderdi.

«Bir yıl böyle yaşadık, bu Alma-Ata denen depremler ve su baskınları kentinde, Tiyan-Şan dağlarının eteklerinde, Çin sınırında, demiryoluna ikiyüzelli kilometre, Moskovaya dörtbin kilometre uzakta, mektuplar, kitaplar ve tabiat ortasında.

«Her adım başında dost yüzlerle karşılaşıyorduk gerçi, duygularını göstermemek zorunda olan dostlar (bunlardan söz açmak erken şimdilik), ama çevredeki halktan ayrı yaşıyorduk, zira bizimle ilişki kurmak istiyen kimse başını büyük derde sokmuş olurdu...»

Karımın hikâyesine o zamanki mektuplarımdan örnekler

katacağım.

28 Şubatta, gelişimizden az sonra, sürgündeki arkadaşlardan birisine yazıyordum:

«Kazakistan hükûmetinin buraya alınması düşünüldüğü için evleri saymışlar. Moskovaya en yüksek makama çektiğim telgraf üzerinedir ki ancak, üç hafta otelde kaldıktan sonra bir ev bulabildik. Bir kaç parça eşya aldık, işe yaramaz durumda olan fırını yeniledik, yani yerleşmekle geçti vaktimiz, daha çok Natalya İvanovna ve Lyova uğraştılar bu işlerle. Hâlâ da yerleşebilmiş değiliz, çünkü fırın bir türlü ısınmak bilmiyor...

«Ben Asya üzerine çalışıyorum, coğrafya, tarih, ekonomi ve öbürleri... En büyük eksiğimiz yabancı gazeteler. Bir çok yere yazdım, günü geçmiş bile olsa gene de göndersinler diye. Posta çok geç geliyor ve de çok düzensiz...

«Hind komünist partisinin rolü pek belli değil. Gazetelerde gördük, bazı eyaletlerde «işçi» ve «köylü» partileri gösteriler yapmışlar. Bu isimler bile insanı haklı kuşkulara düşürür. Kuomintang da bir zamanlar kendini işçi ve köylü partisi diye ilân etmişti. Daha önce olmuş bir şeyi bir daha tekrar etmek!..

«İngiliz - Amerikan çatışması sonunda açığa vuruldu. Şimdi Stalin, Bukharin ile beraber, sorunun ne olduğunu kavramıya başlamış gibi görünüyorlar. Bununla beraber, bizim gazeteler, İngiltere ile Amerika arasındaki çatışmanın ağırlaşması savaşa yol açacak demekle, işi basitleştirmiş oluyorlar. Bu soruda en ufak kuşkuya düşmeden düşünülebilir ki, daha bazı dönüşler olacaktır. Her iki taraf için de savaş çok tehlikeli olur. Bir çaba daha harcıyacaklardır anlaşmak için ve barış için. Ama bütünüyle iş kanlı bir sonuca doğru gitmektedir, dev adımlarıyla.»

Yolda Marx'ın Herr Vogt adlı yergisini okudum, ilk defa olarak. Karl Vogt'un iftiralarla karışık bir düzine kadar iddiasını çürütmek için, Marx bir çok belgeler topladıktan ve dolaylı ve dolaysız bir çok belgeyi inceledikten sonra, sık satırlı ikiyüz sayfalık bir kitap yazmış. Ya biz de Stalincilerin iftiralarını çürütmek için aynı ölçüyü kullansak ne yapardık? Belki de

bin cildlik bir ansiklopedi bastırmamız gerekirdi...

Nisanda «usta»ların yanında ben de katıldım avın sevincine ve kederine.

«İli ırmağında yola çıktık, oğlumuz da beraberdi, niyetimiz kesindi, ilkbahardan olabildiği kadar yararlanacaktık. Yurdlarda(1) gecelememek için yanımıza çadırlar, keçeler ve kürkler almıştık... Ama kar yeniden başladı ve ortalık dona çekti. Belâlı günler denilen günlerdi bunlar. Geceleri soğuk sekiz on dereceye kadar düşüyordu. Ama biz gene de dokuz gün bir tek izbaya girmedik. Sıcak tutan çamaşırlarımız vardı, giyecek çoktu, soğuktan hemen hiç rahatsız olmadık. Yalnız çizmelerimiz geceleri donuyor, ateşte ısıtmak gerekiyordu; ısıtmadan giyilemezdi. İlk günler bataklıklarda avlandık; sonra açıkta bir gölde. Bir tepecik üzerinde derme çatma bir kulübem vardı ördek avı için, günde oniki saat, ondöt saat onun içinde kalıyordum. Lyova ağaçların altında, sazların arasında bekliyoıdu.

«Havalar kötü gidiyordu, av kuşlarının geçişleri düzenli olmuyordu, av bereketli değildi. Kırk kadar ördek iki de kaz getirdik. Bu yolculuktan çok zevk aldım, bu zevkin altında bir zaman için barbarlığa dönmüş olmak yatıyordu: açık havada uyumak, açık havada bir kovanın içinde pişirilmiş olan koyun etini yemek, yıkanmamak, soyunmamak, soyunmadığın için giyinmemek, atla geçerken dereye düşmek (bir tek o zaman soyunmak zorunda kalmıştım, yakıcı bir güney güneşi altında), hemen hemen yirmidört saatini suların, sazlıkların ortasındaki tahta kazıklar üzerinde geçirmek - her zaman yapılır şeyler değildi bunlar. Eve burnum bile akmadan döndüm. Ama bir seferinde de ilk günden hastalanmış, bir hafta yataktan kalkamamıştım.

«Rakovski'nin aracılığıyla yabancı gazeteler de gelmiye başladı Moskovadan ve Astrakhandan. Bu gün bir mektubunu

---

(1) Göçebe çadırı. Bu kelime batı Asyada, özellikle ostiyaklar arasında kullanılır.

aldım. Marx - Engels Enstitüsü için Saint-Simonisme üzerine bir tez hazırlıyormuş. Ayrıca hatıralarını da yazıyor. Rakovski'nin hayatını birazıcık bilen her hangi birisinde bu anıların uyandıracağı ilgiyi gözönünc getirmek pek kolaydır».

Nasıl bir tutum alacağı konusunda hâlâ kararsız olan Preobrajenski'ye, 24 Mayısta şunları yazdım:

«Tezlerinizi aldım, bunları kimseye göndermiyeceğim. Evvelsi gün Kalpaşov'dan şu telgrafı aldım: «Preobrajenski'nin önerilerini ve değerlendirmelerini kesinlikle reddedelim. Hemen cevap veriniz. Smilga, Alski, Necayef». Dün de Oust-Koulom' dan bir tel geldi: «Preobrajenski'nin önerisini doğru bulmuyoruz. Biyeloborodov, Valentinov». Dün Rakovski'den mektup aldım, sizi hiç de methetmiyor, ama Stalinin «sol akımı» karşısındaki tutumunu «bekle ve gör» diyen İngiliz sözüyle belirtiyor. Biyeloborodov ve Valentinov'dan dün de birer mektup aldım. Radek cansıkıcı bir şeyler yazmış bilmem hangi mektubunda, ikisi de pek telâşlanmış. Adamakıllı öfkelenmiş. Radek'in ne yazmış olduğunu bilmeden bir şey diyemem. Yalnız duygularıyla davrananları desteklemiye hiç niyetim yok.

«Avdan döndüğümden bu yana, yani Martın son günlerinden beri, hemen hemen sabahın yedisinden, sekizinden akşamın onuna kadar evde önümde kitap, elimde kalem, yerimden kıpırdamadan çalışıyorum. Şimdi bir kaç gün dinlenmek niyetindeyim, bu günlerde av olmaz; bunun için Natalya İvanovna ve Seriyoja (bu aralık o da burada) ile beraber İli ırmağında balığa çıkacağız. İlerde bunu da anlatırım size.

«Fransada neler olmuş öğrendiniz mi seçimlerde? Ben henüz bir şey öğrenmiş değilim. Pravda oy kullananların sayısını bile yazmamış bir önceki seçimlerle karşılaştırıp komünistlerin yüzdesi arttı mı eksildi mi, bu bile anlaşılamıyor. Ben de zaten işin aslını yabancı gazetelerden öğrenmeyi düşünmüştüm, o zaman size de yazarım».

26 Mayıs'ta eski bolşeviklerden Mihail Okucava'ya yazdığım mektuptan:

«Stalinci yeni akımı, yeni görevler ileri sürdüğü ölçüde bizim durumumuza doğru yaklaşacaktır, buna hiç şüphe yok. Ama politikada sonuç yalnız **ne** ile belli olmaz, **nasıl**'ı ve **kim**'i de bilmek gerekir. Devrimin asıl yazısını belirliyecek olan büyük savaşlar hâlâ geleceğe ait bir iştir».

«Hep öyle düşündük, kaç kerede söyledik, yönetici fraksiyonda politik kayma süreci hep inen bir eğri olarak düşünülemez. Ve kayma aslında boşlukta değil, derin iç sürtüşmelere sahne olan bir sınıflı toplum içinde olmaktadır. Partinin temel yığını hiç de yekpare değildir, o sadece en üstün kertede bir politik ham maddedir. Bunun içinde sağdan ve soldan bindiren sınıf baskıları altında bir farklılaşma olmasının önüne geçilemez Son dönemde partide geçen ve sonuçları bize, size ve bana dokunan ağır olaylar, bir bakıma ilerde oluşacak bir gelişmenin başlangıcından başka bir şey değildir. Nasıl bir opera uvertürü bütün eserin müzikal temalarını işler ve bunları yoğun olarak verirse, bizim politik uvertürümüz de sadece sonradan bütün genişliği ile, yani bakır çalgıları, kontrbasları ve davullarıyla işlenecek olan ciddi bir sınıf müziğinin melodilerini vermiştir. Olayların gelişi söz götürmez bir tarzda doğrulamıştır ki haklı olan bizdik, bu gün de biziz, hem de yanlız kararsızlara ve sırtlarındaki ceketi tersine çevirip giyenlere, yani Zinovyev'lere, Kamenev'lere, Piyatakov'lara ve öbürlerine karşı değil, opera uvertürü oldukları ölçüde, yani partide ve devlette bütün temel süreçlerin artık tamamlanmış olduğunu ve adını ilk olarak bizden duydukları Thermidor'un artık bir oldu bitti sayılabileceğini düşündükleri ölçüde, bizim sevgili «sol» dotslarımıza da ve aşırının aşırısı sola karşı da... Sinirlenmemek, boş yere tedirgin olmamak, öğrenmek, beklemek, izlemek ve bırakmamak, kişisel sıkıntıyı kenara atmak; tutumumuz bu olmalıdır».

Kızım Nina, ki düşüncelerimin ateşli bir taraftarıydı, 9 Haziranda Moskovada öldü. Yirmialtı yaşındaydı. Kocasını ben sürgüne gitmeden az önce tutuklamışlardı. Nina yatağa düşene kadar muhalefette çalışmaktan vaz geçmemişti. Verem olduğu

anlaşılmış, hastalık hızla ilerlemiş ve birkaç hafta içinde alıp götürmüştü. Bana hastahaneden yazdığı mektup yetmişüç günde gelmişti, yani ölümünden sonra.

16 Haziranda Rakovski'den şu teli aldım:

«Dün mektup aldım, Nina ağır hastaymış. Moskova'ya Aleksandra Georgiyevna'ya (Rakovski'nin karısı) tel verdim. Bu gün gazetelerden Ninanın kısa devrimci ömrünün sona ermiş olduğunu öğrendim. Seninle beraberim, aziz rost çok acı, aşılmaz yollar ayırıyor bizi. Sevgiyle kucaklarım. Khristiyan».

Onbeş gün sonra Rakovski'den bir mektup geldi.

«Aziz dost, Ninoçka için çok acı çekiyorum, senin için de, hepiniz için de. Çok zamandır Marksizmin ağır devrimci haçını taşıyordun, ama şimdi ilk olarak evlât acısı çekiyorsun. Bütün ruhumla yanındayım ve senden bu kadar uzak olduğum için kahroluyorum...

«Seriyoja herhalde anlatmıştır, sana yapılan o aptalca muameleden sonra dostlarına karşı ne kadar saçma şeyler yaptıklarını. Sen çıktıktan yarım saat sonra sizin eve gittim. Salonda çoğu kadın bir arkadaş grubu vardı; Muralov'da oradaydı. Bir ses «Yurttaş Rakovski hanginiz? dedi. Benim, dedim, niye sordunuz? Benimle geliniz.» Koridordan geçip küçük bir odaya girdik. «Eller yukarı» dediler. Üstümü aradılar, sonra tokatladılar. Saat beşte serbest bıraktılar. Aynı şey benden sonra Muralov'un da başına gelmiş, onu da gece yarısı bırakmışlar... «Akılları başlarından gitmiş bunların» diyorum kendi kendime ve öfke değil utanç duyuyorum kendi öz arkadaşlarımız hesabına».

14 Temmuzda Rakovski'ye yazdığım mektup:

«Sevgili Khristiyan Georgiyeviç, sana ve öbür dostlara nicedir yazamadım, yalnız çeşitli belgeler gönderebildim. İli'den döndüğümüz zaman haber aldtk. Nina'nın hastalığını, sonra bir villa tutup oraya yerleştik. Bir kaç gün sonra Nina'nın ölüm haberi geldi. Bunun bizim için ne demek olduğunu bilirsin... Ama acele hazırlanması gereken yazılar vardı, altıncı komünist

enternasyonali kongresi için. Güç bir işti. Ama neye mal olursa olsun bu işi de bitirmeliydik, bu zorunluluk bizim için hardal yakısı yerine geçti ve ilk haftaların acısına karşı yardımcı oldu.

«Temmuzda Zinuçka (büyük kızım) gelir diye bekledik. Ama ne yazık ki o da olmadı. Guétier hemen onun da sanatoryuma yatmasını istiyor. Meğer o da çoktan beri hastaymış ve üç ay, doktorların kurtulmaz dedikleri Ninuçkaya bakmakla kendi sağlığını da büsbütün bozmuş.

«Şimdi kongre işlerini konuşalım. Ben işe program taslağını eleştirmekle başlamıya karar verdim, resmi yönetimin karşımıza çıkardığı bütün soruları elden geçirdim. Sonunda onbir forma tutabilecek kadar bir kitapçık çıktı ortaya. Son beş yıldaki, yani parti yönetiminin Leninin elinden çıkmasından bu yana, mirasın önce gelirini sonra kendisini yemiye başlamış olan epigonların utanmadan saltanat sürdükleri süre içindeki beraber çalışmamızın ne ürün verdiğini özetledim.

«Kongre konusunda pek çok mektup ve telgraf aldım. Oy istatistikleri henüz yapılmadı. Ama yüz oydan, Preobrajenski'nin tezleri için üçten fazla oy çıkmaz...

«Üzerimize bir daha açılmamak üzere» bir mezar kapağı kapatmak için son bir çaba harcıyacak olan Stalin bloku, bunu sağlamak için Bukharin - Rikov'la birlik görünüşünü koruyacaktır her halde. Ama blok içindeki ayrılışma sürecini son kertede de hızlandıracak olan da tastamam, başarısızlığa uğraması kaçınılmaz olan bu yeni çabadır, zira, daha kongrenin ertesi günü, «şimdi ne olacak?» sorusu açıkça ortaya çıkacaktır. Bu soruya ne cevap verilecek? 1923 de Almanyadaki devrimci durumdan yararlanma olanağını yitirdikten sonra, bunu karşılanmış olmak için, 1924 - 1925 de daha derinlemesine bir ültrasol zigzag içine girdik. Zinovyev'in ültra-sol akımı, sağın mayasıyla tuttu: endüstrileşmeyi savunanlara karşı savaş, Raditch, La Follette, köylü enternasyonali, kuomintag hikâyeleri ve başka hikâyeler... Vaktaki ültra-sol, boş çabalar peşinde kendi ba-

şını yedi, o aynı sağ maya ile yeni bir sağ akım mayalandı. Aynı olayların yeni bir dönemde, yani **aynı oportünist görüşlere bel bağlıyan yeni bir ültra-sol** döneminde, daha da genişlemiş olarak yeniden ortaya çıkmasının önüne geçilemiyecektir. Ama gene de alttan basan ekonomik güçler bu ültra-sol akımı kırabilir ve sağa doğru kesin bir hareket başlatabilir».

Ağustosta arkadaşların çoğuna şunları yazdım:

«Dikkat etmişsinizdir herhalde, bizim partide olup bitenlerin Avrupa ve Amerika gazetelerindeki yankılarına hiç yer vermiyor bizim gazeteler. Yalnız bu bile, bu yankıların yeni akımın isteklerine denk düşmediğini göstermiye yeter. Benim için bu artık bir varsayım değil, basının o varsayımı en üstün kertede ve açıkça ispatlayışıdır. Andreiçin yoldaş, The Nation adındaki Amerikan dergisinin Şubat sayısından kopardığı bir sayfayı gönderdi. Sol demokrasinin önemli dergilerinden biri olan bu dergi, bizdeki son olayları kısaca verdikten sonra şöyle diyor:

«Bütün bunlar şu soruyu ön plâna çıkarıyor: Rusyada bolşevik programın devamını temsil edenler kimlerdir, ve bu programa karşı kaçınılmaz olan karşı-tepki kimlerden gelmektedir? Amerikan okuyucu Leninle Troçkiyi her zaman aynı dâvanın savunucusu olarak bilir, bizim tutucu basın ve devlet adamlarımız da bunu böyle bilirler; New York **Times**'ine göre, komünist partinin, Troçkiyi partiden atarken «muhalefet Rusyayı batı uygarlığından ayıran rejimi ve düşünceleri ebedileştirmek istiyordu» diye açık bir beyanda bulunması, yeni yılın en sevinilecek olayıdır.

«Büyük Avrupa gazetelerinin çoğu da aynı şeyi yazıyorlardı. Sir Austen Chamberlain'de, Cenevre konferansında, İngilterenin Rusya ile görüşmelere girmemesinin nedeni olarak bir tek Troçkinin «hâlâ duvara mıhlanmış olmamasını» göstermiştir. Troçki şimdi sürgünde olduğuna göre Chamberlain'in içi rahat etmiş olmalıdır... Sonuç olarak, Avrupa gericilerinin temsilcileri şu noktada birleşmektedirler: onların asıl düşmanları

olan komünist, Troçki'dir, Stalin değil».

«Yeter değil mi bu kadarı?»

Biraz istatistik, oğlumun notlarından, 1928 Nisan - Ekim arası Alma-Ata'dan giden politik mektup sayısı sekizyüz civarında; bu sayının içinde pek önemli bir sıra yazı da var. Beşyüz elli kadar da tel çekmişiz. Uzun, kısa bin kadar politik mektup gelmiş, çoğu kollektif imzalı yediyüz kadar da telgraf. Bu yazışmaların çoğu sürgün yerleri arasında gidip geliyordu, bizim elimizle bütün yurda yayılıyordu. Gözden uzak tutmamak gerekir ki, bize gönderilenlerin yarısı ancak geçebiliyordu elimize, yolların açık olduğu aylarda bile böyleydi. Ayrıca Moskovadan sekiz dokuz gizli mektup da almıştık, yani bize özel ulakla gönderilmiş olan gizli belge ve mektuplar; bir o kadar da biz göndermiştik Moskovaya. Gizli posta sayesinde her şeyden haberimiz oluyordu ve çok geç de olsa, belli başlı olaylar karşısındaki sesimizi duyurmamızı sağlıyabiliyordu.

Sağlık durumum sonbahara doğru bozuldu. Haber Moskovaya kadar ulaştı. İşçiler toplantılarda sorular sormıya başladılar. Resmi sözcüler, sağlığımın yerinde olduğunu söyleyip işin içinde çıkıyorlardı(1).

20 Eylülde karım Moskova teşkilâtı sekreteri Uglanov'a şu telgrafı gönderdi:

«Moskova komitesi toplantısında kocam L. D. Troçki'nin rahatsızlığı için **uydurma** dediniz. Bir çok arkadaşın protestoları karşısında da, tiksintiyle «Bakınız şimdi de nelere başvuruyorlar» diye bağırdınız. Demek sizce fena olan, Leninin savaş arkadaşlarına karşı yapılanlar ve onları hastalığa mahkûm eden şeyler değil, böyle şeylere karşılık olarak yapılan şeylerdir. L. D. nin hastalığı hakkında gelen haberlerin yalan olduğunu partiye, işçilere, bütün dünyaya, neye dayanarak ilân ediyorsunuz ve hangi hakla? Siz partiyi aldatıyorsunuz. Merkez komite arşivlerinde sağlık durumu hakkında en iyi hekimlerimizin rapor-

(1) Böyle bir bildirge L'Humanité'de de yayınlanmıştır.

ları vardır. Bu hekimler, L. D. nin sağlığına çok önem veren Vladimir İliç'in isteğiyle ve kaç kez konsültasyon yapmışlardır. Vladimir İliç'in ölümünden sonra da konsültasyonlar yapılmış ve L. D. nin kolitten ve kan dolanımındaki bozukluktan ileri gelen damla hastalığından rahatsız olduğu tesbit edilmiştir. Siz de bilirsiniz sanırım ki 1926 Mayısında L. D. Berlinde, yıllardan beri yakasını bırakmıyan bir ateşten kurtulmak için ameliyat geçirmiş, ama bunun da yararını görmemiştir. Kolit ve damla iyileşir hastalıklardan değildir, hele Alma-Ata'da hiç değildir. Her yıl biraz daha artmaktadır. Sağlığın belli bir düzeyde korunabilmesi düzenli bir rejime ve tedaviye bağlıdır. Bunların hiç birisi yoktur Alma-Ata'da. Bunu ve gerekli rejimin ve tedavinin ne olduğunu sağlık halk komiseri Semaşko'ya da sorup öğrenebilirsiniz, kendisi Vladimir İliç'in isteği üzerine yapılan konsültasyanlara kaç kere katılmıştır. Burada bir de sıtmaya yakalanmıştır, ve sıtma zaman zaman şiddetli baş ağrıları yaparak, koliti ve damlayı da azdırmaktadır. Durumunun iyileştiği haftalar ve ayların arkasından ağır hastalık ayları ve haftaları geliyor. Olayların gerçeği budur. L. D. yi 58 inci madde ile karşı-devrimci olarak sürdünüz. L. D. nin sağlığının sizi ilgilendirmediğini söyliyebilirdiniz, anlaşılır bir şey olurdu öylesi. Yalnız en iyi devrimcileri değil, hatta partiyi ve devrimi de mezara gönderecek olan o tehlikeli direşmeyi sürdürmüş, ve akıllılık etmiş olurdunuz. Ama herhalde işçilerin ve kamu oyunun baskısı karşısında bu kadarına cesaret edemediniz. Troçkinin hastalığı işimize yarıyor, zira kendisinde düşünecek ve yazacak derman bırakmıyor diyecek yerde kısaca hastalığı inkâr ediyorsunuz. Kalinin, Molotov ve öbürleri de çeşitli gösterilerde aynı şeyleri yapıyorlar. Yığın karşısında bu soruya cevap vermek zorunda kalmış ve işin içinden sıyrılmak için yakışıksız sözlere başvurmuş olmanız da göstermektedir ki, işçi sınıfı Troçkiye atılan politik iftiralara inanmamaktadır. Sağlığı hakkında uydurduğunuz yalanlara da inanmıyacaktır. - N. İ. Sedova - Troçki».

XLIV

GURBET

Ekimden sonra durumumuz değişti. Bizim gibi düşünenlerle, dostlarımızla, hatta Moskovadaki akrabalarımızla ilişkilerimiz birden bire kesildi; artık posta gelmiyordu. Özel surette öğrendiğimize göre, Moskova postahanesinde, özellikle devrim yıl dönümünü kutlayan yüzlerce telgraf yığılmıştı. Çember gitgide daralıyordu.

1928 boyunca muhalefet, ağır baskıya rağmen, gözle görülürcesine büyüyordu, özellikle endüstri merkezlerinde. Baskıyı arttırmalarının ve sürgünlerin kendi aralarında bile mektuplaşmalarına engel olmalarının nedenlerinden biri de buydu. Biz de bekliyorduk aynı şeyin başımıza gelmesini, bunda yanılmıyorduk.

16 Aralıkta Moskova Gepeu'sundan özel bir yetkili memur geldi ve bize Gepeu adına bir ültimatom getirdi: beni «politika yaşamından ayıracak» tedbirler alınmasını istemiyorsam, muhalefetin yürüttüğü savaşı yönetmekten vazgeçmeliydim. Yurt dışına çıkarılmak diye bir şeyin lâfı yoktu; bu sözler, anladığım kadarıyla içerde alınacak tedbirlere dairdi. Bu ültimatoma cevap olarak parti merkez komitesine ve komünist enternasyonali bürosuna bir mektup yazdım. Bu mektubun özünü buraya almayı gerekli buluyorum:

«Bugün, 16 Aralık, Gepeu'dan Volinski, Gepeu adına ve sözlü olarak şu ültimatomu vermiştir:

«Taraftarlarınızın çalışmaları son zamanlarda açıkça karşı-devrimci bir nitelik almıştır; size Alma-Ata'da uygulanan koşullar bu işi istediğiniz gibi yönetmeniz olanağını sağlamaktadır; bundan ötürü Gepeu bu duruma bir son vermenizi sizden

kesin olarak istemiye karar vermiştir; olmazsa, Gepeu, yaşama koşullarınızı sizi başka bir yere götürüp, politika yaşamından ayıracak surette değiştirmek zorunda kalacaktır».

«Gepeu memuruna bu ültimatom bana yazılı olarak verilmedikçe ben de kendisine yazılı bir cevap veremiyeceğimi bildirdim. Şimdiye kadar olanlara bakarak, sözlerimin U.R.S.S. in emekçi yığınlarını ve bütün dünyayı aldatmak için kalleşçe değiştirileceğine hiç şüphem olmadığından, kendisine sözlü bir cevap vermeyi de kabul etmedim.

«Bu konuda kendi adına hareket etmiyen ve sadece dar Stalin fraksiyonunun bence bilinen eski bir kararını uygulamakta olan Gepeu'nun, bundan sonra ne yepacağına aldırış etmeden, aşağıda yazılı olan şeyleri Rus komünist partisi merkez komitesinin ve komünist enternasyonali icra komitesinin bilgisine sunuyorum:

«Politik eylemden büsbütün el çekmem istenmiştir: bu, otuziki yıldan beri, yani ömrümün bilincine kavuştuğu günden beri, enternasyonal proletarya davası uğruna verdiğim savaştan vaz geçmemi istemek demektir. Bu eylemi karşı-devrimci diye kötülemek çabası ise, benim kendilerini uluslararası proletarya huzurunda Marx ve Leninin öğrettiklerini ayaklar altına almakla, bilinçsiz ama daha tehlikeli bir Thermidor hazırlığı içinde, dünya devriminin tarihsel çıkarlarına zarar vermekle, Oktobr gelenekleri ve vasiyetleriyle ilgilerini kesmiş olmakla suçladığım kimselerden gelmektedir.

«Politik eylemden vaz geçmek demek, sosyalizmin kuruluşunda rastlanan nesnel güçlüklere, oportünistlerin geniş çaplı bir politika yürütmekteki yetersizliklerinden doğan politik yanlışları da ekliyen bugünkü Rus komünist partisinin kör yönetimine karşı mücadeleyi bırakmak demektir;

«Proletaryanın öncülerine karşı düşman sınıfların artan baskısını yansıtan partinin boğucu rejimine karşı mücadeleyi bırakmak demektir;

«Proletarya diktatoryasının temelerini baltalamak ve sars-

mak, maddi ve kültürel gelişmesini yokuşa sürmek suretiyle, Sovyet iktidarının temeli olan emekçi işçi ve köylü birliğine uğursuz yumruklar indirmiş olan oportünizmin ekonomi politikasına, ses çıkarmadan boyun eğmek demektir...

«Partinin Leninist kanadı 1923 den, yani Alman devriminin yıkılışından beri darbelenmektedir. Bu darbelerin artan gücü, dünya ve sovyet proletaryalarının oportünist yönetim sonucu uğradığı aralıksız bozgunlarla aynı zamanda rastlamaktadır.

«Kuramsal bilgi ve politik sınamlar göstermiştir ki, tarihsel sapma ve gerileme, yani reaksiyon, yalnız burjuva devriminden sonra değil, proletarya devriminden sonra da gelebilir. Altı yıldır U.R.S.S. de Oktobra karşı artan reaksiyon koşulları içinde, yani Thermidor yollarının hazırlanışı içinde yaşamaktayız. Parti içindeki reaksiyonun tam ve açık deyimi sol kanada reva görülen yaban baskı ve sol kanat örgütünün ezilişidir.

«Thermidorculara karşı son direnme çabalarında Stalinci fraksiyon, muhalefet fikirlerinin «kırıntı» ve «döküntü» lerini gördü. Kendi yaratıcı gücü yoktur. Solla savaşacağım diye kendi dengesini bozmuştur. Politikası milinden çıkmıştır, yanlıştır, çelişmelidir, güvensizdir. Sağ tehlikesine karşı yürütülmesi zorunlu olan kampanya, görünürde, dörtte üçüyle Leninist bolşevikleri yoketme savaşını yığınların gözlerinden kaçırmaya yaramaktadır. Dünya burjuvazisi, dünya menşevizmi bu savaşı aynı anlamda almaktadır: bunlar «tarihsel doğru» yu nicedir Stalin yönünde bulan yargıçlardır.

«Bürokrasiye ve küçük burjuvaziye ayak uydurmak uğruna bu kör, korkak ve aptal politika tutulmasaydı, emekçi yığınların durumu, diktatoryanın bu onikinci yılında çok daha iyi olurdu; askeri savunma çok daha güçlü ve daha güven verici olurdu; komünist enternasyonali bambaşka bir düzeyde olurdu, çürümüş ve hain sosyal-demokrasi önünde adım adım geri çekilmezdi.

«Görünüşte ne kadar güçlü olsa da, devlet ve parti aparatının onulmaz derdi, ne yaptığını bilmemesidir. Düşman sınıf-

ların isteklerine uymasıdır. Devrimden çıkan ve devrimi baltalıyan bir fraksiyon için bundan daha ağır bir tarihsel hüküm olamaz.

«Bugün için görünüşte ne kadar güçsüz olsa da, muhalefetin en büyük tarihsel gücü, dünya çapında tarihsel sürecin nabzını elinde tutmakta oluşunda, sınıf güçlerinin dinamiğini açık olarak görebilmesinde, yarını kestirmesinde ve hazırlamasındadır. Politik yaşamı bırakmak demek yarını hazırlamaktan vaz geçmek demektir.

«Yaşama koşullarımı değiştirmekle, politikadan ayırmakla gözümü korkutmak istiyorlar, sanki ben bugün Moskovadan dört bin, demiryolundan ikiyüz elli kilometre uzakta, batı Çin çölünün yakınında, sıtmanın kırıp geçirdiği, hatta vebanın ve cüzzamın kol gezdiği bir yerde değilmişim gibi. Sanki Stalin fraksiyonu, elinin altındaki Gepeu ile, beni yalnız politik yaşamdan değil, her çeşit yaşamdan ayırmak için elinden geleni yapmıyormuş gibi. Moskova gazeteleri on günle bir ay arasında elime gelebiliyor. Mektuplar, bana verilmeden önce, bir ay, iki ay, üç ay Gepeu'nun ve merkez komite sekretaryasının çekmecelerinde bekliyor.

«Sivil savaş zamanlarından beri beraber çalıştığım iki iş arkadaşım, Sermux ve Poznanski yoldaşlar, benimle beraber sürgün yerine kadar gelmek istemişler, gelir gelmez yakalanıp başka suçluların arasına, bodruma kapatılmışlar, oradan da kuzeyin en uç yerlerinde kaybolmuş köşelere sürülmüşlerdir. Partiden attığınız, hiç bir yerde iş vermediğiniz, hasta ve iyileşme ümidi olmayan kızımın Moskova hastahanesinden yazdığı mektup elime gelinceye kadar yetmişüç gün geçmiş, benim cevabım, ölümünden sonra Moskovaya varabilmiştir. Partiden attığınız ve çalışmasını yasak ettiğiniz öbür kızımın hastalığını bildiren mektup da bana bir ay önce, Moskovadan postaya atıldıktan otuzüç gün sonra verilmiştir. Sağlık haberlerini almak için verdiğim telgraflar çok zaman yerlerine varmıyorlar. Binlerce Leninist bolşeviğin durumu da böyledir, hatta daha da kötüdür,

oysa bunlar, Oktobr Devrimi ve enternasyonal proletarya açısından, kusursuz devrimcilerdir, kendilerini hapse atan ve sürgüne gönderenlerden çok daha değerlidirler.

«Kusurlarının henüz yüzde birini ancak bildiği bir sırada, Leninin, vasiyetnamesinde «kaba ve dalavereci» diye nitelediği Stalinin dar fraksiyonu, Gepeu aracılığıyla, proletarya diktatoryası düşmanlarıyla muhalefet arasında uydurma bir «bağ» kurmaya uğraşmakta, muhalefete karşı gitgide sertleşen baskı yolları hazırlamaktadır. Bugünün yöneticileri, kendi dar çevreleri içinde «yığın için» böylesi gerekli demektedirler. Kimi zaman da utanmadan «budalalar için» demektedirler. Bütün sivil savaş yıllarında Cumhuriyetin devrimci savaş komitesi sekretaryasının başında bulunmuş olan benim en yakın iş arkadaşlarımdan Georgi Vasiliyeviç Butov, görülmemiş koşullar içinde yakalanıp hapsedilmiştir; bu kusursuz partili, bu saf ve alçak gönüllü adam, karmakarışık thermidorcu kafalardan çıkma bir sürü yalan yanlış suçlamayı doğrulamıya zorlanmıştır. Butov kahramanca dayanmış ve elli gün süren bir açlık grevinden sonra, bu yılın Eylülünde hapishanede ölmüştür. Oktobr geleneğine bağlı kalmış olan en iyi bolşevik militanlara, şiddet, zulüm, maddi manevi işkence reva görülmektedir. İşte Gepeu'ya inanmak gerekirse, bugün muhalefetin ve özellikle benim politik eylemimize «engel olamıyan» koşullar bunlardır.

«İçinde bulunduğum yaşama koşullarının, beni büsbütün yalnızlığa mahkûm edecek şekilde değiştirileceği yolundaki alçakça tehdit, Stalin fraksiyonunun beni sürgünden alıp hapse atmıya karar verdiğinden başka anlama gelmez. Bu kararın yukarıda da dediğim gibi, benim için yeni bir yanı yoktur. 1924 de tasarlanmıştır bu, ve Stalinin zorba, kanunsuz, zehir kusan bir bürokratik alçaklığa kadar dayanan metodlarıyla ezilmiş ve aldatılmış olan parti farkına varmasın diye çaktırmadan, kerte kerte uygulanmaktadır.

«Altıncı kongreye sunmuş olduğumuz bildiride, sanki bize bu gün yönetilmiş olan ültimatomu daha o zamandan kestirini-

şiz gibi, harfi harfine şöyle yazmıştık: «Bir devrimciden bunu (politik eylemden el çekmesini, yani artık parti için ve enternasyonal devrim için çalışmamak kararını vermesini) ancak yolunu sapıtmış bir bürokrasi istiyebilir. Böyle bir şeye de ancak alçaklar ve dönekler razı olabilirler».

O zaman söylenmiş olan bu sözlerde bir şey değiştiremem. Herkesin alınyazısı başkadır. Proletaryaya düşman sınıf güçlerinin zihninize soktuğu şeyleri yapmakta devam etmek istiyorusunz. Biz de kendi ödevimizi biliyoıuz. Bu ödevi sonuna kadar yapacağız. L. Troçki. 16 Aralık 1928, Alma-Ata».

Bu telgrafın üzerinden bir ay geçti, bir şey olmadı. Dış dünya ile ilişkilerimiz kesikti, Moskovayla gizli bağımız da kopmuştu. Yalnız Ocak ayında Moskova gazetelerini alabildik. Sağa karşı savaştan söz ettikleri ölçüde sol için yeni darbeler hazırladıklarını anlıyor ve bekliyorduk. Stalin politikasının bir metodu da buydu.

Moskova Gepeu'sunun adamı Volinski, Alma-Ata'da talimat bekliyordu. 20 Ocakta eve geldi, peşinde bir sürü silâhlı Gepeu ajanı vardı, bütün kapıları, pencereleri tuttu ve Gepeu' nun 18 Ocak 1929 tarihli tutanağını verdi:

«**Dinlendikten sonra:** yurttaş Troçki, Lev Davidoviç'in davası, ceza kanununun 58/10 maddesine göre, bu son zamanlarda antisovyetik gösterilere kalkışan ve sovyet iktidarına karşı silâhlı bir mücadele hazırlıyan antisovyetik gizli bir partiye katılmak suretiyle karşı-devrimci eylemde bulunmakla suçlanmıştır:

Karar: yurttaş Troçki, Lev Davidoviç, U.R.S.S. sınırları dışına çıkarılacaktır».

Kararı okuyup öğrendiğime dair imzamı istediler, şunları yazıp imza ettim:

«Aslı caniyane, şekli kanuna aykırı olan bu Gepeu kararı 20 Ocak 1929 da bana bildirilmiştir. Troçki».

Caniyane diyordum, çünkü benim sovyet iktidarına karşı silâhlı bir mücadele hazırladığımı söylerken bile bile yalan söy-

lüyorlardı. Benim sınır dışına atılmamı haklı göstermek için Staline gerekli olan bu formül sovyet iktidarına karşı yöneltilmiş kalleşçe bir baltalama manevrasıydı. Eğer, Oktobr Devrimini yapanların, Sovyetler Cumhuriyetini ve Kızılorduyu kuranların yönettikleri bir muhalefetin, sovyet iktidarını silâhla devirmiye hazırlandığı doğru olsaydı, bu, yurt çapında bir felâket demek olurdu. Neyse ki Gepeu'nun formülü küstahça bir uydurmadan başka bir şey değildi. Muhalefetin politikasıyla silâhlı bir mücadele arasında ortak hiç bir şey yoktur. Biz sovyet rejiminin canlılığına ve esnekliğine tam bir güvenden yola çıkıyoruz. Bizim yolumuz bir iç reform yoludur.

Yurt dışına nereden ve nasıl çıkarılacağımı sorduğum zaman, Avrupa sınırında beni karşılıyacak olan Gepeu memurunun bunu bana bildireceğini söylediler. Ertesi günü hemen hepsi kitap ve yazılardan ibaret olan eşyalarımızı toparlamakla geçti. Arada şunu not etmeliyim, Gepeu ajanlarında bize karşı düşmanca bir tutum yoktu. Tamamen tersiydi. 22 sinde seher vakti karım, oğlum ve ben, peşimizdeki muhafızlarla birlikte bir otobüse bindik ve karın dümdüz ettiği bir yoldan, Kurday dağlarının öbür yamacına indik. Dağların tepesinde yeni yağmış kar yığılmıştı, zorlu bir tipi vardı. Bizi bağlayıp dağlardan aşıracak olan koskoca traktör arkasına bağlı yedi otomobille, tepesine kadar kara gömülmüştü. Aynı yerde yedi kişi ve bir hayli at çığ altında kalıp donmuştu. Eşyalarımızla beraber hafif kızaklara geçmek zorunda kaldık. Otuz kilometre yol yedi saatten fazla sürdü. Bir çok kızak kalmıştı karların üzerinde, hepsi de yapılmakta olan Türkistan - Sibirya demiryolunun araç ve gereçleriyle doluydu, karlar altında yığınla petrol bidonu duruyordu. Atlar, insanlar kar fırtınasından kaçmış çevredeki Kırgız kışlaklarına kapanmışlardı. Dağ geçitlerini aştıktan sonra bir otomobil ve daha sonra Pişpek'te bir vagon bulabildik.

Burada elimize geçen gazetelerden anladığımıza göre kamu oyu muhalefet liderlerinin yurt dışına sürülmelerine hazırlanıyordu.

İstanbula gönderileceğimiz haberini Aktiyubinsk bölgesinde aldık. Moskovadaki oğlumla gelinimi görmek istediğimi bildirdim. Riyajsk istasyonuna getirdiler ve bizimle aynı rejim altına koydular. Yeni bir Gepeu memuru, Bulanov, beni İstanbulun avantajlarına inandırmıya çalışıyordu. Ben kesinlikle istemiyordum. Bulanov direk telle Moskovayı buldu, konuştu. Orda her şey hesap edilmiş olmalıydı, bir tek benim yurt dışına istiyerek çıkmıyacağım düşünülmemişti. Nereye gideceğini bilemiyen tren, biraz öyle gevşek gevşek yürüdükten sonra, in cin top oynıyan bir istasyona yakın bir yerde iki sıra odun yığını arasında durdu. Burada günlerce bekledik. Trenin iki yanı konserve kutularıyla doldu. Üstlerinde karga ve saksağan sürüleri dolanıyordu. Yer yaban bir yer, çöl gibi. Tavşan yok, sonbaharda ağır bir salgın olmuş hepsini orak gibi biçmiş. Ama kurnaz tilkinin ayak izleri trenin tekerleklerine kadar sokuluyordu. Lokomotif her gün peşine bir vagon takıp bir büyük istasyona kadar gidiyor, yiyecek ve gazete getiriyordu. Vagonumuz gripten kırılıyordu. Bir kez daha Anatole France'ı ve Kluçevski'nin Rusya Tarihi'ni okuyorduk. İlk kez olarak Strati'yi okudum. Soğuk otuzsekiz Réamur'a düşmüştü ve lokomotifimiz olduğu yerde donup kalmasın diye rayların üstünde gidip geliyordu. Havada radyo istasyonları birbirlerine sesleniyor, nerede olduğumuzu soruyordu. Biz onların sorularını duymuyor, oturmuş satranç oynuyorduk. Ama duysaydık bile cevap veremezdik, buraya bir gece vakti gelmiştik, nerede olduğumuzu biz de bilmiyorduk.

Oniki gün oniki gece geçti böylece. Gazetelerden öğrendik yeni tevkifat yapılmış, yüzlerce kişiyi tutmuşlar, yüzellisi «Troçkist merkez»e bağlıymış. Eski Gürcistan halk komiserleri kurulu başkanı Kavtaradze. U.R.S.S. in Fransadaki eski ticaret temsilcisi Mdivani, en iyi edebiyat eleştiricimiz Voronski ve öbürlerinin isimleri de vardı. Hepsi de partinin önemli militanlarıydılar, Oktobr devrimini hazırlıyanlardandılar.

8 Şubatta Bulanov geldi:

«Moskovanın bütün ısrarlarına rağmen Alman hükûmeti sizi Almanyaya kabul etmiyor. İstanbula götürmek için kesin emir aldım.

— Ama ben oraya gitmek istemiyorum ve Türk sınırında da bunu söylerim.

— Söyleseniz de bir şey çıkmaz. Türkiyede kalacaksınız.

— Yani siz beni orada yerleşmiye zorlamaları için Türk polisiyle anlaşma mı yaptınız?»

Kaçamaklı bir işaretle cevap verdi soruma, biz emir kuluyuz gibilerden.

Oniki defa yirmidört saatlik bir duraklamadan sonra vagon yürümeye başladı. Bizim küçük tren büyüdü, zira muhafızlar arttırıldı. Pişpekten beri vagondan dışarı adım attırmıyorlardı. Artık dolu dizgin güneye doğru koşuyorduk. Yalnız su ve kömür almak için küçük istasyonlarda duruyorduk. Böyle sıkı tedbirler alıyorlardı, çünkü 1928 Ocağında sürgüne gönderirlerken Moskovada yapılan gösterileri unutmamışlardı. Yolda okuduğumuz gazeteler Troçkistlere karşı açılan yeni ve büyük bir kampanyadan sözetmekteydiler. Satırlar arasında benim yurt dışına sürülmemin yüksek çevrelerde çekişmelere yol açtığı anlamı çıkıyordu. Stalin fraksiyonu acele ediyordu. Yeterince nedenleri vardı. Yalnız politik değil maddi engelleri de aşması gerekiyordu. Beni Odesadan Kalinin vapuruna bindireceklerdi. Ama vapur buzlar arasına sıkışmıştı, yerinden kıpırdıyamıyordu. Buzları kırmak istediler olmadı. Moskova, telgraf tellerine asılmış, çabuk diyordu. Acele bir başka vapura, İliç'e islim tutturdular.

Tren 10 unda, gece vakti Odesaya geldi. Pencereden seyrediyordum bu tanıdık yerleri, yedi yıllık öğrenciliğim burada geçmişti. Vagonumuz, doğrudan lokomotifin arkasına bağlandı. Her taraf buz tutmuştu. Gece olduğu halde iskele Gepeu ajanları ve birlikleriyle çevrilmişti. Onbeş gündür bizimle beraber tutuklu kalan küçük oğlumla gelinime artık veda edecektim. Bizi götürecek olan vapura bakıyorduk, vagonun penceresinden

ve bizi gene böyle istediğimiz yere değil istemediğimiz bir yere götürmüş olan bir başka vapuru hatırlıyorduk. 1917 martı idi, Halifax yakınlarında, Britanya deniz askerleri beni Norveç vapuru Christianiafjord'dan zorla çekip çıkarmışlardı. O zaman da ailece gene böyle bir aradaydık, ama oniki yıl daha gençtik.

İliç, yüksüz ve yolcusuz, sabahın birine doğru palamarları çözdü. Bir buzkıran düşmüştü önümüze, altmış mil kadar yol açtı, fırtına hafiflemişti, son kanat çırpmaları ulaşıyordu artık bize kadar.

12 Şubatta Boğazdan girdik.

Büyükderede bir Türk polisi çıktı gemiye, yolcuların kâğıtlarına bakmak için; vapurda bizden ve Gepeu ajanlarından başka yolcu yoktu. Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Paşaya ulaştırılmak üzere, polise şu mektubu verdim:

«İstanbulun kapısında, size şunu bildirmekle şeref duyarım ki, Türkiye sınırlarına kendi isteğimle gelmiş değilim ve bu sınırdan içeriye zorla sokulmaktayım.

En iyi duygularımı kabul buyurunuz bay başkan. L. Troçki, 12 Şubat 1929».

Bu mektubum cevapsız kaldı. Vapur yürüdü. Yirmi iki gündür yollardaydık, altı bin kilometrelik bir yol aşmıştık ve işte İstanbuldaydık.

VİZESİZ GEZEGEN

İstanbul, önce konsolosluk, sonra özel bir apartman dairesi. Karımın bu ilk döneme ait notlarına bakalım:

«İstanbulda yerleşmemizle ilgili ufak tefek serüvenler, belki de boşuna bunların üstünde durmak: küçük aldatmacalar, küçük zorbalıklar. Yalnız bir tanesini anlatacağım. Daha trendeyiz, Odesaya doğru yol alıyoruz: Gepeu delegesi Bulanov, yabancı ülkelerde güvenliğimizi korumak için boş tedbirler peşinde koşuyor; bir şeyler anlattığı sırada L.D. birden sözünü kesti,

«Bırakınız iş arkadaşlarım Sermux ve Poznanski'de bizimle gelsinler; az çok etkisi olabilecek tek tedbir budur».

İlerdeki istasyonlardan birinde yanımıza geldi, istediğini yaptırmış gibi yüzü gülüyordu, direk telle konuşmuş, Gepeu, yani politik büro olur demiş. L.D. güldü,

«Lâf bunlar, dedi, aldatacaksınız gene bizi».

Bulanov, besbelli fena bozulmuştu:

«Yani ben bir alçak mıyım diyorsunuz?

— Neye sinirleniyorsunuz? Aldatacak olan siz değilsiniz, Stalindir».

«İstanbula varınca ilk işi Sermux ile Poznanski'yi sormak oldu. Konsolosluğun bir memuru bir kaç gün sonra Moskovanın cevabını getirdi: Sermux ve Poznanski serbest bırakılmıyorlardı. Üst yanı işte buna göre».

İstanbula geldiğimiz günden başlıyarak gazeteler, geleceğimizin ne olacağı hakkında çeşitli söylentiler ve uydurmacalarla dolup taşmıya başlamıştı. Basın haberde atlamayı sevmez ve hiç

bir şeyi gözden kaçırmaz. Bir tohumun yeşermesi için tabiat bin tohum saçar havaya. Basın da öyle yapar. Havadisi havadan kapar, büyütür, her yana saçar. İşin aslı ortaya çıkana kadar yüzlerce, binlerce şey uydurulur. Bu da kimi zaman yıllarca sürer. Ama kimi zaman da doğruya hiç sıra gelmez.

Kamu oyunu ayaklandıran her olayda göze en çok çarpan şey insanoğlunun yalan söyleme yetisidir. Bunu bir ahlâkçı küçümsemesi ile değil, bir olayı ortaya koyan bir tabiatçı gibi söylüyorum. Yalan ihtiyacı ve yalan geleneği varlığımızdaki çelişmeleri yansıtır. Gazeteler doğruya pek az yer verirler. Bunu gazetecileri yaralamak için söylüyor değilim. Onlar da öbürleri gibi birer insandırlar. Öbürlerinin sözcüleridirler, hepsi o kadar.

Zola, Fransız malî basını iki çeşittir, diyordu, satılık olanlar ve satılık olmayanlar, yani olağanüstü yüksek paraya satın alınabilenler. Gazetelerin yalan dili üzerine de aynı şey söylenebilir. Sarı basın utanmadan, sıkılmadan, önünü ardını düşünmeden atar. Times ve Le Temps gibileri önemli olmıyan sıradan konularda doğrudan ayrılmazlar, önemli konularda attıkları yalana dünya âlemi inandırmak içindir bu.

Times, sonradan benim Stalinle anlaşarak, yakın doğuyu silâh zoruyla ele geçirmek için İstanbula geldiğimi yazmıştır. Epigonlarla aramda altı yıl süren bir savaş olmuş, demek bu savaş rolleri önceden dağıtılmış bir komediymiş. Kim inanır buna, diyecektir iyimser, ve yanılacaktır. İnanacak çok insan vardır. Belki Churchill inanmıyacaktır. Ama Clynes en azından yarı yarıya inanacaktır. Ve işte kapitalist demokrasinin işleyişi bundadır; daha doğrusu belli başlı güçlerinden biri bu noktadadır. Ama bu da arada söylenmiş bir şeydir. Clynes sorusu daha sonralara uzanacaktır.

İstanbula gelişimden az sonra bir Berlin gazetesinde Weimar ulusal meclisinin onuncu yıldönümü için, Reichstag başkanının verdiği söylevi okudum. Söylev şöyle bitiyordu: «Vielleicht kommen wir sogar dazu, Herrn Trotzki das freiheitliche

Asyl zu geben» (Lebhafter Beifall bei der Mehrheit(1)».

Bay Löbe'nin bu sözlerini hiç beklemiyordum, arada olup bitenler, Alman hükûmetinin benim Almanyaya girmemi istemediğine inandırmıştı beni. Sovyet hükûmet ajanlarının marifetiydi demek bu. Eve çağırttım 15 Şubatta, benimle beraber İstanbula gelmiş olan Gepeu memurunu,

«Bana yanlış bilgi verilmiş olduğuna inanmak zorunda kalıyorum. Löbe bu sözleri 6 Şubatta söylemiş. Biz sizinle Odesadan 10 Şubatta ayrıldık. Demek Moskova Löbe'nin sözlerini biliyordu. Moskovaya hemen tel veriniz, Löbe'nin söylevini öne sürüp, Berline sahiden başvursunlar, Almanlardan vize istesinler benim için. Stalinin benim Almanyaya girmemi engellemek için çevirdiği entrikaya bir son vermek için, böyle yapmaları daha az utanç verici olacaktır».

Gepeu delegesi iki gün sonra şu cevabı getirdi:

«Moskovadan gelen cevaba göre, Alman hükûmeti Şubat başından beri vize vermeyi reddetmiştir, yeniden başvurmanın anlamı yoktur. Löbe'nin söylevi bir yükümlülük taşımamaktadır. Bize inanmıyorsanız siz kendiniz vize isteyiniz».

Böyle olduğuna inanamıyordum. Reichstag başkanı, partisinin ve hükûmetinin niyetlerini Gepeu ajanlarından daha iyi bilirdi her halde. Aynı gün Löbe'ye telgraf çekip söylediği sözlere göre Alman hükûmetinden vize istediğimi bildirdim. Demokrat ve sosyal-demokrat basın, devrimci diktadan yana olan bir adamın, demokrat bir ülkeye sığınmak isteyişini, biraz da alay ederek övüyorlardı. Bazıları hatta, bunun bana demokrasiyi daha iyi değerlendirmeyi öğretecek bir ders olacağı ümidini belirtiyorlardı. Bana sadece, bakalım olaylar bu dersi nasıl verecekler diye beklemek kalıyordu.

Elbette ki demokratik sığınma hakkı bir hükûmetin bu hakkı yalnız kendisi gibi düşünenler için tanıyacağı anlamına

(1) «Sonunda belki bay Troçki'ye sığınma hakkı vereceğiz» (Çoğunluğun şiddetli alkışları)

gelmez; Abdülhamid'de görmüştük böylesini. Ayrıca bir demokrasinin sığınma hakkını yalnız sürgüne yollıyan hükûmetin izniyle tanıyacağı anlamına da gelmez. Sığınma hakkı, (hiç olmazsa kâğıt üstünde) bir hükûmetin, hatta kendi düşmanlarına bile bir sığınak vermesi demektir, yeter ki sığınan adam sığındığı ülkenin yasalarına karşı çıkmasın. Besbelli ben Almanyaya ancak sosyal-demokrat hükûmetin bir hasmı olarak girebilirdim. Alman sosyal-demokrat basınından gazeteciler geldiler İstanbuldaki evime, onlara söylediklerimi buraya da alıyorum:

«Hükûmetinde sosyal-demokratların çoğunlukta oldukları Almanyaya kabul edilmeyi isterken, her şeyden önce, sosyal-demokrasi karşısındaki tutumumu belirtmeliyim. Bu alanda benden yana değişen bir şey yoktur. Sosyal-demokrasi karşısındaki tutumum daha önce neydiyse bu gün de odur. Zaten merkeziyetçi Stalin fraksiyonuna karşı vermiş olduğum savaş, aslında sosyal-demokrasiye karşı yürütmüş olduğum savaşın bir parçasından başka bir şey değildir. Arada iyi anlaşılmamış, üstü kapalı bir nokta kalmasın, ne sizin ne de bizim ihtiyacımız var buna.

«Kimi sosyal-demokrat yayınlar, demokrasi karşısındaki tutumum ile Almanyadan vize isteyişim arasında bir çelişki bulmıya çalışıyorlar. Bunda bir çelişki yoktur. Biz, anarşistlerin lâfla yadsıdıkları gibi yadsımadık demokrasiyi hiç bir zaman. Burjuva demokrasisi kendinden önceki rejimlerden daha iyidir. Ama sonsuz değildir. Yerini sosyalist topluma bırakacaktır. Sosyalist topluma ise proletarya diktatörlüğü köprüsünden geçilerek varılabilir.

«Parlamentolu devletlerde komünistler de katılırlar parlmanter mücadeleye. Sığınma hakkından yararlanmak, oy hakkından, basın özgürlüğü, toplantı özgürlüğü haklarından yararlanmaktan başka bir şey değildir».

Ben bu satırların yayınlandıklarını görmedim. Beklenmedik bir şey değildi bu. Sosyal demokrat basında, o sıralarda, benim için sığınma hakkı isteyen sesler yükseliyordu. Sosyal-de-

mokrat avukat doktor K. Rosenfeld, kendiliğinden üstüne aldı, benim Almanyaya girmemi sağlama işini. Ama kimileri dayatmış olacaklar ki, bir kaç gün sonra, Almanyada yaşamak için katlanabileceğim şeylerin neler olduğunu sordu telgrafla.

Cevap verdim:

«Berlin dışında ve tam bir yalnızlık içinde yaşamak niyetindeyim; hiç bir zaman hiç bir toplantıya katılmıyacağım; sadece Alman yasaları çerçevesinde yazı yazmakla yetineceğim».

Bu artık bir **demokratik** sığınma hakkı olmaktan çıkıyor, Almanyada **özel koşullar altında yaşamak** hakkı oluyordu. Hasımlarımın bana vermeye niyetlendikleri demokrasi dersi, birden bire olumsuz bir kılığa dönüşmüştü. Ama bu noktada kalmadık. Bir kaç gün sonra bir telgraf aldım: sadece tedavi için gitmiş olsam olmaz mıydı? Telle cevap verdim: «Almanyada tedavi görmem olanağının sağlanmasını» istedim.

Sığınma hakkı daralmış, tedavi görme hakkı olmuştu. Son on yılda beni tedavi etmiş olan ünlü Alman hekimlerinin isimlerini veriyor, kendimi bunlara baktırmak istediğimi söylüyordum.

Paskalyaya doğru Alman basınında yeni bir haber çıktı: hükûmet çevreleri, Troçki'nin ille de Almanyada ve Alman kaplıcalarında bakılmayı gerektirecek kadar hasta olduğunu sanmıyorlardı.

31 Martta doktor Rosenfeld'e tel verdim:

«Gazetelere göre rahatsızlığım, Almanyaya gitmemi gerektirecek kadar umudsuz değilmiş. Löbe'nin bana sığınma hakkı mı, yoksa mezarlık hakkı mı sunduğunu soruyorum. Her hangi bir sağlık kurulunun muayenesinden geçmiye hazırım. Tedaviden sonra Almanyadan çıkmıya söz veriyorum».

Demokratik prensip, böylece, üç kez sınırlayıcı yorumlara uğramış oluyordu. Sığınma hakkı, önce özel koşullar altında yaşama hakkı olmuştu, şimdi de tedavi hakkı oluyordu; en sonunda mezarlığa gitme hakkı olacaktı. Ve bu da demokrasinin nimetlerinden ancak bir ölü olarak yararlanabileceğimi göste-

riyordu.

Telgrafıma cevap çıkmadı. Bir kaç gün bekledikten sonra Berline bir tel daha çektim:

«Cevap verilmeyişini usulsüz bir red anlamına alıyorum».

Ancak 12 Nisanda, yani iki ay sonra, Alman hükûmetinin vize isteğimi reddettiği bildirildi. Reichstag başkanı Löbe'ye şu teli çekmekten başka yapacak bir şey kalmamıştı:

«Demokratik sığınma hakkının ne gibi iyilikler sağladığını kendi sınamamla öğrenmek olanağını elde edemediğim için üzgünüm. Troçki».

Avrupadan «demokratik» vize elde edebilmek için harcadığım çabanın ibret verici hikâyesi işte kısaca budur.

Besbelli eğer bana sığınma hakkı tanınmış olsaydı, bu Marksist teorinin sınıf devleti hakkındaki görüşünün yıkılışını gerektirecek değildi. Demokrasi rejimi, ki etkileyici ilkelerden değil, yönetici sınıfın gerçek isteklerinden meydana çıkar, kendi iç mantığı gereği, sığınma hakkını da kapsar. Bir proletarya devrimcisine sığınma hakkı tanımak, dekorasinin burjuva niteliği ile çelişemz. Ama bütün kanıtlamaları ortaya sermanin geliği ile çelişemez. Ama bütün kanıtlamaları ortaya sermenin gemanya zaten hiç kimseye sığınma hakkı vermemiştir.

Stalin, Gepeu'nun ağzıyla, 16 Aralıkta benden politikadan el çekmemi istemişti. Aynı şartı Almanlar da ileri sürdüler, sığınma hakkı sorunu basında tartışıldığı sırada, sanki kendiliğinden anlaşılır bir şeymiş gibi. Bu da gösteriyor ki Stalinin ve Thaelmann'larının zararlı buldukları düşünceleri Müller-Stresemann hükûmeti de zararlı bulmaktadır. Stalin diplomat olarak, Thaelmann da bir kışkırtıcı olarak sosyal-demokrat hükûmetinden, şüphesiz proletarya devrimi adına, beni Almanyaya sokmamasını istiyorlardı. Öbür yönden de kapitalist düzen adına, Chamberlain ve kont Westarp da aynı şeyi istiyorlardı. Hermann Müller'in keyfine diyecek yoktu her halde, sağdaki ortaklarını da soldaki müttefiklerini de bir çırpıda hoşnut bırakmış oluyordu. Sosyal-demokrat hükûmet, devrimci marksizme

karşı uluslararası bir cephe için bağ yerine geçmişti. Bu tek cephenin ne olduğunu anlamak için Marx ve Engels'in Komünist Manifestosunun ilk satırlarına bakmak yeter: «Bu heyûlâya (komünizme) karşı kutsal bir haçlı kurmak uğruna yaşlı Avrupanın bütün güçleri bir araya geldiler, - Papa ve Çar, Matternich ve Guizot, Fransız radikalleri ve Alman polisleri».

İsimler aynı değil, temel aynı; Alman polisleri şimdi sosyal-demokratlar olmuş, bir şey değişmez. Zaten onlar da Hohenzollern polislerinin savundukları şeyleri koruyorlar.

Demokrasinin, vize vermemek için bulduğu bahaneler hadsiz hesapsız. Norveç hükûmeti, bakın işte, bir tek benim güvenliğimi sağlıyamıyacağını ileri sürdü. Oslo'da önemli yerlerde böyle hamiyetli koruyucularını olabileceği aklıma gelmezdi. Tabii, aynen Alman, Fransız, İngiliz hükûmetleri ve öbürleri gibi, Norveç hükûmeti de sığınma hakkını tanıyordu. Çünkü sığınma hakkı, malûm ya, sarsılmaz bir ilkedir. Yalnız bu hakkı istiyen, daha önce Oslo'ya yazılı bir teminat vermeli öldürülmiyeceğine dair. O zaman kapılar açılacaktır... Tabii başka engeller çıkmaması şartıyla.

Benim vize üstüne Storting'de iki kez yapılan tartışma, daha önce hiç görülmemiş bir politik belge teşkil eder. Norveçteki dostlarımın yaptıkları çıkışların reddedilmesinden doğan üzüntüden bu belgeleri okuyarak yarıyarıya kurtulmuş oldum.

Başbakan ilk iş olarak emniyet şefiyle görüşmüş, bunun demokratik ilkeler açısından yetkisi —hemen kabul etmiştim tabii— hiç söz götürmez. Emniyet şefi, M. Mohwinkel'in anlattığına göre, bırakalım diyor, Troçkinin hesabını, düşmanları Norveçte değil başka bir yerde görsünler. Tastamam böyle değil tabii, ama fikir bu. Adalet bakanı da, öbür yandan, Norveç parlamentosunda açıklama yapıyor, Troçkiyi korumak bütçeye çok ağıra mal olur, diyor. Kamu işlerinin görülmesinde uygulanan ekonomi ilkesi, ki demokratik ilkelerin vaz geçilmezlerinden birisidir, şimdi de o çatışıyordu öbür vazgeçilmez ilke ile, yani sığınma hakkı ilkesi ile. Yani şöyle de olsa böyle

de olsa, sonuç şu ki sığınağa en çok hak kazanan kimse, bunu elde etmek talihi en az olan kimsedir.

Fransız hükûmeti çok daha zekice davrandı: sadece hakkımda Malvy'nin imzalamış olduğu sınır dışına çıkarma kararının kaldırılmamış olduğunu söyledi, ve kesti. Tabii bu da demokrasi yolunda aşılması olanaksız bir engeldi! Ben sınır dışı edildikten sonra, Malvy kararı hâlâ yürürlükte olmasına rağmen, Fransız hükûmeti benim emrimde çalışmak üzere subaylar göndermişti, Fransız millet vekilleri, büyük elçileri ve bir Fransız başbakanı ziyaretime gelmişlerdi, bunları bir bir anlattım. Ama demek ki o başka şey bu başka şeydi. Şimdi durum şöyle oluyordu: eğer polis arşivlerinde Çar diplomasisinin isteği üzerine alınmış bir karar bulunmasaydı, Fransaya sığınma hakkı hemen verilmiş olacaktı. Malûm ya bir polis emri kutup yıldızı gibi bir şeydir, ne yok edilebilir, ne de yerinden kımıldatılabilir.

İster böyle olsun, ister başka türlü, sığınma hakkı Fransız sürgünlerinc de tanınmıştır. Peki nerededir o ülke ki, bu hak da bulabilsin sığınacak bir yer... İngiltere değil mi?

5 Haziran 1929 da Mac Donald'ın da içinde bulunduğu bağımsız Labour Party, beni resmen İngiltereye çağırıyordu, parti okulunda konferans vermek üzere. Parti genel sekreterinin imzasını taşıyan davet mektubunda şunlar yazılıydı:

«Burada bir işçi hükûmeti bulunması nedeniyle, Büyük Britanya'ya bu maksatla gelmenizi önliyecek engellerin çıkabileceğini sanmıyoruz».

Ama engeller çıktı gene de. Yalnız Mac Donald'ın partililerine konferans vermekten değil, İngiliz hekimlerinden yararlanabilmekten de yoksun kaldım. Vize isteği reddedildi. Labour Party polis bakanı Clynes avam kamarasında bu yasaktan yana kanıtlar sürdü ileriye. Demokrasinin filozofik özünü öyle bir kendince açıkladı ki, sözleri Charles II. nin herhangi bir bakanının ağzına pek yaraşırdı. Sığınma hakkı, bu hakkı istiyen kimseye tanınan bir hak değildir, sığınma hakkı devletin ona

bu hakkı vermemek hakkıdır. Clynes'in tanımlaması ilgi çekicidir, şu anlamdaki, demokrasi denen şeyin temelleriyle, bir vuruşta bütün ilişkilerini kesip atmıştır. Sığınma hakkı Clynes'in aldığı anlamda, Çarlık Rusyasında her zaman vardı. İran şahı ülkesindeki devrimcilerin tümünü darağaçlarında sallandıramayınca, sevgili yurdunu bırakıp gitmek zorunda kalmış ve Nikola II. ona sığınma hakkı tanımıştır, hatta daha da fazlasını yaparak, Odesada yağla balla ağırlamıştır. Ama İrlandalı devrimcilerin hiç biri, yasaları Clynes'in ilkesine uygun olan Çar Rusyasında sığınak aramıya kalkmamışlardır: yurttaşlar devlet ne verirse onu almak, ne isterse onu vermek zorundadırlar. Daha dün Mussolini bile, tastaman bu ilkelere uyarak Afganistan padişahına sığınma hakkı tanımıştır.

Dinibütün bir adam olan bay Clynes şu kadarını olsun bilmeliydi ki, sığınma hakkı demokrasilere bir anlamda hristiyan kilisesinden, hatta aslına bakılırsa ona da, daha bir çok şeyler gibi paganizmden kalmıştır. Kovalanan bir suçlu, bir tapınağa girmekle, hatta bazan sadece kapı tokmağına dokunmakla, peşindekilerden kurtulmuş olurdu. Demek ki kilise sığınma hakkını dosdoğru kovalanan bir kimsenin hakkı olarak alıyordu, yoksa paycn rahiplerin, ya da hristiyan kurban kesici papazların diledikleri gibi kullanabilecekleri bir hak olarak değil. Bu güne kadar sanırdım ki sosyalizmi o kadar iyi bilmiyen dinibütün işçiler(1), hiç olmazsa kilise geleneklerini iyi bilirler. Meğer onu da bilmezlermiş.

Neden Clynes, kendi politik hak teorisi üzcrinde bu kadar duruyor? Söylediği yanlış. Sığınma hakkı, demokrasi sisteminin birleştirici parçasıdır. Tarihsel kaynakları ve hukuk yapısı bakımından söz ve toplantı özgürlüklerinden v.b. ayrılamaz. Bay Clynes'in bu mantıkla yakında şu sonuca ulaşması da umulabilir: söz özgürlüğü, yurttaşın düşüncesini söyliyebilmesi hakkını belirtmez, o, devletin yurttaşa böyle düşüncelere kafasında

(1) Labour Party üyelerini kastediyor. t.ç.n.

yer vermeyi yasaklama hakkıdır. Britanya hukuku grev hakkı konusunda açıkça bu mantıkı yürütmüştür zaten.

Clynes'in bahtsızlığı şundaki, parlamentodaki işçi kesiminden, saygılı da olsa bazı can sıkıcı sorular sorulmuştur kendisine, o da cevap vermek zorunda kalmıştır. Norveç başbakanı da öyle tatsız bir durumda kalmıştı. Alman kabinesi böyle sıkıntılara düşmedi. Reichstag'da sığınma hakkıyla ilgilenen millet vekili çıkmadı. Bu olay, Reichstag başkanının, benim istekte bulunmamdan önce, bu hakkın bana tanınacağını, çoğunluğun alkışları arasında va'd etmiş olduğu hatırlanınca özel bir anlam kazanmaktadır.

Oktobr Devrimi soyut demokrasi ilkeleri ve bu arada sığınma hakkı diye bir şey sürmemiştir ileriye. Sovyet hükûmeti açıkça devrimci diktatorya temeline dayanıyordu. Ama bu, Vandervelde ve öbür sosyal demokratların Sovyet Cumhuriyetine gelmelerine, hatta Oktobr Devrimine karşı yıldırma hareketlerine girişenlerin avukatlığını yapmalarına engel olmamıştı.

Bugünkü Büyük Britanya bakanlarının bazıları da gelmişlerdi bize. Şimdi adlarını hatırlıyamam, elimin altında not da yok, ama aralarından Snowden ve bayan Snowden hatırıma geliyor. Galiba 1920 deydi. Yalnız bir turist olarak değil, misafir gibi karşılanmışlardı, ve sanırım biraz da acele edilmişti bu konuda. Büyük tiyatroda bir loca ayrılmıştı onlar için. Bir küçük olay da hatırlıyorum ve buraya almayı yararsız bulmuyorum.

Cepheden dönmüştüm, Moskovaya, İngiliz misafirleri düşünecek halim yoktu, kim olduklarını bile bilmiyordum, çünkü gazeteleri bile okuyamıyordum. Başımda yığınla dert vardı. Snowden, bayan Snowden, ve galiba Bertrand Russell ve gene sanırım Williams ve başkaları vardı. Bunları ağırlıyan komisyonun başında bulunan Lozovski bana telefon etti, komisyon, dedi, tiyatroya sizin de gelmenizi istiyor. Ben gitmek istemiyordum, o ısrar etti, komisyon politik bürodan yetki aldı, dedi, disipline uymakta herkese örnek olmalısınız, dedi. İstemiyerek

gittim. Locada bir düzine kadar İngiliz misafirimiz oturuyordu. Salon doluydu. Cephede yeni zaferler kazanmıştık. Her yandan şiddetli alkışlar yükseliyordu. İngilizler de alkışlıyorlardı. Bay Snowden de aralarındaydı. Şimdi herhalde bu hikâye canını sıkacaktır. Ama unutulacak şey değildir. Bana gelince, ben bunu unutmak isterdim çünkü benim işçilerle(1) «kardeş olmam» sadece bir yanlış anlama değildi; bu politik bir yanlışlıktı. Elden geldiği kadar kısa kesip, ellerinden kurtulunca Lenine gittim. Pek öfkeliydi:

«Doğru mu bu, bu baylarla birlikte bir locada görünmüş olduğunuz? (Lenin baylar'dan başka bir kelime söylemişti).

Lozovski'nin dediklerini anlattım, merkez komitenin kurduğu komisyonu, disiplini ve özellikle misafirlerin kimler olduğundan haberim bile olmadığını anlattım. Lenin ateş püskürüyordu Lozovski'ye karşı, bütün komisyona karşı, ve ben, bu ihtiyatsızlığı uzun süre affedememiştim kendime.

Bugünkü İngiliz bakanlarından biri gelmişti, Moskovaya hem de galiba bir kaç kez; Sovyetler Cumhuriyetinde dinlenmiş, Kafkasyada oturmuş, beni de ziyaret etmişti. Bu, bay Lansbury'dir. Son olarak Kislovodsk'da görmüştüm kendisini.

Israrla rica ettilerdi, hiç olmazsa bir çeyrek için uğramamı, içinde bizim parti üyelerinin ve bir çok yabancının bulunduğu dinlenme evine. Büyük masada bir çok kişi oturuyordu. Bu, yemekleri pek gösterişli olmıyan bir ziyafetti. Şeref yeri davetliye, bay Lansbury'ye ayrılmıştı. Ben gelince bir speech(2) söyledi, arkasından «For he's a jolly good fellow» u okumaya koyuldu. M. Lansbury Kafkasyadayken bana karşı duygularını böyle açıklıyordu. Her halde şimdi bunları hatırlamak istemiyecektir.

Vize istediğim zaman, Snowden ve Lansbury'ye telgraflar çekerek, Sovyetlerden ve şahsen benden gördükleri konuk sever-

(1) Labour Party'liler. t.ç.n.
(2) Kısa söylev. t.ç.n.

liği hatırlatmıştım, bunu da açıklamak zorundayım. Telgraflarım pek etkili olmadı. Politikada demokratik ilkeler gibi hatıraların da o kadar ağırlığı yoktur.

Bay Sidney Webb ve bayan Beatrice Webb, 1929 Mayısında, Büyükadada ziyaretime gelmişlerdi. Labour Party iktidara gelebilir diye konuşmuştuk. Mac Donald hükûmeti kurulunca vize istiyeceğimi de o arada söylemiştim. Bay Webb demeye getirdi ki, hükûmet liberallerle bağlı olacağı için pek o kadar güçlü ve serbest olamıyacaktır. Ben de istediğini yapacak kadar gücü olmıyan bir hükûmetin iktidarı almıya da hakkı olamıyacağı cevabını verdim. Anlaşmazlığımız bundan daha belirgin surette doğrulanamazdı. Webb iktidara geçmişti. Bén vize istemiştim. Mac Donald hükûmeti vize vermemişti, ama liberallerin yüzünden değil, tam tersine. İşçi hükûmeti bana vize vermeyi, liberallerin protestolarına rağmen reddetmiştir. Bay Webb bunu önceden kestirememişti. Ama arada şunu belirtmem de gerekir ki, Büyükadaya geldiğinde henüz baron Passfield olmamıştı.

Bu adamlardan bazılarını şahsen tanıyordum. Bunlara bakarak öbürlerini kestirebilirdim. Sanıyorum ki yeterince doğru gösterdim kendilerini. Bu adamları iktidara getiren şey, işçi örgütlerinin, özellikle savaştan sonra ve liberalizmin politik tükenişi nedeniyle otomatik olarak kalabalıklaşmış olmasıydı. Bazılarındaki saf idealizm de yirmibeş otuz yıldanberi büsbütün kaybolmuştur. Buna karşılık politikacı görenekleri edinmişler, kullandıkları araçlarda titizliği elden bırakmışlardır. Ama güttükleri amaçlar bakımından eskiden neyse gene o olarak kalmışlardır: İngiliz kömür endüstrisinin üretim metodları hakkındaki düşünceleri son derece geri, çekingen küçük burjuvalar. Bugün de en korktukları şey, yüksek soylularca ve büyük kapitalistlerce ciddiye alınmamaktır. Bu da şaşılacak bir şey değildir, iktidara geldikleri gün daha, ne kadar güçsüz olduklarını farketmişlerdir. Eski hükûmet kliklerinin sahip oldukları yeteneklere, nesilden nesle aktarılmış ve çoğu zaman zekânın ve ye-

teneğin yerini tutmuş olan hüküm sürme geleneğine ve alışkanlığına bunlar sahip değildirler ve olamazlar. Ama ayrıca gerçek güçlerini teşkil etmesi gereken şeyden, yani yığınlara karşı inançtan, ve kendi bacakları üzerinde sıkıca durmak yeteneğinden de yoksundurlar. Kendi güçsüz tasarılarını görkemleriyle ezen muhafazakâr kulüplerinden nasıl korkuyorlarsa, kendilerini görevlerinin düzeyine yükseltecek olan yığınlardan da öyle korkmaktadırlar. İktidara gelişlerini doğrulamak için eski yönetici sınıflara —Tanrı Korusun— bir devrimden çıkmış olmadıklarını, hayır, tersine, kendilerine güvenebileceklerini, kiliseye, krala, lordlar kamarasına, soyluluk unvanlarına, yani yalnız kutsal özel mülkiyete değil, orta çağdan kalma ne kadar hırdavat varsa hepsine de bağlı olduklarını ispat etmek derdine düşmüşlerdir. Bir devrimciye vize vermemek, onların gözünde respectability'lerini ispat etmek için ele geçmiş bir fırsattır. Onlara bu fırsatı verdiğim için çok mutluyum. Bu hesabın da görüleceği zaman gelir. Tabiatta olduğu gibi politikada da, hiç bir şey kaybolmaz...

Clynes'in, yardımcısı polis şefiyle nasıl görüşmüş olduğunu göz önüne getirmek için fazla hayal gücü gerekmez. Bütün görüşme boyunca Clynes kendini sınava giren bir öğrenci gibi duymuş olmalıdır ve öğretmenin kendisini yeteri kadar sıkı devlet adamı ve muhafazakâr bulmamasından korkmuştur. Hemen bir gün sonra muhafazakar basının hoşnutluğunu kazanacak olan kararı Clynes'in kafasına yerleştirebilmek için siyasi polis şefinin öyle pek fazla bir akla da ihtiyacı yoktu. Ama muhafazakar basın övgü yazılarını az buldu, göklere çıkardı. Alaya aldı. Kendini beyendirmek için bu kadar alçalan kimseleri küçümsediğini gizlemedi. Örneğin kimse çıkıp da Daily Express'in dünyanın en zeki kurumlarından biri olduğunu söyliyemez. Bununlaberaber, bu gazete «alıngan Mac Donald» ı geriden idare edecek bir devrimci gözlemciden korumak için onca çaba harcıyan işçi hükûmetini beğenmek için bile en acı sözleri kullanmıştır.

Bu adamlar mıydı bir yeni insan toplumunun temelerini atacak olanlar? Hayır, bunlar sadece eski toplumun sondan bir

önceki yedekleridir. Sondan bir önceki dedim, çünkü sonuncusu maddi baskının içinde olacaktır.

Batı demokrasilerinin sığınma hakkı konusunda söyledikleri, bana başka şeyler arasında, eğlenceli dakikalar yaşamak fırsatı da vermiştir ki, bunu burada belirtmekten kendimi alamıyorum. Çoğu zaman demokrasi ilkeleri üzerine bir perdelik bir komedi sahneye konulduğu sanılabilirdi. Piyes Bernard Shaw'un kaleminden çıkmış olabilirdi, eğer damarlarında akan kana Jonathan Swift'in al yuvarlarından yüzde beş kadar katılabilmiş olsaydı. Ama kimin kaleminden çıkmış olursa olsun, piyes son derece öğretici olmuştur: **Vizesiz Avrupa.** Amerikayı hesaba katmıyorum. Birleşik Devletler sadece en güçlü ülke değildir: aynı zamanda en çok korkan ülkedir de. Daha dün Hoover balık tutmayı demokratik özelliğinden ötürü sevdiğini söylüyordu. Eğer bu gerçekten böyleyse, ki bunda şüpheliyim, Hoover Birleşik Devletlerde tek tük kalmış olan demokrasi artıklarından birisi olmalıdır. Orada sığınma hakkı nice zamandan beri yoktur.

Vizesiz Avrupa ve Amerika. Geri kalan üçü de bu iki kıt'anın buyruğu altında, o halde **Vizesiz Gezegen.**

Çeşitli yönlerden bana anlatmak isterler ki, demokrasiye karşı gösterdiğim güvensizlik en büyük yanlışlarımdan birisidir. Bu konuda yığınla yazı, hatta kitap yazılmadı mı? Ama, bana demokrasiyi ispat edecek bir küçük ders verin dediğim zaman, kimse bu işi üstüne almıyor. Bu gezegen vizesizdir. O halde ben nasıl inanırım, varlıklılarla yoksullar arasındaki çatışma gibi son derece önemli bir sorunun demokrasi dualarıyla ve demokrasi kalıbıyla çözülebileceğine?

Şu sorunun geldiğini duyuyorum kulaklarıma: acaba devrimci diktatorya kendinden beklenen sonuçları verebildi mi? Buna ancak Oktobr Devrimi denemesini göz önünde tutarak ve onun sonraki perspektiflerini belirterek cevap verilebilir. Bu iş bir otobiyografinin sayfalarına girecek bir iş değildir. Bu konu üzerinde bir kitap yazacağım, bunun için orta Asya günlerin-

den beri hazırlanmaktayım. Ama, bu hayat hikâyesine niçin hiç sapmadan tuttuğum yolda kaldığımı, bir kaç düzine satırla olsun belirtmeden nokta koyamam.

Bugün olgunluk çağına ulaşmış, ya da ihtiyarlamıya yüz tutmuş olan benim neslimin başından geçenler kaba taslak şöyle anlatılabilir:

Bir kaç düzine yıl —geçen yüzyılın sonları, bu yüzyılın başları— boyunca Avrupa halkı zorla endüstri disiplini altına sokulmuştur. Sosyal eğitim her bakımdan emeğin üretgenliği ilkesine bağlanmıştır. Bundan çok büyük sonuçlar çıkmış ve, öyle görünür ki, yeni olanaklara da yol açılmıştır. Ama bu, gerçekte savaştan başka bir yere varamazdı. Doğrudur, insanlık iler tutar yanı olmıyan bir felsefenin cıyaklamalarına rağmen, büsbütün çöküntü halinde olmadığına savaş sayesinde inanmıştır; tersine canlı, güçlü, cesaretli ve girişken bir ruha sahip olduğunu öğrenmiştir. İnsanlık bu savaş sayesinde ve görülmemiş bir yeğinlikle anlamıştır teknikteki gücünü, insanoğlu sanki, solunum ve sindirim sistemlerinin iyi işleyip işlemediğini anlamak için aynanın karşısına geçip kendi göğsünü yarmış gibi bir şeydir bu.

1914 - 1918 seferi sona erdiği zaman, şimdi en büyük ahlâk ödevi yaraları sarmak olacaktır, denildi, oysa geçen o dört yılda en büyük ahlâk ödevi bu yaraları açmaktı. İş sevdası ve ekonomi kafası bütün haklarını geri aldı; dahası aklın katı ilkelerine bile boş vermek zorunda kaldı. «Kalkınma» denilen şeyi de yıkımı düzenlemiş ve yönetmiş olan aynı sınıflar, partiler ve hatta adamlar yönetiyorlar. Politik rejim değişikliği olan yerlerde, örnekse Almanyada, kalkınmayı yönetenler, gene ikinci üçüncü sıradan rollerle yıkımı yönetmiş olanlardır. Değişiklik de zaten bu kadarcıktır.

Savaş bütün bir nesli yok etmiştir, sanki eskiden yapmış olduklarını daha üst bir tarih düzeyinde ve bundan ötürü de daha tehlikeli sonuçlara götürecek şekilde gene yaptığının hemen farkına varılmaması için, halkların hafızalarını bir yerde kesip

arayı açmak istiyormuş gibi.

Rusya işçi sınıfı bolşeviklerin yönetimi altında yaşamı insanlığa musallat olan şiddetli delilik nöbetlerine yer vermiyecek ve daha üstün bir kültürün temellerini atacak şekilde yeniden düzenlemek istemiştir. Oktobr Devriminin anlamı buradadır. Evet, ortaya koyduğu bu sorun çözülmüş değildir; ama bu sorun aslında bir kaç düzine yıl için ortaya konulmuştur. Dahası, Oktobr Devrimini bütünüyle, yeni bir insanlık tarihinin başlangıç noktası olarak almak gerekir.

Otuz yıl savaşı bittiği zaman Almanyada reform ancak tımarhane kaçkınlarının girişebilecekleri bir iş gibiydi. Öyle de oldu bir ölçüde, Avrupa halkı orta çağ manastırından kurtuldu. Yeni Almanya, İngiltere, Birleşik Devletler ve genel olarak bütün bu günün insanlığı var olamıyacaktı, eğer sayısız kurbanlara mal olan reform olmasıydı. Kurban verilmesine katlanılabilmesi için de—ama kimden istenebiilr böyle bir yetki?—bunun insanlığı ileri götürmesi gerekir.

Aynı şey Fransız Devrimi için de söylenebilir. Dar kafalı bir gerici, Taine, Tanrı bilir nereden uydurduğunu, Fransız halkı diyor, onaltıncı Louis'nin kafası kesildikten bir kaç yıl sonra eskisinden daha aç ve yoksul hale düşmüştür. Ama asıl sorun şundadır ki, büyük Fransız Devrimi çapındaki olaylar «bir kaç yıllık» zaman süreleri için düşünülemez. Büyük devrim olmasaydı, yeni Fransa kurulamazdı, ve bizzat Taine de, kendisine yeni yollar açmış olan devrime çamur atacak yerde, bir eski zaman madrabazının kuyruğuna çömezlik yapacaktı.

Oktobr Devrimi daha da büyük tarih süreleri ister. Ona oniki yılda bütün işleri düzeltmedi, herkesi mutluluğa eriştirmedi diye çıkışmak ancak budalaların işidir. Alman reformu ve Fransiz Devrimi burjuva toplumundaki gelişimin, aşağı yukarı üçyüz yıl aralıklı iki aşamasıdır, eğer bununla ölçüştürecek olursak, Rusya gibi geri ve yalnız başına kalmış bir ülkenin, devrimin üzerinden daha oniki yıl geçmeden halk topluluklarına, savaş öncesindekinden hiç de aşağı olmayan bir yaşama düzeyi

sağlamış olmasına bile şaşmak gerekir. Bu bile bir anlamda mucizedir. Ama elbetteki, Oktobr Devriminin anlamı bu noktada değildir. O, yeni bir toplumsal rejime ulaşma yolunda bir sınamadır. Bu rejim değişecek, belki temellerine kadar yeniden ele alınacaktır. Yepyeni bir tekniğe dayanarak bambaşka bir karakter alacaktır. Ama on yıllardan sonra, yüzyıllardan sonra, yeni toplum rejimi Oktobr Devrimine doğru geri dönecektir, nasıl ki burjuva rejimi de Alman Reformuna ve Fransız Devrimine doğru geri dönmüştür. Bu o kadar açık, o kadar söz götürmez, o kadar bellidir ki, hatta tarih hocaları bile anlıyacaklardır, bir hayli yıl sonra, bunun ne kadar doğru olduğunu.

Peki sen ne olacaksın? Merakın ve alayın birbirine karıştığı bu soruyu kulaklarımda duyuyor gibiyim. Bu kitapta söylenmiş olanlara burada katacağım fazla bir şey yoktur. Ben tarihsel süreci kendi kişisel alın yazımın ölçüsü ile ölçemem. Tersine kendi kişisel alın yazımı yalnız nesnel olarak değil, öznel olarak da toplumsal gelişmeye sıkı sıkıya bağlı sayarım.

Yurt dışına atıldığımdan bu yana, gazetelerde başıma gelen «trajedi»ye dair bir çok düşünce okudum. Ben **kişisel** trajedi diye bir şey bilmiyorum. Devrimin başında bulunanlardan ikisi bugün artık yerlerinde değildirler, bildiğim budur. Bir yazımı yayınlayan Amerikan gazetelerinden biri, yazarın, başına gelen bunca şeylerden sonra da, şu yazıdan da bellidir'ki, düşüncelerindeki berraklık kaybolmamış, diye, derin bir gözlem eklemiş. Pek şaşarım, kafa gücü ile hükûmette bir makam sahibi olmak arasında, ya da manevi denge ile gündelik durumlar arasında, bir ilişki kurmak için böyle filisten bir işe girişilmesine. Ben bu çeşitten bir bağımlılık tanımadım ve tanımıyorum. Mahpushanede elimde bir kitap, ya da bir kalem bulundu mu, kendimi yığın toplantılarındaki durumumda görürdüm. İktidar çarkı bana, manevi bir doyum olmaktan çok kaçınılamıyan bir yük gibi gelmiştir. Ama bütün bunlar, uzaklardan gelen bazı sözleri tekrarlıyaraktan da anlatılabilir belki.

26 Ocak 1917, Rosa Luxembourg, bir dostuna şunları ya-

zıyordu mahpushaneden:

«Bu bayağılık içinde erimek, benim için anlaşılmaz ve dayanılmaz bir şey. Örnekse Goethe'nin olayların üzerine nasıl duru bir üstünlükle yükselmiş olduğuna bak. Yaşamak zorunda olduğu şeyi düşün bir kez: büyük Fransız Devrimi, ki onun gözünde hiç bir amacı olmıyan kanlı bir kuvvetti ve, sonraları, 1793 den 1815 e kadar aralıksız bir sıra savaştan başka bir şey değildi. Senden Goethe gibi mısralar yazmanı istiyor değilim, ama onun yaşam hakkındaki görüşü —ilgilerin evrenselliği, iç armoni— herhangi bir kimse tarafından da sindirilebilir, ya da hiç olmazsa öyle olması için çaba harcanabilir. Ve eğer bana Goethe bir politika savaşcısı değildi, dersen ben de sana şu cevabı veririm: bir savaşçı olayların üstüne yükselmiye çalışmalıdır; böyle yapmazsa burnu pislikten çıkmaz; - Elbette büyük çapta bir savaşçı için söylüyorum bunu...»

Güzel sözler! İlk olarak bugünlerde okudum bunları, ve Rosa Luxemborug'un yüzünü daha yakın ve daha candan yaptılar benim için.

Proudhon, sosyalizmin bu Robinson Crusoé'si, düşünceleri, karakteri, dünyayı duyuş biçimi bakımından ve her bakımdan bana yabancıdır. Ama Proudhon savaşçı yaradılışlıydı, kendisi için bir çıkar gözetmezdi, resmi kamu oyunu küçümseme yeteneğine sahipti ve, nihayet çeşitli yerlere yönelmiş bir merak ateşi vardı içinde ve hiç sönmemişti. Bu ona kendi öz yaşamının ve çağının gerçeklerinin üstünde kalmak olanağını sağlamıştır.

26 Nisan 1852 de, Proudhon, bir dostuna mahpushaneden şunları yazıyordu:

«Hareket, hiç şüphesiz haklı ve doğru görünmüyor, ama bu yiğit bir davranıştır. Her hükûmetin, sıra kendine geldiği zaman devrim yararına yaptığı şey geri alınamaz; devrim zararına yapılan şey ise bulut gibi gelir geçer; her tablosunu sindirdiğim bu seyrin tadını çıkarıyorum; dünya yaşamının dönüşümlerini izliyorum, bunlar bana yüksek açıklamalar gibi geliyor.

Başkalarını ezen şey beni daha da yüceltiyor, zihnimi açıyor, güç veriyor: nasıl olur da bahtıma küserim, insanlardan yakınırım, onlara lânet ederim? Alın yazısı mı, vız gelir o bana! İnsanlara gelince, bildikleri şey o kadar azdır ki, ve öylesine kul köle olmuşlardır ki, onlardan bir kötülük görmüşüm gibi gelmiyor bana».

Dinsel bir içtenlik var bu sözlerde, ama olsun, güzel sözler bunlar. Ben de imzamı atıyorum altına.

EK BÖLÜM

Almanca baskısının (S. Fischer Verlag, 1961 baskısı) sonuna eklenmiş olan bu bölüm kısaltılarak alınmıştır.

Troçki, karısı Natalya Sedov ve oğlu Leo Sedov Türkiyede dört yıl kalmıştır. Büyükadada bir köşkte oturuyor ve hemen hiç dışarı çıkmıyordu. Bir kez gidip Aya Sofyayı gezmiş, bir kez de, 1932 de, Danimarka sosyal demokrat öğrenciler birliğinin çağrısı üzerine Kopenhaga gidip bir konferans vermiştir.

Burjuvazi, Sovyetler Birliğinde açılan antitroçkist kampanyanın Troçkiyi marksizmden uzaklaştıracağı umuduna kapılmıştır. Bunun boş bir umut olduğunun anlaşılması üzerine Troçki sosyalist kampın olduğu kadar, burjuva kampın da istemediği adam haline gelmiştir. Bu garip durum Troçkiye sürekli bir barınak olanağını kaybettirmiştir.

Kopenhagda bulunduğu sırada Büyükadadaki köşkte yangın çıkmış, kitaplarının, arşivlerinin, yazılarının büyük bölümü yanmıştır. Stalinin yayınlatmak istemediği belgelerin fotokopilerini ve devrim yıllarının fotoğraflarını kapsıyan bir kolleksiyon böylece kül olmuştur.

Sovyetler Birliği yurttaşlığından çıkarılması üzerine, Türk hükûmetinin Stalinin baskısına uzun süre dayanamıyacağını anlıyan Troçki, Daladier hükûmetinden sağladığı izinle Fransaya göçmüştür (Haziran 1933).

Fransada, özellikle komünistler tarafından, iyi karşılanmıyan Troçkinin Paris bölgesinde oturmasına izin verilmemiş, önce Royan'a gitmiş, sonra Barbison'a geçmiştir.

Avrupa çalkanıyordu, Hitler dünyaya belâ okumaya başlamıştı, Fransa savaşa doğru sürükleniyordu, Troçki hükûme-

tin başında bir gaile haline geliyordu. Sonunda Troçkiyi sınırdışı etme kararı verildi. Norveçe geçti, orada da rahat vermediler, Meksikadan izin sağlıyarak oraya hareket etti.

Yolculuk bir Norveç tankeriyle yapıldı. Sıkı güvenlik tedbirleri almıştı Norveç hükûmeti, hareketi gizli tutmuştu. Dostlarına merhaba bile diyemeden ayrılmıştı Troçki Norveçten.

Tanker 9 Ocak 1937 de Tampico limanına girdi. Rıhtımda dostlar bekliyorlardı. Trenle Mexico City'ye gittiler, Meksikalı büyük sanatçı Diego Rivera ve karısı Frida Kahlo'nun evine indiler.

Ondört gün sonra ikinci Moskova mahkemesi başladı ve çabucak bitti(1). Troçki birinci davada olduğu gibi bu davada da kendisinin Rusyaya alınarak mahkeme huzuruna çıkarılmasını ve açık oturumda yargılanmasını istemiştir. New Yorkta üçbin kişinin izlediği bir toplantıda bir bildiri okumuş, tarafsızlıkları şüphe götürmiyecek olan kişilerden bir kurul kurulsun, eğer beni suçlu bulursa gider Gepeu'ya kendim teslim olurum demişti. Bu kurul ünlü filozof John Dewey'in başkanlığı altında kuruldu. Üyeler, John Chamberlain, E. A. Ross, Susanne La Follette, Ben Stolberg, Wendelin Thomas, Otto Rühle, Carlo Tresca, Alfred Rosmer ve Francisco Zamora idi.

Kurul bütün suçlamaları, en saçma olanları dahil, tek tek ele alıp inceledi, Troçkiyi ve oğlu Leo Sedov'u suçsuz ilân etti. Kurulun çalışmaları bütünüyle, The Case of Leon Trotsky adı altında yayınlanmıştır.

Sonuca pek sevinmişti Troçki, ama bu sevinç uzun sürmedi, oğlu ve en yakın iş arkadaşı Leo Sedov Pariste bir apandisit krizi sonunda ölmüştü.

---

(1) Bu mahkeme 23 Ocakta başlamış 30 Ocak 1937 de bitmiştir. Piyatakov, Serebriyakov, Muralov ve öbür on kişi, yani hepsi 13 kişi ölüm hükmü giymiş, dört kişi de hapis cezası yemiştir. Radek'de bu davada on yıla mahkûm olmuştur. Oktobr Devriminde Bolşevik Partinin başında bulunanlardan bir tek Stalin kalmış oluyordu yeryüzünde. t.ç.n.